فەرهەنگی کوردیی

هەرمان

بەرگی یەکەم

(ئا ـ ب)

دانانی

عەلی نانەوازادە

کوردستان – هەولێر
٢٠٠٥

ناوی کتێب: فەرهەنگی کوردیی هەرمان (بەرگی یەکەم)

- دانەر: عەلی نانەوازادە
- نەخشەسازی ناوەوە: طــه حسین
- بەرگ: محمد قادر
- سەرپەرشتی چاپ: هێمن نەجات
- چاپ: چاپی دووەم ٢٠٠٥
- ژمارەی سپاردن: (٣٢٣)
- تیراژ: (٧٥٠) دانە
- نرخ: (٥٠٠٠) دینار
- چاپخانە: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە

زنجیرەی کتێب - ٢٧ - (١٣٠)

ناونیشان

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی

هەولێر - پشت رۆژنامەی خەبات

پۆستی ئەلکترۆنی: asokareem@maktoob.com

ژمارەی تەلەفۆن: 2260311

www.mukiryani.com

پێشکەشە بە هەرمان
کە ئەم و ئەو پێکەوە
گووران.

چارەنووس

چارەنووس
نە ئەو سێوەیە لە بان سەری کوڕ
و
نە ئەو تیرەی کەوانی من.

چارەنووسی من
قورسایی سێوێکە لە بان سەرم؛
تیژایی تیرێکە لە سەر دڵم
و
دەستی لەرزۆکی کوڕم.

ستۆکهۆڵم ٩٤/١١/١٥

هەر زوو لێر و لەوێ، لە دێهات و لە نێو پیر و پیرێژنان هەرکات وشەیەکم دەبیست کە پێشتر نەمبیستبوو دەمقۆزتەوە و لە دەفتەرێکی بچکۆڵە دا دەمنووسیەوە و لە دواییش دەمکردە پەڕاوێزی ئەو فەرهەنگانەی کە هەمبوون هەتا دوارۆژ وەک ئامرازێک بۆ نووسینەکانی خۆم کەلکی لێوەرگرم. ئەوەی کە قەت پێموانەبوو بیکەم نووسینی فەرهەنگێک بوو. کارێک کە بە کاری خۆم نەدەزانی و چاوەڕوان بووم نەگبەتێک دانیشێ و تەمەنی دوور و درێژی بۆ تەرخان بکا. قەت پێموانەبوو کە ئەم نەگبەتە بۆ خۆم دەبم و هەر لە یەکەم رۆژی ئاوارەییم لە بەهەشتی بەرین و درۆیین و بێ دەرک و دەروازەی رۆژاوا، کە هەر کار و پووڵ و پارە و رابواردنە، دەست لە کار و دەرس هەڵدەگرم و دەگەڕێمەوە چەند سەدە لەمەوبەر و دەبمە چلەنشین و دە خەڵوە دا خۆم دەبەستمەوە و فێری ژیانی دەروێشانە و قەناعەت و کەم خواردن دەبم.

بە داخەوە ئەم کارە لێمبوو بە دۆڵپاکەی سەلیم جەوهەری و لینگی لێکردمە تۆق و زنجیر و بە خۆیەوە بەستمەوە و نەیهێشت وە دوای شێعر و شاعیری و چیرۆکنووسی خۆم کەوم و جگە لە خۆشی تووشی دوو سێ وردە دوای دیکەی فەرهەنگ و وشەشی کردم.

بە هەر حاڵ واهات و واش دەڕوا و ئەمەش بەرگی یەکەمی ئەم فەرهەنگە و واش نیە کە هێشتا خلاسیم هاتبێ و دۆڵپا دەستی لێهەگرتبێم و واش وێدەچێ هەتا دوایی ژیانیشم هەروا لە سەر شانم دەبێ.

پێشەکی

زمـان ئەندامـێکی کارا و گـرینگە لە پێوەندی هەمـەلایـەنەی کۆمـەڵایـەتی نێـوان خـەڵک دا. رادیۆ، تەلەویزیۆن، رۆژنامـە، وتووێژ، دەرس، مـەعـامـلە و کـەسب و کار و .... سـەرلـەبـەیـانـی هـەر چـاو کـراوە، زمـان دەگـەڕێ و گـوێ دەبیـسێ و چـاو دەخوێنێتەوە. مێشک وەک کامپیوتێر وەکار دەکەوێ. پێداویستییەکانی ژیان دەبنە وشـە و رستـە. ئاشکرایە نیـاز و پێـداویسـتی مـرۆڤ لە ژیانی ئەمـڕۆیی گـەلان دا گـۆڕاوە و رۆژ دەگـەڵ رۆژیش دەگـۆڕدرێ. ئەو نیـازە تازانە وشـەی تازەشـیـان بە دواوەیە و زۆر زوو ئەم وشە میوانانە دەبنە خانەخوێ و جێی خۆیان خۆش دەکەن و ئەگەر جێگەش تەنگ بوو لەوانەیە وشـەگەلێک وەدەرنێن و خۆیان بە ئەرخـەیانی پاڵ دەنەوە. لە ژیانی ئەمـڕۆیی کـوردسـتـان دا ئەگـەر چاوێک بە دەوروبەری خـۆمـان دا بگێڕین، لە زۆربەی ماڵەکان دا کەرەسـەی وا دەبینین کە بیست سی ساڵ لـەمەوبەر نەبوون و لـەوانـەیە ئەگـەر باسـیـشت کـردبا بـاوەڕیان پێنەکـردبای. فـاکس، ویدیۆ، سەماوەری بەرقی، کامپیوتێر، کۆمباین، ئانتێن، بانک ... و سەدان وشەی لاوکی کە لە لاوە هاتوون و لە زمـانی کوردیی مـیوان کراون، لە وتوێژی ئاسـایی نێوخـەڵک، لە بازاڕ، لە فێرگە و لە هـەر شوێنێک، ئەم وشە میوانانە بە بێ پرینگانەوەی وێژەر و بێ نێوچاوان تێکنانی بیسـەر، دەکوترێن و دەبیسرێن. باسی پاساژی تازەسازکراو، مـاشێن پارک کردن، گـەڕان لە پاڕکی شـار، شـاڵواری لی، ئامـپێر، وات، ئۆرانیۆم، نەخـۆشی وەک ئانژین و ئیدز و ... ئاشکرایە ئەم وشـانە جێ بـە هـەندێک وشـە لەق دەکەن و هی واشە هەر بە تەواوی ئاسەواری دەبڕێتەوە.

چ هاتنی ئەم وشـانە بۆ نێـو زمـانی کـوردیی و چ فـەوتانی هـەندێک وشـە مـەترسییـەکی بۆ سـەر زمـانی کوردیی نیە، ئەوە رەوتـی هـەڵدان و بەرەو پێش چوونی ئاسـایی هـەر زمـانێکە. لاوێکی کـە ئێسـتا لە زانستگا دەرس دەخـوێنێ بۆ دەربڕینی هەست و ویسـتی، پێـویسـتی بە هـەزاران وشـەی تازە هەیە کە لاوێکی پەنجا سـاڵ لەمـەوبـەر هـەر گـوێشی پێی نەدەبزووت. دوای هـاتنی کـۆمـبـاین دەیان وشـە کـە پێوەندییان بە دروێنـەوە هـەبوو کەوتنە ئاویلکە دان و فەوتان و بارگـەیان بەرەو وڵاتی

فەرهەنگ تێکەوەپێچا و لەو هەزارپیشەیە دا چاوەیەکیان بۆ خۆیان ئاوەدان کردەوە هەتا ڕۆژ و ڕۆژگارێک کەسێک لاپەڕەیان هەڵداتەوە و بە سەریان کاتەوە. لەم دونیا پان و بەرین و پڕکارەساتە دا چ وڵاتێک دەتوانێ مەرزەکانی خۆی ببەستێ و تەواوی پێداویستییەکانی خۆی بۆ خۆی ساز بکا.

کاتێک لە رووسیە سەر و زمانم کراوە، پێموابوو زمانی رووسیی زمانێکی زۆر دەوڵەمەندە و زۆربەی وشەکانی هی خۆیەتی و هەر چیم دەبیست بە رووسییم وەردەگرت و بە رووسییم دادەنا، هەتا لە ماڵی ناسیاوێک چاوم بە فەرهەنگی وشەکانی لاوەکی نێو زمانی رووسیی کەوت کە ئەستوورایيەکەی هەر بە قەرا فەرهەنگەکەی خۆیان دەبوو. لە سوید دیتم کە پتر لە نیوەی وشەکانی زمانەکەیان لاوەکییە. فارسی ئەگەر عەرەبی لێدەرباوێژی وەک مریشکی ئاوەڕووتی لێدێ، خودی عەرەبییش هەروەتر و ئینگلیسی لە هەموان خراپتر. جا کەوایە زمانی کوردیی نە چاوی لەوان رەشترە و نە دەشتوانی رەشتر بێ. ئیمرۆ پێوەندی نێوان گەلەکان بە سانیە و دەقیقە سەردەگرترێ و سەردەمی کاڵە هەڵبەستن و سەفەری کەر و بارگین دوایی پێهاتوە و ئاڵوگۆڕیی و نیاز بەم ئاڵوگۆڕییانە دیواری سنوورەکانی بەزاندوە.

فەرهەنگ کتێبێکی سەرچاویی و مەرجەعە. ئەرکی سەرەکی فەرهەنگ ، یارمەتی دان و ناساندنی وشە و پێناسی وشەیە بە کەسێک کە شارەزایی تەواو یا هەر ناسیاوی دەگەڵ وشە یا وشەگەلێک نیە. کاتێک کەسێک لە کتێبێک یا لە زمانی کەسێکەوە وشەیەک دەبیسێ و مانای ئەم وشە نازانێ پەنا بۆ فەرهەنگ دەبا و فەرهەنگ وەک پشت و پەنایەک دەبێ دەستی بگرێ و داواکەی بۆ بە جێ بێنێ و ناسیاوی تەواو بدا بە خوێنەر. دیارە زمان دە نێو خۆی دا کۆمەڵێک زمانی هەیە کە تا رادەیەک لێک جیان، زمانی رۆژانەی خەڵک دەگەڵ زمانی ئەدەبی جیاوازی هەیە، زمانی فەلسەفە و زمانی شیمی و زمانی فیزیک لێک جیان و هەموو ئەوانەش لە سەر بنەڕەتی یەک زمان پێکدێن و فەرهەنگی هەموو ئەوانەش دە زمانێک دا دەتوانێ لێک جیا بن و هەرکامیان ببن بە فەرهەنگێکی سەربەخۆ.

لە فەرهەنگەکانی کوردیی دا بەداخەوە هەتا ئێستا چ گرینگایەتییەک بەم زمانانەی نێو زمانەوە نەدراون و خۆیان لە کۆمەڵێک وشە پاراستوە. فەرهەنگنووسەکان پتر هەوڵی فەرهەنگێکی پەتی کوردییان داوە و لە ڕێبازی سەرەکی فەرهەنگ نووسین دوور کەوتوونەوە. چوارچێوەی ئەم فەرهەنگەی بەردەستتان زمانی ڕۆژانەی خەڵک و ئەدەبیات و تا رادەیەک وشەکانی زانستین.

ئەم فەرهەنگە ئاکامی ورد بوونەوەیەکی پتر لە بیست ساڵانەیە لە وشەی کوردیی و کارێکە کە دوازدە ساڵ پێوەی خەریک بووم و هەوڵ دراوە کەموکووڕی فەرهەنگەکانی دیکە تا رادەی توانا چارەسەر بکا و تەواوی ئەو وشانەی کە دە زمانی کوردیی دا هەن چ بێگانە و چ خۆماڵی رێز و حورمەتی خۆیانی پێبدرێ و هەنگاوێک بێ بۆ عیلمی کردنی فەرهەنگنووسیی کوردیی.

بە داخەوە ئەم فەرهەنگە وەک هەموو کارەکانی دیکە کارێکی تاکە کەسییە و ئاشکراشە کە تاکە کەس ناتوانی لە هەموو بارەکانی زمان قووڵ بێتەوە و کەموکوڕیی یەکجار زۆرە و هیوادارم کە لە داهاتوو دەستی یارمەتیدەری بۆ درێژ بکرێ و کۆمەڵێک خۆی پێوە ماندوو بکەن و پەنادەرێکی باش بێ بۆ خوێنەر.

لە پێداچوونەوەی ئەم بەرگە دا کۆمەڵێک دۆست و برادەر یارمەتیان داوم کە زەحمەتەکەیان شیاوی سپاس و رێز لێگرتنە: عبدالرزاق فەیلی (فەیلی)، سیراونی جەلالی (هەورامی ـ لهۆن)، کاروان (خۆشناوەتی)، رێژنە محمد مجید (کۆیی)، کاوە عەلی (کۆیی)، بەناز عەلی (هەورامی ـ لهۆن). هەروەها کاک ناسری رەزازی (ئەردەڵانی) کە دۆستانە ئەرکی پێداچوونەوە و خۆ پێوە ماندوو کردنەکەی بەو پەڕی دڵسۆزییەوە وە ئەستۆ گرت. دەستیان خۆش و قالبیان هەر ساغ بێ.

شێوەی کاری ئەم فەرهەنگە

١ـ وشەی سەرەکی گەورەتر نووسراوە و ئەگەر هاووێنە و هاوتای هەبێ بەڵام ریشەکەیان جیا بێ بە ژمارەی لاتینی کە لە سەرەوەی نووسراوە لێک جیا دەکرێنەوە.

وەک:

ئاش1

ئاش2

هاسان1

هاسان2

×××

٢ـ کەوانە ( ) کە دوای وشە دێ؛

ئەلف: بەشی رێزمانی وشەی بە کورتکراوی تێدا دەنووسرێ کە نیشانەکانی لە لاپەڕەی کورتکراوەکان دا نووسراوە.

وەک:

جان1 (نا.)

جان2 (ئان.)

غەزرین (چا. ل)

ب: چەشن و رەگەز و سەر بوونی هەندێک وشەی بە کورتکراوی تێدا دیاری کراوە

وەک:

خاڵخاڵۆکه (گیانـ.)
پا[1](ئا.)
دارەبەن (گیا.)

×××

٣ـ کرۆشه [ ] که دوای کەوانه دێ بەشی ریشەی تێدا دیاری کراوه و لێرەش دا زمانەکان و زاراوەکان به کورتکراوەیی نووسراون که له لاپەڕەی کورتکراوەکان نیشانەکانی دیاری کراوه.

ئەلف: ئەگەر وشەکه بێگانه و لاوەکی بێ تەنیا به هێنانەوەی سەرچاوەکه کۆتایی پێدێ.
وەک:
گاز[4] (نا.)[فەر: gaz له یون: chaos]
جەزیره (نا.)[عەر: جزیرة]
خاچ (نا.)[ئەرم: خاچ]
ئابوونه (نا.)[فەر: abonne]

ب: ئەگەر وشەکه کوردیی بێ هاوڕیشەکانی له کۆن دا به پێی توانا و دەست پێڕاگەیشتن له زمانەکانی وەک (هیندی کۆن، ئەوێستا، سانسکریت، هەخامەنشی، پەهلەوی، ...) نووسراون و هاوکات هاوڕیشەکانی له زاراوەکانی کوردیی دا (باکووریی، ناوەندیی، باشووریی، هەورامی و زازایی) دەست نیشان کراون و هەندێک جاریش له زمانەکانی دیکەی هیندووئورووپاییش وشەی هاوڕیشه دیاری کراوه.
وەک:
با[1] (نا.)[ئێک: ڤاته ـ ئەو: ڤاته ـ پاز: وات ـ پار: وەد ـ سوغ: وەت ـ خوار: واد ـ پەه: ڤات. باک: با، بای ـ ناو: باـ باش: وا، با، باد، باگ ـ هەو: وا ـ زا: ڤا]
ژن[1] (نا.)[هیک: جەنەی ـ ئەو: جەنەی، جێنەی، گێنا، غێنا، غنا ـ پەه: ژەن،

زەن. رووس: zhena. باک: ژن ـ ناو: ژن ـ باش: ژن ـ هەو: ژەنی ـ زا: جەنی، ژنی]

ستان (پاشگـ.)[هیک: ستهەنه ـ ئەو: ستانه ـ هەخ: ستانه ـ سان: ستهانه ـ پەهـ: ستان. باک: ستان ـ ناو: ستان، سان ـ باش: سان ـ هەو: سان ـ زا: ستان]

پ: ئەگەر وشەکە لێکدراو بێ، تەنیا بەشە دابەش کراوەکانی دیاری دەکردرێ و ریشەکەی دەچێتەوە سەر ئەو بەشانەی کە بە دابەشکراویی نووسراون

وەک:

دارکونکەره (گیانـ.)[دار1 + کون + کەر3 + ئە]

رازدار (ئان. فا)[راز1 + دار2]

ئاوسا (ئان. ل)[ئاو3 + سا1]

ت: ئەگەر وشەکە سەر بە زاراوەیەکە و لە شوێنی بنەڕەتی و سەرەکی ریشەکەی نووسراوتەوە، تەنیا زاراوە یا بن زاراوەکە نیشان دەدرێ.

وەک

بازد (نا.)[موک]

شیڤ[1] (نا.)[باک]

ئاتەر (نا.)[هەو]

بەیە (گیانـ.)[زا]

ج: ئەگەر وشەکە سەرچاوە و ریشەکەی نەدیترابێتەوە و روون نەبووبێتەوە بە نیشانەی پرسیارێک دە نێوەکەی دا دیاری کراوە.

وەک:

ئاشۆ[1] (نا.)[؟][ئەر]

بز[1] (ئان.)[؟]

پرووش[2] (نا.)[؟]

ئاتی (نا.)[؟][باک]

× × ×

٤ـ دوای لێكدانەوەی ریشە بەشی مانا لێدانەوە دێ.

ئەلف: مانا و ماناكانی وشە دەنووسرێ و لە تەواوی هاوماناكانی لە هەموو زاراوەكانی كوردیی كەلك وەردەگرترێ.

وەک:

ئاش[1](نا.)[ئەو: ئەشە (ئارد)، ئەشن، ئەسەن (بەرد) ـ هەخ: ئەسەن (بەرد) ـ بەل: هەش، ئاش. باک: ئاش ـ ناو: ئاش، ئاسیاو ـ باش: ئاسیاو ـ هەو: ئاش، ئاسیاو، ئاساو ـ زا: ئارەیە، ئاریە، ئارێ] ١ـ ئامرازی هاڕینی گەنم و دانەوێڵە بۆ ئارد كردن كە لە دوو بەردی خڕی گەورە(بەرداش) پێک هاتوە. ئەم دوو بەردە لە سەر یەكن، ئەوەی بنەوە قایم كراوە و ئەوەی سەرەوە بە هێزێكی وەک ئاو، با یا مەكینە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ و بە پێی ئەو هێزەی كە دەیگەڕێنێ چەند جۆری هەیە. ٢ـ ئەو شوێن وجێگایەی كەم ئەم دەزگایەی تێدا دامەزراوە. ٣ـ (ئا.)[باک] ئەندامێكی ماسوولكەیی و بە هێزی باڵندە دانەخۆرەكانە كە دوای چیكڵدانە و بەر لە گەدە هەڵكەوتوە و كاری هاڕینی دانی خوراوە، سیكەتۆرە.

بەرداش (نا. ل)[بەرد + ئاش1] بەردێكی خڕی گەورەیە كە تایبەت بۆ ئاش دەیتاشن. ئاش لە دوو بەرداش پێک دێ كە بەرداشی بنەوە نابزوێ و ئەوەی سەرەوە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ، كەڤری ئاشی، بەردەهاڕ، بەراش، ئارسی.

شاخ (نا.)[پەهـ: شاک، شاخ. باک: شاخ ـ ناو: شاخ ـ هەو: شاخ ـ زا: شاخ] ١ـ زەقایی رەقی سەری هەندێک گیانداری وەک بەران، بزن، ئاسكە كێوی و .... ٢ـ لقی دار. ٣ـ بارووت دانی راوچی (لە بەر ئەوە كە لە شاخی حەیوان ساز كراوە). ٤ـ كێو، چیا. ٥ـ چیای بەردین. ٦ـ رەوەزە بەردیک بە چیاوە.

ب: ئەگەر وشەكە لە شوێنێک مانا كراوەتەوە و ماناكە لێكدراوەتەوە، دیسان مانا ناكرێتەوە و دەنووسرێ كە بڕوانێتە وشەی دیاری كراو كە بە كورتكراوەی « بڕ: » نیشان دەدرێ

وەک:

ئارسی (نا. ل)[ئار7 + سی (سەنگ)][زا] بڕ: بەرداش.

جان[1] (نا.)[باک ـ زا] بڕ: گیان

خاڵەڕەشە (گیا.)[خاڵ2 + ئە + ڕەش + ئە] بڕ: باڕێزە / ٢
هێڵە (نا.)[هەو] بڕ: هێلکە

پ: لەم بەشە دا لە کاتی پێویست وێنە بۆ وشە دەهێنرێتەوە کە بە « **::** » نیشان دەدرێ. لە وێنە هێنانەوەش دوو مەبەست لە بەر چاو گیراوە. ١ـ چلۆنایەتی دەربڕین و کار پێکردنی وشە لە ڕستە دا. ٢ـ سەلماندن و نیشان دانی هەبوونی ئەم وشەیە لە زمانی کوردیی دا.

وەک:

ئاونشین (ئان. فا)[ئاو3 + نشین] کەسێک کە دەگەڵ کەسی دیکە هاتوچۆ و هەڵسوکەوتی هەیە، هاودەم، هاونشین. :: میرسێوەدین بەگ پیاوێکە هەمیشە ئاونشینە بە دەوڵەتی تورکان و بە سوڵتانی / ئەوە لە دەرکی والی موسڵێ دادەبەزی بە میوانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٩٢).

ستان (پاشگـ.)[هیک: ستهەنە ـ ئەو: ستانە ـ هەخ: ستانە ـ سان: ستهانە ـ پەھ: ستان. باک: ستان ـ ناو: ستان، سان ـ باش: سان ـ هەو: سان ـ زا: ستان] ١ـ پاشگری جێ و شوێنە. **ئەلف:** نیشاندەری زۆری و فرە بوونە. :: گۆڕستان، گوڵستان، بێستان، دارستان. **ب:** جێ و شوێنی ژیانی گەل و نەتەوەیەک نیشان دەدا. :: کوردستان، لۆڕستان، عەڕەبستان، هیندوستان. ٢ـ پاشگری کات و زەمانە. :: زستان، تاوسان.

بلام (نا. ل)[بل (بەر) + ئام] قایشێکە لە تەنگەی ئەسپی سەرکێشەوە لە لغاو قایم دەکرێ بۆ ئەوە کە ئەسپ سەری هەڵناوێ یا سوار هەڵنەگرێ، بلاو. :: هیوای بەختەوەری ئەهات زیاد بێ بەڵام دێوەزمەی شەڕ / بە چوارناڵ ئەوە وەک ئەسپی سەرکێشی بێ بلام دێ (هێدی ل ٣٨١).

× × ×

٥ـ دوا بە دوای مانای وشە، چاوگی لێکدراو کە لەم وشەیە پێک دێ (یا زاراوە و کینایەیەک کە لەم وشەیە ساز دەبێ) وەک بەشێکی نەپساوە و لکاو بە وشە دێ. بە پێی لێکدانەوەی من وەها چاوگێک دەبێ لە بن وشەکان بنووسرێ و وەک

وشەیەکی سەربەخۆ دیاری ناکردرێن. ~ نیشانەی دووپاتە بوونەوەی وشەیەکە کە دەگەڵ چاوگ دێ.

وەک:

پشتیوانی (حم.)[پشتیوان + ئی] یارمەتی، کۆمەک، یاریدە، پشتگری، لاگری. ~ **کردن:** لاگری لە کەسێک کردن، پشتی کەسێک گرتن و یارمەتی دانی، پشتیوانی لێکردن. ~ **لێکردن:** بڕ: پشتیوانی کردن.

بەرماڵ (نا. ل)[بەر3 + ماڵ1] ١ـ دوو تەختە کوێنی گەورەیە کە بە بەر رەشماڵ و تاوڵیوە دەگرن هەتا بەری با و باران بگرێ. ٢ـ جاجمێکی گەورەیە کە پێخەفی تێوە دەپێچن. ٣ـ تەنراوێکی هەندێک چووکە کە پاک و خاوێن رادەگیرێ و نوێژی لە سەر دەکەن، دووگرد، جانماز. ~ **لە سەر ئاو گەڕان:** (کنـ.) زۆر نوێژ کردن و موسڵمانی چاک و خاوەن کەڕامەت بوون، پیرۆز بوون.

ئاوەکی[2] (ئان. ل)[ئاو + ئەک + ئی] هەڵبڕانی مەڕ و ماڵات لە ران و چوونە نێو رانی دیکەوە. ~ **بوون:** تەرە بوون و تێکەڵ بوونی سەرێک یا چەند سەر مەڕ و ماڵات و چوونە نێو مێگەل و رانی دیکەوە، ئاوەکی کەوتن. ~ **کەوتن:** بڕ: ئاوەکی بوون.

بۆڕ[1] (نا.)[بڕ: بۆر1] ١ـ بەزیو لە شێعر و دمەقاڵە. ٢ـ (ئان)[زا] بڕ: بۆر 1. ~ **خواردن:** تێک شکان و بەزین لە شێعرشێعرێن و دمەقاڵە دا. ~ **دان:** بەزاندنی غەنیم لە شێعر و دمەقاڵە دا.

×××

٦ـ لەم بەشە ئەگەر وشەکە ناوی لێکدراو بە پیتی « ئی » ساز بکا دێ، کە بە || دیاری دەکردرێ. بە بڕوای من ئەم وشە لێکدراوانەش لە وشەی سەرەکی جیا نین و دەبێ لە بن وشەکە بنووسرێن و شیاوی باسیشە کە هیچ فەرهەنگێکی کوردیی ئەم وشانەی لەبەر چاو نەگرتوە لە حاڵێک دا کە دەورێکی زۆر گرینگ لە زمان و ئەدەبی کوردیی دا دەگێڕن و گەلێک مانای دیکە ساز دەکەن.

وەک:

ئارام (نا. ل)[ئا13 + رام][ئەو: رەم ـ پەه: رام، ئارەم ـ سان: رامەیەتی.

باک: ئارام ـ ناو: ئارام ـ باش: ئارام ـ هەو: ئارام] ١ـ ئۆقـره، حـەجـمین، برست، توانا. ‌ ئەو ژانە سـەرە ئارامی لێبڕیوم. ٢ـ هێدی و هێـمن، لەسەرەخۆ. ‌ هەتا خودا حەز دەکا پیاوێکی ئارام و لەسەرەخۆیە. ٣ـ بێدەنگ و بێ قرە، ئەهوەن. ‌ کوێستان شوێنێکی ئارام و خۆشە. ٤ـ (ئاک.) یەواش، سەبر، بە ئەسپایی، ئارام ئارام. ‌ ئارام بە رێگایە دا دەڕۆیشت. **ئارام ئارام:** وردەوردە، بە سەبرا، لە سەرەخۆ. ‌ ئارام ئارام بە لۆژەلۆژ / ئەوا بەرەو ماڵ بوومەوە (ناڵەی جودایی ل ٣٠). **~ بوون:** ١ـ بێدەنگ بوون، ئارام گرتن، جووڵە نەکردنی گیاندار و بێ گیان، هەدادان. ‌ رۆڵە تاوێک ئارام بە بزانین دونیا چ باسە! دونیا ئارام بوو کە حەمە وەدەرکەوت. هات و هاوار بڕانەوە و هەموو ئارام بوون. ٢ـ هێدی بوون و کەم بوونەوەی ئێش و ژان. ‌ ئێستا باشترم ژانەکە هەندێک ئارام بوە. **~ بوونەوە:** ١ـ ژیر بوونەوە، ئۆقره گرتن، ئارام بوون. ‌ دوای تاوێک منداڵەکە ئارام بۆوە و دانیشت. ٢ـ دامرکانی ئێش و ژان. ٣ـ بێدەنگ بوونی ئاژاوە و هات و هاواری خەڵک. **~ گرتن:** ئارام بوون، ئارام بوونەوە، حەجمین، هەدادان، داسەکنین، داکاسان. **~ لێبران:** ئۆقره لێبڕان، ئارام لێهەڵگیران، حەجمین لێبڕان بە هۆی ئازار و دەرد و خەم، ئارام و قەرار لێبڕان، ئارا و قارا لێبڕان. ‌ لەوەتی ددانم دێشێ شەوانە ئارامم لێبڕاوە. لە داخ ئەو کوڕەم ئارامم لێبڕاوە. **~ لێبڕین:** تێک دانی حەسانەوەی خەڵک، تێک چوونی هێمنایەتی، ئارام و قەرار لێبڕین، ئارا و قارا لێبڕین. **~ لێهەڵگرتن :** ئارام لێبڕین، ئارام و قەرار لێهەڵگرتن، ئارا و قارا لێهەڵگرتن. **~ لێهەڵگیران:** بڕ: ئارام لێبڕان. || **ئارامی دڵ:** ١ـ ئەو کەسەی کە بوونی هۆی ئارام بوونەوە و ئەرخەیانی دڵە، کەسی خۆشەویست، منداڵ. ٢ـ (کنـ.) گراوی، یار، حەز. & ئارامی دڵان، ئارامی رووح، ئارامی گیان. ‌ لە لایەک ئارامی دڵم بە عومری تۆ لە بەر چاوم هەڵگیراوە / لە لایەک دوژمنایەتی حەوت هەزار سوار پێی دە دەرکم ناوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٨٦). ئەرێ خەندەی دەمت ئارامی دڵ کانی حەیاتی من / لە سەر چی زیز دەبی؟ رووحت دەوێ؟ هانێ حەیاتی من (وەفایی ل ٩٠). **ئارامی دڵان:** بڕ: ئارامی دڵ. ‌ فیدای گیانت بم ئارامی دڵان / بۆ دەکەی زاری و واوەیلا و گریان (بارام و گوڵندام ل ٩٥). مەڵێن بولبول مەناڵێنە کەوا گوڵ گوڵشەنی چۆڵ کرد / دڵارامی نەما چ بکا کە ئارامی دڵان رۆیی (وەفایی ل ٢٠٧). **ئارامی رووح:** بڕ: ئارامی دڵ. ‌ بەبێ تۆ قەت نەژیم، شادیم نەمێنێ، دیدە بێ نوور بم / دەمێک ئارامی رووحم بە، حەیاتم، عومرەکەم، چاوم (وەفایی ل ٧٠). **ئارامی گیان:** بڕ: ئارامی دڵ. ‌ ئیمامیش با بە دووی دا هەر بکا زاری هەتا ماوە / بە

زاری بانگی هاوالآن بکا، ئارامی گیان رۆیی (ئاوات ل ١١٣).

تەپڵ (نا.)[عەر: طبل] ١ـ ئامرازێکی مۆسیقایە، لە دەفرێکی نێو بۆش، کە لایەکی پێستێکی خۆش کراوی ناسکی لێدەدەن و بە دەست یا دار تەپەی لێدێ. لە کوردەواری دا پتر بۆ داوەت دەگەڵ تووزەلە و نای کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (ئا.) بەشێک لە کەللە کە دەکەوێتە نێوان پێشەسەر و پاشەسەر، تەپڵەسەر. **~ کوتان:** بڕ: تەپڵ لێدان. **~ لێدان:** دەنگ دەهێنان بە پێی هەوای مۆسیقا لە تەپڵ، تەپڵ کوتان. || **تەپڵی باز:** تەپڵێکی چووکەیە کە لە راو دا دەیکوتن هەتا مەل و باڵندە پێی هەڵفڕن و لە دوایی بازی تێبەردەن. :: سوڵتان دەکاتن نازێ / بدەن لە تەپڵی بازێ / هات و گەییە سیوازێ (مان ل ٢٢). **تەپڵی بێعاری:** بێشەرمی و بێعەیایی ئاشکرا. * **تەپڵی بێعاری کوتان:** بێشەرمی کردن بە ئاشکرایی. **تەپڵی دڕاو:** (کنـ.) کەسی بێ رێز، بێ نرخ. **تەپڵی زڕاو:** (کنـ.) کەسێک کە نەنگ و خراپەکەی ئاشکرا بووبێ و بڵاو بووبێتەوە. **تەپڵی سەر:** بڕ: تەپڵەسەر. **تەپڵی شادمانی:** تەپڵی سەرکەوتن لە شەڕ دا. * **تەپڵی شادمانی لێدان:** بەرز کردنەوەی دەنگی تەپڵ لە شەڕ دا بە بۆنەی سەرکەوتن. :: بە قۆچ عوسمانی گوت: قوربان ئەمن دەرەقەتیان نایەم، تەپڵی شادمانی لەم لا لێدەدرێ و تەپڵی شادمانی لەو لا لێدەردێ، بەڕاستی ئەمن هەڵدێم (بەیتی سەعید و میرسێوەدین. سروە ژ ٧٥ ل٣٣). **تەپڵی گۆش:** بڕ: پەردەی گوێ. **تەپڵی گوێ:** بڕ: پەردەی گوێ. **تەپڵی نابوودی:** تێداچوون لە باری مادی و ئابوورییەوە. * **تەپڵی نابوودی لێدان:** راگەیاندنی تێداچوون لە باری مادی و ئابوورییەوە. **تەپڵی ئەمان:** تەسلیم، ئەمان. ***تەپڵی ئەمان لێدان:** تەسلیم بوون و ئەمان خواستن، راگەیاندنی تەسلیم و ئەمان. :: لە بەر تۆ چارەنووسی شووم و بەدفەڕ / ئەوەی قەت لێی نەدەم تەپڵی ئەمانە (تاریک و روون ل ١٥٦).

سەرو (نا.)[پەه: سەرڤ، سەرب. باک: سەلوی، سەروی ـ ناو: سەرو، سەوڵ، سەور، سەلو ـ هەو: سەوڵ] ١ـ دارێکی خۆڕسکە، گەڵاکانی تیژ و باریکن، هەتا ٢٥ میتر هەڵدەدا و قەفی دەگاتە دوو میتر، چێوەکەی سپی، یا زەردە و زۆر بە بایەخ و سەختە، بەرەکەی وەک بەری دارکاژ دەچێ بەڵام زۆر چووکەترە، ئەم دارە لە ناوچەی کوێستانی شین دەبێ و لە زستان دا گەڵاکانی ناوەڕێ و هەمیشە سەوزە، Cupressus horizontalis, Cupressus sempervirens ناوی لاتینی ئەم دارەن. ٢ـ (کنـ.) یار و گـراوی بەژن و باڵا جـوان. :: ئەوەندەم لەو قـەد و باڵایە ئاشووب و بەڵا دیوە / لە سەیری سەروی باغم غایلەی غوولی بیابانە (مەحوی ل ٢٧٩). || **سەروی ئازاد:** ١ـ سەرو. ٢ـ (کنـ.) بەژن و باڵای یار. :: سەروی ئازادیش

لەبار و دڵکەش و بەرزە بەڵام / گیانەکەم من شێت و شەیدای لار و لەنجەی ئەم قەدەم (ناڵەی جودایی ل ٣٧). **سەروی جۆبار:** ١ـ سەروێکی لە پەنا ئاو و جۆبار رسکابێ. ٢ـ (کنـ.) قامەتی یار. & سەروی جۆیبار. :: خاڵی رووت داخی دڵی زامار و بیماری منە/ روومەتت گوڵ، قامەتی تۆ سەروی جۆباری منە (ئەحمەد موختار ل ١٥٨). **سەروی جۆیبار:** بڕ: سەروی جۆبار. :: عەزیزم رووحی شیرینم لە من بۆچی کەناری تۆ / وەرە سەر هەردوو چاوی من کە سەروی جۆیباری تۆ (وەفایی ل ١١٠). کە قامەتی بە دەر ئەخا قیامەت ئاشکار ئەکا / چ قامەتێ بە راستی لە سەروی جۆیبار ئەکا (بێخود ل ٣). **سەروی چەمەن:** بڕ: سەروی ناز. :: سەری زولفت چیە؟ عومری درێژم، تووتی ئامالم / قەدی بەرزت چیە؟ سەروی چەمەن، رووحی رەوانی من (وەفایی ل ٩٣) **سەروی خەرامان:** (کنـ.) گراوی بەژن و باڵا جوان و خۆشڕەوت. :: بە ئازادی لە کن خۆ شوهرەیە من مات و حەیرانم / گوڵ و نارنجی بەر هێناوە خۆ سەروی خەرامانت (وەفایی ل ٢٨) دڵی زاهید بە جارێ بۆ نەبێتە بولبول و قومری / لە لایەک گوڵ، لە لایەک جیلوەیی سەروی خەرامەنە (بێخود ل ٨٩). **سەروی رەوان:** (کنـ.) ١ـ بەژن و باڵای یار و گراوی ٢ـ گراوی بەژن و باڵا جوان. :: قومری وەرە هەرتا دەمرین پێکەوە بگرین / تۆ سەروی رەوانت چوە من رووح و رەوانم (وەفایی). دێت و رادەبرێ وەکوو سەروی رەوان من چ بکەم / کە بە قوربانی نەکەم رووح و رەوان من چ بکەم (هێمن) **سەروی سەهی:** ١ـ سەروێکی کە راست رسکابێ. ٢ـ (کنـ.) بەژن و باڵای بەرزی گراوی. :: هەموو سەروی سەهی سەریان نەوی کرد، باغەوان رۆیی / گوڵیش وا خۆی رنی، لایێ خەزان لایێ لە خۆ دانە (ئاوات ل ١١١). وەک بولبول، ئەی تازەگوڵم، پڕ بە دڵمە شەوق / وەک قومری، ئەی تۆ سەروی سەهی، پڕ بە ملمە تەوق (مەحوی ل ١٨٣). **سەروی کشمیری:** سەروی ناوچەی کشمیر، سەروی رێک و پێک و راست. :: پەرێشان زولفی تاتاری میساڵی ئەژدیهای جەنگی / نەزیری سەروی کشمیری قیامەت قامەتی شەنگی (حاجی قادر ل ١٤٩). **سەروی کێوی:** جۆرێک لە جۆرەکانی سەرو juniperus، مەرخ، وەرس، عەرعەر. **سەروی مەوزوون:** (کنـ.) یار و گراوی باڵا بەرز و رێک و پێک. :: خەرامی ناز ئەگەر هێنایە لەنجە سەروی مەوزوونت / وەکوو لەیلا، لە سەر رێ پرسشێ کە حاڵی مەجنوونت (مەحوی ل ٧٤). وەرە سەیری خیابان و بەیازی دەفتەری نالی / کە سەف سەف، مەسرەعی بەرجەستە ریزی سەروی مەوزوونە (نالی ل ٥٢٣). **سەروی ناز:** ١ـ جۆرێک سەروی بڵند و رێک و جوانە کە لە ماڵان دەچەقێندرێ، Cupressus fastigata ناوی لاتینی ئەم سەروەیە. ٢ـ (کنـ.) گراوی باڵابەرز و

نازدار. به غـەمزەی نـازەوە ئەو سەروی نازە کـەی چوە گوڵشـەن / کـە نێرگس وا بوە چاوی سـپی، سـەروی بوە تۆپاڵ (مـەحـوی ل ٢٠٣) & سـەروی چەمـەن. **سـەروی نازدار:** (کنـ.) یاری باڵابەرزی و بە ناز و غـەمـزە. :: ئەتۆ سـەروێکی نـازداری، ئەتۆ شـۆخـێکی گـوڵزاری / بە دڵ وا چاکـە بتگێڕم، لـە سـەر چاوان، لە سـەر دەسـتـان (وەفایی ل ٨٦)

دێو[1] (نا.)[هیک: دێڤە ـ ئەو: دەئێڤـا ـ سـان: دێڤە ـ پەه: دێڤ. باک: دێڤ ـ ناو: دێو ـ هەو: دێو ـ زا: دێو، دێڤ، دێب] ١ـ گیانلەبەرێکی خـەیاڵـی مـەزنە، بیچمی وەک مـرۆڤـە، ناحـەز و کرێتـە، دوو شـاخـی لە سـەرە و کلکی هەیە. ٢ـ (کنـ.) مـرۆی زەلام. ٣ـ (کنـ.) مـرۆی زۆرخـۆر. ٤ـ (مـجـ.) هەر شـتـێکی لە چاو هـاوشـتـی ئـاسـایی خـۆی گـەورەتر بێ. ٥ـ (کنـ.) مـرۆڤی بێ هەست، لە مـرۆڤـایـەتی بە دوور. || **دێوی سپی:** ١ـ دێوێکی نێو چیرۆکانە. ٢ـ (کنـ.) زستان. :: زستانە، بەفرە، حەشرە، وڵات پڕ لـە ناڵەنـاڵ / دێوی سـپی بە قـینەوە هـات، بۆتە پیـرەزاڵ (ئاوات ل ١٤٨). **دێوی دەروون:** نەوس، رووحی خراپ لە نێو مرۆڤ دا.

×××

٧ـ دواین بەش تێبینییە سەبارەت بە وشە، ئەگەر هەست بە پێویستی یا کەم و کورِی یا لێکدانەوەیەکی پتر سەبارەت بە وشە بکردرێ.

وەک:

پاڵان (نا.)[پەش: پالانە ـ بەل: پالام ـ فـار: پالان. باک: پالان ـ نـاو: پاڵان] بەرگێکی نێواخن کراو لە کایە، کە لە سـەر پشتی کەر و بارگین و حـەیوانی بارەبەر دادەنێن هەتا پشتی بریندار نەبێ، کورتان، کۆپان. ~ **کردن:** پاڵان لە سەر پشتی بارەبەر دانان. || **پاڵانی قەجەری:** جۆرە پاڵانێک چووکتر و رێک و پێکتر کە وەک زین کەلکی لێوەردەگرن، کۆپانی قەجەری.

تێبینی: دوکتور مـەحـەممەدی مـوعین وشـەی پاڵانی بردۆتەوە سـەر چاوگی پاڵاوتن (بڕ: برهـان قاطع ب ١ ل٣٥٧). پێمـوایە دوکتـور بە هەڵە بۆی چوە. پاڵان لە پەهلووک ـ ی پەهلەوی بە مانای پاڵ ـ ی کووردی کەوتوە، پاڵانچە لە کوردیی دا بە مانای ماسوولکەی تیغەرەی پشت یا ئەو تیسکە خوریەیە کە لە سەر پشتی بەران بۆ جوانی دەیهێڵنەوە و ئەوەش رایەکە بە قەوەتتر دەکا کە پاڵان شتێکە کە لە سەر پاڵ

یا تەنیشت دەبەسترێ و چ پەیوەندی بە پالاوتنەوە نیە.

ئاسەوار (نا. ل)[ئاس + ئە + وار] ١ـ نیشانە و پێناسی ماددی لە نەتەوە یا عەشیرەتێک یا گیاندارێک وەک بەڵگەی بوونیان، شوێنەوار. :: هێشتا هیچ بەڵگەیەک لە ئاسەواری مادەکان نەدیتراوەتەوە. ٢ـ رەگەز، بەرە. ~ **بڕانەوە:** بنەبڕ کرانی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. :: شوکور ئەسپێ ئاسەواری بڕاوەتەوە. ~ **بڕین:** بنەبڕ کردن و فەوتاندنی بە تەواوەتی کەسێک یا گیاندارێک. :: مەغوولەکان ئاسەواری گەلێک بنەماڵە و نەتەوەیان بڕی. ~ **مانەوە:** نەبڕانەوەی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. :: گەلێک نەتەوە لە مێژوو دا هەبوون کە فەوتاون بەلام ئاسەواریان هەر ماوە. کابرا دەمێک ساڵە مردوە ئێستا ئاسەواریشی نەماوە. ~ **نەهێشتن:** نەمانەوە و بڕانەوەی شت یا گیاندار یا کەس، ئاسەوارنەمانەوە. :: منداڵ ئاسەواری کشمیش و گوێزیان نەهێشت.

تێبینی: بەشی یەکەمی وشە یانی ئاس دەگەڵ [هیک: ئاسا $\bar{a}s\bar{a}$ ـ ئەو: ئەسەهـ asah ـ سان: ئاسە $\bar{a}sa$، بە مانای شوێن، جێگا و هەروەتر دەگەڵ چاوگی ئاهـ $\bar{a}h$ لە ئەوێستا دا و ئاس $\bar{a}s$ لە سانسکریت و وێدا دا بە مانای دانیشتن] هاوریشەیە . بەشی دووهەم یانی وار لە هیندی باستان و سانسکریتی ڤەرە vara و ئەوێستایی و پەهلەوی ڤەر var بە مانای شوێن و ناوچە کەوتەوە و وار و هەواریش هەر لەم ریشەن بە گشتی ئاسەوار دەبێتە جێی دانیشتن یا شوێنی ژیان.

درنج (نا.)[پەهـ: درووج] دێو.

تێبینی: لە پەهلەوی دا درنج [دێڤ درووج] بە مانای دێڵەدێوی درۆ هاتوە کە خودی وشەکە هاوریشەیە دەگەڵ درۆ. وشەی درنج لە کوردیی دا پتر دەگەڵ دێو دێ.
:: دێو و درنج.

بۆرانی (نا. ل)[بۆران + ئی] چێشتێکە بە هێلکە، کوولەکە یا باینجانی سوور کراوە دەگەڵ ماستی خاو کراوە و گەرم سازی دەکەن و دەیخۆن، بۆرناش.

تێبینی: بۆران ناوی ژنێکە کە بۆ یەکەم جار ئەو چێشتەی ساز کردوە، هەندێک بردویانەتەوە سەر بۆران دوخت کچی خوسرەو پەرویز (القاموس ل ٨٦) و هەندێکیش بردوویانەتەوە سەر بۆران کچی حسن سهل (برهان ب ١ ل ٣١٥). هەروەها بۆران لە زمانی پەهلەوی دا وەک ناوی کچ هاتوە و لە وشەی بۆر1 کەوتوە.

ریزی ئەلفوبێی ئەم فەرهەنگە

به داخەوە زمانی کوردیی هەتا ئێستا خاوەن ئەلفوبێیەکی ڕێکوپێک و تایبەتی و ستاندارد نیە. هەر چەند زمانەوانان بۆ دانانی ئەلفوبێ بۆ نووسینی زمانی کوردیی زۆر شارەزایانە و بە جوانی ئەم ئەرکەیان بەڕێوە بردوە بەڵام کاری هەرە سەرەکیان وەپشت گوێ داوە و ریزی پیتەکانی کوردییان نەنوسیوە، ئەوەیە کە نووکە تووشی ئەم گرفتە هەین. ئاخۆ کورد چەند پیتی دەزمانەکەی دا هەیە و شوێنی تایبەتی هەر کام لە کوێیە؟ هەتا ئیمرۆ سەیری هەر فەرهەنگ و پێرستێک دەکەی دەبینی هەر کام لەو کەس یان کەسانە بە وێست و دڵخواز و سەلیقەی خۆیان ئەلفوبێیەکیان ریز کردوە و کەلکی لێوەردەگرن. گرفتی هەرە گەورە ئەوەیە کە هەمووی ئەوانە بە لاسایی لە ئەلفوبێی عەرەبی ئەو پیتانەیان لە دوای یەک نوسیوە، سەیر ئەوەشە کە لە کاتی ریز کردنی وشەکان ئەم تەرتیبەیان رەچاو نەکردوە.

خاڵ لە فەرهەنگەکەی دا پیتەکانی زمانی کوردیی بە ٢٧ دانە داناوە و ئاوای ریز کردوون:

ا، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، م، ن، و، ه، ی

زەبیحی لە قامووسی زمانی کوردیی دا پیتەکانی زمانی کوردیی بە ٣٦ دانە داناوە و ئاوای ریز کردوە:

ء، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، ڵ، م، ن، و، ه، ی

هەژار لە هەنبانە بۆرینە دا ریزی پیتەکانی کوردیی بە ٣١ دانە داناوە و ئاوای نووسیوە:

ئـ، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، ڵ، م، ن، و، ۆ، ه، ی، ێ

هەر لە سەرەتای پەیدا بوونی خەتی فینیقی ـ کە ئێستاکە بە باوکی زۆربەی خەتەکانی دونیا دادەندرێ و خەتی کوردییش یەک لەوانە ـ نەیانتوانی گرفتی پیتەکانی بزوێن چارەسەر بکەن و لە رۆژهەڵات هەتا ئیمڕۆ ئەم گرفتە جێبەجێ نەبوە (جگە لە کوردیی) و ئەمەیە کە دە زمانەکانی عەرەبی و فارسی دا لە سەر و ژێر و بۆر بۆ ئەم مەبەستە کەلک وەردەگرن. بەختەوەرانە کورد ئەم گرفتەی چارە سەر کرد و پیتەکانی بزوێنی هێنا نێو ئەلفوبێ و نووسینەوە و هەنگاوێکی زۆر شارەزایانەی لەم بابەتەوە هەڵگرت، بەڵام هەروەکی کوترا ریزی ئەلفوبێیەکەی دیاری نەکرد و هەر کەس بە پێی لاسایی کردنەوە لە عەرەبی یا فارسی کە پیتی بزوێنیان دە ریزی ئەلفوبێیەکەیان دا نیە، ریزێک دیاری دەکەن. من پێموایە کە بۆ ئەلفوبێی کوردیی پیویستە کە هەتا رادەیەک ئەم شیوازە بشکێنین .ئێمە کە بۆ ساز کردنی نوسین بە زمانی کوردیی ئەم رچەمان شکاند بۆ دەبێ ستانداردی ئەلفوبێیەکەش نەشکێنین؟

ریزی ئەلفوبێی ئەم فەرهەنگە

ئا ـ ب ـ پ ـ ت ـ ج ـ چ ـ ح ـ خ ـ د ـ ر ـ ڕ ـ ز ـ ژ ـ س ـ ش ـ ع ـ غ ـ ف ـ ڤ ـ ق ـ ک ـ گ ـ ل ـ ڵ ـ م ـ ن ـ و ـ ئو ـ ئۆ ـ ئوو ـ هـ ـ ئە ـ ی ـ ئی ـ ئێ

سەرچاوەکان

کوردی

القاموس الکردی الحدیث، کردی ـ عربی، تالیف الاستاذ علی سیدو گورانی، طبع فی الشرق الاوسط ١٩٨٥، عمان، اردن (القاموس)

امثال و حکم کردی، گردآورنده قادر فتاح قاضی، انتشارات دانشگاه تبریز، تبریز خردادماه ١٣٦٤ (امثال و حکم)

بێستوون، فەرهەنگی سۆرانی ـ هەورامی، دانانی: حامید درودی، حاتەم مەنبەری، ستۆکهۆلم ١٩٩٨

پایزە، ئەحمەد بەحری، چاپ ١٣٧٣ (پایزە)

پەندی پێشینان، محمدی خاڵ، چاپی دووهەم ١٩٧١ (پەند)

تاریک و روون، گوڵبژێرێک لە شێعرەکانی هێمن، لەبڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا (تاریک و روون)

خەییام بە کوردی، وەرگێڕ هەژار، سروش تهران ١٣٧٠ (خەییام)

دمدم، عەرەب شەمۆ، وەرگێڕ شوکور مستەفا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥ (دمدم)

دیوانی ئاوات (سەیید کامیلی ئیمامی زەنبیلی) لە سەر نووسین و ئامادە کردنی سەیید نەجمەدینی ئەنیسی، چاپخانەی مهارت تهران، چاپی اول، بهار ١٣٦٥ (ئاوات)

دیوانی بێخود، کۆ کردنەوە و رێکخستن و لە سەر نووسینی محمدی مەلا کریم، چاپخانەی سلمان الاعظمی بەغدا ١٩٧٠ (بێخود)

دیوانی بێسارانی، کیومەرس نیک رەفتار، بەرگی یەکەم (بێسارانی)

دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی سەردار حمید میران، کەریم مستەفا شارەزا پێداچوونەوەی مسعود محمد، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی رۆشنبیریی و لاوانی ناوچەی کوردستان، ١٩٨٦ (حاجی قادر)

دیوانی حەقیقی، انتشارات صلاح الدین ایوبی چاپ اول ١٣٦٧ (حەقیقی)

دیوانی گۆران، سەرجەمی بەرهەمی گۆران بەرگی یەکەم، محمدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا ١٩٨٠ (گۆران)

دیوانی مەحوی، مەلا عبدالکریمی مدرس و محمدی مەلا کریم ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەییوبی ١٣٦٧ (مەحوی)

دیوانی مەولەوی، مەلا عبدالکریمی مدرس انتشارات محمدی(سقز) ١٣٦٧ (مەولەوی)

دیوانی نالی، مەلا عبدالکریمی مدرس و ... چاپی دووهەم، انتشارات صلاح الدین ایوبی ١٣٦٤ (نالی)

دیوانی وەفایی، محمد علی قەرەداغی چاپی دووهەم کۆڕی زانیاری کورد١٩٨٤ (وەفایی)

دیوانی ئەحمەد موختار جاف، عیزەدین مستەفا رەسووڵ، چاپخانەی الادیب، بەغدا ١٩٨٦ (ئەحمەد موختار)

فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردی، محمد کریم شریف، چاپی دووەم، لە چاپ دانەوە و زیاد کردنی سعدالله اسماعیل شێخانی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٨٦ (فۆلکلۆر)

فەرهەنگی خاڵ، شێخ محمدی خاڵ، ٣ بەرگ، کتابفروشی محمدی، سقز ١٣٦٧ (خاڵ)

فەرهەنگی کشت و کاڵ، معروف قەرەداغی مەردۆخی، ٢ بەرگ چاپخانەی دارالسلام بەغدا ١٩٧٢ (کشت و کاڵ)

فەرهەنگی کوردی رووسی، سۆرانی، ق. کوردۆ، ز. یوسف، مۆسکۆ، دەزگای چاپەمەنی زمانی رووسی، ١٩٨٣

فرهنگ مردوخ، کردی فارسی عربی، تالیف، شیخ محمد مردوخ کردستانی، ناشر غریقی سنندج، ٢ بەرگ (مەردووخ)

قامووسی زمانی کوردی، زەبیحی ٢ بەرگ (ء و ب)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد بەغدا ١٩٧٩ (قامووس)

سروە، گوڤار، ئینشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی (ئەوەندە ژمارەی کە هەمبوون) (سروە)

سێسەد هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی. کۆ کردنەوە و ئامادە کردنی: س. ئی . شێخانی. چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٩٠ (سێسەد هۆنراوە)

کاروانی خەیاڵ. خالد حسامی (هێدی). چاپی دووهەم چاپخانەی زانکۆی

سەلاحەدین، بەهاری ١٩٩٧، هەولێر (هێدی)
لاله بە دەستان، هاشم نانەوازادەگان، سوێد کارلستاد، ١٩٩٣ (لاله بە دەستان)
منظومه کردی بهرام و گلندام، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ١٠. تبریز ١٣٤٧(بارام و گوڵندام)
منظومه کردی سعید و میر سیف الدین بیگ، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ٢٤. تبریز ٢٥٣٥(سەعید و میرسێوەدین)
منظومه کردی شور محمود و مرزینگان، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ١٢. تبریز ١٣٤٨(شۆڕمەحموود)
مەم و زین، ئەحمەدی خانی، ئامادە کردن و پەڕاوێز نووسینی: هەژار، ئەنستیتۆی کوردی لە پاریس، پاریس ١٩٨٩ (مەم و زین)
میرزا، فەتاح ئەمیری، ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی، ١٣٧٢ (میرزا)
ناڵەی جودایی، هێمن، چاپخانەی (علاء)، بەغدا ١٩٧٩ (ناڵەی جودایی)
وەلی دێوانە، عوسمان هەورامی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٦(وەلی دێوانە)
هاوارەبەرە، فەتاح ئەمیری، ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەیووبی ـ ١٣٦٩
هەنبانە بۆرینە ـ هەژار، ٢ بەرگ، انتشارات سروش، تهران ١٣٦٨ (هەنبانە بۆرینە)
هیوا (ژمارەی یەک هەتا پێنج)، گۆڤار، ئەنیستیتووی کورد لە پاریس

فارسی

بررسی گویش بیرجندی، به اهتمام دکتر محمود رفیعی، از دکتر جمال رضایی، انتشارات هیرمند، چاپخانه حیدری، تهران ١٣٧٧
برهان قاطع (٥ جلد)، به اهتمام دکتر محمد معین، موسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ پنجم، تهران ١٣٦٢ (برهان)

تات نشینهای بلوک زهرا، جلال ال احمد، چاپخانه میهن ۱۳۳۷
فرهنگ ایران باستان، پورداود انتشارات دانشگاه تهران، ۲۵۳۶ شاهنشاهی
فرهنگ زبان پهلوی، دکتر بهرام فرەوشی، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۵۸
فرهنگ فارسی، تالیف دکتر محمد معین ٦ جلد، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۷۱ (معین)
فرهنگ فارسی عمید، حسن عمید دو جلد چاپ هفتم تهران ۱۳٦۹ (عمید)
فرهنگ نامهای پرندگان در لهجەهای غرب ایران (لهجەهای کردی)، تالیف دکتر محمد مکری، موسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ سوم تهران ۱۳٦۱ (فرهنگ پرندگان)
یادداشتهای گاثاها، پورداود انتشارات دانشگاه تهران ۲۵۳٦ شاهنشاهی
فرهنگ گویش کرمانی، مولف: محمود صرافی، انتشارات سروش، چاپ اول ۱۳۵۷
فرهنگ کوچک زبان پهلوی، د. ن . مکنزی، ترجمه: مهشید میرفخرایی، تهران ۱۳۷۳

به زمانی دیکه

1-Altiransches Wörterbuch - Christian Bartholomae Ber-(بارتۆلۆمە) lin 1961
2-HILFSBUCH DES PEHLEVI - H.S.NYBERG UPPSALA 1931

3- Svensk-Kurdiskt Lrxikon (nordkurdiska)- Reşo zîlan

4- Dictionnaire KURDE-FRANÇAIS par Auguste Jaba- BIBLIO

VERLAG. ONSNABRÜCK. 1975 (ژابا)
5- Kurdish-English, English- Kurdish dictionary, Baran Rizgar, london 1993
6- FERHENG - Kurdi/Tırki (Zazaki)- Munzur Çem- stokholm

7- FERHENG - Kurdi/Tırki, Türkçe/Kürtçe- DENG Yayınları 1992-

D.Izoli (ئیزۆلی)
8-KURDISCH-PERSISCHE FORSCHUNGEN, OSKAR MANN, BAND2, BERLIN 1930
9- DIE MUNDART DER MUKRI-KURDEN, TEIL 1, OSKAR MANN, BER LIN,1906 (مان)

١٠ – فەرهەنگی سانسکریت ـ رووسی، کالیانۆڤا، مۆسکۆ ١٩٧٨
١١ – فەرهەنگی پەشتوو ـ رووسی، ئاسلانۆڤ، مۆسکۆ ١٩٦٦
١٢ – فەرهەنگی پەشتوو ـ دەری ـ رووسی، لێبێدێڤ، یاتسێڤیچ، کانارۆفسکی، مۆسکۆ ١٩٨٣
١٣ – فەرهەنگی ئێنسکلۆپێدیای شۆرەوی، پراخارۆڤ، مۆسکۆ ١٩٨٧

کورتکراوەکان

ئا.	ئاناتۆمی
ئار	ئارامیی
ئاس	ئاسێتیی
ئاک.	ئاوەڵکار
ئال	ئالمانی
ئام.	ئامراز
ئام. ل	ئامرازی لێکدراو
ئان.	ئاوەڵناو
ئان. فا	ئاوەڵناوی فاعلی
ئان. ل	ئاوەڵناوی لێکدراو
باش	باشووریی
باک	باکووریی
بڕ:	بڕوانە!
بەخ	بەختیاریی
بەل	بەلووچیی
پار	پارتیی
پاز	پازەند
پاشـ.	پاشگر
پەش	پەشتوو
پەھ	پەهلەویی
پێشـ.	پێشگر
تات	تاتی
تاج	تاجیکیی
تال	تالشیی
تور	تورکیی
تەب	تەبەریی

جنا.	جێناو
چا. ل	چاوگی لازم
چا. م	چاوگی متعدی
چا. مخ	چاوگی مرخم
حر.	حرف ربط
حم.	حاصل مصدر
خوار	خوارەزمیی
خوت	خوتەنیی
ر.	ریشە
روس	رووسیی
زا	زازایی
ژ.	ژمارە
سان	سانسکریت
سور	سوریانیی
سوغ	سوغدیی
سۆر	سۆرانیی
شر.	شێوە رستە
عبر	عیبریی
عەر	عەرەبیی
فار	فارسیی
فەر	فەرانسیی
کنـ.	کنایە
گیا.	گیا
گیانـ.	گیاندار
گیل	گیلەکیی
لات	لاتینیی

لار	لاریی
لۆر	لۆڕیی
ماز	مازندەرانیی
مجـ.	مەجاز
مغو	مەغوولیی
منج	مونجیی
موک	موکریانیی
مۆس.	مۆسیقا
نا.	ناو
نا. چا	ناوی چاوگ
نا. ل	ناوی لێکدراو
نا. فا	ناوی فاعلی
نا. مفـ.	ناوی مفعولی
ناو	ناوەندیی
نز.	نیزامی
وشد.	وشەدەنگ
هس	هەڵیسەنگێنە
هەخ	هەخامەنشیی
هەو	هەورامیی
هند	هیندیی
هیک	هیندیی کۆن
ئۆر	ئۆردوو
ئەرم	ئەرمەنیی
ئەو	ئەوێستایی
یون	یوونانیی
یەغ	یەغنووبیی
ئەر	ئەردەڵانیی
ئەک	ئەکدیی
ئیتا	ئیتالیایی
ئیس	ئیسپانیایی
ئین	ئینگلیسیی
ئێک	ئێرانیی کۆن

ئیشارەکان

⁙ وێنە و نموونەی وشە لە رستە و شێعر دا .

/ جیا کردنەوەی دوو رستە یان بەند و بەیت لە یەکتر.

// دژبەری (متضاد) وشە

~ دووپاتە بوونەوەی وشە لە چاوگی لێکدراو دا .

|| ناوی لێکدراو

* چاوگی لێکدراوی وشە یا ناوێکی لێکدراو.

ئـا

ئا[1] ١ـ یەکەمین پیتی ئەلفوبێی زمانی کوردیی . ئا ـ لە سەرەتا دا ـ لەبەر ئەوە کە بزوێنە پێویستی بە پیتێکی یارمەتیدەر بۆ دەربڕین هەیە و بۆ ئەم مەبەستە لە « ئـ » کەلک وەردەگرن یانی ئای سەرەتایی هەر چەند بە پیتێک دەناسرێ بەڵام لە راستی دا لە دوو پیتی (ئـ + ا) پێک هاتوە یانی بێدەنگێک و بزوێنێک. ئەم پیتە لە وشە دا بە سێ شێوە خۆ دەنوێنێ: ئا (ئاو، ئاسک)، ـا(باڵ، ماشێن) ـ ا(داڵ، زوان). (ا) دەگەڵ هەندێک لە پیتەکانی دیکە جێ گۆرکێی هەیە. جێگۆڕکێی (ا) دەگەڵ ئە: بارزان ـ بەرزان، ئاسێرە ـ ئەستێرە، ... دەگەڵ ئێ: ئار ـ ئێر، پا ـ پێ، ...
٢ـ ناوی ئەم پیتە.

ئا[2] (ئاک.) بۆ مەبەستی وڵام دانەوە یان سەلماندنی مەبەستێک دەکوترێ و زۆر جار دەگەڵ کوتنی بە سەر هەڵتەکاندنیش مەبەستەکە دەنوێنن، بەڵێ، ئادی، ئەرێ، ئم. :: نان دەخۆی؟ ـ ئا . ئا وایە! **ئائا:** دوو پات کراوی ئا بە مانای بەڵێ ـ یە کە داگرتنێکێ پتر نیشان دەدا :: ئەرێ گوڵەکانت ئاو داون؟ ـ ئائا. کاکە نان و چات بۆ دانێم؟ ـ ئائا کوڕە ئەوە لە برسان دەمرم.

ئا[3] (پاشـ.) ١ـ سواوی پاشگری (دا)یە و زۆرتر لە هەندێک بن زاراوەکانی ناوەندی دا بەکاری دێنن، ئەم وشەیە لە نێو رستە دا هەمیشە دوای (لە، بە،...) و (دەگەڵ ناو یان کار)

دێ. ؛؛ لە مــاڵا(مــاڵ دا) خــەریکی کــار کردن بووم. لە نووسینا(نووسین دا) فرە پەلە مــەکــە! ٢ـ (ئام.) هەمــان دا بێ ئامــرازی زیادەی دیکە لە پێــشــەوەی رســتــەوە دێ. ؛؛ ئاوا (دا وا) مــەکــە! ئاخــۆ (دا خــوا) باوکم هاتۆتەوە؟ ئادەی (دادەی) برۆ دەرگا بکەوە.

ئا[4] (نا.) کورت کراو و سواوی وشەی ئاغــایە لە وشــەکــانی تێکەڵاو دا و هەروەهــا کــاتێک کــە دەگــەڵ نــاو بێ. ؛؛ ئارەسوو دا وەرە ! ئابرا کەی وا دەبێ ؟

ئا[5] (ئام.) لە زاراوەی باکــووریی دا ئامرازی زێدەی مێیینەیە. ؛؛ گولا سۆر، بەژنا زراڤ.

ئا[6] (ئــام.) لــە هــەنــدێک بــن زاراوەی باکووریی دا ئامرازی کۆیە. وێدەچێ کە ســـواو و ســـووک کـــراوەی ئان بێ. ؛؛ بەرخا دە چێرینە. سێڤا دفرۆشە.

ئا[7] (پاشــ.) بــە ریشـــەی چاوگـــەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی فاعلی ساز دەکا. ؛؛ زانــا (زانــین)، تــوانــا (تــوانــین)، بــیــنــا (بینین).

ئا[8] (ئام.) لە زاراوەی بــاکــووریی دا خاوەن بوون و دارا بوون دەگەیەنێ. هی، ئی، هین. ؛؛ ئا من (هی من)، ئــا مــە، ئا وان.

ئا[9] (ئام.) لە کــاتی ســەرســوڕمــان و شک لە راستی دا بەکار دەهێندرێ، کە مـــــانای (بە راســــتی!) یان (راست دەکەی!) دەگــەیەنێ ؛؛ ـ ئەگەر دەرس و دەورەکــــــــەت بــاش بــخــــــــوێنــی، دووچەرخــەیەکت بۆ دەکــڕم. ـ ئا، بڵێ بە گیانی تۆ!

ــ نامـــەی بابت کـــە چاوەڕێی بووی هات. ـ ئا، بە راستیتە! کەی هات؟

ئا[10] (جنا.)[زا] سێــهــەم کــەسی تاک بۆ مێیینە لە زاراوەی زازایی دا، ئەو.

ئا[11] (پێــشــ.) پێــشــگری کــردارە لە زاراوەی زازایی دا بە مـــانای پاشگری (ئەوە) یا پێشگری (وە) لە ناوەندیی دا و پێــشــگری (ڤـــە) لە بــاکـــووریی دا. ؛؛ ئاکەردەنە (کردنەوە، ڤەکرن)

ئا[12] ناســەی کــاری ســێــهــەم کــەسی تاک. ؛؛ شکا، دەخوا، خورا، دەکا.

ئا[13] (پێشــ.)[ئەو: ئا] ١ـ پێشگرێکی زێدەیە کـــە لە کـــۆنــەوە مـــاوە و بوون و نەبوونی مانا تێک نادا. ؛؛ ئاغــەڵ، غەڵ ـ ئاســۆ، ســوێ. ٢ـ هــەمــان پێشــگرە بەڵام مــانایەکی دیکە دەدا بە وشــە. ؛؛ ئاکار، کــار ـ ئاپوورە، پوورە. ٣ـ هــەمان پێشگرە

کـە لە کـۆنەوە بە وشـەوە نووسـاوە و ئێستـاکە لێک جوێ ناکرێنەوە و بە بێ ئـەم (ئـایە) بێ مـانـا دەبێ. ⁘ ئاوس، ئاخوڕ.

ئا[14] (ئام.) دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کـراوە تێک دەکـاتەوە و ئـاوەڵنـاوێکی نـوێ سـاز دەکـا، ئـاو2، ئـان4، ئـام4، بـە. ⁘ دوورادوور، سەراسەر، بەرابەر، پشتاپشت.

ئا[15] (ئام.) ئـامـرازی بـانگ کـردن و هـاوار بۆ بردنە کـە بە ئـاخـری نـاوەوە دەلکێ، ئەی. (چونکە ئـا بزوێنە ئـەگـەر دوایـین پیـتـی نـاوەکـە بـزوێن بـێ « ی » دەبێتە یارمەتی دەر). ⁘ حاڵە بەدحاڵی لە شوێن و ماڵە وێرانی لە دوو / **مەحویا!** گـەر ئەهلی حـاڵی، حـاڵ و مـاڵم بۆ چیـە (مـەحـوی ل ٢٩٤). **سـاقـیـا!** وا بادەوە، وابادەوە/ روو لـە لای من کـە بە جـامی بادەوە (ناڵەی جودایی ل ١٢). خودایا.

تێـبـینی: ئەم ئـامـرازە لە زمـانـی فـارسـیـەوە هـاتۆتە نـێو زمـانـی کوردیی و تەنیا لە ئەدەبی کلاسیک دا برەوی هەیە.

ئا[16] (پێشـ.)[هەو] بڕ: ئەم 1

ئـا[17] (نـا.)[لات: A] ئـەنـدازەیـەکـی دیاری کـراوە بۆ کـاغـەز کـە لە ئا ـ وە دەست پێدەکا و بە ژمارە دێتە خوارتر. ⁘ ئا١، ئا٢، ئا٥ و ...

ئاب[1] (نا.)[فـار: آب] بە مـانای ئاو ـ ە کـە لە هەندێک وشـەی تێکەڵاو کـە لە فارسی وەرگیراون یا لە ئەدەبی کلاسیک دا دەبیندرێ. || **ئابی بەقـا:** بڕ: ئـاوی بەقـا. ⁘ بۆ مـاچی دەمی کـوڵمـە لە نێـو پەرچـەمی خـاوی/ لەو زوڵمـەتە بۆ ئـابی بەقا نووری چرامە (وەفایی ل ١٣٥).

ئاب[2] (نـا.)[عـبـر: اب، آب] ئاب یا ئـەب نـاوی مـانگی یازدەهەمی سـالی رۆمی و سـوریانی و هەروەها مـانگی یازدەی جـوولەکـەکـان بـەرابەرە دەگـەڵ مـانگی گـەلاوێژی کـوردیی و ئۆتـی هەندەرانی و دەکـەوێتـە نێوان تەمـووز و ئەیلوول، تەباخ.

ئابا[1] (نـا. ل)[ئا4 + بـا (برا)][ئەر] کـورتکراوەی ئـابرا یا ئـاغـا برایە بە مانای برا گەورە، ئابرا.

ئابا[2] (نا.)[عـەر: آباء] بـاوکـەکـان، باب و باپیـران. ئاژداد، ئەژداد، جەد. ⁘ ئابا و ئەژداد، جەد و ئابا.

ئابات (ئان.)[پەه: ئاپات. باک: ئاڤا ـ ناو: ئاوا] ئاوەدان، ئاوا. شێوەی کۆنتری وشـەی ئاوایە کـە دەگـەڵ وشـەکـانی

تێکەڵاو دا وەک ناوی گوند و دێهات دا ماوەتەوە. ⁘ حەسەن ئابات، عەلی ئابات.

ئاباد (ئان.)[فار: آباد] ئاوا، ئاوەدان. شێوەی فارسی ئاوا یا ئاباتە کە بە هەندێک لە ناوی گوندەکان و شارەکانەوە نوساوە. ⁘ مەهاباد، شائاباد، غەوساباد

ئاباژۆر (نا.)[فەر: abat-jour] سەرپۆشێک کە لە سەر چرای دادەنێن هەتا شۆقەکەی وە زەوی کەوێ و چاو ئازار نەدا، سەرپۆشی چرا.

ئابدار (نا. فا)[ئاب1 + دار2][فار: آبدار] کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان ئەرکی ساز کردنی چا و قاوە و خواردنەوەی دیکە بوو، ئاودار. ⁘ دەهاتە کن ئەولادی شا روستەم بەگان، سێ سالان دەبۆ سەقا و سێیان دەبوو بە ئابدارە (مان ل ٢١٣).

ئابدارباشی (نا. ل ـ ئان. ل)[ئابدار + باشی] سەرۆکی هەموو ئەو کەسانەی کە لە ئابدارخانە کار دەکەن.

ئابدارخانە (نا. ل)[ئابدار + خانە] ١ـ ژووری ساز کردنی خواردنەوەی وەک چا و قاوە و شەربەت لە ماڵی بەگ و کۆشکی میران دا کە ئاودار لەوێ کار دەکا. ٢ـ بار و بنەی ئاوداری پاشا و سوڵتانەکان، بە نۆکەر و تەواوی کەرەسەوە. ⁘ فەرموو لە کۆڵمێکە ناسک دوو ماچ وەربگرە، لەبری نانە شەکرینە و لوقمەقازییە/ هەتا حەوت رۆژان برسی نابی، تێشووی خۆت پێیە، ئەوە لە ئابدارخانەی کەس دا نییە (لاس و خەزاڵ ل ٤٤). & ئاودارخانە

ئابرا (نا. ل)[ئا4 + برا][ئەر] لە بن زاراوەی ئەردەڵانی دا برەوی هەیە و مانای کاک، کاکە و رێز گرتنی هەیە چا مەبەست برا گەورە بێ یان کەسێکی گەورەتر یان دۆست و ئاواڵ، ئابا، ئاغەبرا. ⁘ ئەگەر ئەم ئیشە بکەی بە ئابرام ئەیژم! ئابرا کەی وا ئەوێ!؟

ئابڕوو (نا. ل)[فار: آبرو] هەموو ئەو ئاکارباشییانەی مرۆڤ کە دەبنە هۆی پاراستنی کەسایەتی لە نێو کۆمەڵ دا. حەیا، نامووس، شەرەف، رێز، ئاوڕوو، ئاڤروو. **~ بران:** سووک بوون، ئابڕوو چوون. **~ بردن:** لە هەڵلا دان ولە قاو دانی کار و کردەوەی سووکی کەسێک کە لای خەڵک ناحەزە، سوکایەتی بە کەسێک یان کەسانێک کردن، حەیا بردن. ⁘ قیبلەکەم بەو زاری هەر وەک

غونچە بۆیە پێکەنی / دا بڵێن خەندەی لە گوڵ دێ ئابڕووی پەروین دەبا (وەفایی ل ٣). ~ **بردنە سەر لکی دار:** بە تەواوەتی ئابڕوو بردنی کەسێک وەها کە هەموو کەس پێی بزانێ. ~ **بڵاو بوون:** ئابڕوو چوون، سووک بوون لە لای خەڵک. ⁂ دەڵێ: کارێکی گەورە قەوماوە / چلۆن ئابڕووم بوو بڵاوە / ئیختیارم دە مست کچێ ماوە (مان ل ٢٠١). ~ **بڵاو کردن:** ئابڕوو بردن، سووکایەتی بە کەسێک کردن. ~ **تکان:** سووک بوون، ئابڕوو نەمان، ئابڕوو ڕژان. ~ **تکاندن**: بێ ئابڕوو کردن، سووک کردن، ئابڕوو ڕژاندن. ~ **چوون:** سووک بوون، حەیا چوون، ئابڕوو تکان. ⁂ بەو کارە ناحەزانە تازە ئابڕووی بە هەزار ساڵەمان دە نێو ئەو خەڵکە دا چوو. ~ **ڕژان:** بڕ: ئابڕوو تکان. ~ **ڕژاندن:** سووک کردن، ئابڕوو بردن، ئابڕوو تکاندن. ~ **کڕینەوە:** بە کار و کردەوەیەک بەری حەیا چوونی کەسێک گرتن. ⁂ میوانمان زۆر و پێخەفمان کەم بوو، کاک ڕەسووڵی جیرانمان پێخەفی بۆ هێناین و لە کن میوانەکان ئابڕووی کڕینەوە. ~ **لە ڕوو هەڵگیران:** حەیا چوون، بێ ئابڕوو بوون، ئابڕوو نەمان. ⁂ دەڵێ: مەتڵەبت چییە؟ کوتی: قوربان، ئابڕووم لە ڕووی هەڵگیراو، مەتڵەبی من هەر خاتوون ئەستییە (مان ل ١٥٢). ~ **مان:** خاوەن ئابڕوو بوون. ⁂ تازە کوا دەتوانین سەر هەڵێنین بۆ چما ئابڕوومان ماوە. || **ئابڕووی بە هەزار ساڵە:** (کنـ.) ئابڕووی هەمیشەیی، ئابڕووی بە یەکجاری. ***ئابڕووی بە هەزار ساڵە چوون:** (کنـ) بۆ هەمیشە بێ ئابڕوو بوونی کەسێک بە بنەماڵە و تایفەکەیەوە لە ئێستا و داهاتوو دا. ⁂ بە خوڵای! ئەمن ئابڕووی بە هەزار ساڵم چووە لە نێو ئێلانە / یانە پاکی بە قڕ دەدەم، یانە تاڵان دەکەم حەمەدی باشاغانە (مان ل ٢٦٤). **ئابڕووی بە یەکجاری:** هەموو ئابڕووی مرۆڤ، تەواوەتی ئابڕوو. ***ئابڕووی بە یەکجاری چوون:** (کنـ) ئابڕوو چوونی بە تەواوەتی، بێ ئابڕوو بوون بە یەکجاری.

تێبینی: ئابڕوو وشەیەکی فارسییە کە ڕاستەوخۆ لەو زمانەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی. ئابڕوو [ئاب + ڕوو] لە دوو بەشی ئاب کە بە مانای گرشە و سەفایە و هەروەها ڕوو پێکهاتوە کە بە گشتی یانی گرشە و سەفای ڕوو. ئاوڕوو و ئاڤروو شێوەی کوردیی پێدراوی ئەم

وشەیەن.

ئابڕووبراو (نا. مــــفـ.)[لە: ئابڕوو بران] کەسێک کە لە بەر هۆیەک ریسوا کراوە و ئابڕووی نەماوە.

ئابڕووبەرە (ئان. فا)[ئابڕوو + بەر + ئە] ١ـ کەسێک کە بە کردار یان بە قسە لە بەر چاوی خـــەڵک ســـووکت بکا، ئابڕووڕێژ. ٢ـ منداڵ یا کەسێک کە قسە و نهێنی دایک و باوک یا هی کەسانێکی دیکە لە قاو بدا.

ئابڕووتکاو (ئان. مــفـ.)[ئابڕوو + تکاو] کـەسـێک کـە ئابڕووی نەمــابێ، سووک، بێشەرم، بێحەیا.

ئابڕووتکاویی (حم.)[ئابڕووتکاو + ئیی]چلۆنایەتی ئابڕووتکاو، بێشەرمیی، بێـــحـــەیایی. ៖ کـــورد نەتواوە و ئابڕووتکاویی و ریســوایی مــێــژوو بۆ پۆلیسی رەزاخان مایەوە (چەپکێ گوڵ ل ٦).

ئابڕووڕێژ (ئان. فــا)[ئابڕوو + رێژ] بڕ: ئابڕووبەرە. ៖ ئابڕوو رێژە ویســالی یار و خوێنڕێژە فیراق/ عالەمی عیشق و مەحەببەت هەر بڕێژە، هەر بڕێژ (مەحوی ل ١٤٣).

ئابڕووڕێژیی (حم.)[ئابڕووڕێژ + ئیی] حەیا چوون، ئابڕوو نەمان.

ئابشـــار (نا. ل)[فـــار: آبشـــار] ١ـ [کـلاسـیک] ئاوهەڵدێر، تاڤگە، قەڵوەز، قەڵبەزە. ៖ بێ مەحابا ئاو دەڕێژێ گەهـ بە فـــەور و گـــەهـ بە دەور/ چاوی من مودێکە شێوەی ئابشاری گرتوە (نالی ل ٥٤٢). ٢ـ لێـــدانی توند و بە قـــەوەتی تۆپ لە هەندێک یاری وەک پینگ پۆنگ و واڵیباڵ، کەبباسی.

ئابلۆقە (نا.)[تور: abluka لە ئیتا: abluka] گـەمــارۆ، دەورە، دەورادەور، تەوق، ئەبلـۆقـە. **~ دان:** گەمـارۆ دان، دەورە گرتن، خستنە تەوق.

ئابنووس (گـیـــا.)[پەهـ: ئاپنووس لە یون: ebenos] دارێکە وەک دارە گـوێز گـــــەورە و بەلک و پـۆیە، لە هینـد و ماداگاسکار و چەند شوێنی دیکە دەڕوێ چێـوەکـەی پتــەو و رەش و بە بـایخــە. disopyros ebenum ناوی عـیلمی ئەم دارەیـە. || **ئابنووسی شین:** دارێکە تایبەتی ئامریکای ناوەندیی، گەڵاکانی شـێـوەی پەڕ دەدەن و گـوڵـەکـانی شین و هـێـــشـــوویین، بەرەکـــەی دەخـــورێ و چێـوەکـەشی زۆر باش و بەنرخـە، -Jac

aranda ناوی لاتینی ئەم دارەیە. (عەر: جکرندا)

ئابنووسی (ئان. ل)[ئابنووس + ئی] ١ـ هەرچی کە لە داری ئابنووس ساز بووبێ. ٢ـ ڕەش و سیا وەک ڕەنگی ئابنووس. ⁂ تەشی کە خستە بازی بە ڕانی نەرم و لووسی / دەکەوتە پایبووسی دوو زولفی ئابنووسی (وەفایی ل ١٩٤).

ئابونمان (نا.)[فەر: abonnement] پارەی پێشەکی گۆڤار و ڕۆژنامە یا حەقی ئەندام بوونی بەرق و تەلەیفوون و ئاو و هەر شتێکی لەم بابەتە. ~ **بوون:** بوونە ئەندام و بەشدار لە ڕۆژنامە، گۆڤار، تەلەفۆن و ... پێگ گەیشتنی بە ڕێک و پێکی یا مافی کەلک لێوەرگرتن. ~ **دان:** دانی پارەی پێشەکی بۆ هەر کام لە مەبەستەکانی سەرەوە. **خۆ ~ کردن:** پارەی ئابونمان دان و خۆ کردنە ئەندام.

ئابۆری (نا.)[باک] بڕ: ئابووری

ئابووری (نا.) ئیقتساد، بەڕێوە بردنی ماڵ، یانە یا وڵاتێک بە پێی داهات و خەرجەوە، ئابۆری.

تێبینی: سەیدۆ گۆرانی ئەم وشەی بە عەبۆر نووسیوە و بە وشەیەکی بۆتانی داناوە و دەگەڵ ebone ی فەرانسی هەر بەم مانایەی هاوسەنگ کردوە (بڕ: القاموس ل ٢٥). ئابووری لەوانەیە دەگەڵ ئاپوریشن āpurišn لە زمانی پەهلەویی بە مانای داهات و بەرهەم یەک ریشەیان هەبێ.

ئابووریزان (ئان. فا)[ئابووری + زان] کەسێک کە شارەزایی لە سەر زانستی ئابووری هەیە، کەسێک کە را و بۆچوونی لە سەر بار و دۆخی ئابووری هەیە و لێی دەزانێ، ئابووری ناس.

ئابووریناس (ئان. فا) [ئابووری + ناس] بڕ: ئابووری زان.

ئابوونە (نا.)[فەر: abonne] ١ـ کڕینی پێشەکی گۆڤار و ڕۆژنامە بۆ مانگێک یا چەند مانگ کە بەم پێیە فرۆشیار یا خاوەنەکەی، دەبێ شتی ئابوونە کراو بۆ ئەو کەسە بنێرێ یا ئەوەکە بۆی راگرێ. ٢ـ دانی پارەی مانگانە یا ساڵانە بە یانە یا حەقی ئەندامەتی بە ڕێکخراوە و حیزبەکان. ~ **بوون:** بوون بە ئەندامی کڕیاری گۆڤار و ڕۆژنامە. ~ **کردن:** خۆ یا کەسێکی دیکە کردن بە ئەندامی بۆ

پێشەکی کڕینی گۆڤار و ڕۆژنامە.

ئاپ (نا.)[؟][باک] مـــام، ئاپۆ، برای باوک.

ئاپا (نا. ل)[ئاپ + ئا][باک] خـوشکی باوک، مەت، پوور، میمک.

ئاپارتومـان (نا.)[فـەر: apparte-ment] مـاڵێکی گـەورە و چەند نهـۆمی کە هەر نهۆمەی چەند خانووی سەربەخۆ و جیای تێدابێ، خانووبەرە.

ئاپاندیس (نا.)[لات: appendix] ریخـۆڵەیەکی چووکی زێدەیە کـە لە لای ڕاستی لەشی مرۆڤ و لە بنی ریخۆڵەی کوێر دایە.

ئاپاندیسـیت (نا.)[فـەر: ap-pendicite] ئازارێکە لە ماسین و چڵک کـردن ئاپاندیس تووشی مـرۆڤ دێ و ژانی زۆرە و بە عەمەل کردن و هەڵگرتنی ئاپاندیس چارەی دێ، تۆقانی ئاپاندیس لەو حاڵە دا مرۆڤ دەکووژێ.

ئاپزا (نـا. ل)[ئـاپ + زا][بـاک] بـڕ: ئامۆزا

ئاپۆ (نا. ل)[ئـاپ + ئۆ][بـاک] برای باوک .

ئاپۆژن (نا. ل)[ئاپۆ + ژن][باک] بڕ: ئامۆژن.

ئاپۆرە [1] (نا.)[؟] ١ـ مـیـوانـی بانگ نەکـراو، کـەسـێک کـە بێ ئەوەی لێی بگێڕنەوە بچـێـتـە شـوێنێک، مـیـوانی زیادی. ⁂ میوانی ئاپۆرەی زۆرە. (میرزا ل ٢٨). ٢ـ بێگانە، نەناسیاو، غەریبە.

ئاپۆرە [2] (نا. ل)[ئا13 + پۆر + ئە] بڕ: ئاپوورە. ~ **دان:** بڕ: ئاپوورە دان.

ئاپوورە (نا. ل)[ئا13+ پوور + ئـە] حـەشـیـمـەت، کـۆمـای خـەڵک پێکەوە. ئاپۆرە. ~ **دان:** کۆ بوونەوەی خەڵک لە دەوری یەک یا کـەسـێک، ئاپۆرە دان. ⁂ خەڵک لە مەیدانی شار ئاپوورەیان دابوو.

تێـبـینی: پوور یا پۆر لە ریشـەی ئەوێسـتـایی پەرو paru و پڕ ـ ی کـوردیی بـە مـانای زۆر، فـرە کـەوتۆتەوە (بڕ: پڕ) و لە زاراوەی باکـووریی دا پڕ هەمان مانای کۆنی خۆی ڕاگرتوە. پەل و پۆل و پتـر و هەندێک وشـەی دیکەی کوردیی لەو ریشـەن. جگە لەوە پوورە بە تەنیـا لە کوردیی دا بە مـانای شـڵـخـەی هەنگە کـە ئەویش هـەر مـانـای زۆر و پڕ دەدا.

ئاپەی (ئاک.)[بـڕ: پەی][زا] پـشـت، دوا، پەی، شوێن.

ـ ئات (پاشـ.) پاشگری کۆیە کە لە عەرەبی را هاتۆتە نێو زمانی کوردیی و برەوی کەمە، ـ ئان، گەل. ⁘ باغات، مالات، خێلات.

تێبینی: دوای پیتی بزوێن (و، ج، ه) بە خۆوە دەگرێ. ⁘ ئاغاوات، دێهات، میوەجات.

ئاتاج (نا.)[عەر: احتیاج] کەسێک کە پێداویستی هەبێ، موحتاج. ⁘ شوکرئەوەندەم هەیە ئاتاجی کەس نەبم!

ئاتر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئاتروان (نا. ل)[ئاتر + وان] کەسێک کە ئاگای لە ئاگری ئاورگە، ئاگاداری ئاگر.

ئاتمۆسفێر (نا.)[فەر: at-mosphere] ١ـ ئەو هەوایەی کە دەورودەوری زەوی گرتوە و تێکەڵاوێکە لە گازەکانی ئەزۆت، ئوکسیژێن، ئارگۆن، و ئیدرۆژێن و چەند گازی دیکە. ٢ـ پێوانەی قورسایی هەوا کە ١٠٣٣/٦ گرەم لە سانتیمیتری چوارگۆشە دایە. ٢ـ چلۆنایەتی دەوروبەر، فەزا. ⁘ مەهاباد ئاتمۆسفێری کۆنی خۆی هەر پاراستوە.

(ئەم وشەیە لە ئاتمۆس بە مانای هەڵم و سفێرا ـ ی یوونانی بە مانای گۆ پێکهاتوە.)

ئاتۆم (نا.)[یون: atomos] چووکترین کوت و بەشی عونسۆرە کە نابیندرێ و پێشتر لە سەر ئەم بڕوایە بوون لەوە پتر دابەش ناکرێ. ئاتۆم لە زەڕڕەی زۆر وردی پرۆتۆن و ئەلکترۆن و نۆترۆن پێک هاتوە. پرۆتۆنەکان لە ناوەندی ئاتۆم پێکەوە نووساون و ناوکی ئاتۆمیان پێک هێناوە و ئەلکترۆنەکان بە دەوری دا دەگەڕێن، ئەتۆم.

ئاتۆمی (ئان. ل)[ئاتۆم + ئی] هەر شتێک یا هەرچییەک کە پەیوەندی بە ئەتۆمەوە هەبێ، ئەتۆمی. ⁘ بۆمبی ئاتۆمی، هێزی ئاتۆمی.

ئاتوون (نا. ل)[ئا13 + توون][باک] ١ـ قسڵ. ٢ـ کوورەخانەی قسڵ پێژان ٣ـ کوورەخانەی خشت پێژان.

ئاتەر (نا.)[ئەو: ئاتەر ـ هەخ: ئاتەر ـ پەه: ئاتەر][هەو] بڕ: ئاگر

تێبینی: لە ئەوێستا دا ئاتەر ناوی فریشتەی ئاگر بوە لە بەر ڕێز و مەزنایەتی بە کوڕی ئەهوورامەزدا ناویان بردوە.

ئاتەران پاتەران ـ قسەی تێکەڵ پێکەڵی کەسێک کە قسە دەپەڕێنێ، قسەیەک کە چی بە سەر یەکەوە نەبێ. هەڵیت و پەڵیت، هاتەران پاتەران، هەللەق مەللەق. ﷽ ئەو ئاتەران پاتەرانەت لە چیە جوان قسان بکە بزانم دەڵێی چی.

تێبینی: وێناچی ئەم وشەیە ریشەیەکی هەبێ. چونکە کەسێک کە قسە دەپەڕێنێ چی بەسەر چیەوە نیە و کەس تێیناگا و لەوانەیە ئەم ناوە بێ مانایەش هەر لەوە پەیدا بووبێ.

ئاتەش (نا.)[فار: آتش][کلاسیک] ئاور، ئاگر. ﷽ وێڵی ولاتی بێهۆشی، گێژی گێژاوی سەرخۆشی / ماسی سەراوی ئاتەشی، یا غەوسی سانی هیممەتێ (وەفایی ل ١٨١).

ئاتەشەک (نا. ل)[ئاتەش + ئەک] بڕ: ئاگرە

ئاتەگ (نا.) ١ـ داوێنی جلی درێژ کە لە سەرەوەی جلەکانی دیکە دەبەری دەکەن وەک کەوا و چاکەت، شاقەل ٢ـ داوێنی کێو و چیا، ئەتەک. ﷽ قاز و قورینگ ئەگەر لە عاسمان دەگەڕێ/ گەورەیان هەیە؛ ئەگەر قاوەقاو دەکەن، دەچنەوە بۆ سەری کوێستان و ئاتەگی ئاستەڕێ (سەعید و میرسێوەدین ل ١١٥). ٣ـ ژێر کراسی ژنانە. ٤ـ داوێنی زین کە دەکەوێتە ژێر رانی سوار. ٥ـ داوێنی گیاندار. ﷽ ولاغیان هەمووی سێ ساڵە/ شێرخەزاڵی و ئاتەگ کاڵە/ وەکوو باڵدار خاوەن باڵە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٩). **~ بڕین:** ١ـ بڕینی ئاتەگی جلی کەسێک کە کاری خراپ و نالەباری کردبێ بۆ سووک کردنی. ٢ـ (کنـ.) سووکایەتی پێکردن.

تێبینی: ئەتکە atka لە زمانی سانسکریت دا بە مانای جل و بەرگ و ئەو لیباسەی لە سەرەوە دەبەر دەکرێ هاتوە. هەروەتر ئەتەک etek لە زمانی تورکی دا بە مانای داوێنی جل و داوێنی چیا هاتوە.

ئاتی (نا.)[؟][باک] بڕ: فێ

ئاجز (نا.)[عەر: عاجز] ١ـ زیز، زوێر، زویر، عاجز. ٢ـ ئێش، رەنج، ئازار. ٣ـ بێدەستەلات، ناتوان، بێهێز. ٤ـ وەرەز، بێتاقەت. **~ بوون:** ١ـ دڵ ئێشان، زوێر بوون. **~ کردن:** دڵ ئێشاندن، زوێر کردن. **لێ ~ بوون:** دڵ لە کەسێک هێشان، لێ زوێر بوون. **لێک ~ بوون:**

دڵ لە یەکتر ئێشان. ⁂ ئەو دوو برایە دەمێکە لێک ئاجزن و نێوانیان نیە.

ئاجـــزیی (حم.)[ئاجـــز + ئیی] ١ـ عـاجـزیی، نێـواننـاخـۆشـیی، زیزیی، زوێریی. ٢ـ بێدەستەڵاتیی، بێهێزیی. ⁂ هیـــچی پێنەدەکـــرا زۆر بە ئاجـــزیی دانیـشت و ئەژنۆی دە باوەش گـرت. ٣ـ کـوێرەوەریی، زەحـــمـــەت. ٤ـ وەڕەزیی، بێتاقەتیی. **~ کێشان:** رەنج کێشان، تووشی زەحـمـەت بوون. ⁂ کـاکـەمـەم دەڵـێ: بـەنـگـینـێ، بـەڵـەک چاوە!/ دە قـۆشـەنێ بگەڕە، بزانە کێـها ئاجـزیی کـێـشـاوە. (مـان ل ٤٤). **~ هەبوون:** نێواننـاخۆشیی هەبوون، دڵ لێک ئێشان.

ئاجـــودان (نـا.)[فــەر: adjudant] ئەفسەرێک کە لە خـزمەت ئەفسەرێکی گەورەتر لە خۆی دایە و فەرمانەکانی وی بەڕێوە دەبا.

ئاجور (نا.) خشتی سوور، خشتی سوور کراوە لە کوورە دا.

تێبینی: ژابا ئاجور ـ ی بە عەرەبی کـراوی ئاگـور ـ ی فارسی داناوە (بڕ: ژابا ل ٢). هەروەها لە فـەرهـەنگەکـانی فارسیش دا ئاجوریان بە عەرەبی کراوی ئاگر یا ئاگور بە مانای خشتی پێژراو نووسـراوە و هیچ سـەرچاوەیەکـیـان بۆ ئاگـور و ئاگر دیاری نەکردوە. شک نیـە کـە ئەم وشـەیە دەبێ هەمـان ئاگـر ـ ی کوردیی بێ.

ئاجیر (ئاک.)[زا] بڕ: ژێر

ئاجـیل (نا.)[فـار: آجـیل] پسـتـە، بادام، فندق و تۆو و کـشـمـیش کـە بۆ شەوچەرە دادەندرێ، چەرەز.

ئاچار (نـا.)[تـور: ئاچار] ١ـ هـاچـەر، کلیل ٢ـ ئەو ئامرازانەی کە پێچ و مۆرە دەکەنەوە. & ئاچەر

تێـبـینی: ئاچ لە چاوگی ئاچمـاک açmak بە مانای کردنەوە کەوتۆتەوە.

ئاچخ (ئان.)[تور: ئاچغ (کـراوە) لە چاوگی ئاچمـاغ بە مـانای کـردنەوە] ١ـ رەنگـی روون و کـــــراوە دژی تـۆخ. ⁂ سـووری ئاچخ، شـینی ئاچخ. ٢ـ کـراوە، ئاوەڵا. پتـــر بۆ دەرکـــە و پەنجـــەرە دەکوترێ. ئاچغ، ئاچوخ، ئاچوغ.

ئاچغ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچوخ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچوغ (ئان.) بڕ: ئاچخ

ئاچەر (نا.) بڕ: ئاچار

ئاخ[1] (نا.)[ئێک: ئاهە ـ هیک: ئاسە ـ پەه: خــاک ـ بەل: هاک. باک: ئاخ] ١ـ خاک، خۆڵ. ٢ـ زەوی، هەرد.

ئاخ[2] (نا. د)[باک: ئاخ ـ ناو: ئاخ ـ باش: ئاخ ـ هەو: ئاخ ـ زا: ئاخ] ١ـ وشەی دەربڕینی دەرد و ئێش، ئای، ئاه. ٢ـ وشەی دەربڕینی خەم و خەفەت، ئاخ و داخ. ٣ـ وشەی بێدەستەڵاتی و هەناسە ساردیی. ∷ ئاخ ئەگەر دەستم ڕۆیشتبا! ئاخ ئەگەر میلیۆنێکم هەبا! **~ کێشان:** ئاخ هەڵکێشان. **~ هەڵکێشان:** هەڵمژینی هەوا و پڕ کردنی سییەکان و دانەوە دەری بە دەربڕینی ئاخێک ئەودەم کە مرۆڤ بە تەواوی خەم و پەژارەیەک دەروونی داگرتوە، ئاخ کێشان، ئاخین.

ئاخا (نا.) بڕ: ئاغا

ئاخافتن (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخاوتن1

ئاخاوتن[1] (چا. ل)[ئەو: ڤەک، ڤەچ ـ پەه: ڤاختەن. باک: ئاخافتن، ئاخفتن ـ ناو: ئاخاوتن] دەگەڵ کەسێک قسەکردن، وتووێژ کردن، پەیڤین، خەبەردان.

تێبینی: ئاخاوتن و بێژتن1 بە مانای قسە کردن هەردووک یەک سەرچاوەیان هەیە (بڕ: بێژتن1).

ئاخاوتن[2] (چا. م) بڕ: ئاخێوتن

ئاخبان (نا. ل)[ئاخ1 + بان1][باک] بڕ: ئاخەبان/١

ئاختف (نا. ل)[ئاخ2 + تف][گیل: ئاختوب][هەو] مادەیەکی لیچقی زەرد یا سپییە لە بەر هەندێک نەخۆشی یا جگەرە کێشان لە سەر گەروو دەنیشێ و بە کۆخە لە زار دێتە دەر، خڵت سینە، بەڵغەم.

ئاختە (نا. ـ ئان.) بڕ: یەختە

ئاخدار (ئان. فا)[ئاخ2 + دار] کەسێک کە ئاخ لە دڵە، داخدار، خەفەتبار. ∷ ئاخ چراخ! چ ئاخ؟ ئاخ پەی ئاخداریٚ/ چون من خاترخار خەمبار داخداریٚ (مەولەوی ل ٥٥).

ئاخر[1] (ئام.)[عەر: آخر] مەگەر، ئاخە، ئیدی، ئیتر. ∷ ئاخر نەمکوت وامەکە. ئاخر کەی وادەبێ برا!

ئاخر[2] (ئان.)[عەر: آخر] ١ـ دوایی، کۆتایی، پاشی هەموو شتێک و کەسێک، ئاخیر، قڕڕە (لە یاری و کایە دا). / / ئەوەڵ، هەوەڵ، یەکەم. ٢ـ (نا.) ئەنجام و دوایی کارێک یا شتێک. ∷ ئاخری شەڕەکەتان بە کوێ گەیشت. ٣ـ ئاخرەت، دوارۆژ. ∷ ئاخرت خێر بێ! **~ بوون:** لە پشت هەموان بوون،

دوای هەموان بوون، تەواو بوون. ⁂ عەلی ئاخر کەس بوو کە هاتە ژوور. ئەمە جگەرەی ئاخر بوو کە کێشامان. ~ **بە خێر بوون:** ١ـ کۆتایی هاتنی ژیان بە خێر و چاکە. ٢ـ ئاکامی باش و چاک هەبوونی کارێک. ~ **بە خێر کردن:** کۆتایی پێهێنانی ژیان بە خێر و چاکە. ⁂ خودا ئاخرت بە خێر کا! || **ئاخری خەت:** ١ـ دوایین ئیزگەی پاس و ئوتوبووس. ٢ـ (کنـ.) دوایی رێگا و ئامانجێک، دوایین مەنزڵ. **ئاخری زەمان:** بڕ: ئاخرزەمان. **ئاخری عومر:** دوایین ساڵەکانی ژیان. ⁂ هەتا ئێستا هەر خەریکی کار و کوێرەوەری بووم لەو ئاخری عومرەم دا دەمەوێ بە کەیفی خۆم بژیم.

ئاخر[3] (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئاخرباز (ئان. ل)[ئاخر1 + باز2] زارێکی کۆترباز‌انە و بەکۆترێک دەڵێن کە زۆر لە زەوی نزیک دەبێتەوە و لە سەرڕاوە هەڵدەستێتەوە.

ئاخربەر (ئان. ل)[ئاخر2 + بەر1] دوایین بەری وێنجە، کەوەر و شتی لەم بابەتە کە پتر لە جارێک بەر دەدەن، ئاخرتاش. ⁂ ئاخربەری وێنجەکەمان درۆوە.

ئاخربین (ئان. فا)[ئاخر2 + بین2] کەسێک کە دوارۆژ و ئاکامی کار لە بەر چاو دەگرێ و رەمەکی و لەخۆوە کارێک ناکا. ⁂ پیاو دەبێ ئاخربین بێ و هەروا بێ بیر کردنەوە خۆ پێدا نەدا.

ئاخرتاش (ئان. ل)[ئاخر2 + تاش (تاشین)][ئەر] بڕ: ئاخربەر

ئاخرچۆڕ (ئان. ل)[ئاخر2 + چۆڕ] ١ـ دوایین قوومی ئاوەکی. ٢ـ ئاخرمناڵ، دواچۆڕ، پاشەبەرە.

ئاخرخێر (ئان. ل)[ئاخر2 + خێر] ١ـ کەسێک کە ژیانی بە خێر و خۆشییەوە تەواو دەبێ. / / ئاخرشەڕ. ٢ـ ئاکامی خێر و چاکی کارێک. ~ **بوون:** ١ـ کۆتایی هاتنی ژیان بە خێر و چاکەوە. ⁂ خودا ئاخرخێرمان کا! ٢ـ دوایی هاتنی کارێک بە خۆشییەوە. ⁂ سەری دانا لە سەر رووی تۆ، بە شوێنی زولفی تۆ دا چوو / وەفایی ئاخری خێر بێ، دەمێکە بێ سەر و شوێنە (وەفایی ل ١٤٦).

ئاخر زەمان (نا. ل)[ئاخر2 + زەمان] ١ـ دوایین دەورە و سەردەمی دونیا کە دەگاتە قیامەت و ژیانی دونیایی تەواو

دەبێ، پەسـڵان. ٢ـ (کنـ.) سـەردەمـێکی ناخـۆش و گـران کـە کـەس دە هـانای کەسەوە نایە و هەرکەس دە خەمی خۆی دایە. ⁝⁝ دەڵێی بۆتە ئاخـر زەمـان لە تینوان بخنکێی کـەس چۆڕێکت ئاو ناداتێ! & ئاخـری زەمـان، ئاخـرەت زەمان.

ئاخرسەر (نا. ل)[ئاخر2 + سەر] لە ئاکام، ئاخریکەی، ئاخرەکەی. ⁝⁝ کاوە ئاخـرسـەر ئەو کـچـەی کـە دەیەویست هێنای.

ئاخرشەڕ (نا. ل)[ئاخر2 + شەڕ] ئەو کەسەی ئاخری بە خێر تەواو نابێ و لە پیری دا ئەرکی دینی بەجێ ناهێنێ.

ئاخرمناڵ (ئان. ل)[ئاخـر2 + مناڵ] بڕ: پاشەبەرە

ئاخـر و ئۆخـر (نا. ل)[ئاخـر + و + ئۆخـر] هـەرە دوایی، ئاخـری ئاخـر، سنووری تەواو بوون. ⁝⁝ ئاردمـان پتـر نەماوە ئەمە ئاخر و ئۆخریەتی.

تێبینی: ئۆخر بە تەنیا مانای نیە و بۆ داگرتنی پتر دەگـەڵ ئاخـر دێ، وێدەچێ گۆڕای ئاخر و ئاخر بێ.

ئاخرکە (گیانـ.)[ئاخ1 + رکە (ورکە)][باک] جۆرێک مێشـوولەی وردە، رەنگی وەک خـۆڵە، پیس پێـوە دەدا و شـوێن و جێگای پێوەدانی زۆر دەخورێ، Phle-botomus ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، ئاخیرک، ئاخویرک، ئاخورک، پێشوولە، پینگۆک.

ئاخرەت (نا.)[عەر: ئاخرة] قیامەت، دونیای دیکە، ئاخری ئەم دونیایە

ئاخـرەت زەمـان (نا. ل)[ئاخـرەت + زەمـان] بڕ: ئاخـرزەمـان. ⁝⁝ لەوان بوو رۆژی تـەنگانـە / لە کنیـان ئاخـرەت زەمـانە / چەند گـریان ئەو خـاتوونانە! (مان ل ١٧).

ئاخـری (ئان. ل)[ئاخـر2 + ئی] ١ـ دواین شت یا کـەس. ⁝⁝ لە ئاخـری هـەموان بێدەنگ دانیشتبوو. ٢ـ لە ئاکام، تەمـای ئاخـر، ئاخـرسـەر، ئاخـریکەی، ئاخـرێکەی، ئاخـرەکەی. ⁝⁝ ئاخری هەر بە قسەی خۆی کرد و رۆیشت.

ئاخفتن (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخاوتن1

ئاخل (نا.)[باک] بڕ: ئاغەڵ

ئاخلەوک (نا. ل)[تور: یاغ (رۆن) + لاوە (تاوە)][باک] تاوە

ئاخلێڤ (نا. ل)[ئاخ1 + لێڤ][باک] ١ـ یەکـەم مـانگی بەهار، ئاخـەلێـوە،

خاکەلێوە. ٢ـ مێرگ، مێرغوزار.

ئاخـڵـە (نا.)[عـەر: حلقـە][ئەر] ١ـ خـەرمـانەی دەوری مـانگ، خـرمـانە ٢ـ دیواریکی نزمە لە قوڕ یا تەپاڵە کە وەک جەغز ساز دەکرێ و هەتا سەر سینگ یا باڵا بەرز دەکرێتەوە و کا و گژ و گیای تێدەکەن ٣ـ پەپکە، پاپۆکە، کەڵکە. **~ دان:** ١ـ خـەرمانە دانی مـانگ ٢ـ پاپۆکـە خـواردنی مـار. ٣ـ کـۆ بوونـەوەی خـەڵک وەکوو جەغز لە دەوری کەسێک.

ئاخمە (ئان.)[؟][باک ـ زا] پرژ، بڵاو.

ئـاخـن (پـاشـ.)[لـە: ئاخـنـین] رەگـی چاوگی ئاخنین و ئاخنینەوە کـــە بە نـاوەوە دەلـکـێ و نـاوێـکـی تـازە یـا ئاوەڵناوی پێ سـاز دەکـا. ∷ نێـوئاخن، باڵنجی پەڕئاخن.

ئاخندراو (نـا. مــفـ)[لە: ئاخندران] دەفــر یا شـــتـێکی باش داگــیــرابێ. ئاخنراو.

ئـاخـنـدران (چـا. ل)[بـڕ: ئـاخـنـین] کــوترانەوە و باش داگـیــرانی دەفــر یا شتێکی نێوبۆشی وەک جەواڵ و تەلیس وەها کە چی دیکە نەبا، ئاخنران.

ئـاخـنـران (چا. ل)[بـڕ: ئاخنـین] بڕ: ئاخندران

ئاخنراو (نا. مــفـ.)[لە: ئاخنـران] بڕ: ئاخندراو

ئاخنین (چا. م)[پەه: ئـاکـەنتـەن. ناو: ئـاخـنـین، ئـاخـنـینـەوە ـ هـەو: ئـاخـنـای] تێنان و پڕ کردنـی بۆشاییەک بە زۆرەوە وەها کــە هەمــوو کــون و کـەلێنەکــانی بگرترێ، تـەپاندن ∷ کـەندووکـەم لە ئارد ئاخنیـــوە. بە پەڕۆ و پاڵ وەها کـــەلێنی پەنجەرەکانی ئاخنیبوو با رێی دە ژووریّ نەدەکەوت.

ئاخنینەوە (چـا. م)[ئاخنین + ئـەوە] ســــــەر لـە نـوێ ئـاخـنـین، ئاخـنـین بـۆ مەودایەکی دوورتر و درەنگتر. ∷ پەنیری ئەو ساڵمان ئاخنیوەتەوە.

ئاخو (نا.)[زا] بڕ: ئاخوو

ئاخوا (ئام. ل)[ئا3 + خوا2] ئامرازی پرسـیـار کردن، ئاخۆ، داخـوم، داخـودا، بلێی، ئایا.

ئـاخ و داخ (نـا. ل)[ئـاخ + و + داخ] غـەم و حـەسـرەتی زۆر و پێکەوە، ئاه و داخ و نـاڵـەی زۆر تـێـکـەڵ دەگــــــــەڵ کــڕووزانەوە. ∷ ئـیــتــر ئەوجــار من و ژینێکی بێ وەی / ئـیــتــر جــێی ئاخ و داخان بگرێ ئۆخەی (هێدی ل ١٤٨).

ئاخور (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئاخوڕ.

ئاخورک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخورە (نا.)[زا] بڕ: ئاخوڕ

ئاخـــوڕ (نا.)[ئەو: ئاکـــوەرە ـ پەه: ئەخـوەر، ئاخـڤـەر. بیـر: ئاخـۆر ـ فـار: آخـور ـ لۆر: ئاهۆر. باک: ئافـر، ئافـەر، ئاڤر، ئاخور، ئاخر ـ ناو: ئاخوڕ ـ باش: ئاخوڕ ـ هەو: ئاوڕ ـ زا: ئاخور، ئاخورە] جێگایەکە بە خشت یا قوڕ و بەرد سازی دەکەن، هەندێکی لە زەوی بەرز دەکەنەوە و ناوەکەی قووڵ دەکەن و ئالیکی بۆ وڵاغ تێدەکـەن، دەمگە. **~ لێگۆڕان:** (کنـ.) هەوایەکی دیکە دە کـەللە دابوون و خـۆ لێگۆڕان. || **ئاخـــوڕی بەرز:** (کنـ.) لووت بەرز، بەفیز، ترزل. **ئاخوڕی چەور:** (کنـ.) ساماندار و سایەچەور.

ئاخــــوڕاو (نا. ل)[ئاخـــوڕ + ئاو1] شوێنێکی هەڵبەستراو و ساز کراو لە داری نێوکۆڵکراو یا بەرد و قووڕ بۆ ئاو خواردنەوەی ئاژەڵ، کۆل.

ئاخوز (نا.)[؟][هەو] بڕ: ژەک

ئاخون (نا.)[ئەر] بڕ: ئاخوند

ئاخـوند (نا.)[فـار: آخـونـد] مـەلای شیعەکان، ئاخون.

ئاخ و ئۆخ (نا. ل)[ئاخ2 + و + ئۆخ] دەنگی ژان و ئێش. **~ کـــردن:** دەنگ هەڵبـڕین لەبەر ئێش و ژان، ئـاخ و ئۆف کـردن. **~ لێـبـڕین:** زۆر لێـدان لە کـەسـێک هەتا دەمی مـردن، وەها کـە دەنگی لێ دەر نەیە، ئاخ و ئۆف لێبڕین.

ئـاخ و ئـۆف (نـا. ل)[ئـاخ2 + و + ئۆف] بڕ: ئاخ و ئۆخ. **~ کـــردن:** بڕ: ئاخ و ئۆخ کردن. **~ لێبڕین:** بڕ: ئاخ و ئۆخ لێبڕین.

ئاخویرک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخویە (نا.)[زا] بڕ: ئاخوو

ئاخـــۆ (ئام.)[ئا3 + خـــۆ (خـــودا)] ئامرازی پرسیار، ئاخوا، داخودا

ئاخۆران بخۆران (نا. ل)[؟] شێواوی، چ بە سـەر چیەوە نـەبوون، کەس بە کەس نەبوون، هەرکـەس بۆ خـۆی، ئاخـۆران زاخۆران، بشێوە.

ئاخـۆران زاخـۆران (نا. ل)[مـوک] بڕ: ئاخۆران بخوران

ئاخــــوو (نـا.)[؟][باک: ئاخـــوو ـ زا: ئاخو، ئاخویە] ژەهر، ژار.

ئاخە[1] (نا.) ئاغا، ئاخا

ئاخـــە[2] (ئام.)[بڕ: ئاخـــر1] ئاخـــر،

ئەخە، مەگەر. ∷ ئاخە نەمکوت وا مەکە ڕوڵە گیان!

ئاخەئاخ (نا. د)[ئاخ2 + ئە + ئاخ2] ئاخی پەیتاپەیتا و لە سەر یەک، ئاخ و ئۆف. ∷ ئەرێ ئەو ئاخەئاخە چیە داناوەتەوە؟ هەر ئاخەئاخیەتی.

ئاخەبان (نا. ل)[ئاخ1 + ئە + بان1] ١ـ داپۆشینی بانی ماڵ بە گڵ و خۆڵ پاش دارەڕا کردن و پێش سواغ دانی، گڵەبان، خاکەبان، هەڕەبان، ئاخبان. ٢ـ چاوە خانوویەکی سەربانەکەی تەخت بێ. ∷ کیژ هەر کیژێ دووگوندانە / جێگای خۆشیان ئاخەبانە / کیژیان جوانە لۆ کوڕانە (فۆلکلۆر ل ٤٦). ٣ـ [باک] خەڵکی یەک خاک، هاوشاری.

ئاخەبانوو (نا. ل)[ئاخە1 + بانوو] بڕ: ئاغابانوو

ئاخەلێوە (نا.)[ئاخ1 + ئە + لێو + ئە] یەکەم مانگی بەهار (بڕ: خاکەلێوە)

ئاخیر (ئان.) بڕ: ئاخر2

ئاخیرک (گیانـ.)[باک] بڕ: ئاخرکە

ئاخین (چا. ل)[باک] بڕ: ئاخ هەڵکێشان.

ئاخیە (نا.)[عەر: اخیە][ئەر] گوڵمیخ، سینگ، مێختەوێڵە.

ئاخێز (نا.) حاڵەتی کەسێک کە دانیشتوە و بۆ نیشان دانی هەستان لە بەر کەسێک هەندێک خۆی دەجووڵێنێتەوە، خێز. ~ **کردن:** نیوە هەستان بۆ ڕێز، جووڵەیەک بە پاشەوەی لەش دان بۆ هەستان بەڵام هەڵنەستان. ∷ وسوو بۆ ڕێز لە مەلا ئاخێزێکی کرد و دانیشتەوە.

تێبینی: ئاخێز لە چاوگەی ئاخێزییتەن و ئاخیستەن ـ ی پەهلەویی و خێزیای؟ هەورامی بە مانای هەستان کەوتوە.

ئاخێوتن (چا. م)[ئەو: یەئۆگ ـ پەه: ئایۆختەن ـ ناو: ئاخاوتن، ئاخێوتن] لنگ دانی ولاغ، لێخورین، ئاژۆتن. ∷ لە کوردوستانی باخێوێ / لە بەغدایێ سەر ببزێوێ / ئێران و تووران بشێوێ. (مان ٢٩٧). لە عەرسەی شێعر دا، ئەحمەد عەجایب شەهسوارێکە/ لە مەیدانا بزانە ئەسپی خۆم چۆنی دەئاخێوم (ئەحمەد موختار ل ٨٦).

تێبینی: ئایۆختەن $\bar{a}y\bar{o}xtan$ لە زمانی پەهلەویی یەئۆگ yaog لە ئەوێستا دا بە مانای ساز و ئامادە

کردنی ئەسپ و لێخورین و ئاژۆتن هاتوە.

ئاخێوەر (ئان. فا)[لە: ئاخاوتن1] قسەکەر، بێژەر. :: ئاخێوەرانی کورد لە خوراسان زۆرن.

ئاد (جنا.)[هەو] سێهەم کەسی تاکی نێر، ئەو.

تێبینی: پیتی داڵ لەم وشەیە دا وەک پیتی " ذ " دەردەبڕدرێ کە تایبەتی زاراوەی هەورامییە.

ئادا[1] (نا.)[؟][باک] هەرەس، هەڵپەرتاوتنی دار و درەخت، ئادە.

ئادا[2] (نا. ل)[؟][ئەر] خوشکی گەورە بە تایبەت لە زمان منداڵەوە.

ئادار[1] (نا.)[بڕ: ئاسار1] ئەم وشەیە دەگەڵ پادار دێ و مانای بناغە و بنەڕەت دەدا، ئاسار1. :: ئاداری لە سەر پاداری نەماوە.

ئادار[2] (نا.)[سور: آذار،آدار] شەشەمین مانگی سوریانی کە بەرابەرە دەگەڵ یەکەم مانگی بەهار، مانگی بەر لە نیسان، هادار، ئازار، مارس. :: ئادار ناڕوا بە بێ دۆ / نیسان ناڕوا بە بێ جۆ (پەند).

ئادارک (گیا.)[ئادار2 + ک][باک] گیایەکی خۆرسکی بەهارییە، هەتا نیو گوزێک بەرز دەبێتەوە، لە نێو مێرگ و مێرغوزاران دەڕوێ، گەڵاکانی گڕنی گڕنی و گوڵەکەی تاک و رەنگێکی مۆری مەیلەو سووری هەیە، Anemone pulsatilla ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، گوڵاڵە، گوڵاڵە سوورە.

ئاداش (نا. ل)[تور: adaş] دوو کەس کە هاوناو بن و یەک ناویان هەبێ. (بۆ وێنە دوو کەس کە ناویان کەریم بێ دەبنە ئاداشی یەکتر)، هاوناو.

ئادامس (نا.)[؟] بنێشتی ساز کراوی کارخانە، چەقەقە.

ئادان (نا.)[باک] ١ـ ئەو شتانەی کە لە شیر ساز دەبن، لەبەنیات. ٢ـ خۆراک، چێشت. ٣ـ بەرهەم، داهات، حاسڵات.

تێبینی: ئادان هاوڕیشەیە دەگەڵ ئەدەنە adana بە مانای چێژ لە چاوگی ئەد ad ـ ی سانسکریت بە مانای خواردن.

ئادر (نا.)[زا] بڕ: ئاگر

ئادرجا (نا. ل)[ئادر + جا][زا] ئاورگ، ئاگردان.

ئادرگـــان (نـا. ل)[ئادر + گـــان][زا] ئاورگ، ئادرجا، ئاگردان.

تێبینی: گان و هەروەتر جـا، گا و گ (لە ئاورگ دا) لە ریشـــەی ئەوێسـتـــایی گاتو gātu و گاس gās ـ ی پەهلەویی بە مانای جێ و جێگا کەوتوون.

ئادرنال (نـا.)[فـــەر: adrenal] دوو لووی چووکی سـەر گـورچیلەن کـە لە بەشی ناوەندی ئەم لوویانە هۆرمۆنێک بە ناوی ئادرنالین دەدەڵێ دەچێـــتـــە نێـــو خوێنەوە.

ئادرنالین (نا.)[فـەر: adrenaline] هۆرمۆنێکە کە لە ئادرنال دەدەڵێ و پلەی زەختی خوێن دەباتە سەر.

ئـادره (نـا. ل)[ئـادر + ئـە][زا] بـڕ: ئاگره

ئادرێس (نا.)[فەر: adresse] ١ـ ناو و نیشانی ماڵی کەسێک یا شوێنێک. ٢ـ ناو و نیـشـانێک کـە لـە سـەر کـاغـەز و پاکەت دەنووسرێ، عینوان، ئەدرێس.

ئادل (نا.)[زا] بڕ: ئاگر

ئاده (نا.)[باک] بڕ: ئادا.

ئادەم (نـا.)[عـــــەر: آدم] ١ـ بـاوکی مرۆڤ، باوکە ئادەم، مێردی حەوا، یەکەم مـرۆڤ بە پێی ئایینی سـامـیـەکـان کـە بەرابەرە دەگەڵ مەشیەی ئارياييەكان.

بە پێی بڕوای موسڵمانان ئادەم یەکەم کەس بوو کە خودا لە خاک سازی کرد و حـەوای خـێـزانی لە دەندەی چـەپی ئادەم ئافراند و لە بەهەشتی دانان و خواردنی گەنم یا سێوی لێ قەدەغە کردن. دوایی شـەیتان فریوی دان و گەنمی دەرخـوارد دان و لـە بـەر ئـەوە خــــودا لـە بـەهـەشـت دەری کردن و ئەوانی خستە زەوی. ئادەم ســەد ســـاڵ لە بـەر خـــودا پاڕاوە هـەتا تۆبەکـەی قـەبووڵ کـرد. بـەو پێـیـە دەڵێن بەرەی ئێستـای مرۆڤ لە گۆی زەوی دا لە ئادەم و حـەوا کـەوتوونـەوە. ٢ـ مـرۆڤ، ئینسان، کەس

ئادەمی (ئان. ل)[ئادەم + ئی] مـرۆڤ، ئینسان

ئادەمـــیـــزا (ئان. ل)[ئـادەمی + زا] بەشـەر، مرۆڤ، ئینسان، ئەو کەسـەی لە بەرەی ئادەم کەوتوە. ئادەمیزاد

ئادەمـیـزاد (ئان. ل)[ئادەمی + زاد] بەشـەر، مرۆڤ، ئادەمیزا .

ئادەی (ئام.)[ئا3+ دەی] ئـامــــرازی هـانـدان، دادەی، هـا دەی، دەی. ‌:: ئادەی لە منوو نەکـەوێ ئەم بارەم دەگـەڵ دەست

دەنێ.

ئادی (ئاک.)[ئەو: زی] ١ـ بەڵێ، ئا، ئەدی، ئەرێ. ‌‌‌‌‌‌‌‌‌:: ئادی وایە! ـ منداڵەکان لە دەرێن؟ ـ ئادی! ٢ـ ئامرازی پرسیارە، ئەرێ. :: ئادی برسیت نیە نانت بۆ بێنم؟

تێبینی: دوو پیتی د و ز ئاڵوگۆریان لە ئەوێستاوە بۆ کوردیی زۆرە وەک: زەستە، دەست ـ زرەیەھ، دەریا ـ زێرێد، دڵ.

ئادی و بۆدی (نا. ل)[ئادی + و + بۆدی] تەفرە، سەفسەتە. **~ کردن:** ئا و بۆ کردن، بۆ گێژ کردن و تووشی هەڵە کردنی لایەنی بەرپرسیار و خۆ پەراندنەوە، سەفسەتە کردن.

ئار[1] (نا.)[باک] بڕ: ئارد

ئار[2] (نا.)[باک] بڕ: ئاگر.

تێبینی: ئار لە زاراوەی باکووریی دا برەوی هەیە و لە زاراوەی کلاسیکی هەورامی دا هەندێک جار بەرچاو دەکەوێ و لە زاراوەی ناوەندیی دا تەنیا لە هەندێک پەند و مەتەڵ دا بە کار دەبردرێ :: ئاری ساج کەرێم، بێ بە ماچ کەرێم (پەند). ئاو و ئار، هار و مار ئامانیان نیە (پەند).

ئار[3] (نا.)[عەر: عار][باک ـ زا] عار، شەرم، شوورەیی، عەیب.

ئار[4] (پاشـ.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. :: (بن) بنار، (ژەنگ) ژەنگار، (نسێ) نسار. ٢ـ بە ریشەی هەندێک چاوگانەوە دەلکێ و (ناوی مەسدەر) ساز دەکا. :: کوشتار، پرسیار، وتار. ٣ـ بە ریشەی چاوگەوە دەلکێ و دەیکاتە ناو یا ئاوەڵناوی فاعیلی. :: فرۆشیار، کڕیار. ٤ـ بە ریشەی چاوگەوە دەلکێ و ناو ساز دەکا. :: مردار، زانیار.

ئار[5] (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ3. **~ بوون:** بڕ: ئاڵ بوونەوە

ئار[6] (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ1

ئار[7] (نا.)[بڕ: ئاش1] لە هەندێک وشەی لێکدراو دا مانای ئاش دەدا و هاوتای ئاریەی زاراوەی زازاییە. :: ئارسی، ئاروانچی.

ئار[8](نا.)[فەر: are] ئەندازەیەکە بەرابەر دەگەڵ سەد میتری چوارگۆشە. :: هیکتارێک بەرابەرە دەگەڵ سەد ئار.

ئارا[1] (نا.) ١ـ پەیوەندی و نێوانی دوو یا چەند کەس دەگەڵ یەکتر، بەین،

دۆستایەتی، نێوان. ⁘ بارام دەمێکە هات و چۆم ناکا ئارای دەگەڵم نەماوە. ٢ـ هۆگری، پێخۆش بوون و حەز لە ئیش وکارێک یا خواردەمەنی یەک. ⁘ ئارات دەگەڵ سەما چۆنە؟ ـ ئارام دەگەڵی نیە. ٣ـ مابەین، مەودا، نێوان، دووری دوو شت لە یەکتر. ٤ـ هەبوون، لە گۆڕێ. **لە ~ دا بوون:** لە گۆڕێ دابوون، هەبوون. ⁘ هەستە با بڕۆین لێرە چ دە ئارا دا نیە.

تێبینی: ئەم وشەیە لە ئەسلا بە مانای سێهەم (دووری دوو شتی ماددی لە یەکتر) بوە، بەڵام بەرەبەرە جێگەی بۆ ئەوانیتر چۆڵ کردوە. لە زمانی لاتیندا AREA بە جێ خرمان کوتراوە و هەر ئەم وشەیە لە زمانی ئینگلیسی دا هەیە و بە (مەساحەت، مەڵبەند، دالانی تەنگی درێژ کە لە ناو ماڵەوە بچێ بۆ ژێرخان و ژێرزەمینان) دەکوترێ، لە تورکی ئازەربایجان دا هەر بە مانای سێهەم وەرگیراوە. (قامووس ب ١ ل ١٢).

ئارا[2] (پاشـ.) رازێنەر، جوانکەر. بەدوای ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکا. ⁘ بەزم ئارا، دلارا. دەمێکی هەستە پێ قوربان جەماڵت عالەم ئارا کە/ بزانن نەخلی تووبا، باغی جەننەت خار و خاشاکە (وەفایی ل ١٢٨).

تێبینی: ئارا هەر بەم مانایەوە لە ئاراستنی فارسی بە مانای رازاندنەوە کەوتوە و بە ئەدەبی کلاسیک دا هاتۆتە نێو زمانی نوێی کوردیی.

ئارا[3] (نا.)[؟][زا] نان و چایی بەیانی، بەرچایی.

ئارا[4] (نا.)[سۆر] بڕ: ئالا1

ئاراف (نا. ل)[ئار2 + ئاف][باک] شیو و کوڵ، ئاوی ساز کراو بۆ جل شوشتن. [بڕ: ئاراو]

ئاراق[1] (نا.)[باک] ئارەق. بڕ: ئارەق1

ئاراق[2] (نا.)[زا] ئارەقە. بڕ: ئارەق2

ئارام (نا. ل)[ئا13 + رام][ئەو: رەم ـ پەه: رام، ئارەم ـ سان: رامەیەتی. باک: ئارام ـ ناو: ئارام ـ باش: ئارام ـ هەو: ئارام] ١ـ ئۆقرە، حەجمین، بڕست، توانا. ⁘ ئەو ژانە سەرە ئارامی لێبڕیوم. ٢ـ هێدی و هێمن، لەسەرەخۆ. ⁘ هەتا خودا حەز دەکا پیاوێکی ئارام و لەسەرەخۆیە. ٣ـ بێدەنگ و بێ قڕە، ئەهوەن. ⁘ کوێستان شوێنێکی ئارام و خۆشە. ٤ـ (ئاک.) یەواش، سەبر، بە ئەسپایی، ئارام ئارام. ⁘ ئارام بە

ڕێـگـایــە دا دەڕۆیـشــت. **ئـارام ئـارام:** وردەوردە، بە ســەبرا، لە ســەرەخـۆ. ⁂ ئارام ئارام بە لۆژەلۆژ / ئەوا بەرەو مـاڵ بوومـــەوە (ناڵەی جـــودایی ل ٣٠). **~ بوون:** ١ـ بێــدەنگ بوون، ئارام گــرتن، جـووڵە نەکـردنی گـیـاندار و بێ گـیـان، هەدادان. ⁂ رۆڵە تـاوێک ئـارام بە بـزانین دونیا چ باسە! دونیا ئارام بوو کە حەمە وەدەرکــــەوت. هـات و هـاوار بـڕانـەوە و هەموو ئارام بوون. ٢ـ هێدی بوون و کەم بوونەوەی ئێش و ژان. ⁂ ئێستا باشترم ژانەکە هەندێک ئارام بوە. **~ بوونەوە:** ١ـ ژێر بوونەوە، ئۆقرە گرتن، ئارام بوون. ⁂ دوای تـاوێک منداڵەکــە ئارام بـۆوە و دانیـشت. ٢ـ دامـرکـانـی ئێش و ژان. ٣ـ بێــدەنگ بوونـی ئاژاوە و هات و هاواری خــەڵک. **~ گـرتن:** ئارام بوون، ئارام بوونەوە، حـەجـمین، هەدادان، داسـەکنین، داکـاسـان. **~ لێبڕان:** ئۆقرە لێـبڕان، ئارام لێـهەڵگیـران، حـەجـمین لێبـڕان بە هۆی ئازار و دەرد و خـەم، ئارام و قـەرار لێبـڕان، ئارا و قـارا لێـبـڕان. ⁂ لەوەتی ددانم دێشێ شـەوانە ئارامم لێبـڕاوە. لە داخ ئەو کــوڕەم ئارامم لێــبــڕاوە. **~ لێبڕین:** تێک دانی حـەسانەوەی خـەڵک، تێک چوونی هێـمنایەتی، ئـارام و قـەرار لێــبــڕین، ئارا و قــارا لێــبـــڕین. **~ لێهەڵگرتن :** ئارام لێبڕین، ئارام و قەرار لێهەڵگرتن، ئارا و قـارا لێهـەڵگرتن. **~ لێهەڵگیران:** بڕ: ئارام لێبڕان. || **ئارامی دڵ:** ١ـ ئەو کەسەی کە بوونی هۆی ئارام بوونـەوە و ئەرخــــەیانی دڵە، کـــەسـی خـۆشـەویست، منداڵ. ٢ـ (کنـ.) گـراوی، یار، حـەز. & ئارامی دڵان، ئارامی رووح، ئارامی گیان. ⁂ لە لایەک ئارامی دڵم بە عـومـری تۆ لـە بەر چاوم هەڵگیـراوە/ لە لایەک دوژمـنایەتـی حــەوت هـەزار ســوار پێـی دە دەرکم نـاوە (ســـەعــــیــــد و مــیــرسـێــوەدین ل ٨٦). ئەرێ خــەندەی دەمت ئارامـی دڵ کـانـی حـەیاتـی من/ لە سەر چی زیز دەبی؟ رووحت دەوێ؟ هانێ حـــەیاتی من (وەفـــایـی ل ٩٠). **ئارامی دڵان:** بڕ: ئارامی دڵ. ⁂ فیدای گیانت بم ئارامی دڵان/ بۆ دەکـەی زاری و واوەیلا و گریان (بارام و گوڵندام ل ٩٥). مەڵێن بولبول مەناڵێنە کەوا گوڵ گوڵشەنی چۆڵ کـرد/ دڵارامی نـەمـا چ بکا کـە ئـارامی دڵان رۆیی (وەفـــــایـی ل ٢٠٧). **ئارامی رووح:** بڕ: ئـارامی دڵ. ⁂ بەبێ تۆ قـــەت نەژیم، شادیم نەمێنێ، دیدە بێ نوور بم/ دەمـــێک ئـارامی رووحـم بە، حــــەیاتم، عومرەکەم، چاوم (وەفایی ل ٧٠). **ئارامی**

گیان: بڕ: ئارامی دڵ. ⁂ ئیمامیش با بە دووی دا هەر بکا زاری هەتا مـاوە/ بە زاری بانگی هاوالان بکا، ئارامی گیان ڕۆیی (ئاوات ل ١١٣).

ئارامگا (نا. ل)[ئارام + گــا3] ١- شـوێنی ئارام گرتن و حەسانەوە، جێ حەسانەوە، حەساوگە. ⁂ هەرکەسێ ڕۆیی بۆ لای ئارامگا (سـەعـیـد و میرسێوەدین ل ٢٨). خەڵک بڵاوەیان کرد و هەرکەرس چۆوە ئارامگای خۆی. ٢- وچان، هەدا، ئوقرە. ⁂ جا ئەو هەلی، گەردنی دەکەمەوە حەوزی کەوسەر و بەژنی دەکەمەوە بە بەیداغی ڕۆمیانە/ لە بن وی دا ئیستراحەت دەکەم، ئەو هەلە دەگـــرمــــەوە ئارامگا و وچانە (شۆڕمەحموود ل ٨٤). ٣- ماڵ، خانوو، مـــەسکەن. ⁂ من دەڵێم مـــەسکەن و ئارامگەیی جـــانانە دەچم/ ئەو دەڵێ سـەربەسـەری تێکچـووە وێرانە نەچی (ئاوات ل ١٣). ٤- (مـجـ.) گـۆڕ، گڵکۆ، قەبر. & ئارامگە.

ئارامگە (نا. ل)[ئارام + گــە1] بڕ: ئارامگا.

ئارام و قــەرار (نا. ل)[ئارام + و + قەرار] ئۆقرە، حەجمین، ئارا و قارا.

~ لێبـڕان: بڕ: ئارام لێبڕان. **~**

لێـــبـــڕین: بڕ: ئارام لێـبـڕین. **~**

لێهەڵگرتن: بڕ: ئارام لێهەڵگرتن. **~**

لێهەڵگیران: بڕ: ئارام لێهەڵگیران.

ئـارامـی (ئـان. ل)[ئارام + ئـی] ١- ئەهوەنی، هێمنی، بێ شەڕ و شۆڕی. ٢- بێدەنگی، بێ هەست و خوستی.

ئاران[1] (نا.) ١- شـوێنی دەشـتـەکی گەرم کە مەڕدار و مەلی کۆچەر زستانان رووی تێدەکەن، قشلاخ، گەرمەسێر، گەرمیان، گەرمێن. // زۆزان ⁂ ئەو لە زۆزان من لە ئارانی دەژیم / کێ دەڵێ ئەمنیش وەلی دێوانە نیم (ناڵەی جودایی ل ٢١). ٢- شـوێنی تەخت و بێ تەپۆڵکە، دەشتایی بچووک. ٣- [ئەر] زەوی تەخت، نەرمـان. ٤- [باک] بیـاوان، بیـروون، چۆلگە.

تێبینی: من پێمـوایە بنەمای وشـەی ئاران [ئـار (ئـاریـا) + ئـان (پـاشـگـری شـوێن)] دەچێتەوە سەر ئەریەن aryan بە مـــانای ئاریایی و هاوڕیشـــە و هاومـانـایە دەگـەڵ ئالان (بە لەبەر چاو گرتنی ئاڵوگـۆڕی دوو پیتی ر و ل) کە ناوچەیەکـە لە کـوردسـتـان لە نزیک سـەردەشت و هەروەها ناوی هۆزێکە لە

دەرسیم و پیران. ئالان و ئاران هەردووک بە مانای ولات و ناوچەی ئاریاییەکانە. هەروەتر ئاران و ئالان ناوی ناوچەیەکە کە ئێستاکە ناوی ئازەربایجانی رووسیەیە و دیارە کە پێشتر مادەکانی لێ نیشتەجێ بوون، یونانییەکان و رۆمەکان پێیان کوتوه Albania و ئەرمەنییەکان بە ئاغوانەک و عەرەبەکان بە ئەرران ـ یان ناو بردوه.

جگە لەوە وشەکانی area و arena لە زمانی ئینگلیسی و area و arean و areal لە سویدی دا بە مانای مەیدان و مەساحەت، سەتح، ناوچە. هەروەتر areal لە رووسی دا بە مانای ناوچەیە کە هەموویان بە گشتی لە area لاتینی بە مانای مەیدان و مەساحەت وەرگیراون هاورێشەی ئەم وشەیەن لە زمانەکانی ئەورووپایی دا.

ئاران[2] (نا.)[؟][باک] ئێش، ئازار، ئەزیەت

ئاران[3] (چا. ل)[سۆر] برِ: ئالآن

ئاراندن[1] (چا. م)[لە: ئاران2][باک] ئەزیەت دان، ئێشاندن.

ئاراندن[2] (چا. م)[سۆر] برِ: ئالآندن

ئاراو (نا. ل)[ئار2 + ئاو1][باک: ئاراڤ ـ ناو: ئاراو ـ هەو: ئاراو] کەفاوی دوای جل شوشتن کە هێشتا بۆی هەیە جلی دیکەی تێدا بشۆی، پاشاراو، پەساو. زوو ماڵە فەقیر یا نۆکەر و دەست کورت لەم کەفاوە دا جلەکانیان دەشووشت.

تێبینی: بە پێی مانای ئاراڤ بەشی یەکەمی ئەم وشەیەم بردۆتەوە سەر ئاگر، چونکە زوو بۆ شوشتنی جل و جۆرِ لە ماڵ یا لە دەم رووبار ئاگریان ساز دەکرد و ئاویان گەرم دەکرد و بە بێ ئاوی گەرم جل خاوێن نەدەبوونەوە، وێدەچێ وشەکە پێشتر ئار و ئاو بووبێ و دوایی لێک و لووس بوە و بۆتە ئاراو و ماناکەشی لە موکریان هەندێک خزیوە و بۆتە کەفاوی دوای جل شوشتن کە هێشتا بۆی هەیە جلی دیکەی پێ بشۆی.

ئارا و قارا (نا. ل)[ئارا + و + قارا] برِ: ئارام و قەرار.

ئارپێش (گیانـ.)[ئار (کەر) + بێش (گوێ)][زا] برِ: کەروێشک.

ئارتیشۆک (گیا.)[فەر: Artichaut] گیایەکی خۆرِسک و دەسچێنە، ریشەکەی ئەستوورە، گەڵاکانی گەورە و

گڕنی گڕنین، رووی گەڵاکانی سەوز و بنەوەی کورکی سپی پێوەیە، ساقەت راست و گوڵەکانی مۆر و جوانن، بەرەکەی قاوەیی و هەودای سپی پێوەیە، قیچکە و گەڵا ناسکەکانی دەخورێن، هەروەتر لە گەڵا و ساقەتەکەشی بۆ دەرمان کەلک وەردەگرن، Cynara scolymus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، کەنگری فەرەنگی.

ئارج (گیا.)[؟][باک] جۆرێک قامیشی قورس و نێو پڕە، رەنگی جوانە و هەتا بیست میتر بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی درێژ وەک گەڵای خورمایە و بەرەکەی هێشوییە، لە لاسکەکەی گۆچان و داردەست دروست دەکەن و لە گەڵاکەی رایخ و چەشنێک کەندر و لە ناوکەکەی جۆرێک دەرمان. ئەم قامیشە چونکە لە هیندوستان دەڕوێ قامیشی هیندیشی پێدەڵێن، حەیزەران.

ئارجۆن (ئان.)[زا] بڕ: هەرزان

ئارخەیان (ئان.)[تور: ئارخایان] دڵنیا، خاترجەم، ئەرخەیان. ~ **بوون:** دڵنیا بوون، خاترجەم بوون، ئەرخەیان بوون. ⁂ لەو منداڵە ئارخەیان نیم دەترسێم بەڵایەکی بە سەر خۆ بێنێ.

~ **کردن:** دڵنیا کردن، خاترجەم کردن، ئەرخەیان کردن.

ئارخاڤک (نا. ل)[ئار1 + خاڤ + ک][باک] بڕ: ئارد و رۆن.

ئارد (نا.)[ئەو: ئەشە ـ پەھ: ئارت، ئارتەک. باک: ئارد، ئار، ئارڤان ـ ناو: ئارد ـ باش: ئارد ـ هەو: هارد، هاردێ ـ زا: ئارد، ئاردی] ١ـ ئەو ماکەیەی کە لە پاش هاڕینی گەنم دەمێنێتەوە و دەکرێ بە نان و هەندێک چێشت و خواردەمەنی دیکەی وەک حەڵوا، کوللێرە، نێوساجی و ... ٢ـ هاڕاوی دانەوێڵەیەک کە بۆ خواردن دەست دەدا وەک: جۆ، برینج، نۆک. ٣ـ وردکراو و کوتراوی هەندێک بەر و میوەی وەک بەڕوو و توو. ٤ـ تۆز و ورکەی دار و چێو دوای مشار کردن و بڕین. ⁂ ئاردە مشار. || **ئاردی نێو دڕوان:** (کنـ.) پرژوبڵاو، پەخش و پەریشان، دەربەدەر. ***بوونە ئاردی نێو دڕوان:** پەخش و پەرێشان بوونی کۆمەڵێک لەیەک وەها کە نەکرێ کۆ بنەوە، لێک بڵاو بوون، دەربەدەر بوون. ⁂ ئەو ماڵ و منداڵە وا لێک بڵاو بوون، بوونە ئاردی نێو دڕوان. ***وەک ئاردی نێو دڕوان لێکردن:** (کنـ.) پەخش و بڵاو کردن، دەربەدەر کردن، وەک تۆوی هەرزن

لێکردن.

تێبینی: وشەی ئارد بە تەنیا مەبەست لەهاڕاوی گەنمە و دەگەڵ هەر هاڕاوێکی دیکە، دەبێ ناوی دانەوێڵەکەش بێ. ‌‌؛ ئاردی جۆ، ئاردی سەرداری، ئاردەنۆک، ئاردەتوو، ...

ئارداویی (ئان. مـف.)[ئارد + ئاویی2] کەسێک کە تۆزی ئاردی لە سەر نیشتبێ یا دەستی لە ئارد دابێ یا خۆی تێوەردابێ، هارداوی. **خۆ ~ کردن:** (کنـ.) ١ـ کەسێک کە هیچ کاری نەکردوە بەڵام بە رواڵەتی پیسی وا نیشان دەدا کە کاری کردوە. ٢ـ بە درۆ خۆ تاوانبار کردن بۆ کار و کردەوەیەک کە نەتکردوە.

ئارداوێژ (نا. ل)[ئارد + ئاوێژ] ١ـ کاری هاویشتن و فڕێ دانی ئارد لە نێوان دوو بەرداشەوە، ئاردەشان. ٢ـ (کنـ.) دەم و راوێژی خۆش یا ناخۆشی کەسێک.

ئاردکێش (نا. ل)[ئارد + کێش (کێشان)] جۆرێک بێڵی چووکی دارینە بۆ کۆ کردنەوە و لابردنی ئارد لە دەوری بەرداش و دەردانی لە قوڵکە.

ئاردماڵک (نا. ل)[ئارد + ماڵ3 + ک] پەڕۆ و پاڵێک کە بۆ خاوێن کردنەوەی دەورووبەری بەرداشەکان کەلکی لێوەردەگرن.

ئاردوو (نا. ل)[ئار2 + دوو2][باک] بڕ: ئاوردوو

ئارد و رۆن (نا. ل)[ئارد + و + رۆن] خواردەمەنیەکی گەرمە لە ئارد و رۆن و دۆشاو یا شەکر کە پتر بۆ ژنی تازەزاو و زەیستان سازی دەکەن، گۆیا بۆ گەرم داهاتن و وێک هاتنەوەی برینەکانی لەشی زۆر باشە، ئارخاڤک، پەڵووڵە، میوانی.

ئاردەبا (نا. ل)[ئارد + ئە + با9] ئارد و ئاوی تێکەڵ کراو و کوڵاو کە بۆ دەباغی کەلکی لێوەردەگرن.

ئاردەبارە (نا. ل)[ئارد + ئە + بارە3] هەندێک ئاردی زێدە کە ئاشێر لە هەر بارێک ئارد وەک دەستخۆشانە و حەقی بار دەیدا بە ئاشەوان، ئاردەوارە، قڕەمز.

ئاردەبرنج (نا. ل)[ئارد + ئە + برنج1] برینجی هاڕاو کە بۆ فرنی و هەندێک شیرنی دەکاری دەکەن، ئاردەبرینج.

ئاردەبرینج (نا. ل)[ئارد + ئە +

برینج][موک] بڕ: ئاردەبرنج

ئاردەبێـژ(ئان. ل)[ئارد + ئە + بێـژ2]
هەر شـتێکی کـە زۆر ورد هـاڕابێـتـەوە و وەک ئـارد دابێـــژترابـێ. **~ کـــردن:** دابێژتنی شتی هاڕاو.

ئـاردەتـوو (نـا. ل)[ئـارد + ئە + تـوو]
تووی ویشـکی کــڕەکــراو کــە زۆرتـر لە ناوچـەی هەورامـان دەیکەن، دەیخـۆن و دەیفرۆشن.

ئاردەجـۆ (نا. ل)[ئارد + ئە + جـۆ1]
ئاردی جۆ، هاڕاوی جۆ.

ئاردەشـان (نا. ل)[ئارد + ئە + شـان (شاندن)][ئەر ـ هەو] بڕ: ئارداوێژ

ئـاردەشلە (نا. ل)[ئـارد + ئە + شـل + ئـە] هەویری زۆر شل لـە ئـارد و ئاو کـــە وەک چرێش کەلکی لێوەردەگرن، ریتکە، ئاردەشیلە.

ئاردەشیلە (نا. ل)[ئارد + ئە + شیلە]
بڕ: ئاردەشلە

ئـاردەڵ (نـا.)[رووس: ordinaretse]
فــەرمــانبــەرێک بوە کــە لە بەر دەســتی والییەکانی ئێران دا و فەرمانەکانی والی جــێــبــەجێ کــردوە، گــزیر، یاســاوڵ، پێشخزمەت، ئەردەڵ، وەردیان.

ئاردەڵۆک (نـا. ل)[ئارد + ئە + ڵۆک]
بڕ: ئاردەڵووک.

ئـاردەڵـووک (نـا. ل)[ئـارد + ئـە + ڵووک] ١ـ بڕ: ئـاردەڵووکـــــە/١. ٢ـ بڕ: ئاردەڵووکە/٢. ٣ـ هەرچی کـە لە شـێـوە دا وەک ئـارد ســــــــپی و ورد بـێ. & ئاردەڵۆک.

ئاردەڵووکـــــە (نا. ل)[ئارد + ئە + ڵووکە] ١ـ هەندێک ئارد کـە لە قـوڵکەی ئاش دا دەمـێنێـتـەوە. ٢ـ بەفـرێکی ورد و ویشکە کە دەست تەڕ ناکا و بە سانایش تۆپەڵ ناکرێ. & ئاردەڵووک، ئاردەڵۆک.

ئاردەمـــشـــار (نا. ل)[ئارد + ئە + مـشـار] تۆز و بڕەمشـاری دار و چێـو و تەختـە کە بە هۆی مشـار کـردن دەڕژێتـە ســـەر زەوی و وەک ئارد ورد و نـەرمـــە، بڕە٤، هاردەمشار.

ئاردەنۆک (نـا. ل)[ئارد + ئە + نـۆک]
ئاردی نۆک، هاڕاوی نۆک.

ئـاردەوا (نـا. ل)[ئـارد + ئـە + وا3]
چێشتێکی شلە لە ئارد، پەڵۆ، پەڵووکە.

ئـاردەوارە (نــا. ل)[ئـارد + ئــە + وارە] بڕ: ئاردەبارە

ئاردی (نا.)[زا] بڕ: ئارد

ئارزی (نا.)[باک] بڕ: ئارەزوو

ئـارزیـنـگ (ئـا.)[بـڕ: زنج][بـاک] چەنەگە، چەنە.

ئارژنگ (گـیـا.) ١ـ دار بەلاڵووک (کـشت و کـاڵ ب ١ ل ١٢). دارێکە وەک بەلاڵووک داردەسـتی لێ دروست ئەکرێ (خـاڵ ب ١ ل ٤٥)، هـارژنگ. ٢ـ [باک] چلکە و داری وشک، چرپی.

تێبـینی: ئەرژەن لە زمـانـی فـارسی دا و ئەرچەن لە راوێژیی کرمانی دا دارێکە لە دەستەی بادامییەکان و لە تیرەی گوڵ سووران، لە کوێسـتـان و لێرەوار دەڕوێ کـە چەند جـۆری هـەیە Amygdalus ناوی لاتینی ئەم دارۆکـەیە (بڕ: مـعین ب ١ ل ٢٠٠).

ئارسم (نا.)[؟][باک] نەخـۆشـیـیـەکی ئاهۆدارە کـە لە بەر سـەرمـا وێکەوتن و هەوای مـیکرۆباوی تـووشی مـرۆڤ دێ. هەلامەت، زوکام، پەسیڤ.

ئارسەنیک (نا.)[یون: arsenikon] مـادەیەکـە لە رەنگی پۆلا بە ژمـارەی ئەتۆمی ٣٣ و وەزنی تایبەتی ٥،٧، خۆی سـەمی نیـە بەلام ئۆکـسـیـدەکـەی کـە ئارسـەنیکی سپی پێدەڵێن زۆر سەمییە، زەرنیخی سپی.

ئارسی (نا. ل)[ئار7 + سی (سەنگ)][زا] بڕ: بەرداش.

ئارشـە (نا.)[فـەر: archrt] دارێکی باریکی تایبـەتە، نزیک نیـوگـەز درێژە، چەند داوی کلکی ئەسـپی وێدەخـەن و کەمان و کەمانچەی پێدەژەنن.

ئارشـیـتـێکت (نا.)[لات: archi-tectura لـە یـون: architekton] نەقـشـەکـێـشی خـانوو و ئاپارتومـان، مێعمار.

ئارشـیـو (نا.)[لات: archivum لە یوو: archeion] ١ـ کـۆمـەڵە سـەند و بەڵگە و شـتـی دیکەی لەم بابەتە. ٢ـ شـوێنی پاراستن و راگـرتنی سـەنەد و بەڵگە و پەروەندەی پاراسـتـراو. **~ کـردن:** پاراسـتن و راگـرتنی سـەنەد و بەڵگە و هەر شتێکی دیکە کە بۆ دوارۆژ پێویستە و دەبێ بمێنێتەوە لە شوێنێکی تایبەتی کە بۆی تەرخان دراوە.

ئارڤـان (نا. ل)[ئار1 + ڤـان][باک] زمـهـەڕ، زمـهـاڕ، ئازووقـەی ئارد، ئارد، ئاروان.

ئارڤانە (گیانـ.)[ئارڤان (ئاروان1) + ئە][باک] وشتری مێ، دوندل.

ئارکـۆرک (نا. ل)[ئار2 + کـۆرک]

[باک] ماشە، مقاش.

ئارگــا (نا. ل)[ئار2 + گــا3][پەھ: ئاتورگـاس][هـەو] ئاورگ، ئاورخــانە، ئاگردان.

ئارگۆش (گیانـ.)[ئار (کەر) + گۆش] [زا] بڕ: کەروێشک

ئارگــۆن[1] (نا ـ ئان.)[ئار2 + گــۆن] [پەھ: ئاتورگـۆنەک] لە رەنگی ئاگـر، لە چەشنی ئاگر.

تێبینی: گۆن دەگەڵ گەئۆنەی ئەوێستا بە مـــانای چەشـن، وەک و ئـاســا هـاو ریشـــەیە.[ئەو: گـــەئۆنە ـ پەھ: گـــۆن، گۆنەک]

ئارگــــــۆن[2] (نا.)[لات: Argon] گـــازێکی بێ رەنـگ و بێ بـۆنـە، یەک لـە سـەدی هەوای پێک هێناوە و لە هـەندێک گازی ئاگرپژێنان دا هەیە.

ئارگــووش (گـیــانـ.)[ئار (کــەر) + گووش][زا] کەروێشک.

ئارگــووشک (نا. ل)[ئار (ئالّوو1) + گووش + ک][باک] بڕ: ئالّوو1

ئارم (نا.)[فەر: arme] نیشـانەیەکی تایبەتی بۆ ناساندنی شت، کەس، شوێن یا گەلێک، نیشانە، دروشم.

ئارمانج (نا.)[باک] بڕ: ئامانج

ئارمـــووش[1] (نـا.) بڕ: ئـاوریشـم. ؛؛ شـازولفی دێنە خوارێ، بسکی ئارمـووش و گـەردە / لە ولاتی غـەریبـیـانم هەمـوو جەرگم کەرت کەردە (سێسەد هۆنراوە ل ٣٢).

ئارمــووش[2] (نا.)[؟][باک] خــرت و خـاڵی ترێ دوای کـوشـین، تلّـتــەی ترێ، پرووش. (هس: پرووش2)

ئاروان[1] (گـیـانـ.)[؟] وشــتــری سێ ساڵەی نێر یا مێ، بەرزە.

ئـــاروان[2] (نـــا. ل)[ئـــار1 + وان] ئازووقەی ئارد، ئارد، ئارڤان.

ئـاروانـچـی (نـا. ل)[ئـار7 + وان + چی] بڕ: ئاشەوان

ئاروان لۆک (گــیـــانـ.)[ئاروان1 + لۆک] وشتری نێری چوار ساڵە.

ئاروان وشــتـر (گـیـانـ.)[ئاروان1 + وشتر] وشتری مێی چوار ساڵە.

ئاروانە (گـــیـــانـ.)[ئاروان1 + ئە] وشتری چوار ساڵەی نێر یا مێ.

ئاروێ (گیا.) بڕ: ئاروو

ئاروێش (گـیـانـ.) [ئار (کـەر) + وێش

(گویَ)][زا] برِ: کەروێشک.

ئـارۆ (ئـاک. ل)[ئـا16 + رۆ][هـەو] ئەمرِۆ، ئەورِۆ، ئیرۆ.

ئارۆز (ئان.)[سۆر] برِ: ئاڵۆز

ئارۆش (گـیـانـ.)[ئار (کـەر) + ئۆش (گۆش)][زا] برِ: کەروێشک

ئاروو 1 (گـیـا.)[پەه: خـیـار. باک: خیار، ئاروو، هاروو ـ ناو: هارۆ، هاروو، هارویَ، ئارویَ، ئاروو، خـەیار، خـیـار ـ باش: خیار ـ هەو: خیار ـ زا: خـەیار] ١ـ برِکـەیەکـە وەک برِکـەی کـاڵەک دەچێ و گەڵاکانی پان و گرِنی گرِنییە، گوڵێکی زەردی هەیە کە لە دوایی دەبێتە قیچکە و بـەرێکی درێژ و ئـاوداری شـــینی هەیە، Cucumis sativus نـاوی لاتینی ئـەم برِکـــەیەیە. ٢ـ بەری ئـەم برِکـــەیە کـــە لە پێشدا پێی دەڵێن قیچکە و کە پێگەیشت گـــەورە دەبـێ و دەبێـــتـــە خـــەیار کـــە مـــیـــوەیەکی درێژ و ئـاودارە، بە کـــاڵـی دەخورێ و بۆ ساڵاد و ترشیاتیش کەلکی لێوەردەگرن، خـەیار کە لە تەمـەنی تورتی تێپـەرِی و پیر بوو پێی دەڵێن کالیار کە بێستانچی بۆ تۆو رایدەگرن، گوڵبەسەر.

تێبینی: ئاروو و هاوناوەکـانی دەگـەڵ خـەیار هەرچەند بـە دوو وشـەی جـیـاواز دیاری دەکـــەن بـەڵام لە راســـتـی دا هـەردووک هـەر یەک وشـــەن و تـەنیـــا پیـتەکانیـان جێ گـۆرِکیـان دەگـەڵ یەک کردوە. لە پێشدا ئاڵوگـۆرِی (ئـ) دەگەڵ (هـ) کە ئەوە وێنەی زۆرە (ئاواڵ ـ هاواڵ، ئـارۆ ـ هـارۆ) دوایـی ئـاڵ و گـــۆرِی (هـ) دەگـەڵ (خ) کە ئەوەش هەم لە کوردیی دا و هـەم لـە زمـــانـەکـــانی کـــۆن دا وێنـەیان زۆرە (هـوون، خـــوون ـ خـــۆر، هـوور ـ خـەزوور، هەسوورە) و لە ئاکام (ئوو، ئۆ، ئـویَ) کـــە بـە ئار یـا هـارەوە نووســـاون پاشگرن. هەروەتر وشەی کالیاریش هەر ئـەم وشـــەیە کـــە مـــانایـەکی دیکە و سیمایەکی دیکەی بەخۆوە گرتوە.

ئاروو 2 (ئا.) لای سـەرەوەی نـێو زار، مـــەڵاشـــوو، ئاســـمـــانەی دەم. (هس: ئارووک، ئاڵوودار).

ئارووش (گیانـ.)[ئار (کەر) + ئووش (گووش)][زا] برِ: کەروێشک.

ئارووک (نا. ل)[ئـاروو2 + ک][باک] بەری لای ژوورەوەی سەربان، میچ.

تێـــبـینی: ئاروو یا ئاری لە وشـــەی ئاریک دا نازانم لە چ ریشـــەیەکـــە بەڵام هەمـان ئاڵوو ـ ی زاراوەی ناوەندییـە لە وشـەی ئاڵوودار دا.

ئاروونگ (گـــيـــا.)[پەھ: ئالەگ (هەڵووژە)][باک] ١ـ قـەيسى، شـڵانى، زەردالوو، زەردەلوو. ٢ـ قەيسى ويشك

ئارە (نا.)[سۆر] بڕ: ئاڵ2

ئارەخـچن (نا. ل)[ئارەخ (ئارەق) + چن] بڕ: ئارەقچن

ئارەزوو (نا.)[پەھ: ئارزۆک، ئارزووک. بـاک: ئـارزى ـ نـاو: ئـارەزوو ـ بـاش: ئـارەزوو ـ هـەو: ئـارەزوو] ١ـ ئـاوات، دڵخـواز، کـاو. ٢ـ ئيـشـتيـا، مـەيل، هەوەس، تاسە. ٣ـ هيوا، چاوەڕوانى. ٤ـ دڵخواز. **~ کردن:** ١ـ داوخواز کـردن، بە ئاوات بوون. ٢ـ مـەيلى شـتـێک هەبوون، بە تاسە بوون. ∴ دەمێکە ئارەزووى ديتنى دايکم دەکەم. ئارەزووى دەسـتـاوى دەکـەم. **~ هەبوون:** ١ـ بە ئاواتەوە بوون. ٢ـ هيوا هەبوون. ٣ـ مەيل هەبوون، ئيشتياى شتێک کردن.

ئارەزووباز (ئان. فـــا)[ئارەزوو + باز4] کەسێک کە مەيلى جنسى هەبێ، هەوەسباز.

ئارەزووبازى (حم.)[ئارەزووباز + ئيى] کار و کردەوەى کـەسى ئارەزووباز، هەوەسبازيى.

ئارەزووکار (ئان. ل)[ئارەزوو + کار] ئاواتەخـواز، تاسـەبـار، ئارەزوومـەند. ∴ شـەمـاڵ بۆ ليـمۆم ئارەزووکارە/ ليـمۆى نەديوم لە عالەم ديارە (بارام و گوڵندام ل ٧١).

ئارەزووکـاريى (حم.)[ئارەزوو کـار + ئى] بڕ: ئارەزوومەنديى

ئارەزوومـــەند (ئان. ل)[ئارەزوو + مـــەند][پەھ: ئارزۆمـــەند] بە ئاوات، ئاواتەخواز، ئارەزووکار، تاسەبار.

ئارەزوومـەنديى (حم.)[ئارەزوومـەند + ئيى] تاسـەباريى، ئاواتەخـوازيى، ئـارەزووکـــاريى. ∴ شـــەرحى دەردى ئارەزوومەنديى لە کەس تەئسيرى نابێ/ ئەو کـەسـە دەردم دەزانێ گـەر لە يارى خۆى جودا بێ (وەفايى ل ١٧٠).

ئارەق (نـا.)[عـــەر: عـــرق] ١ـ خـــواردنەوەيەکى ئاڵکۆڵدارە کـــە لە کـشـميش و سێو و خـورما و هـەندێک مـيـوەى ديکە سـازى دەکـەن و ٤٠٪ بۆ سـەرێ ئاڵکۆڵى تێـدايە و خـواردنەوەى سـەرخـۆشـى دێنێ. بۆ گـرتنى ئارەق لە پێشـدا ئەو ميوەى کە دەيانـەوێ بيکەنە ئارەق چاک خـاوێنى دەکـەنەوە و دان و دارى زێدەى لێـدەگرن و لە کـووپەيەکى دەکـــەن و ســـەرى دادەپۆشن هـەتا

دەترشێ. دوایە لە دەفرێکی تایبەتی دەکەن (دوو دەفرە کە بە لوولەیەک بە یەکەوە پەیوەندیان هەیە) کە بۆ ئەم کارە ساز کراوە. لە سەر ئاگری دادەنێن و دەیکوڵێنن، هەڵم بە لوولەی دەفرەکە دا دەچێتە دەر و لە سەری دیکەی دەفرەکە کە سارد کراوە دیتە دەر و دەبێتە ئارەق. ~ **کێشان:** ساز کردنی ئارەق بەو شێوانەی کە کوترا، ئارەق گرتن. ~ **گرتن:** ساز کردنی ئارەقی خواردنەوە و ئارەقی گیا و گوڵ، ئارەق کێشان. ‖ **ئارەقی دوو کوڵ:** ئارەقێکە کە بۆ زیاد کردنی ئاڵکۆڵەکەی جارێکی دیکەشی دەکوڵێننەوە و هەتا ٦٠٪ و پتر ئاڵکۆڵی هەیە. ٢ـ خواردنەوەیەکی بێ ئەڵکۆڵە کە لە گەڵا و ریشەی هەندێک گیا و گوڵ بۆ دەرمان دەیگرن.بۆ گرتنی ئەم ئارەقە ، گژ و گیا لە مەنجەڵێکی گەورە دەکەن و ئاوێکی کەمی تێدەکەن و دەفرێکی چووکتریش لە سەر گیایەکان دادەنێن و سەری مەنجەڵەکە تەشتی لە سەر دادەنێن و بە قوڕ دەوری دەگرن هەتا هەناسەی نەیەتە دەر. ئاگر دەکەنەوە و دە نێو تەشتەکەی سەر مەنجەڵیش ئاوی ساردی تێدەکەن کە هەڵمی ناو مەنجەڵ دەکاتەوە ئاو و دەڕژێتە ناو دەفری چووکەوە و دەبێتە ئارەق. ‖ **ئارەقی جاترە:** ئارەقێکە کە لە جاترە دەگیرێ و بۆ زگ ئێشە و خاوێن کردنەوەی گەدە دەیخۆنەوە، هەروەها وەک عەتر دەگەڵ چا دەیخۆنەوە. **ئارەقی سووسەنبەر:** ئارەقێکە کە لە سووسەنبەر دەگیرێ و تامێکی توند و تیژی هەیە و بۆ زگ ئێشە و هەندێک نەخۆشی دیکە بە کار دێ. **ئارەقی شاتەرە:** بۆ لیر و نەخۆشی پێست کەلکی هەیە و لە شاتەرە دەگرترێ. **ئارەقی نەعنا:** ئارەقێکە لە نەعنا دەگیرێ تام و بۆنێکی توندی هەیە و بۆ نارەحەتی گەدە و ژانە زگ دەیخۆنەوە. **تێبینی:** ئارەقی گیا و گوڵ زۆرن و دیارە لە زۆربەی گیایەکانی دەرمانی ئارەق دەگرترێ بەڵام لە کوردەواری دا پتر ئارەقی ئەو گیانە دەگرترێن کە نووسراوە. ٣ـ بڕ: ئارەقە

ئارەقاویی (ئان. مف)[ئارەق/٣ + ئاویی2] کەسێکی لەشی بە ئارەقە تەڕ بووبێ و ئارەقەی پێوە دیار بێ. ꞉꞉ هەموو کراسەکەت ئارەقاوییە زوو بڕۆ بیگۆڕە دەنا نەخۆش دەکەوی.

ئارەقچن (نا. ل)[ئارەق/٣ + چن] کڵاوێکی چووکی کون کونە کە لە بەن و دەزوو دەیچنن بۆ ئەوەی تەپڵە سەر

ئارەقەی نەکا، تەقیلە.

تێـبـینی: چن لە چاوگی هەڵچنین بە مانای هەڵمژین کەوتوە و ئارەقچن بە گشتی یانی ئارەق هەڵمژ.

ئارەقخۆر (ئان. فا)[ئارەق/١ + خۆر] کەسێک کە زۆر ئارەق دەخواتەوە.

تێـبـینی: ئەم وشەیە لە فارسیەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی چونکە ئەگەر کوردیی با دەبا بووبا بە ئارەقخۆرە و خۆرە لە رەگی خواردنەوە کەوتبا نەک لە خواردن. وەک ئاوەخۆرە، شیرەخۆرە، مەمکەخۆرە.

ئارەقخۆریی (حم.)[ئارەقخۆر + ئیی] کاری ئارەقخۆر. ~ **کردن:** ئارەق خواردنەوە.

ئارەق فرۆش (ئان. فا)[ئارەق/١ + فرۆش] کەسێک کە کاری فرۆشتنی ئارەق بە خەڵکە.

ئارەق فرۆشیی (حم.)[ئارەق فرۆش + ئیی] ١ـ کار و پیشەی ئارەق فرۆش. ٢ـ (نا. ل) دوکانی ئارەق فرۆشتن.

ئارەقگیر (نا. ل)[ئارەق/٣ + گیر (گرتن)] ١ـ جلی ژێرەوەی کراسی مرۆڤ بۆ ئەوەی ئارەقەی لەش هەڵچنێ، فانیلە. ٢ـ کوتە لیبادێکە لە ژێرەوەی زینی ئەسپ بۆ هەڵچنینی ئارەقە، ژێرزین، نەرمەزین، تەکڵتوو.

ئارەقە[1] (نا.) [عەر: عرق] ١ـ تەڕایی و ئاوەکی یەک کە لە لوویەکانی ژێر پێستی لەشی گیاندار دێتە دەر و ٩٩٪ ئاوە و ١٪ی خوێ و ئوورە و هەندێک مادەی دیکەیە. لەشی گیاندار بۆ هەڵسووڕانی خۆی پێویستی بە کالۆری هەیە و بۆ دابین کردنی ئەم کالۆرییە خۆراک دەسووتێنێ و دە کاری دەکا و یەکێک لە رێگاکەنی چاوەدێری کردنی گەرمای لەش کە دە مێشک دایە دەردانی ئارەقەیە هەر ئەوەیە کە بە گەرما و خۆ ماندوو کردن ئارەقەیەکی پتر دەکەین. ئارەق، ئەرەق، هارەق، خوویدان، خوو، خۆی، خۆ. ٢ـ هەڵم و هالاو کە لە بەر سەرمای دەر و گەرمای ژوور لە سەر شووشەی پەنجەرەکان دەنیشێ، هالاو. ~ **پێکردن:** ١ـ خەجاڵەت کردنەوەی و بە شەرم داخستنی کەسێک وەها کە ئارەقەی بکا. ٢ـ ئەستاندنی شتێک یا جێ بە جێ کردنی کارێک بە قسە و تکای زۆر وەها کە ئەو کەسە ماندوو بکا. ؛؛ هەتا رازی کردم دووچەرخەی بۆ بکرم ئارەقەی پێکردم. ~ **دەردان:**

هاتنە دەری ئارەقە لە لەش، ئارەقە کردن. ~ **رشتن:** ئارەقە کردن پتر لە رادەی ئاسایی لە بەر زەحمەت و کار و کوێرەوەری. ~ **کردن:** ١ـ هاتنە دەری ئارەقە لە لەش، ئارەقە دەردان. ٢ـ (کنـ.) شەرمەزار بوونەوە، خەجاڵەت بوونەوە. ‖ **ئارەقەی رەش و شین:** ئارقەیەکی یەکجار زۆر بە هۆی خۆ ماندو کردنێکی لە رادە بە دەر، ئارەقەی شین و مۆر. * **ئارەقەی رەش و شین دەردان:** ئیغراقە بۆ ئارقەیەکی پتر لە حاڵی ئاسایی کردن بە هۆی کارێکی گرانەوە، ئارەقەی رەش و شین رشتن، ئارەقەی شین و مۆر دەردان. ⁙ هەتا ئەو تا گەنمەم بە کۆڵ گەیاندەوە ئارەقەی رەش و شینم دەردا. ***ئارەقەی رەش و شین رشتن:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین دەردان. **ئارەقەی سارد:** ئارەقەیەک کە لە کاتی هەندێک نەخۆشی هەست بە سەرما دەکرێ و هەروەتر لە کاتی ترسان لە لەش دێتە دەرێ. **ئارەقەی شەرم:** ئارەقەیەک کە لە بەر خەجاڵەتی و شەرم لە نێوچاوانی مرۆڤ پەیدا دەبێ. **ئارەقەی شین و مۆر:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین. * **ئارەقەی شین و مۆر دەردان:** بڕ: ئارەقەی رەش و شین دەردان.

ئارەقە [2] (نا.)[عەر: عرقە] دارێکە کە کاتی دیوار دانان لە بۆ قایم بوون و شکست نەهێنان لە دیواری هەڵدەکێشن، دیمەک.

ئارەوانچی (ئان. ل)[ئار7 + ئە + وان + چی][زا] بڕ: ئاشەوان

ئارەیە (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئاری [1] (نا. ل)[ئار2 + ئی][ئەو: ئاتریە ـ پەش: ئیرە][باک] خۆڵەمێش، ژیلەمۆ، ئەو شتەی لە پاش ئاگر دەمێنێتەوە.

ئاری [2] (نا.)[پەهـ: یار. باک: ئاری، هاری ـ ناو: یاری] یاریدە، کۆمەک.

ئاری [3] (نا.) بڕ: ئاریا

ئاریا (نا.)[ئەو: ئەئیریە ـ هەخ: ئەرییا ـ سان: ئاریا] هۆزێکی کۆنی هیند و ئورووپا کە زۆر زوو بە یەکەوە دەژیان و دوایی بە دوو بەشی گەورەی هیندی و ئێرانی دابەش کران و کورد یەکێک لەوان بوو کە لە ناوچەیەک کە ئێستا ناوی کوردستانە خۆی گرتەوە، ئاری.

تێبینی: مانای سەرەکی وشەی ئاریا یا ئاری بە مانای دۆست و ئاواڵە.

ئاریباری (گیا.)[سۆر] ١ـ هەڵووچە، هەڵووژە. ٢ـ بڕ: ئاڵووباڵوو

ئـاريـك (نـا. ل)[ئـاری + ک][بــڕ: ئارووک][باک] بڕ: میچ1

ئاریکار (ئان. فـا)[ئاری2 + کـار] کەسێک کە یارمەتی کەسی دیکە دەدا، یاریدەدەر، هاریکار.

ئاریکاریی (حم.)[ئاریکار + ئیی] هاریکاریی، یارمەتیی.

ئاریلە (ئان. ل)[ئاری؟ + لە] پیـاوێک کە خوو و خدەی و ئاکاری ژنانی هەبێ، ژنانی، ژنانیلە. (هس: ئاڵی)

ئارینۆک (گـیـا.)[ئاری + نۆک] بڕ: لەپە

تێـبـینی: ئاری لە چاوگی هاڕین کەوتوە و دەبێتە نۆکی هاڕاو.

ئاریە (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئارێ[1] (ئام.) بەڵێ، ئادی، ئەرێ. ؛؛ گەردشی چاوت قەراری عاشقی مسکین دەبا/ ساحیری چاوبەستە ئارێ، دڵ دەکێشێ دین دەبا (وەفایی ل ٣). ئارێ واجبەن تانەی بەدکاران/ پەی گەرمیی بازاڕ عەشق دڵداران (مەولەوی ل ٤٣٩). || **ئارێ ئارێ:** هەمان مانای ئارێ دەدا بە داگرتنێکی پترەوە، ئائا. ؛؛ دڵ لە سەر پەرچەمی شێواوە ئەسیری زەنەخە/ ئارێ ئارێ ئەوە دێوانەیە زیندانی دەوێ (وەفایی ل ٢٠٥).

ئارێ[2] (نا.)[زا] بڕ: ئاش1

ئارێخ (نا.)[؟][باک] بزماری گەورەی چێـوییـ یا ئاسن کـە ولاغی پێدەبەستنەوە، سینگ، مێختەوێڵە.

ئارێزە (ئان.)[؟][زا] کراوە، ئاوەڵا.

ئاڕاستە (نا. مفـ.)[فار: آراستە] ١ـ پێشکەش. ٢ـ رازاوە. ٣ـ رێکوپێک کراو، ئامادە. **~ کردن:** ١ـ پێشکەش کردن ٢ـ ئامادە کردن ٣ـ حەواڵە کردن.

تێبینی: ئاڕاستە (رازاوە) لە چاوگی ئاراستەن ـ ی فارسی بە مانای رازانەوە پەڕیوەتە نێو زاری کوردەکانی باشوور.

ئاڕایش (نا. چا)[فـار: آرایش] ئاڕایشت، رازانەوە. **~ کردن:** جوان کردن، رازاندنەوە.

ئاڕایشت (نا. چا) بڕ: ئاڕایش

ئاڕایشگا (نا. ل)[فـا: آرایشگاه] شوێنێک کە پیاو یا ژن سەریان کورت دەکەنەوە یا مۆدێلی دەگۆڕن، سەلمانی، سەرتراشخانە، سەرتاشخانە.

ئاڕپیـــجی (نز.)[ئین: R.P.g] چەکێکی شەڕە، شێوەی بازووکا دەدا،

سووکە و تاکە کەس هەڵیدەگریٚ، لە سەر شـــان دادەندریٚ و دەهـاویشـــتـــریٚ، بـۆ تەقـــاندنی مـــەکـیـنە و بە تـایبــەت تـانک کەلکی لێوەردەگرن.

ئاز[1] (نا.)[باک] خـــۆراک، چێـــشت، ئاش.

تێبـینی: ئەم وشـە بە تەنیـا نەمـاوە و دەگەڵ هـەندێک ناوی لێکدراو دەبیندریٚ و شـێـوەیەکی دیکەیە لە وشـەی ئاش کـە هـاوڕیشــــەیە دەگـــەڵ ئاچە āča ـ ی سانسکریت بە مانای چێشت و خۆراک. ⁖ ئازپێژ، ئازچی.

ئاز[2] (ئان.)[؟] ســـــەخت، چەتوون، دژوار. ⁖ بۆ میوانی خانۆی کورد دەچم، بەڵام ڕێگا ئاز و چەتوونە و شـارەزا نیم، ... (دمدم ل ١٠٤).

ئاز[3] (نـا.)[ئـەو: ئـازی ـ پـەهـ: ئـاز] تەماح، چاونەزێریی.

ئاز[4] (نا.)[؟][زا] بەرە، پشت.

ئازا[1] (ئان.)[بڕ: ئازاد][باک: ئازا ـ ناو: ئازا ـ هەو: ئازا ـ زا: ئازا] ١ـ بوێر، نەترس، بەجـەرگ. ٢ـ خـێـرا، گـورج و گــــۆڵ، زیرەک، وریا. ٣ـ ئـازاد، وێـڵ، بەڕەڵڵا. **~ بوون:** ١ـ نەترسان، وێران، بە جـەرگ بوون. ٢ـ خـێرا بوون، گورج و گـۆڵ بوون لە کـارێک دا، زیرەک و وریا بوون. **~ چوون:** رویشـتنی خێرا بەرەو کارێک. **~ کردن:** ١ـ پەلە کردن لە جیٚ بە جیٚ کردنی کار، خێرا بوون .٢ـ خۆش بوون لە تاوان و قـەرز و خـەتای کەسـێک. ⁖ سـەفەری حـەجم بە دەسـتـەوەیە هاتووم گـەرنم ئازا کەی! ـ گـەرنت خـۆش و ئازا بیٚ! **خۆ ~ کردن:** سینگ وە پێش دان و خـۆ بە نەترس نیشـان دان. ⁖ ئەوە بۆ خۆت لە سەر مە ئازا کردوە!

تێبـینی: ئازا ئـەگـەرچی لە ریشــەی ئازاد کـەوتۆتـەوە بەڵام لە خـولی زمـان و زەمـــان دا بە فـــڕیٚ دانی پیـــتی داڵ ئاڵوگـۆڕی بە سـەر داهاتوە و بە مـانای بنەڕەتی خـۆی (ژمـارە ٣) جگە لـە یەک دوو رستە دا نەبیٚ بە کار ناهێندریٚ.

ئازا[2] (نا.)[عـەر: اعـضـاء] ئەندامی لەش. ⁖ هێندەم تێـهـەڵدا ئازای بەدەنیم نەهێشت. ئازای لەشم دێشیٚ.

ئازاب (نـا.)[عـــەر: عـــذاب] ئازار، زەحـمـەت، سـەخـڵـەتی، ئەزیـەت، عـازاب، عـەزاب. ⁖ منداڵ بیٚ ئازاب گـەورە نابیٚ. **~ بە هـیـــچی چوون:** بـە ئـاکـــــام نەگـەیشـتن و رەنج بە خـەسـار بوون. **~ دان:** ئـەزیـەت دان، کـــەســـێک تووشی

زەحمەت و ئازار کردن. **~ کێشان:** زەحمەت و کوێرەوەری کێشان، سەخڵەتی کێشان، ئازار کێشان. ⁂ پوورم هەتا ئەو ماڵ و حاڵەی پێکەوە نا و منداڵەکانی گەورە کرد ئازابێکی زۆری کێشا. **بە ~ بوون:** زەحمەت هەبوون، بە زەحمەت بوون. ⁂ ئەو میوانانە زۆر بە ئازابن.

ئازاتی (حم.)[ئازا1 + تی][باک] بڕ: ئازایەتی

ئازاد (ئان.)[هیک: ئاجاتە ـ ئەو: ئازاتە ـ پەه: ئازات. باک: ئازاد ـ ناو: ئازاد ـ هەو: ئازاد ـ زا: ئازاد] ١ـ عەبد و بەندەی بەردراو. ٢ـ کەسێک کە لە بند و زیندان رزگای بوە یا باڵندەیەک کە لە قەفەس هاتۆتە دەر، وێڵ، بەرەڵڵا. ٣ـ سەربەست. ٤ـ رزگار، قوتار. ٥ـ ژنێک کە رووی خۆ لە پیاو ناگرێ. ٦ـ ناوە بۆ نێرینە. **~ بوون:** ١ـ بەربوون لە کۆت و بەند، رزگار بوون. ٢ـ دوایی هاتنی کۆیلەیی و بەندەیی ٣ـ سەربەست بوون. ٤ـ رزگار بوون. **~ کردن:** ١ـ بەردان، بەرەڵڵا کردن. ٢ـ ئیزنی سەربەخۆیی و بە کەیفی خۆ جووڵانەوە دان ٣ـ رزگار کردن. ٤ـ سەربەست کردن و رزگار کردنی خۆ یا وڵات.

ئازادە (ئان. ل)[ئازاد + ئە][پەه: ئازاتەک] ١ـ کەسێک کە بەندەی کەس نیە. ٢ـ سەربەست، ئازاد. ٣ـ رەسەن، نەجیب، شەریف.

ئازادیی (حم.)[ئازاد + ئیی][پەه: ئازاتییە] ١ـ رزگاریی. ٢ـ خەڵاسیی، نەجات. ٣ـ سەربەستیی.

ئازادیخوا (نا. فا)[ئازادی + خوا4] بڕ: ئازادیخواز

ئازادیخواز (نا. فا)[ئازادی + خواز] کەسێک کە ئازادی و سەربەستی ویست و مەبەستی یەتی، رزگاریخواز.

ئازادیخوازانە (ئان. ل)[ئازادیخواز + ئانە] کار و کردەوە و خەباتێک کە پەیوەندی بە ئازادیخوازیەوە هەبێ. ⁂ خەباتی ئازادیخوازانە، بزووتنەوەی ئازادیخوازانە، بیروڕای ئازادیخوازانە.

ئازادیخوازیی (حم.)[ئازادیخواز + ئیی] ئازادیی ویستن، داواکاری ئازادیی بوون.

ئازار[1] (نا.)[ئەو: زەر ـ پەه: ئازار. باک: ئازار ـ ناو: ئازار ـ باش: ئازار ـ هەو: ئازار] ١ـ ئێش، ژان ⁂ ئەو دەستە شکاوەم ئازاری زۆرە. ٢ـ ئاهۆ، پەتا،

نەخـۆشی ‌‌:: ئازارەسی، ئازارە باریکە، ئازاری گـولی. ٣ـ نـەخـۆشـی و ئافــەتی گـیـاندار جگە لە مـرۆڤ. :: مـریشک ئازاریان تێکەوت و هیچیان نەمان. ٤ـ ئەزیەت، عـەزاب. :: هارەهارِی ماشێن گـــوێم ئازار دەدا. **~ پێگەیاندن:** ئەزیەت کـردنی کـەسـێک، ئازار دان، سەدەمە لێدان. **~ پێگەیشتن:** سەدەمە وێکەوتن، ئێش پێگەیشتن :: دەسـتـم ئازاری پێگەیشتوە، بەڵام جێی مەترسی نیـــە. دوێنێ کـــەوتم بەڵام چ ئازارم پێنەگەیشت. **~ تێکەوتن:** نەخۆشی و ئاهۆیەک کە لە گیاندار دا پەیدا دەبێ. :: قـــەلـەکـــانمان ئازاریان تێکەوتوە لەوانەیە هەمـــوان بکووژێ. **~ دان:** ئەزیەت کردن، نارەحەت کردن، عـەزاب دان. :: هـات و هـاواری منداڵان ئازارم دەدا. **~ گـــــرتن:** تووشـی ئازار و نەخـۆشـی بوون. :: ئازارێکم گـرتوە بە هیـچکەس چارەی نایە. **~ گـەیاندن:** ئەزیەت کــردن، ئازار دان، ســەدەمــە لێـــدان. **~ گـــەیشتن:** بڕ: ئازار پێگەیشتن. || **ئازاری سی:** بڕ: ئازارە باریکە. **تێبینی:** چونکە میکرۆبی ئەم ئازارە پتـر لە سی یا سیـپەلاک دەدا و خراپی دەکا بەم ناوە کراوە.

ئازار^{2} (نا. فـــا)[لە: ئازاراندن] بە ناوەوە دەلکێ و مانای ئازاردەر دەدا. :: عـەجـەب ماوم بە چاوت وا بە بیـماری دڵازارە/ چ کـافـر مـیللەتە یارەب، لە مـەسـتی دایە هوشـیـاری (وەفـایی ل ١٨٧). گـیـان ئازار، گــەل ئازار، ژێر دەست ئازار.

ئازار^{3} (نا.)[عــەر: ئاذار لە ســور: ئادار] بڕ: ئادار2

ئازاراندن (چا. م)[ئـەو: زەر ـ پـەه: ئازارییـــتـــەن. باک: ئازراندن ـ ناو: ئازاراندن] ئازار دان، ئەزیەت کـردن. :: ئەو سەگەی مەئازارێنە رۆڵە گوناهە!

ئازارە باریکە (نا. ل)[ئازار1 + ئە + باریک + ئە] نەخۆشییەکی ئاهۆدارە کە لە ئێسک، گورچیلە و سیـپەلاک دەدا و نەخـۆش رۆژبەرۆژ لاوازتر و کەم خوێنتر دەکا و هەر لەبەر ئەو کزی و باریکییە کە ناویان ناوە ئازارە باریکە یا دەردە باریکە. ئازاری سی، دەردەباریکە، سیل، سیل و دیق.

تێبینی: میکرۆبی ئەم ئازارە لە ساڵی ١٨٨٢ زایینی لە لایەن پرۆفسۆر کـۆخ دۆزراوە و بە ناوی باسیلی کۆخیان کرد. جگە لە مـــرۆڤ، مـــاڵاتیش تووشـی ئەم

ئازاره دێن.

ئازاله (نا.)[باک] بڕ: ئازاڵه

ئازاڵه (نا.)[تات: ئازا. باک: ئازاله ـ ناو: ئازاڵه] سـووتەمـەنی وەک تەپاڵە و شـیـاکـەی ویشک کـراو، ئاوردوو، کەشکوور.

ئازان (نا.)[عەر: اذان][زا] راگەیاندن و خەبەر دانی کاتی نوێژ لە مزگەوتەوە بۆ کۆ بوونەوەی موسڵمانان، ئەزان، بانگ.

ئازانه (ئاک. ل)[ئازا1 + ئانه] بڕ: ئازایانه. ∷ رۆستەمی مازەندەران ئەو وەختە دەستی بردەوە / هاتە رێی دێوی سپی ئازانە دەستی کردەوە (حاجی قادر ل ١٢٧).

ئازاو (نا.)[عەر: عذاب] رەنج، ئازار، ئەزیەت، عازاب، عەزاب، عازاو.

ئازاهی (حم.)[ئازا1 + هی][باک] بڕ: ئازایەتی

ئازایانه (ئاک. ل)[ئازا1 + ئانه] کـار و کـردەوەیەک کـە بـە ئازایەتی بکردرێ، بوێرانە، نەترسـانە، ئازانە. ∷ زۆر ئازایانە لە کابرای زەلام چوە پێشێ.

ئازایەتی (حم.)[ئازا + یەتی] بوێری، نـەترسـان، بـە جـەرگ بوون، ئازاتی، ئازاهی. ∷ ئەگەر ئازایەتی ئەوەیە پیاو لە ژنەکەی بدا من قەت ئازا نیم.

ئازایی (حم.)[ئازا1 + ئی] بڕ: ئازایەتی

ئازپێژ (نا. فا)[ئاز1 + پێژ][باک] ئاشپەز، چێشت لێنەر، ئازپێش، ئازچی.

ئازپێش (نا. فا)[باک][ئاز1 + پێش (پێژ)][باک] بڕ: ئازپێژ

ئازچی (نا. ل)[ئاز1 + چی][باک] بڕ: ئازپێژ

ئازراندن (چا. م)[باک] بڕ: ئازاراندن.

ئازمان (نا.)[باک] بڕ: ئاسمان

ئازمایش (نا. چا)[فار: آزمایش] هەڵسەنگاندنی شتێک، تاقی، ئازمایشت، ئەزموون. ~ **کردن:** تاقی کردنەوە.

تێبینی: ئازمایش لە چاوگی ئازمودەن ـ ی فارسی و ئەزمووتەن ـ ی پەهلەویی بە مانای تاقی کردنەوە کەوتوە و ئەزموونی کوردییش هەر لەو ریشەیەیە.

ئازمایشت (نا. چا) بڕ: ئازمایش

ئازمایشگا (نا. ل)[ئازمایش + گا3] شوێنێک کە لەوێ بە کەرەسەی زانستی مەسەلە یا شتێک بە تاقی دەکەنەوە یا لێی دەکۆڵنەوە.

ئازمین (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئازمێن (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئازنا (نا.)[بڕ: ئاژنە][زا] مەلە

ئازنج (نا. ل)[ئا13 + زنج2][باک] ماڵ، خانووی لە چێو و قامیش سازکراو، زنج، ئازنگ.

ئازنگ (نا. ل)[ئا13 + زنگ (زنج2)][باک] بڕ: ئازنج

ئازنە (نا.)[بڕ: ئاژنە][زا] مەلە

ئازوباز (نا. ل)[ئاز3 + و + باز (بەزە)] بڕ: ئازوبەزە

ئازوبەزە (نا. ل)[ئاز3 + و + بەزە] شێوە رستەیەکە لە کاتی وە ئەستۆ گرتنی ئەرکێک دەکوترێ، ئۆباڵ، ئازوباز. ∷ ئازوبەزەت بە ملم ئەگەر درۆت دەگەڵ بکەم.

تێبینی: هەروەکی زەبیحی نووسیویەتی ئاز دەچێتەوە سەر ئەوێستایی ئازی azi و پەهلەویی ئازaz بە مانای تەماح، هەروەها بەزە دەچێتەوە سەر بەژە و بەچەکی پەهلەویی بە مانای تاوان و بە گشتی دەبێتە تەماح و تاوان یانی تەماح و تاوانەکەت وە ئەستۆی من کەوێ. (بڕ: قامووس ب ١ ل ٢٣).

ئازووخە (نا.) بڕ: ئازووقە

ئازووقە (نا.)[تور: azık] ١ـ خواردەمەنی و خۆراک و دانەوێڵەی پاشەکەوت کراو. ٢ـ تێشووی سەفەر و رێگا. & ئازووخە. ∼ **داخستن:** هەڵگرتن و پاشەکەوت کردنی خۆراک و خواردەمەنی و دانەوێڵە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن. ∷ ساڵ درەنگە و هێشتا ئازووقەمان دا نەخستوە.

ئازەب (ئان.)[عەر: عذب] کوڕ یا کچی پێگەیشتوو کە هیشتا زەماوەندی نەکردوە، عەزەب، عازەو.

ئازەبە (نا.)[عەر: عذب] زیپکەیەک کە لە سەردەمی عەزەب بوونی کوڕ یا کچ لە سەر رووی پەیدا دەبێ، عازەبە، زیپکە، جۆش.

ئازیز (ئان.)[عەر: عزیز] عەزیز، خۆشەویست، بەڕێز، لەبەردڵان، عازیز.

ئازیزە (نا. ل)[ئازیز + ئە] ناوی مەقامێکی فۆلکلۆری کوردییە. دەردی دڵ و راز و نیازی ئەویندارێک دەگەڵ

گراویە:

ئازیز سـەرێکە من دێشێ / دڵی منی مـاڵ وێرانێ چەندی دەکـاتەوە ژانێ / ئاورێکم بەربۆتەوە دەروونێ / بڵێسەم پەڕیوەتە دەروونخـانێ / نە بە بای دەکووژێتەوە، نە بە نمەنمەی دە بارانێ....

ئازیەت (نا.)[عـەر: عـزاء] پرسـە، سەرەخۆشی، تازیە.

ئازیەتبار (ئان. ل)[ئازیەت + بار] کەسی خاوەن مردوو کە سەرەخۆشی لێدەکەن، تازیەدار.

ئازیەتباریی (حم.)[ئازیەتبار + ئیی] لە حاڵی تازیە دابوون، تازیەداریی.

ئازیەتی (ئان. ل)[ئازیەت + ئی] ١ـ پرسـە، تازیە. ٢ـ هەرچی پەیوەندی بە ئازیەتەوە هەبێ.

ئاژ[1] (ئان.)[لە: ئاژنین] حـاڵی هەر شتێکی کونجڕکونجر، زوور، زبر. / / لووس.

ئاژ[2] (نا.)[باک] شووڵ و لقی تازەڕوا و ناسکی دار. (هس: ئاژۆ1)

ئاژا (ئاک. ل)[ئا + ژا (جـا، جێ)] [ئەو: ئەثرا ـ هەو: ئاگـە][زا] ئەوێ، لەوێ.

ئاژاژک (نا.) بڕ: ئاژاشکە

ئاژاژکی (نا.)[هەو] بڕ: ئاژاشکە

ئاژاشکە (نا.)[لۆر: ئاژئاژکی. ناو: ئاژاژک، ئاژاشکە، ئاژەنگ ـ باش: ئاژاژگی ـ هەو: ئاژاژکی] ١ـ باوێشک. ٢ـ مچوڕک، تەزوو.

ئاژاژگی (نا.)[هەو] بڕ: ئاژاشکە

ئاژاڵ (نا.)[باک] بڕ: ئاژەڵ

ئاژاڵ[1] (نا.) بڕ: ئاژەڵ

ئاژاڵ[2] (نا.)[بڕ: ئاژۆ1][ئەر] گیا و گۆڵ، گژ و گیا.

ئاژاڵدار (ئان. فا)[ئاژاڵ1 + دار] کەسێک کە ئاژەڵ ڕادەگرێ، خاوەن مەڕ و بزن و ماڵات، ئاژەڵدار.

ئاژاڵداریی (حم.)[ئاژاڵدار + ئیی] ئاژاڵ ڕاگرتن، کار و پیشەی ئاژەڵدار.

ئاژان (نا.)[فەر: agence] پۆلیس، پاسەوان، شورتە.

ئاژانخانە (نا. ل)[ئاژان + خانە] یانەی ئاژان و پۆلیس، شارەوانی.

ئاژانس (نا.)[فەر: agence] ١ـ هەواڵدەری، هەواڵنێری. ٢ـ شەریکە یا

شوێنێک کە بە نوێنەرایەتی کار و باری شەریکەیەکی دیکە رادەپەڕێنێ.

ئاژاولە (نا. ل)[ئاژاو + لە] بڕ: ئاژاوە

ئاژاوڵە (نا. ل)[ئاژاو + ڵە] بڕ: ئاژاوە

ئاژاوە (نا.)[پەهـ: ئاشۆپ. باک: ئاژاوە ـ ناو: ئاژاوە، ئاژاوڵە، ئاژاولە] ١ـ شەڕ و هەڵڵا و ئاڵۆزی و پشێوی وڵات و شار و ناوچەیەک، ئەدەم کە حاڵەتی ئاسایی تێکدەچێ و بێ قانوونی پەیدا دەبێ. ٢ـ شەڕ و کێشەی نێوماڵ و خەڵک. ٣ـ فیتنە، پشێوی. & ئاشێۆ، ئاشۆ. ~ **تێخستن:** پێک هێنانی ئاڵۆزی و شێواوی. ꞉꞉ بەر لە هاتنی ئەو ماڵەی جیرانمان، ژیانێکی زۆر ئارام و خۆشمان هەبوو ئەوان هاتن و ئاژاوەیان دە ژیانی مە خست. ~ **خستنەوە:** بڕ: ئاژاوە گێڕان. ~ **گێڕان:** ساز کردنی هەڵڵا و شەڕ و فیتنە، ئاژاوەگێڕی کردن. ꞉꞉ کاری حەمە هەر ئاژاوە گێڕان و بەشەڕ دانی خەڵکە. ~ **نانەوە:** ئاژاوە خستنەوە، ئاژاوە گێڕان. ꞉꞉ ئەو هەتیوە لە سەر ئەو کچە ئاژاوەیەکی لەم دێیە ناوەتەوە مەگەر خودا بزانێ.

تێبینی: ئاژاوە لە چاوگی ئاشۆپتەن ـ ی پەهلەویی و شێوانی کوردیی کەوتوە و هاوڕیشەیە دەگەڵ ئاشێو و ئاشۆ لە بن زاراوەی ئەردەڵانی دا. هەروەتر من پێموایە بە لەبەر چاو گرتنی هاوتاکانی ئاژاوە ئەم وشەیە لە دوو بەشی [ئاژاو + ئە (پاشگر)] پێک هاتوە.

ئاژاوەچی (نا. فا)[ئاژاوە + چی2] کەسێک کە کاری تێک دانی باری ئاسایی وڵات و ماڵ یا شەڕ هەڵایساندن دە بەینی خەڵک دایە، ئاژاوە گێڕ.

ئاژاوەگێڕ (نا. فا)[ئاژاوە + گێڕ1] بڕ: ئاژاوەچی.

ئاژاوەگێڕیی (حم.)[ئاژاوەگێڕ + ئیی] کار و کردەوەی ئاژاوەگێڕ. ~ **کردن:** ساز کردنی هەڵڵا و شەڕ و فیتنە، ئاژاوە گێڕان.

ئاژداد (نا.)[عەر: اجداد] باب و باپیر، ئابا، جەد، ئەژداد.

ئاژن (ر.)[لە: ئاژنین] ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعولی ساز دەکا. ꞉꞉ دەرزی ئاژن، سووژن ئاژن ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوی ئامێر ساز دەکا. ꞉꞉ ددان ئاژن. ٣ـ (نا.) کاری ئاو دان و داشتن. ~ **کردن:** دابەش کردنی ئاو لە ماکاو را بۆ نێو دێراوەکانی بێستان و موچە و باغ، ئاودێران، ئاو لێنان. || **ئاژن**

ئاژن: کون کون بە شتی نووک تیژ. **~ بوون:** کون کون بوون بە شتی نووک تیژ. ⁘ دوکتور ئەوەندەی دەرزی لێداوم سمتم ئاژن ئاژن بوە. **~ کردن:** کون کون کردن بە دەرزی و شتی نووک تیژ.

تێبینی: ئاژن لە چاوگی جەن jan یا گەن gan ـ ی ئەوێستایی و ژەن žan ـ ی پەهلەویی کەوتۆتەوە بە مانای لێدان. لە کوردیی دا وشە و چاوگێکی یەکجار زۆر لەم چاوگانە کەوتوون بەڵام هەر کام بۆ مانایەک بەکار دەبردرێن کە لە شوێنی خۆی باسی لێدەکردرێ. ⁘ ژەندن، هەژیان، راژاندن، و...

ئاژنە (نا.)[هیک: سنا(خۆ شوشتن) ـ ئەو: سنا(خۆ شوشتن). بیر: ئاشنا ـ فار: شنا. باک: ئاژنە، ئاژنی، ئاشنی ـ زا: ئارنا، ئارنە] مەلە

ئاژنی (نا.)[باک] بڕ: ئاژنە

ئاژنین (چا. م)[ئەو: جەن، گەن. هەخ: گەن. پەه: غەن، ژەن. باک: ئاژنین ـ ناو: ئاژنین] ١ـ کون کردن، تێڕا کردن بە ئامراز و شتی نووک تیژی باریک (دەرزی، دڕوو، سووژن، و ...). ⁘ بۆ خاڵ لێدان دەبێ باسکت بە دەرزی باژنی. ٢ـ زوور کردن و کونجڕ کونجڕ کردنی بەرداش کاتێک دانەوێڵە باش نەهاڕێ و بیرازی بوێ. ٣ـ کۆڵین و دەردانی خواردەمەنی نێوان ددانەکان بە چیلکە یان ددان ئاژن.

ئاژواندن (چا. م) بڕ: ئاژۆتن

ئاژۆ [1] (نا.) ئەم وشەیە بە تەنیا نایە و مانای گیا و خۆراک دەدا، ئاژاڵ2. ⁘ شەواوژۆ، بۆژۆ. **~ دان:** بە شەو لەوەڕاندنی ئاژەڵ لە وەرزی بەهار دا، شەواژۆ، شەوبەکێو.

تێبینی: ئاژۆ هاوڕیشەیە دەگەڵ ژووی žūy پەهلەویی لە چاوگی žūtan ژووتەن بە مانای خواردن و قووت دان کە بۆ گیاندارانی ئەهریمەنی هاتوە. (هس: ئاژاڵ2 و گژ و ئاژ2)

ئاژۆ [2] (ر.)[لە: ئاژۆتن] ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای داکۆتان و بۆ پێشەوە چوون دەدا. ⁘ رەگاژۆ، ریشاژۆ. ٢ـ کەسێک کە شتێک لێدەخورێ یا وەپێش خۆی دەدا، لێخوڕ. ⁘ خولام و دوو ئاژۆی وشترەکانی هەموو بە چەکەوە لە دەوری وەستا بوون ... (دمدم ل ٣٩).

تێبینی: ئازە لە ئەوێستا دا لە وشەی نەڤازە nav-āza و ئاجە لە هیندی کۆن دا لە وشەی ناڤاجە nāv-āja دا بە

مانای ناواژۆ، کەشتی لێخور هاتوون.

ئاژۆتن (چا. م)[هیک: ئەجەتی ـ ئەو: ئەز ـ باک: ئاژۆتن ـ ناو: ئاژۆتن، هاژۆتن، ئاژواندن] ١ـ تاو دان و لێخورینی ولاغی سواری. ٢ـ لێخورینی مەکینەی ماتۆڕی. ٣ـ لێخورین و وەپێش خۆ دانی مالات و گاجووت. & لێخورین، رانین. **ئاژۆتنە سەر:** هێرش بۆ بردن، پەلامار دان، هەلکوتانە سەر. ⁂ نیوە شەو دوژمن ئاژۆتیە سەرمان بەلام چی پێنەکرا.

ئاژووتن (چا. م)[؟][باک] هاوار کردن، قیژاندن، نەڕاندن.

ئاژەڵ (نا.)[باک: ئاژال ـ ناو: ئاژاڵ، ئاژەڵ ـ باش: ئاژەڵ ـ هەو: ئاژەڵ] حەیوانی وردە، مەر و بزن، مەڕ و مالات.

ئاژەڵدار (ئان. فا)[ئاژەڵ + دار2] کەسێک کە پێشەی راگرتنی ئاژەڵە، ئاژاڵدار، مەڕدار، گەلەدار.

ئاژەڵداریی (حم.)[ئاژەڵدار + ئیی] کار و پێشەی ئاژەڵدار، مالات راگرتن، مەڕداریی، ئاژاڵداریی، دەوڵەتداریی، گەلەداریی. ⁂ ئێستاکە ئاژەڵداریی وەک کۆن زەحمەتی نیە.

ئاژەنگ (نا.)[هس: ئاژاشکە] وەنەوز، خەونوچکە، وێژینگ. **~** **لێدان:** وێژینگ دان. ⁂ ئەمما سیامەند خەوی لێدەکەوت و خەجێش ئاژەنگی خەوی لێدەدانە (گەنج ل ٣٦٣).

ئاژیر (نا. ل)[ئا13 + ژیر] جۆرێک زەنگی تایبەتی ئاگادار کردنەوەیە کە لە سەر ئامبۆلانس و ماشێنی پۆلیس و مەکینەی دیکە دادەندرێ. **~ لێدان:** راگەیاندنی مەترسی لە شتێک یا وریا کردنەوە بە لێدانی پەیتا پەیتای زەنگێکی تایبەتی یا چرایەکی تایبەتی. ئاژیر لە کاتی شەڕ کە مەترسی بۆمبارانیش هەیە لێدەدرێ.

ئاژینە (نا.)[ئاژ + ئینە] ١ـ دارێکە کە دەگەڵ بەرداش دەگەڕێ و دان وردەوردە لە گەرووی بەرداش دەکا بۆ هاڕین، چەقچەقە، چەقچەق، چەقچەقۆک، چەقەنە. ٢ـ چەکوچی پۆلای تایبەتی سەر گرنی گرنییە کە بەرداشی پێ زوور دەکەنەوە.

ئاس[1] (نا.)[بڕ: ئاسیاو] ئەم وشەیە بە تەنیا نەماوە یا بە تەنیا دەکار ناکرێ و لە هەندێک وشەی لێکدراو دا دەبیندرێ. ⁂ ئاساو، ئاسیاو.

ئاس[2] (گیانـ.)[؟] گیاندارێکی کێویی

گۆشتخۆرە، درێژایی لەشی لە لمبوزیەوە هەتا سەر کلکی ٣٥ سانت دەبێ، رەنگی کەوڵەکەی لە زستان دا سپییە و لە کاتی دیکە دا مووی سەر پشتی قاوەییەکی روون و بن زگی زەردێکی روونە. گیاندارێکی درِ و بوێرە و شالاو دەباتە سەر باڵندە و کەروێشک و مار. کەوڵەکەی بە نرخە و راوچی لەبەر کەوڵەکەی راوی دەکەن، Ictis ermin-ea ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، قاقوم.

ئاس[3] (نا.)[؟] ١ـ رووت و رەجاڵ. ٢ـ دۆڕاو بە تەواوی، سوخت. ~ **بوون:** ١ـ رووت و رەجاڵ بوون. ٢ـ دۆڕان و هیچ پێنەمان لە قومار دا، سوخت بوون.

ئاس[4] (نا.)[فەر: as] یەکێک لە پەڕەکانی قومار و کایە کە خاڵێکی لە سەرە، تەکە.

تێبینی: ئەم وشەیە ناوی واحیدی پارە و پێوانە و کێشانی کۆنی رۆمانێکان بوە و لە لاتینی وەرگیراوە کە مەعنای (فلس، شایی)یە (قامووس ب ١ ل ٢٧).

ئاسا[1] (پاشـ.)[ناو: ئاسا ـ هەو: ئاسا ـ زا: سێ] پاشگرێکە بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا کە مانای وەک و چەشن و وێچوون دەدا، وەک، مینا :: هەر من دەلو ئاسا نە قەهر چاهم / هەر من چون مەجنوون چارە سیاهم (وەلی دێوانە ل ٨٣). مانگاسا، دێواسا، پەری ئاسا، ديناسا. (هس: لاسا)

ئاسا[2] (نا.)[عەر: عصا] داردەستی دەروێش، عاسا، عەسا، گۆچان، دارئاسا، دارهاسا. :: وە سەر گەردانی سارای چۆڵم دا / وە ئاسا و کەشکۆڵ پۆست کۆڵم دا (وەلی دێوانە ل ٤١). دەیانگوت: هیچ میرمان قەبووڵ نین، ئەو کەشکۆڵ و ئاسایەی بگێڕەوە بە دواوە (مان ل ١٧٨).

ئاسار[1] (نا.)[ئەر] ١ـ بنەڕەت، بناغە. ٢ـ بڕ: ئادار1. :: ئاساری لە سەر پاداری نەماوە!. ٣ـ ئاسەوار، شوێنەوار. ~ **بڕانەوە:** شوێنەوار نەمان، ئاسەوار بڕانەوە. :: رووی دە ماڵە میرزێندینی کرد، قەتی یەک خەلاس نەبوو، یەکی نەماوە / هەتتا بە جارێکی ئاساریان بڕاوە. (مان ل ٨٠). ~ **بڕینەوە:** شوێنەوار نەهێشتن، بنەبڕ کردن، ئاسەوار نەهێشتن. :: کوڕەکان کوتیان: « دایە، ئابڕوومان مەبە، دەیبەتلێنین بە دزییە / ئەگەر مام غەڵیفە بزانێ، ئاسارمان دەبڕییە (مان ل ١٦٧).

تێبینی: ئاسا āsā لە هیندی کۆن دا و ئەسەھ asah لە ئەوێستا دا و ئاسە āsa لە سانسکریت دا بە مانای شوێن و جێگا هاتوون. (هەروەها بڕوانە تێبینی ئاسەوار)

ئاسار^2 (نا.)[عەر: آثار (کۆی اثر)] نیشانە و شوێنی ماوەی شتێک.

ئاسانە (نا.)[عەر: اثاثە][هەو] کۆی ئەساس لە عەرەبی دایە بە مانای کەرەسە و شمەکی نێو ماڵ، ئەساسە. ؛؛ مزانۆ هەم شەرت وەرین شکەستەن / ئاساسەی ئەسباب بەین نۆش بەستەن (وەلی دێوانە ل ٤٥).

ئاسان (ئان.)[پەھ: ئاسان. باک: هێسان، ئاسان ـ ناو: هاسان، ئاسان، سانا ـ باش: ئاسان ـ هەو: ئاسان ـ زا: ئاسان] ١ـ بێ گیر و گرفت، نە دژوار و نە سەخت. ٢ـ بێ رەنج، بێ کوێرەوەری. ٣ـ گران، سەقیل. **~ بوون:** کار و ئێش و مەسەلەیەک کە سەخت نەبێ، سانا بوون، هاسان بوون. **~ بوونەوە:** گران و سەقیل نەمان، هاسان بوونەوە، سانا بوونەوە. ؛؛ دەرس خوێندن ئێستاکە ئاسان بۆتەوە زوو زۆر گران بوون. **~ کردن:** لە گرانی و سەختی کەم کردن، هاسان کردن، سانا کردن. **~ کردنەوە:** کەم کردنەوە گرانی و سەقیلی، هاسان کردنەوە، سانا کردنەوە. ؛؛ ئیمڕۆکە هاتوچۆیان زۆر ئاسان کردۆتەوە. **بە ~ زانین:** بە سەخت و قورس دانەنانی کار و مەسەلەیەک، پێ هاسان بوون، پێ ئاسان بوون. ؛؛ لە ئولکەی عیشقەدا بێ چوونە سەر دار / بە ئاسانی مەزانە بوونە سەردار (مەحوی ل ١١٩). **پێ ~ بوون:** پێ گران و سەقیل نەبوون، بە ئاسان زانین.

ئاسانسۆر (نا.)[فەر: Asce seur] دەزگایەکە کە بە هێزی کارەبا کار دەکا و لە ئاپارتومان و خانووبەرەی چەند نهۆمی دا بۆ بردنە سەر و خواری مرۆڤ و بار کەلکی لێوەردەگرن.

ئاسانە (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاستانە. ؛؛ رەوانتەر جە هەرس وە سەد قەترە و دەو / تا وە مەکۆگەی ئاسانەکەی ئەو (مەولەوی ل ١٥٣).

ئاسانی (حم.)[ئاسان + ئی][پەھ: ئاسانییە] چلۆنایەتی کار و مەسەلە و قسەیەک کە مرۆڤ بە بێ زەحمەت تێبگا و لێی حاڵی بێ، سانایی، هاسانی. ؛؛ بە ئاسانی وە سەر کێو کەوتین.

ئاساو (نا. ل)[هەو][ئاس1 + ئاو] بڕ: ئاسیاو

ئاســاوان (نا. ل، ئان. ل)[ئاســاو + وان][هەو] بڕ: ئاشەوان

ئاســایی (ئان.)[ئاســا1 + ئی] ١ـ هەرچێک کە لای خەڵک سەیر نەبێ، باو، ئیعتیادی، مەعمولی. :: لە سووچێکی شار ژیانێکی ئاساییمان تێپەڕ دەکرد. ٢ـ (ئام.) وەک، چەشنی. :: نەســیــمێ نەفــەس مــەســیح ئاســایی / تەسکین بەخش زام دڵ شناسایی (وەلی دێوانە ل ٤٦). خــۆت ئاســایی. شــێــرئاســایی پەلاماری دوژمنی دا. (هس: لاسایی)

ئاسپار (نا. ل)[ئەو: ئەسبارەی ـ پەه: ئەسڤار][زا] بڕ: سوار

ئاسپــایی (حم.)[ئاسـپا + ئی] بڕ: ئەسپایی

ئاســپــرین (نا.)[فــەر: aspir ine] حەب و قورسێکی سپی و بێ بۆنە کە بۆ دامــرکــاندنی ژان و تێ و ئازاری لەش دەیخۆن.

ئاسپزە (نا.)[زا] بڕ: ئەسپێ

ئاست (نا.)[ئەو: ئەسـتـە. ناو: ئاست، عاست، حاست] لە رستە دا زۆر کەم بە تەنیـایی دێ و پـتـر دەگـەڵ ئامـرازی بە (بەم، بـەو، بەهـۆو) و لـە (لـەم، لە هـۆو، لەو،...) دێ و ئەم مانایانە دەدا: ١ـ پەنا، تەنیشت، لا. :: لە ئاست خۆت دانیشە. دوکانەکە لە کێها ئاستی هەڵکەوتوە. ٢ـ بەرانبـــەر، رووبەڕوو. :: لە ئاست ئەم رووداوە نازانم چ بکەم. لە ئاست بابم لە شەرمان سەرم هەڵنایە. & حاند، حەنا.

تێبینی: ئەستە asta لە ئەوێستا دا بە مـانای مـاڵ، شـوێنی دانیـشتن و جێ سوکنا و نیشتمان هاتوە.

ئاستار (گیانـ.)[زا] بڕ: ئاستۆر

ئاستارە [1] (نا.)[زا] بڕ: ئەستێرە

ئاستارە [2] (گیانـ.)[بڕ: ئاسـتۆر][زا] ماین

ئاســتــان (نا.)[بڕ: ئاسـتـانە][باک] ناوچە

ئاستانە (نا.)[پەه: ئاسـتـانەک. باک: ئاستـان ـ ناو: ئاستانە، ئاسانە ـ هەو: ئاســتــانە، ئاســانە] ١ـ پێــشــخــانە، کـەوشکەن. ٢ـ بەردەرگـا، بەرمـاڵ. ٣ ـ (کنـ.) بەردەرگای گراوی و یار. :: کەلب کۆی یارم / کەلب پاسەبان ئاسـتـانەی یارم (وەلی دێوانە ل ٦٦). ٤ـ (مــــجـ.) دەرگای شێخ و پیاوی ئایینی و پیرۆز.

ئاسترۆنۆمی (نا.)[یون: astronomia] بڕ: ئەستێرەناسی

تێبینی: ئاسترۆی یونانی بە مانای ئەستێرە دەگەڵ ئەستێرەی کوردیی یەک ریشە و رەگەزیان هەیە (بڕ: ئەستێرە)

ئاستک 1 (نا.)[زا] بڕ: ئێسک

ئاستک 2 (نا.)[ئەب: ئوستی ـ گیل: ئاستین ـ فار: ئاستین ـ پەش: لەستوونەی. زا: ئاستک، ئاستە] بەشێک لە پۆشاک کە دەست دادەپۆشێ، سەردەست.

ئاستورە (گیانـ.)[زا] بڕ: ئاستۆر

ئاستۆر (گیانـ.)[ئەو: ستەئۆرە ـ پەه: ستۆر ـ زا: ئاستۆر، ئاستورە، ئاستار، ئاستارە (ماین)] ئەسپ، هەسپ.

ئاستۆرە (نا.)[زا] بڕ: ئەستێرە

ئاستە 1 (نا.)[زا] بڕ: ئێسک

ئاستە 2 (نا.)[زا] بڕ: ئاستک2

ئاستەڕ (نا.)[پەه: ئاستەر. لۆر: ئاسەر ـ فار: آستر. باک: ئاستار ـ ناو: ئاستەڕ، ئەستەڕ، ئاسەڕ ـ هەو: ئاسەڕ ـ زا: ئەستار] ١ـ پارچەیەک کە لە دیوی ژوورەوەی جل و بەرگ دەیدروون، بەر. ٢ـ رەنگێکە کە بەر لە لێدانی رەنگی ئەسڵی لە ئاسن و دەرک و دیوار و پەنجەرەی دەدەن هەتا هەم رەنگەکە هەڵمژێ و هەمیش جاری دووهەم رەنگ هاسانتر و باشتر خۆ بگرێ و پەڵە و عەیبی تێنەکەوێ.

ئاستەم (نا.) جوولانەوەیەکی زۆر کەم، زۆر بە ئارامی. ؛؛ ئاستەمێکی پەنجەرەی کردەوە و چاوی لە دەرێ کرد. ٢ـ سەخت، دژوار، زەحمەت، ئاستەنگ، ئەستەم.

تێبینی: ئەستانەک لە زمانی پەهلەویی بە چەندین مانا هاتوە: ئاتاج، هەژاریی، بەدبەختیی، بەڵا، ئافەت، زیان، گوناه. پێمەوایە وشەی ئاستم و ئەستەم بە مانای سەخت و دژوار دەگەڵ ئاستەنگی باکووریی هەریەک وشە بووبێن و لە داویی ئاستەم پیتی " گ "ی سواوە و لە بەر قورسایی " ن " بۆتە " م ".

ئاستەنگ (نا.)[بڕ: ئاستەم][باک] کاتی سەخت و تەنگ، گران، دژوار، ئەستەم، تەنگانە ؛؛ پیاو دەبێ بۆ رۆژی ئاستەنگ و سەخت خۆی ئامادە کا.

ئاستیگماتیسم (نا.)[فەر: astig-matisme] عەیبێکە تووشی چاو دەبێ و ئەو کەسە ناتوانێ بە روونی و بە

تەواوی شتێک ببینێ و پەڵە ڕەش دێتە بە چاوی. ئەم عەیبە لەوانەیە هەر لە منداڵییەوە پەیدا بێ، ئێستاکە بە چاویلکەی تایبەتی چارەسەر دەکردرێ.

ئاسرمە (نا.) بڕ: ئاشرمە

ئاسفاڵت (نا.)[یون: asphaltos] قیر و خیزی تێکەڵاو کە بۆ خۆش کردن و ڕێک و پێک کردنی شەقام و کووچە و کۆلان، هەروەها ئێستاکە لە جیات گلەبان و سواغی سەربان بۆ قایمتر بوون، کەلکی لێوەردەگرن، ئیسفاڵت، قیرەتاو.

ئاسک (نا.)[هیک: ئاسەڤ ـ ئەو: ئاسو، ئاسەڤ ـ سان: ئاسەڤ ـ سوغ: ئاسوک ـ پەه: ئاهووک، ئاهووگ. باک: ئاسک ـ ناو: ئاسک ـ باش: ئاسک، ئاسی ـ هەو: ئاسک (نێر)، ئاسکە (مێ)] ١ـ گیاندارێکی گوانداری کێویە، کاوێژ دەکا، دەست و لاقی باریک و درێژن، چاو ڕەشی جوان و خێرایە و بە ڕەوە دەژین و گۆشتێکی ناسک و بەتامی هەیە، Antilope dorcas ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، ئاسکەکێوی. ٢ـ (مجـ.) خێرا و تیژڕەو.

ئاسکۆڵ (نا. ل)[ئاسک + ئۆڵ] ١ـ ئاسکی بچووک، کاراسک. ئاسکۆڵە. ٢ـ ناوە بۆ کچان

ئاسکۆڵە (نا. ل)[ئاسک + ئۆڵە] بڕ: ئاسکۆڵ.

ئاسکە (نا. ل)[ئاسک + ئە][هەو] ئاسکی مێ

ئاسکەکێوی (نا. ل)[ئاسک + ئە + کێوی] بڕ: ئاسک

ئاسم (نا.)[فەر: Asthme] نەخۆشی هەناسەبڕکە و پشوو سواری کە بە گیرانی سی یەکان تووشی مرۆڤ دەبێ و پتر لە سەتڵووجەم را دێ.

ئاسمان (نا.)[هیک: ئەسمەن ـ ئەو: ئەسمەن، ئەسەن، ئەشەن ـ هەخ: ئەسمەن، ئەسەن ـ سان: ئەسمەن ـ پەه: ئەسمان، ئاسمان. باک: ئازمان، ئەزمان، ئەزمێن، ئاسیمان، ئاسمان، ئەسمان، عەزمان ـ ناو: ئاسمان، عاسمان ـ باش: ئاسمان ـ هەو: ئاسمان ـ زا: ئاسمێن، ئاسمین، ئاسمیە، ئاسیمان، ئازمێن، ئازمین، ئەزمان، ئەزموو.] ١ـ فەزای بێ بن و شینی سەر زەوی کە مانگ و ئەستێرە و هەتاوی تێدایە، حەوا، فەزا. ٢ـ بەشێک لە فەزا کە لە بان سەری ئێمەیە. ٣ـ هەر کام لە

حەوت قاتەکانی ئاسمان بە پێی بڕوای کۆن. ‡‡ لە حەوت ئاسمانان چ شک نابەم. ٤ـ شوێنێک کە دەست نەیگاتێ، سەر، بڵند. **~ رووخان:** (کنـ.) کارەساتێکی گەورە قەومان. **~ لە بەر چاو تاریک بوون:** (کنـ.) ١ـ هیچ نەدیتن لە بەر تووڕەیی زۆر. ٢ـ بێ هیوا و خەمبار بوون لە بەر کارتەساتێکی گەورە. **چوونە ~:** ١ـ وە حەوا کەوتنی ئەو مەکینە و شتانەی کە دەفڕن. ٢ـ (مجـ.) تەقینەوەی شتێک. ٣ـ (کنـ.) زۆر تووڕە بوون و راپەڕین لە سەر جێ. ٤ـ (کنـ.) زۆر پاڕانەوە، لاڵانەوە. ‡‡ بچییە ئاسمانێش قڕانێکت نادەمێ. ٥ـ (کنـ.) مردن. **دەست بەرەو ~ بەرز کردنەوە:** (کنـ.) دوعا کردن و پاڕانەوە لە خودا، داوای نیازێک لە خودا کردن. ‖ **ئاسمانی حەوتەم:** دوایین قاتی ئاسمان بە پێی بڕوای کۆن، ئاسمانی حەوتەمین. **ئاسمانی حەوتەمین:** بڕ: ئاسمانی حەوتەم. ‡‡ سێ پەری لە ئاسمانێ حەوتەمین بەستوویانە لەنگەرە/ لە سەر کۆشکی کاکەمەمی هەڵدەنیشتن ئەوبەر ئەوبەرە. (مان ل ٢٦).

ئاسمانە (نا. ل)[ئاسمان + ئە] بەشی لای ژوورەوەی سەربان، میچ. ‖ **ئاسمانەی دەم:** مەلاشوو، مەلاژگ، ئاسمانێ دەڤ.

ئاسمانی (ئان. ل)[ئاسمان + ئی] ١ـ رەنگی شینی وەک رەنگی ئاسمان، ئاوی، عابی. (شینایی ئاسمان بە هۆی ئەو هەوایەیە کە دەوری زەوەی گرتوە.) ٢ـ هەر شتێکی پەیوەندی بە ئاسمانەوە هەبێ. ٣ـ هەر شتێک کە لە ئاسمانەوە هاتبێتە خوار. ‡‡ قورئان کتێبێکی ئاسمانییە. ٤ـ هەرچی لە باری ناسکی و لەباری و جوانی لە زەوی دا وێنە و هاوتای نەبێ، رووحانی. ‡‡ دەنگی ئاسمانی، رەوتی ئاسمانی.

ئاسمە (نا.)[زا] بڕ: ئاشم

ئاسمین (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسمی (نا.)[زا] بڕ: ئاشم

ئاسمیە (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسمێن (نا.)[زا] بڕ: ئاسمان

ئاسن (نا.)[ئەو: ئەیەه، ئەیەنگە ـ سان: ئایەس ـ پەه: ئاسەن، ئاسێن، ئاهێن، ئاهەن، ئاسیین. تات: ئاسێن، ئاهێن ـ فار: آهن ـ بیر: ئاهێن ـ لۆر: ئاهێ. باک: هەسن، ئێسن ـ ناو: ئاسن ـ باش: ئاسن ـ هەو: ئاهین، ئاسن ـ زا:

ئاسن، ئۆسن] کانزایەکە سەخت و قایم، لە کۆنەوە ناسراوە. ئاسن لە کانی دا پتر بە شکڵی ئاوێتەیە کە لە کوورە دا دەیتوێننەوە و ئاسنی خالیس بە دەست دێنن. ناوی شیمی Fe یە و ١٥٣٠ دەرەجەی گەرما دا دەتوێتەوە و گەلێک کەرەسەی سەنعەتی بە ئاوێتە لێ ساز دەکەن. **ئاسنی سارد بە فوو نەرم کردن:** (کنـ) دەست دانە کارێکی گەورە و قورس بەبێ یارمەتی و پشتیوانی کەسی دیکە و سەرنەکەوتن. **ئاسنی سارد کوتان:** (کنـ.) کاری بێ کەلک و بێ ئاکام کردن.

ئاسنجاو (نا. ل)[ئاسن + جاو؟] قاپ و قاچاغی سازکراو لە زەرد و مس و فلزی دیکە، هیربار.

ئاسندرک (نا. ل)[ئاسن + درِک] سیمێکی کانزای دوو لۆیی ئەستوور و تایبەتییە کە لە مەودای بستێک کەمتر دا لەم سیمە شتێکی وەک دڕکێکی چەند سوویان لێهاڵاندوە. لەم سیمە بۆ پەرژین و دەوری شوێنێک گرتن و شوێنی نیزامی کەلکی لێوەردەگرن وەها کە کەس نەتوانێ لێی تێپەڕێ.

تێبینی: ئەم وشە تازە داتاشراوە و وەرگێڕاوێکە لە داتاشراوە فارسییەکەی (سیم خاردار).

ئاسنرِفێن (نا. ل)[ئاسن + رفێن (رفاندن)] شتێکە کە ئاسن و هەندێک کانی دیکە بۆ لای خۆی رادەکێشێ و پێوەی دەنووسێ، جۆری سرووشتێکەی لە کانی دەردەکێشرێ و جۆری دەستکردیشی کوتێک ئاسن یا پۆڵایە کە بە ئەلکتریسیتە یا بە سرووشتێکەی دەیکەنە ئاسنرِفێن.

تێبینی: ئەم وشەیە لە وشەی داتاشراوی (آهنربای) فارسی بۆ زمانی کوردیی داتاشراوە.

ئاسنگەر (نا. ل، ئان. ل) [ئاسن + گەر][پەه: ئاسینکەر، ئاسینگەر ـ باک: هاسنکەر، هاسنگەر، هەسنگەر ـ ناو: ئاسنگەر، ئاسینگەر ـ باش: ئاسنگەر ـ هەو: ئاهینگەر، ئاسنگەر] کەسێک کە سەر و کاری دەگەڵ ئاسنە و لە ئاسنی رووتی ئامرازی ئاسنینی وەک سەرەپاچ و پێمەرە و مەڵەغان، داس و... ساز دەکا.

ئاسنگەرخانە (نا. ل)[ئاسنگەر + خانە] دوکان و جێی کاری ئاسنگەر، ئاسنگەری/٢.

ئاسنگەریی (حم.)[ئاسنگەر + ئیی]

١ـ پیشـه و کـاری ئاسنگەر.:: ئێسـتـا ئاسنگەری وەک جاران زۆر باوی نەماوە. ٢ـ (نا. ل) بڕ: ئاسنگەرخانە.

ئاسنەواڵە (نا. ل)[ئـاسن + ئـە + واڵە] کەل و پەلی ساز کراو لە ئاسن کە لە کار کەوتوون و کەلکیان نەماوە، وردە ئاسنی بێ کەلک.

ئاسنین (ئان. ل)[ئاسن + ئین][پەھ: ئاسێنێن] ١ـ هەر شت و شمەکێک کە لە ئاسن سـاز کـرابێ. :: دەرکـەی ئاسنین جێ دەرکەی چێوینی گرتۆتەوە. ٢ـ قایم و سەخت وەک ئاسن. :: مستی ئاسنین.

ئـاس و پـەلاس (ئان. ل)[ئـاس3 + و + پەلاس](کنـ.) رووت و قـووت، رووت و رەجاڵ، نەدار. **~ بوون:** رووت و قووت بـوون، هـیـچ نـەبـوون، نـەدار بـوون. **~ کـەوتن:** رووت و قـووت بوون، لە دەست دانی تـەواوی دەسـمـایـە و دار و نەداری ژیان. **بە ~ دا چوون:** (کنـ.) پاکـانـە کـردن، جل و بـەرگی خـۆ دادڕین بـۆ پاکانە کردن لە خۆ.

تێـبـینی: زەبیـحی ئەم وشـەیەی بردۆتەوە سـەر ئـاس ـ ی پەهلـەویی بـە مانای بەرد و پەلاس بە مانای کوێن (بڕ: قاموس ب١ ل ٣١).

ئاسـۆ (نا.)[پەھ: سـووک، سـۆک (لا، بەر) ـ باک: ئاسـۆ، هـەسـوو ـ ناو: ئاسـۆ، ئاسـۆگ، سـویێ ـ هەو: ئاسـۆ] ١ـ ئەو شـوێنەی کە ئـاسـمـان و زەوی لەبەرچاو دەگـەنە یەک، سـەرملە. ٢ـ (مـجـ.) روانگەی بیر و تێڕوانین.

ئاسۆگ (نا.) بڕ: ئاسۆ

ئاسۆیی (نا. ل)[ئاسۆ + ئی] خەتی بە درێژایی و موازی ئاسۆ و زەوی.

ئاسـوودە (نا. مـفـ.)[لە: آسـودن] ١ـ بێـغـەم و خـەفـەت، راحـەت. ٢ـ ئارام، بێـدەنگ. ٣ـ حـەسـاوە. **~ بوون:** ١ـ بێـغـەم بـوون، راحـەت بوون. :: هەتا منداڵەکەی نەدیتەوە دڵی ئاسوودە نەبوو. ٢ـ لە کـۆڵ بوونەوەی گـیـر و گـرفت. ٣ـ حـەسـانەوە. :: خۆزگەم بە خۆی مرد و ئاسـوودە بوو. **~ کردن:** ١ـ خـاترجەم کـردن، دڵنیـا کـردن. :: کـوتم ناچینە سـەفـەر و ئاسـوودەم کـرد. ٢ـ لە کـۆڵ کـردنەوەی گـیـر و گـەفـتی کـەسـێک. ٣ـ (کنـ.) کوشتن و لە ناو بردنی کەسێک.

تێـبـینی: ئاسـوودە لە چاوگی ئاسـوودەن ـ ی فارسی کەوتوە بە مـانا و هـاومـانای حـەسـانـەوە و راسـتـەوخـۆ لە فارسییەوە هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئاسوودەیی (حم.)[ئاسووده + ئیی] راحەتی، ئارامی، بێ شەڕ و شۆڕی، دڵنیایی. ‫‪::‬‬ باڵینجەکەی لە بن سەری نا و بە ئاسوودەیی بۆی نوست.

ئاسەڕ (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاستەڕ

ئاسەوار (نا. ل)[ئاس + ئە + وار] ١ـ نیشانە و پێناسی ماددی لە نەتەوە یا عەشیرەتێک یا گیاندارێک وەک بەڵگەی بوونیان، شوێنەوار. ‫‪::‬‬ هێشتا هیچ بەڵگەیەک لە ئاسەواری مادەکان نەدیتراوەتەوە. ٢ـ رەگەز، بەرە. ~ **بڕانەوە:** بنەبڕ کرانی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. ‫‪::‬‬ شوکور ئەسپێ ئاسەواری بڕاوەتەوە. ~ **بڕین:** بنەبڕ کردن و فەوتاندنی بە تەواوەتی کەسێک یا گیاندارێک. ‫‪::‬‬ مەغوولەکان ئاسەواری گەلێک بنەماڵە و نەتەوەیان بڕی. ~ **مانەوە:** نەبڕانەوەی رەگەز و بەرەی کەس یا گیاندار. ‫‪::‬‬ گەلێک نەتەوە لە مێژوو دا هەبوون کە فەوتاون بەڵام ئاسەواریان هەر ماوە. کابرا دەمێک ساڵە مردوە ئێستا ئاسەواریشی نەماوە. ~ **نەهێشتن:** نەمانەوە و بڕانەوەی شت یا گیاندار یا کەس، ئاسەوارنەمانەوە. ‫‪::‬‬ منداڵ ئاسەواری کشمیش و گوێزیان نەهێشت.

تێبینی: بەشی یەکەمی وشە یانی ئاس دەگەڵ [هیک: ئاسا $\bar{a}s\bar{a}$ ـ ئەو: ئەسەه asah ـ سان: ئاسە $\bar{a}sa$، بە مانای شوێن، جێگا و هەروەتر دەگەڵ چاوگی ئاه $\bar{a}h$ لە ئەوێستا دا و ئاس $\bar{a}s$ لە سانسکریت و وێدا دا بە مانای دانیشتن] هاوریشەیە . بەشی دووهەم یانی وار لە هیندی باستان و سانسکریتی ڤەرە vara و ئەوێستایی و پەهلەویی ڤەر var بە مانای شوێن و ناوچە کەوتەوە و وار و هەواریش هەر لەم ریشەن بە گشتی ئاسەوار دەبێتە جێی دانیشتن یا شوێنی ژیان.

ئاسی (نا.)[باش] بڕ: ئاسک

ئاسیاو (نا. ل)[ئاس1 + ئی + ئاو] [پەه: ئاسیاو، ئاسیاڤ، ئاسیاپ. فار: آسیاب ـ تات: ئاسیا. ناو: ئاسیاو ـ هەو: ئاساو، ئاسیاو] ئاشێکی بە ئاو دەگەڕێ، ئاشی ئاوێ ، ئاش.

تێبینی: ئاس و ئاش هەر یەک وشە و یەک ریشەن و تەنیا دوو پیتی ش و س ئاڵ و گۆڕیان دەگەڵ یەک کردوە و لە زاراوەکانی کوردیی دا وێنەی زۆرە. زمانناسان ئاس ـ یان بردۆتەوە سەر ئەسەن ـ ی ئەوێستایی بە مانای بەرد و

ئاســـیـــاو دەبێـــتـــە بەردێک کــە بە ئاو دەگەڕێ. جگە لەوە لە ئەوێستا دا وشەی ئەشــە بە مــانای ئارد هاتوە و بۆی هەیە دەگـەڵ ئـاش و ئاس هاوریشـە بێ و هەر بۆیە لە ریشەی ئاش1 دا نووسراوە.

ئاسیاوان (نا. ل)[ئاسـیا + وان] بڕ: ئاشەوان

ئاسـیـاوچی (نا. ل)[ئاسـیـاو + چی][هەو] بڕ: ئـاشـــــەوان. ⁘ ســــــەدای ئاسیاوچی مەیۆ پەیاپەی / ئاساو خاڵی یەن نەوبەتەن سا دەی (مەولەوی)

ئاسید (نا.) بڕ: ئەسید

ئاســـیـــدە (نا.)[عــەر: عــصــیــدة] خواردەمەنییەکی شیرینە کە بە ئارد و رۆن و دۆشـاو ساز دەکردرێ، هەڵوای بە دۆشاوی.

لە پێــشـــدا ئـاردەکــە لە رۆن دا باش سـوور دەکـەنەوە و لە دوایی دۆشـاوی بە ســەر دا دەکــەن و چاک تێکەڵی دەکــەن هەتا پێدەگا و دەیخۆن.

ئاسیمان (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئاسمان

ئاسین (نا.)[عــەر: یس] ناوی یەکـێک لە سوورەتەکانی قورئانە، یاسین

ئاسـینگەر (نا. ئان.)[ئـاسـین + گـەر] بڕ: ئاسنگەر

ئاسیو (نا.)[تەب: سیب. فار: آسیب ـ پەش: ئاسـێب][ئـەر] ئازار، زەرەر، زیان، ئێش، دەرد.

ئاسێ (نا.)[؟] ١ـ شـوێنی سـەخت و چڕ، ئەستەم. ⁘ دەڵێ: شا! جێ ئاسێیە، ئەز نـایچـــۆمێ / هیــمــدادی بۆ دێ لە رۆمێ / دەنشکێنێ، تێگ دەدا کۆمێ، ... (مان ل ١٤). ٢ـ دژوار، گران. ٣ـ گەمارۆ ٤ـ گـیـر، حـاسـیـە، عـاسـیـە. & حـاسێ. **~ بوون:** ١ـ لە گـەمـارۆ کـەوتن، دەورە دران. ⁘ دوژمـــن لــە هـــەر چـــوار لاوە دەهات، بە تەواوی ئاسێ ببووین. ٢ـ گیر خواردن، گیر کردن، تووش بوون. ⁘ بە دەست ئـەو کــــارەوە چاک ئاسێ بووم، نازانم چی لێ بکەم. دەستم لەو کونە دا ئـاسـێ بـوە نـایـەتـەوە دەرێ. **~ دان:** گەمارۆ دان. ⁘ دوژمن بە تەواوی ئاسێی دابووین. **~ کـردن:** ١ـ تووش کـردن، گـرفـتـار کـردن، حـاسێ کـردن. ٢ـ خـۆ بەسـتنەوە، زیندانی کـردن. ⁘ حـەسـەن مـاوەیەکـە خۆی لە مـاڵێ ئـاسێ کردوە و نایەتە دەر. ٣ـ گــەمــارۆ دان، لە گــیــر خــستن. ⁘ خــەڵکی قــشــلاخــان چەند ســــەربازێکیـــــان ئاسێ کـــــردبوو، گاشەبەردیان بە سەر دا غلۆر دەکردەوە.

(دمدم ل ٢٣٢)

ئاش [1] (نا.)[ئەو: ئەشـــــە (ئارد)، ئەشن، ئەســەن (بەرد) ـ هەخ: ئەســەن (بەرد) ـ بەل: هەش، ئاش. باک: ئاش ـ ناو: ئاش، ئاسیاو ـ باش: ئاسیاو ـ هەو: ئاش، ئاسیاو، ئاساو ـ زا: ئارەیە، ئاریە، ئارێ] ١ـ ئامـــرازی هاڕینی گـــەنم و دانەوێڵە بۆ ئارد کردن کە لە دوو بەردی خـڕی گـەورە(بەرداش) پێک هاتوە. ئەم دوو بەردە لە ســـەر یەکن، ئەوەی بنەوە قایم کراوە و ئەوەی سەرەوە بە هێزێکی وەک ئاو، با یا مـــەکـــینە دەگـــەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ و بە پێی ئەو هێزەی کە دەیگەڕێنێ چەند جـــۆری هەیە. ٢ـ ئەو شوێن وجێگایەی کەم ئەم دەزگایەی تێدا دامـــەزراوە. ٣ـ (ئا.)[باک] ئەندامـــێکی مـــاســـوولکەیی و بە هێـــزی باڵندە دانەخۆرەکانە کە دوای چیکڵدانە و بەر لە گەدە هەڵکەوتوە و کاری هاڕینی دانی خوراوە، سیکەتۆرە. ~ **بەرمێن بوون:** دان هاتنی زۆر بۆ ئاش. ~ **فـیـچـقـە کـردن:** کـون بوونی دۆڵاش و دەرپەڕینی ئاو بە تەوژم لە کونەکەوە. ~ **کـران:** ڕێک خـشـینی بەرداشـەکـان وە یەکـتـر لەبەر کـەمی دان. ~ **کـەمـەرە کـردن:** جـووتن و قـەڵت و بڕ کـردنـی دان لەبری کردنە ئارد لەبەر خاو بوونی دان. ~ **میـزتن:** کرانەوەی کونی بەرداشی بنەوە و پێدا چونەوە خواری دان. ؛؛ ئەو ئاشە لە میـزتن بێ هەر دەمیـزێ. (پەند) ~ **نانەوە:** ١ـ ســـاز کـــردنی ئاش، ئاش دروست کـــردن. ٢ـ (کنـ.) کـــەســـێک تووشی گێرە و کێشە کردن، ساز کردنی کێرە و کێشە بۆ کەسێک. **لە ~ زۆر پێـــچـــوون و لە ڕێ پەلە کـــردن:** (کنـ.) قـەرەبووی لە دەسـتـچـوو کـردنـەوە، پەلە کـردن بۆ جـێـبـەجێ کـردنی کـارێک. **لە حەوت ئاشان دەنکەجۆیەک شک نەبردن:** (کنـ.) ڕووت و قـووت بـوون، هیـچ نەبوون، زۆر هـەژار و نـەدار بـوون، لـە حـــــەوت ئاسـمانان ئەسـتێرەیەک شک نەبردن. ‖ **ئاشی ئاگر:** ١ـ مەکینەیەکە بە کارەبا کار دەکـا و جـێی هێـزی ئاوی گـرتۆتەوە، ئاشی مـەکـینە. ٢ـ (کنـ.) کـەسی هار و هـاج و بەدفـەڕ. **ئاشی ئاو(ێ):** کۆنتـرین جۆری ئاش لە کوردستـان کە بە هێزی ئاو دەگەڕێ و هێشتاش برەوی هەرماوە. ئاش بە تەنیاش مەبەست لەم ئاشەیە. ؛؛ ئاشـی ئاو بـە ئاو دەگـەڕێ (پـەند) **ئاشی ئاور :** بڕ: ئاشـی ئاگـــر. **ئاشی با:** ئەو ئاشـەی کـە بـە هێـزی با کـار دەکـا و لە وڵاتانی دی باو بوە. **ئاشی زۆردار:** (کنـ.)

دەســـتـــەڵات و حکوومـــەتی زۆردارانـە.

***ئـاو دە ئاشی زۆردار کــــــردن:** (کنــ.) یارمــەتـی زۆردار و دەســـتــەڵاتدار دان.

ئاشی قـاوە: ئامـرازێکی چووکـی درێژە، کارخـانە لە کانزای سازی دەکا، خـەڵک بۆ هـارینی دەنکی قــاوە یا ئاڵەتی دیکە کــەلکی لێــوەردەگــرن. **ئاشی کــرێوە:** ١ـ ئاشێکی کە بەرداشەکەی خێرا بسوورێ و زوو زوو گەنم بهارێ و بیداتە دەر وەها کــە تـەپ و تۆزی هـارینـی وەک کـــرێوەی بەفر دیاری بکا. ٢ـ (کنـ.) زوو زوو قسـە کــردن و نۆرەی کـــەس نەدان. ፡፡ دەڵێی ئاشـی کـرێوە خـۆ لە قسـان نۆرەی کـەس نـادا. ٣ـ (کنــ.) زوو زوو و بە پـەلـە نـان خواردن. **ئاشی مەکینە:** بڕ: ئاشـی ئاور

ئاش ^{2} (نـا.)[پەهـ: ئـاش. باک: ئـاش ـ نـاو: ئـاش ـ بـاش: ئـاش ـ زا: ئـاش] ١ـ چێــشت. ٢ـ چێـشـتـێکی شلـە کــە بە دانەوێڵـە (نۆک، برینجی گردە، باقلە،...) و ســەوزی ســاز دەکـرێ و مـاست یا دۆ کەشکی تێکەڵ دەکەن و پیواز رۆنـیشـی بە سـەر دادەکەن و دەیخۆن. ئاش بە پێی ئەوە کـە نێوەرۆکـەکەی چی تێبکەن چەند جـۆری هەیـە. ٣ـ چێـشـتی شلـە بۆ پڵاو، خــــۆرشت، شلـە. ٤ـ شـــووی پـارچـە و کراس، دەق، ئاهار.

تێــبـینی: ئاش لە چاوگـەی ئەد ad و ئەس as ـ ی ســـانسکریت بـە مـــانـای خواردن کەوتوە. هس: ئاز1

ئــاش ^{3} (نـــا.) بــڕ: ئــاشــت. ~ **بــوونـەوە:** بـڕ: ئـاشـت بـوونـەوە. ~ **کردنەوە:** بڕ: ئاشت کردنەوە.

ئاشاخە (ئان.)[تور: aşağı (ژێر، بن، نزم)] ١ـ هـەمـــوو شـــتـــێکی خـــراپ و بێکەلک. ٢ـ مـیــوەی رزیو و گـەندەڵ کـە شـیـاوی خـواردن نەبێ. ٣ـ حـەیوانی بێ برەو لە جەڵەب دا. & ئاشاغە.

ئاشاغە (ئان.) بڕ: ئاشاخە

ئاشانە (نا. ل)[ئاش1 + ئانە] باجێکە کە ئاشەوان لە جیات حەقی دانانی ئاش دەیدا بـە ئاغـا و ئەربابی ئەم ناوچـەیە و بـە پێی کـــــەم و زۆری مـــــزاش دیاری دەکردرێ.

ئاشبگیر (نا. ل)[ئاش1 + ب + گیر] گـــرتنی ئاش و بـە تـالان بردنی ئارد و گەنمی نێو ئاش لە لایەن دز و چەتەوە.

ئاشـبـەتاڵ (شـر.)[ئاش1 + بەتاڵ] ١ـ رسـتــەیەکـە ئاشــەوان کـاتێک دانـی بۆ هـارین نـەمــا هەرا دەکــا هـەتا ئـەوەی باراشـی هـەیـە بیــهـێنێ، ئاشــدۆڵ. ٢ـ (کنـ.) کــار و خــەباتی نیــوەچڵ و واز

لێهێنراو. **~ کردن:** ١ـ هەرا کردنی ئاشەوان بۆ باراش. ٢ـ دەست هەڵگرتن لە کار و خەبات، ئیشێک بە نیوەچڵی هێشتنەوە.

ئاشپەز (نا. فا)[ئاش2 + پەز2] کەسێک کە چێشت ساز کردن لە ئەستۆی ئەوە، چێشت لێنەر، چێشتکەر، چاشتکەر، ئاشچی، ئاشپێژ، ئازپێش، ئازچی.

تێبینی: پەز لە چاوگی پۆختەن (پختن) ـ ی فارسی بە مانای پاتن کەوتوە. ئەم وشەیە لە فارسی را هاتۆتە نێو زمانی کوردیی و کوردییەکەی ئاشپێژ یا ئازپێش ـ ە.

ئاشپەزخانە (نا. ل)[ئاشپەز + خانە] شوێنی ساز کردنی چێشت لە مالان و لەو جێگایانەی خۆراک دەفرۆشن، چاشتخانە، متبەق.

ئاشپەزیی (حم.)[ئاشپەز + ئیی] کاری چێشت لێنان، کاری ئاشپەز.

ئاشپێژ (نا. فا)[ئاش2 + پێژ][باک] بڕ: ئاشپەز

ئاشت (نا.)[ئەو: ئاخشتی ـ پەه: ئاشت. باک: ئاش، هاش ـ ناو: ئاشت، ئاش ـ هەو: ئاشت، هاشت ـ زا: ئاشت] وەستانی شەر و ناکۆکی و دوو بەرەکایەتی و پێک هاتن و مەسلەت کردنی لایەنەکان. **~ بوونەوە:** پێک هاتن و ڕێک کەوتنەوەی لایەنەکان، ئاش بوونەوە. ⁂ دوای دوو ساڵ نێوان ناخۆشی دەگەڵ ماڵە خاڵم ئاخریکەی ئاشت بووینەوە. **~کردنەوە:** پێک هێنانەوە و ڕێک خستنەوەی لایەنەکانی نێوان ناخۆش، ئاش کردنەوە. ⁂ ئەو ژن و مێردەی ئاشت کردەوە. ئامریکا بە تەمایە جوولەکە و عەرەبی پێکەوە ئاشت بکاتەوە.

ئاشتەبا (نا.)[؟] شت، تشت. ⁂ هیچ ئاشتەبای خودا شک نابا.

ئاشتی (حم.)[ئاشت + ئی][پەه: ئاشتییە] بڕانەوەی شەڕ و هەڵلا و ڕێکەوتنی لایەنەکانی شەڕ، هاشتی.

ئاشتیخواز (نا. فا)[ئاشتی + خواز] کەسێک کە داواکاری ئاشتی و دژی شەڕە، لایەنگری ئاشتی.

ئاشتیخوازیی (حم.)[ئاشتیخواز + ئیی] دژی شەڕ بوون و داواکاری ئاشتی و هێمنایەتی بوون.

ئاشچی (نا. فا)[ئاش2 + چی] بڕ: ئاشپەز

ئاشخاڵ (نا.) بڕ: ئاشغاڵ

ئاشخاڵدان (نا. ل)[ئاشخاڵ + دان4] بڕ: ئاشغاڵدان.

ئاشخانه (نا. ل)[ئاش2 + خانه] شوێنی فرۆشتنی چێشت و خۆراک، چێشتخانه.

ئاشدۆڵ (شر.)[ئاش1 + دۆڵ] بڕ: ئاشبەتاڵ

ئاشرمه (نا.)[ناو: ئاسرمه، ئاشرمه، هاشرمه، هێشرمه] کوتە چەرمێکی هەندێک پانە کە لە کورتانەوە دێتە سەر کەفەڵی ئێستر و بارگین.

ئاشغاڵ (نا.)[؟] ١ـ هەر شتێکی شیاوی فڕێ دان، زبڵ، زبڵ و زاڵ. ٢ـ (مجـ.) مرۆڤی هیچ و پووچ و خوێڕی. & ئاشخاڵ.

ئاشغاڵدان (نا. ل)[ئاشغاڵ + دان4] دەفری ئاشغاڵ تێکردن، جێگای زبڵ، زبڵدان، ئاشخاڵدان.

ئاشڤان (نا. ل)[ئاش1 + ڤان][باک] بڕ: ئاشەوان

ئاشڤانی (حم.)[ئاشڤان + ی][باک] بڕ: ئاشەوانی

ئاشق (نا. فا)[عەر: عاشق] ١ـ کەسێک کە ئەوینی دە دڵ دا بێ و حەز لە کەسێک بکا، ئەویندار، دڵدار. ٢ـ دڵبەندی زۆر بە شتێک، هۆگر، گیرۆدە. ∷ ئاشقە راو، ئاشقە کار. ٣ـ گۆرانی بێژ و شایەری ئازەری. **~ بوون:** ١ـ ئەویندار بوون، گیرۆدەی کەسێک بوون. ٢ـ هۆگر و گیرۆدەی شتێک یا کارێک بوون. ∷ ئاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕخاڵ نیم / ئاشقی کێو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن (تاریک و روون ل ٤٩). **~ کردن:** ١ـ کەسێک لە داوی ئەوین خستن. ٢ـ کەسێک هۆگر و کیرۆدەی کار و شتێک کردن.

ئاشقانه (ئان. ل، ئاک. ل)[ئاشق + ئانه] ١ـ وەک ئاشق، بە شێوەی ئاشق. ٢ـ هەرچی کە پێوەندی بە ئاشقانەوە هەبێ. ∷ گۆرانی ئاشقانه، فیلمی ئاشقانه. & ئەویندارانه.

ئاشقایەتی (حم.)[ئاشق + ئایەتی] حاڵەت و شێوەی ئاشق، کردەوەی ئاشق، ئەویندارى، ئاشقی، حەزلێکردوویی.

ئاشقبەند (نا. ل)[ئاشق + بەند] خشڵێکی سەر سینگی ژنانە کە بە چەندین جۆری هەیە، سینەڕیز.

ئاشق پیشه (ئان. ل)[ئاشق + پیشه]

کەسێک کە کار و پیشەی ئاشقایەتییە.

ئاشقکوژ (ئان. فا)[ئاشق + کوژ] ١ـ کەسێک کە ئاشق و ئەویندار دەکووژێ. ٢ـ کچێک کە روو نەدا بە دڵدارەکەی و زوڵمی لێبکا.

ئاشقکوژیی (حم.)[ئاشقکوژ + ئیی] کار و کردەوەی ئاشقکوژ.

ئاشقە (نا. ل)[عەر: عاشق] ماری نێری ئەویندار کە هەمیشە دەگەڵ ماشقە (ماری مێ) دەگەڕێ و دەژی./ / ماشقە. ⁂ مارێکی ئاشقە لەو دەورووبەرانە دەگەڕێ پێم وایە ماشقەکەیان کوشتوە.

ئاشقە و ماشقە (نا. ل)[ئاشقە + و + ماشقە][عەر: عاشق و معشوق] ١ـ کچ و کوڕێک کە ئەویندارى یەکن و یەکتریان خۆش دەوێ و بێ یەک هەڵناکەن، دڵدار و دڵبەر. ٢ـ جووتە مارێکی نێر و مێ کە بە یەکەوە دەژین. لە کوردەواری دا کوشتنی یەکێک لە وان باش نیە و ئەوی دی وە شوێن تۆڵە دەکەوێ و بەو کەسەوە دەدا و دیکووژێ.

ئاشقی (حم.)[ئاشق + ئی] بڕ: ئاشقایەتی

ئاشک (نا.)[پەه: ئەشکەمب][باک] گەدە، مەعدە.

تێبینی: ئەشکەمب لە پەهلەویی دا بە مانای زگ و ورگ هاتوە.

ئاشکار (ئان.)[باک] بڕ: ئاشکرا

ئاشکرا (ئان.)[ئەو: ئاقیشیە ـ پەه: ئاشکاراک، ئاشکارەک. باک: ئاشکەرە، ئاشکار، ئەشکەرە ـ ناو: ئاشکرا ـ باش: ئاشکرا ـ هەو: ئاشکرا ـ زا: ئەشکەرا] ١ـ دیار، بەرچاو، روون، پەیدا، مەعلووم. ٢ـ دەرکەوتنی نهێنی کار، قسە و مەسەلەیەک. ٣ـ حاڵی هەرچی کە پێویستی بە بەڵگە و روون کردەوە نەبێ، بەڵگەنەویست. ~ **بوون:** ١ـ وەدیار کەوتن، پەیدا بوون ⁂ سوارەکان لە سەرەوەی ئاوایی ئاشکرا بوون. ٢ـ دیار بوون، روون بوونەوە، روون بوونەوەی مەسەلەیەکی نەهێنی. ئاشکرایە کێ ئەو دزیەی کردوە. سبەی دووی ئاشکرا دەبێ دۆست و دوژمنت کێیە. ~ **کردن:** ١ـ روون کردنەوە، نیشان دان. ٢ـ دەرخستنی نهێنی کار، قسە یا مەسەلەیەک. ٣ـ دەرخستن و ناساندنی کەسێکی شاراوە. ⁂ پەنام بردە ماڵێکی، خاوەن ماڵ دەستبەجێ ئاشکرای کردم و گرتیانم. **پێ** ~

کـردن: روون کـردنـەوە و ئاشکرا کـردنی کار، قـسـە یا مـەسـەلەیەک بە کەسـێکی دیکە. :: ئەوەندەیان تێـــهـــەڵدا هەتا دزییـەکـەیان پێ ئاشکرا کـرد. **خۆ ~ کـردن:** خـۆ نیـشـان دان بە خـەڵک، خـۆ ناســاندن، خـــۆ وەدیار خـــستن. :: لە ترسـی گـرتن مـاوەیەکـە خـۆی ئاشکرا ناکـا. دەڵێی لێـمـان زیزی ئەرێ ئەوە بۆ خۆت ئاشکرا ناکەی. **خۆ لێ ~ کردن:** خۆ بە یەکـتـر ناساندنی کـەسانێک کە پێشتر یەکتریان ناسیوە یان بە جۆرێک پێوەندیان بە یەکتر هەیە بەڵام یەکتریان نەدیوە. :: باب، کورەکـەی نەدیتبـوو هەتا کـورە خـۆی لێ ئاشکرا نەکـرد نـەیزانی ئـەوە کـــــورِیـەتـی. **لێ ~ کـــــردن:** دەرخـسـتنی نهـێنی و رازی کـەسـێک لە لایەن کـەسـێکەوە کـە ئـەم مـەسـەلـەیە بزانێ، ئاشکرایی لێ کوتن. :: قسەکەی لێ ئاشـکرا کـــــرد و لە کن خـــــەڵک شـەرمـەزاری کـرد. **لێک ~ بوون:** ١ـ دەرکەوتنی راسـتـەقینە لە نێوان دوو یا چەند کەس. ٢ـ یەکتر ناسینەوەی دوو یا چەند کەس. **لێک ~ کردن:** دەرخستن و بڵاو کـردنـەوەی شـتی نـهێنی لە لایەن کەسێکەوە سەبارەت بە کەس یا کەسانی دیکە.

ئاشکرایی (حم.)[ئاشـکـرا + ئـیی] چلۆنایەتی مەسەلە یا شتێک بە روونی و بە بێ گـرێ و گـۆڵ. // نـەهێنی. **~ لێکوتن:** دەرخستنی نهێنی کار، مەسەلە یا قـسـەیەک لە لایەن کـەسـێکەوە کـە چلۆنایەتی ئەم مـــەســـەلەیە بزانێ، لێ ئاشکرا کردن، راستی لێکوتن.

ئاشکەرە (ئان.)[باک] برِ: ئاشکرا

ئاشگێــرِ (ئان. فــا)[ئاش +گـێـــرِ (گـێـرِان)] رادەیەک لە ئاو کـە بتـوانێ ئاشـێک وەگـەرِ بخـا. :: ئەو جـۆگـەیە ئاشگێـــرِی چاکــە. ئامــیـــرزا بەشـی ئاشگێرِێکی ئاو لە چۆم شکاندبوو.

ئاشـمــاس (نا. ل)[ئاش2 + مـاس] [ئەر] برِ: ئاشماست.

ئاشماست (نا. ل)[ئاش2 + ماست] جـۆرێک ئاش کـە بە سـەوزی و دانەوێڵـە ساز دەکرێ و لـە دوایی ماستی بە سـەر دادەکەن، ئاشماس.

ئاشم (نا.)[پەه: ئاییشم. زا: ئاسـمـە، ئاشـمـە، ئاسـمی، ئاشم، ئەشم، ئەشـمـە، ئەشمی] مانگ، هەیڤ.

ئاشمە (نا.)[زا] برِ: ئاشم

ئاشنا (ئـان.)[پەه: ئاشـنـاک، ئاشـنـا.

باک: ئاشنا ـ ناو: ئاشنا ـ باش: ئاشنا ـ هەو: ئاشنا] ناسیاو، دۆستایەتی دووراودوور. // بێگانە ‏:: کاک سمایل ئاشنای باوکمە. ٢ـ شارەزا، بەڵەد. :: ئاشنای ئەو ناوچەیە نیم. ئاشنای ماڵەکەتانم تۆ برۆ من خۆم دێم. ٣ـ دوکاندارێک کە هەمیشە کەل و پەلی پێویستی لێدەکڕدرێ. ~ **بوون:** ١ـ ناسیاو بوون دەگەڵ کەسێک کە پێشتر نەتدەناسی. ٢ـ بەڵەد بوون و جێگەیەک فێر بوون کە بەر لەوە ئاشنا نەبوو. ~ **پەیدا کردن:** بڕ: ئاشنا گرتن. ~ **کردن:** ١ـ دوو کەس دەگەڵ یەک ناسیاو کردن. ٢ـ کەسێک فێرە شوێنێک کردن. ~ **گرتن:** ناسیاو بوون دەگەڵ کەسێک، ئاشنا پەیدا کردن.

ئاشنا و رۆشنا (نا. ل)[ئاشنا + و + رۆشنا] کۆمەڵە ناسیاوی کەسێک. :: کاکم ئاشنا و رۆشنای زۆرە هەر کەس دەگاتێ سلاوێکی لێدەکا.

تێبینی: زەبیحی وشەی رۆشنای بردۆتەوە سەر (روو + شناس) یانی ئەوەی کە هەر بە روو دەناسرێ و دۆستایەتێکی ئەوتۆی دەگەڵ نەگێرابێ. (بڕ: قامووس ب ١ ل ٣٨)

ئاشنایەتی (حم.)[ئاشنا + یەتی] پەیوەندی نێوان دوو کەسێک کە یەکتر دەناسن، ناسیاوی.

ئاشوەستا (نا. ل)[ئاش1 + وەستا] وەستای ئاش نانەوە، کەسێک کە ئاش ساز دەکا و ئەگەر خراپ بوو چاکی دەکاتەوە.

ئاشوەستایی (حم)[ئاشوەستا + ئی] کار و پیشەی ئاش وەستا.

ئاشۆ[1] (نا.)[؟][ئەر] کێم و هەوای برین، چڵک، زۆخ، زووخ، ئاشوو.

ئاشۆ[2] (نا. ل)[ئا13 + شۆ] ١ـ ئاژاوە، پەشێوی، هات و هاوار و تێک چوونی باری ئاسایی، ئاشێو، پشێونە.

تێبینی: ئاشۆ لە پێشگری ئا و شۆ لە چاوگی شێڤەنی پەهلەویی و شێوانی کوردیی کەوتوە. هس: ئاژاوە

ئاشۆ پاشۆ (ئان. ل)[ئاشۆ2 + پاشۆ] خەونی تێکەڵ پێکەڵ و ئاڵۆز.

تێبینی: ئاشۆ هەروەکی نوسراوە ئاشۆی دووهەمە و پاشۆ مانایەکی نیە و وەک پێکەڵ کە دەگەڵ تێکەڵ دێ و ئاڵۆزییەکی پتر نیشان دەدا.

ئاشوو (نا.) بڕ: ئاشۆ1

ئاشـــووب (نا.)[فـــار: آشـــووب] [کلاسیک] ئاژاوە، ئاشـێو، ئاشۆ2. ‎⁘ لە چاوم خوێنی جاری کرد و هەم رەنگی لە روو بردم / ئەم ئاشـــووبی دڵ و دینە بە لێوی ئاڵ و چاوی کاڵ (مەحوی ل ٢٠٢).

ئاشووت (نا.)[؟][باک] بڕ: رنوو

ئاشـــووتە (نـا. ل)[ئاشـــووت + ئە] [باک] بڕ: رنوو

ئاشــووژن (نا. ل)[ئا13 + شــووژن] [باک] بـەنێکی رێســـراوە بـۆ دروونەوەی ســـــەری جــــەواڵ و تەلیس، بـەندروو، ئارشووژن.

ئاشــە بە تەندوورە (نا. ل)[ئاش1 + ئــە + بــە + تــەنــدوور + ئــە] یــاری و کایەیەکی منداڵانەیە، ئاشە بە تەندوورێ، ئاشـــەبەتەنوورە، ئاشـــەتـەنوورێ، کـەری سووری پشت درێژ.

کایەکە بەم جۆرەیە: کۆمـەڵە منداڵێک لێک کـۆ دەبنەوە و دوو کـەسـی گـەورەتر یامەلا لێکیان دادێن و دەبنە دوو دەستە. دەستەیەک تێدەکەوێ. دەستەی تێکەوتوو لـە دەوری یەک کـــۆ دەبنـەوە و ســـەر بە ســـەری یەکـــەوە دەنێن، دەســـتـــەی دووهەمیش حەول دەدەن خۆ باوێنە سەر پشــتــیــان، مــەلای دەســتــەی تێکـەوتوو ئەرکی ئاگاداری لە دەستەی خۆی هەیە و بە دەوری دەسـتـەکەی دا دەخـولێـتەوە و ئەویش حـەول دەدا یەکێک لەوان پیس کا و ئەگـەر دەسـتی وە لەشـی یەکیان کـەوت ئەوە نۆرەکەیان دەگۆڕدرێتەوە.

ئاشە بە تەندوورێ (نا. ل)[ئاش1 + ئــە + بــە + تــەنــدوور + ئــێ] بــڕ: ئاشەبەتەندوورە

ئاشە بە تەنوورە (نا. ل)[ئاش1 + ئە + بە + تـەنوور + ئە] بڕ: ئـاشـــــە بە تەندوورە

ئاشە تەندوورە (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەندوور + ئە] جۆرە ئاشێکە کە دۆڵاشی لە بەرد و قـسڵ بۆ هەڵدەبەسـتن هەتا ئاو بە فیڕۆ نەچێ و بە ئاوی کەمیش بگەڕێ، ئاشـــێک کــە تـەندوورەی هەبێ، ئاشـــە تەنوورە.

ئاشە تەنوورە (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەنوور + ئە] بڕ: ئاشەتەندوورە.

ئاشـەتەنوورێ (نا. ل)[ئاش1 + ئە + تەنوور + ئێ] بڕ: ئاشە بە تەندوورە.

ئاشـــەڤـــان (نا. ل)[ئـاش1 + ئە + ڤان][باک] بڕ: ئاشەوان

ئاشـەوان (نا. ل، ئان. ل)[ئاش1 + ئە

+ وان][باک: ئاشڤان، ئاشەڤان ـ ناو: ئاشەوان، ئاسیاوان ـ باش: ئاسیاوان ـ هەو: ئاســــــاوان ـ زا: ئارەوانچی، ئاروانچی] بەرپرسی ئاش، ئەو کەسەی ئاش هەڵدەسووڕێنێ و دانەوێڵە دەکاتە ئارد.

ئاشەوانیی (حم.)[ئاشەوان + ئیی] کار و پیشەی ئاشەوان، ئاشڤانی. ⁂ ئاشەوانیی هەر ئەوە نیە خۆت ئارداویی کەی. لەوە بەدوا ئاشەوانیی ئەو ئاشە ناکەم.

ئاشــیــانە (نا.)[پەھ: ئاشــیــان] هێــلانەی مــەل و باڵندە. ⁂ نازانم ئەو سیسارکە کەچەڵە چییە، دایمە ئاشیانە و هێــلانەی لە ســەر پشــتی تۆ داناوە (شێخ فەرخ ل ٢٨).

ئاشێرە (نا.)[عەر: اشارة] ئیشارە، ئیشارەت، ئاماژە.

ئاشــێــڕ (نا. فــا)[ئاش1 + هێــڕ (هارین)] کەسێک کە باراش بۆ ئاش دەبا. ⁂ لەوەتی مــــام پیــــرۆت بۆتە ئاشەوان ئاشێڕ زۆر بوون.

ئاشێو (نا.) بڕ: ئاشۆ2

ئاغــا (نا.)[مــەغ: ئاغــا، ئاقــا] ١ـ ئەرباب، خــــان، بەگ. ٢ـ بۆ ڕێز و بە گەورە دانان بە ناوی پیاو دەلکێ لە پاش و لە پێش ناو تۆفــیــری نیــە. ⁂ ئاغــا حەسەن، حەسەن ئاغا. ٣ـ مێرد، شوو، پیاوی ماڵ. ⁂ ئەرێ ئاغای ئەو خانمە کێیە. خانم و ئاغا ٤ـ باوک، باب. ⁂ مەگەر ئاغام نەیکوت حەقت نیە شەو دێر بێیتەوە! ٥ـ مامۆستای فێرگە. ٦ـ مــرۆڤی چاک و بەڕێز. ⁂ زۆر کــوڕێکی ئاغایە. ٧ـ داشێکی دامە کە دەگاتە ئاخر ماڵی غەنیم و توانایی هەڵسووڕانی پتر دەبێ. & ئاخا، ئاخە، ئاغە. **~ بڕینەوە:** خواردنی ئەو داشەی کە بۆتە ئاغا لە کایەی تەختەدامە دا. **~ کردن:** گەیاندنی داشی دامە بە ئاخر خانی غەنیم.

ئاغــابانوو (نا. ل)[ئاغــا + بانوو] پارچەیەکی پنۆک پنۆک و خاڵخاڵی ڕەش یا ســوور و یا ڕەنگی دیکە بە تەختــی سپی، چوار گۆش و بڕاو و ئامادەیە پیاو لە ســەر دەیبەســتن، جــەمــەدانی، جەمەدانە، جامانە، جامانی، جامەدانی، جامەدانە، ئاغەبانوو، ئاخەبانوو.

ئاغــاژن (نا. ل)[ئاغــا + ژن] ژنی ئەرباب و خان، خێزانی ئاغا کە بەم ناوە بانگی دەکەن، خانم

ئاغاله (نا. ل)[ئاغا + له] نازناوێکه بۆ کوڕی نازدار و خۆشەویست به مانای ئاغا چکۆڵه.

ئاغایانه (نا. ل)[ئاغا + ئانه] ١ـ باجێکه ئەرباب یا دەرەبەگی ناوچه له لادێی و جوتێری ژێر دەستەلاتی وەری دەگرێ. ٢ـ (ئان. ل) وەک ئاغا، کردار و شێوەی ئاغا. ⁂ کاک بایز زۆر ئاغایانه دەجووڵێتەوه پووڵ و پەینی له لا یەکه.

ئاغایەتی (حم.)[ئاغا + یەتی] به ئاغا بوون، ئەربابیەتی، ئاغاتی.

ئاغایی (حم.)[ئاغا + ئی] بڕ: ئاغایەتی

ئاغزوونه (نا. ل)[ئاغز (تور: زار) + زوون (زوان) + ئه] ئاڵقەیەکه له کانزا دروست دەکرێ و زمانەیەکی باریکی پێوەیه و له سەری قایش و کیف و بەندی سەعات دەدرێ بۆ بەستنی ئەو کەرەسانه، ئاڵقەزوونه، ئاوزوونه.

ئاغزه (نا.)[تور: ئاغز (زار، دەم) + ئه] کوته کاغەزێکی چووکه لوولەی دەکەن و له بنی جگەرەی هەڵپێچراوی دەنێن بۆ ئەوه تووتنەکەی نەڕژێته نێو زار یا دەرەوه، بنک/١، بنکه جغاره، دەمه.

ئاغووش (نا.)[فار: آغوش] [کلاسیک] بەر، باوەش، ئامێز.

ئاغه (نا.) بڕ: ئاغا.

ئاغەبانوو (نا. ل)[ئاغه + بانوو] بڕ: ئاغابانوو.

ئاغەبرا (نا. ل)[ئاغه + برا] بڕ: ئابرا

ئاغەڵ (نا.)[ئا13 + غەڵ] ١ـ ئەشکەوت یا شێوه ئەشکەوتێک که له نێو کێو سازی دەکەن و مەڕ و مالاتی تێدەکەن. ٢ـ شوێنێک له ماڵ که وەک خانوو بۆ داکردنی مەڕ و مالات سازی دەکەن. ٣ـ چواردیواری سەر دا نەپۆشراو له دەشت به بەرد یا چەپەر بۆ داکردنی مەڕ و مالات. & غەڵ

ئاف (پێشـ.)[بڕ: ئاو3] پێشگره به مانای ئاو3، هاو که تەنیا له وشەی ئافتا دا دەبیندرێ.

ئافات (نا.)[عەر: ئافات کۆی ئافەت] بڕ: ئافەت. **تێبینی:** ئافات هەر چەند له عەرەبی دا کۆیه بەڵام له کوردیی دا هەر وەکوو ئافەت به کار دەبردرێ.

ئافاق (نا.)[عەر: آفاق، کۆی افق] ١ـ قەراغەکانی ئاسمان، ئاسۆ، ئاسۆگ، سوێ. ٢ـ دنیا، جیهان. ⁂ چ قەسر و

دائیـره و تاقیّ، تیـا تۆ تاقی ئافـاقی / نەی و مـوتریب، مـەی و سـاقی، گـوڵ و بولبول هەموو جووتن (نالی ل ٣٢٨). بەم هـەمـــوو تـەبعـــە رەوانە، بـەو هـەمـــوو هـۆنراوەوە / چاکــە نـەبمە شـــۆهرەیی ئافاق و هەر ئاوارە بم (ئاوات ل ١٥).

ئافـتـا (نا. ل)[ئاف (بڕ: ئاو3) + تا] هـاوتـا، بەقـــەرا، هـاوچەشن. ⁂ ئەگـــەر چاوی خـۆم بە یایەزینێ هـەڵدەهێنـانە / ئەو خـاتوونەم دیوە ئافـتـای کاکـەمـەمی جوانە (مان ل ٢٧).

ئافتاب (نا.)[فار: آفتاب][کلاسیک] ئافتـاو، هەتاو، خۆرەتاو. ⁂ شـەو ئەگەر تۆ مـاهتـابی ئینتزاری تـا بە کەی / رۆژ ئەگـەر تۆ ئافـتـابی بۆچ لە هەوران نـایە دەر (وەفایی ل ٤٢).

ئافـــتـــاو (نا.)[ئاف + تاو][پەهـ: ئەفتـاپ] تاو، هەتاو، خـۆر، خـۆرەتاو. ⁂ ئافتـاو جـەمینان جـەمین شـۆڵەی شـەم/ چەنی قیبلەی من مەوینان وە چەم (وەلی دێوانە ل ٣٣). سبحـەینێ ئەگەر ئافتـاو دەرپەڕییـە/ مـاڵمـاڵ ئـەوێ رۆژێ دەهاتە بازاڕییە. (مان ل ١٠٥).

تێـبینی: ئاف نازانم لە کـام ریشــە و سەرچاوەیە، هەرچی هـەیە هەمان « هە » یە کـە لـە وشـەی هەتاو دایـە. پوور داود ئـاف ـ ی بە مـــــانـای روونـاکــــیی و درەوشــــــانـەوە داناوە، کـــــەچی چ سـەرچاوەیەکی بۆ دیاریی نەکردوە. (بڕ: یشتها ل ٣٠٥).

ئافـتـاو گـەردان (نا. ل)[ئافـتـاو + گەردان] بڕ: بەرچاوکە/٢.

ئافــتـــاوە (نا. ل)[ئاف + تاوە][باک: ئافـتـاوە ـ ناو: ئافـتـاوە، ئەفتـاوە ـ باش: هەفتاوە ـ هەو: ئەفتاوێ] دەفرێکە پێشتر لە زەرد و تـەنەکـە و مس دروست دەکـرا بەڵام ئێسـتـا لە پلاستیک ساز دەکرێ، لوولەیەکی هـەیە دەگەڵ دەسکێک و خۆی وەک تونگەیەکـە، ئاوی تێـدەکـرێ و بۆ دەست و چاو شـــوشتن و دەسنوێژ لەو شـوێنانـەی ئاوی شـێـرە نیـە کـەلکی لێوەردەگرن و کاتی دیکە لە ئاودەست بۆ خـۆ شـوشـتـنەوە، مـەسین، مـەسـینە، مـسینە، لوولینە، مەعدەنی، مسینک. ‖ **ئافتاوە و لەگەن:** ئافتاوە دەگەل دەفرێکی قـووڵی دیکە بە ناوی لەگـەن کە پێشـتـر بـەر لـە نـان خـــــواردن و دوای دست هەڵگرتن و تەواو بوون لە خـواردن یا بۆ هەر مەبەستێکی دیکە دەست و پەلیان لە سـەر دەشوشت.

تێبینی: ئاف لەم وشەیە دا بە مانای ئاو ـ ە کە لە ئاف یا ئاڤ ـ ی ئەوێستایی هەر بە مانای ئاو لە وشەکانی āfant و āvant بە مانای دەفری ئاو یا ئاودان کەوتوە. ئافتاوە بە گشتی دەبێتە تاوە یا دەفری ئاو. هس: ئامان1

ئافتاوەدار (نا. ل)[ئافتاوە + دار] کەسێک کە لە دیوەخان ئیشی هەڵگرتنی ئافتاوە بۆ سەر دەستاوی میر و ئەرباب بوو. ⁂ من کەمتەر کەنیز پەرستار تۆم/ من ئافتاوەدار، خزمەتکار تۆم (خانا ل ٢١٩).

ئافتۆمات (نا.)[روس: avtomat] ١ـ شتێک کە لە خۆیەوە کار بکا،ئۆتۆمات، خودکار ٢ـ جۆرێک چەکە. لە تفەنگ چووکتر و لە دەمانچە گەورەترە و لە کاتی شەڕی دووهەمی جیهانی ناو و چەکەکەی هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئافر (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئافران (چا. ل)[باک] خوڵقان، ساز بوون.

ئافراندن (چا. م)[پەھ: ئافرییتەن. فار: آفریدن ـ لۆر: ئافەرییێ. باک: ئافراندن ـ زا: ئافەرناییش] خوڵقاندن، ساز کردن، داهێنان.

ئافراو (نا. مفـ.)[لە: ئافران] خوڵقاو، سازکراو.

ئافرەت (نا.)[عەر: عورة] ١ـ مێینەی مرۆڤی بە مێرد، ژن. ⁂ ئافرەتی کورد زۆر فەقیر و بەستەزمانن. ٢ـ وشەی بانگ کردنی خێزان و ژنێک لە لایەن شوویەکەیەوە، ژنەکێ. ⁂ دا ئافرەت چایەکم بۆ تێکە! & عافرەت، عەورەت.

تێبینی: عەورەت لە زمانی عەرەبی دا بە مانای شتێک کە پیاو شەرمی لێدەکا و هەروەتر شەرم و دەزگای جنسی پیاو و ژن هاتوە. ئافرەت دەبێتە شتێک کە پیاو دەیشارێتەوە و شەرم لە نیشان دانی دەکا. ئەورەتە یا عەورەتە لە زمانی پەشتووی دا و عەورەت لە زمانی فارسیش دا بە مانای ژن دەکار دەکردرێن.

ئافرێنەر (ئان. فا)[لە: ئافراندن] ١ـ ئەوەی کە هەموو شت و چتی ساز کردوە، خودا. ٢ـ داهێنەر، سازکەر، خوڵقێنەر.

ئافەت (نا.)[عەر: آفت] ١ـ بەڵا. ⁂ بنازم من بە کوفری زولفی تۆ ئەی ئافەتی ئیسلام / کە ئەستۆبەندی

جیزیەی خستە مل ئیمانی خاس و عام (مەحوی ل ٢١٥). ٢ـ ملـۆزمی دەغڵ و دان. ٣ـ نەخۆشی مەڕ و ماڵات. & ئافات.

ئافەرەم (نا.) بڕ: ئافەرین

ئافەریم (نا.) بڕ: ئافەرین

ئافەرین (نا.)[ئەو: ئافریڤەنە ـ پەه: ئافرین. باک: ئەفەرین، ئافەرین ـ ناو: ئافەرەم، ئافەریم، ئافەرین ـ هەو: ئافەریم، ئافەرین] ١ـ وشەی پێهەڵکوتن و هاندان، بارەکەڵڵا. ⁘ ئافەرین کورم بۆ خۆت و بۆ ئازایەتیت! دیمەنی شیرین و کوڵمی سوور و بەژنی رێک و پێک / کەس تەماشای تۆی نەکرد وەک من کە نەیکوت ئافەرین (هێدی ل ١٧٤). ٢ـ بۆ تەوس و لاتاو پێدادان لە کار و کردەوەیەکی نەباش کە یەکێک دەیکا. ⁘ ئافەرین کورم! ئەوە بوو قەول و بەڵێنیت، ئافەرین بۆ ئەو دەرس خوێندنەت!

ئاڤ (نا.)[باک] بڕ: ئاو1

ئاڤا (ئان.)[باک] بڕ: ئاوا1

ئاڤادان (ئان.)[باک] بڕ: ئاوەدان

ئاڤادانی (نا. ل)[ئاڤادان + ئی][باک] بڕ: ئاوەدانی

ئاڤاکی (نا. ل)[ئاڤ + ئاک + ئی][باک] بڕ: ئاوەکی1

ئاڤاهی (نا. ل)[ئاڤا + هی][باک] بڕ: ئاوایی

ئاڤدەستخانە (نا. ل)[ئاڤدەست + خانە][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤر (نا.)[باک] بڕ: ئاخوڕ

ئاڤرنگ (نا. ل)[ئا13 + ڤر (بڕ) + نگ][زا] بڕ: برینگ

ئاڤرینگ (نا. ل)[ئا13 + ڤر (بڕ) + ئینگ][زا] بڕ: برینگ

ئاڤرێژ (نا. ل)[ئاڤ + رێژ][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤرێژخانە (نا. ل)[ئاڤرێژ + خانە][باک] بڕ: ئاودەست

ئاڤڕ (نا.)[باک] بڕ: ئاوڕ

ئاڤزێ (نا. ل)[ئاڤ + زێ2][باک] ١ـ کانی و سەرچاوەیەک کە بەهاران هەندێک ئاویان هەیە و بە هاوین ویشک دەبن، کوێرەکانی، تەڕەزن، زەناو، ئاوەزێ. ٢ـ ئاودز، ئاوەدز.

ئاڤزێم (نا. ل)[ئاڤ + زێ2 + م] بڕ:

ئاڤـــژەن (نا. ل)[ئاڤ + ژەن][باک] [پەھ: ئاپزەن] مەلەوان

تێبـینی: ئاپزەن $\bar{a}pzan$ لە پەھلەویی دا بە مانای شۆرکە هاتوە.

ئاڤـــژەنی (حم.)[ئاڤـــژەن + ئی] مەلەوانی

ئاڤس (ئان.)[باک] بڕ: ئاوس

ئاڤشلە (نا. ل)[ئاڤ + شلە (شـیلە)][باک] بڕ: ئاوقۆرە

ئاڤشـیلە (نا. ل)[ئاڤ + شیلە][باک] بڕ: ئاوقۆرە

ئاڤک (نا. ل)[ئاڤ + ک][باک] تۆوی پیاو بڕ: ئاو 1/٧.

ئاڤێتن (چا. م)[باک] بڕ: ئاویشتن

ئاقــار (نا.)[؟] ١ـ دەورووبەر، ئاست، نزیکایی، مـەڵبەند، ناوچە، هەقـار :: بە ئاهم گەر رەقیبانت بسووتێن ئەی گوڵی رەعنا / مـەڕەنجە تۆ خـودا، شـوعلە لە ئاقاری چقڵ چ بکا؟ (مەحوی ل ١٤). ٢ـ دەشت، سارا. :: کچ مـام مـامـزە لە ناو ئاقاری / روومەت شەکرەسێو دەیگرم بە زاری (سـێـسـەد هۆنراوە ل ١١٠). ٣ـ [باک] بەرینایی

ئاقشـقە (نا.)[؟] پەنجەرە، دوودەری، دەلاقە. :: تەمـەشـای کـرد گومـبـەزێک لە دوور دیارە/ ئـەو گـومـبـەزە تەنشت بە ئاقـشـقـەیە، چوار تـەرەفی بە حـەسـارە. (مان ل ٢١٧)

ئاقڵ (ئان.)[عەر: عاقل] ١ـ ژیر، زانا، زیرەک، بە مـێشک. :: گـرێیـەکی شـێت لێی دەدا سـەد ئاقڵ پێی ناکـرێتـەوە. ٢ـ رێک و پێک و دروست جـــووڵانـەوە ئـەو جۆرەی کە زانایانەیە. :: ئاقڵ دانیشە و ئاقڵ نـان بخـۆ! ٣ـ (نا.) هۆش، مـێـشـک، فام، ئەقڵ. **~ بڕین:** تێگەیشتن و حاڵی بوون لە مـەسـەلەیەک یا شـتـێک ئەوەندەی کە مێـشک هەڵیدەگرێ، ئاقڵ پێشکان، ئەقڵ بڕین، ئەقڵ پێـشکان، ئەقڵ گـرتن. :: ئەوەی ژن دەیکا پیـاو ئاقـڵی نایبـڕێ. **~ بوون:** ١ـ هـاتنەوە سـەرخـۆ و پێگەیشـتن، هـاتنەوە سـەر رێی راست. :: حـەمـە لـەوەتی ژنـی هێنـاوە ئاقڵ بوە و شەوانە زوو دێتەوە. ئینسان هەتا سەری وە بەردی ئـەلحـەدی نەکـەوێ ئاقڵ نـابێ. ٢ـ ئارام و هـێـدی ئەو جـۆرەی شـیـاوی کـەسی ئاقـڵـە. :: منداڵەکـان ئەورۆ زۆر ئاقڵ بوون. **~ پێـشکان:** تێگەیشتن، حـاڵی بـوون، ئاقڵ بڕین، ئەقڵ پێـشکان. :: منداڵی ئەم زەمـانە ئاقـڵیـان بە شـتی

سـەیر دەشکێ. هەرچی بیـر لەو مەسەلەیە دەکەمەوە ئاقڵم پێی ناشکێ. ~ **تێکچوون:** خەرفان، شێت بوون، مێشک شڵەقان، ئاقڵ گۆڕان، ئەقڵ تێکچوون، ئەقڵ گۆڕان، لێویان. ؛؛ بارام لە تاوی ئەو کچە تەواو ئاقڵی تێکچوە. ~ **دان:** تێگەیاندن و وریا کردنەوەی کەسێک لە لایەن کەسێکی زاناتر و تێگەیشتووتر، ئەقڵ دان. ؛؛ خودا ئاقڵت داتێ بۆ خۆت و بۆ کارت. ~ **دە چاو دا بوون:** (کنـ.) تێنەگەیشتن و بیر نەکردنەوە، رواڵەت دیتن و بیر لە نێوەرۆک نەکردنەوە، ئەقڵ دە چاو دابوون. ~ **دە چۆک دا بوون:** (کنـ.) بێ ئاقڵ بوون، ئاقڵ نەبوون، کەمایەسی دە بیر و مێشک دابوون. ~ **دە کەللە دا نەمان:** (کنـ.) ناحاڵی بوون، تێنەگەیشتن، بێ ئەقڵ بوون. ؛؛ هیچکەس لەبەر داد و واوەیلا ئاقڵی دە کەللەی دا نەماوە (لاس و خەزاڵ ل ٦٣). ~ **سووک بوون:** لە کەمایەسی دانی ئەقڵ و هۆش، نەفام بوون و تێنەگەیشتن، ئەقڵ سووک بوون، ئەقڵ گۆڕان. ؛؛ ئەو کابرایە هەندێک ئاقڵی سووک بوە. ~ **کردن:** سزا دان و تەمبێ کردن بۆ تێگەیشتن و حاڵی بوون. ؛؛ وام تێهەڵدا بۆ بابیم ئاقڵ کرد. ئەو کەسەی رەگەزی خراپە بە من و بە تۆ ئاقڵ ناکرێ. ~ **کەسک و سوور بوون:** (کنـ.) ئاقڵ بوون و پێگەیشتنی منداڵ، تەمەن و سەردەمی لێکدانەوە و تێگەیشتنی منداڵ. ~ **گرتن:** بڕ: ئاقڵ بڕین. ~ **گۆڕان:** لە سەر رێبازی دروست نەمان و کاری نادروست و بێ بیر کردن، ئەقڵ گۆڕان. ؛؛ کاکم ئاقڵی گۆڕاوە بە پاییز دەیەوێ قورەکاری بکا. ~ **لێ پەشۆکان:** سەر لێشێوان، ئاقڵ تێکچوون. ؛؛ دەیگوت: کیژێ سەرم لێشێواوە، عاقڵم لێ پەشۆکاوە/ کەس نەیدیوە بە شەو، رۆژ لە مەغریبێ سەری دەرهێناوە (مێر و وەفا ل ٧٨). **دە ~ دابوون:** بڕ: دە ئەقڵ دابوون. **لە ~ بە دوور بوون:** بڕ: لە ئەقڵ بە دوور بوون. ‖ **ئاقڵی پوخت:** ئەقڵ و مێشکی کامل و پێگەیشتوو. ؛؛ دەبێ ئێمە بە فێڵ ئاقڵی پوختی پکەین خاوە (لاس و خەزاڵ ل ٦٣). **ئاقڵی خاو:** زەین و ئەقڵێک کە ناکامل بێ و پێنەگەیشتبێ.

ئاقڵانە (ئاک. ل)[ئاقڵ + ئانە] زانایەنە، تێگەیشتوانە، جووڵانەوەی وەک کەسێکی ئاقڵ و زانا. ؛؛ ژن هێنان لەو تەمەنە دا ئاقڵانە نیە.

ئاقــڵــدار (ئان. فــا)[ئاقڵ + دار2] کەسی خاوەن ئەقڵ، کەسێک کە ئەقڵی هەیە، زانا، ئەقڵدار، ئاقڵمەند. ‌‌‌‌‌‌ ئەوە دەیانگوت کــــوڕێک هاتوە/ ئەوە چەند نەجــیب و بەلیغ و زرینگ و ئاقــڵــدارە (بەیتی سەعید و میرسێوەدین ـ سروە ژ ٧٢ ل ٤٢).

ئاقــڵــمــەند (ئان. ل)[ئاقڵ + مەند] خاوەن ئەقل، زانا، تێگەیشتوو. ‌‌‌‌‌‌ ئەوە ئاقڵمەندان بە منیان دەگوت: مامی ردێن ســپــیــیــە / ئەو خــاڵەی ئەتۆ چاوت پێکەوتووە.../ هەر شاری وەکوو بەغدا دە قیمەتی خاڵی سینگی خەزاڵێ دا نیە (لاس و خەزاڵ ـ سروە ژ ٨٧ ل ١٢).

ئاقڵیی (حم.)[ئاقڵ + ئیی] زیرەکیی، وریایی، تێگەیشتوویی

ئاقیبەت (نا.)[عەر: عاقبة] ١ـ ئاخری هەر شــتــێک، ئاخــر، دوایی. ‌‌‌‌‌‌ گــەلەک شوکر و سابیرم چونکە ئەمری خودایە / ئاقیبەتمان مردنە دنیا لۆ کەس نەمایە (سێــســەد هۆنراوە ل ١٢٦). ٢ـ ئاکام، ئەنجــام، نــەتیــجــە. ‌‌‌‌‌‌ ئاقــیــبــەتی شەریکایەتییان بوو بە دوژمنایەتی.

ئاقــیــدە (نا.)[عــەر: عــقــیــدة] بڕوا، باوەڕ، ئیمان، ئەقیدە.

ئاقــیق (نا.)[عــەر: عــقــیق] بەردێکی کوارتزییە بە چەندین رەنگ لە سروشت دا هەیە کە باشــترین و بە بایخــترینی ســــوورێکی ئاڵووباڵوویی یە و دیکەنە بەرمووری ژنان و نەقیمەی ئەنگوستیلە، یاقیق. || **ئاقیقی رەش:** بەردێکی سەخت ورەقی گڕکانییە کە رەنگێکی کەسکی مەیلەوە رەشی هەیە. **ئاقــیــقی ســوور:** جــۆرێک ئاقــیــقــە کــە رەنگی ســووری ئاڵووباڵوویی ـــە و لە گـــەوهەرســـازی دا کەلکی لێوەردەگرن. **ئاقــیــقی یەمــەنی:** جــۆرێک ئاقــیــقی ســـوورە کـە لـە وەڵاتی یەمەن دەست دەکەوێ.

ئاک[1] (نا.)[ئەو: ئەکـــە ـ پەه: ئاک] عەیب، شوورەیی.

ئاک[2] (نا.)[زا] بڕ: هێلکە

ئاک[3] (پاشـ.) بـە رەگی چاوگــــەوە دەلکێ و ناو ســـاز دەکا. ‌‌‌‌‌‌ پۆشـــاک، خۆراک.

ئاکادێمی (نا.)[فەر: Academie] ناوی باغێک بوو لە ئاتێن کە ئەفلاتوون لەوێ دەرسی فـــەلســـەفـــەی دەداوە و ئێستاکە بۆ کۆڕ و ئەنجومەن بە کار دەبردرێ کـــە خـــەریکی لێکۆڵینەوەی مـــەســـەلەکـــانی ئەدەبی و زانســـتی و

مەسەلەی دیکەن. ؛؛ ئاکادیمی زانست، ئاکادیمی فەرانسە.

ئاکادێمیسیێن (نا.) ئەندامی ئاکادێمی

ئاکار (نا.)[ئا13 + کار] کار و کردەوە، ئەخلاق، رەوشت. ؛؛ لە ئاکاری بووکەکەم رازی نیم، دەبێ ئاکاری باشتر بکا. ~ **هەڵگرتن:** کردەوە، خوو و خدە و ئاکاری کەسێک لەبەر چاو گرتن. ؛؛ ئەو کوڕەم ئاکاری خراپ نەبێ هەڵیناگرێ!

ئاکارباش (ئان. ل)[ئاکار + باش1] کەسێک کە ئاکار و کار و کردەوەی باش بێ، خوو و رەوشت باش. ؛؛ ئەو دەیویست بووکێکی ئاکارباش و رەفتارچاک و وریا و بە مشوور و ماڵداریکەری هەبێ. (تاریک و روون ل ٢٥).

ئاکارباشیی (حم.)[ئاکارباش + ئیی] کردەوەی باش و چاک، پلەبەرزی لە کاری چاک دا.

ئاکاردیۆن (نا.)[فەر: accordden] ئامێرێکی مۆسیقایە، لە شان دەکردرێ و ریزێک دوگمەی هەیە کە بە هێنان و بردنی بای تێدەکردێ و بە پەنجە بە سەر داهێنان دەنگیان لێوە دێ. ئەکاردیۆن.

ئاکاژوو (گیا.)[فەر: acajou] دارێکی خۆرسکی لێڕەوارەکانی ئامریکایە، رەنگی چێوەکەی سوورە و بۆ ساز کردنی شتی بە بایەخ و گرانبایی کەلکی لێوەردەگرن.

ئاکاسیە (گیا.)[فەر: acacia] بڕ: ئەقاقیا

ئاکام (نا.)[ئا13 + کام][ناو: ئاکام ـ هەو: ئاکام] دوایی کارێک، ئاقیبەت، نەتیجە. ~ **وەرگرتن:** گەیشتنە ئاکام و نەتیجە. ؛؛ هیچ ئاکامێکمان لەو کارە وەرنەگرت. **بە ~ گەیاندن**: کار و مەسەلە و هیوایەک هەتا دوایی و سەر بردن، پێگەیاندنی کارێک. **بە ~ گەیشتن:** گەیشتنە نەتیجە و دوایی کارێک. ؛؛ لە شەریکایەتی دا بە هیچ ئاکامێک ناگەین. ~ **هەبوون:** دوایی و ئاکام و نەتیجە هەبوونی کار و مەسەلەیەک.

ئاکتێر (نا.)[فەر: acteur لە لات: actor] کەسێک کە لە سەر شانۆ یا سینەما و تەلەویزیون دەور دەگێڕێ، دەورگێڕ، ئەکتەر، شانۆگەر، هونەرپیشە.

ئاکرۆبات (نا.)[یون: akrobat]

وەرزشکار یا کەسێکی کە لە سیرک کار دەکا و کاری سەیر و قورسی وەک بەسەر تەناف دا ڕۆیشتن و خۆ هەڵسووراندن لە سەر بارفیکس و پارالێل دەکا.

ئاکواریۆم (نا.)[لات: aquarium لە: aqua (ئاو)] دەفرێکی پڕ لە ئاوی شووشەیی گەورە یا چووکە، گیاندارانیاوی وەک ماسی وردی تێدا ڕادەگرن و بۆ خۆ خافلاندن و جوانی لە سووچێکی ماڵ یا شوێنێک دادەندرێ.

ئاگا (نا.)[پەھ: ئاکاس. باک: ئاگاھ ـ ناو: ئاگا ـ باش: ئاگا ـ هەو: ئاگا، هاگا] ١ـ خەبەر، هەواڵ. ‹› دەمێکە ئاگام لە ئاسۆ نیە نازانم لە کوێیە. ٢ـ وەخەبەر، بە ئاگا، بێدار. ٣ـ زانا، تێگەیشتوو، ئاگادار. **~ بوونەوە:** ١ـ وەخەبەر هاتن، لە خەو هەستان، بە ئاگا هاتن. ‹› بەیانی کە ئاگا بوومەوە دیتم کەس لە ماڵ دا نەماوە. ٢ـ هاتنەوە سەرخۆ دوای بێهۆشی یا مەستی و گێژی. **~ کردن:** هەست کردن، هەست پێکردن، پێزانین. ‹› عەبە هێند خەوی گرانە دەرزیشی تێڕاکەی ئاگا ناکا. **~ کردنەوە:** وە خەبەر هێنان، کەسێک لە خەو هەستاندن. **~ لە خۆ بران:** ئاگا لە خۆ نەمان، لە سەر هۆش نەمان، گێژ و وێژ بوون، بێهۆش بوون. **~ لە خۆ بوون:** چاوەدێری خۆ کردن بۆ ئەوەی تووشی نەخۆشی و بەڵا و گیر وگرفتێک نەهاتن. ٢ـ لە سەر هۆش بوون، وریا بوون. **~ لە دەمی (دم) خۆ بوون:** (کنـ.) وریا بوون بۆ قسەی پیس نەکردن و جنێو نەدان، دەمشڕی نەکردن، ئاگا لە زاری خۆ بوون. **~ لە زاری خۆ بوون:** (کنـ.) بڕ: ئاگا لە دەمی خۆ بوون. **~ لە کونگی (قوونی) خۆ نەبوون:** (کنـ.) وریا نەبوون و گێژ بوونێکی لە ڕادەبەدەر. **~ لە خۆ نەمان:** بڕ: ئاگا لە خۆ بران. **~ لە مەحموودی بێزەواد نەبوون:** (کنـ.) تێنەگەیشتن، نەفامین، ئاگادار نەبوون. **~ لێبوون:** ١ـ چاوەدێری لە کەسێک یا شتێک کردن. ‹› خەمی داشقەکەت نەبێ ئارخەیان بڕۆ من ئاگام لێی دەبێ. ئاگات لە منداڵەکان بێ تا دێمەوە. ٢ـ زانین، پەی بردن، خەبەردار بوون. ‹› ئاگام لێیە بە دزی ژنت مارە کردوە. ٣ـ دیتن. ‹› ئاگام لێبوو کێ ئەو شووشەی شکاند. **~ لێبڕان:** هۆش لە سەر نەمان، لە بیر کردن و بێخەبەر بوون لە کار و مەسەلە و کەسێک. ‹› دایکم بە هەویای پوورم

ئاگـای له مـه براوه. ~ **لێـهـهبوون:** خەبەردار بوون، ئاگا لێبوون، زانین.

ئاگـادار (ئان. فـا)[ئاگـا + دار2] ١ـ خـەبەردار ٢ـ کـەسـێک ئاگـای لـه دونیـا هەیە، تێگەیشـتـوو، زانا. ٣ـ چاوەدێر، پارێزەر. ~ **بوون:** ١ـ خـەبـەردار بوون، پەی بردن و زانینـی مـەسـەلەیەک. ٢ـ پارێزان، ئاگا لێبوون، راگرتن. ፡፡ خودا ئـاگـادارت بـێ. ~ **بوونـەوە:** وریا بوونەوە دوای تێ گەیشتنی مەسەلەیەک. ፡፡ کاتێک کـابرای بەنگییم دیت ئاگادار بوومەوە کە ئالوودە بوون چ لە پیاو دەکا. ~ **کـردن:** راگـەیاندنی هـەواڵ و خـەبەرێک لە مەڕ مـەسـەلەیەک بە کەسی دیکە. ~ **کـردنەوە:** وریا کـردنـەوەی کـەسـێک لە بابەت مـەسـەلەیەک کـە نایزانی. ፡፡ ئاسـۆم بە قـسـان ئاگـادار کردەوە کە ئاکامی دزین بە کوێ دەگا.

ئاگـاداریی (حم.)[ئاگـادار + ئیی] ١ـ راگـەیاندنی مـەسـەلەیەک بە خـەڵک بە نووسـراوە یا هـەواڵ، (اطـلاعـیـه). ٢ـ کـۆمـەڵێک باس و خـەبەر سـەبارەت بە کـەسـێک یا مـەسـەلەیەک، زانیـاریی. (اطلاعات). ٣ـ خەبەرداریی، زانین. ፡፡ بە ئاگاداریی چوار کەسـان ژنیان لێ مارە کرد. ~ **پێدان:** زانیاریی سـەبارەت بە کـەسـێک یا مـەسـەلە و شـتـێک دان بە کەسێک. ~ **کردن:** چاوەدێری کردن، ئاگا لێـبـون. ~ **لێکردن:** چاوەدێریی کەسێک یا شتێک کردن، راگرتن. ئاگا لێبوون. ፡፡ باش ئاگاداریی لەم کتێبانە بکە با نەدڕێن. ~ **وەرگرتن:** زانیاریی وەرگرتن سەبارەت بە کەس و مەسـەلە و کـارێک. ፡፡ ئاگـاداریـیـەکی تەواوم سـەبارەت بە چلۆنایەتی کـاری ئەم دەزگایە لە کارخانەکەی وەرگرتوە. ~ **هەبوون:** ١ـ خـەبـەر دار بوون، زانـین. ٢ـ تێگەیشتن، زانیاریی هەبوون.

ئاگاه (نا.)[باک] بڕ: ئاگا

ئاگـاهی (حم.)[ئاگـا + هـی][باک ـ هەو] بڕ: ئاگایی

ئاگـایی (حم.)[ئاگـا + یی][پەه: ئاکـاسـیـه] ١ـ ئاگـا، خـەبەر. ٢ـ ئـاگـاداریی، لێـزانـین. ٣ـ بێـداریی، بەخەبەریی. & ئاگاهی، هاگایی.

ئاگـر (نا.)[هیک: ئەگنی ـ ئەو: ئاتەر، ئاتر، ئاثر، ئاتێـرێ ـ هـەخ: ئاتـەر ـ پاز: ئاذور ـ سـان: ئەگنی ـ پەه: ئاتەر، ئاتور ـ روس: agon. باک: ئار، ئـاگـر، ئێگر ـ ناو: ئاور، ئاگر ـ باش: ئاگر ـ هەو: ئەیر، ئێـر، ئـاهیـر، ئـاتر، ئاتـەر، ئاویر، ئاور،

ئـايـر- زا: ئـادر، ئـادل] ١- رووناکـی و گڕێک کە لە سووتان بەدی دێ و یەکێک لە چوار مـادەی ئاو، ئاگر، با و خـاکە. بەشەر لە کۆنەوە ئاگری ناسیوە و بۆ خۆ پاراستن لە سـەرمـا وچێـشت لێنان و رووناکی کەلکی لێوەرگرتوە و هەر لەبەر ئەوە بە پیرۆزیان داناوە و حەولیان داوە کە قەت ئاورگیان نەکووژێتەوە و وجاخ کـوێر نەبن... ٢- (مـجـ) گـەرمـای زۆر، تینی یاو و تێ. ⁘ نیوە شەوێ هەستام دیتم مندالّ وەک ئاگر دایسێ. بە قرچەی نیـوەڕۆیە ئاگر لە ئاسـمـان دەبارێ. ٣- (مـجـ.) سـوور هـەڵگەڕان و رەگی مل دەرپـەڕیـن لـە بـەر رق و تـووڕەیـی. ٤- (مـجـ.) تەقـە و تەقـاندن بە باڕووت. ٥- (کنـ.) مـرۆڤـی بە تین و بەگـوڕ و بە هـەست. ٦- (کنـ.) مـندالّی بەدفـەڕ و نەحـەجـمـاو. ⁓ **بردن:** ئاور گـرتنی سـانای شـتـێک. ⁘ پووش و پەلاشی ویشـک زوو ئـاگـر دەبـەن. ⁓ **بووژاندنەوە:** بڕ: ئاگر گەشاندنەوە. ⁓ **بەربوون:** ئـاگـر گـرتن بە هـۆیەکی نادیارەوە. ⁘ ئاگر دە مەزرایە بەربوو و چی نەهێشت. ⁓ **بەربوونەوە:** سوتمان، ئاگر دە جێیەک کەوتن، ئاگر کەوتنەوە. ⁓ **بەردانەوە:** ١- ئـاور تێـبـەردان، سـووتـاندن. ٢- (کنـ.) بەدفـەر، بزۆز، کـەسـی شلووق و نـەحـەجـمـاو. ⁘ ئەو مندالّە حەجمینی نیە ئاگری لە ولأت بەرداوە. ⁓ **پێبوون:** (کنـ.) زۆر بە پەلە رۆیشـتن. ⁘ چێ ئـەوە بۆ بـە پەلـە دەڕۆی دەلّێی ئـاگـرت پێـیـە! ⁓ **پێکردن:** هـەلأیسـاندن، ئـاگـر هـەڵکردن. ⁓ **پێوەنان:** ئاگر تێبەردان، ئاگر هەڵکردن. ⁓ **تین دان:** ١- خۆش کردنی ئاگر بە تێـوەردان یا بـە سـووتـەمـەنی لـر سـەر دانان. ٢- (کنـ.) خـۆش کردنی ناکـۆکی نێوان دوو لایەن. & ئاگر خۆش کـردن. ⁓ **تێـبـەربوون:** ١- ئاگـر گـرتن بە هۆیەکی نادیار، ئـاگـر بەربوون، ئاگـر گرتن. ⁘ مـالّە کاک کـەریمی دوێ شـەو ئـاگـری تێـبـەربوو. ٢- (کنـ.) دلّ پێـسـووتان، زگ پێـسـووتان، بزەیـی بە کەسـێک داهـاتن. ⁘ بۆ دەسـتی شکاوی ئەو مندالّە وەختـە ئاگرم تێبـەربێ. هەتا مندالّە سـەغیرەکانی کاکم دەبینم ئاگرم بۆیان تێـبـەردەبێ. ٣- جنێـوێکی سـەر زاری ژنانـە بە منداڵان. ⁘ رەببی ئاورت تێبـەربێ رۆڵە! ⁓ **تێبەردان:** ١- ئاگر دان، سووتاندن. ⁘ هەموو مالّەکەی ئاگر تێبـەردا. ٢- (کنـ.) کـەسێک بە قسـە یا کردەوەیەک داخدار کردن، چزاندن. ⁓

تێچوون: ١ـ ئاگر گرتن، ئاگر تێکەوتن. ٢ـ (کنـ.) بەغیلی و ئێرە بردن بە کەسێک. ⁙ چاوی بەرایی هیچ نادا بە خۆشی خەڵک ئاگری تێدەچێ. ~ **تێکەوتن:** ئاگر تێبەربوون، سووتان، ئاگر دەگیان بەربوون. ⁙ رەببی ئاگرت تێکەوێ رۆڵە ئەوە بۆ هەدادانت نییە. ~ **خۆش کردن:** ١ـ ئاور تێن دان بە تێوەردان یا دانانی سووتەمەنی لە سەری بۆ ئەوەی ئاگر دانەمرکێ، ئاگر تین دان. ٢ـ (کنـ.) هەڵایساندن و خۆش کردنی ناکۆکی و دوو بەرەکایەتی پتر دە نێوان دوو لایەک کە بەینیان خۆش نیە، فیتنە گێڕاندن. ~ **دان:** ١ـ ئاگر تێبەردان، سووتاندن. ٢ـ تەقە کردن، گوللە و تۆپ هاویشتن، تەقاندنەوەی هەر شتێک بە باڕووت وەها کە ئاگری هەبێ. ٣ـ بە قسە و فیشاڵ یەکێک لە مەیدان دەر کردن. ~ **داگیرساندن:** ئاگر هەڵکردن، ئاگر هەڵایساندن. ~ **دامەزراندن:** دانانی کەرەسەی ئاگر و ئاگر ساز کردن. ~ **کردنەوە:** ١ـ ئاگر هەڵکردن، ئاگر هەڵایساندن، ئاگر نانەوە. ٢ـ (کنـ.) ساز کردنی شەڕ و فیتنە نانەوە، ئاگر نانەوە. & ئاورۆچکە کردنەوە، ئاگرۆچکە کردنەوە. ~ **کووژاندنەوە:** دامرکاندنی ئاگر و خامۆش کردنی. ~ **کەوتنەوە:** بڕ: ئاگر بەر بوونەوە. ~ **گرتن:** ١ـ سووتان، ئاور تێبەربوون. ٢ـ (کنـ.) ئێرەیی پێبردن، تووڕە بوون و هەڵچوون، توند و تیژ بوون و حەجمین لێهەڵگیران. ⁙ لەوەتی کاکم بۆتە دوکتور فلانی لە داخان ئاگری گرتوە. ٣ـ (کنـ.) تامەزرۆییەکی یەکجار زۆر بۆ کەسێک یا بۆ شتێک بە تایبەت لە باری سێکسەوە. ~ **گەشاندنەوە:** خۆش کردنی ئاگر و پۆلوو بە باوەشێن یا ئامرازێک کە با ساز دەکا، ئاگر گەش کردنەوە. ~ **گەش کردنەوە:** ئاگر گەشاندنەوە، ئاگر خۆش کردن. ~ **لە دەم دا بوون:** (کنـ.) زۆر توند قسە کردن، توند توند قسە کردن. ~ **لە گۆڕی کەسێک هەستان:** (کنـ.) هۆی ئاژاوە و شەڕ و کێشە و فیتنە بوون. ⁙ ئەو شەڕە هەمووی خەتای تۆیە ئاگرەکەی لە گۆڕی تۆ هەڵدەستێ. ~ **لێبارین:** ١ـ تووشی بەڵا بوون، تووشی بەدبەختی و چارەڕەشی بوون. ٢ـ زۆر تووڕە بوون. ⁙ جارێ خۆ دە بابم مەگەیەنە هەتا خاو دەبێتەوە ئێستا ئاگری لێدەبارێ. ~ **نانەوە:** بڕ: ئاگر کردنەوە. ~ **هەڵایساندن:** ئاگر کردنەوە، ئاگر

هەڵکردن. ~ **هەڵکردن:** ئاگر کردنەوە، ئاگر هەڵایساندن. **بۆ ~ هاتن:** (کنـ.) زۆر بە پەلە بوون و نەگیرسانەوە لە شوێنێک. ؛ دەتکووت بۆ ئاگری هاتبوو هەر نەهاتە ژووریٚ چایەکی بخواتەوە. **لە سەر ~ دانیشتن:** (کنـ.) بێ ئۆقرە بوون و بە پەلە بوون بۆ رۆیشتن، حەجمین نەگرتن لە شوێنێک و بە تەمای هەستان و رۆیشتن بوون، دانەسەکنین. ‖ **ئاگری بن کا:** (کنـ.) مرۆڤی لەبنەوەبڕ و ئاژاوەچی کە بنەمای شەڕ و کێشە دەنێتەوە، ئاوری بن کا، ئاگری ژێر کا. **ئاگری بێ ئامان:** ١ـ ئاگری گەورە و گران کە کوژاندنەوەی زۆر سەخت بێ و هەموو شت بسووتێنێ. ؛ بەنگین دەڵێ: میر، ئاورێک دە ماڵە قەرەتاژدینی بەربوو، چ ئاورێکی بێ ئامانە! / ئەگەر هەڵنەستی، ئێستا شاری چزیرێ دەسووتێ، دەبێ وێرانە (مان ل ٧٢). ٢ـ (کنـ.) بەڵا و بەدبەختی و چەرمەسەرییەک کە چارەسەر کردنی زۆر سەخت بێ. * **ئاگری بێ ئامان تێبەربوون:** (کنـ.) ١ـ تووشی بەڵا و بەدبەختییەکی گەورە هاتن. ٢ـ جنێوێکی سەر زاری ژنانە بە منداڵان. **ئاگری بێ دووگەڵ:** ئاگری گەشاوە، ئاوری سوور.

ئاگری جەرگی: (کنـ.) منداڵ، ئاوری جەرگی. * **ئاگری جەرگی هەڵگرتن:** (کنـ.) تاسەی دیتنی منداڵ کردن. **ئاگری ژێر کا:** بڕ: ئاگری بن کا. **ئاگری سوور:** پۆلووی رەژی یا دار کە چاک گەشابێتەوە و دووکەڵ نەکا، ئاوری سوور. ***خۆ دە ئاگری سوور هاویشتن:** (کنـ.) بە هێند نەگرتنی مەترسی، نەپرینگانەوە لە هیچ شتێک. ؛ بۆ وە دەست خستنی پووڵ و پارە خۆی دە ئاگری سووریش داوێ. **ئاگری غەزەب (یٚ):** ١ـ بەڵایەک کە بە غەزەب لە لای خودا ڕا بێتە خوار. ٢ـ (کنـ.) منداڵی بێحەیا و بەدفەڕ. ٣ـ (کنـ.) پیاوی هەڵسووڕ و ئازا کە بۆ گەیشتن بە مەبەستێک هەدادانی نەبێ. & ئاوری قودرەت، ئاگری قودرەت، ئاوری غەزەب. * **ئاگری غەزەب(یٚ) تێبەربوون:** (کنـ.) ١ـ تووشی بەڵا و غەزەبی خودا هاتن. ٢ـ جنێوێکی سەر زاری ژنانە بە منداڵان. & ئاگری قودرەتێ تێبەربوون. **ئاگری قودرەت(یٚ):** بڕ: ئاگری غەزەب. * **ئاگری قودرەت(یٚ) تێبەربوون:** (کنـ.) بڕ: ئاگری غەزەب تێبەربوون. **ئاگری نەورۆز:** ئاگرێک کە بە بۆنەی سەری ساڵ و دەست پێکردنی نەورۆز دەیکەنەوە.

تێبینی: ئەگنی لە ویدا دا خودایەکی مەزن و ئاگاداری ئاگر بوە و دوو وشەی ئاگر و ئێگر چوونەوە سەر خزمایەتی زمانەکانی هیندی و ئیسلاوی و بە لە بەر چاو گرتنی ئەوە کە زمان و دینی هیندی کۆن لە زمان و دینی ئەوێستا کۆنترە لەوانەیە ئاگر ناوی خودای ئاگری بەر لە دینی زەردەشت و یەکێک لە خوداکانی ئەدەمی کوردەکان بووبێ و دوای هاتنی دینی زەردەشت خێوی ئاتەر جێگای گرتبێتەوە. (بڕ: ئاتەر)

ئاگراو (نا. ل)[ئاگر + ئاو1] ١ـ ئاوەکی داغ و گەرم وەک ئاگر. ٢ـ بادە، شەراب. ؛؛ گولاو و ئاگراوە بادە ئەمشەو/ تەرەبناکە مەی و ساقی غەزەبناک (مەحوی ل ١٨٦).

ئاگراویی (ئان. ل)[ئاگر + ئاویی2] گەرم و گوڕ وەک ئاگر، لە چەشنی ئاگر، ئاوێتەی ئاگر. ؛؛ دەڕۆم بەو ڕێگە دا شەرتە هەتا ماوم بە یادی یار/ بە هیوای دڵ، بە مەیلی دڵ، دڵێکی گەرم و ئاگراوی (ئاوات ل ١٧).

ئاگرباران (نا. ل)[ئاگر + باران](کنـ.) ١ـ شەڕی قورس و داباریني گوللەی زۆر. ٢ـ گەرمایەکی لە رادە بەدەر

ئاگربازیی (حم.)[ئاگر + بازیی] لە حەوا کردنی فیشەک و تەقەمەنی رەنگاوڕەنگ لە جەژن و شادی و خۆشی دا، گڕگڕان.

ئاگربڕ (نا. ل)[ئاگر + بڕ] کاری کووژاندنەوە و بەر گرتنی ئاگر کە بەر بۆتە شوێنێک (ماڵ، رەز، باغ،...). ~ **کردن:** دامرکاندنی ئاگر، کووژاندنەوەی ئاگر.

ئاگربەر (نا. ل)[ئاگر + بەر] بڕ: ئاگربەرە

ئاگربەرە (نا. ل)[ئاگر + بەر + ئە] پووش و پەڵاش و هەرچێکی زوو ئاگر بگرێ، ئاگربەر.

ئاگربەس (نز.)[ئاگر + بەس] وەستانی شەڕ و تەقە دە نێوان لایەنەکەی شەڕ بە پێی نووسین یا دەربڕینی پەیمانێک بۆ ماوەیەکی کورت یا بۆ ماوەیەکی زۆر. ~ **دان:** وەستاندنی شەڕ لە لایەن دوو دەستەی شەڕەوە، تەقە وەستاندن.

ئاگرپارە (ئان. ل)[ئاگر + پارە] ١ـ پریشکی ئاگر. ٢ـ (کنـ.) منداڵی دڕ و شەڕانی و زۆر بزۆز. ٣ـ (کنـ.) زیرەک و وریا و بەدەست و برد.

ئاگــرپژێن (نا. ل)[ئاگــر + پژێن] کێـوێک کـە لە زارکی سـەر ترۆپکەکـەی مـــادەی شل و ســـووتێنەر و هەڵمـی گــۆگــردی لێــدەرژێ یا بۆ دەورووبـەر دەیپرژێنێ، بورکان، گڕکان.

ئاگرپەرست (نا. فا، ئان. فا)[ئاگر + پەرست] ١ـ کەسێک کـە ئاگر بە پیرۆز دادەنێ و دەیپـەرسـتێ. ٢ـ کـەسـێک کـە بڕوای بە دینی زەردەشتە، زەردەشتی. & ئاورپەرست

ئاگرپەرستیی (حم.)[ئاگرپەرست + ئیی] بڕوا و ئایینی کەسی ئاگرپەرست، ئاورپەرستیی.

ئاگـرخـانە (نا. ل)[ئاگـر + خـانە] ١ـ کوورەی ئاسنگەر ٢ـ تونخـانەی حـەمام ٣ـ جێ ڕەژی سەماور. & ئاورخانە.

ئاگرخۆرە (نا. ل)[ئاگر + خۆر2 + ئە] ١ـ (گـیانـ.) مـەلێکی گـەورەی مل درێژە، ســـەری چووک و دندووکی پانە، چاوی دریشت و لینگی درێژە، باڵی چووکــە و ناتوانـێ بفـڕێ بەڵام چاک رادەکـا، باڵای دوو میـتر و نیـو و سـەد کیلۆش قورس دەبێ. گـیا و گـیانداری چووک دەخـوا و زۆرتر لە ئـافـریقـا دەژی و ناوەکـەی لەوە کەوتوە کە گۆیا ئاگر دەخوا، وشـترمر.

٢ـ مـەلێکی خـەیاڵیە، زۆر جوان و خـۆش ڕەنگە، دندووکی ٣٦٠ کـونی تێـدایـە، لە سـەر دوندی کێـوێکی بەرز هەڵدەنیشێ و با لەو کـونانە دەدا و دەنگی سـەیری لێ دێتـە دەر و مـەلی دیکە لێی کۆ دەبنەوە و ئەویش چەند دانەیان ڕاو دەکا و دەیخـوا و دەڵێن مـرۆڤ مـۆسـیـقـای لە دەنگی ئەو وەرگــرتوە. گــۆیا هەزار ســـاڵ دەژی و کاتێک کـە مـەرگی نزیک دەبێـتـەوە دار و ئێــزینـگێکی زۆر کـــۆ دەکـــاتەوە، باڵ دەوەشـێـنێ و ئاورینگ لە باڵی دەبنەوە و دار ئاگر دەگرن و ئەویش دەسووتێنێ و لە نێـو خـۆڵەمـێش دا هێلکەیەک پـەیدا دەبێ و لـەم هێلکـەیە قـەقنەسـێکی دیکە سـەر دەردێنێ و هـەر بۆیەش جووتی نیـە، قەقنەس.

ئاگرخۆشکەر (ئان. فا)[ئاگر + خۆش + کـەر] کەسێک کە ئاگری شـەڕ و هەڵڵا خۆش دەکا، کەسێک کـە پەرە بە نێوان ناخـۆشی و شـــەڕ دەدا. ჻ حــەســـەن ئاگـرخـۆشکەری ئەو بنـەماڵەیە، هەرچی شەڕ و کێشەیە دەبن سەری ئەو دایە!

ئاگـر خـۆشکەرە (نا. فـا) [ئاگـر + خـۆش + کـەر + ئە] کـەسێک، یا هۆیەک کە ببێتە هۆی پەرەگرتنی شەڕ و هەڵڵا.

ئاگـــردان (نا. ل)[ئاگـــر + دان4] ١ـ قـوڵکەیەکـە وەک تەندوورێکی چووک لە نێـو ژووری ماڵەکان سازی دەکەن و پتر پۆلوو ئاگری بۆ دێنن و تێیدەکەن بۆ ژوور گــەرم کـــردنەوە و هـەروەها بۆ گـــەرم راگـــرتنی چێـــشـــتـی ســـاز کـــراو و زستانانەش کورسی لە سەر دادەخەن. کوانوو، کوانگ، ئاورگ، کۆڕک، کۆڕکە، ئاوریا، ئارگـا، هارگـا، ئادرجـا. ٢ـ جـــێگای پۆلووی گـــەشـــاوە لە بنی سـەمـاوەری رەژی دا. ٣ـ نۆهەمین مـانگ سـاڵ و سـێـهـەم مـانگی وەرزی پایز، سەرماوەز، سیخوار، سیخوار لە پشت، قەوسی پایزێ.

ئاگر گەشکەرە (نا. ل)[ئاگر + کەش + کەر + ئە] بڕ: ئاوربووژە

ئاگـر گـەشکەرەوە (نا. ل) [ئاگـر + گەش + کەر + ئەوە] بڕ: ئاوربووژە.

ئاگرگیـرە (نا. ل)[ئاگر + گیر + ئە] وردە دار و گوێنی و لقی ناسکی دار کە زوو ئاگـر دەگـرن و لەبنی دار و ئێـزنگی گەورەتری دادەنێن هەتا بە گڕەکەی ئاگر بکەنەوە، دەستـەچیلە، چاوگە، دەسـاگر، بناورە.

ئاگرمـەلووچ (گیانـ.)[ئاگر + مـەل + ئووچ][باش] بڕ: خەزایی

ئاگرمـەلیچ (گیانـ.)[ئاگر + مـەل + ئیچ][باش] بڕ: خەزایی

ئاگـرۆچکە (نا. ل)[ئاگـر + ئۆچکە] [پەھ: ئاتەرۆک] ئاوری چووک کە منداڵان بۆ کایە دەیکەنەوە، ئاورۆچکە، ئاگرۆکە. **~ کـــردنەوە:** ١ـ ئـاگـــری چووکـــە هەڵکردن. ٢ـ (کنـ.) ساز کردنی شەڕ و فیتنە نانەوە، ئاژاوە نانەوە. & ئاورۆچکە کردنەوە.

ئاگرۆک (نا. ل)[ئاگر + ئۆک] ١ـ بڕ: ئاگرە/٢ و ٤. ٢ـ [باک](کنـ.) ئاژاوەچی، فیتنەگێڕ، مایەفیتنە.

ئاگـرۆکـە (نا. ل)[ئاگـر + ئۆک + ئە] بڕ: ئاگرۆچکە

ئاگرودوو (نا. ل)[ئاگر + و + دوو] ١ـ ئاوردوو ٢ـ ئاگر و دووکەڵ، کە مەبەستە لە ئاوەدان بوون و بە حـاڵ و مـاڵ و ژیان و تێری لە ماڵ. ؛؛ یا خـودا ئـاگرودووت لە مـــاڕێ نەکـــرێتـــەوە! (تووک و نزای ژنان). **~ بڕان:** مـــاڵ وێران بوون، تووشی بەڵا بوون وەها کـە ئاگـر لە مـاڵ نەکرێتەوە و رووناکی و رزقی ببڕدرێ.

تێبینی: ئەو مەبەستە دەچێتەوە سەر ئەو سەردەمـەی کە شەمچە و شقارتە

نەبوە و هەر ماڵێک هەمیشە ئاگری ئایساوە و ئاگر نیشانەی گەرمی و رووناکی و دووکەڵ نیشانەی نان کردن و تەسەل بوونی ئەو ماڵە بوە و وەها ماڵێک ئاوەدان و وجاغی رۆشن بوە.

ئاگـــــرە (نا. ل)[ئاگـــــر+ ئە] ١ـ نەخۆشییەکە کە لە بەر نزیکی دەگەڵ کەسی سیفلیسی پەیدا دەبێ و بە میراتیش بە منداڵ دەگا. ئاگرە لە سەر سیرەتی پیاو دەبێ و تەنیا بە هەندێک دەرمانی وەک پێنی سیلین چاک دەبێتەوە و ئەگەر زوو چارە نەکردرێ کوێری و فەلەجی بەدواوەیە، سیفلیس، هاوڵە فەرەنگی. ٢ـ نەخۆشییەکی پێستە کە پتر منداڵ تووشی دەبن و لە پێشدا چەنە و لاروومەتیان زیپکەی وردی لێ دێتە دەر کە زنچکاوی زەردیان لێدێ و لە دوایی بڵاو دەبێتەوە و شوێنی دیکەی لەش دادەگرێ، ئاگرەکە، ئاگرۆک، ئاورە، ئارە. ٣ـ جۆرە نەخۆشییەکە ئەدات لە کشت و کاڵ، گەڵای زەرد و وشک ئەکات، ئەیفەوتێنێ (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٥). ٤ـ شەرا گرەیە کە بدات لە مەرەزە و بێفەوتێنێ، ئاگرۆک (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٥).

ئاگرەکە (نا. ل)[ئاگر + ئە + کە] بڕ:

ئاگرە/٢

ئاگرەگڕە (نا. ل)[ئاگر + ئە + گڕ + ئە] ئاورێک کە لە پووش و پەڵاشی زۆر یا گوێنی بەرز دەبێتەوە و زوو دادەمرکێ و پۆلووی لە پاش بە جێ نامێنێ، ئاورەگڕە.

ئاگـــری (نا. ل)[ئاگـــر + ئی] ١ـ ئاگرپژێن، گڕکان. ٢ـ ناوی کێوێکە لە کوردستانی بەر دەستی تورکیە.

ئاگـــرین (ئان. ل)[ئاگـــر + ئین] لە چەشنی ئاگر، لە رەنگی ئاگر، وەکوو ئاگر، ئارگۆن، ئاورین، ئاهیرین، ئایرین.

ئاگـە (ئاک.)[ئا + گە][هەو] ئەوێ، لەوێ.

ئاڵ[1] (نا.)[باک] بڕ: ئالی

ئاڵ[2] (نا.)[عەر: ال] ١ـ بنەماڵە، بەرە. دەگەڵ ناوی پێغەمبەر یا کەس و کاری دێ و مەبەست لە بنەماڵەی پێغەمبەرە.
⁂ ئالی مەحەممەد، ئالی عەلی، ئالی رەسووڵ. روو رەشی دەرگای خودام و سەرفکەندەی مستەفا / شەرمەساری رۆژی حەشر و مل کەچی ئالی عەبا (ئاوات ل ٩). ٢ـ بنەماڵەی گەورەی دیکە.
⁂ قوبووری پڕ لە نووری ئالی بابان پڕ لە رەحمەت بێ/ کە بارانی کەفی

ئیحسانیان وەک هەوری نیسان بوو (رەزا)

ئالا (نا.)[باک] بڕ: ئالاّ1

ئالاڤ (نا.)[باک] گڕ، بلێسەی ئاگر.

تێبینی: ئەو وشەیە دەگەڵ هالاوی زاراوەی ناوەندیی یەکە و ماناکانیان هەندێک لێک خزیوە. لە ئەدەبیاتی فارسیش دا ئالاڤ بە مانای بلێسە هاتوە.

ئالاستن (چا. م)[باک] بڕ: لێستنەوە

ئالان (نا.)[؟][باک] گەڕانەوەی دەنگ، زایەڵە.

ئالاندن (چا. م)[باک] بڕ: ئالاّندن

ئالباز (ئان. ل)[ئال (هاو) + باز3] [زا] بڕ: ئامباز2

ئالبۆز (ئان. ل)[ئال (هاو) + بۆز (باز3)][زا] بڕ: ئامباز2

ئالبۆمین (نا.)[فەر: albumine] مادەیەکەی هەندێک سوێرە کە لە گیا و گیاندار دا هەیە و بەشی هەرە زۆری سپێنەی هێلکە لەم مادەیە.

ئالستن (چا. م)[باک] بڕ: لێستنەوە.

ئالفا (نا.)[یون: alpha] یەکەم پیتی ئەلف و بێی زمانی یوونانی کە لە ریازی و فیزیک دا دە کاری دەکەن.

ئالک (نا.) بڕ: ئالیک

ئالکۆڵ (نا.)[فەر: alcool لە عەر: الکحول] ئاوەکییەکە تام و بۆنێکی توندی هەیە، زوو ئاگر دەگرێ و لە ٧٨ درجە دا دەکوڵێ و لە ١١٢ دەرەجەی ژێر سیفر دا دەیبەستێ و لە کەربۆن و ئیدرۆژێن و ئۆکسیژێن پێک هاتوە. ئالکۆڵ بە گشتی دوو جۆرە. یەکەم ئالکۆڵ ئیتیلیک یا ئالکۆڵی سپی لە ترێ و کشمیش دەیگرن و بۆ خواردنەوە دەبێ و پیاو سەرخۆش دەکا. دووهەم ئالکۆڵ متیلیک یا ئالکۆڵی دارە و بۆ خواردنەوە نابێ و بۆ سووتان و هەندێک ئیشی سەنعەتی و بژیشکی کەلکی لێوەردەگرن. (مەحەممەد زەکەریای رازی یەکەم کەسێک بوو کە ئالکۆڵی لە شەراب گرت و ناوی نا الکحول.)

ئالکۆڵی (ئان. ل)[ئالکۆڵ + ئی] ١ـ کەسێک بە تەواوی ئالوودەی ئارەق و خواردنەوەی ئالکۆڵدار بوە و هەمیشە دەیخواتەوە. ⁘ دوێنێ کابرایەکی ئالکۆڵیم تووش بوو و داوای پارەی لێکردم. ٢ـ هەر شتێکی کە بە ئالکۆڵ

کار دەکا یا ئالکۆڵی تێدایە. ⁂ چراتۆڕی ئالکۆڵی، ســـــۆبەی ئالکۆڵی و ... ٣ـ خواردنەوەیەک کە ئالکۆڵی تێدا بێ وەک ئاوجۆ و شەراب.

ئالمانج (نا.)[باک] بڕ: ئامانج

ئالمۆدە (ئان.)[فـەر: a.la mode] ١ـ بە پێی مـۆد، باوی ڕۆژ، شـتی تازەباو و داهـاتوو. ٢ـ مـــۆد و نـەرێتـــێک کـــە لە فـەرەنگەوە هـاتبێ. ⁂ چەندی لێ جـوانە هـاتوچۆی قــەڵا/ بـەرگی ئالمۆدە، دەدانی تەڵا (کانی مرادان ل ٥٨). & ئەلمۆدە

ئالو (ئان.)[باک] بڕ: ئاڵ3

ئـــالـــوج (نـــا. ل)[ئـــالـــوو + ج][زا] هەڵووچە، هەڵووژە.

ئالومـینیـۆم (نا.)[فـەر: -alumin ium] کانزایەکی سپی و سووکە کە لە ٦٦٠ دەرەجە دا دەتوێتەوە، نیشانەی ئەم کـانزایە لە شـیـمی داAL ە، فـافـۆن، بافۆن.

ئالۆز (ئان.)[باک] بڕ: ئاڵۆز

ئالۆش (نا.)[باک] بڕ: ئاڵۆش

ئالوو (نا.)[باک] بڕ: ئاڵوو1

ئالوودە (نا. مــفـ.)[فــار: آلودە] ١ـ ئۆگـری زۆر و لە ڕادەبەدەر بە شـتـێک یا کەسـێک. ⁂ ئالوودەی تریاک، ئالوودەی کتێب. ٢ـ تووش، گرفتار. ٣ـ پاشگرە بە مـــانای تێکەڵاو، ئاوێتـــە، پیس (بڕ: ئاوی2). ⁂ گـەرد ئالوودەن دەور مــەزار لـەیلێ / ئاوپاشی و مـــاڵاش لازمــــەن خــەیلێ (مـەولەوی ل ٣٦٣). ~ بوون: ١ـ فــێــــر بوون و گـــیــــرۆدە بـوونی لە ڕادەبەدەر بە شـتـێک یا کـەسـێک. ⁂ وەها ئالوودەی مـاڵ و منداڵی خۆیەتی بە بێ وان سـاتێک هەڵناکا. ٢ـ گـرفـتـار بوون، تووش بوون.

تێبینی: ئالوودە لە چاوگی ئالوودەن ـ ی فارسـی بە مـانای پیس بـوون، تێکەڵاو بوون، ئاوێتە بوونە کەوتوە و ڕاستەوخۆ هاتۆتە نێو زمانی کوردیی.

ئالەت (نا.)[عــەر: آلت] ١ـ ئامــراز، ئامـێـر، کـەرەسـە. ٢ـ (کنـ.) ئامـرازی جنسـی ژن یا پیـــاو. ‖ **ئالەتی دەست:** کـەس یا وڵاتی ژێر دەست کـە کـەس یا وڵاتێکی دیکە بۆ سەرکوت و نیازی خۆی کـەلکی لێ وەردەگـرێ. ⁂ شـا ئالـەتی دەستی ئامریکا بوو.

ئالی (نا.)[پەه: ئالەک ـ باک: ئالی، ئال ـ ناو: لا] بەر، ســوێ، لایەن، لا. ⁂ دەست بۆ ئالییێ مە درێژ دکە. ‖ **ئالی**

سۆر: هەرمێ یا سێو کە لایەکی سوور بێ، لاسوور.

ئالیـــاژ (نا.)[فـــەر: alliage] ١ـ تێکەڵاوێکی تواندراوە لە دوو یا چەند کانزا دەگەڵ یەکتر. ٢ـ ئەو کانزایەی کە بەم شـێـوە سـاز دەبێ. (بۆ وێنە لە تێکەڵاو کردنی مس و قەڵایی زەردە ساز دەبێ.)

ئالیک (نا.)[عـەر: علیق] ژەمـە کـا و جـۆ کـە دەیدەن بە وڵاغی بەرزە، ئـالک. **~ دان:** کـا و جـۆ لە بەر وڵاغـان رۆ کردن. **~ ی دوو وڵاغ پێ بەش نەکران:** (کنـ.) دەست و پێ سپیلکە و کـارنەکەر بوون، توانـایی بەڕێوە بردنی کـارێکی چووکە نەبوون.

ئالیـگاتوور (نا.)[ئـین: alligator] جـۆرێک سـووسـەمـاری ئامـریکاییە کـە درێژایی نزیک پێنج میتر دەبێ.

ئالین (چا. ل)[باک] بڕ: ئالان

ئالێـرژی (نا.)[یون: allos ergon] لیـر دەرکـردن و حـەسـاس بوون بـە هەندێک بۆ و خواردەمەنی یا ئاو و هەوا.

ئاڵ[1] (ئان.)[ئەو: ئەورشـە ـ سـان: ئەروسـە ـ پەه: ئـارووس ـ روس: ئالیی. نـاو: ئـاڵ، ئـار ـ بـاش: ئـاڵ ـ هـەو: ئـالا] ڕەنگی سـووری کـاڵ، پەمـەیی. ؛؛ قـژ کاڵی، لێو ئاڵی، پڕشنگی نێگا کاڵ/ ئەی کچە جوانەکەی سەر گۆنا نەختێک ئاڵ (گۆران ل ٤٥).

تێبینی: ئەوێستـایی و پەهلەویی ئەم وشە بە مانای سپییە، سانسکریتەکەی هاومـانای کـوردییـە، هەروەها هـەل لە زاراوەی زازا دا بـە مـانـای ڕەنگی بـۆر هاتوە کە دەگەڵ ئاڵ هاوڕیشەیە. ئەوجار هـەڵ یا ئـاڵ لـە وشـەکـانـی ئاڵەتانج و هەڵەتانجـیش بە مـانای سـەوز هـەر لەم ڕیشەیەن.

ئاڵ[2] (نا.)[بیـر: ئال. نـاو: ئاڵ، ئـاڵە، هاڵە، ئارە] بوونەوەرێکی خەیاڵییە و ژنی زەیسـتـان یا منداڵەکەی دەکـووژێ، ئاڵی زەنـگی، ئـاڵـی زەنگـان. **~ بردنـەوە:** مـردنی ژنـی زەیستـان یا منداڵەکەی. ؛؛ ژنی زەیستان نابێ تەنیا بمێنێتەوە دەنا ئاڵ دەیبـاتەوە. **~ لێدان:** ژنێک کـە تووشـی نـەخـۆشـی ئـاڵ بـوە. ؛؛ پوور بەسێ ئاڵ لێی دا و شێتی کرد. ‖ **ئاڵی زەنگی:** بڕ: ئاڵ 2. **تێبینی:** زەنگ بە مانای تاریکی خەست هـاتوە، یانی ئاڵی شـەوەزەنگ کـە لە تاریکی دا دەژی و بە تاریکی دێ، هـەر ئەوە بوو کـە دیوی ژنی زەیستانیان هەمیشە ڕووناک ڕادەگرت.

ئاڵی زەنگان: بڕ: ئاڵی زەنگی. ∷ لە قسان ئاڵی زەنگانی / وەکی دی ریخ لە لینگانی (امثال و حکم ل ٣٧٤)

تێبینی: زەمانی زوو ژن لە ماڵ دەزا و قابیلە و ماما بۆ زانی یاریدەیان دەدا و بە دەست و کەرەسەی میکرۆباوی منداڵیان دەزاند و نێوکیان دەبڕی، هەر ئەو میکرۆبە دەبوو بە هۆی شێت بوونی ژن یا کوشتنی ژن یا منداڵ. خەڵک ئەم هۆیەیان دەبردەوە سەر بوونەوەرێک بە ناوی ئاڵ. هەر لەبەر ئەوە ژنی ژەیستانیان لە ژووری بە تەنیا نەدەهێشتەوە هەتا حەوتووی چووبا.

ئاڵ [3] (ئان.)[باک: ئالو ـ ناو: ئاڵ، ئار، هار ـ هەو: هاڵ] ١ـ حاڵەتێکە دوای خواردنی شتی ترشی وەک سماق یا هەلووچە و هەناری ترش بە سەر ددانەکان دادێ و مرۆڤ ناتوانێ خواردەمەنی باش بجوا و ئەزیەت دەدرێ. ئەم وشەیە تەنیا دەگەڵ چاوگی بوونەوە دەکار دەکردرێ. ٢ـ ترش. ∷ ئاڵ و بۆڵ. ~ **بوونەوە:** کول بوونی کاتی ددانەکان بە ترشی خواردنی زۆر. ∷ هێندە هەڵووچەی ترشمان خوارد ددانەکانمان هەموو ئاڵ بوونەوە.

ئاڵ [4] (پاشـ.) پاشگری وێچوون و نیسبەت دان کە بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی دیکە ساز دەکا. ∷ چەنگاڵ، چەتاڵ، گەرداڵ.

ئاڵا [1] (نا.)[باک: ئالا ـ ناو: ئاڵا، ئارا ـ باش: ئاڵا ـ هەو: ئاڵا] ١ـ پارچەیەکە هەر وڵاتەی دروشم و رەنگ و نیشانی خۆی لە سەر دەکێشێتەوە وبە ناوی پێناسی ئەم وڵاتە هەڵیدەدا، بەیداغ، بەیداخ، بەیاخ. ٢ـ هەر ئەو پارچەیەیە کە یانەی گەورە، ناوەند و رێکخراوەکان بە دروشمی تایبەتی خۆیان هەڵیدەدەن. ٣ـ کوتە پارچەی زیادی کە منداڵان دەیکەنە جل و بەرگ بۆ بووکۆڵەکانیان والا، ئاڵەبووک، ئاڵابووک. ٤ـ (مجـ.) بەرز. ∷ باڵای ئاڵای شەنگ سەد بەڵا پێوەن/ دووکانچەی شادی دەردینان شێوەن (مەولەوی ل ٨٣). ~ **بڵند کردن:** ئاڵا هەڵکردن، بەرز کردنەوەی ئاڵا. ~ **راوەشان:** ئاڵا شەکانەوە. ~ **راوەشاندن:** ئاڵا شەکاندنەوە. ~ **شەکانەوە:** جوڵانەوەی ئاڵا بە با یا بە دەست کەسێکەوە. ~ **شەکاندنەوە:** جوڵاندنەوە و راوەشاندن و بەرز کردنەوەی ئاڵا. ~ **هەڵکردن:** بەرز کردنەوەی ئاڵا، هەڵێنانی ئاڵا، ئاڵا

هەڵدان، بەیداغ هەڵکردن :: لە بازاڕی ئالا هەڵکردن و ئالا راوەشانە / عەتر پڕژاندن و عەتر رژانە (سەعید و میرسێوەدین ل ٩١). ~ **هەڵدان:** بڕ: ئالا هەڵکردن. **وە بەر ~ی پێغەمبەر کەوتن:** (دوعا) وە بەر رەحمەتی خودا کەوتن ، دەگەڵ تاقم و دەستەی پێغەمبەر چوونە بەهەشت.

ئالا^2 (ئان.) بڕ: ئاڵ1. :: ئاد مارۆ بە ویر تەرزەکەی بالات/ ئەو دیدە مەستت، ئێد خاڵ ئالات (مەولەوی ل ٢٣٥).

ئالا^3 (نا.)[؟][هەو] قەڵەم، خامە.

ئالابووک (نا. ل)[ئالا1/٣ + بووک] بڕ: ئاڵەبووک

ئالابێژ (نا. چا)[ئالا (ئاڵە) + بێژ2] بڕ: ئاڵەبێژ

ئالات (نا.) بڕ: ئاڵەت2 و 1

ئالاچغ (نا.)[تور: ئالاچیق] ١ـ هۆدەیەکی کۆچەرەکانە کە دیوارەکانی لە لبادە و لێک دەدرێن و لە کاتی ماڵ گواستنەوە لێک جیا دەبێتەوە. ٢ـ کەپر.

ئالاچی (ئان. ل)[ئالا + چی] بڕ: ئالادار. :: ... هەمزە و هەببباس و هەیدەرە / دەگەڵ مەقلووبی پەڕ بە سەرە / ئالاچی سوڵتان سەمەرە. (مان ل ١٩).

ئالادار (ئان. فا)[ئالا1 + دار] ١ـ کەسێک کە لە پێشەوەی سپا یا کۆمەڵێک ئەرکی هەڵگرتنی ئالای پێدراوە. ٢ـ (کنە.) سەرۆک و سەردەستەی تاقمێکی ناڕازی. & ئالاچی، ئالاهەڵگر، بەیاخدار، بەیداخدار، بەیداغدار.

ئالاداریی (حم.)[ئالادار + ئیی] کاری ئالادار، ئالاهەڵگریی، بەیداغداریی، بەیداخداریی.

ئالاش (نا.)[؟] زەل و قامیشێک کە دوای دارەڕا لە سەری رۆ دەکرێ و گڵەبانی لە سەر دەکەن، پردوو، سەرمیچ، پەردوو، لیشامە، لیشمە، هەلاش.

ئالامەت (نا.) بڕ: هەلامەت

ئالان (چا. ل)[باک: ئالین ـ ناو: ئالان، هالان، ئاران] پێچرانی شتێکی درێژ لە شتێکی دیکە، لێهالان. :: بە داو هەر تارە بۆ من بۆتە تارێک / لە پێم ئالاوە زولفی تار و ماری (وەفایی ل ١٨٣). مارێکی قەف ئەستوور لە دار ئالابوو.

ئالاندن (چا. م)[ئالان + دن] لێبەستن و پێچانی هەر شتێکی درێژ لە شتێکی

دیکە، لێهاڵاندن، هاڵاندن، ئاراندن، ئالاندن. ⁂ لەبەر سەرئێشە دەسرەیەکی لە سەری ئاڵاند و درێژ بوو.

ئاڵاهەڵگر (ئان. فا)[ئاڵا1 + هەڵگر] بڕ: ئاڵادار

ئاڵاهەڵگریی (حم.)[ئاڵاهەڵگر + ئیی] بڕ: ئاڵادارییی

ئاڵایی (ئان. ل)[ئاڵا2 + ئی] ڕەنگاوڕەنگ، چەند ڕەنگ، ئاڵ و واڵا، ئاڵ و واڵ.

ئاڵ بڕە (نا. فا.)[ئاڵ2 + بڕ/٧ + ئە] کەسێک کە چارەی ژنی ئاڵ لێدراو دەکا.

تێبینی: هەندێک جار ئەو ژنەی کە ئاڵ لێیدەدا بەم جۆرە چارەیان دەکرد. ژنێک کە پێشتر منداڵەکەی ئاڵ بردوویەتەوە یا پیاوێک کە ژن یا منداڵەکەی ئاڵ بروویەتیەوە دەیانهێنا و ئەویش چەند جار پرچی ژنی تووش بووی دەکێشا یا ئەوە کە ژنەکە لەچکە و پیاو جەمەدانی خۆیان دەدایە هەتا چل شەوان لە سەری یا لە قەدی ببەستێ.

ئاڵبۆم (نا.)[فەر: album] دەفتەرێک کە وێنە، تەمر و شتی لەو بابەتەی لە سەر پەڕەکانی دەدەن.

ئاڵتوون (نا.)[تور: altın] زێڕ، تەڵا.

ئاڵتوونی (ئان. ل)[ئاڵتوون + ئی] ١- هەر شتێکی کە لە زێڕ ساز کرابێ. ٢- ڕەنگی زەردی وەک ڕەنگی زێڕ. & زێڕن، زێڕین، تەڵایی.

ئاڵتی ڕەم (نا. ل)[تور] ئەندازەیەکە بۆ کێشان کە دەبێتە پەنجاوپێنج گرەم.

تێبینی: ئالتی لە تورکی دا یانی شەش و ڕەم سواوی درەمە یانی شەش درەم.

ئاڵچاخ (ئان.)[تور: alçak (نزم)] کەسی سووک و چرووک کە لە نێو خەڵک دا حورمەتی نەبێ، خوێڕی، ئاڵچاغ.

ئاڵچاغ (ئان.) بڕ: ئاڵچاخ

ئاڵدۆز (نا.)[تور: yaldız] رووکێشی زێر و زێو لە سەر فلزی کەم بایخ، ئاوەزێر و ئاوەزێو. ⁂ ئاسنگەرم بۆ بێنن بە مشتەرییە / بۆم دورووس بکا رکێفی ئاڵدۆز، دانە لغاوی هەوێزە مرواریییە. (مان ل ١٩٧). ~ **کردن:** رووکێش کردنی فلز و کانزای کەم بایەخ بە زێڕ یا زێو، ئاوەزێو کردن، ئاوەزێڕ کردن.

ئاڵدۆزکاریی (حم.)[ئاڵدووز + کار + ئیی] کار و پیشەی رووکێش کردنی

کانزا.

ئاڵشت (نا. چا)[تور: alış] ئاڵوگۆڕ، گۆڕین، گۆڕینەوە. **~ کردن:** گۆڕینەوە، ئاڵوگۆڕ کردن.

ئاڵشک (نا.)[؟][ئەر] شێ و نمێکە وەک بەفرکە لە کاتی سەرمای ژێر سفر لە سەر زەوی و گیا و چیمەن دەکەوێ، زوقم، سیخوار، خووس، خووسار.

ئاڵش وێرش (نا. چا)[تور] بڕ: ئاڵ و وێر

تێبینی: ئاڵش لە چاوگی تورکی ئالماق بە مانای وەرگرتن و وێرش لە چاوگی وێرماق بە مانای دان کەوتوە و بە گشتی یان دان و ستان

ئاڵف (نا.)[عەر: علف] گیای دروای ئیشک کراو کە زستانان دەیدەن بە ماڵات.

ئاڵفانە (نا. ل)[ئاڵف + ئانە] باجێکە لەجیات حەقی لەوەڕ و دروونی گیا بۆ داخستنی دەدرێ بە ئاغا و دەرەبەگ.

ئاڵفتە (نا. مف.) هۆگر، ئالوودە، خوو پێگرتوو. ؛؛ هێند ئاڵفتەی سینەمایە هەموو ڕۆژێ دوو سێ فیلمان دەچێ.

تێبینی: ئەم وشەیەش لە زمانی کوردیی دا مەسدەرەکەی لە بیر چۆتەوە و لەوانەیە، یەکەندەردوو بە بیران دا بێ کە لە (الفة)ی عارەبی وەرگیراوە، بەڵام مەسدەری (ئالۆفتەن) بە مەعنای (ئاشق بوون) کە لە فارسی دا هەیە و زۆر زۆر کەم دە کار دەکرێ، ئەم گومانە ناهێڵێ (قامووس ب ١ ل ٥٨). ئالۆفتە لە فارسی دا بە مانای شێواو و پەریشان هاتوە.

ئاڵفجاڕ (نا. ل)[ئاڵف + جاڕ][ئەر] شوێنی لەوەڕ و دروونی ئاڵف، لەوەڕگە، گیاجاڕ.

ئاڵقە (نا.)[عەر: حلقە] ١ـ شتی خری نێو بۆش کە دوو سەرەکەی گەیشتبێتەوە یەک، ئەڵقە، ئاخڵە. ٢ـ ئەنگوستیلەی دەزگیرانیی کە کور و کچی نیشانەکراو دە قامکی یەکدی دەکەن. ٣ـ جورە گوارەیەکە لە فلزی کەم بایخ کە دەروێش و مریدی شیخان لە گوێی دەکەن (پتر لە لا گوێیەک دەکردرێ). ٤ـ جۆرە گوارەیەکی ئاسایی و کەم بایخ بوو کە زوو بۆ ناسینەوەی کویلە و بەندە و غوڵام دە گوێیان دەکرد. ٥ـ کۆ بوونەوەی خەڵک لە دەوری کەسێک یا شتێک بە شکڵی جەغز. ٦ـ بڕ: ئاڵقەی زێڕ. || **ئاڵقەی زێڕ:** خشلێکە لە زێڕ کە کە لە سەر کۆچکەی دەدروون و دەکەوێتە سەر لاجانگ و

زۆرتر لە نێو ژنانی مەنگوورِ دا باوە.
ئاڵقەی ونبوو: رەگەزی گیاندارێکە بە پێی فەرز کە دە نێوان مەیموون و مرۆڤ دایە و گۆیا مرۆڤی ئێستا درێژەی ئەم رەگەزەیە، لەم ئاڵقە ونبوویە هێشتا هیچ بەڵگە و نیشانەیەک نەدیتراوەتەوە.

ئاڵقە بەگوێ (ئان. ل)[ئاڵقە + بە + گوێ] حاڵی مرۆڤێک کە ئاڵقەی دە گوێ دایە و بۆتە بەندە و ناچار گوێ لە فەرمانی خاوەنی بگرێ، گوێ رایەڵ، ئاڵقە لە گوێ. ٢ـ (کنـ.) فەرمانبەر، گوێ بیست، گوێ لە مشت، بەندە.

ئاڵقە بەگوێیی (حم.)[ئاڵقەبەگوێ + ئیی] فەرمانبەریی، گوێ بیستیی، بەندەیی، گوێ رایەڵیی، ئاڵقە لە گوێیی.

ئاڵقەتیز (گیا.)[؟] گیایەکی خۆرِسکە، زۆر بەرز نابێتەوە، ساقەتی قەف قەف و شینە. کاتێک بیشکێنیەوە ئاوەکییەکی وەک شیری لێدەتکێ کە لە سەر کلۆ قەندێکی دەکەن و بۆ رەوانی کەلکی لێوەردەگرن، ئاڵقەتیس.

ئاڵقەتیس (گیا.) برِ: ئاڵقەتیز

ئاڵقەرِێز (نا. ل)[ئاڵقە + رێز] ریزە زنجیرێکە، بنەکەی وەک بزماری دوو سەر وایە و لە دەرکەی دەکوتن و لە پشتەوە پەرچی دەدەنەوە و سەرەکەی دیکەی ئاڵقەیەکی گەورەترە کە دەچێتە نێو ئاڵقەیەکی جیا کە لە چوارچێوەی دەرکە دراوە و دەرگای ماڵ یا دوکانی پێدادەخەن. **~ کردن:** داخستنی دەرگا بە ئاڵقەرِێز.

ئاڵقەزوونە (نا. ل)[ئاڵقە + زوون (زوان) + ئە] برِ: ئاغزوونە

ئاڵقەلەگوێ (ئان. ل)[ئاڵقە + لە + گوێ] برِ: ئاڵقە بەگوێ

ئاڵقەلەگوێیی (حم.)[ئاڵقەلەگوێ + ئیی] برِ: ئاڵقە بە گوێیی

ئاڵقە و کۆچکە (نا. ل)[ئاڵقە + و + کۆچکە] کۆچکەیەک کە بە ئاڵقەی زێرِ نەخشاوە و ژنە مەنگوور بۆ جوانی لە سەریان دەبەستن.

ئاڵک (ئا.)[برِ: ئاڵوو1][ئەر] برِ: لوو

ئاڵ و بۆڵ (ئان. ل)[ئاڵ3 + و + بۆڵ] ترێیەک کە هێشتا تامی مەیلەوترشە و ماویەتی بە تەواوی بگا، بۆڵەتەمە، بۆڵەتەمێ، بەرەکە. **~ بوون:** ترش و شیرین بوونی بەرسیلە، بۆڵەتەمێ تێکەوتن.

ئاڵوگۆرِ (نا. چا)[ئاڵ + و + گۆرِ] ١ـ

کاری گۆڕینەوەی شتێک بە شتێک بێ ئەوەی پارە لە گۆڕ دابێ، ئاڵوویر. ٢ـ کاری گۆڕینەوەی دوو شت لە یەک جۆر. ٣ـ کاری سەرتاپێ گۆڕینی جل و بەرگ. ٤ـ تێکچوونی بار و دۆخی پێشوو. ~ **بەسەر داهاتن:** گۆڕان و تێکچوونی بارودۆخی پێشوو و هەڵدانی بارودۆخی نوێ. ∷ خەڵک وەک جاران نەماون ئاڵوگۆڕیان بە سەر دا هاتوە. ~ **کردن:** ١ـ گۆڕینەوەی دوو شت دەگەڵ یەکتر بێ ئەوەی پارەیەک بدرێ یا وەرگیرێ. ∷ تایەکم ئارد دەگەڵ بزنێک ئاڵوگۆڕ کرد. ٢ـ گۆڕینەوەی دوو شتی یەکجوور. ∷ کۆتەکانتان ئاڵوگۆڕ کەن. ٣ـ گۆڕینی جل و بەرگ. ∷ بچۆ حەمام خۆت بشۆ و جلەکانت ئاڵوگۆڕ کە!

تێبینی: ئاڵ لە ئالماغ ـ ی تورکی بە مانای وەرگرتن و گۆڕ لە گۆڕینەوەی کوردیی کەوتوە و مانای گشتی دەبێتە وەرگرتن و دان یا دان و ستان، ئەوەش دەگەڕێتەوە ئەو سەردەمەی کە پارە و پووڵ دەوری سەرەکیان نەبوە و شتیان لە جیاتی شت داوە. ئێستاکە مانای ٤ یانی گۆڕانی باری وڵات (ئابووری، سیاسی و کۆمەڵایەتی) جێی بە ماناکانی دیکە تەنگتر کردوە.

ئاڵ و واڵ (ئان. ل)[ئاڵ1 + و + واڵ] ڕەنگاوڕەنگ، ئاڵ و واڵا، ئالایی. ∷ خەملی چیا و چەمەن بە سپی و سەوز و زەرد و سوو/ دار و دەوەن بوە بە هەزار ڕەنگی ئاڵ و واڵ (حەقیقی ل ٥١).

ئاڵ و واڵا (ئان. ل)[ئاڵ1 + و + واڵا] ڕەنگاورەنگ، ئالایی. ∷ بەس بێ جیلوەی زولف و خاڵان! ئاشقی ڕوخساری خۆت/ ئاڵ و واڵای خولدی ناوێ تالیبی دیداری خۆت (وەفایی ل ٣١)

ئاڵوویر (نا. چا)[تور: ئال (ئالماغ) + و + وێر (وێرماغ)] بڕ: ئاڵوگۆڕ/١

ئاڵوێنی (نا.)[؟] ١ـ چەشنێک قەیسی کە دەنکەی شیرینە ٢ـ دەنکی شیرنی قەیسی. & هەڵوێنی.

ئاڵۆ (نا.)[؟][ئەر] برای دایک، لالۆ، لالە، خاڵ.

ئاڵۆز (ئان.)[باک: ئالۆز ـ ناو: ئاڵۆز، ئارۆز، هاڵۆز ـ هەو: ئاڵۆز] ١ـ هەموو شتێکی ڕێسراوی درێژی لێک هالاو (کاموا، بەن، دەزوو و...) ٢ـ تووک و پرچی شانە نەکراو. ٣ـ بار و دۆخی شێواوی وڵات کە کەس کەس نەناسێتەوە. ٤ـ کەسی شێواو و ئاگا لە

خۆ نەماو. ٥ ـ مەسەلەیەکی گران و بە گرێ و گۆڵ. ٦ـ پیاوی توورە و تۆسن و بەد ئەخلاق. ٧ـ ئەسپی تۆر و سەرکەش کە زۆر گوێ ناداتە سوار. ٨ـ ڕۆژی سارد و تووش و کرێوەی زستان . ٩ـ تێکەڵ پێکەڵ. بێ سەر و بن. ؛؛ دوێنێ شەوێ خەونێکی ئاڵۆزم دیت. **~ بوون:** ١ـ تێک هاڵانی کەلاف و ڕیسراوی درێژی وەک بەن و دەزوو. ٢ـ تێک هاڵانی پرچی درێژ و دانەهێنراو. ٣ـ شێوانی باری ئاسایی وڵات. ٤ـ شێوان و تێک چوونی باری ئاسایی کەسێک. & ئاڵۆسکان، ئاڵۆزکان،ئاڵۆزان. **~ کردن:** ١ـ تێک هاڵاندنی ڕیسراوی درێژ کە لێک کردنەوەی گران بێ. ٢ـ تێک دانی سەر و پرچی شانە کراو. ٣ـ تێک دانی باری ئاسایی وڵات. ٤ـ تێک دان و شێواندنی باری ئاسایی کەسێک. & ئاڵۆزاندن.

ئاڵۆزان (چا. ل)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون. ؛؛ عەنبەری سارا وتم زوڵفی، نەباتی میسری لێو / زوڵفی ئاڵۆزا، وتی لێوی کە ناوی من نەبات (مەحوی ل ٥٩).

ئاڵۆزاندن (چا. م)[لە: ئاڵۆزان] بڕ: ئاڵوز کردن

ئاڵۆزاو (نا. مف.، ئان. مف.)[لە: ئاڵۆزان] چلۆنایەتی ئاڵۆز بوونی ئەو حاڵەتانەی لە ئاڵۆز دا هاتوون (بڕ: ئاڵۆز)، ئاڵۆزکاو، ئاڵۆسکاو. ؛؛ شل و مل و سایەگەردن سەریان لە سایەی پەنجەران دەرهێناوە / زولفیان دەڵێی ئاوریشمی خاوە و نەئاڵۆزاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٥).

ئاڵۆز پاڵۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + پاڵۆز] تێکەڵ پێکەڵ، شێواو، ئاڵۆز پلۆز، ئاڵۆز و بلۆز.

ئاڵۆزپلۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + پلۆز] بڕ: ئاڵۆزپاڵۆز

ئاڵۆزکان (چا. م)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون

ئاڵۆزکاو (نا. مف.، ئان. مف.) [لە: ئاڵۆزکان] بڕ: ئاڵۆزاو

ئاڵۆز و بلۆز (نا. ل)[ئاڵۆز + و + بلۆز] بڕ: ئاڵۆز پاڵۆز

ئاڵۆزیی (حم.)[ئاڵۆز + ئیی] ١ـ شێواویی وڵات ٢ـ تێکەڵ پێکەڵ بوونی بیر و مێشک. ٣ـ دوودڵیی، شک.

ئاڵۆسکان (چا. م)[لە: ئاڵۆز] بڕ: ئاڵۆز بوون

ئاڵۆسكاو (نا. مـفـ.، ئان. مـفـ.)[لە: ئاڵۆسكان] بڕ: ئاڵۆزاو

ئـاڵـۆش (نـا.)[بـاك: ئـالـۆش ـ نـاو: ئـاڵۆش ـ هـەو: ئـاڵۆش] ١ـ نـەخـــۆشـی پێـست كـە لە نێـوگـەڵ دەدا و پیـاو هـەر دەیخـورێنێ و هـەڵیـدەكـڕێنێ، خـارشت، خـوروو، قنگەخـرۆكـە، حـەكـە. ٢ـ (كنـ.) ژنی پێخۆش و خورووداری حەكەدار.

ئاڵۆشـاویی (ئان. مــفـ.)[ئاڵۆش + ئاویی2] حـاڵـی كـەسـێك كـە ئالۆشی هەیە، ئاڵۆشدار، بە ئاڵۆش.

ئاڵۆشدار (ئان. فا)[ئاڵۆش + دار] بڕ: ئاڵۆشاوی

ئاڵـوو[1] (نـا.)[پـەهـ: ئالـەگ (هـەڵووژە)] ١ـ (ئـا.)[باك: ئـالوو ـ نـاو: ئـاڵوو ـ بـاش: ئـاڵـوو] دوو لووی بـچـــــووكی بـادامـی گـەروون لە ژێر چەنە. ئیشـی ئەم لوویانە سـاز كردنـی گرمـۆڵەی سـپـی بۆ لەشـە و هـەندێك جـار لە بەر شـالاوی مـیـكرۆب چڵـكێ دەكـا و دەمـاسـێ، ئارگـووشك، مــەرازە. ٢ـ (گـیـا.) هەڵووژە، هەڵووچە. ~ **كـــــەوتن:** بڕ: ئـاڵوو هـاتـن. ~ **گرتنەوە:** بڕ: ئاڵوو هەڵدانەوە. ~ **هاتن:** چڵـك كـردنی ئاڵووكـان و هـەڵمسـانیـان، ئاڵوو كـەوتن. ~ **هەڵدانەوە:** دامـاڵینی ئاڵوو لە دیوی دەرەوە بۆ چاك كـردنەوە و نیشتنەوەی، ئاڵوو گرتنەوە.

تێبینی: ئاڵوو (ئاروو، ئالوو) بە گشتی بە مـانـای خـڕ و گـرمـۆڵەیە و لە گـەلێك وشـە دا ئەم مانایە نیشـان دەدا. ⁙ لوو، ئاڵووباڵوو، شـەفـتـالوو، هوڵوو، زەردالوو، ئاروونگ، ئاڵگ.

ئاڵـوو[2] (پاشـ.) بە نـاوەوە دەلكێ و ئاوەڵناو ساز دەكا و مـانـای تێكەڵ بوون و ئاوێتە بوون دەدا، ئاوی، ئاو. ⁙ زامێ ژارئـاڵوو، بـێ دەوا و دامێ / مـــەزانـوون جـەی زام، مـەوینون كـامێ (بێسـارانـی ل ١٤٦). خەواڵوو

تێـبـینی: ئاڵوو لە چاوگـێكی لە بیـر كـراوی كـوردیـی (ئالاوتن) هـاوڕیشـــەی ئامـێتن كەوتۆتەوە ئەم چاوگە بە شێـوەی ئـالووتـەن لە پەهـلەویی و بە شـــێـــوەی ئالوودەن لە فـارسـی دا هـەیە. ئەم چاوگە هێشـتا لە پـالاوتن دا ماوە كە مانای دژی خۆی دەدا.

ئاڵووباڵوو (گـیـا.)[ئاڵوو1 + باڵوو] [باك: هـەلهـەلـووك ـ ناو: ئاڵووبـەلاڵووك، بـەلاڵووك، هـاڵـووبـەلاڵووك، ئـاریـبـــاری] دارێك و بەری دارێكە شـێـوەی گـێـلاس دەدا، بەرەكەی مزرە، سـوورێكی مـەیلەوە

ڕەشـە، بە رووتی دەخـورێ، مرەبا و رووب و شــەربـەت و تەنانـەت شــەرابیــشـی لێ ســاز دەکەن، بۆ وێشک کردنیش دەست دەدا، Prunus brigantica نــاوی لاتینی ئەم دارەیە.

ئاڵووبخارا (گیـا.)[ئاڵوو1 + بخـارا] جـۆرێک هەڵووچەی ترشــە کـە ئیـشک دەکـردرێ و لە بۆ ترش کـردنی هەنـدێک چێـشت کـەلکی لێـوەردەگرن، هـەڵووچە پاوەیی، هەڵووچەڕەشـە، هەڵووژەڕەشە.

تێبینی: بوخـارا شـارێکە لە کۆمـاری ئوزبەکستان.

ئاڵوو بەلاڵووک (گیا.)[ئاڵوو1 + بەڵ + ئاڵوو + ک] بڕ: ئاڵووباڵوو

ئــاڵــوودار (نـا. ل)[ئـاڵـوو + دار1] دارێکی راسـت و درێژ کـە زۆر ئـەسـتـوور نیـە و لـە خـانووبەرە ســاز کـردن دا بۆ دارەڕا کەلکی لێوەردەگرن.

تێبـینی: ئارووک یا ئاریک لە زاراوەی باکــووریی دا بـە مــانای مــێچ هاتوە و وشــەی ئـاروو و ئاڵوو هـەریـەکن و تەنیـا ئاڵ و گـۆڕی بە ســەر دوو پیـتـی **ڵ** و **ر** دا هـاتـوە کـە وێنەی یـەکـجـار زۆرە. بەم پێودانە ئاڵوودار دەبێتە داری مێچ.

ئاڵهــا (نا.)[؟][ئـەر] مــەیل، تـاســە، ئارەزوو، ئیـشـتـیـا، ئـەڵهـا ∷ ئاڵهـای سەفەرم کردگە.

ئاڵە (نا.)[بڕ: ئاڵ2] ١ـ بڕ: ئاڵ2. ٢ـ مووروویەکی رەنگ سپی یا شیری رەنگە کـە لە بەرمـووری ئـاڵە و شـەوەی دەکـەن. (بڕ: بەرمووری ئاڵە و شەوە).

ئاڵەبووک (نا. ل)[ئالا1 / ٣ + بووک] کوتە پارچەی زیادی کە کچۆڵان دەیکەنە جل و بـەرگ بۆ بـووکــەکــانیــان، جل و بەرگی بووکۆڵە، ئالابووک، واڵەبووک.

ئاڵەبێــژ (نا. چا)[ئاڵە (هـێـڵـەگ) + بێژ2] کـاری دابێـژتنی هاڕاو بە پارچەی کون کونی ورد یا بە هێڵـەگی کون ورد، ئالابێـژ، واڵەبێـژ. **~ کـردن:** دابێـژتنی هـاڕاو بـە هێــــڵــــەگی ورد یا کـــوتـە پارچـەیەکی کــون کــونی ورد، ئـالابێــژ کردن، واڵەبێژ کردن.

ئاڵەبێژ کراو (ئان. مفـ.)[لە: ئـاڵەبێژ کـردن] هاڕاوی ورد دابێـژراو بە هێـڵـەگ یا پارچەی کون ورد، دابێژراو. ∷ خوێی ئاڵەبێژکراو.

ئاڵەت[1] (گـیـا.)[؟] بەری گـیـایـەکی سـاقـەت درێژ و باریکە و لە دار دەهاڵێ و لە شوێـنی گەرم وەک هیندوسـتان دەڕوێ و هـەتـا سی ســاڵان بەر دەدا. بەرەکــەی

دەنکێکی ورد و ڕەشە و زۆر تیژە و بە هێشوویە، لە کوردەواری ئەم دەنکە دەهاڕن و لە چێشتی دەکەن. & بیبەر، ئیسۆت، ئیسیوەت، ئالات.

ئاڵەت[2] (نا.)[عەر: آلة] ١ـ داری چووکی داتاشراو و ساز کراو بۆ پەنجەرەی قەدیم. هەر پەنجەرەیەک دەیان ئاڵەتی دەویست و بە شکڵی چووک و جوانی هەندەسی لێکیان دەبەست و کوتە شووشەیەکی سپی یا ڕەنگیشیان تێدەگرت. ئێستا لە هەندێک شوێنی کۆن ئەم جۆرە پەنجەرانە ماون کە بە ئاڵەت ساز کراون. ٢ـ داری چووک و خڕی داتاشراو بە شێوەی شیش و میل کە لە شوێنی پاڵ دانەوەی کورسی و سەندەڵی و نیم تەختی دەگرن. & ئالات، ئاڵەتە.

ئاڵەتانج (گیانـ.)[ئاڵ1 + ئە + تانج] جۆرێک مراوی کێویی، ڕەنگی سپی و خاڵخاڵە، پەڵەیەکی سەوزی سێ سووچی لە سەرە، گۆشتی دەخورێ و ڕاو دەکردرێ، Tadorna tadorna ناوی لاتینی ئەم باڵندەیە، هەڵەتانج.

تێبینی: ئاڵ لەم وشەیە دا بە مانای ڕەنگی کەسک یا سەوز هاتوە. بە گشتی ڕەنگی ئاڵ لە زمانەکانی هیند و ئێرانی دا ڕەنگێکی یەکدەست نیە و هەر کام بۆ ڕەنگێکیان بە کار بردوە. لە زمانی کۆنی تەبەریی دا ئاڵ بە مانای سەوز هاتوە. (بڕ: ئاڵ1).

ئاڵەتە (نا.)[ئەر] بڕ: ئاڵەت2

ئاڵەتە کێوییلە (گیا.)[ئاڵەت1 + ئە + کێو + ئییلە] گیایەکی خۆڕسکە پتر لە دەم جۆبار و ڕۆبار شین دەبێ گوڵی مۆر و بە هێشوویە و تام و بۆنی توند و تیژە.

ئاڵە فەرەنگ (ئان.)[فەر: a la franque] کەسێک کە جل و بەرگی فەرەنگی دەبەر دەکا و لە ژیانی دا لاسای ئەوان دەکاتەوە، فەرەنگی مەئاب، ئەلمۆدە.

ئاڵەقۆق (گیا.)[ئاڵ1 + ئە + قۆق (کۆک)] بڕ: ئاڵەکۆک

ئاڵەکۆک (گیا.)[ئاڵ1 + ئە + کۆک] ١ـ لە یەکەم گیا خۆڕسکەکانی بەهارییە کە زۆرتر لە پەنا پەڵە بەفران سەر دەردێنێ، بە قەرا بستێک لە زەوی بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی لە شنگ دەچێ بەڵام تووکن و هەندێک پانترن، گوڵەکەی زەردن و بنێکی خڕیان هەیە کە دەخورێ، ئاڵەکۆک هەموو ساڵێ لە سەر بنجی خۆی سەرهەڵدەداتەوە و لە گوڵ و

ریشەی بۆ دەرمانیش کەلک وەردەگرن، primevere ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، ئاڵەقۆق، هەڵەکۆک، هاڵەکۆک، پەڵووک.
٢ـ (کنـ.) دیاری هەژارانە. ≈ دیاری شوان ئاڵەکۆکە. ‖ **ئاڵەکۆکی نێو دوو بەردان:** (کنـ.) کەسێک کە لە هەموو لایەکەوە زەخت و زۆری بۆ دێنن.

ئاڵەم (نا.) بڕ: عالەم. ≈ تەک دا تاریکی ئەو لای تەریکی / ئاڵەم چەنی نوور کەرد هام شەریکی (مەولەوی ل ٢٤٥).

ئاڵی (ئان.) پیاوی ژێر دەست و گوێ لە مستی ژن، پیاوێک کە ترسی لە ژنەکەی هەیە. **~ بوون:** لە ژن ترسان و لە ژێر ئەمری ژن دا بوون.

تێبینی: بەرامبەر بەم وشەیە لە کۆیە (هۆمەر = عومەر) و ئەو دوایانەش لە سلەیمانی (یۆسف) باوە، جا ئەوەی کە بۆ ئەم مەبەستە هەر ناوی (شەخس) بە کار دێ، دەمهێنێتە سەر ئەم باوەڕە کە ئەسڵی ئەم وشەیەش (عەلی) بێ. (قامووس ب ١ ل ٦٤). وشەی ئاریلە کە پێک هاتوو لە [ئاری + لە]یە گومان دەخاتە سەر ئەم بۆچوونەی زەبیحی و شیاوی پتر لێکۆڵینەوەیە بە لەبەر چاو گرتنی ئەوە کە دوو پیتی ل و ر ئاڵوگۆڕییەکی زۆریان هەیە و شک نیە کە ئاڵی و ئاری هەر یەک وشەن. (هس: ئاریلە)

ئام[1] (نا.)[عەر: عم][باک] برای باوک، مام.

ئام[2] (پێشـ.)[بڕ: ئاو3] هەم، هاو ≈ ئامپا، ئامپیاڵە، ئامیار.

ئام[3] (چا. مخ) هات، هام ≈ ئاموشۆ

تێبینی: ئام لە چاوگی ئامای هەورامی بە مانای هاتن کەوتوە و تەنیا لە وشەی ئاموشۆ دا دەبیندرێ و پەڕیوەتە نێو زاراوەی ناوەندیی و شێوەی هام ـ یشی لێبۆتەوە.

ئام[4] (ئام.)[بڕ: ئا14] دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێک دەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ ساز دەکا. ≈ بەرامبەر

ئاماج (نا.) بڕ: ئامانج. ≈ رۆح جە تەن پەڕواز موژەی مەستێکم / ئاماج تانەی خاس و کە.ستێکم (وەلی دێوانە ل ٨٧).

ئامادە (ئان.)[باک: ئامادە ـ ناو: ئامادە ـ باش: ئامادە] ساز، تەیار، حازر. **~ بوون:** ساز بوون، تەیار

بوون، حــازر بـوون. **~ کــردن:** ســاز کردن، حازر کردن، تەیار کردن.

ئامادەیی (حم.)[ئامادە + یی] ئامادە بوون، حــازریی، تەیاریی. :: ئامــادەیی خــۆم بۆ چوونە ســـەیران و گــەشت ڕاگەیاند.

ئامار (نا.)[لە: ئامارتش][پەهـ: ئامار] ١ـ ڕادە و ئــەنــدازە بــە پــێـی بـژار و لێکدانەوە، بژار، ژمارە. :: بە پێی ئامار هەمـوو سـاڵێ ... منداڵ لە دایک دەبن و ... کەس دەمرن. ٢ـ [زا] ژمارە

تێبینی: فارس ئەم وشەیەی لە زمانی پەهلەویی دەرکێشاوە و لە جیات -sta tistique بە کــــاری دێـنێ و ئەویش زانســــتــێکە کـــە بە بژار و ژمـــارە ڕووداوەکان و ژیانی کۆمەڵایەتی نیشان دەدا وەک بژاردنی ڕادەی حــەشـێـمــەتی وڵات یا شـارێک. هەر چەند ئەم وشـە لە زمـانی فـارسی ڕا هاتۆتە نێـو زمـانی کوردییەوە بەڵام خزمایەتی و نزیکایەتی ریشــەیی دە گــەڵ کـوردیی زۆرترە. [بڕ: ژماردن].

ئامـارات (نا. ل)[ئامـار + ئات][باک] ئامــراز، ئامــێـر، کـــەل و پەلی کـــار، ئەســبــاب. ئامــوورەت :: ئامـــاراتی دارتاشی.

تێبینی: ئەم وشە لە ئامـێر کەوتوە و کۆی ئاتی پێوە نراوە.

ئامارگەر (ئان. ل)[ئامار + گەر][پەهـ: ئامارگەر] کەسێک کە کاری سەرژمێری و ئاماری بە دەستەوەیە.

ئاماژ (نا.) بڕ: ئامانج

ئامــاژە (نا.)[بـڕ: ئامـانج] ئـیـشــارە، هێما.

تێبینی: ئاماژە هاوڕیشە و هاومانای ئامانجە و لە مانای بنەڕەتی خۆی یانی نیــشـــانە هـەندێک لەقـــاوە و مـــانـای ئیشارەی بە خۆوە گرتوە.

ئاماسان (چا. ل) بڕ: ئاوسان

ئامـــاســـیــــاگ (نـا. مــفـ.)[لە: ئاماسیان][ئەر] بڕ: ئاوساو

ئاماسیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: ئاوسان

ئاماڵ (ئان.)[پەهـ: هەمال] نزیک بوون و شـێـوە دان لە حـاڵ و ڕەنگێک، وێچوو، مـەیلە. :: ئامـاڵ شـێت، ئامـاڵ فـەقـیـر، ئاماڵ شین، ئاماڵ سوور.

تێبینی: وشـەی ئـامـاڵ دەگـەڵ وشـەی ئــاواڵ هــەر یــەک ســـــــەرچاوە و یــەک

ریشەیان هەیە هەرچەند کە ماناکەیان هەندێک لێک دوور کەوتۆتەوە. لە زمانی پەهلەویی دا هەمال هەم بە مانای ئاواڵ و هەواڵە هەمیش بە مانای وەک و شێوە و ئاماڵ و چەشن.

ئامان[1] (نا.)[ئەو: ئاڤەنت، ئافەنت ـ سان: ئاپۆڤەنت ـ پەه: ئاپۆمەند. باک: ئامان ـ ناو: ئامان، ئاوان ـ باش: ئامان] دەفر و قاپ و قاچاغی چێشت تێدا خواردنی نێو ماڵ.

تێبینی: ئاڤەنت āfant لە ئەوێستا و هاوتاکانی بە گشتی لە ئاڤ یا لە ئاپ بە مانای ئاو پێک هاتوون و ماناکەیانی ئاودار و ئاودانە، هەروەتر ئاوێژدانە āveždāna ـ ش لە ئەوێستا دا هەر بە مانای ئاودان یا دەفری ئاو هاتوە. ئامان و ئاوان لە دوو بەشی [ئام، ئاو + ئان] پێک هاتوون ئام شێوەیەکی دیکە لە وشەی ئاو ـ ە و ئان سواوی دان ـ ە یانی وشەکە بە گشتی ئاودان ـ ە. (هس: ئافتاوە)

ئامان[2] (نا.)[عەر: امان] ١ـ تکا و رجا بۆ وریا بوون و چاوەدێری باشتر لە شت یا کەسێک کردن، دەخیل، ئەمان. ፨ فریوی هەر هەوەسبازێ مەخۆ ئەی تازەگوڵ ئامان / سبەینان ئارەزووی یارێکی دی و هاوسەر دەکا شەونم (ئاوات ل ٢٥). ئامان منداڵێنە نەکەن بچنە سەر چۆم، ئامان ئەو منداڵە دەست لەو سۆبەیە نەدا. ٢ـ زاڵە، بێزار. ፨ ئامان لە زۆڵمی زاڵم. ٣ـ ناوەی مێینە لە نێو مەنگوڕان دا. **~ بۆ بردن:** پەنا بردنە بەر کەسێک و ئامان خواستن. ፨ لە ترسی بابی ئامانی بۆ باپیری بردوە. **~ خواستن:** پەنا بردنە بەر کەسێک لە ترسان بۆ پاراستن. **~ لەبەر هێنان:** داوای ئامان لێکردن، پەنا بۆ بردن، ئامان خواستن. ፨ بازێکی چەنگ بە خوێنە/ ئیکلامێی لێ بکێشە، ئامانێ لە بەر بێنە (مان ل ١٨٦). **وە ~ خستن:** ئۆقرە لێبڕین، هێمنایەتی لێبڕین، وە زاڵە هێنان. ፨ دز و چەتە وڵاتیان وە ئامان خستوە. **وە ~ هاتن:** وە زاڵە هاتن، بێزار بوون. ፨ لە دەست ئەو ژیان و چەرمەسەرییە وە ئامان هاتووم. **وە ~ هێنان:** زۆر ئەزیەت و ئازار دانی کەسێک، وە زاڵە هێنان.

ئامانج (نا.)[پەش: ئەرمان، ئەرماند ـ فار: ئارمان. باک: ئارمانج، ئاڵمانج ـ ناو: ئامانج، ئاماژ ـ هەو: ئاماج] ١ـ شتێک کە دادەکرێ و بۆ تیر هاویشتن دەست

نیـشـان دەکـرێ، ئامـاژ، نیـشـانە. ٢ـ مـەبەسـت، ویست، دۆز. ؛؛ پیـاو دەبێ لە ژیانی دا ئامانجێکی هەبێ.

تێـبـینی: ئەم وشـەیە لە ئارمـانجی زاراوەی باکـووریی هاتۆتە نێـو زمـانی ئەدەبی ناوەندیی و ئـامـاژ و ئامـاژەشی لێبۆتەوە. ئامانج لە بنەڕەت دا بە مانای نیـشـانە بوە و بەمـانـای مـەبەست بە مەجاز هەر لە نیشانە کەوتوە.

ئامانەت (نا.)[عەر: امانة] ١ـ شتێکی کە بۆ ماوەیەک لە لای کەسێک دادەندرێ و دوایی وەردەگـرترێتـەوە، ئەمـانەت. ؛؛ هەندێکم پـووڵ بە ئامـانـەت لە لای کـاک برایم دانـاوە هەتا لەم سـەفـەرە دێمـەوە بۆم راگـرێ. ئەم کـتـێـبـە دەتوانی بە ئامانەت وەریگری. ٢ـ ئـاگا، چاوەدێریی. (بەو مـانایە دەگـەڵ چاوگی بوون دێ) & ئەمـانەت. **~ بوون:** ئاگـا لێـبـوون، چاوەدێریی کـردن، پاراسـتن. ؛؛ ئەو کەوشـە ئەگەر ئامانـەتی بێ بەشی چوار ساڵی دەکا. **بە ~ دانان:** شتێک لە لای کـەسـێک دانان بـۆ مـاوەیەک هەتا ئـاگـاداری لێـبکا و دوایی لـێی وەربگیرێتەوە. **بە ~ وەرگرتن:** شتێک بۆ مـاوەیەک لە کـەسـێک سـتـاندن و لە دوایی دانەوەی. ؛؛ ئەو کـتـێـبـانەم لە کـتـێـبـخـانە بۆ دە رۆژان بە ئەمـانەت وەرگرتوە.

ئامانەتدار (نا. فا)[ئامانەت + دار2] ١ـ کـەسـێک کـە ئـامـانەت راگـرێ، ئەمـانەتدار. ٢ـ جێ بڕوا، دەسـتـپـاک، ئەمین.

ئامـانەتداریی (حم)[ئامـانـەتدار + ئیی] ١ـ کـار و ئاکـاری ئەمـانـەتدار. ٢ـ دەستپاکیی، دروستیی، ئەمینیی.

ئامـانەتیی (حم.)[ئامـانەت + ئیی] مـاڵ یا هەر شـتـێک کـە وەک ئەمـانەت دراوە بە کەسێک، بە ئامانەت داندراو.

ئامـاوزێ (نـا. ل)[ئامـاو؟ + زێ2] مـشـەمما یا پەڕۆیەکی تەنکە کـە دە شـەمی هەڵدەکێشن و لە سـەر کـوانی دادەنێن هەتا کێمەکەی هەڵمژێ.

ئامـا و لوای (چا. مخ)[هەو] بڕ: ئاموشۆ

ئامبار (نا.)[باک ـ زا] بڕ: ئەنبار

ئامـباز[1] (ئان. ل)[ئام2 + باز2] دوو کەسی کە یەکتر دەباوەش دەگرن و تێک دەبەزێن، تێک گەوزینی دوو کەس دەگەڵ یەک جـا بۆ شـەڕ بێ یا بۆ یەکـتـر دە باوەش گرتن لە خۆشەویستییان. ~

بوون: خـۆ پێـدادان و دەباوەش گـرتن، ئـاوقـــا بـوون، تێک بـەزین. ؛؛ هـەر لـە دوورەوە دیتی ئامـبازی بوو و بە عەرزی دادا. **~ی یەکتـر بوون:** بە هەڵەداو بۆ لای یەکـتـر چوون و یەکـتـر دە باوەش گرتن بۆ شەڕ یا لە خۆشەویستیان.

تێبینی: باز دەچێتەوە سەر ریشەی قــەزەی vaz ئەوێسـتـایی بە مـانای رۆیشـتن و چوون و بـەزینی کـــوردیی، مـاناکەی دەبێتـە بەرەو یەک چوون و تێک بـەزین. زەبیـحی بـازی بردۆتـەوە سـەر بازوو یا باسک (بڕ: قـامـووس ب ٢ ل ٦٧).

ئامباز^2 (ئان. ل)[ئام2 + باز3][پەھ: ئەمباز، هەمباز. ناو: ئامباز، هەمباز ـ زا: ئالبـاز، ئالبـۆز] هاوڕێ، هـەڤـاڵ، ئاواڵ، هـەمـباز، ئالبـۆز. ؛؛ ئامـبـازی زیندانم مـەکـە وەکـوو کـاکـەمـەم و خاتووزینی (مێر و وەفا ل ١٠٤).

ئامــبــولانس (نا.)[فــەر: -am bulance] مــاشـــێنی تـایبـــەتی نەخۆشخانەکان بۆ راگوێزتن و هێنان و بردنی نەخـــۆش و برینـدار و تەنانەت مردوو.

ئامــــپـــا (ئان. ل)[ئام2 + پا1] جـووتبـەندەی دەوڵەمـەند و حـاڵخـۆش لە دێهـات دا، هاوپایە، هاوشـان. ؛؛ دیارە ئاغـا پێکەوە نێـوانیـشیـان ناخـۆش بێ، رعێت و ئامپا گفتوگۆیان دەگەڵ یەکتری هەیە (لاس و خەزاڵ ل ١٤٥).

ئامپیاڵە (ئان. ل)[ئام2 + پیاڵە] دوو کـەس کـە هـەمـیـشـە بـە یەکـەوە ئارەق دەخــــــۆنـەوە و هـاودەم و هـاوراز و هاوبڕوای یەکترن، هاوپیاڵە.

ئامپێر (نا.)[فەر: ampere] واحیدی ئەندازەگرتنی تەوژمی بەرق.

ئامـــــدەم (ئان. ل)[ئام2 + دەم] ١ـ هاوڕێ، ئاواڵ، رەفـیق. ٢ـ هـاوقـســە، هاوزمان. & هاودەم. ؛؛ جا فایدەی چی؟ هەر کــەســە دەگــەڵ ئامــدەمی خــۆی دەتوانێ قـســە بکا و بچـێـتـەوە رێ و شـــوێنی جێ ژوانێ (ســـەعـــیـــد و میرسێوەدین ل ١٠)

ئامــراز (نا.)[پەھ: ئەوزار، ئەفـزار، ئەبزار، ئەفـــچـــار. باک: ئامـــارات، ئامـوورەت، ئامـراز ـ ناو: ئامـر، ئامـێـر، ئامراز، ئەمراز] ١ـ کەرەسە و ئەسباب و دەزگـای کـار و ئیش. ؛؛ تەور ئامـرازی داربڕینە. ئامرازەکانی سەرتاشینم بۆ بێنە با سەری ئەم منداڵە کورت کەمەوە.

٢ـ لە ڕێزمـــــان دا بە مــــانای ئەدات (Article) هەڵبـــژاردراوە. ‖ **ئامــرازی دەست:** کەس یا دەوڵەتی گوێ لە مستی دەســـتـــەڵاتدارێک بۆ هەڵســـووڕاندنی کـــاروبار و دەســـتـــوورەکـــانی ئەو دەستـەڵاتدارە. ⁂ شا ئامـرازی دەستی ئامریکا بە دژی خەڵکی کورد بوو.

ئامـــــڕاز (ئان. ل)[ئام2 + راز] دوو کەس کە بڕوای تەواویان بەیەکە و باسی دڵی خـۆیان لە لای یەک دەکـەن، هاوڕاز. ⁂ زگم دەسووتا من بە حاڵی خۆ / کۆتر نابێـتـە ئامـرازی هـەڵۆ (سـەعـیـد و میرسێوەدین ل ٤٢)

ئامـسـا (ئان. ل)[ئام2 + سـا1] بڕ: ئاوسا

ئامـسـەر (ئان. ل)[ئام2 + سـەر] بڕ: هاوسەر

ئامـشـۆ (چا. مخ)[ئام3 + شـۆ] بڕ: ئاموشۆ. **~ کردن:** بڕ: ئاموشۆ کردن.

ئامشۆکەر (نا. فا)[لە: ئامشۆ کردن] بڕ: ئاموشۆکەر

ئامـــفی تیـــاتر (نا.)[یون: am-phiteatron] ١ـ شـوێنی دانیـشـتنی سـەیرکـەران لە یونان و ڕۆمی کـۆن، کـە ریزەکـــانی پلیکانی و بازنـەیی بوو و نێـوەڕاسـتـەکـەی گـۆڕاییـەک بوو کـە بـەرنامـــەیان تێـدا دەگـــێـــڕا. ٢ـ هـەر شـوێنێکی نوێی بەم شێـوە کە نمایشی تێدا بدرێ.

ئامک (نا. ل)[ئام1 + ک] خـوشکی باوک، پوور، میمک، ئامکە.

ئامکوف (ئان. ل)[ئام2 + کـــوف؟] هـاوشـــان، بەرابەر، هـاوپایە، ئاوکـوف، ئاوقـوف. **~ بوون:** هاوشـان و بەرابەر بوون، وەک یـەک بوون، لە یـەک پلە و پایە دا بوون. ⁂ بۆ کەس نییە خـەبەرێکم بۆ بەرێ بۆ عێلی باڵەکان و مەملەکەتەکەی باڵەکـیـیـە/ بلـێن پێنج هەزار کـەس ئامکوفی ئاقـە سـوارێک نیـیـە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٤).

ئامـکە (نا. ل)[ئامـک + ئە][زا] بڕ: ئامک

ئامـــلانە (ئان. ل)[ئام2 + لانە] دوو دڵداری پێک گـەیشـتـوو، هاودەم، ئاومل، هاوژین، ئاولانە. **~ بوون:** هاودەم و هـاوژین بـوون، بـە یـەکـــــــوە بـوون، دەسـتـەمـلانی یەک بوون. ⁂ جا ئەمن بۆچـیـمـە ئەو زیندەگـانی و ئەو ژیانە / کـــەســێکی دیکە لە ســینگ و بەرۆکم بگێرێ پەنجانە/ میراتی شۆڕمەحموود

لەگـــەڵی ببــێـــتـــەوە بە ئامـــلانە (شۆڕمەحمـوود ل ٩٠) باسکت ئاوێزانی گــەردن پکەم، بڵــێن ئەوە ئاشــقــە و ماشقەی مارن وا بوونەوە ئاملانە (لاس و خەزاڵ ل ٤٢).

ئامنان (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئامنۆن (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئامنوون (نا.)[زا] بڕ: هاوین

ئامـوشـۆ (چا. مخ)[ئام3 + و + شـۆ] هاتوچۆ، چوونە لا، ئامـۆشـۆ، ئامـشـۆ، ئامـەشۆ، هامۆشـۆ. **~ کردن:** هات و چۆ کەسێک کردن، سەر لە کەسێک دان، ئامـــشـــۆ کـــردن. ؛؛ کـــەریم دەمـــێک ئامـوشـۆمـان ناکـا. دەگـەڵ یەک ئام و شۆتان هەیە؟

تێبینی: ئەم وشـە لە زاراوەی ناوندی دا بە تایبـەت لە مـوکـریان برەوی زۆرە کەچی ریشەی دەگەڕێتەوە سەر زاراوەی هەورامـی، نازانم ئەم وشــە کــەی و چۆن هـاتوەتە ناو ئەو زاراوە. ئام لە چاوگی ئامای بە مـانای هاتن و شۆ لە چاوگی شیای بە مانای چوون کەوتوە.

ئامـوشـۆکـەر (نا. فـا)[لە: ئامـوشـۆ کـردن] کـەس یا کـەسـانێک کـە هات و چۆی شـوێنێک دەکـەن، هات و چۆکـەر، ئامشـۆکەر. ؛؛ ماڵە بابم ئاموشۆکەریان زۆرە.

ئامۆ[1] (نا. ل)[ئام1 + ئۆ] برای باوک، ئاپۆ، مـام، مـامـۆ. (لە زاراوەی نـاوەندیی دا بە تەنیا بە مـانای مام ناکوترێ بەڵام لە هەندێک ناوی تێکەڵاو دا دەبیندرێ ؛؛ ئامۆژن، ئامۆزا.)

ئامـۆ[2] (ر.) ریشــەی چاوگی لە بیـر کـراوی ئامـۆتن بە مـانی فـێر کـردن. ؛؛ دەستەمۆ (دەست ئامۆ) ، نامۆ (نا ئامۆ)

ئامۆچ (ر.) بڕ: ئامۆژ

ئامۆچیار (ئان. ل)[ئامـۆچ + یار] بڕ: ئامۆژگار

ئامۆچیاریی (حم.)[ئامۆچیار + ئیی] بـڕ: ئامـــۆژگـــاریی. **~ کـــردن:** بڕ: ئامۆژگاریی کردن.

ئامۆزا (نا. ل)[ئامۆ1 + زا] پەیوەندی نیـــوان منداڵەکـــانـی دوو یا چەند بـرا دەگەڵ یەکتر، منداڵی مام، مامۆزا.

ئامـــۆزازا (نا. ل)[ئامـــۆزا + زا] پەیوەندی نێـوان منداڵەکـانی ئامـۆزا دەگـەڵ ئامـۆزای ئەو کـەسـە یا دەگـەڵ منداڵەکـانی ئەو کـەسـە، مـامـۆزازا، بن ئامۆزا.

تێبینی: بۆ دیاری کردنی ئەوە کە ئامۆزازای کامەیانە لە ناساندن و رستە دا دیاری دەدا. وەک: " ئاسۆ ئامۆزازای منە " یا " من و ئاسۆ ئامۆزازاین ".

ئامۆژ (ر.)[پەھ: ئامۆژ، ئامۆچ، ئامۆز. باک: ئامۆژ ـ ناو: ئامۆژ، ئامۆچ ـ ھەو: مۆچ] ئەم وشەیە بە تەنیا نایە و لە ھەندێک وشەی لێکدراو دا ماون و مانای فێر دەدا.

تێبینی: چاوگەی ئەو وشە و چەندی وشەی دیکە لەم رەگە لە کوردیی دا لە بیر چۆتەوە و دەبێ وشەی نزیک بە ئامۆتن بووبێ بە لە بەرچاو گرتنی وشەکانی دەستەمۆ و نامۆ و چاوگی پەھلەویی ئەم وشەیە ئامۆختەن -$\bar{a}m\bar{o}\chi$-tan بە مانای فێر کردن، راھێنان. ئامۆچ و ئامۆژ و ئامۆز رەگی ئێستای ئامۆختەن ـ ن.

ئامۆژگار (ئان. ل)[ئامۆژ + گار][پەھ: ئامۆژەکار] کەسێک کە ئامۆژگاری دەدا، پەنددەر، نەسیحەت کەر، رێ پێشاندەر، ئامۆچیار، ئامۆژیار.

ئامۆژگاریی (حم.)[ئامۆژگار + ئیی] [پەھ: ئامۆژەکارییھ] نەسیحەت، پەند، فێر کردنی چاکە و خراپە، ئامۆژیاریی، ئامۆچیاریی، مۆچیاریی. **~ کردن:** نەسیحەت کردن، پەند دان، ئامۆژیاریی کردن.

ئامۆژن (نا. ل)[ئامۆ1 + ژن] پەیوەندی نێوان ژنی برایەک دەگەڵ منداڵەکانی براکانی ئەو کەسە، ژنی مام، ژن ئاپ، ژنام، مامۆژن، مامۆژەنی.

ئامۆژیار (ئان. ل)[ئامۆژ + یار] بڕ: ئامۆژگار

ئامۆژیاریی (حم.)[ئامۆژیار + ئیی] بڕ: ئامۆژگاریی. **~ کردن:** بڕ: ئامۆژگاریی کردن.

ئامۆشۆ (چا. مخ)[ھەو] بڕ: ئاموشۆ.
:: خەیر وەڵڵا تا گیان نە تۆی قەفەس بۆ / کەم کەم ئامۆشۆی ئامای نەفەس بۆ (مەولەوی ل ٣٥٢).

ئامۆنیاک (نا.)[یون: ammoniak] گازێکە بێڕەنگ و بۆن تیژە، لە ھەوا سووکترە و دەگەڵ ئاو تێکەڵ دەبێ و لە نوشادور و قسڵ بە دەستی دێن. لە بزیشکی و سەنعەت دا کەلکی لێوەردەگرن و فۆرمۆلەکەی NH3 یە.

ئامۆنیۆم (نا.)[فەر: ammonium] فلزێکی فەرزییە کە ھێشتا بە حاڵەتی ئازاد نەدیتراوەتەوە و وایان داناوە کە لە

ئەملاحی ئامۆنیاک دا هەیە.

ئاموور (نا.) هاوتای نیر کە یەکێکە لە دوو پارچەی سەرەکی بۆ جووت. ئاموور لە دوو کوتی باسک یا باسکێش و دەندە پێک هاتوە (بڕ: باسکێش و دەندە)، هەوجار، ئێرەقە، یەرەق. || **ئامووری رژد:** ئامووڕێکی باشە کە زۆر دەچێتە خوار و باش دەکێڵێ. **ئامووری ماڵە:** ئامووڕێک کە چاک ناچێتە نێو عەرزەوە و کەم دەچەقێ، هێس. **ئامووری هێس:** بڕ: ئامووری ماڵە.

تێبینی: ئاموور هەمان وشەی ئامێرە و ماناکەی تەنگەبەر بۆتەوە. (بڕ: ئامراز)

ئامووڕەت (نا.)[باک] بڕ: ئامارات

ئامە (نا.)[ئەر] دایک.

ئامەد (نا.)[فار: آمد (هات) لە چاوگی آمدن (هاتن)] پێشهاتی باش، بەخت، هات، شانس.

ئامەشۆ (چا. مخ)[ئام3 + ئە + شۆ] بڕ: ئاموشۆ :: لە بەینی نوور و زوڵمەت ئامەشۆ سەر ناگرێ مەحوی / نیگارم بۆیە پێمی وت لە من هاتن، لە تۆ رۆیین (مەحوی ل ٢٥٢).

ئامیار (ئان. ل)[ئام2 + یار] [هەو] ئاواڵ، هاوڕێ، دۆست، یاریدەدەر.

ئامیان (نا.) بڕ: هەوێن

ئامیب (نا.)[فەر: Amibe] گیانداریکی یەک خانەیە کە لە ئاوی شیرین و جێگای شێدار و ئاوی حەوز دا دەژی، چەندین جۆری هەیە کە جۆرێکیان لە ریخۆڵەی مرۆڤ دا پەیدا دەبێ و دەبێتە هۆی ئیسهالی خوێنی.

ئامیتن (چا.)[ئەو: مێز - پەهـ: ئامێختەن - فار: ئامیختەن] تێکەڵ کردن، لێکدانی دوو شت، ئامێتە کردن // پاڵاوتن

ئامیتە (نا. مف.)[لە: ئامیتن][ئەو: ئاهیتە - پەهـ: ئامێختەک - ناو: ئامیتە، ئامێتە، ئاوێتە، ئاویتە] تێکەڵ، لێکدراو.
~ **بوون:** تێکەڵاو بوون، تێکەڵ بوون.
~ **کردن:** تێکەڵاو کردن، لێکدان.

تێبینی: لە ئەوێستا دا ئاوەڵناوی ئاهیتە بە مانای دژوێن و چەپەڵ و پیس هاتوە یانی شتێک یا کەسێک کە پیسایی تێکەڵاوی بوە و دەگەڵ ئامیتە یەک ریشە و رەگەزیان هەیە.

ئامیر 1 (نا.) بڕ: ئامراز

ئامیر 2 (نا.)[عەر: امیر] ١ـ سەرۆک،

سەرکردە. ٢ـ لەقەبی بنەماڵەی شا. &
ئەمیر، میر.

ئامیربەتالیۆن (نا. ل)[ئامیر2 + بەتالیۆن] بڕ: سەرپەل

ئامیرهێز (نا. ل)[ئامیر2 + هێز] کەسێک کە سەرکردایەتی هێزی پێشمەرگەی ناوچەیەکی بەدەستەوە، سەرۆک هێز.

ئامین[1] (نا.)[زا] بڕ: هەوێن

ئامین[2] (نا.)[عەر: آمین لە عبر: امین] وشەیەکە دوای دوعا و پاڕانەوە دەکوترێ بە مانای قسەکە وەدی بێ یا دوعاکە قەبووڵ بێ.

ئامێتە (نا. مف.)[لە: ئامێتن] بڕ: ئامیتە

ئامێر (نا.) بڕ: ئامراز

ئامێز (نا.)[پەه: ئامێز، ئامێچ ـ باک: هامبێز، هەمبێز، هەمێز، هەمبێزـ ناو: ئامێز، هامێز، مێز، هەمێز] ١ـ شوێنێکە دەکەوێتە نێوان سینگ و هەر دوو دەست کە بەرەو سینگ داکێشراوە. :: مانگەشەو خۆشە مانگ لەپەرێزێ / دۆستی جوانت بێ پڕ بە ئامێزێ (فۆلکلۆر). ٢ـ رادەیەک لە دەست کە دەکرێتەوە و شتێک بە خۆیەوە دەگرێ، بۆ هەڵگرتن. :: ئامێزێک دار بێنە، ئامێزێک گیا.& باوەش، باوش. ~ **پێدا کردن:** شتێک یا کەسێک دە باوەش گرتن. ~ **تێوەرهێنان:** دە باوەش کردن، ئامێز پێداکردن. :: هەرچەندی حەولی دا، وەڵاغێک لە بەر ئەوی نەکشاوە / لە سەر چەنگان رۆیی، ئامێزی دە کوڕی خۆی وەرهێناوە. (مان ل ١٣٩). ~ **لەبەر وەرێنان:** دەباوەش کردن، ئامێز پێدا کردن، ئامێز تێوەرهێنان. **بە ئامێزەوە بوون:** کەسێک یا شتێک لە باوەش دا بوون. :: عەلی منداڵەکەی بە ئامێزەوە بوو و دەڕۆیشت. **دە ~ گرتن:** دە باوەش کردن.

تێبینی: ئامێزلە چاوگەی ئاویتن بە مانای تێکەڵاو بوون کەوتوە و لە ئامێژەن دا ئەو مانایەی هێشتا راگرتوە. لە پەهلەوی دا ئامێز و ئامێچ بە مانای تێکەڵاو لە چاوگەی ئامێختەن ـ ی پەهلەویی و میەز ـ ی ئەوێستایی هاتوە و لە فارسیش دا ئامیز هەر بەو مانایەوە لەو چاوگەیە پەیدا بوە و مانای بنەڕەتی یانی دوو کەس کە تێکەڵاوی یەکتر دەبن. (بڕ: ئامیتن)

ئامێژە (نا.)[بڕ: ئامێژەن] بڕ: هەوێن

ئامـێـژەن (ئان. ل)[ئامـێـژ + ژەن] ١ـ تێکەڵاو، ئامـێتـە، تەڤ لـە هـەڤ ٢ـ (نا.) برِ: هـەوێن. **~ کـــــردن:** ١ـ تـێکـەڵاو کردنی دوو یا چەند شت دەگەڵ یەک. ⁂ ئەو خـاک و گەچە دەگەڵ یەک ئـامـێـژەن کە! ٢ـ برِ: هەوێن کردن.

تێبینی: ئامێژەن لە ئامێژ + ژەن پێک هاتوە و یـەکێک لە دوو پیـتی ژ فـەوتاوە. ئامێژ لە چاوگی میـەز ـ ی ئەوێستایی و ئامـیـچ ـ ی پەهلەویی بە مـانای تێکەڵ و ئامـــێــتـــە کـــەوتوە و ژەن لـە غــەن ـ ی ئەوێستـایی بە مانای لێدان کەوتوە و بە گشتی یانی تێکەڵ کردن.

ئامێن (نا.)[زا] برِ: هەوێن

ئان[1] (پاشـ.)[پەھ: ئان] ١ـ پاشـگری کۆی ناوی نەکەرە، گەل. ⁂ داران، کچان و کورِان، شاران. دایکان ببینە و کچان بخـوازە. **تێـبینی:** چونکە دەست پێکەری ئەم پاشگرە پیتی بزوێنە هەر کات دواین پیت بە بزوێن تەواو بێ لە بـەر ئەوە کــە دوو پیــــــــتی بزوێـن دەگــــــەڵ یـەک ناخــوێندرێنەوە هـەندێک ئاڵ و گـۆرِی بە سـەر دادێ. دوای بزوێنی « ئا » و « ئێ » و « ئی » و « ئۆ » پیــتی « ی » دەبێــتــە یارەمــەتی دەری و لە نێـوانـان دا ســەر هەڵدەدا . ⁂ برایان، ئاغــایان، چرایان. هـەرمێیان، دەرپێیان. حـاجی یان، پەری یان. برۆیان، درۆیان. دوای بزوێنی « ئوو » پاشگر وەک خۆی دەمێنێتەوە و دواین بزوێـن دەگــۆرِێ و دەیکاتە « و » یا ئەوە کـە بە دوای « ئوو» پیـتی « و » دەبێـتـە یارمــەتی دەر، بەڵام لە رێنووسـی ئەدەبی و هـەروەهـا وتوێژیش دا پتـر بزوێنەکــە دەسوون. ⁂ مێروان، مێرووان (مێروو)، سـێروان، سـێرووان (سـێروو)، درِوان، درِووان (درِوو). دوا بــزوێـنــی « ئـە » دیسـان پاشگر ناگۆرِدرێ بەڵام بزوێنەکە دەقــرتێنێ. ⁂ کــەران (کــەرە)، بەرِان (بەرِە)، ... ٢ـ بـە دوای کـات و زەمـانەوە دەلکێ و نیشـاندەری زەمانە. ⁂ بەیانان، نوێژی شـێـوان، ئێـواران. بەهاران خـۆت تەرِ مـەکە، زسـتـانان خۆت گـیـر مـەکـە (پەند). ٣ـ پاشگرە بۆ نیــشــــان دانی شــوێن و جــێـگا . ⁂ لەندی شـێــخـان، قــەبران، ئالان. ٤ـ پاشگرە بۆ نـیـشــان دانـی بەزم و شــــادی و کــــۆ بوونـەوەی خـەڵک. ⁂ خـەنەبەندان، خـەتنەسووران، شـیـرنی خـۆران. ٥ـ کـار و کـردەوەیەک نیشـان دەدا کە لە زاتی دا کۆی تێدایە بەڵام نیـازی کـۆی تێـدا نیـە. ⁂ دەچمـە مـاسـیــان. زۆر قـسـان مـەکـە! ٦ـ بە

ئـاوەڵنـاوەو دەلـکـێ و دەیکـاتـە نـاو. ⁂ باریکان، ئەستووران.

ئان 2 (ئـام.)[برِ: یـا] یا، یـان. ⁂ ئان تۆ بیخۆ ئان من دەیخۆم.

ئان 3 (ئام.) یەکـێک لە پێنج ناسـەی چاوگــەیە. ⁂ دان، هەســتــان، مــان، هەڵدان.

ئان 4 (ئـام.)[برِ: ئـا14] نێـــوگـــر و نێوبژی دوو وشـەی هـاومـانا و هـاوتا. ⁂ بەرانبەر، سەرانسەر، دەوراندەور.

ئان 5 (نـا.)[عــەر: آن] زەمــان، کــات، دەم، زەمـانێکی کـورت. ⁂ خـەرێکی نان خـواردن بووین لەو ئـانە دا لە دەرگــایان دا. ئانێکی پێ نەچوو هاتەوە.

ئـاناتۆمـی (نـا.)[یون: Anatome] زانستێکە کە لە سـەر لەش و چلۆنایەتی ئەنـدامــەکــان و پەیوەنـدی نێــوان ئەوان دەکۆڵێتەوە.

ئانارشی (نـا.)[فــەر: anarchie] ١ـ ئاژاوە، شـێـواوی. ٢ـ وڵاتێک کە شـێـواوە و قانوونی رێزی نەماوە.

ئانارشیست (ئان.)[فەر: anarchiste] ئاژاوەچی، ئاژاوەخواز.

ئـانـارشــیــزم (نـا.)[یون: anarchia] لاگــریی لە شـێـواوی و ئاژاوە ٢ـ بیـر و بـاوەرێکی ســیــاسـی کــە خــۆشـی و خــۆشــبــەخــتی خــەڵک لە رووخــانی دەوڵەتەکان و قانوونەکانی وان دا دەبینی و بۆ ئەم مـەبەستە ئاژاوەنانـەوەی کردۆتە ئامانجی سەرەکی.

ئاناناس (گـیـا.)[فـەر: ananas] ١ـ دارێکە کــە لـە ئـامــریکا و چەند وڵاتی ئوروپا دەڕوێ. گەڵای درێژ، گوڵەکانی هـێــشــوویـین و بـە ســاقــەتـەکــەیـەوە نووسـاوەن، بەرەکـەی دریشت و ئـاودار و بە تـامە، هەروا دەخورێ و بۆ کـەمپووت و مــرەباش کــەلکی لێـوەردەگــرن، Bromelia ananas نـاوی لاتـیـنــی ئــەم دارەیە. ٢ـ میوە و بەری ئەم دارە.

ئاناهیـتــا (نـا.)[ئـەو: ئەناهیــتــە] فــریشــتــەی ئاگـاداری ئاو، ئـەناهـیت، ناهید. هەروەها ئـەستێرەیەکە کە دەبێتە هـاوتای ڤێنووسـی یوونانیەکان.

تێبینی: لە روانگەی ئـاریکانەوە دوای ئاگـر، ئاو لە هەمـوان گـرینگـتـر بوە و بۆ ئەو فــریشــتــەیەک قـایل بوون بـە ناوی ئاناهیــتــا. لە ئەرێدویســوور یـەشت دا ناهیـد ژنێکی جـوان، بـاڵا بەرزی شـۆخ و شـەنگ، کـەمـەر تەنگی مـەمک قـوت کـە

شیاوی پەرەستنە و شیری ژنی تازە زاوان دەداو رزق و رۆزی و ماڵ و سامان بە دەست ئەوە و ... ناساندراوە. لە سەردەمی پاشایەتی مادەکان چەندین پەرستگا بۆ ناهید ساز کراوە و یەکێک لەوان لە سەردەمی سێهەمین پادشای ماد هووەخشتەرە (٥٧٥ ـ ٦٥٢ ی بەر لە زایین) لە کەنگاوەر ساز کرا کە گەورەترین پەرستگای زوو بوە و ئێستاکەش شوێنەواری هەر ماوە.

ئاناهیتا لە [ئەن + ئاهیتە] پێک هاتوە. ئەن پێشگرە بە مانای نە، نا و ئاهیتە یانی ئاویتە، پیس، چڵکن و بە گشتی یانی نائاوێتە، خاوێن، بێگەرد.

ئانبار (نا.)[باک] بڕ: ئەنبار.

ئانتراکت (نا.)[فەر: entre'acte] پشوو دانی نێوان فیلم و نمایش یا کۆڕی مۆسیقا کە خەڵک دەحەسێنەوە.

ئانتیک (نا.)[لات: antiquus] ١ـ هەر شتێکی لە کۆنەوە مابێ، کەل و پەلی زەمانی زوو، عەتیقە. ٢ـ شتی بە بایخ و گران، عەنتیکە.

ئانتی بیۆتیک (نا.)[فەر: anti-biotique لە یون: anti bios] جۆرێک دەرمانن کە بۆ چارەی هەندێک نەخۆشی کە بە هۆی باکتریەکان پێک دێ کەلکی لێ وەردەگرن، ئانتی بیۆتیکەکان کە بە ناوبانگترینیان پنی سیلینە لە قارچک و باکتری دەگرترێ و میکرۆب دەکووژن.

ئانتێن (نا.)[لات: antenna] ئامرازێکی فلزی تایبەتییە بۆ گرتن و ناردنی شەپۆلی رادیویی، تەلەویزیون و کەرەسەی هەواڵنێریی کە بە پێی پێداویستی چووک و گەورە و بەرزە. ❊ ئانتێنی رادیۆ، ئانتێنی تلویزیۆن

ئانژین (نا.)[لات: angina] چڵک کردنی ئاڵوو و ئاڵوو هاتن و گەروو ئێشەی دوای هەڵامەت کە سەر ئێشە و چەق و چۆی بە دواوەیە.

ئانسێکلۆپێدی (نا.)[یون] کتێبێک کە تەواوی وشەکان و زاراەکانی زانستی و ئەدەبی زمانێکی تێدابێ، دایرة المعارف.

ئانقەس (ئاک.) بڕ: ئانقەست

ئانقەست (ئاک.)[عەر: عن قصد] کار و کردەوەیەک نائاسایی کە بە زانینەوە بیکەی، عەمد، عەمدی، ئانقەس، ئەنقەس، ئەنقەست. ❊ بە ئانقەست قەندانەکەی شکاند.

ئانكا (ئاک.)[ئا + نکا][باک ـ زا] نووکە، هەنووکە، هەرئێستا، ئانوها، ئانۆکا، ئانها. (بڕ: نووکە)

ئانگژا (نا.)[؟] دەستەویەخە، گژ.

~ بوون: بە گژ دا چوون، دەستەویەخە بوون. ‡ هەر لە دوورەوە چاوی پێکەوت ئانگژای بوو. ئانگژای مەبە لێی گەڕێ با بڕوا.

ئانگشتانە (نا.)[زا] بڕ: ئەنگوستیلە

ئانوها (ئاک.)[ئا+ نوها][باک] بڕ: ئانکا.

ئانۆفێل (گیان.)[فەر: anophel] مێشوولەی مالاریا، مێشوولەیەکە کە میکرۆبی مالاریا رادەگوێزێ، Anopheles maculipennis ناوی لاتینی ئەم مێشوولەیە.

ئانۆکا (ئاک.)[ئا + نۆکا][باک] بڕ: ئانکا

ئانها (ئاک.)[ئا + نها][باک] بڕ: ئانکا

ئانە 1 (جنا.)[بڕ: ئەو][هەو] ئیشارە بۆ دوور، ئەو، هۆو.

ئانە 2 (پاشـ.) پاشگرێکە و ئەم مەبەستانە پێک دێنێ. ١ـ پاشگرە بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵکاری لێ ساز دەکا کە مانای وەک، وێنە و شێوەی ئەو شتە دەدا. ‡ پیاوانە، ژنانە، شێرانە، کوردانە. ٢ـ بە ئاوەڵناوەوە دەلکێ و ئاوەڵکاری بە مانای وەک و بەم شێوەیە لێ ساز دەکا. ‡ ئازایانە، ژیرانە، زانایانە. ٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا بۆ کرێ و هەقی ئیش کە بدرێ بە کەسێک. ‡ جێژنانە، مەعاشی مانگانە، سەرقەڵەمانە. ٤ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا کە بۆ کۆمەڵێک باج کە دەرەبەگ و ئاغا وەریدەگرن دەکار دەکردرێ. ‡ هەوارانە، گیسکانە، مڵکانە، پووشانە، بزنانە.

تێبینی: چونکە دەست پێکەری ئەم پاشگرە پیتی بزوێنە ئەگەر دواین پیتی وشەکەش بزوێن بێ ئاڵ و گۆڕییەکی فۆنۆتیکی بەدی دێنی کە هەر وەک تێبینی (ئان1)ە. ‡ هەڵۆ، هەڵۆیانە ـ برا، برایانە

ئانە 3 (نا.)[تور: ana][ئەر] ١ـ دایک. ٢ـ داپیر، دایەگەورە.

ئانی 1 (پاشـ.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و

ئاوەڵناو ساز دەکاکە مانای وەک و شێوە دەدا، ئانە٢. ⁘ ژنانی (پیاوی ژن خدە)، سەگانی (وەک سەگ زیرەک). ٢ـ بە ئاوەڵناوە دەلکێ و ناو ساز دەکا. ⁘ وشکانی. ٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا. ⁘ شەڕانی.

ئانی 2 (نا.)[بڕ: هەنی2][باک] عەنی، نێوچاوان، نێوچەوان. ‖ **ئانی رەش:** کەسێک کە چارەی رەش بێ، عەنی رەش، بەدبەخت، چارەڕەش.

ئانیسک 1 (نا.)[باک: ئیسک، خیسک ـ ناو: هانیسک، ئانیسک، هەنسک، ئەنیسک، هەنیسک ـ باش: نیسک؟ ـ هەو: هەنسک] حاڵەتێکی وەک نزگەرەیە کە دوای گریانی زۆر لە بەر تێک چوونی بارودۆخی ئاسایی هەناسە تووشی ئەو کەسە دێ. ~ **دان:** تووشی ئانیسک بوون، هەنیسک دان. ⁘ ئەو منداڵە بەستەزمانە هێند گریاوە لە خەویش دا هەر ئانیسکان دەدا.

ئانیسک 2 (نا.)[ئەر] بڕ: ئانیشک

ئانیشک (نا.)[هیک: ئەرەتنی ـ ئەو: ئەرێثنی ـ هەخ: ئەرەشنی، ئەرشنی ـ پەه: ئەرشنێز، ئەرشنێزەک. تات: ئەرشێنیە، ئەرێشکەنجیە. باک: ئەنیشک، عەنیشک، ئێنیشک، هەنیشک ـ ناو: ئانیشک، هانیشک، ئەنیشک، هەنیشک، ئانیسک ـ هەو: هەرەژنێ، هەرەژنە، هەرێژن ـ زا: هەرچەنە] ١ـ (ئا.) بەندی نێوان زەند و باسک لەو جێیە کە دەست دەنوشتێتەوە و ئێسکەکەی دەردەپەڕێ، قنگانیسک، بەلەمرک، مرک، کوڕنیش. ⁘ میوانی خوشکی رۆن لە ئانیشکی. ٢ـ ئەو شوێنە لە پۆشاک کە دەکەوێتە سەر ئانیشک. ⁘ ئانیشکی چاکەت، ئانیشکی کەواکەی پینە کردبوو. ~ **تێکوتان:** لێدانی ئانیشک لە کەسێک بۆ بێدەنگ کردنی یا بۆدەربڕینی رق و تووڕەیی. ~ **چەقاندن:** داکوتانی ئانیشکی دەستێک یا هەر دوو دەست بە درێژ بوون لە سەر زەوی یا بە دانیشتن لە سەر شوێنێک بۆ لەنگەر گرتنی چەنگەی (پتر لە حاڵی بیر کردنەوە ئەم کارە دەکەن). ئانیشک داکوتان، ئانیشک دادان، ئانیشک خستنە سەر. ~ **خستنە سەر:** بڕ: ئانیشک چەقاندن. ⁘ ئانیشکی خستە سەر سەنیر و سەرخەوێکی بۆ شکاند. ~ **دادان:** بڕ: ئانیشک چەقاندن. ~ **داکوتان:** بڕ: ئانیشک چەقاندن.

ئانیشکە (نا. ل)[ئانیشک + ئە] ١ـ

لوولەیەکی تەنەکە یا لاستیکیە کە دوو لوولەی راستی دیکە لە سووچێک بە یەک دەلکێنێ. ئەم لوولەیە بە شکڵە ئانیشکی دەستە و بۆ لوولە کێشی ئاو و لوولەی کووره لە شوێنانەی کە رێی لوولەکە خوار دەبێتەوەکەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ دارێکی دوو لکە کە لە ئاش دا بەکاری دێنن و بەرداشی پێ بەرز و نەوی دەبێتەوە و بەم چەشنە باراشەکە ورد یا درشت دەهاڕدرێ. ٣ـ ئەو شوێنەی کۆلان کە پێچ دەخواتەوە و دەکەوێتە سەر کۆلانێکی دیکە. ⁘ رکێفیان هێنایە و بە چوارناڵە ئانیشکەی کۆلانیان جێ هێشت و دوور کەوتنەوە. (میرزا ل ٨٦).

ئانین (چا. م)[باک] بڕ: هێنان

ئانێ (پاشـ.) ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە بۆ کایە و یاری دروست دەکا هەر لەو ناوە، ئێن. ⁘ تۆپانێ، جگانێ. ٢ـ بۆ تەحدید بە کار دێ. ⁘ ئەوەتانێ (ئەوەتا)، هەهانێ (هەها)، هۆوەتانێ (هۆوەتا).

ئاو[1] (نا.)[هیک: ئاپ، ئەپ ـ ئەو: ئاپ ـ هەخ: ئاپی ـ پەه: ئاپ. فار: آب ـ پەش: ئۆبە ـ بیر: ئۆو ـ لۆر: ئۆو ـ تات: ئۆوە. باک: ئاڤ ـ ناو: ئاو ـ باش: ئاو ـ هەو: ئاوی ـ زا: ئاو، ئاوە، ئاوکە] ١ـ ئاوەکییەکی شل و بێ بۆن و بێ تام و رەنگە کە بە شێوەی جۆر بە جۆر دەدیترێ، وەک کانیاو، چۆم و رووبار، دەریا و ئۆقیانوس. سێ بەشی گۆی زەوی داگرتوە و یەکێک لەو مادەیانەیە کە ژیان و مان بە بوونی ئەوەوە بەندە. هەروەها یەکێک لە چوار مادەکانی (ئاو، خاک، با، ئاگر)ە. مرۆڤ هەر لە سەرەتای پەیدا بوونی لە دەور و بەری ئاو ژیاوە و جێگایەک ئاوی لێ زۆر بووبێ ئاوایی و گوندیان لێ ساز کردوە. لە شیمی دا لە دووبەش هیدرۆژێن و بەشێک ئۆکسیژن دروست بوەH_2O. لە باری فیزیکییەوە لە پلەی گەرمای سەد دەرەجە دا دەکوڵێ و دەبێتە هەڵم و ئەم هەڵمەش لە دوایی دا دەبێتەوە بەفر، باران، گللێرە، ئاونگ، زوقم و دێتەوە زەوی . ئاو لە سیفر دەرەجە دا دەیبەستێ و دەبێتە سەهۆڵ. ٢ـ تراو و تەڕایی ئەو میوە و بەرانەی کە بۆ خواردنەوە دەست دەدەن. لەم وشانە دا ئاو بە ناوی وشەکەوە دەلکێ. ⁘ ئاوی گێزەر، ئاوی ترێ، ئاوی سێو،... ٣ـ فرمێسک، تەڕایی چاو. بەو مانایەش وشەی چاو دەبێ دەگەڵ ئاو بێ (بڕ: ئاوی چاو). ⁘ کاتی مالاوایی چاوی پڕ

بوو لە ئاو منیش بە خـۆم نەبوو، ئـاو لە چاوم هاتـە خـوارێ و گـریام. ٤ـ ئارەقـە. :: هێندەی کـــار کـــردبوو ئازای لەشـی وەسـەر ئاو گەڕابوو. ٥ـ ئـاوەکی هەندێک کـانزا بە تایبـەت کـانزای بە بایخ کـە لە سـەر کـانزای کـەم بایخی دەدەن وەک ئـاوی زێـڕ و ئـاوی زێو. ٦ـ بـە ناوێکەوە دەلکێ و مانای ئاوەکی بوونی یا تێکەڵاو بوونی دەگـەڵ ئـاو دەدا. :: سـەهـۆڵاو، باراناو، تامـاو، مـاسـتـاو، پیـازاو. ٧ـ ئـاودەست، ئـاودەستخانە. :: چوونە سەر ئـاو، کنـاراو. ٨ـ (مجـ.) بریقـە، شـۆق. :: ئەو گـەوهەرە نوکـتـە کـە لە نالی دەدزن خـەڵق/ ئاوی نیە وەک ئاگری بێ شـۆقی دزانە (نـالی ل ٤٨١). مـــەوقـــووفی نیگاهێکە بفـــەرمـــوو بە تەرەحـــوم / ژەنگاوییـە ئـاوی نیـە ئاوێنەیی سـینە (وەفـایی ل ١٤٨). ٩ـ [بـاک: ئاڤک ـ زا: ئاوی] تـۆوی نێـرینـەی گـیـانلەبـەران بە تایبـــەت هـی پیـــاو، ئـاوی پشت. ١٠ـ ئـاوەکـیـیـەک کـە لە بەر نەخـۆشی یا هەڵمـسـان لە چاو یا شـوێنێکی دیکە پـەیدا دەبـێ. **~ بـۆ رژان:** (کنـ.) لە سـەرەتاوە فێرە کار و کردەوەیەک بوون، راهـاتن. :: ئەو کـــوڕەم رۆژێ هـەتا دە تمەنی نەدەمێ ناچێتـەوە فێرگـە نازانم چـی لێـــبکـەم تـازە ئاوێکـە بـۆی رژاوە. **~ بۆ گـەرم کـردن:** ١ـ گـەرم کـردن و ئامادە کـردنی ئاو بۆ شـوشـتـنی مردوو. ٢ـ (کنـ.) لە مردن نزیک بوون، بە مردوو تێگەیشتن. :: جارێک کەوتوویم گرت و لە مـردن گـەڕامـەوە تـەنانەت دەیانگوت ئاومـان بۆ گـەرم کـردووی و کـفنمـان بۆ بـڕیوی (تـاریک و روون ل ٩). **~ بە ئاگـر (ئاور) داکـران:** (کنـ.) کـووژانەوەی شـەڕ و هەڵڵا و فـیـتنە. **~ بە ئاگـر (ئاور) داکـردن:** (کنـ.) کـووژاندنـەوەی شەڕ و هەڵڵا. **~ بە خۆ داکردن:** حەمام کردنی سـەرەکی، دووش گرتن. :: ئاوێک بە خـۆم دادەکـەم و زوو دێمـە دەرێ. **~ بەردان:** ١ـ کـردنەوەی ئـاوی شـێـرە و رژانی ئاو لە لوولەوە. :: ئاوەکەی بەردە با ئـەو گـــولانـە ئـاو دەم. ٢ـ بـڕ: ئـاو بەردانـەوە. **~ بەردانەوە:** بـەردانی ئـاو لە شـوێنێکی کـە ئاو لێی کـۆ بۆتەوە بۆ شـوێنێکی دیکە. بۆ ئەم کـارە لە گـۆل و ئەسـتـێـر یا لە هەر شـوێنێکەوە کـە ئاوی زۆر بێ جۆگـەیەک دەبڕن و ئاو بەم جـۆگـەیە دا دێتـە خـوار و دەچێتـە نێـو کـەردووکـان و بەم جۆرە بێستـان و باغ ئاو دەدەن، ئاو بەردان. // ئاو گـرتن :: ئاوەکـەی بەردابۆوە نێـو کـەوەرەکـان و

خـۆی خـەریکی نـان خـواردن بووە. ~ **تێـزان:** ١ـ زار پڕ بوون لە ئاو بە دیتنی شـتی ترش یا بـاسی خـواردنێک کـە تامـەزرۆی بـی ٢ـ ئاڵ و بۆڵ بوونـی ترێ. ٣ـ ئاو لـە چاو هـاتن لـە بەر پیـواز چاک کردن.& ئاو تێگەڕان. ~ **تێگەڕان:** بڕ: ئاو تێزان. ~ **تێوەردان:** خولاندنەوەی ئاو دە شـتێکی قـووڵ دا بۆ شـوشـتنێکی سـەرەتایی. ⁝⁝ ئاوێکی دە زارت وەردە، ئاوی دە قـاپەکان وەردا. ~ **چنین:** ئاو گـرتن لە مـیـوە و بـەرێک کـە ئاودارن. ~ **خـواردنەوە:** ١ـ نۆشـینی ئاو، نۆشین، ڤەخارن. ٢ـ (کنـ.) کارێکی زۆر سانا و هاسان. ⁝⁝ ئەسپ ئاژۆتن بۆ من وەک ئاو خـواردنەوە وایە. ~ **خـۆش کـردن:** شـیلەوتین کـردنی ئاو، تێکەڵ کردنی ئاوی سارد و گەرم. ~ **دادان:** ١ـ هەڵمـژینی ئاو، ئاو هەڵچنین. ⁝⁝ ئاو دایدا ژووریّ و چ ولاّتی نەهێـشـتین. کـەوشـەکـەم چ کـەلکی نەمـاوە ئاو دایدەداتە نێوەکەی. ٢ـ نەخـۆشـییەکە لە لاقی ولاغی بـەرزە دەدا و جـومگەیان هەڵدەمـسێ و دەڵێی ئاوی تێـدایە. ~ **داشتن:** ئـاودان و دێرانـی زەوی و دەغڵ و دان و باغ و باخـچـە، ئاو دێران. ~ **دان:** ١ـ داشـتن و دێـرانـی زەوی و زار، تێراو کردنی گژ وگیا. ٢ـ تێراو کردنی مـالات. ٣ـ سـوور کـردنەوەی ئامـرازی تیژی وەک کێرد و خەنجەر و شەمشیر و کتوپڕ دە ئاو نان بۆ ئەوەی سەخـتتر و قایمتر بن. ٤ـ ئاو دانە دەست کەسێک. ~ **دانەوە:** ١ـ دەلانەوەی ئاو لە نێـو هەر شـتێکی ئاودار بۆ دەرەوەی خـۆی. // ئاو هەڵچنین. ⁝⁝ دیوارەکـەمـان ئاو دەداتەوە، تەمـاتەکـە ئاوی داوەتەوە و چێـشـتـەکـەی خـۆش کـردوە. ٢ـ تیـژ کردنەوە و هێنانەوە سەر باری پێشووی دمی کـولی هەندێک ئامـرازی وەک پاچ، پێـمـەڕە، بیـور، تەوەرداس و ... لە ئاسنگەری، دمـە زەرد کـردن. ~ **دە ئاوەڕۆ کـردن:** (کنـ.) لە ئـەنـدازە تێـپـەڕاندن، لە رادەبەدەر خـراپە کـردن. ~ **دەردان:** بەتاڵ کـردنی ئاوی شـوێنێکی قـوڵ (حـەوز و چاڵ و ...) بە دەفـرێک. ~ **دە گـون (گـونان) گـەڕان:** (کنـ.) پێکەیشتن و باڵغ بوونی کـور کە توانایی و مـەیلی جووت بوونی هەیە. ⁝⁝ شـەمـزین ئاوی دە گـونان گـەڕاو دەبێ ژنی بۆ بێنین دەنا ئابڕوومان دەبا. ~ **دە گیرفانی کەسێک وەردان:** (کنـ.) هەموو پوول و پارەی کـەسـێک وەرگـرتن و گـیـرفـان بەتاڵ کـردن. ~ **دێران:** بڕ:

ئاوداشتن. ~ **زايينه دەم:** برِ: ئاو له دەم زان. ~ **شكان:** لا دانی ئاوی بەردراوەی كشت و كاڵ له ڕێگەی خۆی له بەر هەر هۆیەک. ꞉꞉ ئاوەكە له كەمی داوە وا بزانم له جێیەک شكاوە. ~ **شكاندن:** لادان و گوازتنەوەی ئاوی بەردراو بۆ لایەنێكی دیكە. ~ **كردن:** ١ـ لێدان و پرژاندنی هەندێک ئاو به سەر نان یا شتی دیكە بۆ نەرم بوونەوەیان. ꞉꞉ نانەكان ئاو كە با نەرم بنەوە. ٢ـ ئاو له چاو گەڕان و قەتیس بوونی له بەر نەخۆشی یا هۆی دیكە. ٣ـ پەیدا بوونی زنچكاو له كوان و برین دا. ٤ـ (كنـ.) خورد كردنەوە و فرۆشتنی كاڵای له سەردەست ماو. ~ **كێشان:** گواستنەوەی ئاو له سەرچاوە و رووباران بۆ ماڵان، كارێک كە ئاوكێش دەیكا. ~ **گرتن:** ١ـ بەری ئاو گرتن و كۆ كردنەوەی له گۆل و ئەستێر دا بۆ زۆر كردنی ئاو. // ئاو بەردانەوە. ꞉꞉ كورِم ئاوەكە بگرە هەتا دوایی بێستانەكە بدێرین. ٢ـ ئاودار بوون و ئاو تێگەڕانی بەر و میوە. ٣ـ كوشینی میوە به دەزگا بۆ ئاوەكەی. ꞉꞉ ئەو سێوانە بۆ ئاو گرتن خراپ نین. ~ **گرتنەوە:** بەستنی بەری ئاوی بەردراوی سەر كشت و كاڵ یا بەستنەوەی ئاوی شێرە. ~ **له ئاوەڕۆ بران:** (كنـ.) برانی جێر و بەرەكەت، له برەو كەوتن و قازانج نەكردن. ~ **له ئاوەڕۆ دەركردن:** (كنـ.) له باری ئاسایی چوونە دەری كار و ئاكار، بێ حەیایی كردن، نالەبار جووڵانەوە. ~ **لەبەر دڵ رۆیین:** ١ـ دڵ دەخێڵەوە چوون و هێڵنج دان ٢ـ زۆر برسی بوون، دڵ دەبوورەوە چوون له برسان. ~ **لەبەر هەڵنیشتن:** (كنـ.) میز بەخۆ داكردن، میز لەبنە خۆ كردن. ~ **له دڵ هاتن:** (كنـ.) ئیشتا كردن و مەگیرانی كردنی ژنی زگپڕ. ~ **له دەسكاونگ دا كوتان:** (كنـ.) له كاری بێسوود و بێ كەلک، ئاو له دینگا كوتان. ~ **له دەم زان:** ١ـ زار پڕ بوون له ئاو به خواردن یا دیتن یا بیستنی شتی ترش. ٢ـ ئیشتا چوون له خواردنێک. & ئاو له دەم گەڕان، ئاو زایینه دەم. ~ **له دەم گەڕان:** برِ: ئاو له دەم زان. ~ **له دینگا كوتان:** (كنـ.) برِ: ئاو له دەسكاونگ دا كوتان. ~ **لێچوون:** ئاو رژان له دەفرێک كە درز و كونی هەبێ. ꞉꞉ ئەو قاپە ئاوی لێدەچێ پێم وایە بنەكەی كون بوە. ~ **لێ نەخواردنەوە:** (كنـ.) خۆ نەپاراستن له كارێک، بەرِێوە

بردنی کارێک بێ یەک و دوو لێکردن. ⁘ کەریم بۆ دەستەڵات وە چنگ خستن لە هیچ ناپرینگێتەوە تەنانەت پیاو کوشتنیش بێ، ئاوی لێ ناخواتەوە. ~ **نەپالاوتن:** (کنـ.) شێلگیر بوون، سوور بوون لە سەر بیر و باوەڕ. ⁘ مام وسوو هێند موسڵمانە ئاوێ ناپالێوێ! ~ **وا رژان:** (کنـ.) هەر کار و کردەوە و مەسەلەیەک کە وەک قانوونی لێهاتبێ، وابوون، بەمجۆرە بوون، داب بوون. ⁘ ئاو وا رژاوە هەر پیاو بۆ ژنان/ قەراریان بووە و هاتوونە ژوان (سەعید و میرسێوەدین ل ٤٨). ~ **هاتنەوە:** تێر بوون و راحەت بوونی پیاو ئەودەم کە تۆوەکەی دەڕێژێ. ~ **هەستان:** زیاد بوونی ئاوی چۆم و رووبار و دەرچوون لە بەستێنی خۆی بە هۆی بارانەی زۆر. ~ **هەڵچنین:** ئاو کێشانە نێو خۆی هەندێک شت، ئاو هەڵمژین. ⁘ ئەو دیوارە نمی هەیە پێمـوایە ئاوی هەڵچنیوە. ~ **هەڵکردن:** بەردانی ئاو بۆ سەر بێستان و زەوی بۆ داشتن، ئاو هەڵگرتن. ~ **هەڵگرتن:** بڕ: ئاو هەڵکردن. ~ **هەڵمژین:** کێشانی ئاو بۆ نێو خۆ، ئاو هەڵچنین. ~ **هەڵێنجان:** هەڵێنجان شێوەیەکە لە هەڵکێشان

بەرەو سەرەوە . دەرهێنان و هەڵکێشانی ئاو لە چالاو و هەر شوێنێکی قووڵ. ~ **هێنان:** ١ـ راگوێزتن و بردنی ئاو بە سەتڵ و دەفر لە کانی و چەم بۆ ماڵەوە. ٢ـ پەیدا بوونی ئاوی رەش یا سپی لە چاو. ⁘ چاوم ئاوی هێناوە. ٣ـ هەڵمسان و خڕ بوونەوەی ئاو لە رەفیسکەی یەکسم دا . ~ **هێنانەوە:** خۆ رەحەت کردن بە دەست، ئاو هاتنەوە بە دەسپەڕ. ~**ی بێ لغاو خواردنەوە:** (کنـ.) ئەنجام دانی کارێک بە کەیف و ئارەزووی خۆ و گوێ نەدان بە قسەی کەس و هیچ شتێک، هیچ بۆ گرینگ نەبوون. **بوونە ~:** ١ـ توانەوەی سەهۆڵ و شتی بەستوو. ٢ (کنـ.) بە خۆ داشکانەوە لە بەر ئاشکرا بوونی مەسەلەیەک، خەجاڵەت بوونەوە. ⁘ کە بابم زانی درۆم دەگەڵ کردوە لە شەرمان بوومە ئاو. ٣ـ (کنـ.) شەرم کردن، خەجاڵەت کێشان. ⁘ ئەو کابرا بێ شەرمە لە کن ژنان باسی سیرەتی پیاوانی دەکرد نازانم بۆ نەبوو بە ئاو. **بە ~ دادان:** (کنـ.) بەتلاندن و فەوتاندنی پووڵ و دەسمایە و سامان، دە ئاو کردن. ⁘ میراتی بابی بە مانگێک بە ئاوی دادا و بەتلاندی. **بە ~ دا هاتن و بە نان دا**

خــوران: (کنــ.) لەپڕ و بێ هیچ بەڵگە بە جێ مــانێک و زۆر بە ســەیری ون بوون. ⁘ ئەو کــڵاوە تازەم هەر ئێــســتــا لە بەر چاو بوو هەر ئاوڕم داوە نەمــابوو دەڵێی بە ئاو دا هات و بە نان دا خـــــورا! **دە ~ کــردن:** (کنــ.) خـــەســار کـــردن، بەتڵاندن، بە ئاو دادان. **دە ~ هەڵاتن:** چوونە ژێر ئـاوی (چۆم و حـــــــەوز) و هاتنەوە دەر بۆ مەبەستی خۆ شوشتن یا غوسل دەر کـردن یا هـەر شـتێکی دیکە. ⁘ کوتیـان: بڕۆوە ئێـستـا ئەمـە دە ئاوی هەڵدێینەوە، ئێستا دەگەڕێینەوە بە دواوە (تحفە ل ٥١٢). **دە ~ هەڵکێشان:** ١ـ شتێک دە نێو ئاو نان و دەرهێنانەوە. ٢ـ شـوشـتـنـەوەی و خـاوێن کردنـەوەی جلی کەفاوی و سابوون لێدراو بە ئاوی خاوێن و پاک.. ٣ـ خـــــووســـــان، تەڕ بوونـی تەواوەتـی لەش لە بـەر باران. **کــاری ~ هەبوون:** پێــویست بە ئاودەســتــخـــانە هەبوون، تەنگان. **لە ~ دان:** لە چۆم و رووبـار پـەڕینــەوە. **لــە زۆر ~ دان و نەهێشتن ئەژنۆ تەڕ بوون:** (کنــ.) دونیا زۆر دیتن و ناسین، بە ئەزمـوون و زۆر زیرەک و وریا بوون. **وە ســەر ~ گــەڕان:** ١ـ هەســتـــانی ئاو لە شــوێنێک وەها کــە هەمـوو شـتێک وە سـەر خـۆی بخـا. ٢ـ (کنـ.) زۆر ئارەقە کردن، تەڕ بوونی لەش بە ئـارەقــەیەکی زۆر. ⁘ ئازای لەشی وە سـەر ئاو گەڕاوە. || **ئاوی بەقـا:** بڕ: ئاوی ژیـان. ⁘ هـات بـەهـار ئـەمما لـە پـاش بارانە بۆ چیـمــە کــەپەنک/ یا لـە پاش مـــــردن چ ســــــوودێکی هـەیە ئاوی بەقا(ئاوات ل ١٥٥). لێـوی تۆ ئاوی بەقا من خـزرم/ فـــەیزی تۆ رەحـمـــەت و من سـەوزەگـیـا (نالی ل ١٢٥). **ئاوی پشت:** تۆوی پیاو، سپـەرم، شـاوەت. **ئاوی تاڵ و ســـوێر:** (کنـ.) کــوێرەوەیری و رەنج. ***ئاوی تاڵ و ســوێر خــواردنەوە:** (کنـ.) کوێرەوەری و زەحـمـەت زۆر دیتن، رەنج و مەینەت چێشتن. **ئاوی تۆبە:** ئاوێک کە لە کـاتی تۆبـە کـردن دا بە سـەر دادەکـرێ. *** ئاوی تۆبە بە سەر داکردن:** تۆبە کـردن و پاک بوونـەوە لە گـوناه. ⁘ قـادر ئاوی تۆبـەی بە ســەر قــەحــپــەیەک دا کـرد و هێنای. **ئاوی چاو:** ١ـ هێزی بینینی چاو، رووناکـی چـاو، بینـایـی، ســـۆمــــا. ٢ـ فـرمـێـسک، تەڕایی چاو، ئاوی دیدە. ⁘ الحذر مـەحوی لە نەوحـەی بێ گـوناهـان الحذ/ ئاوی چاوی بوو جیهانی دا بە قڕ تۆفـانی نووح (مـەحوی ل ١٠٢). ***ئاوی چاو دادان:** ١ـ روون کــردنـەوەی چاو بە چاو لە جــوانی کــردن ٢ـ چاو ترســێن

کردن، کەسێک لە خۆ یا مەسەلەیەک ترساندن، ئاوی چاو سەندن. *** ئاوی چاو داهاتن:** لێڵ بوونی چاو و کز بوونی هێزی بینین لە بەر پیری یان نەخۆشی، سۆمای چاو نەمان. ؛؛ هێندە چاو لە ڕێی کوڕەکەی بوو ئاوی چاوی داهات.
*** ئاوی چاو ڕۆڕژان:** کوێر بوون، سۆما و بینایی چاو نەمان، بینایی چاو ڕژان. ؛؛ دوژمن ئەگەر چاوی پێت پکەوێ، ئاوی چاوی ڕۆدەڕژێ، دادەنیشێ بە کوێرییە (لاس و خەزاڵ ل ٩٠). *** ئاوی چاو سەندن:** ١ـ کوێر کردن و لێڵ کردنێکی تایبەتی بێ ئەوەی کە چاو ناشیرین بێ و پێشتر لۆتی کە ورچیان هەڵدەپەڕاند وایان لە ورچ دەکرد هەتا ڕانەکا و پەلاماری کەس نەدا. ٢ـ ترساندن، تۆقاندن، زراو بردن، ئاوی چاو دادان/٢. **ئاوی حەیات:** ١ـ بڕ: ئاوی ژیان. ؛؛ خزر ئەگەر چاوی حەیاتی بڕییە ئاوی حەیات/ من لە خاکی دەری جانانەمە چاوی حەیات (مەحوی ل ٦٣). هەموو عومری ئەبەد تێیدا نیە خۆشی دەمێک مەستی/ خدر ئاوی حەیاتی بۆچ بوو فێری شەرابی با (تاریک و ڕوون ل ١٣٩). ٢ـ (کنـ.) شتی زۆر باش. ؛؛ ڕۆنێکە تای نیە دەڵێی ئاوی حەیاتە.

ئاوی حەیوان: بڕ: ئاوی ژیان. ؛؛ ئیشارەی یەک سەر ئەنگوشتی، مەهی لەو دوورەوە شەق کرد/ هەر ئەو ئەنگوشتە بوو دەتوت فەوارەی ئاوی حەیوانە (مەحوی ل ٣٩). **ئاوی خزر:** بڕ: ئاوی ژیان. ؛؛ سیاپۆشن لە داخی خەت و خاڵ و لێو و روو و زوڵفت/ وەنەوشە و مێسکی چین و ئاوی خزر و لالە و عەنبەر (مەحوی ل ١٣١). زوڵمەت نەدیدە چونکە گەیشتی بە ئاوی خزر/ تۆ نامریت و عالەم ئەکا یەک بە یەک وەفات (بێخود ل ٩٨). **ئاوی خواردنەوە:** ئاوێک کە خاوێن بێ و بکرێ بیخۆیەوە. **ئاوی خەزایی:** ئەو ساڵانەی کە کوللە زۆر دەبن و شاڵاو دەبەنە سەر دەغڵ و دان لەو شوێنەی کە خەزایی زۆرە کەسێک کە ئارەقی نەخواردبێتەوە و زینای نەکردبێ و بە قەولی کوردیی دۆخینی بە حەرام نەکردبێتەوە، دەچێ ئاو لە کانی دێنێ و بە دەغڵ و دانەکەی دادەکەن و لە سەر ئەم بڕوایەن کە خەزایی بە شوێن ئەو ئاوە دا دێ و کوللەکان دەخوا، جگە لەوانە ئەو کەسەی کە ئاو لەو کانیاو تایبەتییە دێنێ نابێ ئاوڕ داتەوە دەنا خەزاییەکان بە شوێنی دا نایەن، ئاوی عەینەمەل. ؛؛ کوللەت کەوتە ناو

شـينايى/ بۆی بێنە ئاوی خـەزایی (بۆ کوردستـان ل ٨٠). **ئاوی دەم:** لیک، تف، ئـاوی زار. **ئـاوی دیـدە:** ئـاوی چـاو، فرمێسک. ⁂ مەگەر هەر یاری نەقشینم ببێتـە نەقشـبـەندی دڵ/ کـە نـەقشی غەیری رەنگی ئەو بـە ئاوی دیدە شۆرابێ (نالی ل ٦٠٠). نەمـــامی قـــامـــەتی پەروەردەی ئاوی دیدەکـــەی من بوو/ کـەچی گـوڵچـینی باغی وەسـڵـی ئەو ئێستـاکە ئەغیارە (مـەحوی ل ٤٦٣). **ئاوی رەش:** ماکەی نەخۆشییەکە کە لە چاو دەدا و چاو کوێر دەکا (ئین: glau-coma). ***ئـاوی رەش داهـاتـن:** ئـاوی رەش لە چاو پەیدا بوون و کـوێر بوون. **ئـاوی زار:** تـف، لـیـک، ئـاوی دەم. **ئـاوی زەمزەم:** ئاوێکە حاجی لە چاڵاوی زمزم لە مـەککەوە بۆ مـتـفـەڕک دەگـەڵ خـۆیان دەیهـێنن. ⁂ بێت و گـەر دەستـم کـەوێ ماچی دەمی تۆ چاوەکەم/ رووڕەشم گەر تەرکی ئاوی زەمـزەم و کـەوسـەر نەکـەم (ئەحمەد موختـار ل ٨٥). **ئاوی ژیان:** ١ـ ئاوی کانییەکی ئەفسانەیی و خـەیاڵییـە (کـانی حــەیات) لە ناوچەیەکی تاریکی دونیـــا هـەڵکەوتوە و هـەر کــەس لێی بخواتەوە نامرێ و گۆیا خدری پێغـەمبەر لەم ئاوەی خواردۆتەوە و بۆیـە پێی دەڵێن خـــدری زیندە، ئاوی حـــەیات، ئاوی حـەیوان، ئاوی بەقـا، ئاوی خـزر، ئاوی ژین. ⁂ گەر زەمزەمی یان دای بنێ ئاوی ژیانـی/ ناچاری دەبێ رۆچی بە سـینەی خـاکـا (خـەییـام ل ٤). ٢ـ (کنـ.) زار و دەمی یار و گـراوی. **ئاوی ژین:** بڕ: ئاوی ژیان. **ئاوی سـپی:** بڕ: ئاوی مـرواری. **ئاوی شەوێ:** ئاوێکی کە لە گۆزە دەکرێ و بۆ شـەو دادەندرێ هەتا سـارد بێ. ⁂ بۆ ئاوی شـەوێ گـۆزە شکاوێک لامـە / فـرمـێـسکی وشک نابنەوە بێ ئارامـە (خـەییام ل ٧٠). * **خـۆ لە ئاوی شـەوێ پاراستن:** مـحافزەکار، کەسێک کە خـۆی لە هـەر شتێکی ساویلکەش دەپارێزێ، لە ئاوی شـــەوێ پارێز کـردن. **تێـبـینی:** موسڵمانێک کە نەوسی خۆی کوشتوە و هەر خـەریکی نوێژ و رۆژوو و تـاعـەتە، شـەوانە کە تینووی دەبێ و نەوس داوای ئـاوی ســـاردی لێ دەکـــا ئاوی گـــۆزە ناخـواتـەوە هـەتا نەوسـی بکووژێ. * **لە ئاوی شـەوێ پارێز کردن:** بڕ: خـۆ لە ئاوی شـەوێ پاراستن. ⁂ کـوتیـان: نا؛ مـام رێوی تۆبەی کـــردووە؛ هـەمـــوو رۆژێ بەڕۆژووە، لە ئاوی شـەوێ پارێزێ دەکـا، دەچێـــتـــە حـــەجێ (مـــان ل ٧). **ئاوی عـــەینەمـــەل:** بڕ: ئاوی خـــەزایی. **ئاوی**

کـەوسـەر: ئاوی حـەوزی کـەوسـەر لە بـەهەشت. ⁘ ئاوی کـەوسـەر نۆشی سۆفی بێ کە من / ئاوی ئینسان یەعنی مـاچی دەم دەخـۆم (نالی ل ٢٩٧) ئەو فرمێسکە هێندێک بڵێن: بە قیمەت گرانە، ئەتڵەسە، گەوهەرە/ بە ئارەقی سینگی بڵێن: خێر ئەوە ئاوی کەوسەرە (لاس و خـەزاڵ ل ٥٧). **ئاوی مـرواری:** نەخـۆشـیـیـەکی چاوە کـە پتـر لە بەر تەمـەنی زۆر و پیـری یا بە هۆی مـەرەزی قـەند یا ئازار بینینی چاو پەیدا دەبێ. عـەدەسی گلێنەی چاو تار دەبێ و بەری سۆمای چاو دەگرێ و تەنانەت کوێریش دەکا. ئاومرواری رەق و نـەرمی هەیە کە ئاومـرواری رەق پتـر لە پیـری دا سـەر هـەڵدەدا بـەڵام ئاومـرواری نـەرم لە هـەر تەمـەنێک دا دەتوانێ ببێ. ناوی عیلمی ئەم نەخـۆشییە cataracte یە. & ئاوی سپی، ئاومرواری.

ئاو[2] (ئام.)[بڕ: ئا14] دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێک دەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ سـاز دەکـا. ⁘ شەواوشـەو، دەستاودەست، پشتاوپشت، دووراودوور، رەنگاوڕەنگ.

ئاو[3] (پێشـ.)[هیک: سەم ـ ئەو: هەم، هەمـە ـ هـەخ: هەم، هەمـە ـ پەهـ: هەم، باک: هاڤ، هەڤ ـ ناو: ئام، ئاو، ئاف، هاو، هام، هەم، هەو، ئەو ـ باش: هاو ـ هەو: هام ـ زا: ئام، ئەم، هەم] پێشگرێکە کـە لە پێشـەوەی وشـە دا دێ و مـانای شـەریک بوون و بەیەکەوە بوون دەدا. ⁘ ئاودەنگی، ئاومال، ئاوسا.

ئـاو[4] (ئـام.) بـە رەگـی چـاوگـی نادیارەوە(مصدر مجهول) دەلکێ و ناوی مـفـعـوول سـاز دەکـا. دڕاو (دڕان ـ دڕ)، خوراو، براو، شکاو، نەماو.

ئاوا[1] (ئان.)[پەهـ: ئاپات ـ باک: ئاڤا ـ ناو: ئـاوا ـ باش: ئـاوا ـ هـەو: ئـاوا] ١ـ ئاوەدان. ٢ـ بە دوای ناوی شـار و گـوند (بە تـایبـەت ناوی ئەو کـەسـانە کـە ئەم شـوێنانەیان بنیـات ناوە) دەلکێ، ئابات، ئاوێ. ⁘ هـەمـزاوا، مـەجـبـووراوا، کـەریماوا، سـەیداوا. **~ بوون:** بڕ: ئـاوەدان بـوون. ⁘ بـە یـادی دڵبـەری سـەوداگـەرم وێرانە ئاوا بوو / هـەمـوو بازاڕ و شـاری دڵ کەوا بێشەوق و سەودا بوو (ئـاوات ل ٢٤). رەببی مـاڵتـان هەر ئـاوا بـێ و سـفـرەتان رەنگین! **~ بوونـەوە:** بـڕ: ئـاوەدان بـوونـەوە. **~ کـردن:** بڕ: ئاوەدان کردن. **~ کـردنەوە:** بڕ: ئاوەدان کردنەوە.

ئــاوا[2] (ئــاک. ل)[ئــا + وا] ١ـ بــەم جۆرە، بەم شێوەیە. ؛؛ جا قسە کردن ئــاوا دەبــێ، نــابــێ ئــاوا بــێ. ٢ـ بــۆ ســـــەرســـــوڕمـــــان یا بە دڵ نەبوونی مەبەستێک دەکوترێ. ؛؛ کە ئاوا یانی ئاغا نایە!؟ & ئاوها، ئاوەها، وەها، وا، ئەهوا، ئەها، پاسە.

ئاوا[3] (ئان.)[باک: ئاڤا ـ ناو: ئاوا ـ باش: ئاوا ـ هەو: ئاوا] ون، نادیار، ئاودیو. ؛؛ رۆژاوا. **~ بوون:** ١ـ پەڕین و لەبەر چاو نەمـــــان یا چوونە پشت کێوانی خۆرەتاو و مانگ و هەسێرە، پەڕین. // هەڵاتن. ؛؛ بە ئاوا بوونی نوری ون دەبێ خورشید و ئەم شەمسە / لە ئاوا بوونیا نوور و ئیزائەی سەد دوو چەندانە (مەحوی ل ٤٣٧). ٢ـ ون بوون و لەبەر چاو نەمانی گیاندار کە بۆ پشـــتی بەرزایی یەک شـــۆڕ دەبنەوە، ئاودیو بوون. ؛؛ هەر لەو گردە ئاوا بین دەگەینە رەشماڵان. ئاسکەکە ئاوا بوو و خۆی دەرباز کرد. ٣ـ لە هەندێک ناوچەی کوردستان بۆ مردنی کەسی ناموسڵمان بە کاری دەبەن، مردن. ؛؛ خدرە جوو دوێنێ ئاوا بوو.

ئاوات (نا.)[ســان: ئاکــووتە ـ پەه: ئایەفت. ناو: ئاوات ـ هەو: ئاوات] کــاو، ئارەزوو. **~ بردنە بن (ژێر) گڵ:** مردن و بە ئارەزوو نەگـــــەیشتن. ؛؛ زۆرم پێخۆشە زەماوەندی کوڕەکەم ببینم، دەترسم ئەو ئاواتەم بەرمـــە بن گڵ. **بە ~ خـــــواستن:** بە ئارەزوو بوونی مـــەبەســـتـــێک، بە ئاواتەوە بوون. ؛؛ دەیگوت: بە ئاواتم خـواســتـبـوو ئەتۆ دەمدەیەی خەبەری مردنی مەرزینگانە! (شۆڕمەحموود ل ٨٨). **بە ~ گەیشتن (گەیین):** بە مرازی و کاوی خۆ گەیشتن، ئاوات پێک هاتن. **بە ئاواتەوە بوون:** ئاواتەخــــواز بوون بۆ وەدی هاتنی ئارەزوو. ؛؛ بە ئاواتەوە بوو بۆ جارێکیش بێ سواری فڕۆکە بێ. **~ پێک هاتن:** بڕ: بە ئاوات گەیشتن.

ئاواتەخــواز (نا. فــا، ئان. فــا)[لە: ئاوات خـواستن] ١ـ کەسێک کە زۆر بە تاســـەی شـــتـــێکەوە بێ و بە ئاوات بیخوازێ، تاسەدار. ؛؛ ئاواتەخوازی نان و کەبابێکی خۆشم. ٢ـ ئارەزوو کردن بۆ چارەی کاری کەسێک. ؛؛ ئاواتەخوازم بە ژن و منداڵت بگەیەوە.

ئاواتەخواستە (نا. مف.، ئان. مف.) [لە: ئاوات خـواستن] ١ـ شتێک، کارێک یا هەر چی کە بە ئاوات خواسترابێ. ٢ـ (کنـ.) کەسی زۆر خۆشەویت بە تایبەت

منداڵ که به ئاوات خواسترابێ. ⁂ عەلی ئاواتەخواستەی دایک و بابیەتی.

ئــاوار (نـا. ل)[ئـاو + ئـار1][بـاک] خواردنێکی شیرنه له ئاو و ئارد و شەکر یا دۆشاو، هەڵوا.

تێبینی: هەرچەند وشەکە نیشان دەدا کـە دەبێ له ئاو و ئارد پێک هاتبێ بەڵام وای بـۆ دەچـم (وائـار) بـوە و لـه دوایـی لەبەر قورسی وائار بۆتە ئاوار، چونکە له زاراوەی باکـووریی دا به ئاو دەڵێن ئاڤ یانی وشـەکە دەبا ئاڤار، با. وا به مانای خــواردنه و لـه هەندێک وشــەی دیکە دا ماوه (شـۆروا، ماسـتاوا...) و مـاناکەی دەبێته خواردن یا چێشتی ئارد.

ئاوارتـن (چا. م)[؟][باک: ئـاوارتن ـ ناو: هەڵاوارتن] ١ـ جـوێ کـردنەوه و دەر هـاویشـــتنی بەشــێکی کــەم له کــۆ و کۆمایەک، هەڵاوارتن، جوێ کردنەوه. ٢ـ جـوێ کـردنەوه و هەڵبـژاردنی شـتێک یا کـەسـێکی تایبـەتی له نێـو کـۆمـەڵ و کۆمایەک.

ئاوارته (ئـان. مــفـ.)[له ئاوارتن] ١ـ جوێ کراوه، دەرهـاویشـتراو، وەلانراو. ٢ـ تایبەتی، مستثنی.

ئاواره (ئان.)[له: ئاوارتن] ١ـ کەسێک کــه له شـــوێنی ژیانی خـــۆی دوور کەوتبێـتـەوه. ٢ـ کـەسێک کە لـه شـوێنی ژیانی خـــۆی دەرکــرابێ. ٣ـ هەڵاتـوو، راکـردوو. ٤ـ ون، بێ ناو و نیـشــان. ٥ـ هەڵوەدا، ســەرگــەردان، دەبەدەر، تەره، تــەرا، تـار، رەهــەنـده. **~ بــوون:** ١ـ دەربـەدەر بوون، له مــاڵ و حــاڵی خــۆ هەڵبـڕان، هـەڵوەدا بوون. ٢ـ دەرکران. ٣ـ ســـەرگـــەردان بـوون. **~ کــردن:** ١ـ دەربەدەر کردن، کەسێک یا گیاندارێک له مـــاڵ و لانی خـــۆ دوور کـــردنـەوه. ٢ـ دەرکردن، وەدەرنان.

ئــاوارەیــی (حــم.)[ئـاواره + یــی] دەربەدەریی، هەڵوەدایی، سەرگەردانیی.

ئاواز (نـا.)[پـەهـ: ئـاواز] ١ـ دەنـگـی خـۆش و به ئاهەنگی باڵنده، نەغـمـە. ٢ـ گـۆرانـی، سـتـران. ٣ـ دەنگی ئامـرازی مـۆسـیـقـا، هەوا، ئاهـەنگ. ٤ـ دەنگی خـۆشـی خـشڵ و کــەرەســەی دیکە. ⁂ ئاوازت نـایه لـه کــرمــەک و گــواره/... خرینگەت نایه له قـەتاره (لاس و خـەزاڵ ل ٥٨). ٥ـ دەنگی تێپـەڕین و دەرچوونی تیــر، هـازه، هازەهـازی تیـر. ⁂ ئاوازی تیر و شـەققەی هانیشک و دەنگی سمی وڵاغ وا دەبـــۆوه بــڵاوه/ هـــەنــدێــک دەیانپـرسـی: عـاسـمـان رووخـا یان ئاوه،

سێڵاوە (لاس و خەزاڵ ل ٥٥).

تێبینی: ئاواز لە ریشەی ڤەچ vač یا ڤەک vakـ ی ئەوێستا بە مانای وتن و کوتن کەوتوە. (بڕ: بێژتن2) لە کوردیی دا هەر لەم ریشەن: وشە، وێژ، بێژ، راوێژ، لاوک، لاوژە، هەوا...

ئاوازە (نا.)[ئاواز + ە] ١ـ دەنگ دەر کردنی ناو، ناوبانگ. ៖ ئاوازەش بەرز بێ جە گەردین شاران / بڵند کەردە بێ نام نامداران (وەلی دێوانە ل ٩٥). ٢ـ دەنگ، ئاهەنگ. ៖ سەعید ئەگەر دەرِۆیی، وەک شەهێن و تەرِلانی/ وچانی بە وڵاغ نەدا هەتا کەوتە بەیانی/ ئاوازەی زەنگوڵان دێ، دەگەیشتە یەک کاروانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٧١). ٣ـ کوتە چەرمێکی چووکە لە کەوانی جۆلایی دا کە ژێی دەکەوێتە سەر بۆ ئەوەی کە لۆکە لێی گیر نەبێ.

ئاوازەخوان (نا. فا، ئان. ل)[ئاواز + ە + خوان2] کەسێک کە گۆرانی و ئاواز دەڵێ، گۆرانی بێژ، خۆشخوان، ستران بێژ، ئاوازەخوێن، گۆرانیچڕ.

ئاوازەخوێن (نا. فا)[ئاواز + ە + خوێن2] بڕ: ئاوازەخوان.

ئاواژوو (ئان. مف.) بڕ: ئاوەژوو

ئاواژی (ئان. مف.)[باک] بڕ: ئاوەژوو

ئاواق (ئان.)[؟][ئەر] شوێنی چۆل، چۆلگە، چۆل و هۆل، بەتاڵ.

ئاواڵ (نا. ل)[ئاو3 + ئاڵ][پاز: هەم ئەیار. پەه: هەمال، هەماهل. باک: هەڤال ـ ناو: ئاواڵ، ئاوەڵ، هەواڵ، هاواڵ ـ زا: هەڤال] ١ـ دۆست، هاورِێ، رەفیق لە نێو مرۆڤ دا. ٢ـ دۆست و پێکەوە بوون لە نێو گیانداران دا. ៖ کۆتر قەت نەبۆتە ئاواڵی سەقری/ سەقر درِندەیە، خاترجەم بە کۆتری دەگرێ (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٢) ٣ـ ناسیاو و دۆست لە بەر هۆیەک وەک پێکەوە خوێندن یا کار کردن. ៖ ئاواڵ دەرس، ئاواڵکار، ئاواڵ زاوا. ٤ـ هاوتا، چەشن، مینا، وەک. ៖ ئاواڵکراس.

تێبینی: هەندێک لە زمانەوانانی کورد ئاواڵیان بردۆتەوە سەر (ئاو + ئاڵ) و ئاویان بردۆتەوە سەر پێشگری ئاو3 بە مانای هاوبەشی و ئاڵیان بە مانای لا (طرف) داناوە. (بڕ: قامووس ل ٧٩) و (گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی شەشەم ل ٣٨٠ کە دیارە هەر بۆچوونی زەبیحی یە و لەویان وەرگرتوە). بە بروای من تەنیا نیوەی ئەم بۆچوونە

راستە و بەشی دووهەم لە سەر ئاڵ تەنیا بۆچوونێکی رواڵەتییە. ئاڵ دەچێتەوە سەر وشەی یار و بە لەبەر چاو گرتنی ئەم وشەیە لە پازەند دا (هەم ئەیار)، ئاڵ و گۆڕی بە سەر پیتی ر دا هاتوە و بۆتە ڵ یا ل بەو پێیە وشەکە دەبێتە ئاویار کە ئاڵ و گۆڕی بە سەر دا هاتوە و بۆتە ئاواڵ و هەڤاڵ و ... و ماناکەشی یانی هاوبەش لە دۆستایەتی دا.

ئاوالایەتی (حم.)[ئاواڵ + ئایەتی] دۆستایەتی، هاورێی و بەین و نێوانی دەستەبرا و دەستەخوشک. دۆستایەتی، هەڤالتی، هەڤالی، ئاواڵەتی. :: هەتا دەمێنین ئاوالایەتیمان تێک ناچێ.

ئاواڵ دوانە (ئان. ل)[ئاواڵ + دوانە] دوو کوڕ یا دوو کچ کە هاوکات و دەگەڵ یەک لە یەک دەبن، دوانە، جمک، لفەدوانە. :: گوتیان: قوربان ئێمە هەردووکمان ئاواڵ دوانەین. ئاواڵ دوانەش بە شەرعی خودا و پێغەمبەر دوو نەفەر بە یەک نەفەر حیسابە. (بەیتی سەعید و میر سێوەدین بەگ ـ سروە ژ ٧٥)

ئاواڵ دەرس (ئان. ل)[ئاواڵ + دەرس] پەیوەندی نێوان کەسانێک کە بە یەکەوە لە شوێنێک دەرس دەخوێنن، هاوکلاس. :: ئیجازەم بدە بۆ نێو رەفیق و ئاواڵدەرس و مەتمانە/ چومکە سەفەرەکەمان گەورە و گرانە (مێر و وەفا ل ٧٠).

ئاواڵ زاوا (ئان. ل)[ئاواڵ + زاوا] پەیوەندی نێوان دوو پیاو کە ژنەکانیان خوشک بن، ئاوەڵ زاوا، هاوزاوا، هەڤ لنگ، هەمزەما، براکە.

ئاواڵ شوان (نا. ل)[ئاواڵ + شوان] یاریدەدەری شوان بۆ ئاگاداری و لەوەڕاندنی مەڕ و ماڵات کاتێک کە ئاژەڵ زۆرن و بە تاکە کەسێک هەڵناسووڕێ. :: قەر نانی خوارد و هەڵستا؛ بەرخی وەرگێڕا، چووە دەشتێ. بە بەند بە ئاواڵ شوانانی گوت (مان ل ٢٥٩).

ئاواڵ کراس (نا. ل)[ئاواڵ + کراس] دەرپێی ژنانە، دەلینگ.

ئاواڵ منداڵ (ئا.)[ئاواڵ + منداڵ] کیسەیەکە لە نێو پزدانی ژنی زگپڕ کە بە بەندی ناوکەوە پەیوەندی دەگەڵ منداڵ هەیە و ئۆکسیژن و خۆراکی بۆ دەبا و شتی زێدە وەردەگرێ، ئەم پەردەیە پاش هاتنە دەری منداڵ دێتە دەرێ، ئاوەڵ/٢، هەڤالۆک، هژی، پلار. (لات: placenta)

ئاواڵە (ئان.)[؟][ناو: ئاوەڵا، ئاواڵە، ئاوەڵە، وارا، واڵا ـ زا: ئارێزە] ١ـ حاڵی شتێک کە کراوەتەوە. // داخراو. ‌:: پەنجەرەی ئاواڵە، بەرۆکی ئاواڵە. ٢ـ رەنگی روون، ئاچغ. :: ئەو پارچە هەندێک ئاواڵەتر با بۆ کراس زۆر جوان دەبوو. ٣ـ برینێک کە سەرەکەی قرتماغەی نەگرتبێ؟ ~ **بوون:** ١ـ هەر چی کە کرابێتەوە و دانەخرابێ. :: وەختایەک خەوت لێکەوتبوو زاری ئاواڵەبوو. هەموو دەرگاکانی ماڵێ ئاواڵەن. ٢ـ روون بوون و کراوە بوونی رەنگ. ~ **کردن:** کردنەوە و دانەخستن. :: بەو سەرمایە یەخەی ئاواڵە کردبوو. ئەگەر رۆیشتی دەرگاکەی ئاواڵە کە! ~ **هێشتنەوە:** کردنەوە و دانەخستن. :: پەنجەرەکان بکەوە و ئاواڵەیان بێڵەوە با بایەکمان وێکەوێ.

ئاواڵەتی (حم.)[ئاواڵ + ئەتی] بڕ: ئاواڵایەتی

ئاوان[1] (ئان.)[هەو ـ ئەر] بڕ: ئاوەدان

ئاوان[2] (نا.) بڕ: ئاونگ2

ئاوان[3] (نا.)[ئەر] بڕ: ئامان1

ئاوان[4] (نا. ل)[ئاو1 + ئان] ئەو حەقەی ئاشەوان لەبری هاڕینی دانەوێڵە لە ئاشێڕی دەستێنێ، ئاواناش، مزاش.

ئاواناش (نا. ل)[ئاوان4 + ئاش] بڕ: ئاوان4

ئاوانتە (نا. چا)[تور: avanta لە ئیتا: avanta] ١ـ وەدەست خستن و دەست بە سەر داگرتنی شتێک بە فڕ و فێڵ. ٢ـ خۆڕایی، مفتە، بەلاش.

ئاوانتەچی (نا. فا)[ئاوانتە + چی] ١ـ کەسێکی کە بە فڕ و فێڵ و کەڵەک دەست بە سەر ماڵی خەڵک دابگرێ، دەسبڕ، مفتەخۆر. ٢ـ (ئان. فا) حاڵی کەسی دەسبڕ و خاپێنەر و فێڵەزان.

ئاوانس (نا.)[فەر: avance] ١ـ مۆڵەت، مەودایەکی دیکە لە کایە دا هەتا کەسێک بتوانی جارێکی دیکە شانسی خۆی بە تاقی کاتەوە، قان. ٢ـ پێشەکی دان، وە پێش خۆ دانی کەسێک لە یاری دا. :: وەرە تەختەی بکەین دوو ئاوانسیشت دەدەمێ. (یانی تۆ دوو و من هیچ).

ئاوانە (نا. ل)[ئاو1 + ئانە2] ئەو باج و حەقەی کە بابەتی ئاو دەستێندرێ یا دەدرێ، حەقی کرێ و کەلک وەرگرتن لە ئاو.

ئاوانی (نا. ل)[ئاوان1 + ئی][ئەر]

بڕ: ئاوەدانی

ئاواهی (نا. ل)[ئاوا1 + هی][باک]
بڕ: ئاوایی

ئاوایی (نا. ل)[ئاوا1 + ئی][ئەو: ئایەپتە، ئەیەپتە ـ پەھ: ئاپاتییە. باک: ئاڤاهی، ئاواهی ـ ناو: ئاوایی ـ باش: ئاوایی] ئەو شوێنەی ئاوەدان کراوەتەوە، گوند، دێ، دێهات، لادێ، دەگا.

ئاوبارە[1] (نا. ل)[ئاو1 + بار (بەر7 + ئە] پلووسکێکی گەورەیە لە دار یا تەنەکە کە لە بێستان و مووچە و مەزرا کەلکی لێوەردەگرن و ئاو لە شوێنی بڵندەوە بۆ شوێنی نزم دەبا و زەوی پێ دەدێرن، قەمتەرە.

ئاوبارە[2] (نا. ل)[ئاو1 + بارە3] شیرەی گوڵ کە هەنگ دەیمژێ و دەیکاتە هەنگوین.

ئاوباز (نا. ل، نا. فا)[ئاو1 + باز4] کەسێک کە مەلە باش دەزانێ، مەلەوان.

ئاوبردە (نا. مف.)[لە: ئاو بردن] ١ـ هەر شتێک کە ئاو بیبا. ٢ـ (کن.) خەسار، بە فیڕۆ چوونی شتێک. ؛؛ مەکەن لۆمەی من و کەزیەی بڵاوی / کە ئاوبردەی جوانی و ئاڵ و واڵاین (ئاوات ل ٩٣).

ئاوبڕ (نا. ل)[ئاو1 + بڕ (بڕین)] ١ـ دەرد و ئازارێکە لە خواردنەوەی ئاوی سارد بە تایبەت زستانانە تووشی ماڵات دەبێ. ٢ـ ئەو شوێنە لە چۆم یا جۆگەی گەورە کە جۆگەیەکی چووکی لێ جیا دەکەنەوە و لەوێوە ئاو بەردەدەنەوە. **~ بوون:** تووشی نەخۆشی ئاوبڕ هاتن.

ئاوبەر (نا. ل)[ئاو1 + بەر7] بڕ: ئاوکێش

ئاوبەرە (نا. ل)[ئاو1 + بەر7 + ئە] جۆرە هەنگێکی کارگەرە کە ئیشی بردنی ئاو بۆ شەڵخەیە.

تێبینی: ئەو بەشەی هەنگ کە لە شوێنی خۆی وەڕێ دەکەوێ ئەوەندە بەرز دەبێتەوە کە کۆمەڵگای خۆیانی لێ نەدیو نەبێ، جا هەر بەو بەرزە فڕێی را لادێیی کورد دەیناسن و لە هاتوچۆ کردنی دا کۆمەڵگای هەنگی کێوی پێ دەدۆزنەوە. (قامووس ب ١ ل ٨٢)

ئاوبەند (نا. ل)[ئاو1 + بەند] ١ـ بەرهەڵستێکە لە بەرد و دار و شتی دیکە کە لە پێش ئاوی چۆم یا جۆگەی گەورەی هەڵیدەبەستن هەتا ئاو لە پشتی پەنگ بخواتەوە، ئەم کارەی بۆ چەند مەبەستە:

بۆ بەرگری لە سێلاو، بۆ ئاو داشتن و هەروەها بە شێوەیەکی گەورەتر بۆ بەرهەم هێنانی بەرق و کارەبا، بەند، بەنگە، سەد. ٢ـ نەخۆشییەکە لە بەر کۆ بوونەوەی ئاو و تەڕاوی زۆر لە ورگی مرۆڤ دا پێک دێ و زگ هەڵدەمسێ. نەخۆش هەر چی ئاو دەخواتەوە تینوایەتی ناشکی و هەر داوای ئاو دەکاتەوە، ئیسقایی.

ئاوبەندیی (حم، نا. ل)[ئاو1 + بەند + ئیی] ١ـ بەستنی بەری ئاو. ٢ـ کاری میزان کردن و هێنانە سەر فۆڕمی ماتۆری ماشێنی تازەساز. ~ **کردن:** ئارام لێخورینی ماشێنی تازەساز هەتا ماتۆڕەکەی فۆڕم بگرێ.

ئاوپاچ (نا. ل)[ئاو1 + پاچ] بڕ: ئاوپاش

ئاوپاش (نا. ل)[ئاو1 + پاش2] دەفرێکە وەک ئافتاوە زوو لە تەنەکە ساز دەکرا و ئێستاکە پتر پلاستیکە. لە ئافتاوە گەورەترە و ئەو شوێنەی کە ئاوی پێدا دێتە دەرێ وەک دووشی حەمام وایە و بۆ ئاو داشتنی گوڵ و باخچە یا ئاو پرژێن کردنی حەوش و بەردەرک کەلکی لێوەردەگرن، ئاوپاچ، ئاوپژێن، ئاوپرژێن، ئاوڕشێن.

ئاوپاشیی (حم.)[ئاوپاش + ئیی] بڕ: ئاوپرژێن/٢. ~ **کردن:** بڕ: ئاوپرژێن کردن. ⁂ مەنزڵگەی دیدەم ئاوپاشی کەردەن/ چەشمەنداز بەرز بێ تۆز و گەردەن (مەولەوی ل ٤٠٠).

ئاوپاڵ (نا. ل)[ئاو1 + پاڵ (پالاوتن)] ١ـ دەفرێکە پتر لە فافۆن یا پلاستیک ساز دەکرێ، بن و دەوروبەری کون کونە و ئەو چێشتانەی کە ئاوی زێدەیان هەیە یا سەوزی خواردن دوای شوشتنەوە لەم دەفرەی دەکەن هەتا ئاوەکەی بچۆڕێتەوە، سووزمە. ٢ـ مەلاقەی گەورەی کون کون کە بۆ هەڵگرتنی چێشت یا شتی دیکەی ئاودار کەلکی لێوەردەگرن و هەتا ئاوەکەی دەگەڵ نەیە، پاڵێن.

ئاوپرژێن (نا. ل)[ئاو1 + پرژێن] ١ـ بڕ: ئاوپاش. ٢ـ کاری ئاو بە زەوی داکردن بە ئاو پاش یا دەفری دیکە، ئاوپاشی، ئاوڕشێن. ~ **کردن:** ئاو بە زەوی وەرکردن بە ئافتاوە یا ئاوپاش بەر لە ماڵین بۆ بەرگری لە هەستانی تۆز یا بۆ فێنک کردنەوەی وڵات.

ئاوپژێن (نا. ل)[ئاو1 + پژێن] بڕ:

ئاوپەڕ (نا. ل)[ئاو1 + پەڕ2] ١ـ تۆپە دارێکی ئەستووری نێوەڕاست کون کراوەیە کە لەو ئاشانەی ئاویان کەمە دەکوترێتە زارکی لای خوارەوەی دۆڵاش هەتا ئاو بە تەوژم لە پەڕەی ئاش بدا و توندتر بیخلوێنێتەوە، زەنبوور، زەمبوورە. ٢ـ جۆرە نەخۆشییەکە تووشی ئاژاڵ ئەبێ بە هۆی خواردنەوەی ئاوی سارد و سەهۆڵاوەوە لە زستان دا (کشت و کاڵ ب ١ ل ١٧). (هس: باپەڕ)

ئاوپەڕێن (ئان. ل)[ئاو1 + پەڕێن] زەوییەک کە ئاو داشتنی دژوار و سەخت بێ.

ئاوجز (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + جز] بڕ: ئاودز

ئاوجۆ (نا. ل)[ئاو1 + جۆ] خواردنەوەیەکی کەم ئالکۆڵە کە لە جۆ سازی دەکەن، مزرە، بیرە.

ئاوجۆساز (نا. فا)[ئاوجۆ + ساز] کەسێک کە لە جۆ ئاوجۆ ساز دەکا.

ئاوجۆسازیی (حم.)[ئاوجۆ ساز + ئیی] ١ـ پیشەی ئاوجۆساز. ٢ـ شوێن یا کارخانەیەک کە ئاوجۆ ساز دەکا.

ئاوجۆفرۆش (نا. ل)[ئاوجۆ + فرۆش] کەسێک کە دوکانی ئاوجۆفرۆشی هەیە و ئاوجۆ دەفرۆشێ

ئاوجۆفرۆشیی (حم.)[ئاوجۆ فرۆش + ئیی] ١ـ ئیشی ئاوجۆ فرۆشتن. ٢ـ (نا. ل) شوێنی ئاوجۆ فرۆشتن

ئاوخانە (نا. ل)[ئاو1 + خانە] بڕ: ئاودەست

ئاوخواز (ئان. فا)[ئاو1 + خواز] خواردن و خۆراکێک کە دوایی تینوایەتی دێنێ، ئاوکێش، ئاوبەر. ⁂ سەروپێ ئاوخوازە پیاو دەبێ ئاوی زۆر لە سەر بخواتەوە.

ئاوخۆر (نا. فا)[ئاو1 + خۆر] کەسی تینوو کە مەیلی ئاو خواردنەوەی هەیە، ئاوخۆرە. لە شوێنێک کە خەڵک زۆر کۆ بوونەوە کەسێک ئاو دەگێڕێ و هەرا دەکا رەحمەت لە ئاوخۆر و هەر کەس تینوو بێ بانگی دەکاتە لای خۆی.

ئاوخۆرە (نا. ل)[ئاو1 + خۆرە] بڕ: ئاوەخۆر

ئاوخۆریی (نا. ل)[ئاوخۆر + ئیی] ١ـ دەفرێک کە ئاوی تێدەکرێ و لە سەر سفرە یا لە شوێنێک بۆ ئاو خواردنەوە هەر وا دادەندرێ، پاچ، پەرداخ، تونگە ٢ـ

لیوانی گەورە کە ئاوی پێ دەخۆنەوە، شەربە، ئاووەرە. ٣ـ ئەو ئاسنەی دەچێتە ناو دەمی ئەسپەوە، دانە لغاو. ٤ـ مێشک و نێوی دار و درەخت کە ئەرکی هەڵمشتن و گەیاندنی ئاو بە لک و پۆی دارە، ئاوەخۆرە، ئاوخۆرە. ٥ـ شوێنی ئاو خواردنەوە یا ئاو پڕ کردن لە چۆم و جۆبار و گۆل.

ئاودار (ئان. ل)[ئاو1 + دار2] ١ـ شوێنێک یا ناوچەیەک ئاوی زۆر بێ، پڕئاو. // بێ ئاو ⁘ کوردستان ناوچەی ئاوداری زۆرە ٢ـ میوەی بە ئاو و تەڕ و تازە. ⁘ هەرمێ کرووزی میوەیەکی ئاودارە. ٣ـ گەوهەر و بەردی بە بایخ کە گرشە و بریقەی زۆرە. ٤ـ شەمشیر و تیغی ئاودراو و تیژ. ٥ـ کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان ئەرکی ساز کردنی چا و قاوە و خواردنەوەی دیکە بوو، ئابدار.

ئاودارخانە (نا. ل)[ئاودار + خانە] ١ـ ژووری ساز کردنی خواردنەوەی وەک چا و قاوە و شەربەت لەماڵی بەگ و کۆشکی میران دا کە ئاودار لەوێ کار دەکا. ٢ـ بار و بنەی ئاوداری پاشا و سوڵتانەکان، بە نۆکەر و تەواوی کەرەسەوە. & ئایدارخانە

ئاوداریی (حم.)[ئاودار + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی ئاودار. ٢ـ (نا. ل) خورجی کەرەسە و ئەسبابی ئاودارخانە.

ئاودامان (ئاو. ل)[ئاو3 + دامان2] کراسی درێژ یا کەوای درێژی ژنان کە داوێنی بگاتە گوێزینگی پێ، ئاودامێن. ⁘ لە سەر قەبرەکان داری ئەرخەوان / وەک بووکی تارا سەوزی ئاودامان (گۆران ل ١٣٧)

ئاودامێن (ئان. ل)[ئاو3 + دامێن] بڕ: ئاودامان

ئاودڕ (نا. ل)[ئاو1 + دڕ] شوێنێک لە دەشت و کێو یا بەستێنی بەرزی رووبار کە بە لافاو یا هەستانی ئاو دادڕابێ، ئاودڕکە، ئاودڕگە. ⁘ پاش نوێژی نیوەڕۆیە کە مەڕ دێتەوە شاخی، لە جێگایەکی پەنا، لە کن ئاودڕێک دانیشتبوو؛ ... (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٢)

ئاودڕکە (نا. ل)[ئاو1 + دڕ + کە] بڕ: ئاودڕ

ئاودڕگە (نا. ل)[ئاو1 + دڕ + گە] بڕ: ئاودڕ

ئاودز (نا. ل)[ئاو1 + دز] شوێنێک کە بە قەڵشت و درزەکانی دا ئاو دێتە دەر.

٢ـ (ئان. ل) بڕ: ئاوەدز. ~ **کردن:** بڕ: ئاوەدز کردن.

ئاودووزەک (نا. ل)[ئاو1 + دووز(دز) + ئەک] ١ـ ئامرازێکە لە شووشە یا پلاستیک کە سەرێکی تیژی هەیە، دەرمانی ئاوەکی پێ هەڵدەمژن و پێی لە لەشی مرۆڤ دەکەن، دەرزی، شرینقە. ٢ـ ئامرازێکی چووکەیە لە سەری شووشەی دەرمانی ئاوەکی دادەنێن هەتا بە دڵۆپ دەرمانی پێ هەڵمژن و لە چاو یا لووت و شوێنی دیکەی بکەن، قەترەچکێن.

ئاودەر (نا. فا، ئان. فا)[ئاو1 + دەر3] ١ـ کەسێک کە ئاو دەدا بە خەڵک، ئاوگێڕ. ٢ـ بڕ: ئاودێر

ئاودەس[1] (ئان. ل)[ئاو3 + دەس] بەرابەر، هاوتا. ៖ نەمەبۆ پیری و تەن ناتەوانیت / وەی دوو فەردەوۆ ئاودەس جوانیت (مەولەوی ل ١٠٧).

ئاودەس[2] (نا. ل)[ئاو1 + دەس][ئەر] بڕ: ئاودەست

ئاودەست (نا. ل)[ئاو1 + دەست] دیوێکی چووکە لە سووچێکی حەسار یا نێو ماڵ سازی دەکەن ومیز و گوی لێدەکەن. شوێنی دەست بە ئاو گەیاندن، ئاودەستخانە، ئاوخانە، پێشاو، مبال، مستەراح، مستەراو، ئاودەس، کناراو، ئاڤرێژ، دەستاڤ، ئاڤدەستخانە، دەستاڤخانە، ئاڤرێژخانە، ئەدەبخانە.

ئاودەستخانە (نا. ل)[ئاو1 + دەست + خانە] بڕ: ئاودەست

ئاودەڵێن (ئان. ل)[ئاو1 + دەڵێن (دەلاندن)] ١ـ دەفری گڵێنە بە تایبەت گۆزە کە ئاو دەدەنەوە دەرەوە و ئاو فێنک رادەگرن. ٢ـ گۆل و ئەستێرێک کە ئاو دابدەن.

ئاودەم (نا. ل)[ئاو1 + دەم1] ئاوی زار، لیک، لیکاو.

ئاودەنگ (ئان. ل)[ئاو3 + دەنگ] ١ـ دوو یا چەند کەسێک یەک بیر و رایان هەیە، هاو بیر و بڕوا، هاودەم. ٢ـ دوو یا چەند کەسێک کە بە قسە دەگەڵ یەکتر وەرزی دەشکێنن، هاودەنگ.

ئاودەنگیی (حم.)[ئاودەنگ + ئیی] کەسێک کە ماڵ یا خەڵک یا کەسێک بە قسەکانی خۆشن و وەڕەزیان پێدەشکێ، هاودەنگی. ៖ لەوەتی وسێن چۆتە سەفەر ئاودەنگیی ماڵمان بڕاوە. عەلی بۆ ئاودەنگیی خراپ نیە.

ئاودیو (ئاک. ل)[ئاو (ئەو2) + دیو] ون، ئاوا. ~ **بوون:** ئاوا بوون، لەبەر

چاو ونبوون. ~ **کردن:** لە بەر چاو ون کردن. :: دز هاتن و مێگەلیان ئاودیو کرد و بردیان.

ئاودێر (نا. فا، ئان. فا)[لە: ئاودێران][ناو: ئاودێر، ئاویار ـ هەو: ئاویار، ئاوێر] کەسێک کە کاری ئاو دێران و ئاو داشتنی مووچە و باغ و بێستانی بە دەستەوە، ئاودەر/٢. :: خەللاقی بێ فتووری، سوڵتانی بێ قسووری / رەززاقی مار و مووری، ئاودێری دێمەکاری (حاجی قادر ل ١٤٣).

ئاودێریی (حم.)[ئاودێر + ئیی] ئاو داشتنی زەوی و زار، ئاویاریی. ~ **کردن:** ئاو داشتن، ئاو دێران.

ئاور [1] (نا.) بڕ: ئاگر. || **ئاوری بن کا:** بڕ: ئاگری بن کا. **ئاوری سوور:** بڕ: **ئاوری بێ دووکەڵ:** ئاوری گەشاوە کە ئیدی دووکەڵ نەکا، ئاگری بێ دووکەڵ، ئاگری سوور. :: شێواوی خەزنەدار، دڵت هەڵەشەیە/ دایمە ئاوری بێ دووکەڵت لە سەر دڵی هەیە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٢). **ئاوری غەزەب:** بڕ: ئاگری غەزەب. **ئاوری قودرەت:** بڕ: ئاگری غەزەب.

تێبینی: من پێموایە کە وشەی ئاور لە پێشدا ئاگور بوە و لە دوایی لەبەر قورسی پیتی گ سواوە.

ئاور [2] (ئان.)[زا] بڕ: ئاوس

ئاورا (ئان.)[؟][هەو] برسی، برچی.

ئاورایی (حم.)[ئاورا + ئی][هەو] برسێتی، برسیایەتی.

ئاوربووژە (نا. ل)[ئاور1 + بووژە (بووژاندنەوە)] دەفرێکی چووکی کون کونە، بە قەرا پیاڵەیەک دەبێ، لە سیم سازی دەکەن، دەسکێکی هەندێک درێژی هەر لە سیم بۆ ساز دەکەن، رەژی تێدەکەن و ئاگری دەدەن دوایی هەڵیدەسووڕێنن هەتا رەژی دەگەشێتەوە و دەبێتە پۆلوو. ئەم پۆلوویانە زۆرتر بۆ قەنەنە و سەماوەری رەژی کەلکی لێوەردەگرن، تاولەمە، ئاگر گەشکەرەوە، ئاگر گەشکەرە.

ئاورپەرست (نا. فا، ئان. فا)[ئاور1 + پەرست] بڕ: ئاگرپەرست

ئاورپەرستیی (حم.)[ئاور پەرست + ئیی] بڕ: ئاگرپەرستیی

ئاورخانە (نا. ل)[ئاور1 + خانە] بڕ: ئاگرخانە

ئـاوردان (نـا. ل)[ئـاور1 + دان] بـڕ: ئاگردان

ئاوردوو (نا. ل)[ئاور1 + دوو2] دار و ئێزینگ و دەوە و تەپاڵە و سووتەمەنی کۆ کراوە بۆ تەندوور و سۆبە، سووتەمەنی، ئاردوو، ئازاڵە، کەشکوور.

ئـــاورگ (نـــا. ل)[ئـــاور1+ گ] ١ـ شوێنێکە لە متبەق یا جێگایەکی دیکە بۆ ئاور سازی دەکەن و چێشتی لە سەر ساز دەکەن. ٢ـ شوێنێکە لە دیواری ژوور دا سازی دەکەن بۆ ئاور کردنەوە و وڵات گەرم داهێنان، بوغاری. ٣ـ شوێنی پیرۆزی ئاگر بوو کە زەردەشتییەکان ئاوریان تێدا دەپاراست و نەیاندەهێشت ئاگر قەت بکووژێتەوە. ٤ـ قوڵکەیەکە وەک تەندوورێکی چووک لە نێو ژووری ماڵەکان سازی دەکەن و پتر پۆلوو ئاگری بۆ دێن و تێیدەکەن بۆ ژوور گەرم کردنەوە و هەروەها بۆ گەرم راگرتنی چێشتی ساز کراو و زستانانەش کورسی لە سەر دادەخەن، کوانوو، ئاگردان، کۆرک، کۆرکە، ئادرجا، ئادرگان، ئاوریا.

ئـاورنـگ (نا. ل)[ئـاور1 + نگ] بـڕ: ئاورینگ. **~ دان:** بڕ: ئاورینگ دان

ئاورۆچکە (نا. ل)[ئاور1 + ئۆچکە] بڕ: ئاگرۆچکە. **~ کردنەوە:** بڕ: ئاگرۆچکە کردنەوە.

ئاوره^{1} (نا.) بڕ: ئاگره

تێبینی: لە ئەوێستا دا نەخۆشییەک بە ناوی ئەرە ara هاتوە بەڵام روون نیە بە چ نەخۆشییەک کوتراوە.

ئاوره^{2} (ئان.)[زا] بڕ: ئاوس

ئـاوره شـین (نـا. ل)[ئـاور1 + ئـە + شین] گریان و شینێکی بەکوڵ و لە قوڵایی دڵەوە کە ژێر بوونەوەی چەتوونە.

ئاورەگڕه (نا. ل)[ئاور1 + ئە + گڕ + ئە] بڕ: ئاگرەگڕه

ئـاوریا (نا. ل)[ئـاور1 + یا2][هەو] ئاورگ، ئاگردان.

ئاوریشم (نا.)[پەه: ئەبرێشم، ئەبرێشۆم، ئەپەرێشوم. باک: هەڤرمش، هارمووش ـ ناو: ئارمووش، هەرمووش، هەورێشم، ئاوریشم، هەوریشم ـ باش: ئەورشم، ئەوریشم ـ هەو: هاورێشم، هەورێشم] لیکاوی کرمێکە بە ناوی کرمی ئاوریشم کە هەودای زۆر باریکە و ئەم کرمە لە دەوری خۆی دەتەنێ، لە دوایی ئەم گڵۆڵانە بە هەڵمی ئاو

دەکەنەوە هەتا جەمسەرەکەی دەدۆزنەوە و دوایی چەند دانەی بە یەکەوە با دەدەن و لە شتێکی دەهاڵێن و بۆ چنینی جل و بەرگ دە کاری دەکەن. چنراوی ئاوریشم نەرم و بریقەدار و بە بایخە. ~ **بە لابار هەڵنەگرتن:** (کنـ.) زۆر بەدەعێ بوون، بەپۆز بوون، لووت لە سەر بوون. || **ئاوریشمی خاو:** ١ـ ئاوریشمی نەڕێسراو کە بۆ چنینی هەندێک پارچە یا نەخشاندنی کەرەسەی دیکە کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (کنـ.) زۆر جوان. ⁂ سەمەنبۆ دەتکوت ئاوریشمی خاوە، هێندە جوانچاک بوو (بارام و گوڵندام ل ٥١). **ئاوریشمی گشت:** ئاوریشمی بادراو و باریک ڕێسراوە کە بۆ ریشووی شەدە و پێچ و هەندێک شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن.

ئاوریشمدۆز (نا. ل)[ئاوریشم + دۆز2] ١ـ پارچە یا شتی دیکە کە بە ئاوریشم نەقش و نیگاری لێکێشرابێتەوە. ٢ـ (ئان. ل) حاڵی هەر شتێکی کە بە ئاوریشم نەخشێنرابێ. ⁂ دە برۆن و رامەمێنن، وەستای سەرڕاجم لە بۆ بێنن / تەقەڵتووی ئاوریشمدۆزم بۆ پێک بێنن (مان ل ١٩٧). ٣ـ کەسێک کە بە ئاوریشم نەقش و نیگار ساز دەکا. ⁂ ئەو شارە دوو ئاوریشمدۆزی باشی هەیە.

ئاوریشمی (ئان. ل)[ئاوریشم + ئی] بڕ: ئاوریشمین

ئاوریشمین (ئان. ل)[ئاوریشم + ئین] هەرشتێک کە لە ئاوریشم ساز کرابێ، ئاوریشمی.

ئاورینگ (نا. ل)[ئاور1 + ئینگ] ١ـ پریشکی ئاگر کە لە کاتی سووتانی دار و ئێزینگ یا کوتانی ئاسن دەپەڕێ، پزووسک، پزووسکە، پرووسک، پرووسکە، پریسک، پریشک. ٢ـ بریقە، بریسکە. & ئاورنگ. ~ **دان:** ١ـ پریشک لە ئاگر بوونەوە. ٢ـ بریقە دان، بریسکانەوە. ٣ـ (کنـ.) توورە بوون و کەف پڕژاندن. & ئاورنگ دان.

ئاوڕ [1] (نا.)[؟] وەرسووڕاندنی سەر بە خێرایی بۆ دواوە و سەیری کەس یا شتێک کردن. ~ **دانەوە:** بۆ دواوە روانین، سەیری پشت سەر کردن. ~ **لێدانەوە:** ١ـ روانین بۆ دواوە بۆ سەیر کردنی کەسێک. ٢ـ (کنـ.) سەرنج دان، بە هێند گرتن، لا لێکردنەوە، ئاوڕ وێدان. ~ **وێدان:** بڕ: ئاوڕ لێدانەوە. || **ئاوڕی (بە) خێر:** شانس، بەخت، خۆشی.

***ئاوڕی (بە) خێر لێدانەوە:** بەخت روو تێکردن.

ئاوڕ ^{2} (نا.)[هەو] بڕ: ئاخوڕ

ئاوڕشێن (نا. فا)[ئاو1 + رشێن] بڕ: ئاوپڕژێن/١ و ٢. **~ کردن:** بڕ: ئاو پڕژێن کردن

ئاوڕۆشنکەرە (گیانـ.)[ئاو1 + رۆشن + کەر3 + ئە][ئەر] بڕ: ئاڕوونکەرە

ئاوڕۆشنەوکەرە (گیانـ.)[ئاو1 + رۆشن + ئەو + کەر3 + ئە][ئەر] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئاوڕۆنکە (گیانـ.)[ئاو1 + ئە + رۆن + کە][سۆر] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئاوڕوو (نا.)[ئاو1/٨ + روو] بڕ: ئابڕوو

ئاوڕووت (نا. چا)[ئاو1 + رووت] [ئەر] بڕ: ئاوەڕووت. **~ کردن:** بڕ: ئاوەڕووت کردن.

ئاوڕوونکەرە (گیانـ.)[ئاو1 + روون + کەر3 + ئە] جانەوەرێکی چووکی باڵدار و قاچ درێژە، لە سەر ئاوی کانیاوان دەبێ و خێرا دێت و دەخزێ و قوڕ و لیتەی کانی خاوێن دەکاتەوە و بۆیە هەر ئەو ناوەی لێندراوە، ئاوڕوونکەرەوە، ئاوڕۆشنکەرە، ئاوڕۆشنەوکەرە، ئاوەڕوونکە، ئاوەڕۆنکە، قوڕاویلکە. (عەر: دبیب)

ئاوڕوونکەرەوە (گیانـ.)[ئاو1 + روون + کەر3 + ئەوە] بڕ: ئاوڕوونکەرە.

ئاوڕەنگ ^{1} (ئان. ل)[ئاو3 + رەنگ] ١ـ هەر دوو یا چەند شت و کەسێک کە لە یەک رەنگن. هاوڕەنگ ٢ـ دوو یا چەند کەس یا شتێک لە یەک شێوەن، هاوتا، هاورەگەز.

ئاوڕەنگ ^{2} (نا. ل)[ئاو1 + رەنگ] ١ـ هەرچی رەنگی وەک رەنگی ئاو بێ، لە رەنگی ئاو، ئاویی، عابی، ئابی. ٢ـ شێوەیەکە لە نەققاشی کە بە ئاو دەگەڵ رەنگ دەکردرێ.

ئاوڕێژ (نا. ل)[ئاو1 + رێژ] بڕ: ئاوڕێژگە

ئاوڕێژگە (نا. ل)[ئاوڕێژ + گە] ئەو شوێنەی کە ئاوی ناوچەیەک دەچێتەوە سەر ناوچەیەکی دیکە و تێکەڵاوی ئاوێکی گەورەتر دەبێ، ئاوڕێژ، ئاوەڕۆ/٣ (مصب)

ئاوڕیش (نا. ل)[ئاو3 + ریش] دەگەڵ چاوگی بوون دێ و مانای پەلامار دەدا. **~بوون:** پەلامار دان، ئانگژا بوون، بە

گژ دا چوون. ⁂ دوێنێ کاک ئەحمەد هەر چاوی بە من کەوت ئاوڕێشم بوو.

ئاوڕێگە (نا. ل)[ئاو1 + ڕێگە] کونێک لە بنی دیواری مالاّن کە ئاوی باران و ئاوی ڕژاوی تورمپا بەم کونە دا دەچێتە کۆلاّن، ئاوەڕۆ.

ئاوز (نا.)[لە: ئاوزان] ئەقڵ، فام، ئاوەز.

ئاوزا (ئان. ل)[ئاو3 + زا] حاڵی دوو یا چەند کەسێک کە لە یەک زمان و کات دا زابن و تەمەنیان یەک بێ، هاوتەمەن، هاوزا، هاوزێ، ئاوزێ. **~ بوون:** هاوتەمەن بوون. ئاوەڵەکانم هیچی ئاوزای خۆم نین من لە هەموویان چووکترم.

ئاوزان (چا. ل) خاوەن ئەقڵ و ئاوەز بوون، پێگەیشتن، فامین، تێگەیشتن، زانین، ئاوزین، ئاوزیان.

تێبینی: ئاوزان و ئاوزین و ئاوزیان کە بە مانای فامین و تێگەیشتن بۆ مرۆڤ هاتوون، دەبێ پێشتر بۆ گەیشتن و گەیینی میوە و بەرەوە هاتبێ کە ئاویان تێدەزێ و ئاودار دەبن و پێدەگەن و لەویشەوە وشەی ئاوز یا ئاوەز پەیدا بووبێ یانی مرۆڤی گەیشتوو و بە ئەزموون.

ئاوزوونە (نا. ل)[ئاو (ئاغز) + زوون (زمان) + ئە] بڕ: ئاغزوونە

ئاوزەنگی 1 (نا. ل)[؟] ئاویلکە، گیانەڵلاّ، سەرەمەرگ، ئاوزینگ، ئاوەزینگ، هەوزینگ، گیان کەنشت. **~ دان:** گەیشتنە دەمی مردن، ئاویلکە دان، گیان کەنین.

ئاوزەنگی 2 (نا. ل)[ئاو3 + زەنگ2 + ئی] ئاڵقەیەکە لە کانزا سازی دەکەن، لە خوانی زین بە هۆی لوقمەوە شۆڕ دەبێتەوە و هەتا بەر زگی ولاّغ دێ و پێی تێدەنێن و دەچنە سەر زین و ولاّغیشی پێ تاو دەدەن، ڕکێف، زەنگوو، زەنگی. **~ پێدا هێنان:** خێرا لێخورینی ولاّغ بە لێدانی ئاوزەنگی لە کەلەکەی، ئاوزەنگی لێدان، ئاوزەنگی تێ تەقاندن. **~ تێتەقاندن:** بڕ: ئاوزەنگی پێدا هێنان. **~ داگرتن:** ١ـ پێ داگرتن لە سەر ئاوزەنگی بۆ ڕاگرتن و نەڕۆیشتنی ولاّغ. ٢ـ(کنـ.) پێ داگرتن لە سەر کارێک، پێ چەقاندن. ⁂ ئاوزەنگی دامەگرە هەتا بەیانش بگری ناهێڵم بچیە دەرێ. **~ لێدان:** بڕ: ئاوزەنگی پێدا هێنان.

تێبینی: زەنگ لەم وشە دا لە ریشەی [هیک: جەنگها ـ ئەو: زێنگە، زەنگە، زێنگرە، زەنگرە ـ پەه: زەنگ] بە مانای پێ کەوتوە. لە کوردیی دا بە تەنیا نەماوە بەڵام بە شێوەی زەنگ، زینگ هەر بەم مانایە لە هەندێک وشە دا خۆ دەنوێنێ وەک: گوێزینگ، زەنگاڵ، زەنگوو.

ئاوزەنگی تەقێن (ئاک. ل) [ئاوزەنگی2 + تەقێن] بڕ: ئاوزەنگی کوت. ⁂ لەشکر ورووژا، سوار فڕێن فڕێن / کەوتنە شوێنی سوار ئاوزەنگی تەقێن (گۆران ل ١٥٠)

ئاوزەنگی دار (ئان. ل)[ئاوزەنگی2 + دار2] حاڵی لاقی کەسێک کە پشتەکەی کەوانی و زەق بێ و دەرپەڕیبێ.

ئاوزەنگی کوت (ئاک. ل) [ئاوزەنگی2 + کوت1] خێرا لێخورینی وڵاغ بە ئاوزێنگ لێدان، رکێف کوت، ئاوزەنگی تەقێن.

ئاوزیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: ئاوزان

ئاوزین (چا. ل) بڕ: ئاوزان

ئاوزینگ (نا. ل) بڕ: ئاوزەنگی1

ئاوزێ (ئان. ل)[ئاو3 + زێ2] بڕ: ئاوزا

ئاوژی (نا. ل)[ئاو1 + ژی] ئەو گیا و گیاندارانەی کە لە ئاو دا دەژین، گیانداری ئاوی.

ئاوس (ئان.)[ئەو: ئاپوثرە ـ پەه: ئەپوس، ئابوس. باک: ئاڤس ـ ناو: ئاوس ـ باش: ئاوس ـ هەو: ئاوس ـ زا: ئاور، ئاورە] ١ـ ژنی زگپڕ، دووگیان. ٢ـ گیانلەری زگپڕ. ٣ـ دار و درەختی بووژاوەی سەرە بەهار کە خەریکی چەکەرە دەر کردنن. ⁂ باری لێ قورس ئەبێ داری ئاوس / چەتر ئەنگێوێ ئەبێتە تاوس (هێدی ل ٢٢٧). ٤ـ هەورێک کە بارانی پێوە بێ. ٥ـ (کنـ.) زگ دان و هەڵمسان لە داخان و ئێرەیی. ⁂ لە داخ ئەو کارە گەوجانەی وەختە ئاوس بم. ٦ـ (مجـ.) نزیک بوونەوە لە رووداو و قەومانی کارەسات یا رووداوێک. ⁂ دایکی زەمان ئاوسی بەسەرهاتێکی قورس و گران بوو. **~ بوون:** ١ـ زگ پڕ بوونی ژن و مێینەی گیانداری گواندار. ٢ـ چەکەرە دەر دان و بووژانەوەی دار و درەخت ٣ـ (کنـ.) داخدار بوون و ئێرەیی بردن بە کەسێک. **~ کردن:** زگ پڕ کردن. ٢ـ (کنـ.) داخدار کردن.

تێبینی: وشەی ئەوێستایەکەی بە

تەواوی ئاپوترە تەنو ـ یە و ئەوێستا ناسان بردۆیانەتەوە سەر [ئا + پوس + تەن] پوس بە مانای کوڕ یا بێچوو کە لە چەند وشەی کوردیی دا بە شێوەی پس ماوەتەوە (بڕ: پس) و تەن بە مانای لەش کە بە گشتی دەبێتە ئەو کەسەی منداڵی دە لەش دایە. هەروەتر ئاوس زۆرتر مەبەست لە زگپڕ بوونی گیاندارە و بۆ ژن پتر وەک تەوس و لاتاو بەکار دەبردرێ.

ئاوسا (ئان. ل)[ئاو3 + سا 1][پەھ: هەمسایەک] ١ـ کەسێک کە ماڵی لە پەنا ماڵی کەسێکی دیکە دایە. ⁘ شێرکۆ ئاوسای ئێمەیە. ٢ـ دوو ماڵی دیوار بە دیوار کە لە پەنا یەکن وهێند نزیکن کە سا یان نسێیان کەوتۆتە سەر یەک. ⁘ ماڵە شێرکۆ ئاوسای ئێمەن. ٣ـ دوو یا چەند ناوچە (دێ، شار، وڵات) کە لە پەنا یەکن. & دراوسێ، هاوسا، ئامسا، هاوسێ، ئاوسێ، جیران.

ئاوساگ (نا. مفـ.)[لە: ئاوسان] بڕ: ئاوساو

ئاوسان (چا. ل)[ناو: ئاوسان، ئاوسیان، ئاماسان، ئاماسیان ـ هەو: ماسای] ١ـ با کردن و ئەستوور بوونی شوێنێکی لەش بە نەخۆشی یا کەوتن و ئازار پێگەیشتن و هۆی دیکە. ⁘ هەنگەژاڵە پێوەی داوە و ئازای لەشی ئاوساوە. ٢ـ ئەستوور بوونی شوێن و جێگایەک. ⁘ ئەو دیوارە ئاوی هەڵچنیوە و ئاوساوە دەبێ چارەیەکی بۆ بکەین. & هەڵمسان، هەڵامسان، پەنەمان، پەنەمیان، پەنمین.

تێبینی: هاوتا و هاوڕیشەی ئەم وشەیە لە فارسی دا بە شێوەی ئاماسیدەن و ئاماهیدەن هەر بەو مانایە هاتوە.

ئاوساندن (چا. م)[لە: ئاوسان] بوونە هۆی ئاوسان، هەڵمساندن.

ئاوساو (نا. مفـ.)[لە: ئاوسان] ئەو شوێنەی لەش کە ئەستوور بوە، ئاماسیاگ، ئاوسیاگ، هەڵمساو، پەنماو. ⁘ برایم بە دەستی ئاوساو دروێنەی دەکرد.

ئاوساویی (حم.)[ئاوساو + ئیی] ئەنجامی ئاوسان، هەڵمساویی. ⁘ ئاوساوییەکەی هێشتا نەنیشتۆتەوە.

ئاوسیاگ (نا. مفـ.)[لە ئاوسیان] بڕ: ئاوساو

ئاوسیان (چا. ل) بڕ: ئاوسان

ئـاوسێ (نـا. ل)[ئـاو3 + سـێ2] بـڕ: ئاوسا

ئاوشان (ئان. ل)[ئاو3 + شان] دوو یا چەند کـەس کـە لە یەک پلـە و پایە دان و چیـان لە یەکـتـر زیاد نیـە، هـاوشـان، هەمبەر.

ئاوشـنگ (ئـان. ل)[؟] وەشـــیـــر هاتنەوەی مەڕ و بزنی بێچوو مردوو کە شیری ویشک کردبێ.

ئاوفـرۆش (ئان. فـا)[ئاو1 + فـرۆش] کـەسـێک کـە ئاوی لە چۆم و دەراوانی دێنا و لە شـار بە خـەڵکی دەفرۆشت. ∴ پیـاوێکی ئاوفرۆش لە شـاری غـەزنەی دا ئاوفرۆشی دەکرد. ...(مان ل ٣).

ئاوفرۆشیی (حم.)[ئاوفرۆش + ئیی] پێشە و کاری ئاوفرۆش.

ئاوقا (نا. ل)[ئاو3 + قا] گژ، پەلامار، ئـاوڕێش، ئـاوقـــە، ئـەوقـــە. **~ بوون:** پەلامار دان وتێک بەزین ، یەخەی یەکتر گرتن بۆ شەڕ.

تێبـینی: قـا یا قـە من پێم وایە شکڵی گـۆڕاوی یەخـە یا یەقـەیە و وشـەکـە لە ئەسڵ دا ئاویەقـە بـوە و لە دوای لێک و لووس کـراوە و بـۆتە ئـاوقـا یـا ئـەوقـە، هەرچەند زەبیحی بردوویەتیەوە سەر قەد (بڕ: قاموس ب ١ ل ٨٩).

ئاوقـــوف (ئان. ل)[ئـاو3 + قـــوف (کوف)][سۆر] بڕ: ئامکوف

ئاوقـۆرە (نا. ل)[ئاو1 + قـۆرە] ئاوێک کە لە قۆرە و بەرسیلە دەگرترێ. ئەم ئاوە دە بوتری یا دەبە دا هەڵیـدەگـرن و بۆ ترش کـردنی چێـشت دە کـاری دەکـەن، ئاڤشیلە، ئاڤشلە.

ئاوقـە (نا. ل)[ئاو3 + قـە] بڕ: ئـاوقا.
ئاوقە بوون: بڕ: ئاوقا بوون.

ئاوکـوف (ئان. ل)[ئاو3 + قـوف] بڕ: ئامکوف

ئاوکـێش (نا. فـا)[ئاو1+ کـێش] ١ـ کـەسـێک کـە لە چۆم و رووبار ئـاو بۆ مـاڵان دەبا، پێـشـەی ئاوکێـشی، ئاوبەر. ٢ـ (ئان. ل) خــۆراک و خــواردنێک کــە دوایی مرۆڤ تینوو دەکا و ئاوی زۆرتر لە رادە دەخواتەوە.

ئاوکـێـشـیی (حم.)[ئاوکـێش + ئیی] پیشەی کەسێک کە ئاو بۆ ماڵان دەبا.

ئاوگـۆشت (نا. ل)[ئاو1 + گـۆشت] چێشتێکی کوردەوارییە، گۆشت و پەتاتە و تەمـاتـە و هەندێک جار نۆک و بامـیـە و هـەڵووچەی ترشـــیـــشی تێـــدەکـــەن،

دەیکوڵێنن و ئاوەکەی تێدەکوشن و گۆشتەکەش یا بە نان دەیخۆن یا ئەوەکە هەڵیدەشێلن، شۆروا، شۆربا، شۆرباو، گۆشتاو، ئاو و گۆشت.

ئاوگەردان (نا. ل)[ئاو1 + گەردان] جۆرێک کەوچکی گەورەیە، دەسکێکی درێژی هەیە و بنەکەی بە قەرا جامێک دەبێ، پێشتر پتر لە مس ساز دەکرا و قورس بوو و ئێستاکە فافۆن جێی گرتۆتەوە، بۆ چێشتی نێو مەنجەڵی گەورە، بۆ ئاوی کولێو هەڵێنجان دەکاری دەکەن، کەوچێز، ترار.

ئاوگیر (نا. ل)[ئاو1 + گیر] کەسێک کە لە حەمام خزمەتی خەڵک دەکا، شاگرد حەمامچی.

ئاولانە (ئان. ل)[ئاو3 + لانە] دوو دڵداری بە کاوی یەک گەیشتوو و دەستەملان و پێکەوە، هاودەم، هاوژین، ئاومل، ئامالانە. ∷ برای تۆ دەیانگوت هەتا ئەمە بژین هەر بە ژینە هەر بەمانە / خەج و سیامەند نابنەوە بە ئاولانە (بەیتی خەج و سیامەند).

ئاولەمە (نا. ل)[ئاو3 + لەمە (زگ)] ١ـ منداڵی نێو زگی دایک کە هێشتا بە تەواوی خۆی نەگرتوە، جەنین. ٢ـ منداڵی لە بەرچوو. ٣ـ بەرخ و کاریلە کە دوای سەربڕینی مەڕ و بزن دەریان دێنن و بۆ خواردن دەبن. & ئاوڵەمە، ئاوڵمە

ئاولیمۆ (نا. ل)[ئاو1 + لیمۆ] ئاوێک کە لە لیمۆی ترش دەگرترێ. ئەم ئاوە بۆ ترش کردنی چێشت وخواردنی وەک سالاد و سووپیش کەلکی لێوەردەگرن.

ئاوڵاویی (ئان. ل)[ئاوڵە + ئاویی2] کەسێک کە لە ئاوڵە رزگاری هاتوە بەڵام شوێنی پۆڕگەکانی پێوەمابێ، کونج، گڕوێ، گڕۆ.

ئاوڵمە (نا. ل)[ئاو3 + (ڵمە)لەمە (زگ)] بڕ: ئاولەمە

ئاوڵە (نا.)[پەه: ئاپیلەک. ناو: ئاوڵە، هاوڵە ـ باش: ئاوڵە ـ هەو: ئاوڵە، هەوڵێ] ١ـ نەخۆشییەکە لە مرۆڤ و زۆربەی گیاندارانی وەک گاو و مەڕ و بزن و باڵندە و یەکسم دا سەر هەڵدەدا، پۆڕگ سەر پێست دادەگرێ و تاو و تێی دەگەڵە ، خروێکە، خروێلکە، خروێلە، خروێنکە، خرووکە، خوری، خوریک. ٢ـ بڕ: بلۆق. ∷ لەب وە تەمای دڵ چەند حەسرەتش بەرد / پێش ئاوڵە کەرد فرسەتش ناوەرد (مەولەوی ل ١٥٧). ⁓ **دەردان:** دەردان و پەیدا بوونی پۆڕگی ئاوڵە لە لەش.

~ **كردن:** بلۆق كردن. ~ **كوتان:** لێدانی واكسەنی دژی ئاوڵە لە لەش.

ئاوڵەكوت (نا. فا، ئان. فا)[ئاوڵە + كوت1/٣] كەسێك كە واكسەنی ئاوڵە لە خەڵك دەدا.

ئاوڵەمە (نا. ل)[ئاو3 + لەمە (زگ)] بڕ: ئاولەمە

ئاوماڵ (ئان. ل)[ئاو3 + ماڵ2] ١ـ پەیوەندی دوو یا چەند كەسی هاوبەش و شەرێك دە شتێك دا، هاوماڵ. ٢ـ [ئاو3 + ماڵ1] دوو یا چەند دراوسێ لە ماڵێك دا. & ئاوماڵە2

ئاوماڵك (نا. ل)[ئاو1 + ماڵ3 + ك] ١ـ دار و چرپی و پووش و پەڵاشێك كە ئاو دەگەڵە خۆی دەیهێنێ و لە بەستێنی فڕێ دەدا و بۆ سووتاندن و ئاور كردنەوە دەكاری دەكەن. ٢ـ هەر شتێك كە ئاو دەگەڵ خۆی لە شوێنێكەوە هێنابیەتی شوێنێكی دیكە. & ئاوماڵە1.

ئاوماڵە 1 (نا. ل)[ئاو1 + ماڵ3 + ئە] [ئەر] بڕ: ئاوماڵك

ئاوماڵە 2 (ئان. ل)[ئاو3 + ماڵ1 و 2 + ئە] بڕ: ئاوماڵ

ئاومرواری (نا. ل)[ئاو1 + مرواری] بڕ: ئاوی مرواری.

ئاومل (ئان. ل)[ئاو3 + مل] ١ـ دوو گای لێك بەستراو كە بە یەكەوە جووت دەكەن. ٢ـ هاودەم، هاوڕێ، هاوژین، ئاولانە. ~ **بوون:** هاودەم بوون، پێكەوە بین. ~ **كردن:** لێك بەستنەوەی دوو وڵاغ بۆ جووت دەگەڵ یەكتر. ⁂ ڕۆڵە گیان بڕۆ گاسووری دەگەڵ گابۆر ئاومل بكە.

ئاون (نا.) بڕ: ئاونگ2

ئاونشین (ئان. فا)[ئاو3 + نشین] كەسێك كە دەگەڵ كەسی دیكە هاتوچۆ و هەڵسوكەوتی هەیە، هاودەم، هاونشین. ⁂ میرسێوەدین بەگ پیاوێكە هەمیشە ئاونشینە بە دەوڵەتی توركان و بە سوڵتانی / ئەوە لە دەركی والی موسڵێ دادەبەزی بە میوانی (سەعید و میرسێوەدین ل ٩٢).

ئاونشینیی (حم.)[ئاونشین + ئیی] هاونشینیی، هاودەمیی.

ئاونگ 1 (نا.) ١ـ شێ و نمێكە شەوانە لە سەر گەڵا و پەلكی گوڵان دەنیشێ. خوناو، شەونم، قەراو. ⁂ زێوی ئاونگ بۆتە ملوانكەی ملی گیابەند و خاو/ هەر ترووسكەی دێ و دەلەرزێ

بای لە سەر بێ یا هەتاو (هێدی ل ٣٠٤). ٢ـ هێشوو ترێ کە هاوینان بەر لەوەی باران لێی بدا بە بەن لە میچی شوێنێکی وەک ژێرخان هەڵیداوەسن بۆ زستان دەیخۆن، ئاوەنگ، مێلاق. ٣ـ شتێکی شورکراوە و هەڵواسراو لە بنەوەی هەندێک ساعەتی گەورە کە راست و چەپ دەکا و دەبێتە هۆی گەڕی میلەکانی سەعات، پاندۆڵ.

تێبینی: ئاونگ لە ریشەی ڤەئێگ vaeg ـ ی ئەوێستایی بە مانای هەڵاوەسین کەوتوە. خودی ئاونگ لە (ئا13+ ونگ) پێک هاتوە زەبیحی لە ئاونگی ١ نەدواوە و ئاونگی ٢ ی بردۆتەوە سەر ئاویختەنی فارسی. لە حاڵێک دا کە هەڵاوەسین (هەڵ + ئاوەس + ین) زۆر لە ئاویختەن (ئاویخ + تەن) بەم وشەیە نزیکترە بە لە بەر چاو گرتنی ئەوە کە چاوگەی ئاوەسین نەماوە و ئێستاکە بە پێشگری هەڵ دەکار دەکردرێ (بڕ: قامووس ب ١ ل ٩٤)

ئاونگ[2] (نا.)[ئەو: هاڤەنە ـ پەه: هاڤەن. باک: هاوان، هەوەنگ ـ ناو: ئاونگ، ئاون، ئاوان ـ باش: هاوەن ـ هەو: ئاوان، هاوان] دەفرێکی کەمێک قووڵە کە پێشتر لە چێو و بەرد دەیانتاشی و ئیمرۆکە پتر لە ئاسن و زەرد سازی دەکەن و دەسکێکی هەیە و داو و دەرمان و قاوە و هەندێک ئاڵەتی تێدا دەسوون یا دەکوتن، دەسکاونگ، هەڤنگ دەستە، دەسگ هاوەن.

ئاونە (نا. ل)[ئاو1 + نە (نەی)] دارێکی درێژووکەی نێو بۆشی وەک دارجگەرەیە لە قەننە دا کە سەرێکی دەچێتە نێو شووشەی ئاوەکە و سەرێکی دەچێتە نێو داری قەننە کە گەورەترە و دووکەڵی تەماکۆ رادەکێشێتە نێو ئاو و دەیباتەوە و دەمی قەننە، میلاو.

ئاو و ئاگر (نا. ل)[ئاو1 + و + ئاگر] (کنـ.) بەڵا، مەترسی یەکجار زۆر. ؛؛ ئاو و ئاگر ئەمانیان نیە (پەند ل ٢٢). **خۆ بە ~ دادان:** (کنـ.) ئەنجام دانی کارێک و نەپرینگانەوە لە هیچ مەترسییەک.

ئاو و خاک (نا. ل)[ئاو1 + و + خاک] وڵات، نیشتمان. ؛؛ نەسیبم هەر نەبوو لەم ئاو و خاکە، بشمرم بێ جێم / بە دەردی خۆمەوە دەتلێمەوە بێ ئاو و گڵ چبکەم (ئاوات ل ٢٠).

ئاو و گڵ (نا. ل)[ئاو1 + و + گڵ] ١ـ وڵات، نیشتمان. ؛؛ گەلی کچانی چاو بە کل فریشتەکانی ئاو و گڵ/ دەمێ کە

دەچنە گوڵ چنین بە عەینی هی خەزاڵی سڵ (حەقیقی ل ٤٧). هەموو منداڵی ئەو ئاو و گڵەین. ٢ـ (کنـ.) نەسیبی مەرگ، ئەجەل. ⁂ ئاو و گڵ کابرای غەریبی هێنا و لێرە مرد. ٣ـ (کنـ.) شوێنی مەرگی مرۆڤ. ٤ـ رسکان، سرشت. ⁂ هەر چووینە نزیکی وان بە دیمەن/ دیمان نە لە ئاو و گڵ وەکی مەن (مەم و زین ل ٢٧١). **~ی شوێنێک بە نەسیب بوون:**(کنـ.) ئەو شوێنەی مرۆڤ لێی دەمرێ، خاک و گڵی شوێنێک بە نەسیب بوون. ⁂ ئەگەر شێرەکە ئەمنی بەتڵاند، دیارە ئاو و گڵی ئێرەم بە نەسیب بووە، ئەگەر شێرەکەم بەتڵاند دیارە ئەنگۆ شل بزووتوونەوە (لاس و خەزاڵ ل ١٣).

ئاو و گۆشت (نا. ل)[ئاو1 + و + گۆشت] بڕ: ئاوگۆشت

ئاو و هەوا (نا. ل)[ئاو1 + و + هەوا1] بارودۆخی هەوا بە لە بەرچاو گرتنی سەرما و گەرما، با و بۆران و تەواوی ئەو رووداوانەی ئاتمۆسفێر کە زانستی هەواناسی لێی دەکۆڵێتەوە. ⁂ زستانان کوردستان ئاو و هەوایەکی ناخۆشی هەیە.

ئاوها (ئاک. ل)[ئا + وها] بڕ: ئاوا2

ئاوهەڵدێر (نا. ل)[ئاو1 + هەڵدێر (هەڵدێران)] ئاوێک کە لە سەر رێ تووشی هەڵدێر دێ و لە بەرزاییەوە دەرژێتە خوارەوە و دیمەنێکی جوانی هەیە، تاڤگە، تاف، تافگە، قەڵبەزە، قەڵوەزە، سوول، سوولاڤ، رێژگە، سیپەل.

ئاوەچۆڕ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + چۆڕ] تکانەوەی ئاو لە کەل و پەلی هەڵخستراو. **~ کردن:** هەڵخستنی کەل و پەلی شۆراو بۆ دادان و تکانی ئاوەکەی. ⁂ پەتووکان بەرە دەرێ و ئاوەچۆڕیان کە!

ئاوەچۆڕە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + چۆڕ + ئە] ١ـ تکانەوەی ئاو لە شتی دە ئاو هەڵکێشراو. ٢ـ تکانەوەی ئاو لە بەفر لە سەرەتای بەهار ٣ـ (کنـ.) تکانەوەی ئارەقە لە لەش. ٤ـ تکانەوەی ئاو لە لووت بە هۆی نەخۆشی و هەلامەت. ⁂ سەرمایەکی پیسم خواردوە کەپۆم هەر ئاوەچۆڕەیەتی.

ئاوەخانە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + خانە] قوتوویەکی تەنەکەیە کە لە بنی لانکەی منداڵ هەڵداوەسرێ و بلوێری دێتەوە نێوی و میزی منداڵ لەوێ دا کۆ

دەبێتەوە.

ئاوەخۆرە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + خۆرە] ١ـ مێشک و نێوی دار و درەخت، کە ئەرکی هەڵمشتن و گەیاندنی ئاو بە لک و پۆی دارە، ئاوخۆری. ٢ـ قورقورۆچکە، قۆرگ، گەروو. ٣ـ راوی کەو لە کاتی هاتنە سەرئاو بۆ ئاو خواردنەوە، ئاوەوەرە. ٤ـ ئەو ئەندازە لە لمبۆزی حەیوان کە لە کاتی ئاو خواردنەوە دا دەچێتە نێو ئاو و تەڕ دەبێ. & ئاوخۆرە

ئاوەدان (ئان.)[هەخ: ئاڤەهەنە (ئاوایی) ـ پەهـ: ئاڤەهەن ، ئاوەهەن (ئاوایی)، ئاپاتان. باک: ئاڤادان ـ ناو: ئاوەدان، ئاوان ـ باش: ئاوەدان ـ هەو: ئاوەذان] ١ـ شوێن و جێگایەک کە پیت و بەرەکەتی تێدایە، جێ ژیانی خۆش کراوی خەڵک و ئینسان، ئاوا/١. // وێران. ٢ـ (مجـ.) قەرەباڵغی و هاتوچۆی خەڵک بۆ شوێنێک. ⁂ قاوەخانەیەکی ئاوەدانە هاتوچۆی لێنابڕێتەوە. **~ بوون:** ١ـ هات و چۆ و قەرەباڵغی لە شوێنێک دا هەبوون. ٢ـ نەبڕانەوەی پیت و بەرەکەت و وێران نەبوونی شوێنی دانیشتنی ئینسان. ئاوا بوون ⁂ ماڵت سەد جار ئاوەدان بێ. شاروێران پێشتر شوێنێکی ئاوەدان بوو. **~ بوونەوە:** ١ـ پتر هات و چۆ کردنی خەڵک بۆ شوێنێک. ⁂ بە زستان مزگەوت ئاوەدان دەبێتەوە. لەوەتی تلویزیۆنم داناوە قاوەخانە ئاوەدان بۆتەوە. ٢ـ سەر لە نوێ ساز بوونەوەی شار و دێ و شوێنی ژیانی چۆل یا وێرانی خەڵک، ئاوا بوونەوە. ⁂ ئەم ژوورەم تازە ئاوەدان کردۆتەوە. **~ کردنەوە:** ١ـ سەر لە نوێ ساز کردنەوە و بنیات نانەوەی شار و وێرانی. ٢ـ نیشتەجێ بوون لە شوێنێکی چۆل و تێدا ژیانی. ⁂ کاک حەمە دیوێکی بۆ خۆی ئاوەدان کردۆتەوە و بە ماڵ و منداڵەوە لێی دانیشتوە.

ئاوەدانی (نا. ل)[ئاوەدان + ئی] ١ـ جێی ژیانی مرۆڤ (شار، دێ و ...)، ئاوایی. ⁂ بە زستان لە ئاوەدانی زۆر دوور کەوتنەوە جێی مەترسییە. دەروێشێک دوور لە ئاوەدانی لە نێو ئەشکەوتێک دا دەژیا. ٢ـ ئاودەنگی، کەسێک یا شتێک کە ماڵ یا خەڵک پێی دەحەسێتەوە و نەبوونی هەست پێ دەکردرێ. ⁂ لەوەتی ئەحمەدی کوڕم چۆتە سەفەر ئاوەدانی ماڵ بڕاوە. چرا ئاوەدانی ماڵە. ٣ـ (مجـ.) قەرەباڵغی و کۆ بوونەوەی خەڵک لە شوێنێک. ٤ـ

(حـم.) جـــێگەی ئاوەدان // چۆلی، وێـرانــی. & ئـاوانــی. **بـە ~ زانــین:** کەسێک بە ماڵ و حاڵ و میوانگر دانان و لـێ لادان، بـە پـیــــــاو دانـان. ⁂ بـە ئاوەدانیت دەزانم بۆیە هاتوومە ماڵەکەت. **پشت لە ~ کردن:** لە نێو خەڵک چوونە دەر و روو لە چۆلگە کـردن، دوور بوونەوە لە خەڵک.

ئـاوەدز (نـا. ل، ئـان. ل)[ئـاو1+ ئـە + دز] حــاڵی برینێک کـە ئاوی مــژتبێ و هەڵمــسـابێ. ئەم برینە درەنگتـر خـۆش دەبێتـەوە و جێ برین دەکزێتـەوە، ئاودز، ئاوجـز. **~ بوون:** هەڵمـسـانـی برین بە تەڕ بوونی برینەکە، ئاوەدز کردن :: رۆڵە بەو دوستە بڕاوەت قاپان مەشۆ دەستت ئـاوەدز دەبـێ. **~ کـــــردن:** بـڕ: ئـاوەدز بوون.

ئاوەڕۆ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ڕۆ4] ١ـ کـونێک بوو لـە بنی دیواری مــاڵان کــە ئاوی باران و ئاوی رژاوی تورمــپـا بەم کـــونـە دا دەچۆوە کـــۆلان، ئـاورێگە. ٢ـ لوولەیەکە لە بن زەوی دایە و ئاوی زێدەی حـــەمــام و پیــســایی ئاودەست بـەوێدا دەچێـــتـــەوە باڵ لوولەیـەکی گـــەورەتر و دەڕژێتە نێو چۆمەوە. پێشتر ئەم لوولەیە یا لە لووڵە سـمیتی کـوت کوت بوو کـە بە دوای یەک دا ریزیان دەکـرد یا ئەوە کـە هـەر لـوولـەیـان دانـەدەنـا و عــــــــەزیان هـەڵدەکـــەند و وەک جــۆگـــەی ســـەر داپۆشــراو ئاوەکـە پێـی دا دەڕۆیشت. ٣ـ بـاری رژان و شــــــۆڕ بوونـەوەی ئـاوی ناوچەیـەک بۆ سـەر ناوچەیەکی دیکە کـە لە کار و باری ملکیایەتی و دابەش کردن دا ئـەو ناوچـەی کـــە ئـاوەڕۆی دێتـــەوە سـەری ناوچەکانی دیکە سـەر بەو دەبن، ئاوڕێژگە. & ئاوەڕێژ. **~ چوونەوە سەر:** پێــوەندی و لکانی نـاوچەی بچـووک کـە ئـاوەڕۆیان دەڕژێتــە ســـەر ناوچـەیەکی گــــەورەتر، ئـاوەڕۆ هـاتنەوە ســــەر. ⁂ ئاوەڕۆی جــانداران دەچێــتـــەوە ســەر مـەهاباد. **~ هاتنەوە سـەر:** بڕ: ئاوەڕۆ چوونەوە ســەر. ⁂ سێ بیـیـان لە پشت شـنـۆیـە، ئـاوەڕۆی دێتــــــــەوە شـنـۆیـە (شۆڕمەحموود ل ٥)

ئـاوەڕووت (نـا. چـا)[ئـاو1 + ئـە + رووت] مـریشک یا بـاڵندەی سـەر بڕاوی تووک لێکراوە بـە ئاوی گـەرم، ئاوڕووت، ئاوەکــوڵ/٢. **~ کــردن:** لێکردنـەوە و دارنینیی پەڕی مـــریشـک یا باڵندەی سەربڕاوە بە ئاوی گەرم.

ئاوەڕوونکە (گـیـانـ.)[ئاو1 + ئە + روون + کە] بڕ: ئاوڕوونکەرە

ئاوەڕێژ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ڕێژ] بڕ: ئاوەڕۆ

ئاوەڕێس (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ڕێس] جۆرێک لە جۆرەکانی ڕستنی خوری کە دانستە بە باریکی دەیڕێسن و لە کاتی ڕستن جار جارە دەستیان تەڕ دەکەن. ڕێسراوی لووس و باریک.

ئاوەز (نا.) بڕ: ئاوز

ئاوەزا (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + زا] بڕ: ئاوەزێ

ئاوەزینگ (نا. ل)[؟] بڕ: ئاوزەنگی1

ئاوەزێ (نا. ل)[ئاو1+ ئە + زێ2] پارچە زەوییەک کە بەهاران هەندێک ئاوی لێ هەڵدەقوڵێ و بە هاوین ویشک دەبن، زۆنگ، زەناو، ئاوەزا، ئاڤزێ، ئاڤزێم.

ئاوەزێڕ (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + زێڕ] هەر فلزێکی کەم بایخ کە بە زێڕ رووکێش کرابێ، زێڕکفت، رووکێشی زێڕین، تامزێڕ. ~ **کردن:** رووکێش کردنی خشڵ یا هەر کانزایەکی دیکە بە زێڕ.

ئاوەزێو (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + زێو] رووکێش کردنی فلزی کەم بایخ بە زێو، رووکێشی زێوین، تامزیڤ. ~ **کردن:** رووکێش کردنی خشڵ و هەر کانییەکی کەم نرخی دیکە بە زێو.

ئاوەژوو (ئان. مف.) ١ـ پێچەوانەی باری ئاسایی، پشت و روو، بەرەواژ، ئاواژی، واژی، ئاواژوو. ⁘ دیوی ئاوەژووی ئەم پارچەیە کێها لایەتی؟ ٢ـ جل و بەرگی پشت و روو کراو. ⁘ ئەوە بۆ ئەم کراسەت ئاوەژوو دە بەر کردوە؟ ~ **کردن:** بڕ: ئاوەژوو کردنەوە. ~ **کردنەوە:** ١ـ هەڵسووڕاندنەوە و وەرگێڕانی شتێک بە باری پاشی دا. ٢ـ هەڵگێڕانەوەی جل و بەرگ بە بەری دیکەی دا.

تێبینی: ئاوەژوو دەچێتەوە سەر ڕیشەی ئەوێستایی ئەپاچ و ئەپاک بە مانای دوا، بەرەو دوا، پشتەوە، پاش.

ئاوەژەنە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + ژەن + ئە][هەو] بڕ: ئاوەشکێنە

ئاوەسوو 1 (ئان. مف.)[ئاو1 + ئە + سوو (سوان)] ١ـ بەرد یا هەرشتێکی کە زۆر لە بن ئاو مابێتەوە یا ئاو زۆری بە سەر دا ڕۆیشتبێ و لێک و لووس بووبێ. ٢ـ حاڵی هەر شتێکی تەڕکراو و بە هەسان و بەردەزوورە لێک و لووس کراو.

خشتی ئاوەسوو، هەڵماتی ئاوەسوو. ٣ـ (کنـ.) مرۆی بێ چاو و ڕووی و بێشەرم، چەقاوسوو. **~ بوون:** ١ـ لێک و لووس بوون بە ئاو. ٢ـ (کنـ.) بێ چاو و روو و بێشەرم بوون، چەقاوەسوو بوون. **~ کردن:** ١ـ لێک و لووس کردن بە ئاو. ٢ـ (کنـ.) بێشەرم و بێحەیا و بێ چاو و ڕوو بار هێنان.

ئاوەسوو [2] (ئان. ل) ١ـ ژنێک کە منداڵی نەبێ، نەشۆر، نەزۆک. ٢ـ گیانداری مێینە کە بێچووی نەبێ، قسر، ئەستێور، ئەستەویر.

تێبینی: بیچم و مانای ئەو وشەیە وا نیشان دەدا کە لە [ئا + وەس + ئوو] کەوتبێ. ئا لە ئە ـ ی پەهلەویی کە پێشگرە بە مانای نە، بێ. وەس بە مانای پس، منداڵ و ئوو ئامرازی چووک کردنەوە و بە گشتی دەبێتە بێ منداڵ، نائاواس.

ئاوەسەر (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + سەر] زەوییەک کە ئاو هەڵنەمژێ و لە کاتی ئاو دان دا ئاو هەروا لە سەری بمێنێتەوە، شۆنە، ڕەقەن.

ئاوەشکێنە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + شکێن + ئە] ١ـ بەردێکی گەورە کە لە سەر جۆگەی ئاشی دادەنێن، هەتا لە کاتی وەستاندنی ئاش ئاو نەیەتە نێو جۆگەوە و بە شوێنێکی دیکە دا بڕوا. ٢ـ بەرهەڵستی بەر ئاو بۆ شکاندنەوەی بە لایەکی دیکە دا، ئاوبڕ. & ئاوەژەنە.

ئاوەشی [1] (نا. ل) نەخۆشییەکە لە گوانی مەڕ دەدا، گوانی دێشێ، ڕەق دەبێ و نادۆشرێ. **~ بوون:** تووشی نەخۆشی ئاوەشی و گوان ڕەق بوون هاتن.

تێبینی: بیچم و مانای ئەم وشەش هەروەک ئاوەسوو2 وا نیشان دەدا کە لە [ئا + وەش + ئی] کەوتبێ.

ئاوەشی [2] (ئان. ل)[ئاو1 + ئە + شی؟] پەڵە دەغڵێک کە لە بەر ئاو دانی زۆر یا لەبەر بارانەی زۆر کە بە سەری دا باریوە ویشک بوە. **~ بوون:** ئیشک بوونی پەڵە دەغڵێک لە بەر ئاوی زۆر.

ئاوەکوڵ (نا. ل)[ئاو1 + ئە + کوڵ] ١ـ کوڵاندنی جل و بەرگ و هەر شتێکی دیکە پیس لە ئاو دا بۆ کوشتنی مێکرۆب. ٢ـ بڕ: ئاوەڕووت. ٣ـ ئاوی کوڵیو.

ئاوەکی [1] (ئان. ل)[ئاو1 + ئەک + ئی] شتی شلی وەک ئاو، تراو، ئاڤاکی.

(عەر: مایع)

ئاوەکی[2] (ئان. ل)[ئاو + ئەک + ئی] هەڵبڕانی مەڕ و ماڵات لە ران و چوونە نێو رانی دیکەوە. **~ بوون:** تەرە بوون و تێکەڵ بوونی سەرێک یا چەند سەر مەڕ و ماڵات و چوونە نێو مێگەل و رانی دیکەوە، ئاوەکی کەوتن. **~ کەوتن:** بڕ: ئاوەکی بوون.

تێبینی: ئاو لەم وشەیە دا دەچێتەوە سەر ئامیتن و تێکەڵ بوون. بڕ: ئاوی2

ئاوەڵ (نا.) ١ـ بڕ: ئاواڵ. ٢ـ (ئا.) بڕ: ئاواڵ منداڵ

ئاوەڵا (ئان.) بڕ: ئاواڵە

ئاوەڵانە (نا. ل)[ئاوەڵ + ئانە] خەڵاتێکە کە مەڕدار دەیدەن بە شوان لە کاتی مزگێنی هێنانی یەکەم بێچووی تازەزاو.

تێبینی: هەر چەند مانای وشەکە لەوە دەچێ کە لە هەواڵ بە مانای خەبەر کەوتبێ یانی مزگێنی هەواڵ پێدان و خەبەر کردن بەڵام پێمـوایە ئەم دابە کۆنتر لەوە بێ کە لە هەواڵ کەوتبێ کە تازە لە نێو کورد دا پەرەی گرتوە و لە ئەحوالی عەرەبی کەوتوە. بۆی زۆرە کە هەر لە ئاواڵ یا ئاوەڵ کەوەتبێ بەڵام چۆناییەکەی نازانم.

ئاوەڵ دامان (نا. ل)[ئاوەڵ + دامان] بڕ: ئاواڵ کراس

ئاوەڵ زاوا (نا. ل، ئان. ل)[ئاوەڵ + زاوا] بڕ: ئاواڵ زاوا

ئاوەڵکار (نا. ل)[ئاوەڵ + کار] زارێکی رێزمانە کە حاڵەت و چۆنیەتی و جێگە و زەمانی کار (فعل) نیشان دەدا وەک: دوێنێ، بە پەلە، ... || **ئاوەڵکاری حاڵەت:** شێوەی ئەنجام دانی کارێک نیشان دەدا. ∷ بە کاوەخۆ، بە نهێنی. **ئاوەڵکاری زەمان:** زەمانی ئەنجام دانی کار نیشان دەدا. ∷ ساڵێکی دیکە، ئەوشۆ، سبەی. **ئاوەڵکاری مەکان:** شوێنی ئەنجام درانی کار نیشان دەدا. ∷ ماڵ، دوکان، سنە، باغ.

تێبینی: ئاوەڵکار لە جیات (قید) هەڵبژێردراوە.

ئاوەڵ کراس (نا. ل)[ئاوەڵ + کراس] بڕ: ئاواڵ کراس

ئاوەڵناو (نا. ل)[ئاوەڵ + ناو] زارێکی رێزمانە کە حاڵەت و چلۆنایەتی (ناو) کەسێک یا شتێک نیشان دەدا وەک: سوور، کز، ژیر، سارد، چووک.

تێبینی: ئاوەڵناو لە جیات سفەتی عەرەبی هەڵبژاردراوە.

ئاوەڵە (ئان.) بڕ: ئاوەڵا

ئاوەنگ (نا.)[قوچ] بڕ: ئاونگ1

ئاوەنیا (نا. ل، ئان. ل)[ئاو1 + ئە + نیا (نیان، نانەوە)] ١ـ شێوەیەکە لە کشت و کاڵی. بەم جۆرە کە لە دوای چلەی هاوین زەوی شێو دەکەن و ئاوی لێدەنێن و تۆمەکەی دادەچێنن. ئەو ساڵە شین دەبێتەوە و هەندێک سەر هەڵدەدا کە دەکەوێتە ژێر بەفرەوە و ساڵی دیکە زووتر لە دەغڵی دیکە پێدەگا. ٢ـ ئەو دەغڵەی کە بەم جۆرە شین بۆوە و سەری هەڵداوە، رەپستە، کۆڵەپەست، کۆڵەبەست، کۆڵەبەس، کۆڵەوەس. ٣ـ لە هەندێک شوێن کە گیا کەمە لە بەهار دا ئاو لە زەوی دەگرن هەتا ماوەیەک گیایەکی باشی لێ شین دەبێ و لە دوایی دەیدروونەوە و دەیکەنە گزرە.

ئاوەوەرە (نا. ل)[ئاو1 + ئە + وەر (خۆر) + ئە][هەو] ١ـ بڕ: ئاوەخۆرە/٣. ٢ـ بڕ: ئاوخۆری/٢.

ئاوەها (ئاک. ل)[ئا + وەها] بڕ: ئاوا2

ئاوی (نا.) ١ـ [هەو] بڕ: ئاو1 ٢ـ [زا] تۆوی پیاو و نێرینە. بڕ: ئاو1 /٧

ئاویار (نا. فا، ئان. فا)[ئاو1 + یار] [هەو ـ ئەر] بڕ: ئاودێر. ؛؛ ئاویارەکەی سەوزەی ئارەزووم / دانا بە گردین راز کۆنە و نۆم (مەولەوی ل ٢٦٥).

ئاویاریی (حم.)[ئاویار + ئیی] بڕ: ئاودێری

ئاویتن (چا. م) بڕ: ئاویشتن

ئاویتە (ئان. مف.) بڕ: ئامیتە

ئاویر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئاویژتن (چا. م) بڕ: ئاویشتن

ئاویژە (ئان. ل)[ئاو1 + ئی + ژە] زەراعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، ئاویی، بەراو.

ئاویشتن (چا. م)[پەه: هەنداختەن ـ باک: ئاڤێتن، هاڤێتن ـ ناو: هاویشتن، ئاویشتن، ئاویتن، ئاویژتن، هاویژتن، هاویتن] ١ـ فڕێدان و تووڕدانی شتێک لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە بە حەوا دا. ؛؛ تۆپەکە باوێ دەیگرمەوە. بەردێکی ئاویشتێ لە تەپڵە سەری دا. ٢ـ کۆ کردنەوەی حیساب بە چۆرت. ؛؛ حیسابەکەمان باوێ بزانە دەکاتە چەند. هەرچی دەیهاوێم حسێبەکەم دروست دەر نایە. ٣ـ تەقاندن، گوللە تەقاندن.

تێبینی: هەنداختەن لە پەهلەویی دا بە هەردوو مانای توورِ دان و حیساب کردن هاتوە.

ئـــاویـــلـــکـــە (نـــا. ل)[؟] دوایـــن هـەناســـەکـــانی ژیان، گـــیـــانەڵڵا، گیانکەنشت، سەرەمەرگ، گیانەسەر، ئاوزەنگی، ئاوزینگ، ئاوەزینگ، هەوزینگ. ~ **دان:** گەیشتنە دەمی مردن و گیان دان، ئاوزەنگی دان، گیان کەنین.

ئاویە[1] (نا.)[؟] ئامرازێکە بۆ پێوە لکاندنی دوو پارچە کانی لە یەکتر. ئاویە دەسکێکی چێوی هەیە بۆ ئەوەی کە دەست نەسووتێ و میلەیەکی سەر خواری ئاسنی پێوەیە کە لە کوورە دا یا بە ئاور داغی دەکەن و قەڵایی لە سەر ئەو پارچە مەعدەنانەی کە پێکەوەی دەنووسێنن رادەگرن، قەڵایی دەتوێتەوە و دوو پارچەکە بە یەکەوە دەنووسێن، هاویە. ~ **دان:** جۆش دان، لەحیم کردن.

ئاویە[2] (نا. ل)[ئاو1 + یە][ئەر] زەراعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، بەراو، ئاویی1.

ئاویە[3] (نا.)[؟][ئەر] کا و گڵی ئامادە بۆ سواغ و بانەناو، کاگڵ. ~ **دان:** لە دیوار هەڵسوونی ئاویە و لێک و لووس کردنی، سواغ دان.

ئاویی[1] (ئان. ل)[ئاو1 + ئیی] ١ـ هەرچی کە پەیوەندی بە ئاو هەبێ. ∷ ساعەتی ئاویی. ٢ـ زەراعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، بەراو، ئاویە2. // دێم. ٣ـ ئەو گیا و گیاندارانەی کە لە ئاو دا دەژین یا ئەوەکە ژیانیان تا رادەیەکی زۆر پەیوەندی بە ئاو هەیە، ئاوژی. ∷ ماری ئاویی، گیای ئاویی. ٤ـ یەکێک لە سێ رەنگی سەرەکی (زەرد، سوور، ئاویی)، عابی، ئابی، ئاورِەنگ.

ئاویی[2] (پاشـ.)[لە: ئامیتن] لە چاوگی ئامیتن و ئاوێتە کردن دەکەوێ و بە ناو دەلکێ و ئاوەڵناو ساز دەکا، ئاڵوو. ∷ ئارداویی، قورِاویی، ئارەقاویی، تۆزاویی.

ئاوێ (پاشـ.) برِ: ئاوا1. ∷ میراوێ، خدراوێ، داوداوێ، مامکاوێ، ...

ئاوێتە (ئان. مفـ.) برِ: ئامیتە

ئاوێر (نا. فا، ئان. فا)[هەو] برِ: ئاودێر

ئاوێز (نا.) ١ـ برِ: ئاوێزە/١. ٢ـ بە هەندێک وشەوە دەلکێ و مانای

هەڵاوەســـراو دەدا. ؛؛ دلاوێز، پەراوێز.
رووی وەدەرنا تا بە تا زولفی دلاوێزی بزووت/ ئاه و ناڵەی ئاشقان هات بوو بە رۆژی مەحشەرێ (وەفایی ل ١٩٠).

تێبینی: ئاوێز لە چاوگێکی لە بیر کراوی کوردیی (ئاوەسین) کەوتوە کە ئیمرۆکە شێوەی هەڵاوەسین (هەڵ + ئاوەسین) یا هەڵواسین ـ ی بە خۆوە گرتوە.

ئاوێزان (ئان. فا)[لە: هەڵاوەسین] هەر شتێک یا کەسێک کە بە کەس یا شتێکی دیکەوە هەڵاوەسرابێ، داڵۆسکە.

ئاوێزە (نا. ل)[ئاوێز + ئە] ١ـ هەر شتێکی وردە کە بە شتێکی گەورەتەوە هەلاوەسرابێ و بلەرێتەوە. ؛؛ ئاوێزەی گوارە. ٢ـ جۆرێک شەمدان بوو کە چەندین پەلی هەبوو و لە میچ هەڵداوەسرا، چلچرا. (ئیمرۆکە لۆستر و لامپ جێی ئاوێزەیان گرتۆتەوە.)

ئاوێژ (ر.) رەگی رابوردووی ئاویژتن یا ئاویشتن کە بە ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکا، هاوێژ. ؛؛ تیراوێژ، بەرداوێژ، ئارداوێژ.

ئاوێنە (نا.)[پار: ئادینگ ـ پەه: ئادێنەک، ئەدڤێنەک. لۆر: ئایێنە ـ فار: آینە ـ بیر: ئێینە. باک: نەینک، نەیک ـ ناو: ئاوێنە، هاوێنە، نەینۆک ـ باش: ئاینە] پارچە شووشەیەکە کە پشتەوەیان مشت و ماڵ داوە و هەرچی لە بەرامبەری دانێن نیشانی دەداتەوە و مرۆڤ بۆ خۆ تێدا دیتن و خۆ رازاندنەوە و هەندێک کاری زانستی کەلکی لێوەردەگرێ. زەمانی زوو بەشەر بە تیف تیفە دانی زێو، زێڕ، زەرد ئاوێنەیان ساز دەکرد بەڵام لە دەورووبەری ساڵی ١٣٠٠ زایینی ئاوێنەی شووشەیی جێی ئەو ئاوێنانەی گرتەوە. ئاوێنە گەلێک چەشنی هەیە و هەر کام بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیان ساز دەکرێن، جام، جامەک، هێلی، هیلی، مرێک. ‖ **ئاوێنەی بالابەژن:** ئاوێنەیەکی چوارگۆشەی درێژووکە کە تەواوی بالای تێدا ببیندرێ، ئاوێنەی بالاڕوان، ئاوێنەی بالانوان، ئاوێنەی بالانوێن. **ئاوێنەی بالاڕوان:** بڕ: ئاوێنەی بالابەژن. **ئاوێنەی بالانوان:** بڕ: ئاوێنەی بالابەژن. **ئاوێنەی بالانوێن:** بڕ: ئاوێنەی بالابەژن. **ئاوێنەی بەخت:** ئاوێنەیەک کە لە شایی و زەماوەند دا لە بەرابەر بووکی دادەنێن. **ئاوێنەی دووڕوو:** ئاوێنەیەک کە پشتەکەشی ئاوێنە بێ.

تێبینی: هەندێک رایان وایە ریشەی

ئاوێنە دەچێتەوە سەر ئاو و وێنە بەڵگەشیان ئەوەیە کە کۆنترین شێوەی ئاوێنە کە بەشەر خۆی تێدا دیوە ئاو بوە و دوایی کە ئامرازێکی وەهای ساز کردوە و ناوی ناوە ئاوێنە (بڕ: قامووس ب ١ ل ١٠١). ئاشکرایە ئەو مانایە لە رواڵەتی ئاوێنەوە کەوتوە و ناچێتەوە سەر ریشەکەی. ئاوێنە لە [ئا13 + وێن + ئە] پێک هاتوە. ئا پێشگرە و وێن دەچێتەوە سەر ریشەی ئەوێستایی ڤێن vin و هیندیی کۆن ڤێن ven بە مانای بینین. رەگی بین لە ناوەندیی و وین لە هەورامی و ڤین لە زازایی دا هێشتا ماوە و ئاڵوگۆڕیان بە سەر دا نەهاتوە.

ئاوێنەبەند (ئان. ل)[ئاوێنە + بەند] دیوێکی گەورە کە دیوارەکانی بە ئاوێنەیەکی زۆر رازابێتەوە و ئەوەش تایبەتی کۆشک و تەلاری ساماندار و دەوڵەمەندی گەورە بوە. ⁂ کۆشکی ئاغا گەچ کارییە، ئاوێنەبەندە/ کەس نازانێ بە ژمارە، پەنجەرەی چەندە (گۆران ل ٥٧).

ئاوێنەدار (نا. فا، ئان. ل)[ئاوێنە + دار2] کەسێک کە ئاوێنە لەبەر بووک رادەگرێ، ئاوێنە بە دەستی بەر بووک.

ئاوێنەداریی (حم.)[ئاوێنەدار + ئیی] کاری ئاوێنە راگرتن، کار و پیشەی کەسی ئاوێنەدار.

ئاه (نا. د) ١ـ بڕ: ئاخ. ٢ـ دوعا، نزا، تووک، هەناسەی سارد. ⁂ ئەوە ئاهی ئەو خەڵکە زۆڵم لێکراوەیە کە ئاوری دە ماڵ و حاڵی بەربوە. ٣ـ هەناسە، نەفەس. ٤ـ (مجـ.) نەختێک، بە ئاستەم و دوو بەڵا، کەمێک، ماوە و مەودایەکی زۆر کەم. **~ گرتن:** تووشی کارەسات و نارەحەتی و ناخۆشی بوون بە دوعا کەسی مەزلووم . ⁂ جەماڵت ئاهی من گرتی خەتی سەبزت بە سەر دا کەوت / چەمەن رابورد و سەرما هات و تێکچوو نەوبەهاری تۆ (وەفایی ل ١١١). **~ مان:** دواین پشوو دان، هەندێک مان. ⁂ هەر ئاهێکی مابوو کابرا وەبەر ماشێن بدەم. ئاهێکی مابوو بی ئەنگێوم. چۆن بە سەری پیری کاری وا دەکەم هەر ئاهێکمان ماوە بمرم. **~ پێوە مان:** بە حاڵ بەند بوون، دواین پشوو و دواین ئاه بۆ گیاندار و کەل و پەل، نزیک تەواو بوون و دوایی هاتن، ئاه تێدا مان، ئاه دە بەر دا مان. ⁂ رانک و چۆغەکەی ئاهێکی پێوە نەمابوو کەچی هەر دەبەری دەکرد. **~ تێدا مان:** بڕ: ئاه پێوە

مان. ~ **دە بەر مان:** برِ: ئاھ پێوە مان. ‖ **ئاهی دەروون:** ئاخ و داخ و خـەفـەتێک کە دە دڵ دا کۆ بۆتەوە. ⁘ بەو گـەردەنە هـەرتا شـکـەنی زولـفـی دوو تات بـێ / دەگریم و لەگەڵ ئاهی دەروون سۆزی دڵم دێ (وەفـایی ل ١٧٧). **ئاهی سارد:** داخ و نارِەحـەتییـەک کـە مـرۆڤی غـەمـبـار و داخدار بە هـەناسە هەڵیدەکێشێ. **ئاهی سـەرد:** برِ: ئاهـی سـارد. ⁘ لە نـاڵەی گـەرمی دڵ باکت نەبوو تۆ / بە ئاهـی سەردی مـەحوی من دڵم سووت (مـەحوی ل ٨٢). **ئاهی نەگـرفـتـە:** جـار و بار، بەهەڵکەوت. ⁘ ئاهی نـەگرفـتـە دەچمـە راوێ ...(میرزا ل ٣٢)

ئاها (ئام.) ١ـ وشـەی سـەرسورِمـان، ئەها. ⁘ ئاها کە وابوو کوتی نایەم! ئاها تازە تێگەیشـتم دەڵێی چی! ٢ـ وشـەی دەربرِینی توورِەیی، ئەها. ⁘ ئاها دە لە کۆڵم بەوە! ئاها خـۆ ئەو منداڵە دیسـان هـاتەوە. ٣ـ وشەی وریا کردنەوە. ⁘ ئاها کـاکـە سـەرت وە دیوار نەکـەوێ! ئـاها نـەکـەوی! ٤ـ وشـەی دەنگ دان و لێخورینی کەڵ و گامێش.

ئاهار (نا.)[؟] شلەیەکی سازکراوە لە نیـشـاسـتـە یا کـەتیـرە کـە لە پارچەی هەڵدەسوون هەتا رەق و شـەق بێ، ئاش، دەق، شوو.

ئاهر (نا.)[هەو] برِ: ئاگـر. ⁘ ئاهـر جەستەم هەر نەبی خامۆش / تا قرچەی جەرگم شنەفتم بە گۆش (وەلی دێوانە)

ئاهرناک (ئان. ل)[ئاهر + ناک][هەو] خاوەن ئاگر، ئاگرین، تێکەل بە ئاگر. ⁘ چەندێوەن جـە دین شـای شـەم دوور کـەفـتم / سـفـتـە و ئاهرناک، سـاتێ نەسرەفتم (وەلی دێوانە ل ٥٧)

ئاه و ناڵە (نا. چا)[ئاه + و + ناڵە] کـرووزانـەوە، ناڵەناڵ، گـازندە بە دەم ناڵەوە، ئاه و ناڵین. ⁘ سـەدای یاهووی دەروێشـان هات، ئاه و ناڵەی دلرِێشـان هات/ رەگ و رووحم وەئێـشـان هات، یا غـەوسـی سـانی هیـمـمـەتێ (وەفـایی ل ١٨٠).

ئـاه و نـاڵـین (نـا. چـا)[ئـاه + و + ناڵین] برِ: ئاه و ناڵە. ⁘ لە باغـان ئاه و ناڵین دێ، دەڵێن شای نێو گوڵان رۆیی/ لە مـەیخـانان سـەدای شین دێ، مـەگـەر پیری موغان رۆیی (وەفایی ل ٢٠٥).

ئاه و نزا (نا. چا)[ئاه + و + نـزا] تووک و دوعـا، داوای داد کردن لە خـودا بۆ ستاندنەوەی حەق، ئاه و نزولە.

ئـاه و نـزولـە (نـا. چـا)[ئـاه + و +

نزووله] بڕ: ئاه و نزا

ئاهۆ (نا.)[ئەو: ئەهو ـ پەه: ئاهۆک، ئاهووک] ١ـ هەر نەخۆشییەکی کە خەڵکێکی زۆر تووش بکا. میکرۆبی ئەم نەخۆشیە یا لە هەوا دا بڵاو دەبێتەوە یا ئەوە کە خەڵک لە یەکتری دەگرنەوە، پەتا، درم. ٢ـ عەیب، کەمایەسی، کەم و کووڕی، ئاهوو. ٣ـ [ئەر] فێ، شێتی

تێبینی: ئەوێستایی و پەهلەویی ئەم وشەیە بە مانای دوهەم هاتوە و وێدەچێ ماناکانی دیکە دوایی لە عەیبەوە کەوتبێن.

ئاهوو[1] (نا.)[بڕ: ئاهۆ] عەیب، کەمایەسی، ئاهۆ ⁜ حافز بۆ وە عەشق مەستان یا هوو / بپێچەش نە دەور باهووی بێ **ئاهوو** (مەولەوی ل ٢٣٢).

ئاهوو[2] (نا.)[فار: آهو][کلاسیک] بڕ: ئاسک. ⁜ ئازیز شۆخ شەنگ شیرین تارەنی / **ئاهووی** بێ ئاهووی وەش رەفتارەنی (مەولەوی ل ١٦٥). لە عیشقی تۆ هیلاکی ئەو دڵەی دێوانە دوو چت بوون/ وەک ئاهوو چاوڕەش و وەک غونچە زاری پڕ شەکەرخەندە (وەفایی ل ١٢٠).

ئاهەڕا (نا. ل)[هەو] بڕ: ئاهەڕێ.

ئاهەڕێ (نا. ل)[ئاه +ئە +ڕێ] ڕێگایەکی باریک کە بە حاڵەحاڵ شوێنی دیار بێ، ئاهەڕا، توولەڕێ، کوێرەڕێ، ڕێچکە.

ئاهەک (نا.)[؟] بڕ: قسڵ

ئاهەنگ (نا.)[پەه: ئاهەنگ] ١ـ کۆڕی بەزم و شادی و خۆشی. ٢ـ هەوای گۆرانی، مێلۆدی. ٣ـ دەنگ، سەوت. **~ گرتن:** بڕ: ئاهەنگ گێڕان. **~ گێڕان:** ساز کردن و بەڕێوە بردنی کۆڕی شادی و خۆشی بە هەر بۆنەیەک، ئاهەنگ گرتن.

تێبینی: ئاهەنگ [ئا 13+ هەنگ] لە ریشەی ثەنگ thang ـ ی ئەوێستایی بە مانای سەنگان و هەڵسەنگاندن کەوتوە.

ئاهەنگساز (ئان. فا)[ئاهەنگ + ساز] کەسێکی شارەزای مووسیقا کە ئاهەنگ و مێلۆدی ساز دەکا.

ئاهەنگسازی (حم.)[ئاهەنگساز + ئیی] ئاهەنگ ساز کردن، کار و پیشەی کەسی ئاهەنگساز.

ئاهی (پاشـ.)[باک] بڕ: ئایی. ⁜ بیناهی، ڕۆناهی.

ئاهیر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئاهیرین (ئان. ل)[ئاهیر + ئین][هەو] بڕ: ئاگرین. ‫‪:::‬ نامەکەت یاوا کۆسم کەفتەوە / دڵەی ئاهیرین دا وە نەفتەوە (مەولەوی ل ٤٣٦).

ئاهین (نا.)[هەو] بڕ: ئاسن. ‫‪:::‬ جەزبەی ئاهینم دەماخ دان پەرداخ / میقناتیز تۆی جام کەردەن وە یاتاخ (مەولەوی ل ٤٥٢)

ئاهینگەر (نا. ل)[ئاهین + گەر][هەو] بڕ: ئاسنگەر. ‫‪:::‬ نە ئاهینگەرێ، نە ئاهینگەرێ / ئارۆ راگەم کەفت نە ئاهینگەرێ (مەولەوی ل ٤٤٤).

ئای[1] (نا. د) بۆ ئەم مەبەستانە دەکار دەکردرێ ١ـ لە کاتی هاوار کردن و دەربڕینی ئێش و ئازار، ئاخ، ئۆف، ئایش. ٢ـ بۆ دەربڕینی خەم و خەفەت، ئاخ، ئۆف. ٣ـ لە کاتی سەرسوڕمان و واق وڕمان، ئەی، های. ‫‪:::‬ ئای لەو دنیا سەیرەی چۆنی هێنایانە خوارێ. ٤ـ بۆ گاڵتە و فشە کردن بە کەسێ، های، هەی.

ـ ئای[2] (ئام.) یەکێک لە دوو نیشانەکانی چاوگ لە زاراوەی هەورامی دا. ‫‪:::‬ مەڕیای، پڕیای، ئامای، لوای.

ئای ئای (نا. د)[ئای1 + ئای1] ١ـ لە کاتی واق وڕمان و سەرسوڕمانی زۆر دەکوترێ، ئاییەی. ‫‪:::‬ ئای ئای خۆ لێم دەگەڕێتەوە! ئای ئای خۆ حەیاشی نیە! ٢ـ هەوایەکی کوردییە کە سەربەندەکانی بە ئای ئای دەست پێدەکا و بەندەکانیشی کڕووزانە و لاڵانەوەیان تێدایە.

ئایا (ئام.) ئامرازی پرسیار کردن، ئاخۆ، ئاخوا، ئایاکوو، ئایەکوو، ئایە.

ئایات (نا.)[عەر: آيات] کۆی ئایەتە بە مانای رستەکانی قورئان.

ئایاکو (ئام.) بڕ: ئایا

ئایدیا (نا.)[یون: idea] بڕ: ئیدە

ئایدیال (نا.)[فەر: ideal] بڕ: ئیدەئال

ئایدیالیست (نا.)[فەر: idealiste] بڕ: ئیدەئالیست

ئایدیالیسم (نا.)[فەر: idealisme] بڕ: ئیدەئالیسم

ئایدیۆلۆژی (نا.)[فەر: ideo-logique] بڕ: ئیدەئۆلۆژی

ئایر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئایرە (نا. ل)[ئایر + ئە][هەو] بڕ:

ئاگره

ئايرين (ئان. ل)[ئاير + ئين][هەو] بڕ: ئاگرين

ئايسان (چا. ل) ١ـ سووتانی هەر شتێک کە گەرما و بە تايبەت رووناکی هەبێ. ٢ـ (کنـ.) جوانی لە رادە بەدەری مێينەی مرۆڤ. ٭ مريەم هێند جوانە دەڵێی چرايە دايسێ.

تێبينی: ليسا lysa لە سويدی دا، lichten لە ئاڵمانی دا هەر بەم مانايەن.

ئايساندن (چا. م)[لە: ئايسان] هەڵکردنی هەر شتێک کە گەرما و بە تايبەت رووناکی هەبێ. ١ـ هەڵکردنی ئاگر و سووتەمەنی ٢ـ هەڵکردنی ئەو کەرەسانەوی بە نەوت و گاز کار دەکەن. ٣ـ پێکردنی چرا و لامپی بەرق.

ئايش (نا. د) وشەی دەربڕينی ئيش و ئازاری مادی، ئاخ، ئای/١.

ئايشە گوێدرێژ (نا. ل)[ئايشە (ناوی ژن) + گوێدرێژ] ١ـ گياندارێکی خەياڵی چيرۆکە کە دايکان منداڵەکانيانی پێ دەترسێنن. ٢ـ (کنـ.) کەر، گوێدرێژ.

ئايلەمەن (گيانـ.)[ئايل (عەر: عين = کانی) + ئە + مەن (مەل)][ئەر] بڕ: خەزايی

ئايندە (نا.، ئان.)[فار: آينده] بڕ: داهاتوو

ئاينە (نا.)[باش] بڕ: ئاوێنە

ئاين و ئۆين (نا. ل)[ئاين (ئايين) + و + ئۆين] ١ـ مەکر، فڕوفێڵ. ٢ـ ناز و نووزی ژنان.

ئايە (نا.) بڕ: ئاييا

ئايە (ئام.) بڕ: ئايا

ئايە (نا.) بڕ: ئايەت. || **ئايەی قورئان:** ١ـ هەر کام لە رستەکانی قورئان، ئايە، ئايەت. ٢ـ (کنـ.) هەر قسە و کردەوە و کارێکی کە شياوی گۆڕان و ئاڵوگۆڕ نەبێ. ∷ چۆن دەڵێی کە دەبێ هەموو رۆژێ نانی ساز کەم، بۆ دەنا ئايەی قورئانێيە؟

ئايەت (نا.)[عەر: آية] ١ـ هەر رستەيەک لە رستەکانی قورئان يا کتێبە پيرۆزەکانی ديکە، ئايە. ٢ـ نيشانە.

ئايەتی (پاشـ.)[باک: تی، يەتی ـ ناو: ئايەتی، ئەتی، ئێتی، يەتی ـ هەو: ئايەتی ـ زا: ئەی، يەی] ١ـ بە دوای ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ٭

دۆســـــتـــــایەتی، کـــــوردایـەتـی، ژن و مـێـردایەتی. ٢ـ بە ناوی عـەشـیـرەت و عێلانەوە دەلکێ و ناوی زێدەکەیان دیاری دەکـا. ⁂ باڵـەکـایـەتی، سـۆسـنایـەتی، مەنگوڕایەتی.

تێبینی: ١ـ ئەگەر دواین پیتی وشـە پیـتـی بزوێنی بڵندی وەک **ئا** و **ئوو** یا **ئۆ** بێ ئای پاشگر دەسوێ و یەتی بە خۆوە دەگرێ. ⁂ برا + ئایەتی = برایەتی، ئاغا + ئایەتی= ئاغـایەتی. ٢ـ ئەگـەر دواین پیتی وشە بزوێنی کورتی وەک ئی بێ یا بزوێنەکـە دەبێـتـە **ی** و دەگـەڵ پاشگر پێکەوە دەلکێن یا ئەوە کـە بزوێنەکـە دەســـوێ و ئای پاشگریش دەســـوێ و دەبێـــتـــە ئێـــتی. ⁂ برسی + ئایەتی = برسیایەتی، برسێتی

ئایەر (نا.)[هەو] بڕ: ئاگر

ئایەکو (ئام.) بڕ: ئایا

ئایی (پاشـ.)[باک: ئاهی ـ ناو: ئایی ـ هـەو: ئـایـی] ١ـ بـە دوای ئـاوەڵـنـاوەوە دەلکێ و دەیکا بـە حاسلی مـەسـدەر. ⁂ درێژایی، ڕووناکـایی، پانـایی ٢ـ بە دوای ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ⁂ گۆڕایی، دەشتایی.

ئاییـا (نا.)[؟][ئەر] خـوشکی باوک، پوور، میمک، میمی، ئاییە، ئایە، ئامە.

ئایین (نـا.)[هیک: ئـەدهـڤـــەن ـ ئـەو: ئـەدڤـــەن، ئـەذوەن ـ پەهـ: ئـەدڤـــێن. نـاو: ئایین ـ هـەو: ئایین] ١ـ دین، مەزهەب، ڕێ و شـــوێنی دینی. ⁂ ئایینی ئیـســـلام، ئـاییـنـی مـــووســـا. ٢ـ ڕێ و شـــــوێنی کۆمـەڵایەتی، داب و دەستـوور، نەریت. ٣ـ بیر و را، بیر و بڕوا. ٤ـ شێوە، شێواز.

ئایینە (نا.)[فار: آینە][کلاسیک] بڕ: ئاوێنە. ⁂ ئایینە بـەمـاییـنە دەبـێ ڕەنگ نوما بێ / مـەستـوورە بەمەستـوورە دەبێ موهرەگوشا بێ (نالی ل ٦٠٦).

ئایینی (ئان. ل)[ئـایـین + ئـی] هـەر شتێک کە پەیوەندی بە مەزهەب و دینەوە هـەبێ. ⁂ مـــەلای ئایینـی، برای ئاییـنـی، کتێبی ئایینی.

ئاییە (نا.) بڕ: ئاییا

ئاییەی (نا. د) بڕ: ئای ئای.

ب

ب[1] دووهەم پیتی زمانی کوردییی کە بە بێ دەخوێندرێتەوە ، پیتێکی بێدەنگە و دە وشـە دا بە چوار جوور خۆ دەنوێنێ (بـ ، ـبـ ، ـب، ب)(بار ـ سـبـەی ـ رمب ـ باب). پیتی **ب** دەگەڵ هەندێک پیتی دیکە ئاڵوگۆڕی هەیە: دەگەڵ پیتی **ڤ**: بیست، ڤـیـست ـ باب، باڤ. دەگـەڵ پیـتی **و**: بیست، ویس ـ باران، واران. دەگەڵ پیتی **پ**: باڵتۆ، پاڵتۆ ـ بەڵگ، پەلک، بەرسیلە، پەسـیـرە. دەگـەڵ پیـتی **م**: بژۆڵ، مـژۆڵ ـ بێشە، مێشە ـ برِبەند، مرِمەند.

ب[2] (پێـشـ.) ١ـ دەچێـتـە سـەر رەگی کـردار و ئەمـری لێ سـاز دەکـا. :: برِۆ، بیـدەوە، بکە، بڵـێن. ٢ـ ناو یا ئـاوەڵناوی فاعلی ساز دەکا. :: بگیر (گرتن)، بژیو (ژین)، بوێر (وێران)، بخۆر (خواردن).

ب[3] (پێـشـــ.)[باک] ١ـ برِ: بە. :: ب دل، ب جــەرگ، ب دەست. ٢ـ بە، ئـاوی. :: ب کەف (کەفاوی).

با[1] (نا.)[ئێک: ڤـاتە ـ ئەو: ڤـاتە ـ پاز: وات ـ پار: وەد ـ سوغ: وەت ـ خوار: واد ـ

پەهـ: ڤات. تات: ڤا ـ فار: باد ـ بیر: باد ـ لۆر: بای. باک: با، بای ـ ناو: باـ باش: وا، با، باد، باگ ـ هەو: وا ـ زا: ڤـا] ١ـ بزووتنەوەی هـەوا، جـووڵانەوەی نـەرم یا تونـدی هـەوا کــــە لـە بـەر تێک چوونـی بەرابەری هەوای گـەرم و سارد پێک دێ. زۆربـەی بـایەکـــــان لـە بـەر هـوروژمـی ئاتمۆسفێرە لـە لایەکی کە زۆرترە بەرەو لایەکی کـە کـەمـتـرە. با بە پێی وەرز و کــات و تونـدی و نەرمـی لە کــوردیـی دا ناوی تـایبــەتی خــۆیان هـەیە. ⁂ شنەبا (شنـە)، گــژەبـا، زریان، شـــەمــاڵ، بای قـــۆرغێ، ... ٢ـ جــــووڵانـەوەی هـەوای دەسکرد. ⁂ بای کولێر سـارد و خۆشـە. ٣ـ تس، فس، گـازێکی بێـدەنگ کـە لە پاشــەوەی لەش بـەردەدرێ. ٤ـ مـاسین و پەنەمینی شوێنێک بە ئاو و باران ... یان لەش بە هـۆی وێکەوتنی شـتێکی قـورس. ٥ـ هـەڵماسینی لەش بە هـۆی خواردن. ⁂ زگ بـە نۆک بـای دەکـا. ٦ـ هـەوای نێـــو تیـوب و چەرخ. ⁂ مـاشێنەکـە بای نیـە، ئەو دووچەرخـەیە بایەکـەی بەتاڵ بوە. ٧ـ (کنـ.) تـوند، خێرا. ⁂ هـەر ئێستا برایمـ دیت نازانم چ کارێکی هەبوو، سـڵاویشی نەکـرد و وەک بای تێـپـەڕی. ئـەسـپـێکم هـەیە وەک با دەفڕێ. ٨ـ (مجـ.) بە هێند نەگرتنـی قسـە، هیچ نەبـوون و بێ کـەلک بوونی کـارێک. ⁂ گـوێ بگرە لـە من هـەر چی مــەلا و شــێخ گــوتیــان / دە گــوێی مەگرە لات وەکو با بێ مەیگێڕ (خەییام ل ١١). ٩ـ یەکــێـک لە چـوار عــونسـوری (خـاک، ئاو، ئـاگـر، با). ١٠ـ رۆمـاتـیـزم. (بــڕ: بــادار). ١١ـ ژان، بــرک. ژان و برکـێکە لە نێـو لـەشی مـرۆڤ کـە هۆی عـەسـەبی هـەیە و بە لەش دا دەگـەڕێ و هـەر جـار لە جـێگـەیەک سـەرهـەڵدەدا. ⁂ دوو سێ رۆژە پشـتم زۆر دێشێ نازانم چ بکـەم؟ ـ چ نیــە چاک دەبی ئـەوە بایە بۆ خــــۆی تـەواو دەبـێ. ~ **تێـــدان:** ١ـ تـووشـی ئـازاری باداری هـاتن. ٢ـ بڕ: بـا تێکردن. ~ **تێکردن:** ١ـ هـەڵمـسـاندن، فـوو تێکردن. ٢ـ هـاندانی کـەسێک بە پێ هـەڵکوتن و لە خۆ دەربردنی. شوتی دەبن هـەنگڵ نان. ⁂ کـەریم هێندە بە غـیـرەت نیـە شـەڕ بکا وادیارە بایان تێکردوە. ٣ـ پڕ کـــردنـی تێـــوبی چـەرخ لـە هـەوا بـە ئامـرازی باداری وەک ناسـووس دەسـتـی یـا بـەرقـی. & بـا کـــردن. ~ **خـــستن:** وەستانی با، تەواو بوونی با. ⁂ بایەکەی خستوە و پێت خۆش بێ دەتوانین بچینە مـاسـیـان. ~ **دەر کـردن:** چارەسـەر کــردنـی باداری بە چوونە ســەر چاک و

پیران. ~ **دەرک لێ نەکردنەوە:** (کنـ.) ئاسوودە و بێ مزاحم بوون، کەس کار پێنەبوون و خۆ تێنەگەیاندن. ~ **کردن:** ١ـ هەڵمسانی زگ، ماسین. :: ئەو مەڕە ئەوەندەی وێنجەی خواردوە بای کردوە. ٢ـ برِ: با تێکردن. ~ **کەوتن:** راوستانی با، تەواو بوونی با. :: پێم وا نیە بەم زوانە بایەکە بکەوێ. ~ **لێبەربوون:** بەر دانی تس، با لێبوونەوە. ~ **لێبوونەوە:** برِ: با لێبەربوون. ~ **لێدەر چوون:** با لێبەربوونی لە نەکاو. :: ئاسۆ بایەکی لێدەر چوو و وە رووی خۆشی نەهێنا. ~ **هەڵکردن:** با هاتن. **بە ~ چوون:** بە فیرۆ چوون، لە دەست دەرچوونی شتێک بە هاسانی. :: نیوەی تەمەنمان لە خۆڕا بە با چوو. **بە ~ دان:** بە فیرۆ دان، فەوتاندن. :: هەموو میراتی بابی لە ماوەیەکی کەم دا بە با دا. **بە ~ کردن:** لە بەر با شەن کردنی خەرمان بۆ جیا کردنەوەی دان و کا لەیەک، شەن کردن. || **بای داراوس:** بایەک کە لە دوا رۆژەکانی زستان هەڵیدەکاتێ و دار چەکەرەی پێدەردەکەن. **بای خەزان:** بای پایزی کە گەڵای دار و درەخت دەوەرێنێ. **بای دەبوور:** بایەک کە لە لای رۆژاواوە بێ، دەبوور، بای ماشەڵان. // بای سەبا. **بای پێچەوانە:** بایەک کە بە پێچەوانەی ویست و نیاز بێ بە تایبەت بۆ کەشتیەوان. :: لەبەر بای پێچەوانەی غەم لە هیچ لا ناگرم وەقرە/ لە عەردی وشکی دووری جاویدانا مەوجی دەریا خۆم (بێخود ل ٥٣). **بای زریان:** بایەکی سارده کە لە لای باشووره هەڵدەکاتێ، بای قوبڵە. :: هەناسەی عاشقان با نەتگرێ، بێ مروەتی تاکەی / بترسێ ئەی گوڵی نازک بەدەن لەو بایی زەریانە (وەفایی ل ١٤٢). **بای سوور:** نەخۆشییەکی پێستە کە بە هۆی باکتری [فـەر: streptocoque] پێک دێ و لە دەم و چاو دەدا ، شوێنەکە هەڵدەمسێ و رەنگی سوور دەبێ، سوورەبا، بای مەبارەک، بنەوشی، وەنەوشی (ئین: erysipelas ـ عەر: داءالحمراء). **بای سەبا:** بایەکی فێنک و خۆش کە لە لای باکووری رۆژهەڵاتەوە دێ. // بای دەبوور. :: بۆی وەنەوشە و سونبولە سەحرا سەراسەر تۆ دەڵێی/ بای سەبا عەنبەر دەبارێنێ لە دەشت و کۆهسار (وەفایی ل ٤٠). **بای سەرسەر:** ١ـ بای سەخت و سارد. ٢ـ بای بە وژە و

دەنگدار. ؛؛ ئەگریجە لە سەر گۆنا دەکا شـەڕ / هـاڕەی گـوارەی دێ وەکـوو بای سـەڕسەڕ (سـەعید و میرسێوەدین ل ٣٧). منیش کـاتێ دەزانی پێم هەڵەنگووت / ئەجـەل بای سـەڕسـەڕە ئێمەش پەڕوپووت (حاجی قادر ل ٢٤٤). **بای سـەبوون:** بڕ: بای سـەمووم. **بای سـەمووم:** بای گـەرمی بەزەڕ و ژاررداری هاوینی ناوچە گەرمەکانە، بای سەموون، بای سەبوون، شـەڕا. **بای سەموون:** بڕ: بای سـەمووم. **بای شـەماڵ:** بایەکی باکـوورییـە، لە سـەرەتای بەهار دا هەڵدەکا و بەفری دەتوێنێتەوە، شـەماڵ. **بای قوبڵە:** بڕ: بای زریان. **بای قۆرغی:** بایەکی ناوچەیی سارد و توند و بە تەپ و تۆزە (قۆرغ قۆپییەکە لە مەهاباد). **بای ماشـەڵان:** بایەکـە لە لای رۆژاواوە دێ، بای دەبوور، مـاشـەڵان. **بای نێوزگ:** گازی نێو گەدە و ریخۆڵەکان کە دەبێتە هۆی قووڕەی زگ. **بای مەبارەک:** بڕ: بای سـوور. **بای وادە:** بڕ: بای وەعـدە. **بای وەشت:** بایەکی سووکە کە بارانی بە دوا دا دەبارێ. **بای وەعدە:** بای شـەماڵە کە هەژدە رۆژی مـابێ بۆ نەورۆز هەڵدەکا و بەفـر دەتوێنێتـەوە. ؛؛ کـوتی: رووم وا دەکەم تێرم ببینی، چاوەڕێم داخـۆ / لە لای قـیبلەم کـە کـەی بای وەعدە بێنی نەستەرەن بێنێ (وەفایی ل ٢٠٤).

تێبینی: ڤاتە vāta لە ئەوێستا دا بە ناوی فریشتەی با هاتوە.

با [2] (نا.)[باک] سواوی وشـەی بانگ. (بڕ: بانگ)

با [3] (نا.)[ناو: با ـ زا: با] باب، باوک.

تێبینی: لە زاراوەی ناوەندیی دا وشـەی با سـەربەخۆ نیـە و وەک سـواوی باب لە ناوی دیکە دا خـۆ دەنوێنێ. ؛؛ باپیر، باپیرە (بڕ: باب)

با [4] (ئاک.) وڵامی ئیختیار یا توانین لە کارێکە کـە زۆر و جـەبر یا نەتوانینی تێدا بێ، بەدی. ؛؛ ـ نابێ بچی. ـ با هەر دەچم. ـ ناتوانێ هەڵیگرێ. ـ با دەتوانێ. ‖ **بابا:** داگرتنێکی پتر نیشان دەدا کە دڵنیـای تێـدایە. ؛؛ بابا چوە. بابا دەیخوێنم.

با [5] (ئام.) ١ـ ئەمری سواو لە چاوگەی هێشتن یا هێـڵان، بـڵا، بلا، بـەڵا، بەرا، بێڵە، بهێڵە، ئیزن بدە، لێگەرێ، دەبا. ؛؛ با بێ بزانین دەڵێ چی. با بخـوا قـەیدی نیـە. رەوتی سـوانی ئەم وشـەیە بەمـجۆرەیە (بهێڵە ـ بێڵە ـ بلا ـ با) و هەندێک جار بۆ داگـرتنی پتـر دەگـەڵ

ئەمری بنەڕەتی خۆ دێ. ⁝⁝ بێڵە با بێ. بیهێڵە با ئەو منداڵە بنوا. ٢ـ ئامرازی شەرتە. ⁝⁝ با ببینم دەزانم چی لێدەکەم.

با 6 (نا.)[عەر: باه] مەیل و هەوەسی جووت بوونی نێر و مێ بە تایبەت بۆ سەگ، هۆک. (بڕ: بەبا). **وە ~ هاتن:** ١ـ پەیدا بوونی مەیلی جووت بوونی دێڵ و مێیەی هەندێک گیانلەبەر دەگەڵ نێرینەکەیان. ٢ـ (مجـ.) ژن یا کچێک کە مەیلی لە پیاو بێ.

تێبینی: زەبیحی نوسیویەتی: لە زمانی فارسی و عەرەبی دا (باه) بە مانای (هێزی جنسی) بۆ ئینسان بەکار دێت. (قامووس ب ٢ ل ٩). هەروەها هەژار باه ـ ی عەرەبی بە مانای وزەی گان کردن هێناوەتەوە سەر ئەم بایە (هەنبانە بۆرینە ب ١ ل ٣٧).

با 7 (نا.)[باک: با ـ ناو: با، باد ـ باش: وا ـ هەو: باد] پێچ، خول، سوڕ. **~ پێدان:** بڕ: با دان. **~ خواردن:** خول خواردن، پێچ خواردن. **~ خواردنە سەر یەک:** لێک هالآن و کەوتنە سەر یەکی دوو شت یا چەند شت لە یەکتر. ⁝⁝ ماسوولکەکانی باسکی پاڵەوان کەریم وەک گرێی قەیسی بە سەر یەک دا بایان خواردبوو. **~ دان:** ١ـ لوول دان، سووڕاندن و پێچ دانی (بەن و دزوو و تەناف ...) بۆ گشت بوون و قایمتر بوونیان، با پێدان. ⁝⁝ ئەو بەنانە بێنە بایان دەین. ٢ـ سووڕاندن بۆ قایم کردن یا کردنەوەی هەر شتێک کە پێچی هەبێ. ⁝⁝ ئەو پێچە بادە با چاک بچێتە ژوور. کە دەستی رۆژگار بای دا سەری من / سەری شووشەی شەراب وا چاکە بادەم (تاریک و روون ل ١٣٠). ٣ـ سووڕاندن و پێچ دانی بەشێک لە ئەندام بۆ ناز و پۆز و لەنجە. ⁝⁝ چاو ئەو بەر و سمتەی چۆن با دەدا. & با پێدان. **~ دانەوە:** ١ـ لادان لە سەر بیر و بڕوا و چوونەوە سەر باوەڕی پێشوو. ٢ـ گەڕانەوە، پاشگەز بوونەوە. ⁝⁝ لە نێو مەنگوڕان دا بادانەوە عەیب نیە ٣ـ سووڕاندنەوە، وەرگەڕاندنەوە. ⁝⁝ ئەو گوڵدانە هەندێک بادەوە با ببینم بزانم ئەو بەری چۆنە. ٣ـ کەوانە کردن، کل کردن. ⁝⁝ گولله وە دیوار کەوت و بای داوە. سوارە بە رێگای خۆی دا دەڕۆیشت هەر چاوی بە مرۆت کەوت بۆ لای بایداوە. فەرمانی ماشێنەکە بۆ لای راست بادەوە. **~ دانەوە سەر:** واز هێنان لە کار و مەسەلەیەک و چوونەوە

سـەر باری پێشـوو. ⁙ کەریم لە نـەجارِی بایداوەتـەوە سـەر ئاسنگەری. **خـۆ ~ دان:** ١ـ سـەمـا کـردن. ٢ـ بە لـەنجـە و لار رۆیشتن. **لێ ~ دان:** هـەڵقورینجاندن.

با [8] (نا.)[باک] برِ: باڵ2. ⁙ ل با وان (لە باڵ ئەوان دا)

با [9] (نا.)[پـەه: پاک] چێـشـت، ئاش، خۆراک، وا. ⁙ شۆربا، ماستبا، ئاردەبا.

با [10] (نا.) سـواوی وشـەی بان ـ ە هـەر بەو مانایە لە هـەندێک وشـەی لێکدراو دا. ⁙ باگردان، باگردێن.

باب [1] (نا.)[پـەه: پاپەک. پەش: بـابا ـ فـار: بابا ـ بیـر: بابا. باک: باڤ ـ ناو: باب، بـاوک، باو ـ بـاش: باوگ، بـاوە ـ زا: بـا، بـابی، بـاک، بـاکل، بـاوک، بـاوچ] ١ـ پیـاوی خـاوەن منداڵ، پیـەر، تـاتە. ٢ـ پێوەندی نێوان منداڵ و پیاوێک کە لێی بوە. ⁙ من بـابی ئەو کـورِەم. ئـەو پیـاوە بابی منە! ٣ـ (مـجـ.) نێـرینەی خـاوەن بێـچـووی هەندێک گـیـاندار. ⁙ لە ئێستریان پرسی بابت کێیە، کوتی خاڵم ئەسـپـە (پەند). ٤ـ (مـجـ.) پێک هـێنەر و بـەرهـەم هـێنـەر. ⁙ بـابی پۆلایە دایکی سـەنگی خـار/ عـەولادیـان دەبێ وەک دەنکی هـەنار/ فـەقیـر و هـەژار پێیدەکەن رەفتـار (مـەتەڵ). **~ دەرهێنان:** (کنـ.) زۆر تـونـد ئـازار دان و تـەنبـێ کـردنـی کـەسـێک. ⁙ کـوتی: کـورِە حـوکـمی خـاتـوون پەریخـانێـیە؛ هەرچـی نەیداتەوە بـابی دەردێـنـین (مـان ل ١٩٥). **بە ~ شیان:** (کنـ.) پیـر بوون، بە تەمـەن بوون. ⁙ ئـەو کـابـرایە کـوا بۆ ئـاواڵ دەبێ بە بابت دەشێ. **بە بابی کورِان بوون:** (دوعا) خـاوەن کـورِ بوون. **بوونە ~:** خـاوەن منداڵ بـوون. ‖ **بابی باب:** ١ـ باپیـر، بـابەگـەورە. ٢ـ (مـجـ.) کـەسـی خـۆشـەویست. ⁙ دا وەرە بابی بـابەکـەم مـاچێکم دەیە! حـاجی کـەریم پارەی لە بـابی بابی خـۆشـتـر دەوێ. **بابی منداڵەکان:** (کنـ.) مـێـرد، شـوو لە زمـان ژنـەوە، بـاوکی منـاڵەکـان. ⁙ بـابی منداڵەکان سـەر لە بەیانی وەدەر دەکەوێ و تاریکایی ئێوارێ دێتەوە!

باب [2] (ئان.)[فار: باب] برِ: باو2

باب [3] (نـا.)[عـەر: باب] ١ـ دەرکـە، دەرگا. ٢ـ بەشێک لە کتێب.

بابا (نا.)[برِ: باب1] ١ـ بـاپیـر، بـابەگـەورە. ٢ـ نازنـاوی پیـاوچاکـان و شـێخ و دەروێـش، بـابـە/٣. ⁙ باباگورِگورِ. ٣ـ کەسێکی کەم دەستەڵات

و فەقیرۆکە. :: بابایەکی وەکو من کێ کاری دەداتێ.

باباغـــا (نا. ل)[بابە + ئاغـــا] بڕ: بابەگەورە

بابان (نا. ل)[باب1 + ئان] مـاڵە بابی ئافرەت، باوان. **~ خرا(پ):** بڕ: بابان وێران. **~ خـــشـــتـــوور:** بڕ: بابـان وێران. **~ شـێـوان:** بڕ: بابان وێران. **~ وێران:** جنێوێکی سەر زاری ژنانە کە زۆر لە دڵان گران نایە بە مانای مـاڵە باب وێران بوونە، بابان شـێـوان، بابان خرا(پ)، بابان خشتوور.

بابانە (ئاک. ل)[باب1 + ئانە] وەکـوو باب، چەشنی باوک، باوکـانە. :: بابانە رووی تێکردم و نەسیحەتی کردم.

بابردۆڵە (ئان. مـفـ.)[با1 + بردوو + ڵە] بڕ: بابردوو

بابردوو (ئان. مف.)[با1 + بردوو][لە: با بردن] ١ـ پوش و قـانگەلاشکی گـیـای ویشک کـە با لە جـێـی خـۆیان هـەڵیـان دەقـەنی و دەگەڵ خۆی دەیانبا. ٢ـ (کنـ.) مـــرۆڤـی بێ دەســـتـــەڵات و بێ ئەنوا و رەقـەڵە کـە زەمــان بە ســانایی بێـرە و بەوێی دادەدا. ٣ـ (کنـ.) لـە دەست چوونە دەری شـتێک کـە دەست پێی رانەگاتەوە. :: وەدوای کـڵاوی بـابردوو مـەکـەوە! & بـابـردۆڵە، بـابـردە، بـابردەڵـە، بـابـردی، وابەردەڵە.

بابردە (ئان. مــفـ.)[با1 + بردە] بڕ: بابردوو

بابردەڵە (ئان. مفـ.)[بابردە + ڵە] بڕ: بـابـردوو. :: مـنـیـش بـابـردەڵـەی بـەر گێژەڵووکەم/ دەمێک لەو قـوڵکە، تاوێک لەو چڵووکەم (تاریک و روون ل ١١٣).

بابردی (ئان. مـــفـ.)[با1 + بردی [سۆر] بڕ: بابردوو

بابڕ (ئان. فـــا)[با1 + بڕ (بڕین)] ١ـ دیوارێک کە باش سـواغ دراوە و کەلێنی لێبڕاوە و بـا نابوێرێ. ٢ـ (کنـ.) سمێڵی ئەستوور و زەلام.

باب کــوژراو (ئان. مــفـ.)[باب1 + کـوژراو] کـەسـێک کـە بـاوکی کـوژرابێ، باب کــوشــتــە. :: باب کـــوژراو دەست هەڵدەگـرێ، پڵاوخـۆر دەست هـەڵناگـرێ (پەند).

باب کـوشـتـە (ئان. مـفـ.)[باب1 + کوشتە] بڕ: باب کوژراو. :: باب کوشتە خـەوی لێ ئەکـەوێ، داک مردە خـەوی لێ ئەکەوێ، لە برسا مردە خـەوی لێناکەوێ (پەند ل ٧٤).

بابلیـچک (ئا.)[بابەلیچ + ک][باک] چوارەمین ئەنگوست لە قامکی گەورەوە، قامکی پەنا تووتە، براتووتە، بابەلیچ.

بابمردوو (نا. مف.)[باب1 + مردوو] ١ـ منداڵی بێـباوک، باوکـمردگ، هەتیم، هەتیوو. ٢ـ بەدبەخت، چارەڕەش.

بابن (گیا.)[باک] بڕ: بەیبوون

باب نۆکەر (نا. ل)[مەغ: باب نۆکەر] ١ـ کەسێک کە لە چینی نۆکەران بێ. ٢ـ گەورەی نۆکەران. & نۆکەرباب.

بابنەپێچ (گیا.)[بابن + ئە + پێچ] بڕ: بەیبوون

باب و باپیـــر (نا. ل)[باب1 + و + باپیر] چەند پشتی مرۆڤ، ئەژداد، جەد، باب و کاڵ، باوکال، باو و باپیر.

باب و کاڵ (نا. ل)[باب1 + و + کاڵ] بڕ: باب و باپیر.

بابوێر (نا. فا)[با1 + بوێر2] شوێنێک یا دیوارێک کـە بە کـەلێنەکـانی دا با دەڕواتـە ژوور و وژەی دێ، بـادەڵێـن. // بابڕ.

بابۆ[1] (نا. ل)[باب1 + ئۆ][باک ـ زا ـ سۆر] وشەی بانگ کردنی باوک، باوکە، باوە، بابە.

بابۆ[2] (ئان. ل)[با6 + بۆ1] گـــۆڵە سەگێک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ دێڵــە ســەگی بەبا هەیە. گـۆڵە ســەگ شوێنی بۆنی سەگی بەبا هەڵدەگرێتەوە و وەدوای دەکەوێ هەتا دەیبینێتەوە. ~ **گێـڕان:** بۆنی کردنی ســەگ بە زەوی و شــوێن پـێ بۆ دیتنەوەی دێڵــەســەگ یا نێچیر.

بابۆرە (نا.)[سۆر] بڕ: بابۆڵە

بابۆلە (نا.)[باک] بڕ: بابۆڵە

بابۆڵە (نا. ل)[؟][باک: بابۆلە، بالۆلک ـ ناو: بـابۆڵە، بـابۆرە] ١ـ نـانێک کـــە نێـوەکـەی چێـشـتی تێـدەکـەن یا ڕۆن و ماستی تێـهەڵدەسوون و دەیپـێـچنەوە و لـوولی دەدەن و دوایـی بـە قـــــەپـاڵان دەیخـۆن. بـابۆڵە پتــر وەک بـەرکـوت لە نێوان دووجەمان دەیخۆن هەتا بەردڵیان بگرێ، ساندویچ (لە شاری سەردەشت بابۆڵە جـێگای سـاندویجی گـرتـۆتەوە)، تیکە، قـەباڵـێ. ٢ـ [ئەر] منداڵی ساوای مـەلۆتکە کراو، مەلۆتکە، قۆنداغـە. **کردنە ~:** ١ـ پێـخـۆر لە نێـو نان کـردن و پێچـانەوەی. ٢ـ (مجـ.) قـەوە پێـشکان و تێکەوە پێچـانـی بە سـانایی کـەسێک. ⁂ زۆر قـســان بکەی هەڵدەسـتم دەتکەمـە

بابۆڵەیەک. || **بابۆڵەی باسک:** قـــەف و ئەستوورایی ماسوولکەی باسک، بازۆڵە. ﷼ بابۆڵەی باسکی شێرکۆ بە قەرا رانی من دەبوو. ماشەڵڵا هێندە بە قەوەتە ئەوە بابۆڵەی باسکیـــیـــەتی (بە دوو قـــامکی شـــــادە و گـــــەورەی هەردووک دەست ئەندازەیەک نیشان دەدرێ).

بابۆڵەپێچ (نا. ل)[بابۆڵە/٢ + پێچ] ١ـ پەڕۆیەکی باریک و درێژی درواوە کـە دوای مـــەلۆتکە کـردنی منداڵ بۆ ئەوەی هەڵنەوەشێتەوە، پێی دەپێچنەوە، قارنج. ٢ـ منداڵی ساوای مەلۆتکە کراو. **~ کـــردن:** پێـــچـــانەوەی منداڵی ســـاوا لە مەلۆتکە دا.

بابوون (گـیـانـ.)[فـەر: babouin] جـۆرێک مـەیموونی لمـبـۆز درێژە، کـەڵپی تیـژە و ڕەنگی خـــورمـــاییـــە، باڵای ٧٥ سانت و کلکی نزیک ٦٠ سانت دەبێ و لە ئافریقا دەبێ و پتر بە ڕەوە دەژین.

بابوونە (گیا.) بڕ: بەیبون

بابە (نا. ل)[باب1 + ئە] ١ـ وشـــەی بانگ کردنی باوک، باوکە، باوە، بابۆ. ٢ـ وشـــەیەکـە لە وتوێژ دا بێ هێنانی ناوی ئەو کـەســـەی قـســـەی دەگـەڵ دەکـەی و مانایەکی ئەوتۆی نیە. ﷼ بابە ئەمن ئەو کـارەی ناکـەم. کـوڕە بابە ئەوە تۆ دەڵێی چی. ٣ـ نازناوی پێش ناوی پیاوچاکان، بابە، باوە. ﷼ بابە قـەتار، بابە خـەڵیفـە. ٤ـ چۆلەکەی نێر، باوکە. // دایکە.

بابەپیـــارە (نا. ل)[باب1 + ئە + پیـار + ئە][هەو] بڕ: باوەپیارە

بابەت (نا.)[عـەر: البـابة] ١ـ کـەل و پەلی دووکانداران بۆ فرۆش، شمەک. ﷼ ئەو دووکـانە بابەتی چاکی نیـە. بابـەتی تـازە چت هـێنـاوە. ٢ـ شـــایان، لایق، بـە کـەلک. ﷼ ئەو کـەوایە هێند ئەسـتـوورە بابەتی پیاوی سەرمابردوویە. **لە بابەت:** لەمـەڕ، لە بارەی، سـەبارەت، لە باوەت ﷼ لە بابەت عەشیرەتی مەنگوڕ چ دەزانی؟ ٢ـ لە جـــیـــات، لە بری، لە بەرابەر، لە جێگەی، لە بات، لەباتی. ﷼ لە بابەت ئەو کەوایە چت بدەمێ.

بـــابـــەدەست (ئـان. ل)[بـا1 + بـە + دەست][کنـ.) حـاڵی کـەسێکی رووت و نـەدار کـــە چـی بـە دەســـتـــەوە نیـــە، دەستبەتاڵ.

بابەڕۆ (شـــر.)[بابە + ڕۆ] شـــێـــوە رستـەیەکە بۆ شین و شەپۆڕ کە کەسی باب مردوو دەیلێ، باوکەڕۆ. هێشتاش لە زۆر ناوچەی کـوردسـتـان شـینگێـڕی بۆ

مـردوو مـاوه و بـه تایبـەت ژنان پتـر شین دەگێـڕن و یەکتـر دەلاوێننـەوه و هـاوکـات بۆ دەربڕینی هەسـتی هـاوبەشی دەگـەڵ خـاوەن مـردوو سـەر و پرچ دەڕننـەوه و رۆڕۆیه دەکەن. ٢ـ بەبێ مـانای سـەرەکی له کـاتی سـەرسـوڕمـان دەکـوترێ. ⁂ بابەڕۆ لەو کاره سەیره. ~ **کردن:** رۆڕۆ کردن بۆ باوک، شین گێڕان بۆ باوک.

بابەژەنی (نا. ل)[باب1 + ئە + ژەنی] [هەو] بڕ: باوەژن

بابەعەمرە (نا. ل)[باب1 + ئە + عەمر + ئە] مرۆڤی بەژن کورت و کۆسه کە به رواڵەت منداڵ دەنوێنێ بەڵام تـەمـەنـی زۆرە، شەمووله، باوەعەمره، باوەقۆرەت.

بابەگەورە (نا. ل)[باب1 + ئە + گـەوره] ١ـ باپیـر، باباغـا، باوا، باواگـەوره، بابی باب، باوکی باوک. ٢ـ وشـەی بانگ کـردنی باپیـر له لایەن نەوەوه، باباغا، باپیره.

تێبینی: چونکه وشـەی بابه گـەوره و باباغـا هـەردووک به پیـتی بزوێن دوایی دێن له بەر ئەوه ئامرازی بانگ کـردن به خـۆوه ناگـرن و هەر وەک خـۆیان بۆ مـەبەسـتی بانگ کـردنیش دەکـار دەکردرێن.

بابەلیچ (ئا.)[؟][باک] بڕ: بابلیچک

بابەلێ (شـر.) ١ـ بانگ کـردنی خۆشەویستانەی باوک له لایەن منداڵەوە، باوالێ. ٢ـ بانگ کردنی خۆشەویستانەی منداڵ له لایەن باوکـەوه. & باوەلێ، باوکەلێ.

بابی (نا.)[زا] بڕ: باب1

بابی بابی (نا. ل) یاری و کـایـیـەکی منداڵانه، کەری سووری پشت درێژ.

تێبینی: منداڵەکان دەبنه دوو دەسته و هەر دەسـتـه یەکـیـان (تێکەوت) سـەر به دیوارەوه دەنێن و دەسـتـەیەکی تر به پڕتـاو دێن خـۆ داوێنه سـەر شـانیـان، ئەوجـار هەریەکـەیان چەند پەنجـەی دەستی جیا دەکاتەوه و لەوەی تێکەوتوه دەپرسێ: بـابی بابی، چەند بابی. ئەگـەر هەڵیهێنا چەند پەنجەیه هەڵدەستێتەوه و بـەو جـۆره یاری درێژەی پێـدەدرێ. (قامووس ب ٢ ل ١٢).

بابیلان (شـر.)[باب1 + ئی + لان] وشـەی لاواندنەوه و دواندنی منداڵی چووک کـه هێـشـتـا به تەواوی زمـانی نەکردۆتەوه، بەبەله.

بابینی (نا. ل)[با1 + بینی (کـەپۆ)] [ئەر] هەلامەت، پەسیو، پەتا.

بابێتی (حم.)[باب1 + ئێتی] ئەو ئەرک و کارانەی کە باب بۆ منداڵ لە سەر ئەستۆیەتی. ⁂ بابم چ بابێتییەکی لە حەقی مە دا نەکردوە.

بابێنی (نا. ل)[باب1 + ئێن + ئی] ئەو کەلەپوور و میراتەی کە لە باوکەوە بۆ منداڵەکانی دەمێنێتەوە.

باپشکێو (نا. ل)[با1 + پشکێو (پشکووتن)] زیپکەیەکی سووری چووکی نێرتک دارە لە سووچی چاو لە سەر پێڵوو پەیدا دەبێ و هۆیەکەی دەستی پیس یا دەسرەی پیس لە چاو دانە. لە کوردەواری دا بۆ چاک کردنەوەی باپشکێو ئەو چاوەی کە ساغە بە کل دەیرێژن هەتا چاوەکەی دیکە لە داخان کە بە کل نەیانڕشتوە چاک بێتەوە، قینچکە سڵاوە، قنچکە سەڵام، چینچکە سڵاو، سیتکەسڵاو، سیتکەسڵام، سیسکەسراوە، قلینچکەسڵام، سلەزوەردە، بیتک، بووک.

باپەرست (نا. فا، ئان. فا)[با6 + پەرست] کەسێک کە مەیلی جنسی زۆرە، کەسی هەوەسباز، هەوەسپەرست، هەوەسخواز.

باپەرستیی (حم.)[باپەرست + ئیی] هەوەسبازیی، هەوەسخوازیی.

باپەرک (نا. ل)[با + پەر + ک][باک] بڕ: پەپوولە

باپەڕ (نا. ل)[با1 + پەڕ] نەخۆشی و چەقوچۆیەکە لە دوای ئارەقە کردن با لە مرۆڤ دەدا و لەشی رەق دەبێ. ~ **بوون:** با وە لەشی ئارەقاوی کەوتن و نەخۆش کەوتن، تووشی باپەڕ بوون.

باپەسیو (نا. ل)[با1 + پەسیو] شوێنێک یا دیوار و کەلەبەرێک کە رووی دە لای با نیە و با نایگرێتەوە، باپەنا.

باپەنا (نا. ل)[با1 + پەنا] بڕ: باپەسیو

باپیر (نا. ل)[با3+ پیر][باک: باپیر ـ ناو: باپیر ـ باش: باپیر ـ زا: باپیر] بابی دایک یا بابی باب، بابەگەورە، باباغا، باپیرە، باوا، بابا، پیرباب، پیرباڤ، پیرک.

تێبینی: زەبیحی بەشی دووهەمی ئەم وشە یانی پیر ـ ی بردۆتەوە سەر پیەر بە مانای باوک لە زاراوەی باشووریی دا. (بڕ: قامووس ب ٢ ل ١٢) من پێموایە پیر لە پیل (بڕ: پیل3) بە مانای گەورە و مەزن کەوتوە و وشەی پیلەبابا لە هەندێک زاراوەکانی ئێرانیی دا بە مانای

باپیر ئەم بۆچوونە بەقەوەتتر دەکا.

باپیره (نا. ل)[باپیر + ئە] ١ـ بڕوانە: باپیر. ٢ـ بڕ: بابەگەورە/٢.

باپیرەگەورە (نا. ل)[باپیر + ئە + گەورە] باپیری دایک یا باپیری باوک بۆ منداڵەکانی ئەو کەسانە، پشتی چوارەم.

باپیریی (گیا.)[باپیر + ئیی] ١ـ جۆرێک هەناری ترش و شیرین. ٢ـ جۆرێک هەنجیر.

باپێچ (نا. ل)[با1 + پێچ] شوێنێکی باگر کە با تێیدەکا و لە بەر هەبوونی بەرهەڵستی وەک کێو و رەوەز دەگەڕێتەوە و دەبێتە گێژەڵووکە. ٢ـ دەرد و ژانێکی نێو زگ کە دەسووڕێتەوە و مرۆڤ ئازار دەدا، پێچ. ٣ـ ژانە زگێکی لەم پێچ دانە پەیدا دەبێ. ٤ـ [باک] کرێوە.

باپێو (نا. ل)[با1 + پێو] ئامرازێکە بۆ ئەندازەگرتنی تەوژم و توندی با.

تێبینی: ئەم وشە لە جیات میزان الریاح ـ ی عەرەبی و بادسنج ـ ی فارسی و anemometre ی فەرانسی بە کار دەبردرێ.

بات (نا.)[؟] ئەم وشە بە تەنیا نایە و هەمیشە دەگەڵ " لە " دێ و مانای لە جیات، لەبری دەدا، باتی، لەبری ،لە جیات، لەجیاتی. ⁘ لە بات ئەوە کە چاو لە تەلەویزێون کەی هەستە بڕۆ دەرسەکانت بخوێنە. من لە بات تۆ بام ئەو کارەم نەدەکرد.

باتان (نا.)[؟][باک] رێگای روو لە سەرێ، هەوراز. // لێژ

باتری (نا.)[فەر: batterie] دەزگای ساز کردنی بەرق و کارەبای مەکینە. باتری لە دوو پەڕی کاتۆد و ئانۆد (+ و -) پێک هاتوە کە لە نێو ئاویتەیەکی ئەسید سۆلفۆریک دایە. کاری باتری گۆڕانی ئێنێرژی شیمیایی بە ئێنێرژی ئەلکتریکییە. کاتۆد کە فلزێکە لە نێو ئاوێتەکە دا وردەوردە دەتوێتەوە و ئەلکترۆن ئازاد دەکا و ئانۆد کە رەژی یە ئەو ئەلکترۆنانە بۆ لای خۆی دەکێشێ و بەم جۆرە بەرقی پێویست ساز دەبێ. باتری لە قەدەر کارەکەی گەورە و چووکی هەیە و شۆقی کەم و زۆریشی دەگەڕێتەوە سەر ئەندازەی باتری، قوە، پیل.

باتسکە (گیا.)[با1 + تس + کە] جۆرێک هەنجیرە کە زووتر لە هەنجیرەکانی دیکە پێدەگا و بێتام و

ناخۆشە، باهەنجیر، باتسە.

باتسە (گیا.)[با1 + تس + ئە] بڕ: باتسکە

باتلاخ (نا.)[تور: batak] بڕ: زەلکاو

باتلاغ (نا.)[تور: batak] بڕ: زەلکاو

باتمان (نا.)[پەهـ: پەتمان] ١ـ سەنگێکە بەرامبەر دەگەڵ شازدە کیلۆ. ٢ـ [باک] سەنگێک بەرابەر دەگەڵ هەشت کیلۆ. ٣ـ پێوانە.

تێبینی: زەبیحی باتمانی بە ناوی لێکدراو داناوە (بات + مان) بات ـ ی مانا نەکردوە و مان ـ یشی بردۆتەوە سەر مەن کە ئەویش سەنگێکە،...(بڕ: قامووس ب ٢ ل ١٤). باتمان هەروەکی دیاری کراوە لە پەتمانی پەهلەویی بە مانای پێوانە و ئەندازە لە چاوگی پەتمووتەنی پەهلەویی و پەئیتیمای ئەوێستایی و پێوانی کوردیی کەوتۆتەوە.

باتوو (ئا.)[؟][باک: باتوو ـ ناو: باتوو، وەتە] گوون. ؛؛ ئەو منداڵە شەپێکی وای لە باتووم داوە دوو ڕۆژە هەر باتووم دێشێ.

باتووبەند (نا. ل)[باتوو + بەند] ئامرازێکە وەک قایش بۆ بەستنی گونی قوڕ.

باتووم (نا.)[فەر: baton] داردەستێکی قوڵەیە کە پاسەوان لە قەدیان دەیبەستن و لە کاتی پێویست دا دەیوەشێنن.

باتی (نا.)[بڕ: بات] لە بڕی، لە جیاتی. بڕ: بات. ؛؛ لە ئاب و تاب و ئەشک و ئاهی خۆم دا بوومە بریانی / لە باتی پوختەگی سووتام و هێشتا پێم دەڵێن خامە (نالی ل ٤٧٣).

باتینۆک (گیا.)[باک] بڕ: خاشخاشک

باج (نا.)[هەخ: باجەی ـ پەهـ: باژ. باک: باج ـ ناو: باج ـ باش: باج ـ هەو: باج ـ زا: باج، بێژ] ١ـ پارە وماڵێک کە زوو پادشای سەرکەوتووی شەڕ لە پادشای تێشکاوی دەستاند و هەتا لە ژێر دەستی ئەو پادشایە دابا دەبا باجی دابا و ڕادەی باجەکەش پادشای سەرکەوتوو دیاری دەکرد. ٢ـ ئەو پارە و ماڵەی کە پادشا یا میر یا دەرەبەگ لە خەڵک و ژێردەستی خۆیان دەستاند. ٣ـ پارە یا ماڵێک کە زوو لە بەر دەروازەی شار لە خەڵک یا لە بار کە دەهاتنە شار وەردەگیرا، بارانە، سەرانە، ... ٤ـ

پارەیەک کە ئێستا دەوڵەت بە پێی داهات لە خەڵکی کاردار دەستێنێ،ماڵیات ٥ـ پارە یا ماڵێک کە بە زۆر لە کەسێک دەستێندرێ، خاوە، سەرانە. **~ دان:** دانی ئەو پارە و ماڵەی کە وەک باج لە سەری کەس یا کەسانێک دیاری کراوە. **~سەندن:** بڕ: باج ئەستاندن. **~ گرتن:** بڕ: باج ئەستاندن. **~ لێگرتن:** وەرگرتنی باج لە شەمەک. **~ لێوەرگرتن:** بڕ: باج ئەستاندن. **~ وەرگرتن:** باج لە کەسێک ستاندن، باج ئەستاندن. **~ ئەستاندن:** ١ـ وەرگرتنی باج بە زۆریی و ملهوڕیی لە کەسی بێدەستەڵات. ٢ـ ماڵیات وەرگرتن، باج سەندن، باج وەرگرتن، باج گرتن. ‖ **باجی سمێڵ:** پارە و باجی زۆریی و ملهوڕی. ***باجی سمێڵ دان:** دانی پارە بە کەسی زۆردار و ملهوڕ. ***باجی سمێڵ وەرگرتن:** پارە وەرگرتن لە خەڵک بە زۆریی و ملهوڕی، باجی سمێڵ ئەستاندن. ***باجی سمێڵ ئەستاندن:** بڕ: باجی سمێڵ وەرگرتن.

تێبینی: باج لە چاوگی بەج baj ـ ی ئەوێستایی بە مانای بەش کردن و دابەش کردن کەوتۆتەوە و لە کوردیی دا بەش، باج، پاژ، باقە و گەلێک وشەی دیکە هەر لەم چاوگەن.

باجان (گیا.)[باک ـ زا] بڕ: باینجان

باجدەر (ئان. فا)[لە: باج دان] کەسێک کە باج دەدا. ⁘ باجدەر بار لە سەر لێون/ هی زۆر زل قوڕ دەپێون (بۆ کوردستان ل ٢٢٩).

باج سێن (نا. فا، ئان. ل)[باج + سێن] بڕ: باج ئەستێن

باجک (گیا.)[باک: باجک ـ زا: باژک] بڕ: بیبار

باجگر (ئان. ل)[باج + گر] بڕ: باج ئەستێن

باجگە (نا. ل)[باج + گە] شوێن و بنکەیەک کە لە سەر سنوور باج و حەقی بار و ... وەردەگرێ.

باجە (نا.)[تور: bacı] ١ـ نازناوی خوشکی گەورە. ٢ـ نازناوی بانگ کردنی ژنی دیکە کە هەم بە تەنیا دێ و هەمیش بە ناوەکەیەوە دەلکێ. ⁘ باجە پەریزاد، باجە فاتم. & باجی، دێد، داد.

باج ئەستێن (نا. فا، ئان. ل)[باج + ئەستێن] ١ـ کەسێک کە باج بۆ دەوڵەت کۆ دەکاتەوە. ٢ـ کەسێک کە بە زۆر پارە لە خەڵک دەستێنێ. & باجگر، باجەوان.

باجەوان (ئان. ل، نا. ل)[باج + ئە + وان] ١ـ بڕ: باج ئەستێن. ٢ـ کەسێک کە لە سەر باجگە باج و گومرگ لە خەڵک وەردەگرێ.

باجی (نا.) بڕ: باجە

باجیج (نا.)[ئیتا: bacelli][زا] بڕ: باقلە

باچرمۆکە (گیانـ.)[با (باڵ) + چرم (چەرم) + ئۆک + ئە][زا] بڕ: چەکچەکی

باچەرمۆک (گیانـ.)[با (باڵ) + چەرم + ئۆک][باک] بڕ: چەکچەکی

باخ (نا.) بڕ: باغ

باخچە (نا. ل)[باخ + چە1] بڕ: باغچە

باخڵە[1] (نا. ل)[باخ + ڵە] ١ـ پارچە زەوییەکی خۆشکراو و پەیین تێکراوە کە تۆوی پێدادەکەن هەتا دەبێتە شەتڵ و لە دوایی بۆ سەر بێستانی رادەگوێزن. ٢ـ قوڵکەی هەڵقەندراوی دەورووبەری نەمام بۆ چاک ئاو خواردنەوەی.

باخڵە[2] (نا. ل) توورەکەیەک کە جووتێر تۆمی تێدەکا و دەیپرژێنێ، توربێن، تۆمەدان.

تێبینی: وا وێدەچێ ئەم وشە لە باخەڵ یا باغەڵ کەوتبێ چونکە توربێن بە لا تەنیشتەوە هەڵدەواسرێ و لەوانەیە لە پێشدا باخەڵە بووبێ و لە دوایی سوابێ و بووبێتە باخڵە.

باخە (گیانـ.)[؟] کیسەڵ. ⁝ بەو دەننی فوراتە کە دەکا پەششە بە عەنقا/ نەک لەو خومی نیلە کە دەکا باخە بە تیمساح (نالی ل ١٦٦).

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسیش دا باخە بە مانای کیسەڵ هاتوە.

باخەل (نا.)[باک] بڕ: باغەڵ

باخەڵ (نا.) بڕ: باغەڵ

باخەوان (نا. ل، ئان. ل)[باخ + ئە + وان] بڕ: باغەوان

باخەوانیی (حم.)[باخەوان + ئیی] بڕ: باغەوانیی

باد[1] (نا.)[بڕ: با7] لۆ، پێچ، با. ⁝ دەسمالەکەی دوو بادە/ مالە بابم سەیزادە (فۆلکلۆر). دام دوو بادەی سەیاد قاتڵ/ نەپێچیان نە دەور پای شکستەی دڵ (مەولەوی ل ١٢٦)

باد[2] (نا.)[باش][کلاسیک] با1. ‖ **بادی سەبا:** بڕ: بای سەبا ⁝ ئەی بادی سەبا من ببە، سوودی نیە نامە/

تەشریحی زەعیفیی من و غەم نایەتە تەحریر (حاجی قادر ل ٦٢)

بادار (ئان. ل)[با1 + دار2] کەسێک کە نەخۆشی باداریی هەیە، باوی.

باداریی (نا. ل)[بادار + ئیی] ئێش و دەردێکە کە لە بەند و جومگە و ماسولکەکانی لاق و دەست دا پەیدا دەبێ و پتر رایان لە سەر ئەوەیە کە بە هۆی شێ و نم و جێی تەڕ ئەم ئازارە سەر هەڵدەدا، رۆماتیزم.

بادام (گیا.)[پەه: ڤاتام، ڤادام. تات: ڤێیمە ـ فار: بادام ـ بیر: بادۆم. باک: بعیڤ، بهیڤ، بایەف، بەهیڤ، بەیڤ، باهیڤ ـ ناو: بادام، باوی ـ باش: بادەم ـ هەو: باذەمی، واهام، واهامی، وامی ـ زا: ڤامە] ١ـ درەختێکە دەسنێژ و کێویی هەیە. گەڵاکانی پان و درێژن و هەتا پێنج گەز بەرز دەبێتەوە و گوڵەکانی زووتر لە گەڵاکانی دەپشکوێن. بە فەریکی دەنک و توێکڵەکەی دەخورێ بەڵام کە پیر بوو قاپوولکەکەی فرێ دەدا و توێکڵێکی سەخت وە خۆوە دەگرێ کە بە سانایی ناشکێ. دانکەکەی بە کاڵی یا بە بۆدراوی دەیخۆن و لە شیرینی و مەشکەفی دا دەکاری دەکەن. ناوکی بادام ٥٠٪ رۆنی هەیە و رۆنەکەی بۆ دەوا و دەرمان و سابوون ساز کردن بە کەلک دێ. دارە بادامی کێویی زۆر بەرز نابێتەوە و بەرەکەشی چووکترە و زۆرتر تاڵە و لە هەندێک ناوچەی کوردستان ئەو دەنکە تاڵانە خۆش دەکەن و دەیخۆن، Amygdalus amara ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ٢ـ بەری ئەم دارە.

بادامچە (گیا.)[بادام + چە1] فەریکە بادام، چەقالە بادام.

بادامە تاڵە (گیا.)[بادام + ئە + تاڵ + ئە] ١ـ درەختی خۆڕسکی بادام، هەرجن. ٢ـ بەری ئەم درەختە کە چووک و تاڵە و ژارێکی بەقووەتی هەیە و هەندێک جار هەر بەتاڵی بۆ کوشتنی کرمی نێو ریخۆڵە دەیخۆن. ئەم بادامە لە کوردستان دەیکوڵێنن هەتا تاڵایی بڕوا و لە دوایی دەیخۆن.

بادامیی (ئان. ل)[بادام + ئیی] ١ـ ئەو شتەی کە بادامی تێکەڵ کراوە یا نێوئاخنەکەی لە بادامە. ⁂ شیرینی بادامی، باقلاوەی بادامی. ٢ـ هەرچی لە شکڵ و حاڵەت دا شێوەی بادام بدا. ⁂ بە حیرەت لەو گوڵ ئەندامە کەوا بادامییە چاوی/ دڵی نازک وەکوو گوڵ، هەم رەقە

وەک توێکڵی بادام (مەحوی ل ٢١٦).

بادڕەنگ (گیا.) بڕ: باروونە

بادە (نا.)[پەھ: باتەک] ئاوەکی مەستی هێنەر، شەراب، مەی. ‖ **بادەی ئەلەست:** بادەی خودایی. ⁂ چاوبازەی چاومەستە، لەو بادەی ئەلەستە/ دەستم بگرە هەستە، تۆ و دین و ئایینت (وەفایی ل ٣١)

بادەپەرست (نا. فا، ئان. فا)[بادە + پەرست] کەسێک کە خواردنەوەی بادە و مەی پێخۆشە، ئارەقخۆر.

بادەپەرستیی (حم.)[بادەپەرست + ئیی] کاری بادەپەرەست، ئارەقخۆریی.

بادەخۆر (نا. فا)[بادە + خۆر] کەسێک کە بادە دەخواتەوە، مەیخۆر، بادەنۆش، ئارەقخۆر.

بادەخۆریی (حم.)[بادەخۆر + ئیی] کاری بادەخۆر، مەیخۆریی، بادەنۆشیی.

بادەڤ (نا. ل)[با1 + دەڤ][باک] بڕ: بادەوە2

بادەقوش (گیانـ.)[باش] بڕ: بایەقوش

بادەگێڕ (نا. فا)[بادە + گێڕ] کەسێک کە بادە دەداتە دەست بادەخۆرەکان، مەیگێڕ، ساقی. ⁂ لە کونجێ بێوەژن دەگری و دەناڵێ/ لە کۆشکێ بادەگێڕە چاو کەژاڵێ (ناڵەی جودایی ل ٨٢)

بادەگێڕیی (حم.)[بادەگێڕ + ئیی] کارو پیشەی ساقی و مەیگێڕ، مەیگێڕیی.

بادەڵێن (نا. ل)[با1 + دەڵێن] کەلێن و دەرک و دیوارێک کە با دەبوێرێ، بابوێر. // بابڕ.

بادەم (نا.)[باش] بڕ: بادام

بادەنۆش (نا. فا، ئان. فا)[بادە + نۆش] بڕ: بادەخۆر.

بادەنۆشیی (حم.)[بادەنۆش + ئیی] کاری بادەنۆش، ئارەقخۆریی، بادەخۆریی

بادەوە[1] (نا.) پەڕە کاغەزێکی چوارگۆشەیە کە قامیشی بە تەنکی بۆ دەبڕن و بە چەسپ یا چرێش لێی قایم دەکەن. سووچێکی ئەم چوار گۆشەیە بەنی لێدەبەستن و سێ سووچەکەی دیکە بە کاغەز وەک زنجیر کلکی بۆ ساز دەکەن و لە کاتی با هاتن دا لە حەوای دەکەن، کۆلارە، بەرزە هەواییلە، بەرزە حەوایلە، بازی هەوایی، پەڕەچیغ، تەیرۆک.

تێبینی: زەبیحی ریشەی ئەم وشەی بۆ روون نەبۆتەوە و بردوویەتیەوە سەر [با + دەو؟] (بڕ: قاموس ب ٢ ل ١٧). ریشەی ئەم وشەیە هیچ گرێ و گۆڵێکی تێدا نیە، بادەوە هەمان وشەی بازی هەوایی ـ یە کە هەندێک سواوە و لە زاران خۆش بوە و بەم شێوەیەی لێهاتوە.

بادەوە[2] (نا. ل)[با1 + دەوە][باک: بادەڤ ـ ناو: بادەوە، بەیەوە ـ هەو: باوە] بارینی بەفر و با پێکەوە، کرێوە، تۆف، بادەڤ، بەیەوە.

تێبینی: لە زمانی پەهلەویی دا دەمەک damak بە کرێوە دەکوترێ و بە لەبەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕی دوو پیتی « م » و « و » کە وێنەی یەکجار زۆرە، دەوە و دەڤ دەگەڵ دەمەک لە یەک سەرچاوە گووراون.

بادی (نا.) بڕ: بادیە

بادیە[1] (نا.)[عەر: باطیة] قاپێکی قوڵی چێو، گڵێنە یا مسییە لە کوردستان دۆ یا شەربەتی تێدەکەن و لە سەر سفرەی دادەنێن، تاس. لە ئەدەبیات و شێعر دا وەک مانا عەرەبێکەی دەفری گڵێنەی بادە تێکردنە، بادی.

بادیە[2] (نا.)[عەر: بادیة] بیروون، سارا، سەحرا. ⁂ دەزانم بادیەی عیشقە خەتەرناک/ کەچی هەر چووم، ئەگەر مام و ئەگەر چووم (مەحوی ل ٢٢٥).

بار[1] (نا.)[پەهـ: بار. بیر: بار ـ فار: بار. باک: بار ـ ناو: بار ـ باش: بار ـ هەو: بار ـ زا: بار] ١ـ ئەندازەیە لە هەر شتێک کە هەڵدەگرترێ و بۆ شوێنێکی دیکە دەبردرێ، ئەم هەڵگرتنە دەتوانێ بە دەست، بە کۆڵ یا بە ئامرازی راگوێزتنی وەک ماشێن یا ئەوە کە بە ئەسپ و بارگین و حەیوانی بارەبەر بێ. ٢ـ فەردە، تا، ... ئەندازە بارێکی دیاری کراو کە ولاغ دەتوانێ هەڵیگرێ. ⁂ ئەورۆ دوو بارم تووتن فرۆشتوە. بارە کەرێکم گەنم ناردەوە ماڵێ. ٣ـ مزاحم، شتێک یا کەسێک کە بەری هەڵسووڕانی کار یا ئازادی مرۆڤ بگرێ. ⁂ ئەو کتێبانەم لێبوونەتە بار نازانم چیان لێبکەم. ٤ـ هاوتای کار لە وشەی کار و بار. ٥ـ ئازار، ئەزیەت، دەرد. ⁂ لەش بە بار، بارگران. دڵی بێ بارە، مایەی کارە، هەرکەس کاروباری خۆی/ لە دنیا دا، موەففەق بوو بە دڵ تەفویزی باریی کرد (مەحوی ل ١١١). ٦ـ زانا، تێگەیشتوو، ئاگادار. ⁂ حەمە چی دەباران دا نیە لە

خۆیەوە قسان دەکا. ٧- تویژێکی زەرد یا سپی کە دوای هەندێک نەخۆشی یا چەق و چۆ لە سەر زمان دەنیشێ و تامی زار تاڵ دەکا. ٨- تویژ لێو کە لە بەر نەخۆشی یا ویشک بوونی لێو لە سەری پەیدا دەبێ و لە دوایی خۆی هەڵدەوەرێ. ٩- (پاشـ.) پاشگرە کە لە رەگی بردن دەکەوێ و مانای کەسێک کە شتێک دەبا دەدا. ؛؛ تاوانبار، غەمبار، هەوێبار. ~ **بردن:** ١- راگوێزتنی بار لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ٢- تاقەت و توانایی هەڵگرتنی بار. ؛؛ ئەو جوانوویە هێشتا بار نابا. ~ **بەستن:** ئامادە کردن و پێچانەوەی کەل و پەلی داندراو بۆ بار. ؛؛ بارەکان ببەستن با برۆین. ~ **خستن:** داگرتنی باری بارەبەر لە کاتی گەیشتنی بار. ٢- وچان دانی کاروان و داگرتنی بار بۆ حەسانەوە یا مەزڵ کردن. // بار کردن. ~ **دابەستن:** پێچانەوە و بەستنەوەی بار بە توندیی و قایمیی. ~ **داگرتن:** ١- هێنانە خواری بار لە سەر مەکینە یا حەیوانی بارەبەر. ٢- پڕ کردن و ئامادە کردنی فەردە و تای بار. ؛؛ بارەکان داگرە هەتا سەعاتێکی دیکە وەڕێ دەکەوین. ~ **راست کردنەوە:** ١- یارمەتی دان بە کەسێک کە باری ولاغەکەی لاسەنگ بوە. ٢- (کنـ.) یارمەتی دان بە کەسێک کە چەتێکی کەوتۆتە سەر رێ، دەست گرتن بە تایبەت لە باری مادییەوە هەتا کارەکەی جێبەجێ بێ. ~ **کردن:** ١- بار لە بارەبەر نان، بار لێدان، بار لێنان. ٢- کۆچ کردن و رۆیشتن لە شوێنەکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ؛؛ لە دەست خاوەنماڵ بارمان کرد و رۆیشتین. ~ **سووک کردن:** ١- لابردن و کەم کردنەوە قورسایی هەندێک باری بارەبەر یا کەسی دیکە. ٢- یارمەتی دان بە کەسێک کە گیر و گرفتی کەوتۆتە سەر، ئەرک کەم کردنەوە. ~ **کەوتن:** (مجـ.) تووشی بەڵا و کوێرەوەری بوون، نەهاتی. ~ **کێشان:** ١- بار بردن، بار راگوێزتن. ٢- (کنـ.) ئەرکی خەڵک وە ئەستۆ گرتن. ~ **گرتن:** ١- تویژ لە سەر زمان نیشتن. ٢- تویژتویژ بوونی پێستی سەر لێو. ؛؛ لەعلی شەککەرباری تۆ تێراوە، شەککەر بارییە/ لێوی میحنەتباری من بێ ئاوە، باری گرتوە (نالی ل ٥٤١). ~ **لێدان:** بڕ: بار کردن/١. ~ **لێنان:** بڕ: بار کردن/١. ~ **نەبردن:** (کنـ.) هەڵنەکردن

دەگــەڵ یەکــتــر، نەحــاوانەوە، تاقــەت نــەهــێــنــان. **دە ~ (بـاران) دا بـوون:** (کنـ.) زانین، تێگەیشتن. چی دە باران دا نیە.

تێبینی: بار لە چاوگی بەر bar ـ ی ئەوێستایی و بردن ـ ی کوردیی کەوتوە.

بـار[2] (نـا.)[بـڕ: بـەر1] ١ـ مـنـداڵـی مـرۆڤ و گـواندار کـە هێـشـتـا لە زگی دایکیــــان دان، بەر. ٢ـ تـەربیــــەت، پەروەردە. **~ خـسـتن:** بێــچـوو لەبەر چوون. ⁘ ئەوساڵ مـەڕەکانمان چ باریان نەخــسـت. **~ هاتن:** پەروەردە بـوون، فـێر بوون و پێگەیشتن. ⁘ منداڵەکـەتان باش بـار نەهـاتـوە. **~ هێنان:** بە بـەر گەیاندن، پەروەردە کـردن، راهێنان، فـێر کــردن. ⁘ دایکم مـنـداڵەکــانی وا بـار هـێنـابـوو هـەمـــوو ســـەر لـە ئـێـــوارێ دەهـاتـنـەوە. **لە ~ بوونەوە:** تەواو بـوون و خـــلاس بـوون لـە زان، زان. ⁘ دوێنـێ شـەوێ دێڵـە کـەرەکـەمـان لـە بار بۆوە و خـــــلاسـی هـات. **لە ~ چوون:** لـەبـەر چوون. ⁘ پوورم هـەتا ئێستا دوو منداڵی لە بـار چوە. **لە ~ چوونەوە:** چی دیکە نـەزانی مــێــینە، نـەزۆک بـوون، لە بـەر چوونەوە.

بار[3] (نا.)[سۆر] بڕ: باڵ

بار[4] (ر.) ١ـ رەگی چاوگی بارین. ٢ـ بە نـاوەوە دەلکێ و مــانای بارێنـەر دەدا. ⁘ بەفرانبار.

بار[5] (پاشـ.) بە دوای هـەندێک ناو کـە پـەیـوەنـدیـان بـە ئـاوەوە هـەبـێ دێ. ⁘ جۆبار، رووبار، زرێبار.

تێبینی: بار بۆ ماناکەی چەندین رێی تێدەچێ کە هەمـوو بە لەونێک لێی نزیکن بە لە بـەر چاو گرتـنی ئەوە کـە شکڵـێکی دیکەی بار، ڤـار یا وار بوە و هێـشـتـا لە زرێـوار دا مـــــــاوە: ١ـ لـە بـار bār ـ ی پەهـلـەویی بـە مـانای لێـوار و بـەسـتـێن کـەوتبێ. ٢ـ لە ڤار vār ـ ی سانسکریت بە مـانای ئاو کـەوتبێ. ٣ـ لە ڤارە vāra ـ ی سـانسکریت بە مـانای زۆر، گـەلێک کـەوتبێ ٤ـ لە ڤـەری vari ئەوێستـایی و ڤەر var ـ ی پەهلەویی بە مانای ئاوێکی زۆر (دەریا، دەریاچە، ئەستێر) کـەوتبێ. ٥ـ لە وار و هەوار کــەوتبێ بە مـــانـای شوێن و جێگا.

بار[6] (نا.)[بڕ: بەر3] لایەن، لا، سوێ. ⁘ ئـەو فــەڕشـــە بە باری خـــۆی دا رانەخـراوە. عـەلی باری چاکـەی زۆرە و باری خــراپەی کــەمــە. **~ خـسـتن:**

کەوتنە سەر تەنیشت، ؛؛ ئەگەر مریشک باری خست نیشانەی ئەوەیە کە میوان دێ. **بە ~یێک دا خستن:** جێبەجێ کردن و لابەلا کردنی کار و مەسەلەیەک بۆ تەواو کردنی، بە لایەک دا خستن. ؛؛ هیندە فکر کردنەوەی ناوێ قۆڵ هەڵکەن و کارەکە بە بارێک دا بخەن و خلاسی کەن. **چوونە سەر ~ی خۆ:** دروست بوون و کەوتنە سەر گەڕی کار و مەسەلەیەک. ؛؛ هەرچی دەکەم کارەکەم ناچێتەوە سەر باری خۆی.

بار[7] (نا.)[پەهـ: بار] جار، دەفعە، کەڕەت، بارە2. ؛؛ جار و بار

بارا (ئان.، نا.)[سۆر] بڕ: بالا

باراش (نا. ل)[بار1 + ئاش1] دەغڵ و دانی لە بار دراو کە دەیبەنە ئاش هەتا بیهاڕن و بیکەنە ئارد. ؛؛ سبەی باراشەکان دێنمەوە. **~ لێکردن:** بردنی باراش بۆ ئاش بۆ هاڕینی، باراش هاڕین. **~ هاڕین:** بڕ: باراش لێکردن.

باران (نا.)[ئەو: ڤارە ـ هیک: ڤار(ئاو) ـ پەهـ: ڤاران. تات: ڤاران ـ فار: باران ـ پەش: باران. باک: باران، بارش ـ ناو: باران، بارانە ـ باش: واران، باران ـ هەو: واران ـ زا: ڤاران، ڤارۆ، ڤاروو] ١ـ هەڵمی ئاو کە لە هەوران دا کۆ بۆتەوە و بە دڵۆپ لە ئاسمانەوە دێتەوە خوارێ و بە پێی توندیی و نەرمیی و کەمیی و زۆریی ناوی جۆربەجۆری هەیە، وەشت. ٢ ـ پێدادانی بە تێگرایی شتێک بۆ سەر کەس یان کەسانێک، کە لەم حاڵە دابە ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە ساز دەکا. ؛؛ گوڵباران، بەردەباران، تیرەباران. **~ بارین:** دەست پێکردنی باران، باران دادان، باران داکردن. ؛؛ باران ببارێ ئاشم دەگەڕێ باران نەبارێ جووتم دەگەڕێ (پەند). **~ دادان:** بڕ: باران بارین. ؛؛ بەر لەوەی باران دایداتێ گەیشتینەوە ماڵێ. **~ داکردن:** بڕ: باران بارین. ؛؛ بەو منداڵانە بڵێ بێنەوە باران دایکردۆتێ و تەڕ دەبن. **~ لێبوونەوە:** تەواو بوونی باران، باران لێکردنەوە، باران وەستان. ؛؛ باران لێبۆتەوە ئێستا دەتوانین بڕۆین. **~ لێکردنەوە:** بڕ: باران لێبوونەوە. ؛؛ پێم وانیە ئەم بارانە وا زوو لێی کاتەوە. || **بارانی پەڵە:** بارانی کەم و کورتی گەواڵە هەوری بەهاری کە دەغڵ و دان و گیا تێراو دەکا، ڕێژنەبارانی بەهاری. **بارانی ڕەحمەت:** بارانێک کە زەرەر و

زیانی نەبێ و نەبێتە سێلاو و بەڵا.
بارانی کڵاو بە سەرە: بارانی دەنک گەورە و توند. **بارانی گورگەزێ:** بارینی باران لە کاتێک دا کە هەتاو بە دەرەوەیە و بە پێی باوەڕی خەڵک لەم کاتە دا گورگ دەزێ، داوەتی ڕێوییان، تاڤی.

باراناو (نا. ل)[باران + ئاو1] ئاوی بارانە کە دوای بارین لە قوڵکە و چاڵان دا دەمێنێتەوە.

باران بڕان (نا. ل)[باران + بڕان] سێهەم مانگی بەهار کە ئیتر باران دەبڕێتەوە، یا ئەوە کە کەم دەبارێ و بە بەختە، بارانە و بڕان، جۆزەردان

باران پێو (نا. ل، نا. فا) [باران + پێو] ئامرازی پێوان و ئەندازە گرتنی ئاوی باران.

باراندن (چا. م)[پەهـ: ڤارێنییتەن] ١ـ کەسێک یا هۆیەک کە باران دەبارێنێ، داباراندن. ⁂ خودا بارانی دەبارێنێ. ٢ـ هاتنە خوارەوەی هەر شتێک کە سەرەوە بۆ خوارەوە بە هەر هۆیەکەوە. ⁂ ئەوساڵ تەرزە و نەگبەتی و نەهاتیمان بۆ دەبارێنێ. ٣ـ فرمێسک هەڵوەراندن. ⁂ دەگریا و دەیباراند.

بارانە 1 (نا.)[موک] بڕ: باران

بارانە 2 (نا. ل)[بار1 + ئانە2] باجێکە کە لە سەر سنوور یا لەو ناوچەیانە کە دەستەڵاتدار یا دەرەبەگی لێیە لە قاچاغچی یا خاوەن باری دەستێنن ٢ـ پارەیەکە کە خاوەن ئەنبار و کاروانسەرا دار بۆ ڕاگرتنی بار لە خاوەن باری دەستێنن.

بارانە و بڕان (نا. ل)[بارانە1 + و + بڕان] بڕ: باران بڕان

بارانی (ئان. ل)[باران + ئی][پەهـ: ڤارانییک] هەوایەک کە وێدەچێ باران بباری، بەر گیرانی ئاسمان بە هەوری ڕەش. ⁂ لە هەوای بارانی دا دڵم دەگیرێ. ٢ـ (نا. ل) جلێکە وەک باڵتۆ، درێژە و لە سەرەوەی جلەکانی دیکە دەبەری دەکەن، تان و پۆیەکەی پلاستیکی تێدایە و باران و بەفر دانادا و جلەکانی بنەوە تەڕ نابن.

باربوو (نا. ل)[؟][باک: باربوو ـ ناو: باربوو، باروبوو] پێوە چوون و دیاری بردنی کەل و پەل ، شمەک و پارە بۆ کەسێک کە تازە ژنی هێناوە یا ماڵی ساز کردوە یا ماڵی سووتاوە و شتێکی لەم بابەتە بۆ مەبەستی هاوکاری و دەست گرتنی ئەو کەسە، دەستەوایی.

~ کردن: دانی دیاری و باربوو بۆ مەبەستی دەست گرتن و یارمەتی دان.

باربەر (نا. فا، نا. ل)[بار1 + بەر7] کەسێک کە بار دەبا، حەمباڵ، بارکێش. ⁂ زاوا باربەری خەسوانن. (پەند)

باربەریی (حم.)[باربەر + ئیی] کار و پیشەی باربەر، بارکێشیی، حەمباڵیی.

باربەست (نا. ل)[بار1 + بەست] باری بەستراو و تەیار بۆ سەفەر، باربەستە. **~ کردن:** ١ـ برِ: بار بەستن. ٢ـ خۆ ساز کردن، خۆ ئامادە کردن

باربەستە (نا. ل)[بار1 + بەستە] برِ: باربەست

باربەند (نا. ل)[بار1 + بەند] ١ـ گوریس یا هەرشتێکی باری پێ ببەستنەوە. ٢ـ شوێنی بار لێدان لە سەرەوەی ماشێنی باری یا ترۆمبێل.

باربەندیی (حم.)[باربەند + ئیی] بەستنەوە و پێچانەوەی بار و بارگە.

باربەها (نا. ل)[بار + بەها] شتێک یا کەسێک لە بری بەهای کەسێک یا شتێکی دیکە دەدرێ. **~ دان:** گۆرِینەوە و دانی شتێک یا کەسێک لەجیات شتێک یا کەسێکی دیکە. ⁂ یەکسەر ئەو مەجلیسە سەری سورِما! خودایە جا چۆن گوڵخاتر و خونچەی باربەها دەدا؟ (سەعید و میرسێوەدین ل ١٦٣)

بارتەقا (نا. ل)[؟] ١ـ هاوتا، بەرابەر، هاوسەنگ. ٢ـ لە جیات، لەبری، لەبات.

بارچەوت (ئان. ل)[بار1 + چەوت] کەسێکی کردەوە و ئاکاری لە باری ئاسایی دەرچووبێ و دژی داب و نەرێتی کۆمەڵ بجووڵێتەوە، پیاوی نارِاست.

بارچەوتیی (حم.)[بارچەوت + ئیی] کاری مرۆی بارچەوت.

بارخانە (نا. ل)[بار1 + خانە] ١ـ کاری و ئاکامی لە سەر یەک هەڵچنینی بار. ٢ـ کاتی پێگەیشتنی هەندێک حاسڵ و بەرهەمی لادێ. ⁂ بارخانەی خوری، بارخانەی تووتن. **~ کردن:** لە بارخانە دان، لە سەر یەک هەڵچنینی بار. **لە ~ دان:** هەڵچنینی بار لە سەر یەک، بارخانە کردن. ⁂ بارەکان بەرنە ژوورێ و لە بارخانەی بدەن.

تێبینی: بارخانە هەرچەند دەبا بە مانای شوێنی بار با بەڵام وانیە و خانە بە مانای هەڵچنین و لە سەر یەک دانان هاتوە، یانی بارەکان وەک خانوو لە سەر

یەک دانان.

باردار (نا. فا)[بار1 + دار] ژنێک کە باری (منداڵ) دە زگ دایە، ژنی زگپڕ.

بارز (ئان.)[زا] بڕ: بەرز

بارست (نا.) ئەندازە و بەرزی و حەجمی هەر شتێک، ئەستووراییی هەر شتێک لە سەر یەک. ⁘ تو خوداکەی ئەی گەلی دە برادەران ئەوڕۆکانە بۆم بچنەوە کن/ هەڵاڵان، سوورەگوڵان، گیا بەند و خاوان/ ... / بە گرمەی هەوری بەهارێ سەریان لە من دەردێنن لە بن بارستی/ خۆ رادەوەشێننەوە لە خۆڵێ (پایزە ل ٤٣). || **بارستی گڵ:** ژێر گڵ، بن زەوی. ٢ـ (مجـ.) گۆڕ، قەبر. ⁘ دەترسم خاترخۆیەکە و جوانچاکێکەم بەرمەوە بن بارستی گڵییە (شۆڕمەحموود ل ٤٨). ***سەر بردنە بن بارستی گڵ:** چوونە ژێر گڵ، مردن. ⁘ لە فەرخی مامان زیاتر ئەمن هیچ کەسم قەبووڵ نیە/ هەتا ئەوڕۆژەی سەر دەبەمەوە بن بارستی گڵییە (شێخ فەرخ ل ٤٣).

تێبینی: لە زمانی پەهلەویی دا بالیست bālist بە مانای بەرزیی، درێژایی (ارتفاع) و هەروەها باریست bārist بە مانای قایم و چەقیو هاتوە. بارست لە دوو وشەی بەرز + ستا بە مانای وەستان و راوستان کەوتوە [ئەو: ستا بە مانای وەستان] کە بە گشتی یانی بەرز وەستاو یا بەرزایی.

بارستایی (حم.)[بارست + ئایی] [پەھ: بالیستیھ] بەرزایی وئەستوورایی شتێک. ⁘ بارستایی ئەو نوابەفرە نیوگەز دەبێ.

بارسووک (ئان. ل)[بار1 + سووک] ١ـ کەسی کەم خەرج و کەم ئەرک. ٢ـ کەسی هەژار و نەدار، کەسێک کە چی وای نیە باری قورس بێ.

بارسووکیی (حم.)[بارسووک + ئیی] ١ـ بێ ئەرکیی، بێ تەکلیفیی ٢ـ کەم زەحمەتیی، کەم بوونەوەی زەحمەت. ⁘ پوورم لە کاری نێو ماڵ دا جار و بار یارمەتییم دەدا و بۆتە هۆی بارسووکیی من.

بارش¹ (نا. چا)[لە: بارین] ١ـ باران بارین، دابارین، بارشت. ⁘ بە گریانم وەکوو گوڵ، پێکەنی یار/ لە باغی من بە بارش غونچە پشکووت (مەحوی ل ٨٠). ٢ـ (نا.)[قوچ] بڕ: باران

بارش² (نا.)[پەھ: بار] بڕ: وارش

بارشت (نا. چا)[لە: بارین] باران

بارین، هاتنە خواری باران، دابارین، بارش، بارژن.

بارفرۆش (نا. فا)[بار1 + فرۆش] کەسێک کە کاری کرین و فرۆشتنی بە تێکڕایی میوە و تەڕەبارە، کەسێک کە بە بار دەکڕێ و بە بار دەفرۆشێتەوە و دوکاندار ماڵی خۆیان لەم کەسانە دەکڕنەوە.

بارفرۆشیی (حم.)[بارفرۆش + ئیی] ١ـ کار و پیشەی کەسی بارفرۆش. ٢ـ (نا. ل) شوێن و دوکانی کەسی بارفرۆش.

بارفیسک (نا.)[باک] قوولایی پشت چۆک و ئەژنۆ. بڕ: ڕەفیسک

بارفیکس (نا.)[فەر: barrefixe] میلەیەکی کانزای درێژ کە لە سەر دوو پایەی دیکە لە بان زەوی دامەزراوە و بۆ هەندێک وەرزش کەلکی لێوەردەگرن.

بارکەوتوو (نا. مف.، ئان. ل)[بار١ + کەوتوو][لە: بار کەوتن] ١ـ خاوەن بارێک کە بارەکەی لە پشت بارەبەر کەوتبێ. ٢ـ (مجـ.) داماو، خراپ لێقەوماو، کەسێک کە خراپی بۆ هاتوە، بارکەوتە.

بارکەوتە (نا. مف.، ئان. ل)[بار1 + کەوتە] بڕ: بارکەوتوو

بارکێش (نا. فا)[بار1 + کێش] ١ـ کەسێک کە بار لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە دەبا، کەسێک کە کاری داگرتنی بارە، حەمباڵ، باربەر. ٢ـ حەیوان یا ماشێنێک کە بار رادەگوێزێ، بارەبەر.

بارکێشی (حم.)[بارکێش + ئی] ئیشی کەسی باربەر، حەمباڵیی، باربەریی.

بارگا (نا. ل) بڕ: بارەگا

بارگر (نا. ل)[بار1 + گر] ١ـ دارێک کە لە نێوان بارەکانی بارخانەی دەنێن هەتا نەڕمێن. ٢ـ [زا] بڕ: بارگین

بارگران (ئان. ل)[بار1 + گران] ١ـ بارەبەری بار قورس. ٢ـ پیاوی تەوەزەل و ئەرک قورس. ٣ـ ژنی زگپڕ. **~ بوون:** بە ئەرک بوون، بە زەحمەت بوونی ئەرکی کەسێک.

بارگرانایی (حم.)[بارگران + ئایی] ئەو ئەنجامەی کە بارێکی گران بەدی دێنێ.

بارگرانیی (حم.)[بارگران + ئی] ١ـ قورسایی باری زۆر. ٢ـ ئەرکی قورس و زۆر. **~ خستنە سەر کەسێک:** ئەرک و کاری خۆ بە کەسێکی دیکە کردن،

کەسێک تووشی ئەرک کردن. ⁂ بۆ خۆی لە هەموومان ساغ و سەلیمترە بەڵام بارگرانییەکەی خستۆتە سەر ئێمە.

بارگە (نا. ل)[بار1 + گە] کەرەسە و کەل و پەلی پێویستی سەفەر و کۆچ و هەر شتێکی لەم بابەتە. ~ **بار کردن:** برِ: بارگە تێکنان. ~ **تێکنان:** بەستن و تێکەوە پێچانی بار و بنەی سەفەر یا کۆچ، بارگە تێکەوە پێچان، بارگە بار کردن. ⁂ کە بارگەت بۆ هەوار تێکنا عەزیزم / شکا ئەستووندەکی تاوڵی مرادم (تاریک و روون ل ١٢٩). ~ **تێکەوە پێچان:** برِ: بارگە تێکنان. ⁂ بارگەیان تێکەوەپێچا و بەرِێ بوون یاران / لە دنێ وا بە تەنێ پاشی ئەوان من چ بکەم (هێمن)

بارگەچی (نا. ل)[بارگە + چی] کەسێک کە لە دیوەخانی میر و بەگان کاری دەکرد و ئەرکی بارگە ساز کردن و تێکەوەپێچان بوو و لە رێگا کەرەسەی پێویستیان لەو داوا دەکرد.

بارگە و بنە (نا. ل)[بارگە + و + بنە] هەموو کەل و پەل و کەرەسەی سەفەری دوور و درێژ.

بار گیر (نا. ل)[بار1 + گیر] برِ: بارگین.

بارگین (نا. ل)[بار1 + گین][پەهـ: بارەک، بارەگ. باک: بەرگیر، بەرگیل ـ ناو: بارگین، بارگیر ـ باش: بارگیر ـ زا: بارگیر، بەرگیر، بارگر] ١ـ ئەسپی یەختە کراو و بە تاقەت بۆ بار بردن. ٢ـ ئەسپی نارِەسەن ٣ـ (مجـ.) بۆ جوێن بە مانای بێ ئەقڵ، بێ ئەدەب و کۆمەڵایەتی نەبوونی کەسێک بەکار دەبردرێ. ⁂ وەک بارگین سەری خۆی داخست و رۆیشت.

تێبینی: گین شکڵێکی دیکەی گیرە لە ریشەی گرتن. جێگۆرِکێی دوو پیتی « ن» و « ر » کەمە و بەڵام لە ئەوێستاییەوە بۆ کوردیی وێنەی هەیە: ئەوێستایی مان بە کوردیی مار یا ماڵ. ئەوێستایی خڤەن (هڤەر) بە خۆر ـ ی کوردیی.

بارماخ (نا.)[تور: بارماغ (قامک)] ١ـ کاغەزی لوولەکراو و ئامادە بە ئاغزەوە کە تووتنی تێدەکەن و دەیکێشن، بەرماخ، بەرماغ، قامیشەجگەرە. ٢ـ هەر کام لە پەرِەکانی نێوەوەی چەرخ و تەگەری ئەرابە و داشقە کە کەللەی تەگەرەکە بە ناوەندیەوە (گەردڵ، گردیل) دەلکێنن، قامکە.

بارمــتــه (نا. ل)[بار + مت + ئه] ١ـ شـتـێک که له لای کەسـێک دادەندرێ بۆ ئەوە که پارە یا شتێکی پێداویستی دیکه بۆ ماوەیەک وەرگرترێ و داوی که پارە یا شـتــەکـەی داوە ئـەمـانـەتەکــەی خــۆی وەردەگـرێتـەوە. ئەو شـتــەی بە بارمـتــه دادەندرێ نـرخـی پـتــر یا دەبێ بە قــەرا ئەو شتە بێ کە وەردەگرترێ. ٢ـ کەسێک کــە هێــزێکی سـیــاسی یا دەوڵەتێک دەیگرێ و بۆ ســەودا دەگــەڵ دەوڵەت یا هێـزێکی دیکە کـەلکی لێـوەردەگـرن. **بە ~ دانان:** دە گـرەو نانی شــتـێک بۆ وەرگــرتنی قــەرز. ::: ســەعــاتەکــەم بە بارمـتـە دادەنێم هەتا سبـەی سـەد تمەنم بدەیە. **بە ~ گرتن:** کەس یا کەسانێک بە زەبر لای خــۆ راگـرتن بۆ مـەســەلە و ســەودایەکی ســیــاسـی یا مــاڵی. ::: کـابرایەکی چەکـدار هێـرشـی کـردەوە بانکێک و سێ کـارمـەندی ئەم بانکەی بە بارمـتـە گـرت. **بە ~ وەرگرتن:** کاڵا یا شتێک لەبری قەرز لە کەسێک وەرگرتن.

تێـبـینی: مت لـە مــوکــریان پـارە یا مـەڕمــەڕ و هـەر شــتـێکی دیکەیە کــە لە مـێـشـێن (مــووشـێن) دادەکـردرێ و لە وانەیە پێـشــتــر مـانایەکی دیکەی وەک کاڵای بـووبێ کە ئێـسـتـاکە فـەوتاوە. بە گـشـتی دەبێـتـە شـتـێک کـە لـە بری مت (کاڵا) وەردەگرترێ.

بارنامـــه (نا. ل)[بار1 + نامـــه] کاغەزێک کە کاتی لە بارداني جنسێک لە شارێکەوە بۆ شـارێک دەنوسرێ و جۆری کــاڵا و ئـەندازەی تێـدا دیاری دەکــرێ و دوایی خاوەن بار یا کەسێک کە بارەکەی بە نـاو کـراوە بەم کـاغــەزە لە کـاراژ یا ئەنبارێک بارەکە وەردەگرێ.

بارنەبەر (ئان. ل)[بار1 + نە + بەر] ١ـ وڵاغێک کە بار قەبووڵ ناکا یا ناتوانێ بیـبـا، بارنـەوەر ٢ـ کـەسـێکی تەنبـەڵ و تەوەزەل کە ناچێتە ژێر باری کار.

بارنەوەر (ئان. ل)[بار1 + نە + وەر] [ئەر] بڕ: بانەبەر

بار و بارخــانه (نا. ل)[بار1 + و + بارخــانە] ١ـ ئـەو بار و کــاڵایەی کــە لە شــوێنێکـەوە بۆ کـــەســـێکی دیکە لە شوێنێکی دی دەچێ. ::: بار و بارخانەی بابم دوێنی لە شنۆوە هات. ٢ـ (کنـ.) بەر و سمتی گەورەی ژن.

باروبنە (نا. ل)[بار1 + و + بنە] بار و بارخـانە و هەمـوو کەل و پەلی سـەفـەری بــازرگـــــــــــان بــە چــوارویێ و کاراونچیەکانیەوە، بنەوبارخانە.

باروبوو (نا. ل)[بار + و + بوو] بڕ: باربوو

بارودۆخ (نا. ل)[بار + و + دۆخ] لایەن و چلۆنایەتی بار و هەڵکەوتنی شتێک، هەلومەرج. (شرایط). ៖ ژن لە بارودۆخی ئیستاکەی دنیا دا بەرەو ئازادی پتر دەڕوا.

بارۆشە (نا. ل)[با1 + رۆش (رووشاندن) + ئە][ئەر] بڕ: باوەشێن

باروونە (گیا.)[؟] گیایەکە لە رەگەزی نەعنا، گەڵاکانی درێژ و باریکە، گوڵەکانی سپی یا بەنەوش و شین، بۆنی خۆشە و کوردەواری لە پەنیری دەکەن و دەیخۆن، Dracocephalum royleani ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، باڵنگ/٢، باڵنگوو، بادرەنگ.

بارهەڵگر (ئان. ل)[بار1 + هەڵگر] ١ـ حاڵی ولاغێک کە وەختی بار لێنانی هاتوە و توانای بار هەڵگرتنی هەیە. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە زەحمەت و نارەحەتی دەتوانێ قەبووڵ بکا.

بارهەنگ (گیا.)[بار + هەنگ] تۆوی گیا رکێشە.

بارە [1] (نا.)[؟] ئەم وشە بە تەنیا دە کار ناکردرێ و دەگەڵ (لە یا دە) دێ و مانای لەمەڕ، سەبارەت دەدا. ៖ لە بارەی وەفایی دا چتان پێخۆشە بینووسن.

بارە [2] (نا.)[پەهـ: بار] جار، کەڕەت، بار7. ៖ جاروبارە، دووبارە

بارە [3] (نا.)[ئەو: بەخێذرە ـ هەخ: بەخترە ـ پەهـ: بەهر، بەهرەک. ناو: بارە ـ باش: بەهرە ـ زا: بارە] ١ـ ١ـ بەهرە، سوود، قازانج. ٢ـ بەش، پاژ. ٣ـ بەشێک لە شەو و رۆژ. ៖ سێبارەی شەوێ.

بارەبرا (نا. ل)[بارە3 + برا][زا] شەریکایەتی لە شتێک دا بە نیوەیی، بەشدار، برابەش.

بارەبەر (نا. فا، نا. ل)[بار1 + ئە + بەر] هەر ولاغێک کە باری لێبنێن. ៖ من خۆم تەنیا ماڵ واماندەی دڵ تەنگ / بێ کەس بار سەنگی، پای بارەبەر لەنگ (مەولەوی ل ٢٢٥). ٢ـ هەر چی کە باری لێبنێن و بۆ بار بردن کەلکی لێوەرگرن.

بارەشایی (نا. ل)[بار1 + ئە + شایی] ئەوەندە شتەی کە ماڵە زاوا دەینێرنە ماڵە بووکێ بۆ ساز کردنی چێشتی شایی.

بارەقەڵڵا (شر.) بڕ: بارەکەڵڵا.

بارەكەڵڵا (شر.)[عەر: بارك الله] ١ـ رستەیەكە بۆ هاندان و بە مانای ئافەرینی خودات لێبێ، بارەقەڵڵا، ئافەرین. ٢ـ بۆ تەوس و لاتاو پێدادان بە كەسێك كەلكی لێوەردەگرن كە كار ە ئەركی پێویست نەكردبێ. ⁂ بارەكەڵڵا! ئەوە بوو دەرس خوێندنەكەت. هەی بارەكەڵڵا ئاوات ئاگا لەو منداڵەی بوە؟ & بارەقەڵڵا

بارەكی (ئان. ل)[بار1 + ئەك + ئی] ولاغی باری كە گەیشتۆتە ئەوە بار هەڵگرێ، گەیشتنە تەمەنی بار هەڵگرتنی بارەبەر.

بارەگا (نا. ل)[بار + ئە + گا] ١ـ دەربار و كۆشكی شا و میران ٢ـ شوێنێك كە شا و پادشا ئیزنی چوونی خەڵك و دیتنیان دەدا. ٣ـ دەربار و سەرای لێ پرسینەوە لە لای خودا. ٤ـ جێگای سەرۆكایەتی پارت و حیزبەكانی سیاسی. & بارگا.

تێبینی: بار بە مانای ئیزن و رێ دانە و بارەگا دەبێتە جێی ئیزن دان یا جێیەكی كە ئازادە، بار لەم وشەیە دا هاوتایە دەگەڵ بەر بە مانای ئازاد (بەر دان) بەڵام لە كوردیی دا شێوەی بەرگا یا بەرەگا ساز نەبوە.

بارەنگێو (نا. ل)[بار1 + ئەنگێو] بەرهەڵست و دار و بەردی سەر رێ كە باری سەر بارەبەری وێكەوێ.

باری[1] (ئان. ل)[بار1 + ئی] هەرچێك كە بۆ بار بردن و بار كردن دەست بدا. ⁂ ماشێنی باری، ئەسپی باری.

باری[2] (ئان.)[زا] بڕ: باریك

باری[3] (نا.)[عەر: باریء] خودا. ⁂ شوكرانەی باری قەت نابێ تەواو / شەواوێ بگرە بە فرمێسكی چاو (حەقیقی ل ٤٣). مەعلوومە بۆچی حاجی مەدحت دەكا بە كوردی/ تاكەس نەڵێ بە كوردی نەكراوە مەدحی باری (حاجی قادر ل ١٤٤).

باری[4] (نا.) بڕ: باریە

باریك (ئان.)[پەه: باریك. ناو: باریك ـ باش: باریك ـ هەو: باریك ـ زا: باری] ١ـ كەم بەر، ئەو شتەی بەر و پانایی كەمە.// پان. ⁂ رێگایەكی باریك بە نێو لێڕەوار دا كێشرابوو. ٢ـ هەر شتێكی ئەستوورایی كەم بێ.// ئەستوور. ⁂ شووڵی باریك، لوولەی باریك. ٣ـ لاواز، لەڕ، كز. ٤ـ تەنگ. ⁂

کـەمـەر باریک. ٥ـ ئەندامی شـووش. ⁂ بەژن باریک. & زراڤ

باریکان (نا. ل)[باریک + ئان] بەنی باریک، بەنێک کـە بە دانسـتـە باریک رێسـراوێ. **~ ڕیستن:** ١ـ بە تەشی بەنی باریک رێستن. ٢ـ (کنـ.) قسـە زۆر درێژ کردنەوە و لێ نەبڕینەوە.

باریکایی (نا. ل)[باریک + ئایی] شوێنی هەرە باریک لـە چاو شـوێنەکانی دیکە کـە هەندێک ئەسـتـوورتـر بن. ⁂ دارەکە لە باریکاییەکەیەوە ببڕنەوە.

باریک و بنیسی (نا. ل)[باریک + و + بنیـسی] ١ـ لاوازی و لەڕی لـە رادە بە دەر لە بەر نەخـۆشی پێـوە نووسـان. ٢ـ بڕ: ئازارەباریکە. & سەبنێسی، بنێسی

باریکە (نا. ل)[باریک + ئە] ١ـ درووما‌نی پەڕاوێزی جل و بەرگ. ٢ـ تیـزمـاڵکێکی باریک لە چەرم، پارچە یا هەر شـتـێکی دیکە. ٣ـ (گـیـانـ.) ١٦ سانتیمێتـرە... پشـتی بۆرە و بەرزگی کـاڵ. ئەسـتـوورایی باڵی خـەتی ئامـاڵ رەشی تێدایە. برۆی مەیلەوسپی هەیە. لاقی درێژ و زەردن. سـەری خـاڵی وردوردی تێدایە. بە باڕی سەر و پشت و سینگی رێ رێیە. لە ناو پنچکی بەیار و خـیـزەڵانان دەژی و زسـتـانان دێتـە ناو زەوی و زاران. لە ژێر پنچکان لە شـوێنی نەدیو هێـلانەی سـاز دەکا (فـەرهـەنگی باڵندە ل ٩)، Anthus campestris ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

باریکەڕێ (نا. ل)[باریک + ئە + ڕێ] رێگای باریک، رێچکە، کوێرەڕێ.

باریکەلانە (ئان. ل)[باریک + ئە + لانە] بڕ: باریکەڵە

باریکەلە (ئان. ل)[باریک + ئە + لە] بڕ: باریکەڵە

باریکەڵانە (ئان. ل)[باریک + ئە + ڵانە] بڕ: باریکەڵە

باریکەڵە (ئان. ل)[باریک + ئە + ڵە] ١ـ حاڵی کەسێکی لاواز و کز. ٢ـ بەژنی شـووش و باریک. & باریکەڵانە، باریکەلانە، باریکەلە.

باریکیی (حم.)[باریک + ئیی] باریک بوون. // ئەستووریی.

بارین (چا. ل)[ئەو: ڤـار ـ پەه: ڤـارییـتـەن. تات: ڤـارەسـتـەن ـ فـار: باریدەن. باک: بارین ـ ناو: بارین ـ باش: وارین ـ هەو: وارای ـ زا: ڤـارناییش] ١ـ هاتنە خواری دڵۆپی باران، دەنکی تەرزە

و گللێرە یا کلوو بەفر لە هەورەکانەوە بۆ سەر زەوی. ٢ـ هاتنە خواری هەر شتێکی دیکە لە بەرزاییەوە بۆ زەوی. ჻ بەشکەم خودا پووڵێکمان بۆ ببارێنێ و ئێمەش دەوڵەمەند بین.

باریۆم (نا.)[فەر: baryum] کانزایەکە کە لە سروشت دا بە شێوەی سۆلفات و کەربۆنات دەست دەکەوێ، رەنگی سپی مەیلەو زەردە، هیچ گرینگایەتییەکی سەنعەتی نیە و تەنیا لە بزیشکی دا بۆ وێنە هەڵگرتنەوە لە ریخۆڵە و بۆ دروست کردنی شووشە و فیشەکەشێتە کەلکی لێوەردەگرن. کێشی ئەتۆمییەکەی ١٣٧ و ژمارەی ئەتۆمییەکەی ٥٦ ـ ە و Ba نیشانەی تایبەتی ئەم کانزایەیە.

باریە (نا.)[؟] ئامرازێکی درێژی قایمی کانزا یا هەر شتێکی دیکە کە بۆ هەڵکەندنی بەردی زل یا بۆ جووڵاندنەوە و بەرز کردنەوەی شتی قورس کەلکی لێوەردەگرن. باریە لە بن شتی قورسی دیاری کراو دەدەن و بەردێک یا شتێکی دیکەی چووکتر لە بن باریە دادەنێن و بە تەکانێک شتە قورسەکەی پێدەجووڵێننەوە، چلمێردە، لۆسە، نوێڵ، مەڵغە، باری، بەیرەم، بەرازە، گراستە، قەراسە، قراسە.

بارێن (نا. فا)[لە: بارین] ئەوەی کە دەبارێ، ئەوەی کە وەک باران داکەوێ.

بارِ[1] (ئان.)[ناو: بارِ ـ باش: وارِ ـ هەو: وار ـ زا: ڤار] جووجکەیەک کە تەمەنی زەرِنەقووتی تەواو کردوە بەڵام هێشتا بە تەواوی پێ نەگەیشتوە. ئەم وشە تەنیا بۆ بێچووی هەندێک مەل دە کار دەکردرێ. ჻ بارِۆکە، کەوبارِ، بارِەهەوێردە.

تێبینی: بارِ دەچێتەوە سەر خزمایەتی پێرێنایو ـ pərənāyu ی ئەوێستایی بە مانای باڵغ و پێگەیشتوو و پورنای -pur nāy پەهلەویی بە مانای باڵغ و لاو کە لە ریشەی پێرێنە pərəna ی ئەوێستایی بە مانای پرِ کەوتوون. کە بە گشتی دەبێتە کەسێک کە گەیشتۆتە تەمەنی بلّووغ و سەردەمی چووکی تەواو یا پرِ کردوە. هەروەها لە زمانی سانسکریت دا بالە bāla بە مانای منداڵ و مێرمنداڵ هاتوە.

بارِ[2] (نا.)[ئین: bar] شوێنێک کە لەوێ بە پێوە یا لە سەر کورسی بڵیند دادەنیشن و مەی دەخۆنەوە. پێشخوانی مەیخانە.

بارِاندن (چا. ل)[لە: بارِە] دەنگ

هەڵبڕینی ئاژاڵ، باعاندن، باقانن.

باڕژن (نا.) بڕ: بارشت

بــارن (نــا. ل)[بــا1 + رن (رنــین)] بەفــرێکی ویشکە با لە شــوێنی خــۆی هەڵیدەگرێ و لە شوێنی دیکە دەیبارێنێ و وەک ئەوە دەچێ کە بەفر بباریێ.

باڕۆکــە (نا. ل)[باڕ1 + ئۆکــە][ناو: باڕۆکــە، بــاڕەکــە، واڕۆک ـ باش: واڕگ ـ هەو: واڕۆکــە ـ زا: ڤــارکــە، ڤــاڕکــە] جــووجکەی مــریشــک کــە تازە وە هێلکە کەوتبێ.

بــارۆگ (نــا. ل)[بــا1 + رۆ + گ] شــوێنێک کە لە چاو شــوێنــی دیکە زۆرتر بای بگرێتەوە.

باڕوو (نـا.)[ئەو: ڤـــارە ـ پەه: بـار] وارش و دیواری قەڵا. ؛؛ نامەوێ بورج و باڕوو و تـالار / حــوکــمــاتی شـــایی، دوازدەهەزار ســوار (بارام و گــوڵندام ل ٤٣).

باڕووت (نا.)[تور: barut] تۆزێکی رەشــە کــە لە شــوورە و گــۆگــرد و رەژی سازی دەکەن و لە نێو فیشــەک و گوللەی دەکــەن بۆ تــەقــاندن، باڕووتــی رەشــۆکی، دەرمـــــان. || **باڕووتی بێ دووکـــەڵ:** بڕ: باڕووتــی ســـپی. **باڕووتی رەشـــۆکی:** بڕ: باڕووت. **باڕووتی سپی:** جــۆرێک باڕووتە کە لە ســەدەی نۆزدەهــەم لە ئورووپا ســاز کرا و لە جیات باڕووتی رەشۆکی دەکار هێندرا، باڕووتی بێ دووکەڵ.

تێبینی: باڕووت لە زمانی تورکییەوە چۆتە نێــو زمــانی کــوردیی و زمــانەکــانی دراوســـێ و ئــەویــش لــە poudre ی فەرانســەوی وەریگرتوە بە مانای پوودر و تۆزی تایبەتی کە گڕ دەگرێ.

باڕووتخانە (نا. ل)[باڕووت + خانە] ئەو شوێنەی کە باڕووت و چەکی لێ ساز دەکەن، کارخانەی چەک و باڕووتسازی.

بـاڕووتـدان (نـا. ل)[بـاڕووت + دان] دەفــر یا کــیســەیەکــە کــە زوو پیــاوی شـــەڕکـــەر یا راوچی لە بەرقـــەدیان دەبەســت و باڕووتیــان تێــدەکــرد بۆ ئەو تفەنگانەی کە پڕ دەکرانەوە.

باڕووتساز (نا. فا، ئان. ل)[باڕووت + ساز] کــەسێک کــە کــار و ئــیشــی ســاز کردنی باڕووتە.

باڕووتســازیی (حم.)[باڕووت ساز + ئیی] کار و پیشەی باڕووتساز.

باڕووتیی (ئان. ل)[باڕووت + ئیی] لە چــەشــنــی بــاڕووت، ورد وەک بــاڕووت. ؛؛ چای باڕووتیی.

بارە (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، بالە، بێلە.

بارەبار (نا. د)[بارە + بار] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتای ئاژەڵ. ٢ـ (مجـ.) قیژە و هەرای زۆری مرۆڤ & باعەباع، بالەبال، بێلەبێل.

بارەش (نا. ل)[با1 + رەش] بڕ: رەشەبا

بارەکە (گیانـ.)[بار1 + ئەکە] بڕ: بارۆکە

بارەکەو (گیانـ.)[بار1 + ئە + کەو] جوجکەی کەو، بێچووکەو، کەوبار.

بارەهەوێردە (گیانـ.)[بار1 + ئە + هەوێردە] بێچووی هەوێردە، جوجکەی هەوێردە.

بارێزە (نا. ل)[با1 + رێز (رێژ) + ئە] ١ـ بارانی بە دەم باوە، بارێژە. ٢ـ (گیا.) گیایەکە لاسکی درێژ و رەش باوە، گەڵای ورد و سێ گۆشەیە، وە کەرەوز دەچێ، لە شاخان لەو شوێنانەی کەمێ ئاویان هەیە شین دەبێ. لە کوردستان ئەم گیایە بۆ نەخۆشی میزگیران کەلکی لێوەردەگیرێ (قاموس ل ٣٠)، خاڵەڕەش، خاڵەڕەشە. ٣ـ [ئەر] بەر و میوەی کاڵ و کرمێ و خراپی دارەبەر کە با وەراندبێی، باوەرێن.

بارێژە (نا. ل)[با1 + رێژ + ئە] بارانی بە دەم باوە، بارێزە/١. ⁙ ئەوە لە لەشکری دەهاتە خوارێ / لەشکری میرە کوێرەی رەواندزێ / ئەوە هەروەکوو بارێژەی دە بارانە (سروە ٧٥ ل ٣١).

بارێسە (نا. ل)[با1 + رێس + ئە] [ئەر] تەختەیەکی چووک و تەنک کە بەنێکی تێدەکەن و بە دەست هەڵیدەسوورێنن و لەبەر تەوژمێک کە ساز دەبێ دەنگی لێدێ، گڤگڤە، فڕفڕە.

باز[1] (گیانـ.)[پەه: باز. باک: باز ـ ناو: باز ـ باش: باز ـ هەو: باز ـ زا: باز] مەلێکی کێوی، دندوک خوار، چنگی بەقەو، پەڕ و پۆی مۆر و خاڵی رەشی لە سەرە، گۆشتخۆرە و باڵندە و گیانداری چووک راو دەکا و دەیخوا. لە سەردەمی کۆن پاشا و میر بۆ راوی مەلی دیکە بازیان رادەگرت و بازەوانی تایبەتیان هەبوو. Falco gyrofalco ناوی لاتینی ئەم مەلەیە. ⁙ دار پیر دەبێ و جارێک باز لە سەری دەنیشێ. ‖ **بازی بەخت:** بڕ: بازی دەوڵەت. ⁙ نیشتنی بازی بەخت هەڵکەوتە/ رێی وەها بۆ من

و هێمن چەوتە (حەقیقی ل ١٨٣). **بازی دەوڵەت:** بازێک بوە لە کاتێک پاشای وڵاتێک مردوە و کەس جێگری نەبوە، ئەو بازەیان هەڵفڕاندوە و لە سەر شانی هەر کەس نیشتبا ئەویان دەکردە پاشا، بازی یەقین، بازی بەخت، شابازی دەوڵەت. ***بازی دەوڵەت لە سەر نیشتن:** (کنـ.) بەخت روو تێکردن، چاک بۆ هاتن، بەختەوەر بوون. **بازی راو:** بازێک کە بۆ راو راگرترێ. **بازی سپی:** (کنـ.) هەتاو. ⁂ سایەیی پایە وەکوو باڵی هوما و بازی سپیم/ نە وەکوو بوومی قەدەم شووم و نە هەمڕەنگی قەلم (نالی ل ٢٨٩). بناگۆشی لە چینی زولفیا دەرکەوتبوو، دەتوت/ ئەمە بازی سپی سوبحە، چوە بن باڵی زاغی شام (مەحوی ل ٢١٧). **بازی یەقین:** بڕ: بازی دەوڵەت. ⁂ بازی یەقینیان هێناوە/ هەردووک چاوی وی بەستراوە/ هەڵیان ئاویت راوەستاوە (مان ل ١٨٤).

تێبینی: باز لە ڤەزە vaza- ی ئەوێستایی بە مانای مەل کەوتوە و چاوگی ڤەز vaz لە ئەوێستا دا بە مانای فڕینیش هاتوە و لە پەڕەوازە، باڵەوازە، لانەواز دا هێشتا ئەو مانایە ماوە.

باز[2] (نا.)[ئەو: ڤەزەھ ـ پەھ: ڤاز. باک: باز ـ ناو: باز، بازد ـ باش: واز، باز ـ هەو: باز ـ زا: ڤاز] ١ـ پەڕین بە سەر شتێک دا، خۆ هەڵاویشتن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێک، بازد. ٢ـ بڕ: سێ باز. ⁂ ئێستەش کەناری حەوشەکە جێی باز و کەوشەکە / یاریی تیایە یا بووەتە مەعرەزی نوفوور (نالی ل ١٩٢). ٣ـ [باک] را. **~ بردن:** پەڕینەوە یا خۆ هاویشتن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دوورتر، باز دان، بازد بردن. **~ دان:** ١ـ پەڕینەوە بە سەر شتێک دا بە هەنگاوێکی بەرز، باز بردن. ٢ـ لە بەرزاییەوە خۆ هاویشتن بۆ شوێنێکی نزمتر. & بازد دان. ٣ـ [باک] هەڵاتن، راکردن.

تێبینی: باز و هاوڕیشەکانی لە ریشەی ڤەز vaz ـ ی ئەوێستایی بە مانای رویشتن، بەزین و را کردن کەوتوە. بە گشتی ڤەز لە ئەوێستا دا جوڵانەوە و بزووتن نیشان دەدا و گەلێک وشەی کوردیی لەم چاوگەن.

باز[3] (نا.) ١ـ رێگا، رێ، رێباز. ٢ـ رێگای تایبەتی و ناسراو و دیاریکراو. ⁂ بازی بێریان، بازی پالان. **~ ی رێ گرتن:** رێگا گرتن، سەر رێ گرتن.

⁘ ئەتۆ زۆرت دنیا قوونەکەو کردووە، زۆر دانیشتووی لە بازی رێ گرتن و لە جەنگ و لە شەڕ و لە رۆژی دڵ هێشانە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٢).

تێبینی: باز بەم مانایەش لە هەمان چاوگی باز2 کەوتوە و جگە لەوە لە ئەوێستا دا پەث path بە مانای رێگایە و دەگەڵ باز بە لە بەر چاو گرتنی ئاڵ و گۆڕی پیتەکان هەر یەک وشەن.

باز4 (پاشـ.) ١ـ لە چاوگی باختن (باختەن) ـ ی فارسی بە مانای دۆڕاندن و بەخت کردن دەکەوێ و بە دوای ناوەوە دەلکێ و مانای فەدا کردن و بەخت کردن دەدا. ⁘ گیانباز، سەرباز. ٢ـ لە بازیدن (بازیدەن) ـ ی فارسی هەم بە مانای سەرەوە و هەم بە مانای کایە کردن و یاری کردن کەوتوە و بە دوای ناوەوە دەلکێ و (ئاوەڵناوی فاعلی یا ناوی فاعلی) ساز دەکا و مانای خەریک بوون و شارەزا بوون و یا ئۆگر بوون بەم ئیشە نیشان دەدا. ⁘ کۆترباز، ژنباز.، کەوباز، قومارباز.

باز5 (ئان.)[ئەو: پیس] رەنگی رەش و سپی پێکەوە، بەڵەک، بازوو، بازگ، بازە.

تێبینی: پیس بە مانای رازاوە و نەخش لە پەئیسە ـ ی ئەوێستایی کەوتوە. پەئیسە لە ئەوێستا دا بە دوو مانا هاتوە. یەک بە مانای پیسی و گولی و دووهەم بە مانای رازاوە، رەنگاو، جوان. ئەوەش لەبەر ئەمەیە کە لە نەخۆشی پیسی دا پێستی لەش دوو رەنگ دەبێ. باز و هاوتاکانی بە مانای بەڵەک لە مانای دووهەمی پیس کەوتوون و ئاڵوگۆڕی پیتەکانیان بە سەر داهاتوە. هەروەتر باز دەگەڵ بۆز یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە و هەر یەکن و ماناکان هەندێک لێک ترازاون. (هس: بۆز)

باز6 (ئاک.)[پەه: ئەپاچ] دیسان، هەر، دووبارە.

باز7 (نا.)[فەر: base لە یون: Ba-sis] لە شیمی دا شتێکە کە لە تێکەڵاو بوونی ئۆکسیدەکان دەگەڵ ئاو پێک دێ و ئەو تایبەتمەندییانەی هەیە ١ـ دەگەڵ ئەسیدەکان تێکەڵ بێ و خوێ (ملح) پێک بێنێ. ٢ـ ئەو ئاوەکییانەی کە بە هۆی ئەسید سوور بوون، شینیان بکا. ٣ـ ئاوێتەکەی ئەو ئەلکتریسیتە لە خۆی تێپەڕێنێ و تەجزیە بێ.

بازار (نا.)[باک ـ زا] ١ـ بازارِ ٢ـ

شار. ٣ـ رۆژی یەکشەنبە.

بازاڕ (نا.)[هەخ: ئەباچەری ـ پەهـ: ڤاچار. باک: باژێر، بازار ـ ناو: بازاڕ، باژێڕ ـ باش: بازاڕ ـ هەو: بازاڕ ـ زا: بازار] ١ـ شوێنی سەودا و کڕین و فرشتنی کەڵ و پەل وپێداویستی ژیان. بازار هەم دەتوانی ریزە دوکان و جێگایەکی داپۆشراو بێ و هەمیش شوێنێکی سەر ئاوەڵا و مەیدان بێ و کۆمەڵە خەڵکێک بۆ کڕین و فرۆش لە یەک کۆ بنەوە. بازاری مەیدانی پتر لە گوندەکان برەوی هەیە و لەرۆژێکی دیاری کراو بە تایبەت مەڕدار و چێودار پێکی دێن و مالات دەفرۆشن یا دەکڕن. ٢ـ مەعامله، سەودا. ٣ـ (کنـ.) درۆ و چیرۆکی رێکخستە. ⁂ ئەو دوکان و بازارە چیە بۆ خۆت داناوە؟ ٤ـ (کنـ.) سینگ و بەرۆکی یار. ⁂ نیشانیان داوم خاتوون ئەستی، سینگی دەڵێی بازاڕ و دوکانە/ محەللی تاجران لەوێ دەگرنەوە سەودا و معامەلە و سانە (شێخ فەرخ ل ٢٥). ~ **خۆش بوون:** لە رمێن دا بوونی پیشە و کار و مەسەلەیەک، برەو خۆش بوون، بازاڕ گەرم بوون. ⁂ ئەورۆژانە شایی زۆرە و بازاڕی چاوەشان زۆر خۆشە. ~ **شکان:** هاتنە خوارێ نرخ، هەرزان بوون و رمێن نەمان کاڵا، لە برەو کەوتن. ⁂ شەهد و شەکەر ئەی قوربان بازاڕی شکا یەکجار / لەو وەقتەوە وا دەرکەوت لەعلی لەبی شیرینت (ئەحمەد موختار ل ٦٦). کاکۆڵی بە دەم باوە کە بادا بە بەدەن دا / بازاڕی شکا نافە بە سەر چین و ختەن دا (وەفایی ل ١٠). ~ **کردن:** سەودا کردن، کڕینی کەل و پەل لە بازار. ⁂ پیاوەکە بۆ سبەی شتمان زۆر دەوێ بزانە دەتوانی بازاڕێ بکەی. ~ **کەساد بوون:** برەو نەبوونی پیشە و کار و مەسەلەیەک. ⁂ بازاڕی شێعر و شاعیری کەسادە. ~ **گەرم بوون:** بڕ: بازاڕ خۆش بوون. ~ **هەبوون:** رمێن هەبوون، فرۆشتنی کەل و پەل بە خەڵک، بە بازاڕ بوون. // بێ بازاڕ بوون. ⁂ ئەورۆ بازاڕم نەبوو هەر کەس بە لای دوکانەکەم دا نەهات. **بە ~ بوون:** ١ـ بازاڕ هەبوون. ٢ـ رستەیەک کە کەسێک بە دوکانداری دەڵێ بە مانای رمێن و فرۆش هەبوون. ‖ **بازاڕی خۆش:** ١ـ بازاڕێک کە کڕین و فرۆشی زۆری تێدا بکرێ و رمێنی هەبێ. ٢ـ کەسێک کە دەسکەوتی لە هەر بارێکەوە زۆر بێ. & بازاڕی گەرم. **بازاڕی رەش:** بازاڕێک کە جنسەکانی

گرانتر لە بازاڕ دەکڕن و دەفرۆشن و ئەم جنسانەش لە بازاڕ بە سانایی دەست ناکەون. **بازاڕی کەساد:** ١ـ بازاڕێک کە رمێنی زۆر نەبێ. ٢ـ کەسێک کە دەسکەوتی کەم بێ. **بازاڕی گەرم:** بڕ: بازاڕی خۆش. **بازاڕی مردوو:** بازاڕێک کە رمێنی زۆرزۆر کەم بێ وەک وەی هەر نەبێ.

بازاڕپاشی (نا. ل)[بازاڕ + باش + ئی] کەسێک کە زوو لە لایەن دەوڵەت یا میرەوە بە کار و باری نێو بازار و باژێڕ رادەگەیشت.

بازاڕتیژیی (حم.)[بازاڕتیژ + ئیی] پێهەڵکوتن بە شمەک و کاڵا بۆ وەگیر خستنی کڕیار و پێ فرۆشتنی، بازاڕگەرمیی، بازاڕخۆشیی.

بازاڕچی (ئان. ل)[بازاڕ + چی] بڕ: بازاڕی

بازاڕخۆش (ئان. ل)[بازاڕ + خۆش] کەسێک کە بە ئینساف شمەکەکانی دەفرۆشێ و کڕیار لێی رازییە، خۆش سەودا.

بازاڕخۆشیی (حم.)[بازاڕخۆش + ئیی] بڕ: بازاڕتیژیی.

بازیبەند (نا. ل)[بازی2 + بەند/١٣] بڕ: بازووبەند

بازاڕگەرمیی (حم.)[بازاڕگەرم + ئی] بڕ: بازارتیژیی

بازاڕیی (ئان. ل)[بازاڕ + ئیی] ١ـ (حم.) سەر بە بازاڕ، هەرچی پەیوەندیی بە بازاڕەوە هەبێ. ٢ـ کەسێک کە لە بازاڕ خەریکی فرۆشی کالایە، دوکاندار، بازاڕچی، ئەهلی بازاڕ. ٣ـ (مجـ.) کەمبایخ، سووک، کاڵایەکی بە دانستە و خۆماڵیی ساز نەکرابێ، شتی بێنرخ و نارەسەن کە بە پارە دەست دەکەوێ، شتی دونیایی. ⁂ بەرگی دنیا هێندە کورت و کۆنە و بازاڕییە/ چونکە ناگاتە گونی دێوانەکەی لێی عارییە (نالی ل ٥٧٨). ٤ـ (مجـ.) کەسێک کە دوور لە مەعنەویاتە و پارە و بازاڕ و دونیای مادديی لا گرینگە. ٥ـ (مجـ.) ئافرەتی سووک و هەرزە و حەکەدار کە خۆ بە خەڵک نیشان دەدا.

بازالت (نا.)[فەر: basalte] بەردێکی رەشی گڕکانیی سەخت و رەقە، مەڕمەڕی رەش، بەردی مەحەک.

بازبازان (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئان][ئەر] بڕ: بازبازدێن

بازبازانێ (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئان

+ ئێ][سۆر] بڕ: بازبازدێن

بازبازدێن (نا. ل)[باز2 + بازد + ئێن] ١ـ یار و کێ بەر کێیەکە منداڵان دەیکەن و لە شوێنێکی دیاری کراو بازد دەدەن بزانن کامەیان پتر دەپەڕێ، بازبازانێ، بازبازۆکێ، بازدبازدێن، بازدبازدۆکێ، بازبازان، پڕای. ٢ـ هەڵبەز و دابەزی و هەڵات هەڵاتی منداڵان.

بازبازۆکێ (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئۆک + ئێ] بڕ: بازبازدێن

بازبازێن (نا. ل)[باز2 + باز2 + ئێن] بڕ: بازبازدێن

بازبەند (نا. ل)[باز (بازوو) + بەند] [باک ـ زا] بڕ: بازووبەند.

بازپەڕێن (ئان. ل)[باز1 + پەڕێن] کەسێک کە لە راو دا بازی پێیە و باز لە نێچیر بەردەدا، بازەوان، قوشچی.

بازخانە (نا. ل)[باز1 + خانە] شوێنێک کە باز و مەلی راوکەری لێڕادەگرن، قۆشخانە.

بازد (نا.)[موک] بڕ: باز2. **~ بردن:** بڕ: باز دان. **~ دان:** بڕ: باز دان.

بازدبازدۆکێ (نا. ل)[بازد + بازد + ئۆک + ئێ][موک] بڕ: بازبازدێن.

بازدبازدێن (نا. ل)[بازد + بازد + ئێن][موک] بڕ: بازبازدێن

بازدەبەران (نا. ل)[بازد + ئە + بەران][موک] دواین حەوتەی وەرزی زستان کە هەتاو هەموو رۆژێ جێگای ئاوابوونی دەگۆڕێ، بازەبەران.

بازدەڵبازد (نا. ل)[بازد + ئەل + بازد][موک] بڕ: بازبازدێن

بازر (گیانـ.)[باک] بڕ: بازڕ

بازرگان (نا. ل، ئان. ل)[پەه: ڤازارەکان] ١ـ کەسێک کە کاری کڕین و فرۆشتنی کەرەسە و کاڵای زۆرە و بە تێگراییە، تاجر. ٢ـ کوتاڵ فرۆش، بەزاز.

تێبینی: دوکتور موعین ریشەی بازرگانی بردۆتەوە سەر بازار + گان (بڕ: برهان ب ١ ل ٢١٩)

بازرگانباشی (نا. ل)[بازرگان + باش2 + ئی] گەورەی کاروان کە سەرۆکایەتی قەتار و بارەکانی بە دەستەوەیە و هەموو هی خۆیەتی، سەر بازرگان، باش بازرگان. ∴ وا پێ دەچوو بازرگانباشی زمانی کوردی نەدەزانی، وەرگێڕی هەبوو ... (دمدم ل ٣٩)

بازرگانی (نا. چا)[بازرگان + ئی] ١ـ

کاری کڕین و فرۆشتنی شمەکی زۆر، کار و پیشەی بازرگان. ٢ـ کوتاڵ فرۆشی، بەزازی.

بازرە (نا.)[ناو: بازرە ـ هەو: بازرە] ئەم وشەیە لە زاراوەی ناوەندیی دا بە تەنیا نایە و دەگەڵ چاوگی بوون و کردن دێ و بە گشتی مانای حاڵەتی کەوانەیی لە جووڵانەوە دا دەدا، لە دیوانی مەولەوی دا بە تەنیا بە مانای حەیوان و نێچیرێک کە لە شوێن خۆی بگەڕێتەوە هاتوە. ؛؛ بازرە پڕتاو، کۆ چون تل مەوەرد / هەر بەرد بی نەو هەرد مەهەرِد وێنەی گەرد (مەولەوی ل ٤٩١). ~ **بوون:** لە نەکاو هەستان و دەرپەڕینی نێچیر و گیاندار، دەرپەڕین. ؛؛ ئەوە مامزی من بازرە دەبوو / هەر خۆی داویشتەوە سپیلکی دە سەر خانێ / ... (پایزە ل ٥٢). ~ **کردن:** ١ـ خۆ دزینەوەی نێچیر بێ ئەوەی راوکەر هەست پێ بکا، دەرپەڕین و راکردنی نێچیر و خۆ ون کردن. ٢ـ کەوانە کردنی هەر شتێکی باویشترێ، کەوانە کردن، بازرەقە بەستن. ٣ـ دەرپەڕاندنی نێچیر. ؛؛ ئەوە مامزم بازرە دەکرد لە شیرین خەو دا، لە گەرمەلانێ (پایزە ل ٥٣).

تێبینی: هەردووک وشەی بازرە و بازرەقە لە vaza ی ئەوێستاییی بە مانای راکردن، بەزین و هەڵاتن و بە گشتی جووڵانەوە کەوتوون.

بازرەقە (نا.)[بڕ: بازرە] ئەم وشەیە بە تەنیا دەکار ناکردرێ و دەگەڵ چاوگی بەستن دێ و ئەم مانایانە دەدا. ~ **بەستن:** ١ـ دەرپەڕین لە نەکاو. ؛؛ کەروێشکێک لە بەر پێم بازرەقەی بەست و هەڵات. ٢ـ فیچقە کردنی خوێن یا هەر شتێکی ئاوەکی دیکە. ٣ـ کەوانە کردنی شتی هاویشتراوی وەک تیر و گوللە، بازرە کردن.

بازڕ (گیانـ.)[باک: بازر ـ ناو: بازڕ، بازۆڕ، بازۆڕی ـ هەو: باڵزەر] مەلێکی چووکی راوکەرە، وەک بازە بەڵام چووکتر، رەنگی بۆرەڵووکەیە و بن سینگی سپییە، پاساری و مشک و گیانلەبەری چووکی دیکە راو دەکا، مشک گرە.

تێبینی: وێدەچی کە ئەم وشەیە لە پێشدا باڵ + زەڕ بوە و لە دوایی هەندێک سوابێ و ئەم شێوانەی دیکەی لێ پەیدا بووبێ.

بازقەپان (گیانـ.) بڕ: باشقەپان

بازک (نا.)[زا] بڕ: بازنە

بــازگ (ئــان. ل)[بــاز5 + گ] بــڕ: بازوو2

بازگــه[1] (نا. ل)[باز3 + گـه] ڕێگای هات و چۆی مامز و بزنە کێوی. ڕاوچی ئەم ئاهـەرێیـانە دەبیننەوە و لە شـوێنێک دەچنە سـیـپـەوە و کـاتێک بۆ ئاو خـواردنەوە بەوێدا تێـدەپەڕێن تەقـەیان لێدەکەن و ڕاویان دەکەن.

بازگە[2] (نا. ل)[باز2 + گە] ئەو شوێن و جێگایەی کە لەوێوە باز بدەن، شوێنی باز دان.

بازگەشت (نا. چا)[فار: بازگشت] ١ـ گـەڕانەوە. ٢ـ پاشگەز. ٣ـ پەشـیـمـان. **~ بوونـەوە:** ١ـ پاشـگەز بوونـەوە. ٢ـ پەشـیـمـان بوونەوە. ⁂ خـەجێ دەیکوت ئامۆزا سیامەند لە قەولان بازگەشت نیم ئەمما گـەلێکت لێـدەترسـێم (گـەنج ل ٣٦٤).

بازن (نا.) بڕ: بازنە

بـازنـد (نـا.) ١ـ (ئـا.) بڕ: بـاسـک. ٢ـ (ئا.) ئـەو شـوێنـەی دەست کـە بـازنـەی تێدەکردرێ، مەچەک. ٣ـ بازنە/١.

بازنگ (نا.) بڕ: بازنە

بـازنـە (نـا.)[بـاک: بـازن ـ نـاو: بـازن، بازنگ، بازنە ـ باش: بازنە ـ هەو: بازن ـ زا: بازن، بازک] ١ـ ئاڵقـەیەکـە لە زێڕ و زێو یا لە شـتی ئاسـای دیکە وەک شووشـە کە ژن بۆ جوانی لە دەستیان دەکـەن، بازند، دەسـبـێنک، دەسـینە، دەسـبـەنی. ٢ـ ئاڵقـەیەکی ئاسنە وەک ئەنگوسـتـیلە و حـەڵقـە بۆ بەرگـری لە شکانی پتـری دار و گـۆچان تێی هەڵدەکێشن. ٣ـ جەغز، دایرە. || **بازنەی کـوردیی:** جـۆرێک بازنـەی زێڕی دەسـتی ژنانە کـە دراوێکی زێڕی بە زنجـیـرێکی کورتەوە پێوەیە.

تێبینی: ڕێی تێدەچێ کە ئەم وشەیە لە پێـشـدا بازوونە یا بازینە (هـەروەک دەسـینـە) لە بازوو یا بازی + ئینە پێک هاتبێ و لە دوایی سـوابێ و بووبێـتـە بازنە.

بازنیـشـەسـتـە (نا. مـفـ.)[فـار: بازنشـستـە] ١ـ کەسێک کە لە پیـریی، نەخـۆشـیی یا هـۆی دیکە لە کـار کـردن ئازاد دەکرێ و پارەیەکی دیارییکراوی بۆ دەبڕنەوە، تەقاعود ٢ـ (مجـ.) خـڵاسی لە کار و بێگارێک. **~ بوون:** لە کار ئازاد بوون و پارەی تەقاعود وەرگرتن.

بازۆڕ (گیانـ.) بڕ: بازڕ

بازۆڕی (گیانـ.) بڕ: بازڕ

بـازۆڵـه (نـا. ل)[بـازوو1 + ئـۆڵـه] ئەستوورایی باسک، بابۆڵەی باسک.

بازوو [1] (ئا.)[ئەو: بازو] بڕ: باسک

بـازوو [2] (ئـان. ل)[بـاز5 + ئـوو] ١ـ گـایەکی کلک و لاقی سـپی بێ. ٢ـ هەر شتێکی دوو رەنگ یا ئەبلەق بێ، بەڵەک، بازگ، بازە، باز.

بازووبەن (نا. ل)[بازوو1 + بەن][ئەر] بڕ: بازووبەند

بـازووبەنـد (نـا. ل)[بـازوو1 + بـەنـد] [پەهـ: بازێپـانەک. باک: بازبەند ـ ناو: بازووبەند، بازووبەن، بـازیبەند، بازیوەن، بازیبەن ـ هەو: بازووبەن ـ زا: بازووبەند، بازبەند] ١ـ کـوتە چەرمێکی سـاز کراوە کـە پاڵەوان لە باسکیـان دەبەست. ٢ـ نوشـتـە و دوعـایەک کـە لە باسک دەبەسترێ. ٣ـ خشڵێکە وەک بازنە بەڵام پانتر کە پتر لە زێڕ یا زێو ساز دەکرێ و ژنان دە باسکیـان دەکـەن، قـۆڵ بـەند، قۆڵەوان.

بازووکـــا (نز.)[ئین: bazooka] چەکێکی شەڕە، سووکە و هەڵدەسووڕێ، بۆ ئامانجی گەورە کەلکی لێ وەردەگرن و لـە سـەر شـان دادەنـدرێ و دەهاویشترێ. بۆ یەکەم جار ئامریکا لە شـەڕی دووهەمی جـەهانی دەکـاری کردوە.

بـازە [1] (ئـان. ل)[بـاز5 + ئـە] بـڕ: بازوو2

بـازە [2] (نـا.)[؟] ١ـ پـارچـەیـەکـی ئەسـتـوور و گـەرمـە، لایەکی هەندێک تیسکنە و پتر دەیکەنە دەرپێ و لە کاتی سـەرما دەبەری دەکـەن، بەمـبـازی. ٢ـ [باک] جاو

بازەبەران (نا. ل)[باز2 + ئە + بەران] بڕ: بازدەبەران

بازەرە (گیانـ.)[بازە1 + رە (ڵە)][هەو] بڕ: جاڵجاڵۆکە

بازەڵە (ئان. ل)[بازە1 + ڵە] ١ـ هەر شـتـێک کـە هەندێک بەڵەک بێ. ٢ـ (گـیـانـ.) بێـچـووی بەراز، کـوودەڵە، کـوودەرە، بزەڵە. ٣ـ منداڵێک کـە گـەورە بووبێ. ٤ـ منداڵی قۆشمە و فێڵەزان کە دەیەوێ بە قـسـە گـەورەتر لە خـۆی هەڵخـەڵەتێنێ و لە زیتـەی چاوەکـانی را دیارە فـریوت دەدا. ٥ـ کـەسـێک کـە شـەرمی شکاوە و بە راشکاوی هات و چۆ دەکا یان قسان دەکا. ~ **خوێندن:** زۆرزان و فێڵەزان بوونی منداڵ.

بـازەڵـێـن (نـا. ل)[بـازەڵـە + ئـێـن] کایەیەکە لە نێو کچۆڵانی موکریان دا. کایەکە بەمجۆرەیە پێنج بەردی چووکی پان لە سەر لەپی دەست دادەنێن و هەڵیداوێن و دەیخەنە سەر پشتی دەست و حەول دەدەن هەمووی بگرنەوە ئەگەر هەموو بکەونە زەوی و چ نەکەوێتە سەر پشتی دەستی ئەو کچە دەخیچێ بەڵام ئەگەر چەند دانەیەک بکەون ئەوا دەبێ هەر ئەو جۆرەی کە بەردەکانی لە سەر پشتی دەستە بەردەکانی زەوی بە دوو قامکی شادە و گەورە هەڵیان گرێتەوە و دوایی بەردەکانی پشت دەستیشی هەڵاوێ و لە سەر لەپ خڕیان کاتەوە، کە لەووە تەواوی هات ئەودەم بەردێک وەلا دەنێ و بە چواران درێژە بە کایە دەدا هەتا هەموویان تەواو دەکا. کچێک کە ئەو کایە بباتەوە لایەکەی دیکە سزا دەدا، قەمچان، رێخان، پێنج بەردە، پێنج بەرک، پێنجۆک.

بازەوان (نا. ل، ئان. ل)[باز1 + ئە + وان] کەسێک کە لە بارەگای میر یا دیوەخانی ئەرباب ئەرکی ئاگاداری و بار هێنانی باز و مەلی راوکەری دیکەی بۆ راو بە ئەستۆوە بوو و لە کاتی راوێش دا، بازی لە نێچیر بەردەدا، قووشچی.

بازی[1] (نا.)[تات: ڤازی - فار: بازی. ناو: بازی، وازی - هەو: بازی] ١ـ گاڵتە. ⁂ بازیت پێ وەردەن هەر یەک وە لایێ/ سەدای دایەنان وە لایەلایێ (مەولەوی ل ٤٢٩). ٢ـ [قـــوچ] وەردێنە. ٣ـ یاری، کایە، وازی.

بازی[2] (نا.)[بڕ: باسک] بە مانای بازوو و باسکە کە لە هەندێک وشەی لێکدراو دا دەبیندرێ. ⁂ بازیوەن، بازیبەند.

بازیبـــەن (نا. ل)[بازی2 + بەن1][ئەر] بڕ: بازووبەند

بازیبەند (نا. ل)[بازی2 + بەند] بڕ: بازووبەند

بازیهەوایی (نا. ل)[بازی1 + هەوا + ئی][ئەر] بڕ: بادەوە1

بازیوەن (نا. ل)[بازی2 + وەن1][ئەر] بڕ: بازووبەند

باژاله (نا.)[باک] بڕ: باژیله

باژک (نا.)[بڕ: باجک][زا] بڕ: بیبار

باژەڵە (نا.) بڕ: باژیله

باژۆر (نا. ل)[؟] دەگەڵ چاوگی کەوتن دێ و مانای هەوا و کەڵکەڵە دەدا. **وە ~ کەوتن:** هەوا و کەڵکەڵەی کارێک لە

سەر دان، لە کەللە دان. ⁘ کاکم وەباژۆڕ کەوتوە ببێتە دوکتور. ئەو کچە وەباژۆڕ کەوتوە بۆ مێرد کردن.

باژەن (نا. ل)[با 1 + ژەن][باک] بڕ: باوەشێن

باژیلە (نا. ل)[؟] ١ـ نەخۆشییەکە لە بەر مـوسـڵـدانی منداڵی نێرینە دەدا و میزی پێناکرێ. (کشت و کاڵ ب ١ ل ٢٨). ٢ـ نەخـۆشـیـیـەکی پێـسـتی منداڵانەیە. (وەهبی ل ٦). زیپکەیەکە کە لە لەش و پێی منداڵ دێتە دەر (مەردووخ ب ١ ل ١٠١) & باژەڵە، باژالە.

باژێڕ (نا.)[بڕ: بازاڕ] ١ـ بازاڕ ٢ـ شار

باژێڕی (ئان. ل)[باژێڕ + ئی] کەسێک کە لە شار بژی، شاری، شارستانی.

باس[1] (نا.)[عەر: بحث] ١ـ هەواڵ، خەبەر. ⁘ خەبەر و باسی کاک کەریمت نیـیـە؟ ئەوە چ باسـە ئەو منداڵانە بۆ دەگرین. ٢ـ لێدوان و لێکۆڵینەوە لە سەر مەسەلەیەک. ⁘ ڕۆژنامەکان باسێکی دوور و درێژیان لە سەر کوردستان نوسیوە. ٣ـ ڕووداو و مەسەلەی شیاوی سەرنجی خەڵک. **~ داکەوتن:** بڵاو بوونەوەی قسە و باسی کەسێک بە بەربڵاوی وەها کە هەموو کەس پێیبزانێ. **~ کردن:** ١ـ وتووێژ کردن. ٢ـ گێڕانەوەی قسە بە درێژی. ٣ـ قسە کردن، مەسەلەیەک هێنانە گۆڕ. ⁘ باسی پارە مەکە هیچت نادەمێ. هەر باسی ژن بکەی نارەحەت دەبێ. **~ هەبوون:** هەواڵ و خەبەرێک هەبوون. || **باسی سەر:** خەتەر، مەترسی. * **باسی سەر بوون:** جێی مەترسی بوون، گیان و سەر لە خەتەر دابوون. ⁘ بە شەو منداڵی چووکە بەتەنێ ناردنە دەر باسی سەرە.

باس[2] (نا.)[بڕ: باسک] بڕ: باسکێش

باستان (نا.)[پەه: باستان] کۆن، قەدیم.

باستانی (ئان. ل)[باستان + ئی] هەرچی کە پێوەندی بە کۆنەوە هەبێ، قەدیمی، کۆنینە، کەونارا.

باسترمە (نا.)[تور: باسترمە] گۆشتی ئامادەی گا یا خووک کە ئێستاکە لە کارخانە ساز دەکرێ و دەنێو ڕیخۆڵەی دەکەن و بە رووتی و بە سوورکراوەیی دەیخۆن، باستورمە، باسورمە، کاڵباس.

تێبینی: باسترمە لە چاوگی باسترماخ بە مانای تێنان و تێخستن کەوتۆتەوە و دەبێتە تێ ئاخنراو.

باستورمه (نا.) بڕ: باسترمه.

باستیک (نا.) بڕ: باسلق

باسریشک (نا. ل)[با1 + سریشک] کرێوه یا بارانی دەگەڵ باوه.

باسقەپان (گیانـ.) بڕ: باشقەپان

باسقەنده (نا. ل)[باس2 + قەنده] بڕ: باسقەننه.

باسقەننه (نا. ل)[باس2 + قەننه] پارچه دارێکی باریکی بەلاڵووکه ناوەکەی دەردەدەن و پتر له سەری سەبیلەی دەنێن، باسقەنده.

باسک[1] (نا.)[هیک: باهو ـ ئێک: بازو ـ ئەو: بازو ـ پەه: بازاک، بازای، بازێ، بازەئی، ڤاز، باژاک ـ خوت: بایسو. باک: باسک، بازوو ـ ناو: باسک، باهۆ، باهوو، بازوو ـ باش: بازوو ـ هەو: بازوو، باسک، باهۆ ـ زا: باسک، بازوو، بۆژی] ١ـ (ئا.) بەشی سەرەوەی دەستی مرۆڤ له شانەوه هەتا ئانیشک. ٢ـ بەشێک له کێو که وەک باسکی مرۆڤ لێژایی کەوتۆتێ و بەرەو نزمایی دادەکشێ، بستوو، مله، باهوو، یاڵ، کلکه. ٣ ـ بەشێک له ئاموور، (بڕ: باسکێش). ٤ـ دارجگەرەی درێژ، دەمنه، مۆدنه. ٥ـ [باک] باڵی مەل و پەلەوەر. ٦ـ (نز.) بەشێک له سپا و لەشکر که له یەکێک له لایەکان (ڕاست یا چەپ) هەڵکەوتبێ. ❊ سەربازەکان له نێوان دوو باسکی دوژمنەوه گەمارۆ درابوون.

باسک[2] (ئان. ل)[باس (باز5) + ک] ١ـ هەر شتێکی دوو ڕەنگ یا ئەبلەق بێ، بەڵەک، بازگ، بازه، باز، بازوو. ❊ قەلەباسکه. ٢ـ دوڕه، دووڕەگ. ❊ باسکەسەگ

باسکڵاو (نا. ل)[باس2 + کڵاو] گەڵای پان و گەورەی ڕێواس.

باسکووڵ (نا.)[فەر: bascule] جۆرێک قەپانی گەورەیه بۆ کێشانی باری زۆر قورس.

باسکەسەگ (نا. ل)[باسک2 + ئە + سەگ] سەگێکی دوڕەی نێو قەد تەنگه له دایک تاژی و باوک سەگ بوه.

باسکەمله (نا. ل)[باسک1 + ئە + مل + ئە] داری گەوره و کۆلکه داری وشک بۆ سووتاندن، پیلەوار.

باسکەمەله (نا. ل)[باسک1 + ئە + مەله] جۆرێک مەلەیه که دەستەکان به تەواوی ڕادەوەشێندرێن و به قەوەی باسک مەلەی دەکەن، مەلەباسکه.

باسکەوجاڕ (نا. ل)[باسک1 + ئە + هەوجاڕ] بڕ: باسکێش

باسکیتبالّ (نا. ل)[ئین: -bas ketball] جۆرێک یاری تۆپێنە کە دوو دەستەی پێنج کەسی لە مەیدانێکی تایبەتی دەیکەن و تۆپەکە لە شتێکی وەک سەوەتە تۆڕی کە لە بەرزایی هەلاوەسراوە داوێن و هەر لایەک پتری تێ باوێ دەیبات‌ەوە.

باسکێش (نا. ل)[باسک1 + هێش1] پارچەیەک لە دوو پارچەی هەرەگەورەی ئامووره. دارێکی درێژی راستە کە سەرێکی بە نیر بەستراوە (بۆسە نیر و ئاموور پێک دەلکێنێ) و سەرەکەی دیکە دەکەوێتە سەر دووهەم پارچەی ئاموور یانی دەندە (شەمشیرە باسکێش و دەندە پێک دەلکێنێ)، مژان، مژانە، باس، باسک، باسکەوجاڕ.

باسلق (نا.)[تور: باسدق] خواردەمەنییەکی شیرینە لە نیشاستە و شیرەی ترێ. نیشاستە و شیرە پێکەوە دەکوڵێنن هەتا پەیت دەبێ لە دوایی کاکڵە گوێزی دەنێو دەنێن و بەنی تێهەڵدەکێشن و لوولەی دەکەن و هەڵیدەگرن بۆ زستان، باسوخ، باسوز، باستیک، باسووق.

باسوخ (نا.) بڕ: باسلق

باس وخواس (نا. ل)[باس1 + و + خواس] دەنگوباس، هەواڵ، خەبەر. ⁂ باس و خواسی کاک هەباس چیە لێر و لەوێ باسی دەکەن.

باسورمە (نا.) بڕ: باسترمە.

باسوز (نا.)[ئەر] بڕ: باسلق

باسووق (نا.) بڕ: باسلق

باسیل (نا.)[لات: bacillum] جۆرێک باکتری باریکی وەک میلەیە، بە چاو نابیندرێ و ئازار و نەخۆشی دێنێ وەک ئازارەسی.

باش[1] (ئان.)[باک: باش ـ ناو: باش ـ هەو: باش ـ زا: باش] ١ـ کردار و خوو و خدەی پەسەند لە مرۆڤ دا، چاک، خاس، قنج، خوو. ⁂ کوڕی باش، ژنی باش. ٢ـ بە کەلک، رێک و پێک و دروست ساز کراوی هەر شتێکی دەسکردی مرۆڤ. ⁂ دیواری باش، داشقەی باش. ٣ـ زانا، تێگەیشتوو. ⁂ مامۆستای باش، مەلای باش. ٤ـ گیانداری قەڵەو و پەروەردە. ⁂ مەڕی باش، گای باش. ٥ـ ساغ، سلامەت. // نەخۆش، نەباش. ⁂ حەمە

دوو رۆژە حاڵی باش نیە. ٦ـ (مجـ.) زۆر، ڕادەی پێویست. :: خەڵکێکی باش هاتبوونە تەماشا. **~ بوون:** ١ـ نەخۆش نەبوون، ساغ بوون. ٢ـ چاک بوون، بەرەو چاکی رۆیشتن. :: کوڕەکەمان ئێستا زۆر باش بوە و دەستی لە شەوگەڕی هەڵگرتوە. **~ بوونەوە:** ١ـ لە نەخۆشی هەستانەوە. ٢ـ چاک بوونەوە و وەک خۆ لێهاتنەوەی شتی خراپ و برینی لەش. باش کردن: ١ـ گۆڕینی حاڵەت لە ئاساییەوە یان خراپییەوە بەرەو چاکی. :: داهاتنی کومباین داهاتی جوتێران زیاد و ژیانیان باش دەکا. ٢ـ کاری چاک و رێک و پێک کردن. :: باشت کرد نەهاتی! **~ کردنەوە:** ١ـ چاک کردنەوەی نەخۆش. ٢ـ چاک کردنەوەی شتی خراپ و لە کار کەوتوو.

باش^{2} (نا.)[تور: باش (سەر)] لە پاش و پێش بە وشەوە دەلکێ و مانای سەر، سەرۆک، گەورە و مەزن دەدا. :: سوورباش. باشچاوەش، باش وەستا.

تێبینی: ئەم وشەیە لە سەردەمی دەستەڵاتی عوسمانیەکان چۆتە نێو زمانەکانی دەورەبەرەوە.

باشار (نا.)[تور: başarı] دەرەقەت، دەرِۆست. **~ بوون:** بەربەرەکانی کردن، لە ئاست کەسێک ڕاوەستان، پێوێران. **~ کردن:** توانایی ئەنجام دانی کارێک هەبوون، پێوێران، دەرەقەت هاتن. :: ژن ئەگەر لە لانی خراپەی دا کەس باشاری ناکا.

باشبازرگان (نا. ل، ئان. ل)[باش2 + بازرگان] بڕ: بازرگانباشی

باشچاوەش (نا. ل، ئان. ل)[باش2 + چاوەش] سەرۆک و هەمەکارەی دەستەی چاوەشان، گەورەی چاوەشان.

باشق (نا.)[باک] بڕ: باشوو

تێبینی: باشق عەرەبیکراوی باشۆک ـ ی کوردییە کە لە عەرەبییەوە چۆتەوە نێو زاراوەی باکووریی.

باشقەپان (گیانـ.)[؟] جۆرە مارێکی ئەستووری درێژی زەردە سەر کلکی خڕە (خاڵ ب ١ ل ١٠١)، بازقەپان، باسقەپان.

باشنا (نا.)[زا] بڕ: باڵنج

باشگا (نا. ل)[باش2 + گا] شوێنێک کە کۆمەڵێک بۆ وەرزش و یاری و کایە لێی کۆ دەبنەوە.

باشوەستا (نا. ل، ئان. ل)[باش2 +

وەستا] گەورەی کرێکار و بەردەستان، سەروەستا. ⁂ ئەو چەنەی رەنگ شاخی زێڕین بۆ تۆم پەروەردە کرد، دڵم نایێ، دە مست وەستای ناشی نێم، وەستایێکی باشوەستا ببێ، سەبرسەبر نەرم نەرم زەحمەتی نەدا لە مەسقەڵ کێشانێ (مان ل ٨٥).

باشۆ (گیانـ.)[باک] بڕ: باشوو

باشۆک (گیانـ.)[باشۆ + ک][باک] بڕ: باشوو

باشۆکە (گیانـ.)[باشۆ + کە] بڕ: باشوو

باشوو (گیانـ.)[باک: باشۆک، باشۆکە، باشۆ، باشق ـ ناو: باشە، باشوو، باشووکە، باشۆکە، واشە ـ باش: واشە، باشە ـ هەو: واشە] باڵندەیەکی گۆشتخۆری راوکەری چووکە لە رەگەزی باز و بچووکتر لەو، رەنگی چاوی زەردە، سەر پشتی بۆر و بەر زگی سپییە و لە ئاسمان لە مەلی دیکە دەدا و راویان دەکا، Falko nisus ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

تێبینی: باشوو و هاوتاکانی لە بنەڕەت دا دەگەڵ باز یەکن و یەک ریشەیان هەیە و لە دوایی بۆتە ناوی دوو باڵندەی جیا. باشە هەر وەک باز لە ریشەی ڤەزە vaz ی ئەوێستایی بە مانای مەل کەوتۆتەوە. (بڕ: باز 1)

باشوور (نا.) یەکێک لە چوار لای جوغرافیایی کە بەرابەری باکوورە، لای قبلە.

تێبینی: نازانم ئەو وشەیە کەی و چلۆن ساز بوە، بەڵام پێموایە ئەم وشەیە (بۆ ژوور) یان (بەرەوژوور) بوە و لە بەرابەر باکوور دا شێوەی باشوور ـ ی بەخۆوە گرتوە.

باشووریی (ئان. ل)[باشوور + ئیی] ١ـ هەرچی کە پێوەندی بە باشوورەوە هەبێ. ٢ـ هەرچی لە لای باشوور هەڵکەوتبێ. ٣ـ یەکێک لە زاراوەکانی زمانی کوردیی کە لە باشووری کوردستان هەڵکەوتوون و بریتین لە بن زاراوەکانی لەکی، فەیلی و ...

باشووکە (گیانـ.)[باشوو + کە] بڕ: باشوو

باشە (گیانـ.) بڕ: باشوو

باشەڵ (نا.) بڕ: باشێڵ

باشێڵ (نا.)[؟] چارۆکەیەکە کە ژنان بە کۆڵی دادەن و دوو سەرەکەی لە

پشـــتـــيـــان دەبەسـتن بۆ ئـەوەی شـــتـی تێبکەن، باشەڵ، کۆڵوانە.

باشی (پاشـ.)[تور: باشی] بە دوای ناوەوە دەلکێ و مـــانـای ســـەرۆک، ســـەردەســـتـــە، گـــەورە دەدا. ‌:: بازرگانباشی، وەستاباشی.

باع (نا. د) دەنگی بزن و مەڕ.

باعاندن (چا. م)[لە باع] بڕ: باڕاندن.

باعە (نا. د) بڕ: باڕە

باعـــەباع (نا. د)[باعـــە + باع] بـڕ: باڕەباڕ

باعـــيس (نا.)[عـــەر: باعث] هـۆ، سـەبەب، هانە، باعـيسکار. **~ بوون:** بوونە هۆی مەسەلە و کارێک، باعیسکار بوون. **~ ی کەسێک بوون:** بوونە هۆی پێشهات و کارەساتی خراپ و نالەبار بۆ کەسێک. :: کێ باعـیسی ئێمـە بوو یا خـودا بەردی لێـبارێ (کـانی مـرادان ل ١٥٣).

باعیسکار (ئان. فا)[باعیس + کار] کـەسـێک کـە دەبێـتـە هـۆ و باعـيـسی مەسەلە و کارێک. **~ بوون:** بڕ: باعیس بوون. :: هـەرچـەند خـراپە پیـاو ببێ بە باعـــيس و باعـــيـــسکاری دڵان (لاس و خەزاڵ ل ٥١).

باغ[1] (نا.)[سـوغ: باغ - پەه: باغ. بیـر: باق - فـار: باغ. باک: باغ - نـاو: باغ، باخ - باش: بـاخ - هـەو: بـاخ، باغ - زا: بـاخ] ١- پارچە زەوییـــەکی دیاری کـراوە کـە دارەبەری تێـــدا دەچەقـــێنن، مـــڵک. ٢- پارچە زەوییـــەکی تایبـــەتی بـۆ رەز. ٣- (مـجـ.) سـینگ و بـەرۆکی یار و گـراوی. :: لە کـۆسـرەتی شـاڵـەبەگـییـان هـەڵاڵ و بەیبوون و گیاخاو تێکچڕژاوە / لە باغی مەرزینگان هەنـار و هەنجیر گوڵیان داوە (شۆڕمـەحمـوود ل ٦٩). **~ بڕین:** ١- بە تاڵان بردن و دزینی بەر و میوەی باغ. ٢- بڕینەوەی دارەکانی باغ لە لایەن کەس یا کـەسـانێکەوە کـە دوژمنایەتیـان دەگـەڵ خـــاوەن باغ هـەیە بـۆ وەشـــاندنـی زەبر و زەخـــتـی خـــۆیان. ٣- هـەڵپـــەرتاوتـن و هـەرەس کـردنـی مێـو و رەز لە سـەرەتای بـەهـار بـۆ بـەردانـی پتـــر، باغ بڕینـەوە. **~ بڕینـەوە:** بـڕ: باغ بـڕیـن/٣. **~ نانەوە:** چەقـــاندنی شـــەتڵ و نەمـــام بۆ گەورە بوون و پێگەیشتن و بوونە باغ. :: باغ نانـەوە هاســـانـە / بەرهـەم هێنانی گـرانە (پەند). || **باغی بە بەر:** ١- باغـێک کە دارەکانی بەریان دابێ و گەیشتبێتە بـەر. ٢- (کنـ.) کـــــــەسی بـە ئـاوات

گەیشتوو. **باغی بەهەشت:** ئەو باغەی کە لە بەهەشت ساز کراوە، باغی جەننەت، باغی قودس. ⁂ ناوی زەنەخدانت لە ناو باغی بەهەشتا بێتە نێو/ سەر وەردەگێڕێ باخەوان هەر جێبەجێ بۆ تف لە سێو (مەحوی ل ٣٦٣). **باغی ترێ:** زەوییەک کە تایبەت دراوە بە دارەمێو و ترێ، باغی مێو، باغەمێو، رەز. **باغی جەننەت:** بڕ: باغی بەهەشت. ⁂ دەمێکی هەستە پێ قوربان جەمالْت عالەم ئارا کە / بزانن نەخلی تووبا، باغی جەننەت، خار و خاشاکە (وەفایی ل ١٢٨). **باغی ساوا:** ١ـ باغێک کە تازە نابیانەتەوە. ٢ـ (کن.) بەر و سینگ و مەمکی تازە پێگەیشتووی کچ. **باغی سێوان:** ١ـ باغێک کە هەموو دارەکانی دارە سێو بێ. ٢ـ (کن.) سینگ و بەرۆکی یار. ⁂ لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێژی شێوان/ بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان (نالی ل ٣٢٠). **باغی شەدداد:** بڕ: باغی ئیرەم. ⁂ جا دەبێ سینگتم بۆ پکەی بە باغی شەدداد و بۆم هەڵبێبی دوو گۆشەی چاوە/ هێندێک بڵێن: حۆری عاسمانە و هێندێکیش بڵێن: خێر، کۆترە و سەری لێشێواوە (شۆڕمەحموود ل ٤٥). **باغی قودس:** بڕ: باغی بەهەشت. ⁂ کێ لە باغی قودسی هەڵکەندم، هەر ئەو/ ناشتی لەم شۆرەزارەم ناشتیم (مەحوی ل ٣٤٥). **باغی گوڵان:** ١ـ زەوی و باغێک کە بۆ گوڵ تەرخان کرابێ، گوڵستان. **باغی مێو:** بڕ: باغی ترێ. **باغی وەحش:** شوێنێک کە کۆمەڵە گیانداریکی بۆ تەماشای خەڵک تێدا رادەگرن. **باغی ئیرەم:** باغی شەدداد، باغێکە کە شەدداد بە لاسایی لە بەهەشت سازی کرد و ئەمری کرد بە زێڕ و بەردی بە بایخ بیڕازێننەوە. ئەو رۆژەی کە شارەکە تەواو بوو و وەنێوی کەوت گیانی دەرچوو و شارەکەش وەبن لم کەوت، شەدداد هاوچەرخی هوود بوە. ⁂ عاشقی قامەتی تۆم کوشتەیی خەندەی دەمی تۆ / بەر و باغی ئیرەمی یا گوڵی نەخلی شەجەری (وەفایی ل ١٩١).

باغ^{2} (نا.)[ئەو: بەغە][قوچ] باقەبێن.

تێبینی: لە زاراوەی ناوەندیی دا باغە یا باقە بە مانای بەستەیەک گیایە بەڵام لە بن زاراوەی قووچانی باغ بە مانای باقەبێن هاتوە و هەردووک لە چاوگی ئەوێستایی بەگ bag کەوتوون هەرچەند ماناکان هەندێک گۆڕاون (بڕ: باقە1)

باغـچـه (نا. ل)[باغ1 + چه1] پارچه زەوییەکی چووکتر لە هی باغ لە حەوشی مـاڵ یا لە شـوێنێکی دیکە بۆ ڕەعـەمـەل هـێنانی گــوڵ و هەروەها بۆ داچاندنی سەوزی خواردنی بەشە ماڵێک، باخچە.

باغچەوان (نا. ل، ئان. ل) [باغچە + وان] کــەســێک کــە بژار و ئاودان و و پێڕاگـەیشتن و ئاگاداری لە باغـچـەی بە دەستەوەیە.

باغچەوانی (حم.)[باغچەوان + ئیی] کار و پیشەی کەسی باغچەوان.

باغــر (ئان.)[؟] بەفــیــز، غــەڕڕە، لەخــۆگـۆڕاو، لەخــۆبایی، بـوغـرا. **~ بوون:** لەخــۆ بـایی بـوون، خــۆ لێگۆڕان، بەفیز بوون، بوغرا بوون.

باغە[1] (نا.)[ئەو: بەغە] بڕ: باقە1

باغە[2] (نا.)[؟] نەخـۆشـیـیـە تووشی ســمی وڵاغی یەکـسم دێت و کـاســەی سمی درێژ دەکا و کەلکی سـواری پێـوە نامێنێ (قامووس ب ١ ل ٤١).

باغـە[3] (نا.)[عـەر: باغة] مـادەیەکی پلاستیکی بێڕەنگە کە لە ئاوێتـە کردنی نیترۆ سێلولۆز و کافوور دە نێو ئەلکۆڵ و ئێتێر دا دروست دەبێ و زوو گڕ دەگرێ. لە هەویرەکەی ئەم مادەیە بۆ ساز کردنی گەلێک شت کەلک وەردەگرن وەک دوگمە، شـانە، دەسکی چەقـۆ، مـسـواک، بازنە، تەسبێح. (فەر: celluloid)

باغەر (نا.)[سۆر] بڕ: باغەڵ

باغــەڵ (نا.)[پەش: بەغــەل ـ فــار: بەغەل. باک: باخەل ـ ناو: باغەڵ، باخەڵ، بەخــەڵ، باغــەر ـ باش: بەخــەڵ ـ هەو: باخەڵ، بەخەڵە] ١ـ بەتـاڵایی نێوان جلی سەرەوە و کراس کە دەکەوێتـە بن هـەنگڵ و لە جـیـات گـیـرفـان شـتی تێـدەنێن لە بنەوە پشـتێند بەری کەوتنی دەگرێ. ٢ـ گـیـرفـانی کـەوا و کـۆت لە نێـوەوە. ٣ـ باوەش، بـاڵ. **دە ~ دا بوون:** ١ـ دەباڵ دابوون، ژنـی کـەسـێک بوون. ⁂ کـچی کاک کـەریم دە باغـەڵ کـوڕی مـامم دایە. ٢ـ دە گــیــرفــان دا بوونی شــتــێک. ⁂ پارەکـانم دە باغـەڵ دایە. **دە ~ نان:** ١ـ شـتێک دە گیرفانی ژوورەوەی کەوا و کــــۆت نـان. ٢ـ وە بـن هـەنگڵ دان. ٣ـ (کنـ.) زۆر زیرەک بوون، دە گیرفـان نان. ⁂ بەو منداڵـیـیـەی هـێند زیرەکـە سـەدی وەکوو من و تۆ دە باغەڵی دەنێ!

باغـەمێـو (نا. ل)[باغ1 + ئە + مـێو] زەوییەک کە تەرخان کراوە بۆ ترێ، باغی مێو، باغی ترێ، ڕەز.

باغەوان (نا. ل، ئان. ل)[باغ1 + ئە + وان] کەسێک کە ئاگاداری لە دارەبەرەکان دەکا، چاوەدێری باغ، باخەوان.

باغەوانیی (حم.)[باغەوان + ئیی] کار و پیشەی کەسی باغەوان، باخەوانیی.

بافتە (نا. مف.)[لە: بافین] ١ـ چنراو، تەنراو. ٢ـ رایەخ. ⁝⁝ ئەوە سەر دەبێتەوە بافتەی ئەوان شەنگە جحێلان، شۆڕەجحێلان / ئەگەر بەرماڵێکی عیبادەتی بە سەر شانی خۆیان دادەن (پایزە ل ٦٦). ٣ـ تیزماڵکێکی هۆندراوە لە ئاوریشم یا دەزوو، پانایی سانتیمیترێک دەبێ و لە پەڕاوێزی هەندێک جل و بەرگی وەک عەبا و کەوا و سوخمە، دەیدروونەوە هەتا پارچەکەی هەڵنەوەشێتەوە یا ریشاڵی لێنەبێتەوە.

بافرە (نا.)[؟] کەتیرەی سپی (خاڵ ب ١ ل ١٠٢).

بافڕە (نا. ل)[با1 + فڕ + ئە][ئەر] بڕ: فڕفڕە

بافک (نا.)[باک] بڕ: بیانوو

بافڵ (نا.)[؟] ئاوهەڵدێر، تاڤگە

بافن (نا.)[زا] بڕ: فافۆن

بافۆن (نا.)[باک] بڕ: فافۆن

بافیش (نا. ل)[با1 + فیش] تڕ و تۆپ، فیز. **~ کردن:** خۆ هەڵکێشانی بە درۆ، خۆڕانانی بێجێ، تر و تۆپ لێدان.

بافین (چا. م)[ئەو: ئوبدەئێنە. فار: بافتن ـ تات: ڤێتەن][ئەر] چنین، هۆنینەوە.

باڤ (نا.)[باک] بڕ: باب

باڤبرا (نا. ل)[باڤ + برا][باک] برای باوک، مام.

تێبینی: هەژار بە هەڵە لە جیات براباڤ مانای کردۆتەوە. (هەنبانە بۆرینە، ب ١ ل ٤٤).

باڤماری (نا. ل)[باڤ + مار3 + ئی] [باک] زڕباب

باڤەندە (نا. ل)[باڤ + ئەندە][قوچ] زڕباب

تێبینی: ئەندە سواوی ئەندەر ـ ە بە مانای هندوور، ئەندەروون کە لێرە بە شێوەی پاشگر دێ و مانای زڕ دەدا.

باق (نا.)[باک] بڕ: باقە1

باقاندن (چا. م)[لە: باقە2] ١ـ خۆ

دەرخستنی هەندێک گیانداری وەک ڕێوی و کەمتیار، واقاندن. ٢ـ خۆ دەرخستنی گیسک و کاریلە، باڕاندن.

باقر (ئان.)[تور: bakır (مس)] ئەو دەفر و قاپ و قاچاغانەی مسی کە قەلاییەکەیان لێبۆتەوە و ڕەنگی مسەکەیان دەرکەوتوە. **~ بوون:** ١ـ لێبوونەوەی قەلایی قاپ و قاچاغی مسی و دەرکەوتنی ڕەنگی مس. ٢ـ چێشتی ڕەنگ گۆڕاو و تام ناخۆش کە لە دەفری باقربوو دا ساز کرابێ. ٣ـ (کنـ.) عەیب دەرکەوتن و ڕووڕەش بوون. **~ دەرهاتن:** (کنـ.) عەیب دەرکەوتن. ⁙ ئەو کارە هەروا نامێنێتەوە ئاخری باقری دەردێ و ئابڕووی دەچێ.

باقلا (گیا.)[باک] بڕ: باقلە

باقلاو (نا. ل)[باقلە + ئاو1] چێشتێکە لە باقلە، ئاو و ڕۆن و هەندێک ئاڵەت.

باقلاوە (نا.)[؟] جۆرێک شیرنی ساز کراو لە شەکر، هێل، بادام، ئارد، شیر و ڕۆن کە زۆر شیرینە، پاقلاوە.

باقلە (گیا.)[عەر: باقلا لە: یون: ba-kelos] ١ـ گیایەکی کەوییە و دەچێندرێ، گوڵی سپییە و خاڵی ڕەشی لەسەرە، بەرەکەی چوار هەتا حەوت دەنکە لە هەر کەلوو دا، Faba vul-garis ناوی لاتینی ئەم گیایەیە. ٢ـ بەری ئەم گیایە کە ئێستاکە بە فەریکی دەیکوڵێن و دە پلاوی دەکەن و دەیخۆن، بە گەیشتوویش دەباڵ خۆرشت و ئاشی دەکەن. & پاقلە، باقلا، باجیج. || **باقلەی میسریی:** بڕ: ترمس

باقۆ1 (گیانـ.) ماسییەکی گەورەی بێ پووڵەکەیە، لە بن و مەنداوی ئاوی چۆمی قووڵ دەژی، سەری گەورەتر لە لەشییەتی، ددانی ورد و سمێڵێکی یەک داوی ئەستووری هەیە، ئێسکی وردەی نیە و ماسی چووکی نێو ئاو دەخوا، درێژایی هەتا چوار میتر و قوورسایی هەتا ٢٠٠ کیلۆ دەگا. شیعە پێیان حەرامە و نایخۆن بەڵام لە کوردەوای بە تایبەت بۆی دەچنە ڕاو، گۆشتەکەی لە ترش و خوێ دەنێن و بە سوورکراوی دەیخۆن، Silurus glanis ناوی لاتینی ئەم ماسییەیە، نەققە، سمێڵە.

تێبینی: من پێموایە ڕیشەی ئەم وشەیە دەچێتەوە سەر وشەی بهێکە bheka ـی سانسکریت و ڤەک vak ـی پەهلەویی بە مانای بۆق [بڕ: بۆق]

باقۆ[2] (گیا.)[؟] ١ـ هەنجیری کاڵی وەریو، هەنجیرێک کە هێشتا نەگەیوە. ٢ـ قەزوانی فەریک.

باقە[1] (نا.)[ئەو: بەغە، باگە. باک: باق ـ ناو: باقە، باغە ـ باش: باقە ـ هەو: باقە] ١ـ چەند مەڵۆی پێک بەستراوی گەنم و جۆ. ٢ـ باوەشێک گژ و گیای بە باقەبێن بەستراو. ٣ـ چەپکێکی بەستراوی گەورەی سەوزی خواردن.

تێبینی: باقە، باغە، باج، بەش و بەخت و دەیان وشەی دیکەی کوردیی هەموویان لە ریشەی ئەوێستایی بەگ bag بە مانای بەخشین و بەشینەوە و دابەش کردن کەوتوون کە هەرکامیان لە شوێنی خۆیان باسی لێدەکرێ.

باقە[2] (نا. د) ١ـ دەنگی رێوی و کەمتیار، واقە. ٢ـ دەنگی گیسک و کاریلە، قالە، بارە. ٣ـ (مجـ.) دەنگی گریانی منداڵی ساوا

باقەباق (نا. د)[باقە + باق] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتا و یەک لەدوای یەکی رێوی و کەمتیار، واقەواق. ٢ـ دەنگی پەتاپەیتای گیسک و کاریلە، قالەقال، بارەبار. ٣ـ دەنگی پەیتاپەیتای گریانی منداڵ.

باقەبەس (نا. ل)[باقە1 + بەس2] [ئەر] بڕ: باقەبێن

باقەبەست (نا. ل)[باقە1 + بەست1] بڕ: باقەبێن

باقەبێن (نا. ل)[باقە1 + بێن1] گیایەکی باریک و درێژ کە لە باقە گیای دەهاڵێنن و دەیبەستن، باقەبەس، باقەبەست.

باقی (ئان.)[عەر: باقی] ١ـ هەرماو، نەمر، راوەستاو. ٢ـ درێژە و پاشماوەی کار. ﷼ ئەوەندەم ماڵیوە باقی تۆ بیکە. ٣ـ پاشماوە لە ریازی و حیساب دا. ﷼ دە تمەنم دەیە سێ تمەنت باقی دەدەمەوە.

باقیە (نا.)[؟] دروومانی بە دەست، تەقەڵ. **جووت باقیە:** دوو ریز دروون بە دەست بۆ قایمتر بوون، جووت تەقەڵ. دایکم کراسێکی جووت باقیەی بۆ دروو بووم.

تێبینی: هاوریشە و هاومانای ئەم وشەیە لە زمانی فارسی دا بخیە (بەخیە) یە.

باک[1] (نا.)[پەش: باک ـ فار: باک ـ لۆر: باک. ناو: باک ـ هەو: باک] ترس، خۆف، ئەندێش. **~ هەبوون:** ترسان،

خـۆف کـردن، ترس هـەبوون. ٭٭ دوو برا ڕۆژی هەرا دەس بخـەنە دەسـتی یەک / کـێـهـەیان باکی لە هێـزی نەتەویی نارەسـەنە (هێـدی ل ٣١٠). نازانێ ئەمن لە خولاّ زیاتر باکم لە کەس نیە (امثال و حکم ل ٥٣٥).

باک[2] (نا.)[زا] باب، باوک

باک[3] (نا.)[فـەر:bac] خـەزنێکە لە پاش یا لە پەنای ماشـێن و ترۆمبـێل بۆ تێکردنی بنزین کـە لەوێوە بە لوولـەیەکی مسی دا دەچێتە کاربراتۆر.

باکـتـری (نا.)[یون: bakterion] گیاندارێکی یەک خانەیی زۆر وردە کە بە چاو نابیندرێ و بە شکڵی خڕ و بەیزی و لوول دەدیتـرێ. لە ناوک و سـیتـۆپلاسم پێک هـاتوە و هەندێکیـان بۆ گـیانداران زەرەریان هەیە و نەخـۆشی وەک مێکوتە، ئازارەسی، ... ساز دەکەن.

باکـوت (نا. ل)[با1 + کوت1] بەفـر دەگەڵ بای توند وەها کە بەفرەکە لە دار و دیوار بکوتێ، کرێوە.

باکـوور (نا.)[ئەو: ئەپاخـێـذرە، ئەپاختەرە ـ پەه: ئەپاختەر. باک: باکور ـ ناو: باکوور ـ زا: ڤاکور] یەکێک لە چوار لای جوغرافیایی کە ئەگەر وا راوەستین دەسـتی راسـتمـان لە لای رۆژهەڵات بێ و دەسـتی چەپمـان لە لای رۆژ ئاوا بێ باکـوور دەکـەوێتـە رووبەڕوومـان.// باشوور.

باکووریی (ئان. ل)[باکوور + ئیی] ١ـ هەر شوێنێک کە لە باری جوغرافیایی لە لای باکـوور هەڵکەوتبێ. ٢ـ گـەورەترین زاراوەی زمانی کوردیی، کرمانجی.

تێـبـینی: زمـانـی کـوردیی بە پێی هەڵکەوتنی دانیشـتوانی ئەو نـاوچانە لە باری جـوغـرافـیـایی دابەش کـراون و چونکە ئەو زاراوەیە کـەوتۆتە بـاکـووری کوردستان بەم ناوە کراوە.

باکـەش (نا. ل)[با1 + کـەش] بڕ: باکێش

باکـێش (نا. ل)[با1 + کـێش] ١ـ دەفری وەک کـووپە و ئیـستکان کـە بای لەشی پێدەردێنن. کـەسێکی شـارەزا لە پێشـدا بە شـەمچـە یا ئاگرێکی چووکە هەوای نێـو دەفـرەکـە تەواو دەکـا و بە پشـت یا بـەو شـوێنەیەوە دەنـێ کـە بای هەیە، دەفـرەکـە پێـست و گـۆشـتی ئەو شـوێنە هەڵدەمژێ و هەواکەی دەکێشێ. ٢ـ کون و کـولانەیەک کـە بای پێدا دێتـە ژوور و ماڵ فێنک دەکاتەوە. & باکەش.

باگ (نا.)[باش] بڕ: با1

باگـا (نا. ل)[با1 + گـا3][ئەر] بڕ: باگر

باگر (نا. ل)[با1 + گر] شوێنێک کە بای تێبکا، شوێنێک کە با لە هەر لایەکەوە بێ بیگرێتەوە، باگیر، باگا.

باگـردان (نا. ل)[با10 + گـردان] [موک] ئامرازی بان کوتانەوە. ئەم ئامرازە پتر لە شتی قورسی وەک بەرد سازی دەکەن. بەردێکی یەکدەست بە شکڵی ئوستوانە دادەتاشن و دوو سەرەکەی کوناودیو دەکرێ یا داری تێدەخەن و قوڵفەی ئاسنی لێدەدەن و بە تەنافێک بە سەر بانی دا دەیگێڕن هەتا بیکوتێتەوە و درز و کونی بان بگرێ و دڵۆپەی نەکا، باگـردێن، بانگردێن، بانگلێن، بانگلێر، بانتلێن، بانتلێر، بانگوێر، باگوردان، باگوردێن، باگەردان، بانکوت، باندێر، گندۆر، تەبانە.

تێبینی: با سواوی وشەی بان ـ ە و گـردان و هاوتاکانی بە گشتی لە دوو بەشی [گەرد + ئان] پێک هاتوە. گەرد لە چاوگی ئەوێستایی ڤەرێت و پەهلەویی گەرتییتەن بە مانای گەڕان و سووڕانەوە کەوتوە و ئان پاشگری فاعلییە.

باگـردێن (نا. ل)[با10 + گردێن] بڕ: باگردان

باگـژە (نا. ل)[با1 + گـژ + ئە][ئەر] بڕ: گژەبا

باگـوردان (نا. ل)[با10 + گـوردان] [باک] بڕ: باگردان

باگـوردێن (نا. ل)[با10 + گـوردێن] بڕ: باگردان

باگـونە (نا. ل)[با1 + گـون + ئە] هەڵمسانی گونی مرۆڤ یا حەیوان لە سەردەمی پێگەیشتن و باڵغ بوونی دا.

باگـەردان (نا. ل)[با10 + گـەردان] [باش] بڕ: باگردان

باگەڕ (نا. ل)[با1 + گەڕ] بڕ: باگێژە

باگـیـر (نا. ل)[با1 + گـیـر] ١ـ بڕ: باگـر. ٢ـ [ئەر] ئامراز و دەفرێکی کانزای کون کونە کە لە سەرەوەی قەننە یا پۆلوو ئاوری دادەنێن هەتا با ژیلەمۆ و خۆڵەمێشەکەی بڵاو نەکاتەوە.

باگـێـژە (نا. ل)[با1 + گـێـژ + ئە] بایەکی توندە کە بە دەوری خۆی دا دەخولێتەوە و لە قەدەر توانا هەرچی وەگیر کەوێ وە حەوای دەدا، گێژەڵووکە، گـردەلوول، گـەردولوول، گـەردەلوول،

گەردەبا، گێجەبا، باهۆز، باگەڕ.

بال (نا.)[باک] بڕ: باڵ

بالا (نا.)[باک] بڕ: باڵا

بالابان (نا.)[باک] بڕ: باڵەوان2

بالافر (نا. ل)[بالا + فر(فرین)][باک] فڕۆکە، تەیارە. **تێبینی:** ئەم وشەیە لە جەنگەی شەڕی دووهەم دا، کە رادیۆی بێرۆت دەنگ و باسی بە زمانی کوردیی بڵاو دەکردەوە، داتاشراوە. (قامووس ب ٢ ل ٤٨).

بالبالۆک (گیانـ.)[بال + بال + ئۆک][باک] بڕ: تاژیلۆکە

بالتە (نا.)[؟][باک] بڕ: تەور

بالجانە (گیا.)[زا] بڕ: باینجان

بالدرجانە (گیا.)[زا] بڕ: باینجان

بالشنا (نا.)[زا] بڕ: باڵنج

بالگۆگ (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگیف (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگە (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالگەهـ (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

باللۆرە (نا. ل) بڕ: بالۆرە

بالماسکە (نا. ل)[فەر: bal masque] کۆڕێکی خۆشی و سەما، کە بەشدارەکانی پێویستە بە دەمامک و کەرەسەی دیکە بیچم و سەر و سەکوتیان وەها بگۆڕن کە کەس یەکتر نەناسێتەوە.

بالنگ (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالوەر (نا.)[زا] بڕ: باڵەوان 2

بالۆرە (نا. ل)[با + لۆرە][باک: بالۆرە ـ ناو: بالۆرە، باللۆرە، بەللۆرە] جۆرێک گۆرانی کوردییە. **~ لێدان:** پەنجە لە گەروو کوتان و بالۆرە کوتن. **لە ~ دان:** دەست بە بالۆرە کردن، بالۆرە کوتن.

تێبینی: ژنانی کورد کاتێک لە چیا و شاخ و داخان بە دەم ئیش، رۆیشتن یا دانیشتن و ماندوو حەسانەوە دا، گۆرانی دەڵێن گەردنی خۆیان دەکەنە ئامرازی مۆسیقا و پەنجەکانی دەستیان گرد دەکەنەوە و بە هەوای گۆرانییەکەی دەیڵێن لە دەمارەکانی ملیان دەدەن و لە گەرووشیان هەر عەینی هەوا دەنگی (ئەوەوەوە، ...، ...) دەردەخەن و لە نێوان پەنجە لە گەردەن دا و (ئەوەوەوە) دا وشەکانی گۆرانییەکەیان درێژ دەبێتەوە و پیاو کەمتر تێیدەگا. جار و بارەش کە

دوو دەستــە کچ یا ژن لەو شـانەوشـانی شـاخێ یا ئەو بەرەوبەری دۆڵ و دەرەیەک تێک هەڵدەنگوون، دەستـەیەکیان دەست دەکا بە بالۆرە لێدان و ئەوی دیکەشیـان بۆی دەگێڕێتەوە و لە ناویانا دەبێتە بین برِکێ و هەر دەستـەیەک تێدەکۆشێ بالۆرەکەی درێژتر و خۆشتر بێ. (قـاموووس ب ٢ ل ٤٥). بالۆرە هەر شـەرت نیە کە ژنان بیڵێن و گۆرانیش بێ. زۆر جـار کـاتێک دەستـە کـچێک تووشی کـورێک یا چەند کورِ دەبن هەر دووک لا لە بالۆرەی دەدەن و جنێوی زۆر پیس بە یەکتر دەدەن.

بالۆکـاویی (ئان. مــفـ.)[بالۆکـە + ئاویی2] حـاڵی کەسێک کـە دەم و چاو، دەست یا شوێنێکی دیکەی لەشی بالۆکە زۆر لە سەر بێ.

بالۆکــە (نا.)[باک: بالووگ، بالوور، بالووکە، بەهلوولک، بالیکە ـ ناو: بالۆکە، بالووکـە، بالووک ـ باش: باڵووکـە ـ هەو: بالووکـە] نەخۆشییـەکی پێستـە کـە بە هۆی ویرووسـێکی تایبـەتی پەیدا دەبێ، گـۆشـتـێکی زێدەی رەقـە کـە لە هەر شـوێنێکی لەش دەتوانـی سـەر هەڵبـدا بەڵام پتر لە دەست و پەلی ئینسان پەیدا دەبێ و ئێشی نیە و دوای چەند سـاڵان هەڵدەوەرێ. (زوو پێیان وا بوو کە بالۆکە بە هۆی وە دەست کـەوتنی مـیـزی بۆق و پشیلە پەیدا دەبێ و بۆ چارەسەر کردنی چەند شێوەیان بەکار دەبرد: چەند دەنکە جـۆیان دەگـەڵ هـەندێک خـوێ لـە کـوتە پەرۆیەک دەپێچاوە و دوعـایان لە سـەر دەخوێند و لە چاڵێکیان دەنا و پێیان وا بوو هەرکـات جـۆیەکـان رزیبـان بالۆکەکانیش هەڵدەوەرین)، گەنمە.

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسیش دا ئەم وشەیە بە شێوەی بالو (بالوو) و پالو (پالوو) هەر بەم مانایە هاتوە.

بالۆلک (نا.)[باک] برِ: بابۆڵە

بالوور (نا.)[باک] برِ: بالۆکە

بالووعە (نا.)[عەر: بالوعة] ١ـ چاڵێک کـــە ئـاوی ئـاوەڕۆ یـا ئـاوی بـارانـی دەچێتەوە سـەر، ئاوەڕۆ. ٢ـ گونجەی ئاو. & بەلۆعە.

بالـووک (نا.) ١ـ برِ: بالـۆکـە. ٢ـ (گیانـ.) برِ: تاژیلۆکە

بالووکــە (نا.) ١ـ برِ: بالۆکـە. ٢ـ بالۆکـەیەک کـە لە شـوێنی بێ تووکی یەکسم دێ.

بالووگ (نا.)[باک] برِ: بالۆکە

باله (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، باڕە.

بالەبال (نا. د)[بالە + بال] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتای ئاژەڵ، باڕەباڕ

بالەبان (نا.)[باک] بڕ: باڵەوان2

بالیف (نا.)[باک ـ سۆر] بڕ: باڵنج

بالیفە (نا. ل)[بالیف + ئە][موک] دۆشەگەڵەیەک کە لە نێو لانکە دا بۆ منداڵی ساوای رادەخەن.

بالیش (نا.)[باک] بڕ: باڵنج

بالیکە (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

باڵ[1] (نا.)[ئەو: وارە ـ پەه: بالەک. باک: بال ـ ناو: باڵ، بار ـ باش: باڵ ـ هەو: باڵ] ١ـ (ئا.) بەشێک لە ئەندامی ئەو گیاندار و مەل و جڕوجانەوەرانەی کە دەفڕن. ٢ـ دوو پارچەی درێژ کە بە پەنا فڕۆکەوەیە بۆ لەنگەر گرتن و باشتر فڕین. ٣ـ (ئا.) بەشێک لە ئەندامی مرۆڤ لە سەری شانەوە هەتا قامکەکانی دەست. ٤ـ ئەندازە و پێوانەیەکە بۆ لە گەز دانی پارچە کە سەری قامکەوە هەتا تیژایی لووت یا سەر چەنەکە نزیک گەزێک دەبێ بێ لە بەر چاو گرتنی کورت و درێژی دەست. ٥ـ (مجـ.) پشت، پەنا، ئاگاداری. ٦ـ (مجـ.) هاودەست، شەریک، یارمەتیدەر. ⁂ تەنیاباڵ. **~ بەستن:** ١ـ بەستنی باڵی مەل بۆ ئەوەی هەڵنەفڕێ. ٢ـ بەستنەوەی دەستی کەسێک لە پشتەوە را، قۆڵ بەست کردن، باڵ بەست کردن. **~ بە سەر دا کێشان:** ١ـ (کنـ.) پشتیوانی لێکردن و ئاگا لێبوونی کەسی بێکەس و بێ پەنا و بێ ئەنوا. ⁂ کە براکەی مرد باڵی بە سەر ژن و منداڵەکانی براکەی دا کێشا و بەخێوی کردن. ٢ـ (مجـ.) داپۆشین، داگرتن. ⁂ شەو باڵی بە سەر دنیا دا کێشا. **~ فش کردن:** ١ـ باڵ کردنەوەی مەل کاتێک بە سەر زەوی دا دەڕوا. ٢ـ دەست لێکردنەوە و سینگ دانە پێشی مرۆڤ. **~ شکان:** ١ـ باڵندەیەک کە باڵی شکابێ و توانای فڕینی نەبێ. ٢ـ (کنـ.) تووشی بەدبەختی بوون، سەرنەکەوتن. **~ شکاندن:** ١ـ باڵی پەلەوەر شکاندن. ٢ـ (کنـ.) بەدبەخت کردن و بێ دەستەڵات کردنی کەسێک. **~ شۆڕ بوونەوە:** ١ـ داکەوتنی باڵەکانی مەل لەبەر نەخۆشی. ٢ـ داکەوتنی شان و پیلی مرۆڤ لەبەر بێوازی. **~ گرتن:** ١ـ مەلێک کە تازە فێرە فڕین بووبێ. ٢ـ وە حەوا کەوتن،

هەڵفڕین. & باڵ گرتنەوە. **~ گرتنەوە:** ١ـ هەڵفرینی کەمی مەلێک کە تازە باڵی گرتوە. ٢ـ بڕ: باڵ گرتن. **چوونە بن (ژێر) باڵی کەسێک:** (کنـ.) خۆ دانە بەر پەنا و پشتیوانی کەسێک. **خستنە ژێر (بن) ~:** پەنا دانی کەسێک، پاراستن و ئاگاداری لە کەسێک، باڵ بە سەر دا کێشان، گرتنە ژێر باڵ، گرتنە بن باڵ. **دەست بە باڵەوە گرتن:** (کنـ.) یارمەتی دان، یاریدە دان، دەست دانە باڵ. **دەست دانە ~:** (کنـ.) یارمەتی دان، یاریدە دان. **گرتنە بن (ژێر) ~:** بڕ: خستنە ژێر باڵ. **لە ~ دان:** پێوان بە باڵ. ⁂ ئەو پارچەیەم لە باڵ دا بە باڵی من شەش گەز بوو تۆ لە باڵتی دە بزانە وایە یا نا. || **باڵی هوما:** باڵی مەلی خەیاڵی هوما کە گۆیا سێبەرەکەی بکەوێتە سەر هەرکەس بەختەوەر دەبێ. ⁂ لە بن باڵی هوما جێی باز و شاهێن قەسری شاهان بوو / درێغا ئێستە وێرانەی سیسار و جوغدە جێگاکەم (وەفایی ل ٧٥). بڕۆت باڵی هوما سایەی سەری سوڵتانی حوسنت بوو / خەتت هات و وتی من ناسیحی توغرایی خونکارم (نالی ل ٢٧٤).

باڵ[2] (نا.) بە تەنیا کەم دەکار دەکرێ و پتر دەگەڵ ئامرازی « دە » دێ و ئەم مانایانە دەدا، با10. ١ـ هاوسەر، ژن. ٢ـ پێکەوە، بە یەکەوە. ٣ـ تێکەڵ. ٤ـ پاڵ، گەڵ. ٥ـ باوەش، هەمێز. **خۆ دە ~ هاویشتن:** دەباڵ کەسێک خزان، تێخزان دەگەڵ کەسێکی دیکە. ⁂ لای بەیانی برازاکەم خۆی دەباڵ هاویشتم و لە سەر جێگاکەم خەوی لێکەوت. **دە ~ دابوون:** ١ـ هاوسەری پیاوێک بوون، لە باوەش دا بوون بە ژن و مێردایەتی و ئاشکرا. ⁂ ئەرێ مامت کچی کێی دە باڵ دایە؟ دوو ساڵ کچی مام فەقێی دەباڵ دابوو. ٢ـ ژوان و دەباوەش دا بوونی بە نهێنی. ⁂ کە بە سەریان داچوون دیتیان فاتێی دە باڵ دابوو. ٣ـ لە یەک حەوش دا بە یەکەوە ژیان. ⁂ هەتا ماوەیەک دە باڵ یەک دا بووین دوایی ماڵیان گوێزتەوە. ئەو ماڵانە دەباڵ یەک دان. ٤ـ تێکەڵ بوون، لێکدران. ⁂ کۆتەکەی دەباڵ نوێنەکان دابوو بۆیە هەر نەمدەدیتەوە. **دە ~ خزان:** چوونە سەر جێگای کەسێک و بە یەکەوە خەوتن. ⁂ بڕۆ دەباڵ ئەحمەدی بخزە و بنوو! بە سەبرایەکی چوو دەباڵی خزا. **دە ~ خزاندن:** کەسێک دەگەڵ کەسێکی دیکە لە سەر یەک جێگا خەواندن. ⁂ ئەوشۆ

کەسم دەباڵ مەخزێنە با بە راحەتی بۆی بنووم! **دە ~ کردن:** ١ـ تێکەڵ کردن و لێکدانی کەس یا شت. ⁘ ئەو مریشکانە دەباڵ قازەکان کە! دوو کلاسیان دەباڵ یەک کردبوو هات و هاوارێکیان بوو نەبێتەوە. **دە ~ نان:** دە نێو یەک نان، ⁘ نامەکەی منیشی دەباڵ نامەکانی خۆی نا و بردی.

تێبینی: ئەم وشەیە دەگەڵ وشەی باغەڵ یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە و لە دوایی ماناکانیان هەندێک لێک ترازاوە. بەغەل لە زمانی پەشتوو دا بە مانای ١ـ بن هەنگڵ ٢ـ باڵ، پەنا، تەنیشت و لە زمانی فارسی دا بە مانای باوەش و ئامێز هاتوە.

باڵ³ (گـیـانـ.)[لات: balaena] گیاندارێکی گوانداری دەریاییە، سەری گەورە و پانە، درێژایی دەگاتە سی میتر و قورسایی هەتا سەدوپەنجا تۆن دەگا، واڵ.

بالاّ (ئان.، نا.)[پەه: بالاد، بالای، بالە. باک: بالا ـ ناو: بالاّ، بارا ـ باش: بالاّ ـ هەو: بالاّ] ١ـ ئەندازە و درێژایی بەژنی مرۆڤ، قەد، قامەت. ٢ـ بەرز، بلیند، سەر. ⁘ دەستی بالاّ. ٣ـ سەروو، لای سەرەوە. ٤ـ لای سەرەوەی کراسی ژنان. **~ کردن:** ١ـ گەورە بوون، هەڵدانی بەژنی مرۆڤ. ⁘ کوڕەکەمان ماشەڵڵا بالاّی کردوە. ٢ـ بەرز بوونەوە و هەڵدانی گیا و گوڵ. ٣ـ (کنـ.) هەڵدان لە باری رووحی و مەعنەوی، هەست بە خۆشییەکی زۆر کردن. ⁘ لە خۆشی دەرچوونی کوڕەکەم لە زانکۆ گەزگەز بالاّم کرد. **~ گرتن:** ١ـ ئەندازە گرتنی قامەت دەگەڵ کەسێک یا شتێک. ⁘ بالاّی بە بالاّی گرتوە، سێ پەنجە کورتی دێنێ. (فۆلکلۆر) ٢ـ هەڵدان، بالاّ کردن/١و٢. **بە ~ بڕان:** ١ـ جل و بەرگی درواوی پڕ بە قالب و ئەندازە و بێ کەم و کووڕی. ٢ـ (مجـ.) لێهاتن، بۆ داندران. ⁘ ئەو کارە هەر لە تۆ جوانە دەڵێی بە بالاّت بڕاوە. چ شیرینە خودایا ئەو نیگارەم / بە بالاّی ئەو بڕاوە ناز و تەمکین (ئەحمەد موختار ل ١٠٨).& بە بەژن بڕان. **بە ~ بڕین:** بڕینی پارچە و دورانی بە قالب و ئەندازەی بەژنی کەسێک بە بێ کەم و کووڕی. **بە ~ گرتن:** جل و بەرگی دوراو لە بەر بەژنی کەسێک راگرتن بۆ ئەندازە گرتن و قالب بوونی. **بە ~ هەڵکوتن:** باسی رێک و پێکی و چاکەی کەسێک کردن، بە بەژن

و بالا هەڵکوتن.

بالا بستــــه (نا. ل، ئان. ل)[بالا + بست + ئە] مرۆڤی قامەت کورت، کورتە بالا، بستەبالا، باوەعەمرە.

بالابلند (ئان. ل)[بالا + بلند] بڕ: بالابەرز. ⁂ کیژێکیان لەگەڵ بوو، شل و مل، نێوی مەرزینگانە / بالابڵند بوو، گەردن کەشانە (شۆڕمەحموود ل ٨٦)

بالابلــیند (ئان. ل)[بالا + بلــیند] [موک] بڕ: بالابەرز

بالابەرز (ئان. ل)[بالا + بەرز] ١ـ کەسێک کە بەژنی درێژە، کەڵەگەت. ٢ـ شووش و باریک و درێژ و ئەندام ڕێک و پێک. & بالابڵند، بالابڵیند

بالابەرزە (ئا.)[بالا + بەرز + ئە] سێهەمین ئەنگوستی پەنجەی دەست، قامکی قوونێ، قامکە قووچە، تلیا درێژ، ناڤ تلی، تلیا ناڤین، تپلی درێژ، بەرزەلووتە.

بالابەژن (نا. ل)[بالا + بەژن] بڕ: ئاوێنەی بالابەژن

بالاپۆش (نا. ل)[بالا + پۆش] ١ـ هەر جلوبەرگێک کە سەرتاپێی لەش داپۆشێ. ٢ـ باڵتۆ، پاڵتاو.

بالاخـانه (نا. ل)[بالا + خـانە] بڕ: باڵەخانە

بـالادار (نـا. ل)[بـالا + دار1] داری سەرەوەی داربەستی تەون. // ژێردار

بالادەس (ئـان. ل)[بـالا + دەس] بڕ: بالادەست

بالادەست (ئان. ل)[بالا + دەست] ١ـ دەست ڕۆیو، خاوەن دەسەڵات. ٢ـ سەر، سەرۆک، کاربەدەست. ⁂ کاک کەریم لە یانە دا بالادەستی هەموانە.

بالادەسـتـه (ئان. ل)[بالا + دەستە] منداڵێک کە بەژن وبالای لە حاڵی هەڵدان دایە و بەرەو لاوی دەچێ. بەژن و بالای سەردەمی مێرمنداڵی. ⁂ کوڕەکەمان شوکور بالادەستە بوە و چەند ساڵی دیکە دەبێتە پیاو.

بالادەستیی (حم.)[بالادەست + ئیی] بە دەسەڵاتیی، دەسەڵاتداریی، دەستڕۆیشتوویی.

بالار (نا.)[ئەر] داری ئەستوور و گەورە کە لە سەرەوەی دیواری دادەنێن، حەماڵ، کاریتە. (هس: بالادار)

تێبینی: ئەم وشەیە مەردووخ نووسیویەتی و لە فەرهەنگەکانی فارسی

دا بالار، بالال و پالار هەر بەم مانایە هاتوون. هەروەها کاک ناسری رەزازی لە کاتی پێداچوونەوە لە پەراوێز دا نووسیویەتی کە ئەم وشەیە بالآدار بوە و لە بن زاراوەی ئەردەلانی دا دالّ ـ ەکەی سواوە و بۆتە بالآر.

بالآروان (نا. ل)[بالآ + روان] ١ـ بڕ: ئاوێنەی بالآروان. ٢ـ پەنجەرە و کالاوڕۆچنەی بان کە بۆ رووناکی و چوونە دەری دووکەڵ سازی دەکەن.

بالآشمه (نا.)[ئەر] بڕ: باڵشمە

بالآفڕ (نا. ل)[بالآ + فڕ] بڕ: بالافڕ

بالآن (نا.)[؟] داو، تەڵە

بالآنس (نا.)[فەر: balance] ١ـ هاوسەنگی. ٢ـ راگرتنی هاوسەنگی لەش لە سەر دەستان یا لە شوێنی بەرز و باریک. ٣ـ سەربەقولات. ~ **لێدان:** سەربەقولات لێدان.

بالآنشین (ئان. فا)[بالآ + نشین] کەسێک کە لە سەرەوەی خەڵک دادەنیشێ، دەوڵەمەند، دەستەلآتدار، ماقووڵ، گەورە. ⁙ زولف و خاڵی تۆ کە وا شاد بوون بە تۆ عەیبی نیە / ئەمڕۆ هەرچی رووڕەشە بالآنشین و مەحرەمە (وەفایی ل ١٣٨).

بالآنشینیی (حم.)[بالآنشین + ئیی] لە لای سەرووی کۆڕ دانیشتن، گەورەیی، ماقووڵیی.

بالآنوێن (نا. ل)[بالآ + نوێن] بڕ: ئاوێنەی بالآنوێن

بالآوان (گیانـ.)[هەو] بڕ: باڵەوان2

باڵباز[1] (گیانـ.)[باڵ1 + باز5] جۆرێک مراوی کە رەنگی سەر باڵیان رەش و سپی و بەڵەکە و پەڕەکانی لەشی قاوەیی تێکەڵ بە قاوەییەکی روونە. (فرهنگ پرندگان ل ٢٦).

باڵباز[2] (نا.)[؟] سەرباز، عەسکەر.

باڵبەست (ئان. مفـ.)[باڵ1 + بەست] دەست بەستراو لە پشتەوە را، باڵبەستە، قۆڵبەست. ~ **کردن:** بڕ: باڵ بەستن.

باڵبەستە (ئان. مفـ.)[باڵ1 + بەستە] بڕ: باڵبەست

باڵبەڵەکە (گیانـ.)[باڵ1 + بەڵەک + ئە] بڕ: پەڕبەڵەکە

باڵتۆ (نا.)[فەر: paletot] بالآپۆشێکی ئەستوور و درێژە کە زستانان لە سەرەوەی هەموو جلەکان دە بەری دەکەن و سەرما دەگێڕێتەوە. باڵتە، پاڵتۆ، پاڵتاو، پاڵتە.

باڵته (نا.) بڕ: باڵتۆ

باڵچــۆغــه (نا.)[؟] ئەو شــوێنەی شـەمـشـیـر کـە دەسـتی پێـوە دەگرن، دەسکی شەمشیر، باڵچە. ⁂ دەستت بۆ باوێمە سەر باڵچۆغەی شیران، کێلانانت بۆ بە جێ بێڵم، لە بنەبنەی دمدمییە. (مان ل ١٣).

باڵچه (نا.) بڕ: باڵچـۆغـه. ⁂ ئەوە لە قەدی خۆی شەت دەداوە شیرێکی باڵچە زێڕی تەنکە لە زێوی (گەنج ل ٣٠٥).

باڵخەنجەره (گیانـ.)[باڵ1 + خەنجەر + ئە] مـــــەلێکی چووکی باریکەڵەی رەنگاوڕەنگە، باڵی درێژ و نووک تیــژە ـ وەک خــەنجــەر (هۆی ناو نان) دندووکی باریک و هـەندێک خــواره، لە کـــون و کاژێڕان دا هێلانەی ساز دەکا و مێش و مــەگــەز و زەرگــەتە و مــێش هـەنگوین دەخـــــوا، Merops apiaster ناوی لاتینی ئەم مـــەلەیە، خـــەنجـــەرباڵە، کـەندسـمـە، کـەندەسـمـە، کـەنەسـمـە، هەنگخۆرکە، هـەنگخۆره، مێشـخۆرکە، مێشخۆره، هەنگەژاڵەخۆره، هەنگەچینە، هەنگووچنە، رەنگرێژە، رەنگاڵە.

بـــاڵـــدار (نـــا. ل)[بـــاڵ1 + دار2] گـیـانداری خـاوەن باڵ، مـەل، پەلەوەر، باڵندە.

باڵزەر (گیانـ.)[هەو] بڕ: بازڕ

باڵشت (نا.)[باش] بڕ: باڵنج

باڵشکاو (ئان. مفـ.)[لە: باڵ شکان] ١ـ مـەل و بـاڵندەیەک کـە باڵی شکابێ و تـوانـای هـەڵفـــــڕینی نەبێ. ٢ـ (کنـ.) بێچارە، تێشکاو، سەرنەکەوتوو.

باڵشمه (نا.)[هس: باڵنج] دارەکانی ســەر قــاپی و تـاقـچــە و پەنجــەرە کـە دارەڕاکـان دەکـەونە ســەری، باڵاشـمـە، باڵیشمە.

باڵغ (ئان.)[عـەر: بالغ] گـەیشـتنی کـوڕ یا کچ بە تـەمـەنی جنسی، کـە کـوڕ شەیتان پێی پێدەکەنێ و کچ دە حەیزەوە دەچێ، باڵق. ~ **بوون:** پێگەیشــتنی کـــــوڕ یا کچ و پەیدا بوونی هـەوەسی جنسی، خۆ ناسین، باڵق بوون.

باڵق (ئان.) بڕ: بـاڵـغ. ~ **بوون:** بڕ: باڵغ بوون.

باڵنج (نا.)[هـیک: بـەرهـیش ـ ئەو: بەرێزیش ـ هەخ: بەرزەنیە ـ پاز: بالین ـ پەه: بالین، بالیشن. تات: بالێشـمـە ـ لۆر: بالێشت ـ فـار: بالش. باک: بالگە، بالگەه، بالیش، بالگیف، بالگۆگ، بالنگ،

بالیف ـ ناو: باڵنج، باڵینج، بالیف ـ باش: باڵشت ـ هەو: باڵین ـ زا: باشنا، بالشنا] پارچەیەکی دوراوی چوارگۆشی نێو بۆشە کە نێوەکەی بە پەڕ، لۆکە، هەوری یا کوتە پارچە داخننەوە و بۆ پاڵ وێدان یا سەر لە سەر دانان، لە کاتی خەو و حەسانەوە کەلکی لێوەردەگرن، بەرسەری.

باڵنجـــەک (نا. ل)[باڵنج + ئەک] باڵنجی چووک، نازباڵنج.

باڵندە (نا. ل)[باڵ1 + ندە] مـــەل، باڵدار، پەلەوەر.

باڵنگ (گـیـا.)[پەهـ: ڤـاترەنگ] ١ـ دارێک و بەری دارێکە هەر بەم ناوە، دارەکـەی وەک دارلیـمــۆ دەچێ بەڵام گەڵاکانی گەورەترە، بەرەکەی لە جسنی نـارنجــە، دریشت و قـــورس و توێکڵ ئەستوورە، بۆنی خۆشە و رەنگی زەردە و مرەبای لێ ساز دەکەن، Citrus medica cedrata ناوی عیلمی ئەم دارەیە، تورنج، ترنج، کەبات. ٢ـ بڕ: باروونە.

باڵنگوو (گیا.) بڕ: باروونە

باڵوێز (نا.) بڕ: باڵیۆز

باڵوێزخـانە (نا. ل)[باڵوێز + خـانە] بڕ: باڵیوزخانە

باڵۆن (نا.)[فەر: ballon لە ئیتا: pallone] کیسەیەکی گەورەی خڕە کە پڕ دەکرێ لە گازی سووکی وەک ئیدرۆژێن و هلیۆم. ئەم کیسەیە بە شتێکی وەک تۆڕ داپێچراوە و سەوەتەیەک لە بنەکەی بە تەناف پێی لکێندراوە و زوو بۆ راگوێزتنەوەی بار و خەڵک کەلکی لێوەردەگرترا. باڵۆن لە ساڵی ١٧٨٣ زایینی بە دەست برایانی مۆنگۆلۆفیە ساز کرا.

باڵووکە (نا.)[باش] بڕ: بالۆکە

باڵـە (نـا.)[باک: بەلە ـ ناو: باڵە] دەستەوانەیەکی تایبەتی کە بازەوان لە کاتی راو یا عـاملاندنی باز بۆ بریندار نەبوونی دەستی دە دەستی دەکا.

تێبینی: ژابا ئەم وشەی بە شێوەی بەلە نووسیوە و بەراوردی کردوە دەگەڵ بهلە (بەهلە)ی فارسی هەر بەم مانایە (بڕ: ژابا ل ٥٦).

باڵەبان[1] (نا.)[رووس: baraban] ١ـ دەهۆڵ، تەپڵی گەورە، باڵەوان ٢ـ (مجـ.) ئێستری زەلام. ٣ـ (مجـ.) پیاوی زەلام و ناقۆڵا. ٤ـ ئامێرێکی مۆسیقای کوردییە، نەرمەنا، نەرمەنەی، نایە.

باڵەبان[2] (نا.) بڕ: باڵەوان2

باڵەبانچی (نا. ل)[باڵەبان1 + چی] کەسێک کە دەهۆڵی دەکوتێ، دەهۆڵ ژەن.

باڵەتەپە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + تەپە] ١ـ بێچوومەلێک کە توانایی هەڵفڕینی نیە و تەنیا باڵەکانی لێک دەدا و بە سەر زەوی دا دەخشێ. ٢ـ مەلی باڵ شکاو یا بریندار کە ناتوانێ هەڵفڕێ و حەولی هەڵفڕین دەدا و باڵەکانی لێک دەدا و تەنیا مەودایەکی کەم ئەویش بە سەر زەوی دا دەتوانێ خۆ بکێشێ. ٣ـ مەل و مریشکی سەر بڕاو لە کاتی پەلەقاژە کە باڵەکانی لە زەوی دەدا. & باڵەتەپێ، باڵەفڕێ، باڵەفڕکە، باڵەفڕکێ، باڵەفڕە.

تێبینی: تەپە دەبێتە دەنگێک کە بە باڵ کوتان لە زەوی ساز دەبێ و پێچەوانەی شەقەیە کە دەنگی باڵ و هەوا سازی دەکا.

باڵەتەپێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + تەپ + ئێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەخانە (نا. ل)[بالا + خانە] ١ـ قاتی سەرەوە یا ژووری هەرە سەرەوەی ماڵ، بالاخانە، سەرخان.// ژێرخان. ٢ـ کۆشک، تەلار. :: تەدارەکم بۆ گرتووی، رۆڵە، رۆژی جومەی دەبێ وارید ببی بە کۆشک و باڵەخانەی خۆت (مان ل ٢٦).

باڵەشۆڕە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + شۆڕ + ئە] ئازارێکە تووشی جووجکە و مریشک دێ و باڵیان شۆڕ دەبێتەوە، باڵەشۆڕێ.

باڵەشۆڕێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + شۆڕ + ئێ] بڕ: باڵەشۆڕە

باڵەفڕکە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + کە] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕکێ (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + کێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + فڕ + ئە] بڕ: باڵەتەپە

باڵەفڕێ (نا. ل)[باڵ 1+ ئە + فڕ + ئێ] بڕ: باڵەتەپە

باڵەکەو (نا. ل)[باڵ + ئە + کەو2] کاری لە بێژینگ دانی گەنمی سوور بۆ جیا کردنەوەی چەت و وردە بەرد لە گەنم. بۆ ئەو کارە بە پێوە رادەوەستن و کەو یا داشگیر بە قەد بالا بەرز دەکەنەوە گەنم دەڕژێتە سەر زەوی و چەت لە کەو دا دەمێنێتەوە و وردە کا و تۆز و خۆڵیش دەکەونە لایەک. **لە ~ دان:** بێژینگ کردنی گەنم بۆ جیا

کردنەوەی چەت و خۆڵ و ورکەبەرد.

باڵەوازە (نا. ل)[باڵ1 + ئە + واز + ئە][ئەر] بڕ: پەڕەوازە

باڵەوان1 (نا.) بڕ: باڵەبان1

باڵەوان2 (گیانـ.)[ئەو: ڤـارێغـەن. باک: بـالابان، بالەبـان ـ ناو: باڵـەبان، بـاڵەوان ـ باش: باڵـەوان ـ هەو: بـالاوان ـ زا: بالوەر] مـەلێکی راوکـەرە لە رەگـەزی باز و لە باز چووکترە، لە کێو و دەشت و لێـڕ دەژی، رەنگی بۆرە بـە پەڵەی رەش و سـپی، سـەقـر، چەرخ. || **باڵەوانی چیل:** چەشنێک بـاڵـەوان کــــە چیل رەنگە. **باڵەوانی غـازەڵاغی:** جۆرێک بـاڵـەوان کە رەنگی وەک رەنگی قـازەڵاخـە. **باڵەوانی هور:** جـۆرێک باڵـەوانی سـپی. (فـرهـنگ پرندگان ل ٢٩)

تێبینی: وان یا بان لە وشـەی باڵـەوان و باڵـەبان دا چ پـەیوەندی بە پـاشـگری وان بە مـانـای ئاگـادار و چاوەدێر نیـە بەڵکەم گــۆراوی راســـتـــەوخـــۆی غـــەن ـ ی ئەوێستاییە بـە مانای لێدان و وەشاندن. ڤار بە مـانـای باڵە و بە گشـتی یانی باڵ ژەن یـا باڵ لێــدەر کـــە دەگـــەڵ بالـوەر هـاوتای زازاییەکەی یەک دەگرنەوە.

باڵیشمە (نا.) بڕ: باڵشمە

باڵین (نـا.)[هـەو] ١ـ بڕ: بـاڵـنـج ؛؛ با وەس باڵینم سـێـلاو هـوون بۆ / ئامـێـتـەی زووخـاو دیگ دەروون بۆ (مـەولەوی ل ٤). ٢ـ بان ســەر، ژوور ســەر. ؛؛ وەســیــەتم ئێدەن شـای شـەم روخسـاران / بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دێوانە ل ٦٢).

باڵینج (نا.) بڕ: باڵنج

باڵیۆز (نا.)[تور: balyos لە ئیتا: ؟] نوێنـەری دەوڵـەتێـک کـە بـۆ وڵاتێکی دیکە ناردراوە و ئەرکی پاراستنی بەرژەوەندی و هـەڵسـووڕاندنـی کـار و باری دەوڵـەتی خۆی هـەیە لەم وڵاتە، باڵوێز، سەفیر.

باڵیـۆزخـانە (نا. ل)[باڵیـۆز + خـانە] یانە و شـوێنی نوێنـەر و باڵیـۆزی وڵاتێک لە وڵاتێکی دیکە، باڵوێزخـانە، سەفـارەت، سەفارەتخانە.

بام (پاشـ.)[ئەر] بڕ: باو4

بامبوو (گیا.)[فەر: bambou] بڕ: حەیزەران

بامجان (گیا.) بڕ: باینجان/٢.

بامجان فەرەنگی (گیا.)[بامجان + فەرەنگ + ئی] بڕ: باینجان/١.

بامـشت (نا. ل)[با + مـشـت][باک]

باکوت، کرێوە.

بامیە (گیا.)[باک: بامێ، بامیە ـ ناو: بامێ، بامیە ـ هەو: بامیە] ١ـ گیایەکی یەک ساڵەی دەسچێنە، ساقەت هەتا گەزێک هەڵدەدا، گەڵای پان و گرنی گرنییە، گوڵێکی زەردە و نێوەڕاستەکەی قاوەیی مەیلەو سوورە، Moringa ناوی لاتینی ئەم گیایەیە. ٢ـ بەری ئەم گیایە کە درێژ و شین و بە کورکە، ناوکەکەی چەند ریز دەنکی تێدایە، بە شینی دە شۆربا و چێشتی دەکەن، بۆ ئیشک کردن دەبێ و بۆ زستان هەڵدەگرترێ. ٣ـ جۆرێک شیرینی بە شکڵی بامیەیە لە ئارد و ماست و نیشاستە ساز دەکردرێ و دە نێو شیلە داوێن و دەیخۆن. || **بامیەی ئیشک:** بامیە کە بۆ زستان ئیشک کرابێ.

بامێ (گیا.) بڕ: بامیە

بان[1] (نا.)[پەه: بان. باک: بان ـ ناو: بان ـ باش: بان ـ هەو: بان] ١ـ تەختایی سەرەوەی ماڵ و خانوو، دیوی سەرووی میچ، سەربان، پشت بان، بانخانگ. ٢ـ دەشتایی بەرز، بانوو، بانی. ؛؛ بانی هۆبەتوو. ٣ـ تەختایی سێ سووچی عارەبەی کەڵ کە باری لە سەر دادەنێن. ٤ـ (ئاک.) لای سەر، ژوور. ؛؛ بان کێو زۆر ساردە. چەتری لە بان سەری هەڵدابوو. ٥ـ [زا] ماڵ، خانوو. **~ کوتان:** بڕ: بان کوتانەوە. **~ کوتانەوە:** شێلانی بانی خانوو بە پێ لە کاتی دڵۆپە کردن دا، بان کوتان. **~ گێڕان:** گێڕانی باگردان لە سەر بان بۆ پەستاوتنی درز و قەڵش و بەری دڵۆپە گرتن. **~ هەڵگێڕانەوە:** لا بردنی گڵی سەربانێک کە ئاو دادەدا یا کەلکی نەماوە و لە سەرڕا بە گڵەبان داپۆشینەوە. **وە ~ کەوتن:** چوونە سەر بان. || **بان بان:** لای هەرە سەرەوە، سەرسەر، سەروو. **بانی سەر:** [هەو] ١ـ تەپڵەسەر ٢ـ بڕ: بانسەرە. ؛؛ سەدای لاو هەی لاو، زڕەی زەڕزنجیر / سڵسڵە و بانی سەر، بەند زرێ و لاگیر (مەولەوی ل ٤١١)

بان[2] (ر.)[لە: بانین] کاری وەخۆ گرتنی کاریلە و بەرخ و گویلک لە لایەن دایکیانەوە. // نەبان

بان[3] (نا.) سواوی وشەی بانگ. (بڕ: بانگ)

بان[4] (گیا.)[هیند: behan] دارێکی بەرز و جوانە کە لە باشوور و باشووری

رۆژهەڵاتی ئاسیا و ئافریقا شین دەبێ، گەڵاکانی وەک گەڵای ئەقاقیایە و گوڵەکانی هێشوویی سوور یا سپین، چێوەکەی نەرمە و بەرەکەی وەک کەلووی باقلەیە کە لە دەنکەکەی رۆنێکی بۆنخۆش دەگرتریّ Moringa ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ⁂ هات زەمزەمەیی بولبول و ئاوازەیی قومری / هات بادی سەبا، دێن و دەچن عەرعەر و بانات (نالی ل ١٤٣).

بان[5] (ئان.)[موک] بە تەنیا نایە و دەگەڵ وشەی تاو دێ و لە موکریان باوە. بە گشتی مانای هەتاویی و رووناک دەدا. ⁂ تاو و بانێکی خۆشە.

تێبینی: بان هاوڕیشەیە دەگەڵ [هیک: بهانەڤ ـ ئەو: بانەڤ ـ سان: بهانو ـ پەه: بانووی] بە مانای شۆق. هس: بەیان1 و باو4.

بانا (ئان.)[؟][زا] بێ جل، رووت.

باناندن (چا. م)[لە: بانین] کاریلە و بەرخی ساوا وە بەر مەر یا بزنێک خستن کە دایکیان نەبێ، یا دایکیان لێیان نەبان بێ.

بانبارگە (نا. ل)[بان1/٤ + بارگە] بەربووک یا ژنێک کە دەگەڵ گیازی بووک دەچێتە ماڵی زاوا.

بانبانک (گیانـ.)[بان1/٤ + بان1/٤ + ک] گیاندارێکە لە رەگەزی سمۆرە، دەستەکانی لە قاچی کورترە، رەنگی کەوڵی بە زستان و بەهار دەگۆڕدرێ، کەوڵەکەی بە کەلک دێ و هەر لە بەر ئەوە راوی دەکەن، میوە و بەر دەخوا و لە کوردەواری دا پێیان وایە لە سەر زێڕ و خەزێنە دەخەوێ و هەر لە بەر ئەوە ئەگەر دەستیان بە لانەی رابگا دەیدەنەوە، بانبانکە.

بانبانکە (گیانـ.)[بانبانک + ئە][باک] بڕ: بانبانک

بان پووشین (نا. ل)[بان1 + پووشین] خشڵێکی ژنانەیە لە زێڕ و زیو کە لە پووشینی سەریان دەدەن، لاگیرە.

بانتلێر (نا. ل)[بان1/١ + تلێر (تلاندن)][هەو] بڕ: باگردان

بانتلێن (نا. ل)[بان1/١ + تلێن (تلاندن)] بڕ: باگردان

بانجیلە (نا. ل)[بان1/١ + جی + ڵە][ئەر] بڕ: بانیژەی/١و٢

بانجێلە (نا. ل)[بان1/١ + جێ + ڵە][هەو] بڕ: بانیژە/١ و ٢

بانخانگ (نا. ل)[بان1/١ + خانگ] [باش] بڕ: بان1

بانژۆڕ (نا.)[؟][موک] قومارێکی منداڵانه و تەنانەت گەورەساڵانیش لە سەر پووڵ دەیکەن.

ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ لەم قومارە دا بەشداری بکەن، هەر کەس پووڵێکی کانزای دیاری کراوە (تمەنی، دووتمەنی، ...) لە سەر یەک بە لای خەت یا شێر دا دادەنێن. لە دوایی هەموویان لێی دەکشێنەوە و لە شوێنێکی دووری دیاریکراو بە پووڵێکی کانزای گەورەتر بۆ لای پووڵی لە سەریەک هەڵنچراو دەیهاوێن. هەر کەس کە پووڵەکەی نزیکتر لەوانی دیکە بێ دەبێتە یەکەم کەس و هەروا دووهەم و سێهەم هەتا ئاخر. یەکەم کەس بە قەو لە پووڵە لە سەر یەک داندراوەکان دەدا، ئەوەندی کە وەرگەڕێتەوە هەڵیدەگرێ و درێژە بە کارەکەی دەدا هەتا هیچی دیکەی بۆ وەرنەگەڕێتەوە، بەمجۆرە کەس دووهەم و ئەوانی دیکە درێژە بەم کارە دەدەن هەتا هیچ پووڵێک لە سەر زەوی نەمێنێتەوە.

لە کاتی هاویشتنی پووڵ لە دوورەوە بۆ دیاری کردنی نۆبەی کایە هەر کەس پووڵەکەی لە کۆمای پووڵەکان بدا پێی دەڵێن بانژۆڕ و ئەو کەسە یەکەم کەس دەبێ.

باند (نا.)[ئیتا: banda] تاقم، دەستە.

بانداژ (نا.)[فەر: bandage] تیزماڵکە پارچەیەکی درێژ و خاوێنە کە برینی پێدەبەستن.

تێبینی: باندی فەرانسی و هاوتاکانی لە زمانەکانی دیکەی ئورووپایی دەگەڵ بەن و بەندی کوردیی یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە.

باندرۆڵ (نا.)[فەر: banderole] کوتە کاغەزێکی باریکە، نەقش و نووسراوەی لە سەرە کە لە سەر هەندێک کاڵا دەدرێ و نیشان دەدا کە ژێر دەستی دەوڵەت ڕەد بوە، بەرچەسپ، مەکس، مەکووس.

باندێر (نا. ل)[بان1/١ + دێر (گێڕ)][باک] بڕ: باگردان

بانسەر (نا. ل)[بان1/٤ + سەر] بڕ: بانسەرە

بانسەرە (نا. ل)[بان/٤ + سەر+ ئە] خشڵێکی ژنانەیە و بریتییە لە دراوێکی

زێڕ یا زێو کە کون دەکرێ و ژن لە تەپڵەی تاسکڵاوەکەی دەدا، بانی سەر، بانسەر.

بانق (نا.) بڕ: بانک

تێبینی: بانق لە ڕێگەی عوسمانیەکانەوە چۆتە نێو زمانی کوردەکانی عێراق و ئاڵ و گۆڕی دوو پیتی ک و ق پێک هاتوە.

بانقۆ (نا.) بڕ: بانک/٢

بانک (نا.)[ئیتا: banco] ١- شوێنێکی دەوڵەتی یا تایبەتی کە خەڵک بە ئەمانەت پووڵ و پارەی زیادی یا شتی بە بایخ لەوێ دادەنێن یا ئەوە کە لە کاتی تەنگانە دا پارەی لێ قەرز دەکەن. ئیمرۆکە حەق و دەسمز و مانگانە لە بانک وەردەگرن و هەر کەسە بۆ کار و باری خۆی ژمارەیەک وەردەگرێ و حیسێب و کتێبەکەی بەم ژمارەیە وەگەڕ دەخا. ئیمرۆکە بانک گەلێک گەورە بوون و دەیان لقی لێ بۆتەوە و دەورێکی بەرچاویان لە ئابووری وڵاتان دا هەیە، بانق. ٢- کایە و قومارێکە کە بە پەڕی قومار دەیکەن. کەسێک هەندێک پارە بە ناوی بانک دادەنێ و هەتا تەواو بوون یا پڕ بوونی ئەو بانکە (سێ بەرابەری پارەی داندراو) کایەکەی درێژەی دەبێ، بانقۆ. **~ برین:** ١- دزینی پارەکانی بانکی/١. ٢- لێدان و بردنەوەی تەواوی پارەکانی بانکی قومار. & بانک لێدان. **~ دەرچوون:** ١- پڕ بوونی بانک (سێ بەرابەر بوونی پارەی داندراو) لەو قومارانەی دا کە بانک دادەنێن. ٢- (کنـ.) زۆر دەوڵەمەند بوون، ئەنگڕان. **~ دانان:** پارە دانان بۆ بانک لە قومار دا. **~ لێدان:** بڕ: بانک بڕین. ‖ **بانکی خوێن:** ساردخانەیەکی تایبەتە کە بۆ ڕاگرتنی خوێن کەلکی لێوەردەگرن. ئەو کەسانەی کە خوێن دەدەن لەم ساردخانانە دا خوێنەکەیان هەڵدەگرترێ و دوایی بۆ کەسێک کە پێویستی بە خوێن بێ لەو خوێنانەی دەدەنێ.

بانکدار (ئان. فا)[بانک + دار2] ١- خاوەن بانک، کەسێک کە بانکەکە هی ئەوە. ٢- کەسێک کە لە بانک کار دەکا. ٣- کەسێک کە پووڵی قومار (بانک) لە لای ئەو دادەندرێ. ٤- کەسێک کە پووڵی تاقمێک کە بە یەکەوە دەژین لە لایە و خەرجی گشتی لە ئەستۆی ئەوە.

بانکداریی (حم.)[بانکدار + ئیی] ١- کاری و پیشەی کەسی بانکدار. ٢- زانستی بەڕێوە بردنی بانک.

بانکوت (نا. ل)[بان1 + کـــوت1] [باک] بڕ: باگردان

بـــانـــکـــه (نـــا.)[رووس: banka] شـووشـەیەکی ئوسـتـوانەیی و خـڕە لە ئەندازەی جـۆربەجـۆر دا بۆ مـرەبا و ترشیات و شت تێداهەڵگرتن.

بانگ (نا.)[خوار: وەنک ـ پەهـ: ڤانگ. باک: با، بان، بانگ ـ ناو: بانگ، بان ـ باش: بانگ ـ هەو: بانگ ـ زا: ڤـەنگ] ١ـ هەرا، دەنگ، جاڕ. ٢ـ ناوبانگ، شۆرەت. :: بانگ رسـواییم جـە عـالـەم بەرزەن / زیندەگـیم زیاد، مـەردەنم فـەرزەن (مـەولەوی ل ٢٤٤). ٣ـ گـریان بە هاوارەوە. ٤ـ قـاو، گـاز. ٥ـ راگـەیاندن کـاتی نوێژ بە دەنگێکی بەرز یا لە بلیندگۆوە بۆ ئەوەی موسڵمانەکان بچنە نوێژ، ئازان، ئەزان. بە پێی ئاییـنی ئیسـلام رۆژێ پێنج جار بانگ دەدرێ (بانگی بەیانان، بانگی نیوەڕۆیە، بانگی ئێوارێ، بانگی شێوان، بانگی خەوتنان) کە لە کوردەواری دا وەک کاتیش کەلکی لێوەردەگرن. :: بانگی شـێوان لە ئاسمانی خۆرنشین / ئەستێرەیەک ئەجریوێنێ گەش، شیرین (گۆران ل ١٧٤). کوڕەکەمان هێند تەنبەڵە بانگی نیوەڕۆیە لە خەو هەڵدەستێ. ~ **بەگوێ دادان:** دوای ئەوە کە منداڵ حەوتووی تەواو کرد و مەترسی ئاڵ بردنەوە و مردنی نەما شەوێک میوانی بۆ دەدرێ و مەلا بانگ دەکەن هەتا لە سەر منداڵ بانگ بدا و دوایی ئەو ناوەی کە بۆی دیاری کراوە سێ جار بە دەنگی بەرز رایدەگەیەنێ. ~ **دان:** راگەیاندنی و جاڕ دانی کاتی نوێژ بە خەڵک. چونکە کاتی بانگ دان لە ئیسلام دا دیاری کراوە لە کوردستان وەک کاتیش بۆ کار و بەڵێنی کەلکی لێوەردەگرن. :: مەلا بانگ دانێ وەدەر دەکەین. ~ **راهێشتن:** ١ـ جاڕ دان، بە دەنگی بەرز خەبەر بە خەڵک راگەیاندن، جاڕ کێشان. :: ئەوڕۆ لە شار بانگیان راهێشت کە سبەی کەس نابێ دوکانەکان بکاتەوە. ٢ـ بڕ: بانگ دان/٢. ~ **کردن:** ١ـ هەرا لە کەسێک کردن، قاو کردن، گاز کردن. :: رۆڵە هەرچی بانگت دەکەم بۆ نایەی خۆ کەڕ نی؟ دا بڕۆ دایکت بانگ کە! ٢ـ لە کەسێک گێڕانەوە بۆ میوانی و شایی، بانگەواز کردن، بانگێشتن. :: بانگتان نەکردبووین بۆیە نەهاتین. سەد کەس بۆ زەماوەند بانگ کراون. ~ **کردنەوە:** ١ـ یەکەم میوانی دوای گوێزتنەوەی کچ لە لایەن دایک و باوکییەوە، باوە خوون. ٢ـ

گەڕاندنەوەی کەسێک کە دوور کەوتۆتەوە یا لەو شوێنە نەماوە، خەبەر دان بۆ هاتنەوە. ⁘ بڕۆ منداڵەکان بانگ کەوە بێنەوە شەو درەنگە. پوور ئامان چەرچی بانگ کردەوە و کیسەیەکی خەنە لێکڕی. **~ لە سەر ~ لێدان:** پەیتا پەیتا لە گابۆڕە دان، یەک لە سەر یەک هاوار کردن و گریان. ⁘ چوونە ماڵە هەیدەر گۆرانی جەنازەی برایانیان هەڵدەگرت و دەیانهێناوە / بانگ لە سەر بانگیان لێداوە. (مان ل ٢٥٤). **~ لێدان:** بڕ: لە بانگ دان. **~ هەڵدان:** بڕ: لە بانگ دان. **~ هێشتن (بانگێشتن):** ١ـ بانگ کردن ٢ـ لە بانگ دان. **لە ~ دان:** لە گابۆڕە دان، لە پڕ گریان بە هاوارەوە، بانگ لێدان، بانگ راهێشتن، بانگ هەڵدان. ⁘ بە خۆی و بە ژنی لە بانگێیان دەدا و دەستیان دەکردەوە بە گریانە (شۆڕمەحموود ل ٨٧). || **بانگی بێ وادە:** بانگێک کە لە کاتی خۆی دا نەبێ، ئەویش لەبەر هۆگەلی وەک مانگ گیران یا بەڵایەک دەدرێ و خەڵک بە ناوەختییەکەی ئەو بانگە دەزانن کە شتێک قەوماوە، بانگی ناوەخت، بانگی بێ وەخت. **بانگی بێ وەخت:** بڕ: بانگی بێ وادە. **بانگی محەممەدی:** ئەو بانگەی کە لە مزگەوتان دەدرێ، ئەو بانگەی کە ئیسلام بۆ نوێژ دیار کردوە. ⁘ بانگی مەحەممەدی بە ئاشکرا خۆشە. **بانگی ناوەخت:** بڕ: بانگی بێ وادە.

بانگاواز (نا. ل)[بانگ + ئاواز] بڕ: بانگەواز

بانگبێژ (نا. فا)[بانگ/٤ + بێژ] بڕ: بانگدەر

بانگدەر (نا. فا)[بانگ/٤ + دەر] کەسێک کە وە سەر بانی مزگەوت دەکەوێ یا ئەوە کە بە بڵندگۆ بانگ دەدا و کاتی نوێژی رادەگەیەنێ، بانگوێژ، بانگبێژ. ئەم کەسە پتر مەلا یا مجێورە و لە پەناشەوە جاروبار خەڵکیش بانگ دەدەن. || **بانگدەری گاران:** (کنـ.) کەر، گوێدرێژ.

بانگردێن (نا. ل)[بان1/١ + گرد + ئێن] بڕ: باگردان

بانگلێر (نا. ل)[بان1/١ + گلێر (گلاندن)][ئەر] بڕ: باگردان

بانگلێن (نا. ل)[بان1/١ + گلێن (گلاندن)][ئەر] بڕ: باگردان

بانگوش (نا. فا)[بان1/١ + گوش (گوشین)] کەسێک کە بە پارە دەچێتە

سەر بان و باگردان دەگێڕێ، بانگێڕ.

بانگوێژ (نا. فا)[بانگ + وێژ] بڕ: بانگدەر

بانگەشە (نا. ل)[بانگ + ئەشە] ١- بانگ راهێشتنی چرچی و دوکاندار لە ئاوایی دا کاتێک کالا و شمەکی تازەیان بۆ دێ بۆ ئەوە کە خەڵک بزانن. ٢- تەبلیغات، پرۆپاگەندە.

تێبینی: زەبیحی ئەم وشەی بردۆتەوە سەر بانگ و ئاش (قامووس ب ٢ ل ٥٧). بەڵام من پێموایە ئەم وشە لە بانگ و ئەشیا کەوتوە. چونکە بانگەکە بۆ کالایە و پرۆپاگەندەش هەر بانگ و ناساندنی کالایە و چ پەیوەندی بە سەر ئاشەوە نیە.

بانگەواز (نا. ل)[بانگ + ئاواز] ١- جاڕ، بانگ، قاو. ٢- لێگێڕانەوە، دەعوەت. & بانگاواز. **~ کردن:** ١- بانگ کردن، هەرا لێکردن، قاو کردن. ⁂ دا بانگەوازی برایم بکە بەری ئاوەکەی بەردا. ٢- لێگێڕانەوە بۆ کۆڕێک، بانگێشتن. ⁂ ئەرێ بۆ شایی بانگەوازیان کردووی؟ ٣- جاڕ کێشان، جاڕ دان. ⁂ بانگەوازیان کردوە کەس سبەی دوکان نەکاتەوە.

بانگێڕ (نا. فا)[بان١/١ + گێڕ] بڕ: بانگوش

بانماڵ (نا. ل)[بان1 + ماڵ3] بڕ: بەفرماڵ

بانۆک (ئان. فا)[بان2 + ئۆک] کەسێک کە بێچووی نەبان دەخاتەوە بەر دایکی خۆی یا دەیخاتە بەر مەڕ و بزنێکی دیکە.

بانوو [1] (نا. ل)[بان1 + ئوو] بڕ: بان1 /٢

بانوو [2] (نا.)[پەهـ: بانووک، بانۆک] ژنی پیاوی گەورە، ژنی خاوەن دەستەڵات، خانم، خاتوون، یای. ⁂ گا نە سەرپەنجەی بانووی بێ نیقاب / چون سوەیل رەونەق پەنجەی ئافتاب (مەولەوی ل ٤٢١). خەرامان حەیران حوسن زێباتەن / بانوان تەمام گشت جانفداتەن (وەلی دێوانە ل ٧٤).

بانە (نا. ل)[بان1 + ئە] ١- پارچە زەوییەکی کە جووتێر بەر لە کێڵان یا تۆو پڕژاندن دیاری دەکا هەتا سنووری کاری ئەو رۆژەی بزانێ، لات، گاوەخان. ٢- بەرزایی نێوان دوو دێراوی بێستان بۆ لێک جیا کردنەوە و هات و چۆ بە سەری دا، بەستە، پشت دێراو. ٣- [باک]

لەوەڕگەی بەهاران بەر لە چوونە هەوار و کوێستان. ٤ـ مووی بەرگەدە، بانەگا.

بانەگا (نا. ل)[بان1/٣ + ئە + گا] [هەو ـ ئەر] ئەو شوێنەی کە تووکەبەری ژن یا پیاوی لێ دێتە دەر، بەرگەدە.

بانەمەڕ (نا. ل)[بانە + مەڕ1] ١ـ دووهەمین مانگی بەهار کە ٣١ ڕۆژە و بەرابەرە دەگەڵ ٢١ نیسان هەتا ٢١ مای، گوڵان. ٢ـ کاتێک کە مەڕداران بەرەو کوێستان وەڕێ دەکەون. ٣ـ هاوینەهەوار. ⁖ سەیدەوان لە سەر بانەمەڕی بوو، ئاگای لە هۆبە و هەواری بوو، بە سەر عێلی رادەگەیشت (گەنج ل ٢٧٢).

بانەناو (نا. ل)[بان1 + ئەناو][هەو ـ ئەر] ئاویە و کا و گەڵێک کە بۆ بان دەگیرێتەوە ، هەڕەبان، گڵەبان، بان ئەنوو، بانەناوە. ⁖ باڵاخانەی چەم دیوانەکەی تۆ / بانەناو وە گڵ ئاسانەکەی تۆ (مەولەوی ل ٥٣٩).

تێبینی: ئەناو (لە بانەناو) و ئەنوو (لە بان ئەنوو) لە چاوگی هەندو handu ـ ی ئەوێستایی و هەندووتەن handūtan ـ ی پەهلەویی و هەنوون ـ ی کوردیی بە مانای تێهەڵسوون و سواغ دان کەوتوە.

بانەناوە (نا. ل)[بان1 + ئەناوە] [هەو] بڕ: بانەناو

بان ئەنوو (نا. ل)[بان1 + ئەنوو] [هەو] بڕ: بانەناو

بانی (نا. ل)[بان1 + ئی] بڕ: بان1/٢

بانیان (گیا.)[؟] جۆرە دارێکی هەنجیرە کە لە لای هیندووکانە پیرۆزە، کاتێک لقە شۆڕەکانی بگەنە زەوی ڕەگ دادەکوتن و دەبنە دارێکی سەربەخۆی دیکە. لە شیلە و توێکڵی ئەم دارە بۆ دەرمان کەڵک وەردەگرن، هەنجیری بەنگاڵی.

بانیژە (نا. ل)[بان1 + ئی + ژە (چە1)] ١ـ سەربانی چووکی پەنا بانێکی گەورە، بانجیلە، بانجێڵە. ٢ـ سەربانی ماڵێکی نەوی کە بۆ ماڵێکی سەرخۆی بووبێتە هەیوان و حەوش، بانجیلە، بانجێلە. ٣ـ شوێنێکی تەختە لە نێو ژووری ئاش کە باراشی لە سەر ڕۆ دەکەن و دانەوێڵە بە وێدا دەچێتە نێو کونی بەرداشەکانەوە.

بانین (چا. م)[؟] وەبەر خستنەوەی بیچووی مەڕ و بزن لە دایکیان کە لێیان نەبان بوە یا ئەوە کە دایکیان نەماوە و دەیخەنە بەر یەکی دی، بانینەوە. ⁖ بە

سەر دەبانێ، بە قوون نابانێ (مەتەڵ)

بانینەوە (چا. م)[بانین + ئەوە] برِ: بانین

باو[1] (نا.) برِ: باب1

باو[2] (ئان.)[؟] رێ و رەسم، داب و نەریت، جل و بەرگ و هەر شتێکی لە کۆمەڵ و ژیانی خەڵک توانیبێی شوێن دابخا و رمێنی هەبێ یا بووبێ، باب2. **~ بوون:** وە برەو کەوتن، رەسم بوون، باو سەندن. ⁜ ئێستا چاویلکە لێدان بۆتە باو. **~ سەندن:** برِ: باو بوون. **~ مان:** لە برەو نەکەوتنی ئەو شتانەی باون. ⁜ لە کوردەواری دا پشتێند بەستن هێشتا هەر باوی ماوە. **~ نەمان:** لە برەو کەوتنی ئەو شتانەی کە سەردەمێک باو بوون. ⁜ کراسی کوودەری باوی نەماوە و ئێستا ئیدی ژنان دەبەری ناکەن. کۆیلەتی باوی نەماوە. || **باوی رۆژ:** هەر شتێکی ئیمرۆیی و مۆد و پەسندی بەرەی ئێستایی. ⁜ عارەبی شامۆ چیرۆکێکی درێژی بە ناوی قەڵای دمدم بە ئوسلووبێکی نوێ و باوی رۆژ نووسیوە (دمدم ل ٧).

باو[3] (نا.)[؟] پاڵێک کە کەسێک بە جۆلانەیەوە دەنێ هەتا وە هات وچۆ بکەوێ، پاڵ. **~ پێوەنان:** پاڵ پێوە نان بە جۆلانەوە یا کەسێک کە سواری جۆلانە بوە. ⁜ دا وەرە باوێکم پێوە نێ!

باو[4] (پاشـ.)[هیک: بهامە ـ ئەو: بامە، بامیە ـ پەهـ: بام، بامییک. ناو: باو، بام] ١ـ بە دوای رەنگەوە دێ و مانای نزیک بوونی ئەو رەنگە دەدا لە رەنگی ئەسڵی، ئاماڵ ⁜ شینباو، سوورباو، رەشباو. ٢ـ بە دوای ناوەوە دێ و مانای شێوە، وەک، رەنگ و ئاسا دەدا. ⁜ گوڵباوە. ٣ـ (ئان.) گەورەتر لە چاو هاوچەشنی خۆی (دەگەڵ وشەی خۆش دێ). ⁜ ئاسۆ و حەسۆ ئاواڵ دوانەن بەڵام باڵای ئاسۆ لە حەسۆ هەندێک باو خۆشترە. ئەو کراسە ئەگەر هەندێ باو خۆشتر با بۆ بەرم دەبوو.

تێبینی: وشەکانی هاوریشەی باو لە هیندی کۆن و ئەوێستا و پەهلەویی دا بە مانای رووناک و درەوشاوە بۆ رەنگ هاتوون. باو بە گشتی بە مانای رەنگێکی روون و کراوەترە لە رەنگێکی تۆختر.

باو[5] (نا.) وشەیەکە لە باوباوێن دا دەکوترێ، دوای ئەوە کە سەری بە

منداڵەکە نیشان دا. (برِ: باوباوێن)

باوا (نا.) برِ: بابەگەورە.

باواگەورە (نا. ل)[باوا + گەورە] برِ: بابەگەورە.

باوان (نا.) برِ: بابان

باوانی (نا. ل)[باوان + ئی] بەر و گیازێک کە بووک لە ماڵە باوکیەوە دەیباتە ماڵی مێرد، گیاز.

باوالێ (شر.) برِ: بابەلێ

باوباوێن (نا. ل)[باو5 +باو5 + ئێن] ١ـ جۆرێک کایە و خافڵاندنی منداڵی ساوایە. کەسی گەورە خۆ ی یا سەری لە پشت شتێک دەشارێتەوە و دوایی سەری دەر دەخا و دەڵێ باوا! منداڵ بەم کارە پێکەنینی دێ و کابرا درێژە بەم کارەی دەدا. ٢ـ (کنـ.) حەز لێکردووی و چاو لێکردنی کچ لە کوڕان لە کەلێنی دەرگاوە، کاتێک کە کوڕە دەیبینێ سەری دەدزێتەوە.

باوبژ (نا. ل)[با1 + و + بژ] ١ـ بای بە تۆز و خۆڵەوە. ٢ـ (کنـ.) بای نێو زگ، ترِ. ~ **دەرکردن:** ١ـ (کنـ.) ترِ کەندن. ٢ـ (کنـ.) هەڵرِشتنی کوڵ و کۆ و گریمانەی دڵ. ؛؛ هێندەم جنێو پێدا هەرچی باوبژ بوو لە دڵم دەرکرد.

تێبینی: تەنیا وشەیەک کە هاورِیشە دەگەڵ بژ لەم وشەیە دا توانیم بیبینمەوە وشەی بژ (بەژ) لە فەرهەنگەکانی فارسی دایە کە بە مانای کرِیوە و زوقم هاتوە.

باوچ (نا.)[زا] برِ: باب1

باورِ (نا.)[باش] برِ: باوەرِ

باوش (نا.)[باش] برِ: باوەش

باوشک (نا.) برِ: باوێشک

باوک (نا.) برِ: باب1

باوکانە (ئاک. ل)[باوک + ئانە] برِ: بابانە

باوک برا (ئان. ل)[باوک + برا] برِ: براباب

باوک مردگ (نا. مف.)[باوک + مردگ][ئەر] برِ: بابمردوو

باوکە (نا. ل)[باوک + ئە] برِ: بابە

باوکەرِۆ (شر.)[باوکە + رِۆ] برِ: بابەرِۆ

باوکەلێ (شر.) برِ: بابەلێ

باوگ (نا.)[باش] برِ: باب

باوڵ (نا.)[باک] بڕ: باهۆڵ

باوه[1] (نا. ل)[باو1 + ئه] بڕ: بابه/١ و ٢ و٣

باوه[2] (نا. ل)[با1 + وه (دەوه)][هەو] بڕ: بادەوه2

باوەپیاره (نا. ل)[باوه1 + پیار + ئه] [هەو ـ ئەر] شـــــووی دایک، زڕباب، باوەپیاری، باڤەنده.

تێبینی: پیار له [ئەو: پیتەر ـ هەخ: پیتەر] به مانای باوک کەوتوه و له زاراوەی زازایش دا (پی، پێر، پێرد) هەر بەم مانایه هاتوه.

باوەت (نا.) بڕ: بابەت

باوەخوله (نا. ل)[باو1 + ئه + خول + ئه] بڕ: باوەگێژه

باوەخولێ (نا. ل)[باو1 + ئه + خول + ئێ] بڕ: باوەگێژه

باوەخوون (نا. ل)[باو1 + ئه + خوون (خوان2)][ئەر] یەکەم بانگ کردنەوەی کچی شووکراو بۆ ماڵه باوکی به میوانی.

باوەر[1] (نا.)[؟][ئەر] بەرزایی یا قووڵایی نێوان دوو کوته زەوی که ئەوان لێک خوێ دەکاتەوه، سنووری دوو کوته زەوی، باهوو، بانه.

باوەر[2] (نا.)[باک ـ زا] بڕ: باوەڕ

باوەرێن (ئان. ل)[با 1+ وەرێن] هەر میوەیەکی که با وەراندبێی.

تێبینی: میوەی باوەرێن پتر کرمێ و سستن بۆیه به هێزی با دەکەون. ئەو میوانه خڕ دەکرێنەوه و به جیا دەیفرۆشن و کەسی دەستکورت دەیکڕێ.

باوەڕ (نا.)[ئەو: ڤەر، ڤەرێهـ ـ پەه: ڤاڤەر. باک: باوەر ـ ناو: باوەڕ، بڕوا ـ باش: باوڕ ـ هەو: باوەڕ ـ زا: باوەر] ١ـ قەبووڵی قسه و مەسەله و بەڵێنی کەسێک. ٢ـ ئیمان، بڕوا، ئاقیده، یەقین. **~ پێبوون:** ئیمان پێهەبوون، به ڕاست زانین، باوەڕ پێهەبوون. **~ پێکردن:** به ڕاست زانینی قسه و کردەوەی کەسێک. ⁘ مەلا هەرچی بڵێ باوەڕی پێدەکا. زەمانه وای لێهاتوه پیاو باوەڕ به کوڕی خۆی ناکا. **~ پێهەبوون:** بڕ: باوەڕ پێبوون. **~ پێهێنان:** ئیمان به کەسێک هێنان، به ڕاست زانینی لەوەدوای قسه و کردەوەی کەسێک. ⁘ دوای موعجزه خەڵک باوەڕیان پێهێنا. **~ کردن:** ١ـ قەبووڵ کردن و ئیمان هەبوون به قسه و

مەسەلەیەک. ⁘ باوەڕ دەکەم مرۆڤ لە ڕەگەزی مەیموون بێ!. ٢ـ پێ وابوون. ⁘ باوەڕ ناکەم ئەوشۆ باران ببارێ. ~ **هەبوون:** ئیمان هەبوون، خاوەن بڕوا بوون، بڕوا بە کەسێک یا شتێک هەبوون.

تێبینی: ڤەر var لە ئەوێستا دا بە ڤەرەنە varanh هاتوە بە مانای باوەڕ پێکردن و ئێمان هێنان. وشەکانی باوەڕ و بڕوا هەر لەم ڕیشەن و ئەوانەش ئاقی کردنەوەیەکی ئیزەدی بوە بۆ ناسینەوە ڕاست لە درۆ. ڤەر دوو جۆر بوە ڤەری سار و ڤەری گەرم. لە ڤەری گەرم دا بۆ سەلماندنی بێتاوانی لە ئاگر و ڕۆنی داغ کەلکیان وەرگرتوە و لە ڤەری سارد دا لە ژار و سەم و شتی لەم بابەتە.

باوەڕپێکراو (نا. فا)[لە: باوەڕ پێکردن] کەسێک کە لە هەموو بارێکەوە جێگای باوەڕە، جێ باوەڕ، ئەمین.

باوەڕگومان (نا. ل)[باوەڕ + گومان] کەسێک کە لە کارێک دا لە شک و یەقین دایە، دوودڵ.

باوەڕگومانی (نا. چا)[باوەڕ + گومان + ئی] لە نێوان شک و یەقین دا، دوودڵیی.

باوەڕنامە (نا. ل)[باوەڕ + نامە] کاغەزێک کە دوای تەواو کردنی فێرگە دەدرێ بەو کەسەی دەرسی تەواو کردوە، کارنامە.

باوەڕیی (حم.)[باوەڕ + ئیی] ئەنجامی باوەڕ کردن، متمانە، دڵنیایی. ~ **پێهەبوون:** باوەڕ پێکردن، لێ دڵنیا بوون، متمانە پێکردن. ⁘ زۆرم باوەڕیی بەو کابرایە نیە.

باوەژن (نا. ل)[باو1 + ئە + ژن][ئەر] ژنی دیکەی باوک کە دایکی ڕاستی منداڵەکان نەبێ، هەوێی دایک، زڕدایک، بابەژنی، باوەژنی. // باوەپیارە، زڕباب.

باوەژەنی (نا. ل)[باو1 + ئە + ژەنی] [هەو] بڕ: باوەژن

باوەش (نا.)[پەه: بەڤیشن. لۆر: بالووش. ناو: باوەش ـ باش: باوش ـ هەو: باوەشی، واوەشی] ١ـ شوێنێکە دەکەوێتە نێوان سینگ و هەر دوو دەست کە بەرەو سینگ داکێشراوە. ٢ـ ڕادەیەک لە دەست کە دەکرێتەوە و شتێک بە خۆیەوە دەگرێ، بۆ هەڵگرتن. ⁘ باوەشێک پووڵی لە قومار بردەوە. باوشێک گەڵا و داری بۆ سووتاندن

هێنا. & ئامێز، هەمیز. ~ **پێدا کردن:** شتێک یا کەسێک دە باوەش گرتن. ❊ باوەشی بە منداڵەکە داگرت و ڕۆیشت.

~ **تێـــوەراندن:** بە توندی دە باوەش گرتن، دە ئامێز گرتن. **دە ~ گرتن:** کەسێک لە ڕوو بە ڕوو بە خۆوە گرتن، دە هەمێز گرتن، دە ئامێز گرتن. ❊ یەکتریان دە باوەش گرت و تێر گریان. **لە ~ کردن:** شتێک هەڵگرتن و بە خۆوە نان، لە هەمێز گرتن. ❊ ئەو منداڵە لە باوەش کە با بڕۆین.

تێبینی: باوەش لە bavišn بەڤیشن ـ ی پەهلەویی بە مانای بوون، هەبوونە و هەم بەڤیشنییە بە مانای پێکەوە بوونی ژن و پیاوێک بە بێ زەماوەند یا نزیکی و دە باوەش یەک دا نوستنە.

باوەشان (نا. ل)[با1 + وەشان][باش] بڕ: باوەشێن

باوەشک (نا.)[سۆر] بڕ: باوێشک

باوەشی (نا.)[هەو] بڕ: باوەش

باوەشین (نا. ل)[با1 + وەشین][سۆر] بڕ: باوەشێن

باوەشـــینک (نا. ل)[باوەشین + ک][باک] بڕ: باوەشێن

باوەشـــێن (نا. ل)[با1 + وەشـــێن (وەشاندن)][لۆر: باشۆ. باک: باوەشین، باوەشینک ـ ناو: باوەشێن، باوەشین ـ باش: باوەشـــان ـ هەو: باوەشـــێن] ئامرازێکە بە هێزی دەست کار دەکا و لە جووڵانەوەی با پێک دێ. ئەو ئامرازە دەتوانێ کوتە مقەوایەک بێ یا ئەوە کە تایبەتی لە حەسیر و شتی دیکە چندرابێ. بۆ خۆ فێنک کردنەوە و گەشاندنەوەی ئاگر کەلکی لێوەردەگرن، بارۆشە، باژەن.

باوەعەمرە (نا. ل)[باو1 + ئە + عەمر + ئە] بڕ: بابەعەمرە

باوەقوش (گیانـ.)[باش] بڕ: بایەقوش

باوەقـــۆرەت (نا. ل)[باو1 + ئە + قۆرەت (عەر: قدرت)] بڕ: بابەعەمرە

باوەگـــۆ (ئاک. ل)[باو + ئە + گۆ] چوونە نێو قسەی یەکێکەوە بۆ بە ڕاست زانینی قسەکەی یا ڕوون کردنەوەی پتری.

باوەگێـژە (نا. ل)[باوە + گێژ + ئە] یاری و کایەی منداڵانە. دوو یا چەند کەس دەستیان دەکەنەوە و بە دەوری خۆیان دا دەخولێنەوە و دەڵێن: باوەگێژە گێژم مەکە، گێژت ناکەم. هەر کەس

درەنگتر سەری دەکێژەوە هات و کەوت ئەو کەسە دەیباتەوە، باوەخولە، باوەخولێ، مامەگێژە، مامانەگێجی.

باوەلێ (نا. ل)[با1 + وەل + ئێ] ١ـ (گیا.) بڕ: باویلکە. ٢ـ (کنـ.) سست، بێ بناغە. ٣ـ (کنـ.) پیری پەک کەوتوو کە هەر ئان لەوانەیە بمرێ. ؛؛ باوەلێ بایەکی بەسە. (**تێبینی:** ئەم کنایە لەوە کەوتوە کە باوەلێ لە سەر جێی خۆی هێند سستە بە پشوویەکی سووک، با دەیبا.)

باوەڵ[1] (ئان.)[؟] بزن و مەڕێک کە تووشی باوەڵی بوون. **~ بوون:** گۆد بوونی کار و بەرخ بە هۆی نەخۆشی باوەڵییەوە.

باوەل[2] (نا.)[؟] جێگەی جل و جۆری سەفەر کە ئێستاکە پتر لە چەرم ساز دەکرێ، چەمەدان، جانتا، باهۆڵ، باول.

باوەڵی (نا.)[باوەڵ1 + ئی] نەخۆشییەکە لە ئاژەڵ دەدا گۆدیان دەکا و پەکی رۆیشتنیان دەخا.

باوی[1] (نا.)[سۆر] بڕ: بادام

باوی[2] (؟)[باک] کەسێک کە نەخۆشی باداری هەیە، بادار.

باویشک (نا.)[باک] بڕ: باوێشک

باویلکە (گیا.)[با1 + ویل + کە] بەری دوایی گیایەکی خۆڕسکە و لە دەشت و نێو شیناوەرد شین دەبێ، گوڵەکەی زەردە و لە داوییی هەر ئەو گوڵە وەک تۆپێکی تووکنی لێدێ و پایزان لە گیایەکە دەبێتەوە و با دەیبا، باوەلێ، باویلێ، بایلکە، پشیلەپایزە، پەپوولەپایزە، پشیلۆکە، گەورەگلە، شەلەمینکەرە.

باویلێ (گیا.)[با1 + ویل + ئێ] بڕ: باویلکە

باوێشک (نا.)[باک: باویشک، بیهنشک ـ ناو: باوێشک، باوشک، باوەشک ـ هەو: بایشکی] حاڵەتێکە کە لە بەر ماندووی و بێ خەوی خۆ بە خۆ زار دەکرێتەوە و هەوای هەڵدەمژێ، دەبانک، دەبەنک، وێژێ. **~ دان:** زار کردنەوە بۆ باوێشک، دم داچەقاندن، باوێشک هاتن. **~ هاتن:** بڕ: باوێشک دان.

تێبینی: لە فەرهەنگەکانی فارسی دا باسک (باسۆک)، پاسک (پاسۆک یا پاسەک)، پاشک (پاشەک) هەر بەم مانایە هاتوون.

باهار (نا.)[باک] بڕ: بەهار

باهۆ (نا.)[هـیک: باهـو ـ لار: باهـێ ـ بیر: باهـوو] بڕ: باسک/١. ⁂ لە شان و باهۆی خۆم رادی/ هەڵگرم ئالای ئازادی (تاریک و روون ل ١٩٠).

باهۆدار (ئان. فـا)[باهـۆ + دار2] کـەسی کـەڵەگـەتی بە شـان و پیل، کەڵەگەتی بە تاقەت و بەهێز.

باهۆز (نا. ل)[با + هـۆز (هێـز)][باک] بایەکی بە هێـز کـە شت دەرفـێنێ، گردەلوول، گێژەڵووکە.

باهۆڵ (نا.)[؟][باک] بڕ: باوەڵ2

باهوو (نا.)[بڕ: باسک] ١ـ شـەهێنی تەرازوو. ٢ـ دوو دار کـە لەولا و لەم لای دەرگا دەچەقێندرا، لاشیپانەی دەرگا، لاشیپان. ٣ـ بەرزایی نێوان دوو دێراوی بێستان، بانە، بەستە، پژدێراو. ٤ـ بستوو، ملە، یاڵ، کلکە. ٥ـ باسک، باهۆ. ⁂ حافز بۆ وە عەشق مەستان یا هوو / بپێچەش نە دەور باهووی بێ ئاهوو (مەولەوی ل ٢٣٢). ئەلا ئەی نازەنین ئاهوو، بە باهوو / دڵی سەبیادی خۆت هێنایە لەرزە (نالی ل ٤٤٩). سـاتۆر دەبان رەنگ شمشێری / دەست و باهوو حەملەی شێری (مان ل ٢٩٥).

باهەنجیر (گیا.)[با1 + هەنجیر] بڕ: باتسکە

باهیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

باهێر (نا. ئان.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بەیار

بایتار (نا.)[زا] بڕ: بەیتار

بایجان (گیا.) بڕ: باینجان ‖ **بایجانی رەش:** بڕ: باینجان/٢. **بایجانی سوور:** بڕ: باینجان/١.

بایر (نا.، ئان.) بڕ: بەیار

بایسکڵ (نا.)[ئین: bicycle] بڕ: دووچەرخە

بایشکی (نا.)[هەو] بڕ: باوێشک

باینجان (گیا.)[باک: باجان ـ ناو: باینجان، بایجان، بامجان ـ هەو: باینجانی ـ زا: باجان، بالجانە، بالدرجانە] ١ـ بەری گیایەکی یەکساڵەی دەسچێنە، وەک هارۆ درێژە، رەنگی بنەوش یا رەشە، نێوەکەی سپی و گۆشتنە و تۆمی وردی تێدایە، بە سوورکراوی دەیخۆن و دەچێشتیشی دەکە، بۆ ترشیات و مرەباش کەلکی لێوەردەگرن، Solanum esculentum ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، باینجانی رەش، بایجانی رەش. ٢ـ بەری گیایەکی

دەسچێنی یەکساڵەیە، ڕەنگی سوورە و ئاودارە، شکڵی پتر خڕە و هەرمێیشی هەیە، توێکڵی ناسکە و تومی وردی لە نێو دایە، تامی مزرە، بە رووتی دەخورێ، روبی لێدەگرترێ، ویشک دەکردرێ و دەچێشتی دەکەن، بە برژاویش دەگەڵ کەباب دەیخۆن. بە کاڵی و بە سووری لە ترشیات دەکردرێ، Solanum lycopersicum ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، تەماتە، تۆماتێز، باینجانی سوور، باجان سۆر، شامک، بامجان فەرەنگی، بایجانی سوور. || **باینجانی رەش:** بڕ: باینجان/١. **باینجانی سوور:** بڕ: باینجان/٢.

باینجانە مارانە (گیا.)[باینجان + ئە + مار + ئانە] بەری گیایەکی خۆڕسکە، وەک باینجانی سوور دەچێ بەڵام زۆر وردە، بە قەرا دەنکە نۆکێک دەبێ و ناخورێ.

باینجانی (ئان. ل)[باینجان + ئی] ١ـ ڕەنگی وەک ڕەنگی باینجانی ڕەش، بنەوشی تۆخ. ٢ـ (گیا.)[هەو] بڕ: باینجان

بایە (نا.)[بڕ: بایەخ] بە قەرا، بە ئەندازەی نرخێک، بایی. ። بایە دوو تمەنم ماست دەیە. پێت وایە ئەو کراسە بایە چەندییە؟

بایەخ (نا.)[پەه: ڤەهاک. باک: بها، بوها ـ ناو: بایەخ، بایی، بایە، بەها ـ زا: ڤەیە] ١ـ نرخ و مەزەندەی کالایەک بۆ فرۆش، بایی1، بەها، نرخ. ٢ـ ڕێز، قەدر، گرینگی. **~ پێدان:** گرینگایەتی پێدان بە کەسێک یا شتێک. ። بایەخ بە قسەی ئەو گەوجە مەدە وەرە بڕۆین.

بایەخدار (ئان. ل)[بایەخ + دار2] هەر شتێکی بە نرخ، بە قیمەت.

بایەف (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بایەقوش (گیان.)[تور: baykuş] جۆرێک کوندێکی بچووکە کە لە دەشت و لێڕەوار دەژی و گیانلەبەر و مەلی بچووک ڕاو دەکا، بەژنی نزیک ٣٥ سانت دەبێ و لە دوو سووچی سەری تاجی پەڕیی هەیە کە وەک گوێی پشیلە دەچێ. لە ڕوانگەی خورافاتەوە ئەم کوندە لە هەر کوێ بنیشێ دەبێتەوە وێرانە و بە گشتی بە مەلێکی شووم ناودێر کراوە، کوندەبوو، بادەقوش، باوەقوش.

بایی[1] (نا.)[پەه: بایەخ] ١ـ بەها، نرخ. ٢ـ ئەندازە، بەقەرا، ڕادە، بایە ። بایی توورێک تێناگا.

بایی 2 (ئان. ل)[با + یی] خۆ پێ زۆر، فیز، مەغروور. **~ بوون:** بە هۆیەکەوە خۆ پێ زۆر بوون، لە خۆ دەرچوون. ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌:: لەوەتی بۆتە دوکتور بایی بوە لە بیری چۆتەوە کێ بوە. **لە خۆ ~ بوون:** لە خۆ دەرچوون، بایی بوون.

باییلکە (گیا.)[با + ئیلکە] بڕ: باویلکە

ببڕ (نا. فا، ئان. فا)[ب2 + بڕ] ١- ئامرازێک کە توانای بڕینی هەیە. ٢- کەسێکی بە بڕشت کە قسە یا کارەکەی بڕ دەکا. & بڕندە.

ببڕای ببڕای (ئاک. ل)[ببڕ + ئای + ببڕ + ئای] بە هیچ لەونێک، قەت قەت، هێچکات. :: ببڕای ببڕای تازە پێ دەو ماڵەی نانێمەوە.

بت (نا.) بڕ: بوت

بتپەرس (نا. فا)[بت + پەرس] بڕ: بوتپەرەست

بتپەرست (نا. فا، ئان. فا)[بت + پەرست] بڕ: بوتپەرست

بتپەرەستیی (حم.)[بتپەرست + ئیی] بڕ: بوتپەرستیی

بتخانە (نا. ل)[بت + خانە] بڕ: بوتخانە

بتر (ئان.)[باک] بڕ: پتر

بترپێر (نا. ل، ئاک. ل)[بتر + پێر] [باک] بڕ: بەسرپێرێ

بترپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بتر + پێرار] [باک] بڕ: بەسرپێرار

بتری (نا.) بڕ: بوتری

بتە (نا.)[هەو] بڕ: بوت

بتەرپەرەی (نا. ل، ئاک. ل)[بتەر + پەرەی][زا] بڕ: بەسرپێرێ

بتەرپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بتەر + پێرار][زا] بڕ: بەسرپێرار

بتەو (ئان.)[باک] بڕ: پتەو

بجگوڕ (نا.)[سۆر] بڕ: بزگوڕ

بچکۆل (ئان . ل)[بچک + ئۆل] بڕ: بچووک

بچکۆلانە (ئان . ل)[بچکۆل + ئان + ئە] بڕ: بچووک

بچکۆلە (ئان . ل)[بچکۆل + ئە] بڕ: بچووک

بچکۆڵ (ئان . ل)[بچک + ئۆڵ] بڕ: بچووک

بچکۆڵانە (ئان . ل)[بچکۆڵ + ئان + ئە1] بڕ: بچووک

بچکۆڵە (ئان . ل)[بچکۆڵ + ئە] بڕ: بچووک

بچکە (ئان . ل)[بچک + ئە] بڕ: بچووک

بچکەلانە (ئان . ل)[بچکە + لان + ئە1] بڕ: بچووک

بچکەڵە (ئان . ل)[بچک + ئەڵە] بڕ: بچووک

بچووک (ئان . ل)[بچ + ئووک] ١ـ هەر چێک لە باری رادە و ئەندازە گەورە نەبێ. ٢ـ (مجـ.) سووک، بێقەدر، بێبایەخ. ٣ـ (مجـ.) نۆکەر، غولام. ፡፡ بچووکتم! ٤ـ منداڵ. ፡፡ بچووک و گەورە دەبێ دەرس بخوێنن. & بچکۆل، بچکۆلانە، بچکۆلە، بچکۆڵ، بچکۆڵانە، بچکۆڵە، بچکە، بچکەلانە، بچکەڵە، چووک، بووچک، گچکە، گچکەڵانە، چکۆڵە، چکۆڵانە، چووکەڵە، چکۆلووکە، چکۆڵووکە، پچووک، پچکۆڵە، پچکۆلە، پچکۆڵانە، پچکۆلانە.

بچووکیی (حم.)[بچووک + ئی] ١ـ چووک بوون. ٢ـ منداڵەتی، کۆرپەیی، ساوایی. ٣ـ نۆکەریی، خزمەتکاریی.

بخواز (ئان. فا)[ب ؟ + خواز] کەسێکی داوای شت لە خەڵک دەکا، داواکار، خوازەڵۆک.

بخورد (نا.) بڕ: بخوور

بخۆر (ئان. فا)[ب2 + خۆر] ١ـ کەسێکی زۆر بخوا، زۆرخۆر، خۆرا. ٢ـ کەسێک کە مەیلی بۆ خواردن زۆرە، نەوسن، چلێس.

بخوور (نا.)[عەر: بخور] ١ـ هەر شتێک کە بۆ بۆن خۆش کردنی ولات بە سەر پۆلوو ئاوری داکەن وەک ئەسپەندەر و عوود و عەنبەر و کوندر... ፡፡ بۆنت بۆنی بخووریٚ مەمکت سێوی بەهەشتیٚ / نەخۆشەکی گرانم، کەوتووم لە سەر تەنیشتیٚ (سێسەد هۆنراوە ل ١٤). ٢ـ هەڵمی ئاوی گەرم یا دەرمانی کولاو کە کەسی نەخۆش لە بن پارچەیەک هەڵمەکەی هەڵدەمژێ. & بوخور، بخورد، بغورد، بوغرد. **~ کردن:** ١ـ سووتاندنی مادەیەک بۆ بۆن خۆش کردن. ٢ـ هەڵمژینی دەرمانی کولاو لە بن پارچەیەک.

بخووردان (نا. ل)[بخوور + دان] دەفری تایبەتی بخوور تێ دا سووتاندن.

بخووز (ئان. فا)[ب2 + خووز

(خـستن)] گـایەک کـە لە کـاتی جـووت کــردن دا مــان دەگــرێ، خــۆ بە زەوی دادەدا و بە هیچ کلۆجێک هەڵناستێتەوە، خەفۆک، بغووز.

بدبەدە (گـیانـ.)[؟] مـەلێکی کـێویی چووکە، قەڵەو و کلک قوڵەیە، دان و جرِ و جـانـەوەری چووکـە دەخـوا، لـە دەشت و مووچـە و لێڕەوار دەژی و بۆ گۆشتـەکەی و بۆ جوانـی راوی دەکەن، Tetrao co-turnix نـاوی لاتـیـنـی ئـەم مــــــەلـەیـە، کەرەواڵە، هەوێردە.

بدە (ئان. فـا)[ب2 + دە] برِ: بدەر. ⁘ نان بدە

بدەو (ئان. فــا)[ب2 + دەو] ئەســـپی خـۆشـبــەز ، بۆر و بدەو. ⁘ دەڵێن: پیـاو زۆر ســـوارچاک نـەبێ، خـــۆی لـە ســـەر پشــتی راناگـرێ؛ هێندە گـورج و توند و تۆڵ و بدەوە (سـەعید و میرسـێوەدین ل ٢٤٨).

بدەر (ئان. فا)[ب2 + دەر] ١ـ کەسێک کـە شـتـێک دەبەخـشێ، بەخـشـێنەر. ٢ـ کەسێک کە گان دەدا، گاندەر. & بدە

بدەو (ئان. فــا)[ب2 + دەو] ئەســـپی خـــۆشـــــبــــەز، برەو⁘ تـەمـــەشــــای ئێختـەرخـانەی کـاکـان بکە، دەبەر بۆر و بدەوانم کــەوتوە چل و هەوســـار و توورە (مان ل ٢٥٤).

برا[1](نا.)[هیک: بهـراتەر ـ ئەو: براتەر ـ هـەخ: بـراتـەر ـ پـەهـ: بـراتـەر، بـرات، براد. لۆر: بێـــرار ـ فـــار: برادر ـ تات: بێــرا. ســوید: bror ـ ئین: brother ـ روس: brat. باک: بـرا ـ ناو: بـرا ـ باش: بـرا ـ هـەو: بـرا، بـراڵـە ـ زا: برا، بـرار، بەرا، بەرار] ١ـ پەیوەندی نێــوان کــورِ دەگەڵ کورِ و کچەکانی دایک و باب. ٢ـ (مجـ.) نیشانەی خۆشـەویستی و رێز و نزیکایـەتی دەگەڵ ئاواڵ یا کـەسی دیکە. ⁘ برای شـیــرینم ئەوە بۆ ســەرێکمــان لێنادەی؟ || **برای باب:** مــام. **برای بابی:** پـەیوەندی نێــوان دوو یا چـەند برا کـــە باوکیان یەکە بەڵام دائکیان جیایە، برای باوکی. **برای باوکی:** برِ: برای بابی. **برای تووتە:** برِ: براتووتە. **برای حــەق:** برا لە یـەک دایک و یـەک بـاب. // زرِبرا. **برای خوێنی:** دوو کورِ کە بە برِینی شـوێنێکی دەست کـەمـێک خـوێنیـان ئـاوێتـەی یەک دەکـــەن و پـەیوەندی برایەتـی دەبەسـتن. **برای دایک (ی) و بابی (باوکی):** برا لە یەک دایک و باب. ⁘ وەرە پێکەوە ببـینە برای دایک و بـابی هـەتتـا لێـمـان خـەرا دەبـێ ئەو دنیـــــایە (مــــان ل ٤٨). **برای**

دایکی: پەیوەندی نێوان دوو یا چەند برا کە لە دایکێکن بەڵام باوکیان جیایە، دایک برا. براماک. **برای دینی:** پەیوەندی نێوان لاگرانی دین و ئاینێک دەگەڵ یەکتر، هاوئایین، هاودین. **برای شیری:** کوڕێک کە دەگەڵ کەسێکی دیکە شیری مەمکی دایکی یەکتریان خواردبێ، شیربرا.

برا2 (ئام.) بڕ: بریا

برا3 (ئام.) بلا، با، دەبا، بهێڵە

براباب (نا. ل)[برا1 + باب1] پەیوەندی نێوان دوو کوڕ کە باوکیان یەکە بەڵام دایکیان جیایە، برای بابی، براباڤ، باوک برا.

براباڤ (نا. ل)[برا1 + باڤ][باک] بڕ: براباب

برابەش (نا. ل)[برا1 + بەش1] ١- شەریکایەتی لە شتێک دا بە نیوەیی، بارەبرا. ٢- دۆستایەتی زۆر نزیک کە وەک دوو برا بەشیان بە ماڵی یەکەوە بێ.

براتووتە (نا. ل)[برا1 + تووتە] چوارەمین ئەنگوستی دەست لە قامکە گەورەوە، ئەنگوستی پەنا پەنجە تووتە، ئەو قامکەی ئەنگوستیلەی تێدەکەن، برای تووتە.

براتی (حم.)[برا1 + تی][باک] بڕ: برایەتی

برادەر (نا.)[فار: برادر] دۆستی زۆر نزیک، ئاواڵ، براک.

تێبینی: برادەر لە زمانی فارسی دا دەقاودەق بە مانای برایە و کوردەکانی ئێران بە مانای دۆستی کوڕ بە کاری دەبەن. ئەم وشەیە لە ئێرانەوە پەڕیوەتە نێو کوردەکانی عێراق و ئامرازی نێرینەی لە دەست داوە و بۆتە دۆستی کچ!!

برادەرایەتی (حم.)[برادەر + ئایەتی] ئاواڵەتی، دۆستایەتی، براکەی، برادەریی.

برادەریی (حم.)[برادەر + ئیی] بڕ: برادەرایەتی

برار (نا.)[زا] بڕ: برا1

برارزا (نا. ل)[برار + زا][باش ـ هەو ـ زا] بڕ: برازا

برارەی (حم.)[برا1 + ئەی][زا] بڕ: برایەتی

برازا (نا. ل)[برا + زا][پەه: براتەرزات. باک: برازی ـ ناو: برازا،

بـرازاگ ـ بـاش: بـرارزا ـ هـەو: بـرازا، بــرارزا ـ زا: بــرازا، بــرارزا، بـــەرازا] پەیوەندی نێــوان منداڵەکــانی برایەک دەگەڵ خوشک و براکانی ئەو کەسە. ៖ برا بوو بە برازا / کــار لە کــار ترازا (پەند ل ٨٢).

برازازا (نـا. ل)[برازا + زا] پـەیوەنـدی نێوان نەوەکانی برایەک دەگەڵ خوشک و براکانی ئەو کەسە.

برازاڤا (نا. ل)[برا + زاڤـا][باک] برِ: برازاوا

برازاگ (نا. ل)[برا1 + زاگ][ئەر] برِ: برازا

بـرازاوا (نـا. ل)[بـرا1 + زاوا] بـرای زاوا یا ئـاواڵی نزیکی زاوا کــە لە رۆژی گـواســتنەوەی بووک پشــتـێندی بووک دەبەستێ و بووک دەگەیەنێتە ماڵە زاوا، برازاڤا.

برازی (نا. ل)[برا1 + زی][بـاک] برِ: برازا

بــــراژن (نـــا. ل)[بـــرا1 + ژن] ١ـ پەیوەندی نێــوان ژنی برایەک دەگــــەڵ خـــوشک وبراکـــانی دیکە، ژنی برا، براژەنی. ٢ـ (مجـ.) بۆ بانگ کردنی ژنی ئاواڵ و دۆست و ناسیاو تەنانەت بۆ ژنی بێگانەش.

براژەنی (نا. ل)[برا1 + ژەنی][هـەو] برِ: براژن

براشتن (چا. م)[باک] برِ: برژاندن

براشتی (نا. مـفـ)[لە: براشتن][باک] برِ: برژاو. ៖ گۆشتێ براشتی

بـراک (نـا. ل)[بـرا1 + ک][زا][پـەه: براتەک] ئاواڵ، دۆست، برادەر.

براکـە (نا. ل)[برا1 + کـە][قـوچ] برِ: ئاواڵ زاوا

براکــەی (حم.)[براک + ئەی][زا] برِ: برادەرایەتی

براله (نا. ل)[برا + لە] وشـەی دواندن و بانگ کردنی برا یا کەسێکی بێگانەی هاوتەمـەن یا چووکتـر بۆ رێز لێنان. ៖ براله! ماڵە کاک هومێد لە کۆێیە؟

براڵە (نا. ل)[برا + ڵە][هەو] برِ: برا.

برامازگ (گیا.)[برا1 + مـازگ][ئەر] پستـەی بێ کاکڵ و پووچی داری پسـتـە کـە لەبەر جـەوتێکی زۆر کـە هەیەتی بۆ دەباغی کەلکی لێوەردەگرن.

تێبینی: فـەرهەنگی خاڵ و هـەنبـانە بـۆرینـە ئـەم وشـــەیان لـە مــــەردووخ

وەرگـــرتوە و بـە بەرێـکـی دارمـــازوویـان دانـاوە لـە حـــاڵێک دا مـــەردووخ هـیـچ ئـیـشـارەیەکی بـە دارمـازوو نەکـردوە و لە ئـاسـتـی مـانـای فـارسـیـیـەکەی پـزغند و پـزغنج نـووســــیـــــوە و ئەوانـەش بـەری دارپـسـتـەن و وشـەکـەش برای مـازوویە یانی هاوتای مازوو لە کاری دەباغی دا.

برامـاک (نا. ل)[برا1 + مـاک][باک] پەیوەنـدی نێـوان دوو یـا چەنـد برا کـە لە دایکێکن بەڵام بـاوکـیـان جـیـایە، برای دایکی، دایک برا.

براندی (نا.)[ئین: brandy] جـۆرێک ئارەقی ئینگلیسی.

برانکارد (نـا.)[فـــەر: brancard] تەخـتـێکی پـێـچکەدارە کـە نەخـۆش و برینداری لـە ســــەر درێژ دەکـــەن و بـۆ نـەخـــۆشـــخـــانـە یـا شــــوێـنـی دیکە رایدەگوێزن.

براو (ئان.)[سۆر] بڕ: بڵاو

براوە[1] (نا. ل)[براو + ئە][سـۆر] بڕ: بڵاوە

براوە[2] (نا. فا)[لە: بردنەوە] کەسێک کـە لە قـومـار،کـێـبـەرکێ، یـاری و کـایە سەرکەوتبێ. // دۆڕاو.

برایانە (ئاک. ل)[برا1 + ئانە] وەکـو برا، بە شێوەی برا. ⁘ پێکەوە دانیشتین و بـرایـانـە نـێــــــوان نـاخــــــۆشـی و مەسەلەکانمان حەل کرد.

برایەتی (حم.)[برا1 + یەتی][پەھ: براتـیـــھ. باک: برایەتی، براتی ـ ناو: برایەتی، برایی ـ زا: برارەی، برایەی] پەیوەندی نێـــوان دوو برا، برایی. ٢ـ پەیوەندی و بەین خـۆشی نێـوان ئاواڵ و دۆست یا پەیوەندی گەل و نەتەوەی جیا. ⁘ برایەتی کورد و هەرمەنی زۆر کۆنە.

برایەی (حم.)[برا1 + یەی][زا] بڕ: برایەتی

برایی (حم.)[برا1 + ئی] بڕ: برایەتی

برج (نا.) بڕ: بورج

برچی (ئان.)[باک] بڕ: برسی

برچیتی (حم.)[برچی + تی][باک] بڕ: برسیایەتی.

برح (ئان.)[سۆر] بڕ: بڵح

بردن (چا. م)[هیک: بهـەر ـ ئەو: بەر ـ هەخ: بەر ـ پەھ: بورتەن. تات: بەردەن، بێبـەردەن ـ فـار: بردن. باک: برن ـ ناو: بـردن ـ باش: بـردن ـ هەو: بەردەی ـ زا: باردش، بەردش] راگوێزتنەوەی شتێک یا

کەسێک دەگەڵ خۆ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ⁘ دز هات و ماڵەکەی برد. **بردنە رێ:** وەڕێ خستن، بەڕێوە بردن، ئەنجام دان. ⁘ شاگردەکانم زۆر جوان کارکان دەبەنە رێ. **بردنە سەر:** ١ـ بە ئەنجام گەیاندنی کار یا مەسەلەیەک، تەواو کردن. ٢ـ داسەپاندنی قسە. ⁘ ئاخری هەر قسەی خۆی بردە سەر. ٣ـ تێپەڕ کردن، گوزەراندن. ⁘ هەتا مردن ژیانێکی ئارامیان پێکەوە بردە سەر.

بردنەوە (چا. م)[بردن + ئەوە] ١ـ گەڕاندنەوەی شتێکی کە وەرگیراوە بۆ شوێنی خۆی، برنەوە. ⁘ ئەو کراسە بەرەوە و بیدەوە. ٢ـ سەرکەوتن لە یاری و کایە ، قومار و گرێو. ⁘ تیمی فتباڵی ئالمان دوو بە یەک لە ئینگلستانی بردەوە. دوێ شەو دوو سەد تمەنم بردەوە. ٣ـ بردن. ⁘ گۆشتێکی جوانی کڕی و بردیەوە ماڵێ.

بردوو (نا. مفـ.)[لە: بردن] ١ـ بردە، بردراو. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعوولی ساز دەکا. ⁘ ناوبردوو، سەرمابردوو، بابردوو

بردە (نا. مفـ.)[لە: بردن] ١ـ بردراو، بردوو. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناوی مفعوولی ساز دەکا. ⁘ سەربردە، بابردەڵە.

برژ (ر.) رەگی برژان و برژاندن.

برژان (چا. ل)[بر: برژاندن] ١ـ ساز بوون و پێگەیشتنی گۆشت و خواردەمەنی لە سەر ئاگر یا پۆلووی گەشاوە، برژیان، برژین. ⁘ رۆڵە بزانە فڕووجەکان برژاون نەکا بسووتێن. ٢ـ (مجـ.) هەست بە گەرمایەکی زۆر کردن، پیشان. ⁘ لەبەر ئەو خۆرەتاوە پیاو دەبرژێ.

برژاندن (چا. م)[ئێک: برەئیگ ـ پەھ: بریشتەن. باک: براشتن ـ ناو: برژانن، برژاندن ـ باش: برژانن ـ هەو: برێژیای] ١ـ لە سەر ئاگر راگرتنی گۆشت و ئەو خواردەمەنییەی کە راستەوخۆ لە سەر ئاگر یا پۆلووی گەشاوە ساز دەکردرێ، کەباب کردن. ⁘ ئەو گارگ و تەماتانە ببرژێنە.

برژاندنەوە (چا. م)[برژاندن + ئەوە] ١ـ راگرتنی خوێنی برینی قورس بە سووتووی پەڕوو یا دەرمانی سوور. ٢ـ لە سەرڕا لە سەر ئاگر راگرتنی شتێک کە باش نەبرژابێ. ⁘ ئەو مریشکە خۆ هێشتا نەبرژاوە بڕۆ بیبرژێنەوە!

برژانگ (ئا.)[هیک: نیمیش ـ سان: نیمیشە ـ پەھ: مێژوک، مێچوک، مێچ، میچەک، مەزەگ، موزەک. باک: بژانگ، مژانگ، مژوولانک، مووژانک، مژگول، مشکولی ـ ناو: برژانگ، بژانگ، مژانگ، مژۆڵ، بژۆڵ، برژۆڵ ـ باش: برژانگ ـ هەو: برژانگ، بژانگ ـ زا: مجەو، مژا، مژە، موژە، بۆژە، بژە] ١ـ دوو ریزە مووی ورد کە لە سەر و بنی پێڵووی چاو روان. ٢ـ هەر کام لە موویەکانی سەر پێڵوو

برژانن (چا. م)[باش ـ ئەر] بڕ: برژاندن

برژانەوە (چا. ل)[برژان + ئەوە] ١ـ کزانەوەی برین و جێی سووتاو، برژیانەوە، برژینەوە. ٢ـ بڕ: برژاندنەوە

برژاو (نا. مف.)[لە: برژان] هەر شتێکی کە راستەوخۆ لە سەر ئاگر ساز بوە، برژیاگ، براشتی، برشتوو، برژیو، برژیاو. :: گۆشتی برژاو، کارگی برژاو، فڕووجی برژاو.

برژۆڵ (ئا.) بڕ: برژانگ

برژیاگ (نا. مف)[لە: برژیان][ئەر] بڕ: برژاو

برژیان (چا. ل)[ئەر] بڕ: برژان

برژیانەوە (چا. ل)[برژیان + ئەوە] بڕ: برژانەوە

برژیاو (نا. مف.)[لە: برژیان] بڕ: برژاو

برژین (چا. ل) بڕ: برژان

برژینەوە (چا. ل)[لە: برژین] بڕ: برژانەوە

برژیو (نا. مف.)[لە: برژین] بڕ: برژاو

برسی (ئان.)[هەخ: ڤرسە، ڤرسنە ـ پەھ: گورسەک، گورسەگ، گوشنەک. باک: برچی ـ ناو: برسی ـ باش: برسی ـ زا: ڤێشان، ڤەیسان، ڤەیشان] ١ـ گیاندارێک کە گەدەی بەتاڵە و پێویستی بە خواردن هەیە، ئاورا.// تێر. ٢ـ کەسێک کە بە ماڵی دنیا تێر نەبێ، چاوبرسی. ٣ـ رەش و رووت، هەمیشە برسی. ~ **بوون:** ١ـ هەست بە برسیایەتی کردن و مەیلی خواردن هەبوون. ٢ـ چاوتێر نەبوون، مەیل بۆ پتر هەبوون. ~ **بوونەوە:** هەست بە برسیاەتی کردن دوای ماوەیەک تێپەڕین لە خواردن. ~ **راگرتن:** درەنگ خواردن دان بە کەسی برسی. **لە برسان مردن:** مردن لەبەر نەخواردن و خواردن پێنەگەیشتن.

برسیـایەتی (حم.)[برسی + ئایەتی] حاڵەتی برسی بوون، برسێتی، برچیتی، برسـیـەتی، ئاورایی. **~ چێـژتن:** ١ـ تاقـەتی برسـیـایەتی هێنان. ٢ـ پەی بە چلۆنایەتی کـەسی برسی بردن، بە برسیایەتی زانین.

برسیـەتی (حم.)[برسی + ئەتی] بڕ: برسیایەتی

برسێـتی (حم.)[برسی + ئەتی] بڕ: برسیایەتی

برش (نا.)[؟] ١ـ کـۆمـەڵێک قـارچکی وردن، لە سەر نان و میوە و خواردەمەنی دیکە لە بەر مـانـەوەیان پەیدا دەبن، رەنگی ئەو کـۆمـایە پتـرشـینە و رەنگی دیکەش بەخـۆوە دەگـرن. پێنێـسلین لەم قـارچکانە پێکدێ، کـەڕوو، کـەڕێ، گەڕگ، کەڕەکیفە، برشـوو، پرگ، پیرک. ٢ـ (مـجـ.) نارەحـەتی و پشـوو سـواری لەبەر تەنگی جێ و گەرما. **~ هەڵاتن:** پشـوو سـوار بوون و نارەحـەت بوون لە بەر کەمی جێگا و گەرما. **~ هەڵێنان:** پەیدا بوونی برش و کـەڕوو ، کـەڕوو هەڵێنان. ∷ ئەو نانانەت بۆ فـڕێ نەداون هەموو برشیان هەڵێناوە.

برشـاویی (ئان. ل)[برش + ئاویی2] حاڵی هەر شتێکی کە برشی هەڵێنابێ، کەڕواویی.

برشـتـوو (نا. مـفـ.)[لە: برژان] بڕ: برژاو. ∷ ... بە کـێردەکـەی دەیبـڕێ، لە سـەر ئاوری دادەنێ نیـوەبرشـتـوو دەیخوارد. (مان ل ٣)

برشـتـە (نا. مـفـ.)[لە: برژان][پەه: بریشتـەک] نانێکی باش برژابێ، نانێکی فـەتیر نەبێ و نێـوەراسـتـەکـەی گـوڵی کردبێ، بریشتە.

برشوو (نا. ل)[برش + ئوو] بڕ: برش

برغوو (نا.)[تور: burgu] ئامرازێکە وەک بزمار بەڵام پێچدار کە بۆ لێک توند کـردنی دو پارچە شت لە یەک کـەلکی لێـوەردەگـرن، بورغـوو، برغـوو، بورغی، برغی، جەڕ، ڤیدە، پێچ/٣.

برغی (نا.) بڕ: برغوو.

برق 1 (نا.)[عـەر: برق][باک] ١ـ بەرق، بەرەق، بریقـە، شـۆق ٢ـ برووسک. ٣ـ بەرق، کارەبا.

برق 2 (نا.)[؟][زا] بڕ: قەتران

بـرق بـرووسـک (نـا. ل)[بـرق1 + برووسک][باک] هەورەتریشـقـە، برووسک.

برقــه (نا. ل)[برق1 + ئه] بریقـــه، درەوشانەوە.

بـرقـین (چـا. ل)[لـه: بـرق1][بـاک] بریقانەوە، بریسکانەوە

برک[1] (نا.) ١ـ (ئا.) خالّیگە، کەلەکە. ⁂ خـۆ لە بیـریان نەچوە خـالیـداغـا و سـابیـرخـان/ زێندین بریندار دەبوو، برینی بوو لە برکـان (سـەعـیـد و میـرسـێـوەدین ل ٨٤). ٢ـ ژان و ئێـشی پشت و خالّیگە و نێوقەدی مرۆڤ، ژان و برک. ~ **پێـدا هاتن:** دەست پێکردنی ژان و برک وەک برووسکە بە تیـغـەرەی پشت دا. ~ **کـــردن:** تووشی ژان و ئازاری برک بوون. ⁂ برکم کـــردوە تیغەرەی پشتم زۆر دێشێ.

تێبینی: ریشـەی برک دەچێتەوە سـەر ڤێرێذکە vərəđka ـ ی ئەوێستایی بە مانای ولّک و گورچیلە. (برِ: گورچیلە)

برک[2] (نا.)[؟] قولّەدار یا داردەستێک کـە بۆ بەر وەراندن یا بە شـتـێک دادان کەلکی لێـوەردەگـرن، برکـە، کـولّەبرک، پـلار، پـلـلار. ~ **تـێگـرتـن:** برِ: پـلار تێگرتن. ~ **دان:** فرِێ دان، توورِ دان.

برکـاوێژ (ئان. فا)[برک2 + ئاوێژ] ١ـ کـەسـێک کـە برک داوێ. ٢ـ (نا. ل) مـەودایەک کە برک و پلاری هاویشـتراو دیاری دەکـا. ⁂ بـرکـــاوێژێک دوورتـر مراوی بە سەر سەرمان دا دەفرِین.

برکە (نا. ل)[برک2 + ئە] برِ: برک2

برمووت (نا. ل)[باک] برِ: برِنووتی

برنج[1] (گـیـا.)[ئەو: ئـورڤـینـج ـ پەه: برینج، ڤرینج، ڤیرینج ـ سان: ڤرییهی. باک: بـرنج ـ ناو: بریـنـج، بـرنج ـ باش: بـــرنج ـ هــــەو: بـــرنج ـ زا: بـــرنج] دانەوێڵەیەکی رەنگ سپییە، لە زەوییەکی ئاوی زۆر بێ دەچێندرێ، لە کــۆنـەوە ناسراوە و بۆ خواردن دەبێ (پلاو، کەتە، قـبـوولّی و...) و چەندین جـۆری هـەیە. (سـەدری، گردە، عەمبـەربۆ و ...). زێدی ئەم دانەوێڵە چین و ژاپۆن و هیندوستـان بوە و دوایی بە دونیـا دا بلاو بۆتـەوە، لە کـوردســتـــان دەچێندرێ. بە شـیـنی مەرەزەی پێدەڵێن، کە لە توێکڵ دایە پێی دەڵێن چەلّتووک. Oryza sativa ناوی لاتینی ئەم گـیـایەیە. ‖ **برنجی بەردەشۆر:** (کنـ.) خـــووســـان لە بەر باران. ⁂ بارانێکی خـۆش دەباری حـەسـۆ کـە گـەیشـتـەوە وەک برنجی بەردەشـۆری لێهاتبوو. **برنجی سەدری:** جۆرە برنجێکی باشە کە لە گیلان و مازندەران رەعـەمەڵ

دێ. (ئەم برینجە یەکەم جار میرزائاغاخانی سەدری ئەعزەم لە هیندوستانەوە دەگەڵ خۆی هێناویەتی و لە مازندەران چاندوویەتی و بە ناوی خۆی ناوبانگی دەرکردوە.) **برنجی عەمبەریۆ:** جۆرە برنجێکی بۆنخۆش و باشە. **برنجی گردە:** جۆرێک برنجە کە لە برنجی ئاسایی چوکترە بەڵام قەڵەوترە و پتر بۆ ئاش و چێشتی شلە کەلکی لێوەردەگرن، گردە.

برنج 2 (نا.)[فەر: bronze] ئالیاژێکی ساز کراوە لە هەندێک کانی وەک: مس، قەلایی و فافۆن، کە هەندێک دەفری نێو ماڵێی لێ ساز دەکردرێ وەک ئاونگ، کەشەف، سەماوەر و...، زەرد، زەردە، برنجە، تونج، پرینگۆک، برۆنز.

برنجار (نا. ل)[برنج1 + جار1] زەوییەک کە بۆ داچاندنی برنج تەخان کراوە، مەزرای برنج، برنجەجار، چەڵتووکجار، مەرەزە.

برنجداس (گیا.)[برنج1 + داس] [باش] بڕ: بۆمارانە

برنجکوت (نا. ل)[برنج1 + کوت (کوتان)] ١ـ ئامرازێکە بۆ کوتانەوەی برنج و لێکردنەوەی توێکڵی چەڵتووک، دنگ، دینگ. ٢ـ (ئان. فا.) کەسێک کە بە دینگ مەرەزە دەکوتێتەوە، دینگچی.

برنجمشک (گیا.)[پەه: فەرەنگموشک] گیایەکی خۆڕسکی بەلک و پۆیە لە تیرەی نەعنا، هەتا هەشتا سانت بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی بە شکڵی بەیزیی و گرنی گرنی و تاڵە، گوڵەکانی سپی و مەیلەوسوور و بۆنخۆشە، لەم گیایە بۆ دەرمان و چارەی گەلێک نەخۆشی کەلک وەردەگرن، Cal-ament acinos و Melissa of-ficinalis ناوی لاتینی ئەم گیایەن، رێحانەکێویلکە، چەدەنە.

برنجۆک (نا. ل)[برنج1 + ئۆک] ١ـ کوان و چڵکێکە کە لە سەر پەنجە و ژێر نینۆک پەیدا دەبێ و زۆر بە ژانە، موو. ٢ـ پارچە و قوماشێکی سپی و ناسک و کون کون کە ژنان بۆ دەسماڵ کەلکی لێوەردەگرن، تەنزیل، تۆڕ. ٣ـ (ئان.)[باک] شەفاف.

برنجە (نا.)[ئەر] بڕ: برنج2

برنجەجار (نا. ل)[برنج1 + ئە + جار1] بڕ: برنجار

برنجی 1 (ئان. ل)[برنج1 + ئی] ١ـ لە رەنگی برنج. پتر بۆ رەنگی ددان

دەکــــوترێ. ⁙ ددانەکـــانی برنجی و جوانن. ٢ـ هەر شتێک کە لە برنج ساز کرابێ. ⁙ نانی برنجی.

برنجی[2] (ئان. ل)[برنج2 + ئی] ١ـ هەر دەفر و ئامانێکی لە برنجە ساز کرابێ. ٢ـ رەنگی مەیلەو قاوەیی.

برند (ئان.)[سۆر] بڕ: بڵند

برنگ (نا.) بڕ: برینگ

برنەوە (چا. م)[برن + ئەوە] بڕ: بردنەوە

بروە (نا.)[باش ـ زا] بڕ: برۆ

برویسکە (نا.)[باش] بڕ: برووسک

بروێ (ئا.)[هەو] بڕ: برۆ

برۆ (ئا.)[ئەو: برڤــەت ـ هەخ: بروو ـ ســـــان: بروو. پەهـ: برووک، بــرووی، برەڤــەد. لۆر: بێـرم ـ فــار: ابرو. روس: برۆڤ. باک: بروو، برهـ، بری، برۆ ـ ناو: برۆ ـ باش: ئەورووی، بروە ـ هەو: برۆ، برۆی، بروێ، برووـ زا: بەرەو، برەو، برەوی، بروە، بوری، بورو] ریزە موویەکی کەم و کەوانی کە لە سەرەوەی چاو و لە بنەوەی نێوچاوان رواوە. ~ **تێکنان:** گنج بە نێو چاوان دان و هێنانە خواری برۆ لە بەر تووڕەیی و قــەڵس بوون، برۆ وێکنان، نێـــوچاوان تێک نان. ~ **وێـکـنـان:** بـڕ: بـرۆ تـێـکـنـان. ~ **هەڵتەکاندن:** تەکان دانی برۆکان بۆ لای سەرەوە لە کاتی وڵام دانەوە بە کەسێک کــــە مــــانای نا ـ ی هەیە. ~ **لێهەڵتەکاندن:** ئیشارەیەکەی نهێنییە بە کەسێک کە سەبارەت بە مەبەستێک پرسیاری لێدەکرێ و کەسی سێهەم یا هاودەستەکەی برۆکانی بۆ لای سەرەوە تەکان دەدا و ماناکەی ئەوەیە کە بە نا یا بۆ ئەنجام نەدانی کارێک وڵام داتەوە. ~ **هەڵگرتن:** هەڵقەندنی هەندێک لە تووکی برۆ بۆ رێک و پێکی و جوانی کە ژنان دەیکەن. || **برۆی سێبەنگ:** برۆی تێکەڵاو، برۆی سێ تاق، برۆی سێوەنگ. **برۆی سێ تاق:** برۆیەکی پڕ کــــە لە نێـــوانیـــان دا بۆشـــایی نەبێ، برۆی تێکەڵاو، برۆی سێبەنگ. **برۆی سێوەنگ:** بڕ: برۆی سێبەنگ. **برۆی قەڵەمی:** برۆی باریک.

برۆنز (نا.) بڕ: برنج2

برۆی (ئا.)[هەو] بڕ: برۆ

بروو (ئا.)[باک ـ هەو] بڕ: برۆ

برووسک (نا.)[ئەو: برازە ـ پەهـ: ڤیـر، ڤیرۆزاک. سوید: blixt ـ باک:

برووسک، بریسک، بلێچ ـ ناو: برووسک، بـرووسـکە، بریـسک، بـریسـکـە ـ بـاش: بـرویسکە، بـڵاچـە ـ هـەو: بـرووسکـە ـ زا: بلسک، ڤلسک، ڤـرسـک، ڤـرسـۆ] ١ـ رووناکـییـەک کە لە وێکەوتنی دوو هـەور پەیدا دەبێ، رووناکی دوای گرمانی هـەور لە ئـاسـمـان، برق، چەغـمـاغـە، برق بـرووسک. ٢ـ ئێش و ئازارێک کـە لە پڕ شـوێنێکی لەش دادەگـرێ و زوو دەبـڕێتـەوە. ~ **لێـدان:** بڕ: بـرووسکاندن.

برووسکاندن (چا. ل)[لە: بـرووسـک] ١ـ لێـدانـی بـەرق و بـرووسک لـە هـەور، بـرووسکـە دان، بـرووسک لێـدان. ٢ـ بـرووسکە لێدان لە لەش.

برووسکانەوە (چا. ل)[بـرووسـکـان + ئەوە] بڕ: بریسکانەوە

برووسکە (نا. ل)[بـرووسک + ئە] ١ـ بڕ: برووسک. ٢ـ نامـە یا هـەواڵێک کە بە تەلەگـراف بەڕێ دەکـردرێ، تەلەگـرام. ~ **دان:** بڕ: برووسکاندن.

بـرووسـکیـان (چا. ل)[ئەر] بڕ: بریسکانەوە

برووسکین (چا. ل) بڕ: بریسکانەوە

بـرووسـین (چـا. ل)[بـاک] بـڕ: بریسکانەوە.

برووکە (ئاک. ل)[بر (بڕین) + ئووکە] بڕێک، هێندێک، بەشـێکی زۆر کـەم لە شتێک. ⁂ دا برووکەیەکم تۆو دەیە!

برووقە (نا. ل)[بـرووق (عـەر: بریق) + ئە] بڕ: بریسکە/٢.

برووقـەبرووق (نـا. ل)[برووقـە + برووق] بڕ: بریسکەبریسک

برە (ئا.)[باک] بڕ: برۆ

برەو[1] (نا. فا)[ب2 + رەو] ١ـ رمـێنی بازاڕ. ٢ـ بـاو، گـەشـە و نـەشـە. ٣ـ رێز، حورمەت. ٤ـ (ئان. فا) ئەسپی خۆشبەز، بدەو. ~ **پێدان:** ١ـ وە رمێن خـستنی بازاڕ. ٢ـ باو کردنی شتێک، رەواج دان. ٣ـ رێز و حـورمەت بـە کەسێک دان. & وە برەو خستن. ~**سەندن:** ١ـ بازاڕ گەرم بـوون، وەرمـێن کـەوتن. ٢ـ بـاو بوونـی شـتێک، وە رەواج کـەوتن. ٣ـ بە قـەدر و رێز بوونی کەسێک. & وە برەو کەوتن. **وە ~ خستن:** بڕ: بـرەو پێـدان. **وە ~ کەوتن:** بڕ: برەو سەندن.

برەو[2] (ئا.)[زا] بڕ: برۆ

برەوی (ئا.)[زا] بڕ: برۆ

بری[1] (نا.) ئەم وشـە بە تـەنیـا نـایە و

هەمیشە دەگەڵ ـ لە ـ دێ (لە بری) بە مانی، لەجیات، بات. ⁝⁝ لەبری کایە کردن برۆ خەریکی دەرس و دەورەکانت بە!

تێبینی: بری هاوڕیشەیە دەگەڵ برای brāy ئەوێستایی و برێهـ breh ـ ی پازەند بە مانای بەش.

بری[2](ئا.)[باک] بڕ: برۆ

بری[3] (ئام.) بڕ: بریا

بریا (ئام.)[ناو: بریا، بری، برا] وشەیەکە لە کاتی داوا کردن وەک ئاوات و ئارەزووی بۆ گەیشتنی دەکوترێ، خۆزگە، خۆزی، خۆزیا، کاش، کاشکە، کاشکی، وەشڵە، وەشڵێ. ⁝⁝ بریا نەمردبام و جارێکی دیکە دایکم دیبا.

بریان (ئان.) بڕ: برژاو

بریانی (نا. ل)[بریان + ئی] ١ـ بەرخ یا کاوڕی سەربڕاو و کوت کوت کراو کە دە گیپەکەی خۆی دەنێن و لە تەندووری دەخەن هەتا بپیشێ. ٢ـ قەل، مریشک، یا مەڕ و بەرخ کە نێو زگیان پڕ دەکەن لە برینج و بادام و کشمیش و بەهارات و لە تەندووری دەخەن. ٣ـ شۆربای نێو تەندوور. ٤ـ چەوەندەری پیشاوی نێو تەندوور.

بریتی (نا. ل)[بری1 + ئیتی] ١ـ پێکهاتوو. ⁝⁝ ئاوایی خۆشەکانی ناوچە بریتین لە ... ٢ـ لە بری، لە جیاتی، لە باتی.

بریسک (نا.) بڕ: برووسک

بریسکانەوە (چا. ل)[بریسکان + ئەوە] دەرەوەشانەوەی هەر شتێک کە نوور بداتەوە، برقین، برووسکانەوە، برووسین، بریسکین، بریسکیان، برووسکیان، برووسکین، بریقانەوە، بریقە دانەوە، بریقە دان، بریقە هاتن، بریسکە دان، بریسکە دانەوە

بریسکە (نا. ل)[بریسک + ئە] ١ـ بڕ: برووسک ٢ـ دەرەوشانەوەی خێراخێرای ئەو شتانەی نوور و شۆق دەدەنەوە، برووقە، بریقە. **~ دان:** بڕ: بریسکانەوە. **~ دانەوە:** بڕ: بریسکانەوە

بریسکەبریسک (نا. ل)[بریسکە + بریسک] دەرەوشانەوەی پەیتاپەیتا، برووقەبرووق، بریقەبریق

بریسکین (چا. ل)[لە: بریسک][باک] بڕ: بریسکانەوە

بریشتە (نا. مف.)[لە: برژان] بڕ: برشتە

بریقـــانەوە (چا. ل)[لە: بریقـــە] بڕ: بریسکانەوە. ⁂ سـەر تا پا خشـڵی زیوی وای پـێـــــــوە / ئـەڕوا و هـاڕەی دێ و ئەبریقێتەوە (گۆران ل ١٣٨).

بریقـــە (نا. ل)[عـەر: بریق + ئە] بڕ: بـریسکە. **~ دان:** بـڕ: بـریسـکانـەوە، **~ دانـەوە:** بـڕ: بـریسـکـانـەوە. **~ هاتن:** بڕ: بریسکانەوە

بریقەبریق (نا. ل)[بریقە + بریق] بڕ: برووسکەبرووسک

بریقــەدار (ئان. فـا)[بـریقـە + دار2] هـەر شـــتـــــێکی بـریسکـەی هـەبێ و بدرەوشێتەوە.

بریلیـــان (نا.)[فـــەر: brillant] ئەڵماسی داتاشراو و ڕێک و پێک کراو.

برین (نا.)[لە: بڕین][بـاک: برین ـ ناو: برین ـ هەو: بـرین ـ زا: برین] ١ـ شـوێنی بڕاوی لەش بـە هـەر شـتـێکی بڕنـدە یا بە هۆی کەوتن خوێنی لێهاتبێتـە دەر، زام، ریش، زەخـم، زیـەم. ٢ـ بڕ: کـــــوان. ٣ـ (مـجـ.) ئازاری دەروون، خـەم، خـەفـەت. **~ خۆش بوونەوە:** چاک بوونەوە برین، سـارێژ بـوونەوەی بـرین، بـرین سـارێژ بـوونـەوە. **~ ســـــارێژ بـوونەوە:** چاک بـوونـەوەی بـریـن. **~ ســـارێژ کـــردن:** دەرمـان کـردن و چاک کـردنـەوەی برین. **~ کزانەوە:** بڕ: برین کـولانەوە. **~ کـزاندنەوە:** بڕ: بـرین کـولانـدنەوە. **~ کـولانەوە:** ١ـ ئازار بـە برین گـەیشتن و ژان کـردنـی برین. ٢ـ وە بیـر هاتـنەوەی دەرد و خـەفـەت. & برین کزانەوە. **~ کـولاندنەوە:** ئازار بـە برینی کـەسـێک گەیاندن. ٢ـ خـەم و خـەفـەتێکی کۆن وە بیــر کـــەســێک هـێنانەوە. & بـرین کــزاندنـەوە. **~ لێکردن:** بڕ: بـریندار کـــردن. ⁂ بە چەقــۆ دوو سێ بـرینی قــــورسم لێکرد. **~ وەبن دان:** چاک بـوونـەوەی رواڵـەتـی برین بـەڵام لـە بـنـەوە چڵک کردن و سـەر هەڵدانەوەی، تەشـەنا بوونەوە.

برین پێچ (نـا. فــــا)[بـرین + پێچ (پێچانەوە)] کەسێک کە لە بەر دەستی دوکتور کار دەکا و برینی کەسی بریندار خاوێن دەکاتەوە و دەیبەستێ.

برینج (گیا.)[موک] بڕ: برنج

برینج پاڵێـو (نا. ل)[برینج + پاڵێـو] [موک] سەلە یا سـوزمەی پاڵاوتنی برینج لە کـاری سـاز کـردنـی پڵاو دا، نانەشـان، پڵاوپالا، پڵاوپاڵێو.

بـریـنـدار (ئان. ل)[بـرین + دار2] ١ـ

کەسێک کە لەشی بە ئامرازیک یا بە هۆیەک خوێنی لێهاتوە و برینی وێ کەوتوە، زامدار، زامار. ٣ـ شوێنی دارووشان و خەت لە سەر کەرەسە و ئامرازی بێ گیان وەک میز، تلویزیون و ... وەها کە شوێنەکەی بمێنێتەوە. **~ بوون:** ١ـ پەیدا بوونی برین لە لەش. ٢ـ دارووشان و خەت وێکەوتنی سەر ئامراز و کەرەسە. ٣ـ ئازاری مەعنەوی پێگەیشتن، دڵبریندار بوون. **~ کردن:** ١ـ برین لەکەسێک دان بە هەر کار و ئامرازێک، برین لێکردن. ٢ـ شوێن وێ خستن لە کەرەسەی بێ گیان. ჻ منداڵ بەو چەقۆیە هەموو ئەو میزەیان بریندار کردوە. ٣ـ ئازاری مەعنەوی لە کەسێک دان، دڵبریندار کردن، ئازاراندن. ჻ قسەکانت زۆریان بریندار کردم.

بریندارىی (حم.)[بریندار + ئیی] ئاکامی بریندار بوون.

برینگ[1] (نا. ل)[بر (بڕ لە: بڕین) + ئینگ][باک: بڕنگ، هەڤرنگ ـ ناو: برینگ، برنگ، هەورینگ، هەورنگ ـ هەو: هەورێنگی ـ زا: ئاڤرینگ، ئاڤرنگ] ئامرازی بڕینەوەی موو و خووری بزن و مەڕ، جۆرێک مقەستی گەورەیە کە دمەکانی پانتر و گەورەترە و دەسکەکەی وەک مقەست ڕاست نیە و لە دمەکەی بڵندترە، دوێرد، دووکارد، جەو، جەور، جەهرێ. **بە ~ ئەنگووتن:** باش دە بڕینەوە نەهاتنی خووری و ئەویش لە بەر نەخۆشییەکە کە لە کاتی بڕینەوەی خووری دا تووشی مەڕ دێ، بە برینگ کەوتن، بە برینگ هەڵگەڕان. **بە ~ کەوتن:** بڕ: بە برینگ ئەنگووتن. **بە ~ هەڵگەڕان:** بڕ: بە برینگ ئەنگووتن.

برینگ[2] (ئان.)[؟] دەگەڵ وشەی ئیشک (ویشک، وشک) دێ و داگرتنێکی پتر لە سەر ئیشک دەکا، زۆر ئیشک. ჻ بە سارایەکی ئیشک و برینگ دا دەڕۆیشتین. چێشتەکەت زۆر ئیشک و برینگە هەر زەڕڕەیەک چەورایی نیە.

برینگچی (ئان. فا)[برینگ1 + چی] بڕ: برینگەوان

برینگەوان (ئان. فا)[برینگ1 + ئە + وان] کەسێک کە بە برینگ خوری مەڕ و بزن دەبڕێتەوە، برینگچی.

بریوبریو (نا. د)[بریو + بریو] هات و هەرا، هەرا، قاوەقاوەی بەرز. ჻ ئەوە لە کاروانیەکان دوو پیاوی گورج و گۆڵ ڕۆیین تا خەبەر بدەن بە وڵاتی مەرگەوەڕ. بریوبریو پەیدا بوو! پێشیان پێگرت

(سەعید و میرسیوەدین ل ٧٢).

بریسە (نا.)[سۆر] بڕ: بلێسە

بریشکە (نا. ل)[بریش (بریژ = برژاندن) + کە] ١ـ دەنکە گەنمی لە سەر سێڵ بۆ دراو. ٢ـ هەر دانێکی دیکەی بۆدراو. ⁘ بریشکەی جۆ ئەخوا، بە سابوون دەست ئەشوا (پەند ل ٨٣). & بریشگە.

تێبینی: بریشتەک brištak لە پەهلەویی دا بە مانای برژاو لە چاوگی بریشتەن brištan هەر یەک سەرچاوەیان هەیە.

بریشگە (نا. ل)[بریش (بریژ = برژاندن) + گە] بڕ: بریشکە

بڕ (نا.)[لە: بڕین] رەگی بڕین ـ ە و ئەو مانایانە دەدا. ١ـ کەمێک، ئەندازەیەکی کەم. ⁘ بڕێکم نان خوارد. ٢ـ مەودایەکی کەم. ⁘ بڕێکمان ماوە دەگەینێ. ٣ـ زەمانێکی کەم، تاوێک. ⁘ بڕێک درێژ بە و سەرخەوێکی بشکێنە. ٤ـ ئەو مەودایەی چاو دەتوانێ ببینێ، هەتەر. ٥ـ ساڵ و تەمەن بۆ کەر و ئەسپ و یەستر هەتا سێ ساڵان و لە دوایی ساڵ بە کار دێن ⁘ یەکبڕ، دوو بڕ، سێ بڕ. ٦ـ مەودا، ئیزن، ماوە. ٧ـ پاشگرە بە ناوەوە دەلکێ و مانای بڕێنەر دەدا. ⁘ دەسبڕ، سەربڕ. ~ **بوون:** ١ـ هەڵبڕان، جیا بوونەوە.٢ـ ئاوەکی بوون، هەڵبڕان لە ران و مێگەل. ~ **پێدان:** ١ـ هەڵبڕین، لەت کردن. ٢ـ چوونە نێو قسەی یەکی دیکەوە. ~ **دان:** ١ـ جوێ کردنەوە، دابڕین. ⁘ ئالێرەوە دیوارەکە بڕ دەدەین. ٢ـ ماوە دان، ئیزن دان. ⁘ خۆ بڕ نادا ئێمەش دوو قسان بکەین! ٣ـ بوار دان. ⁘ ئەو چۆمە بڕ نادا. ~ **شکاندن:** تینوایەتی شکان، تێراو بوون. ⁘ هەندێکی دیکەم ئاو دەیە بەوەندە ئاوە برم ناشکێ! ~ **کردن:** ١ـ تاقەت و توانایی بڕینی رێگا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە. ⁘ ئەو منداڵە بڕ ناکا هەم هەموو رێگایە بە پێیان بێ. ٢ـ مەودای بینینی چاو، هەتەر کردن. ⁘ جۆبارە، لالەزارە، هەتا چاوی بڕ دەکا / مەحوی بەهەشتی بۆ چیە، چ بکا لە ئاو و باغ (مەحوی ل ١٧٣). ٣ـ توانایی پەڕینەوە لە چۆم و ئاوی خۆڕ. ⁘ ئەو چۆمە هەستایە و کەس ناتوانێ لێی بڕ کا! ٤ـ بە بڕشت بوون، بە حوکم بوون. ⁘ قسەکانم چ بڕ ناکەن و منداڵەنم هەر گوێم نادەنێ. ~ **هەبوون:** بەبڕ بوون، بڕشت هەبوون، بەحوکم بوون.

بڕاده (نا. ل)[عەر: برادة] وردەی دوای بڕبەند لێدان و کوتان و بڕینەوەی ئاسن و مەعدەنی دیکە، بڕە/٥.

بڕاڵوێ (گیا.)[هەو] بڕ: بەلاڵووک

بڕاڵوو (گیا.)[هەو] بڕ: بەلاڵووک

بڕان (چا. ل)[لە: بڕین] ١- تەواو بوون، لێبڕان. ꞉꞉ هەتیوی برسی چڵمی هەڵدەلووشێ / کوڕی شێخ ئارەقی نابڕێ لە شووشێ (ناڵەی جودایی ل ٨٢). ٢- هەڵبڕان، هەڵپچڕان.

بڕانەوە (چا. ل)[بڕان + ئەوە] ١- دوایی هاتن، تەواو بوون، کۆتایی پێ هاتن. ꞉꞉ شەڕی ژن و مێرد زوو دەبڕێتەوە. ٢- ساغ بوونەوە لە سەر مەسەلە یا قسەیەک. ٣- دیاری کردنی مووچە و حەقدەست.

بڕاو (نا. مف.)[لە: بڕان] ١- لەتکراو، کوتکراو. ٢- برین لێکراو بە ئامرازی تیژ.

بڕبڕ (نا. ل)[بڕ + بڕ] ١- لەت و پەت کراو، زۆر بڕاو. ٢- کەم کەم، نەختەنەختە

بڕبڕاگە (ئا.)[بڕبڕە + یاگە (جێگە)] بڕ: بڕبڕە

بڕبڕە (نا. ل)[بڕ + بڕ + ئە] ١- (ئا.) ریزی ئێسکێک کە کەوتوونە سەر یەک و پشتی هەموو گوانداران قایم راگرتوە و نوخاعی لە نێو خۆی دا پاراستوە. لە مرۆڤ دا بڕبڕە لە ٣٣ ئێسک پێک هاتوە کە لە ملەوە دەست پێدەکا و بە کلێنچکە دوای دێ. بڕبڕاگە، تێغەرە، تیغەرەی پشت، تیرەغە، مۆغەرە. بڕبڕەی پشت ٢- (کن.) خزمی زۆر نزیک، پشت و پەنا. ‖ **بڕبڕەی پشت:** ١- بڕبڕە. ٢- (کن.) خزمی زۆر نزیک.

بڕبەن (نا. ل)[بڕ + بەن][هەو - ئەر] بڕ: بڕبەند

بڕبەند (نا. ل)[بڕ + بەند] ئامرازێکی پۆلای کونجرکونجرە، بۆ لێک و لووس کردنی لێواری شوێنی بڕدراو کەلکی لێوەردەگرن، چەند جۆری هەیە (چوارپاڵوو، سێ سوو، گردەبڕ، پشتەماسی، کارتیخ، چێوەسان) و هەر کام بۆ کاری تایبەتی دە کار دەکردرێن، بڕبەن، مووردە، سوان، مەبرەد، مڤرەد، کارتیخ، بڕبەنگ.

بڕبەنگ (نا. ل)[بڕ + بەنگ] بڕ: بڕبەند

بڕەک (نا.)[بڕ + ئەک] بەرازی نێر،

گۆڵە بەراز، یەکانە، بڕەک. // مالۆس

بڕس (نا. چا)[ئەر] بڕ: بڕست

بڕست (نا. چا)[لە: بڕین] رادە و ئەندازەی هێزی کەسێک،تاقەت، هێز و توانا، وزە، بڕس. **~ لێبڕین:** لە توانایی خستن، هێز لە لەش بڕین. ⁘ لە لایەک نەخۆشی و لە لایەک بێ پارەیی بڕستیان لێبڕیوم.

بڕشت (نا. چا)[بڕ + شت2][لە: بڕین] ١ـ کوتە پارچە و سەر مقەستی جلدروو کە لە پاش بڕینی پارچە دەمێنێتەوە و فڕێ دەدرێ. ٢ـ تیزماڵک و کوتە کاغەز کە دوای جزووبەند کردن و لێک و لووس کردنی کتێب و دەفتەر دەمێنێتەوە و فڕێ دەدرێ. ٣ـ رادە و ئەندازە و توانایی بەر هێنانی دان و دانەوێڵە. ⁘ گەنمی چاک یەک و دە بڕشتی دەبێ (یانی دە بەرابەر بەرهەم دێنێ). پێشتر لەبەر کەلک وەرنەگرتن لە کوود گەنم وەک ئێستا بڕشتی نەبوو. ٤ـ توانایی و بڕی کەسێک بۆ ئەنجام دانی کارێک. ⁘ پیاوێکی یەکجار بە بڕشتە. **~ لێدان:** بڕینی پارچە و کاغەز و شتی لەم بابەتە. **بە ~ بوون:** ١ـ دەغڵ و دانێکی کە حاسڵیان زۆر بێ. ٢ـ توانا بوون بۆ راپەڕاندنی کارێک.

بڕکە (نا. ل)[بڕ + ک + ئە] ١ـ ساقەت و بنجی هەندێک گیا کە ناتوانن بەرز بنەوە و لە دەوری خۆیان بڵاو دەبنەوە وەک: هاروی، ترێزوو، کوولەکە، شووتی، گڕکە، کاڵەک و ... ٢ـ بەشێک لە ئاژەڵ، کەرک، کەرت.

بڕکێنە (نا. ل)[بڕکە + ئێنە][موک] یاریی و گرێوێکە کە دوو یا چەند کەس دەیکەن بە بەری بڕکەیی وەک کاڵەک یا شووتی کە کامەیان وەهای دەبڕێ کە دوو لەتەکە بەرابەر و هاوسەنگ بن.

بڕگە (نا. ل)[بڕ + گە] ١ـ هەر یەک لە سی و سێ ئێسکی تیغەرەی پشت، مۆرتخە، مووڕگە، ترەختە، مرۆخە. ٢ـ پارچەیەکی سەربەخۆ لە قانوون، مەقالە و هەر شتێکی نووسراوەی دیکە، فەقەرە، ماددە. ٣ـ بەشێک لە وشە، ئەوەندە کە بە جارێک بە ئاهەنگ دەکوترێ، هیجا.

بڕندە (نا. فا، ئان. فا)[لە: بڕین] بڕ: ببڕ

بڕنگ (نا. ل)[بڕ + نگ][باک] بڕ: برینگ1

بڕنۆ (نا.)[؟] جۆرێک تفەنگی شەڕ

کـــردنە، کـــورت و درێژی هـەیە، پێنـج فــیــشـــەک دەخــوا و هـەر جــارەی کــە تەقـێندرا دەبێ گەلەنگەدەن بکێـشرێ و فیشەکی دەبەر نێنەوە.

برنـووتی (نـا. ل)[تور: burun otu (گـیـای لووت)] تـۆزێکی رەنگ مـۆرە لە تەمـاکوو و داو و دەرمـانـی بۆنخـۆش، کە وەبەر لـووت دەدرێ و مــرۆڤ وە پشـــمین دەخـا و هـەندێکیش سـەرخـۆشـی دێنێ، برمووت، بوورونتی. (عەر: انفیة)

برِوا (نـا.)[بـڕ: بـاوەڕ] ١ـ بـاوەڕ. ٢ـ رەوا، بــەرایــی. **~ پـێـکـردن:** بـاوەڕ پــێـکــردن، بــڕوا پــێ هــەبــوون. **~ پێـهـەبوون:** بڕ: بڕوا پێکردن. **~ دان:** رەوا بیـنـین، بەرایی دان. ⁂ هـەر چـەنـد دەکەم دڵم بڕوا نادا لە دایک و باوکم جیا بمەوە. **~ کردن:** باوەڕ کردن.

برِوانامــە (نا. ل)[بڕوا + نامـــە] بڕ: باوەڕنامە

برِوایی (حم.)[بڕوا + یی] باوەڕیی

برِوێش (نا.)[پـەه: فـرووشـــەک. ناو: بڕۆش، بڕوێش، بڕووش، پەڕش، پەڕشت، پەڕشـە ـ هـەو: وڵۆشـە] ١ـ دانەوێڵـەیەکی ئـامـــــاڵ ســـــوورە، لە بـرنج دەچـێ، لە کوردسـتـان دادەچێندرێ، وەک برنج پڵاو و قـەبـووڵی پـێ ســاز دەکـەن و جگـە لەوە خواردنی دیکەشـی لـێ ساز دەکەن و مرۆ تێر دەکا. ٢ـ گەنمی کوتراو یا لە دەستار دراو بەڵام نەک ببـێـتـە ئارد، کـە هـەندێک خــواردنی کــوردیی لـێ ســاز دەکــەن. ٣ـ وردە ســـــاوار. ٤ـ بـڕ: برِوێشـــــێن. ٥ـ جۆرێک بەفری وردی رەقە، بەفری نێوان تەرزە و بەفـر، تـەرزەلووکـە، گـژنیـژە. ٦ـ (مـجـ.) قـسـەی بـێ سـەر و بەرە. **~ کردن:** ١ـ ئاشێکی کە بەرداشەکانی گەنم باش نـاهـاڕن و لـە جــیــات کــردنـە ئارد دانـەوێڵـــە قـــڵـت و بـڕ دەکـــەن و وەک بڕوێشی لێدەکەن. ٢ـ قسـەی بێ سـەر و بەرە کردن، قسـەی بێ رێ و جێ کردن. ⁂ کوڕە دە بیبڕەوە ئەو بڕوێش کردنەت لە چیە خۆ پیاو تێناگە تۆ دەڵێی چی.

برِوێش کــوڵێک (نا. ل)[بڕوێش + کـوڵ + ئێک] زەمـانێک بە قـەرا کـوڵینی بڕوێش کە نزیک دوو ساعەت دەگرێتەوە. ⁂ بڕوێش کوڵێکە دە حەمام دایە و نایەتە دەرێ.

برِوێشـــــە (نـا. ل)[بڕوێش + ئە] بـڕ: پرووشـە.

برِوێشێن (نا. ل)[بڕوێش + ئێن] ئاش و شلەیەک کـە بە بڕوێش، وردە سـاوار یا

گەنمی کوتراو ساز دەکردرێ، بڕوێش، بڕۆش، شلەبڕوێش، وڵۆشینە.

بڕۆس (نا.)[فـــەر: brosse] ١ـ ئامرازێکی سەر داهێنانە، دەسکێکی هەیە و پانە، سەرەکەی دەنکی زۆری وەک بزماری لە سەرە و سەری پێدادێنن. ٢ـ ماهووت ماڵ. **~ کردن:** داهێنانی سەر بە بڕۆس.

بڕۆش (نا.) بڕ: بڕوێش

بڕۆشـــــە (نا. ل)[بڕۆش + ئە] بڕ: پرووشە

برووش (نا.)[سۆر] بڕ: بڕوێش

بڕووکـە (ئاک. ل)[بڕ + ئووک + ئە] کەمێک، هەندێک، بڕێک.

بڕە (نا. ل)[بڕ + ئە] ١ـ شفرەی بەراز، شــفــرە. ٢ـ خــەتێک خـۆڵی هەڵدراوەی نێوان دوو هێڵی جووت بە گاسن کە کەوتوتە سەر یەک، ناوگرە. ٣ـ بڕ: بڕیە. ٤ـ ئاردەمشار. ٥ـ بڕادە.

بڕەک (نا. ل)[بڕ + ئەک] ١ـ (گیانـ.) بەرازی نێـر،بڕڕەک. ٢ـ مـشـاری دوو کەسی، شەقە، شەقەمشار. ٣ـ (ئاک.) ئەندازەیەکی کەم، بڕێک.

بڕیار (نا. ل)[بڕ + ئار] ١ـ پەیمان. ٢ـ قــەرار. ٣ـ شـێـوەی بڕینی جلوبەرگی. **~ بوون:** کـارێک یا شـــەرتێک کـــە لەوانەیە ئەنجـام بدرێ، قـەرار بوون. ៖ بڕیارە بەم زوانە ئاشـتـی پێک بێ. بڕیارە قەتار بۆ شارەکەمان بکێشن. **~ دان:** پەیمـان بەسـتن بۆ هـەر کـــارێک. ៖ منداڵەکان بڕیاریان داوە ئیدی بەدفەڕێ نەکەن. **~ لە سەر دان:** را دەربڕینی بە تەواوەتی بۆ بەڕێوە بردن و ئەنجـام دانی کارێک لە سەر کەسێک یا مەسەلەیەک. ៖ کـۆنگرە بڕیاری لە سـەر زۆر شـتـی تازە داوە.

بـــڕیـــە (نـــا. ل)[بــڕ + یـــە] ١ـ هەڵسەنگاندنی کـار یا کـاڵایەک بە بێ کێشان و حیساب کردن، هەروا نرخ دانان، گـــۆترە، بڕە/٣. ៖ لە بڕیە ئەو دەسـتـە کـەوا و پاتۆڵەت بە چەندی؟ ٢ـ نرخی کـارێک لە سـەر تەواو بـوون بە بێ حیساب کردنی وەخت و شتی وەردە. ៖ لە بڕیە خانووبەرەیەکی باشم بە چەند بۆ تەواو دەبێ؟

بڕین (چا. م)[هیک: بـهـــریـی ـ ئەو: بریی، برای ـ پەهـ: بریـن، بریـیـتـــەن، بریینیــیـتــەن. باک: بڕین ـ ناو: بڕین ـ باش: بڕیـن ـ هـەو: بـڕیـەی، بڕیای ـ زا: برنایش] ١ـ لەت کردن و جیا کردنەوەی

شتێک بە ئامرازی تیژی وەک چەقۆ و مشار. ٢ـ بریندار کردنی بەشێک لە لەش. ⁂ قامکم بڕی. ٣ـ کڵاو لە سەر کەسێک نان، فێڵ لە کەسێک کردن، گران پێ فرۆشتن. ⁂ حاجی هەر بەناو حاجییە چوومە دوکانەکەی دەستی لێرەڕا بڕیم. ٤ـ پێوانی مەودا و ڕێگا، رویشتن و وە پشت سەر نانی ڕێگا. ⁂ کە ئاوڕم داوە دیتم مەودایەکی زۆرمان بڕیوە. ٥ـ هەڵپاچین و جیا کردنەوە بە مەقەست. ٥ـ گۆڕینی حاڵەتی هەندێک شتی ئاوەکی و مەیوو و لندوو لندوو بوونی. ⁂ چەلێ ماستی دە ئاشەکەت مەکە لێی گەڕێ با هەندێک سارد بێتەوە دەنا دەیبڕێ. ٦ـ تێکەڵ کردنی پەڕی قومار، بۆر لێدان. ٧ـ لێدانی تێگرایی بانکی قومار. ⁂ بانکەکەی بڕیم. ٨ـ دزین و بردنی تەواوی پوول و کەل و پەلی شوێنی دزراو. ⁂ دز هات و ماڵەکەی بڕیم. دوێنێ شەوێ دوو دوکانیان بڕیوە. ٩ـ بڕشت و قەوە پێ شکان. ⁂ جا خۆ قسەم قسەت نابڕێ هەرچی بفەرمووی وا دەکەین. **بە ~ چوون:** گەیشتنە رادەی بڕین، تووشی بڕین بوون، بڕان. ⁂ دەک زمانت بە بڕین چێ بۆ ئەو قسە ناخۆشەت. کابرا لە خۆڕا سەری بە بڕین چوو. **بە ~ دان:** سەر یا بەشێک لە ئەندامی کەسێک تووشی بڕین کردن. ⁂ دووزمان و شۆفار سەری دوو کەسیان بە بڕین دا.

بڕینەوە (چا. م)[بڕین + ئەوە] ١ـ لەت کردن و جیا کردنەوە بە ئامرازی بڕین وەک مشار، بیور، ... ⁂ دارەکانمان بڕیوە. ٢ـ هەڵپاچینی مووی مەڕ و بزن. ٣ـ کورت کردنەوەی تووکی سەر. ٤ـ دەرهێنانی هەنگوین لە کەندوو. ٥ـ تەواو کردن، دوایی پێهێنان بە کارێک. ⁂ ئەو قاوەقاوەتان لە چییە بیبڕنەوە! دەستبەجێ شەڕەکەیان بڕیوە. ٦ـ ساغ بوونەوە لە سەر مووچە و مز یا مەسەلەیەک. ⁂ وامان بڕیوە پایزی بووکت بۆ لە بەر دەکەی دابەزێنین. ٧ـ لە شیرگرتنەوەی بیچوو.

بڕێ (ئاک. ل)[بڕ + ئێ] بڕ: بڕێک

بڕێک (ئاک. ل)[بڕ + ئێک] رادە و ئەندازەیەکی کەم لە شتێک، بڕێ، بڕەک، نەختێک، هەندێک، نیسکێک، تۆزێک، ...

بز[1] (ئان.)[؟] چاو دەرپەڕیو، چاوزەق. **~ چوونەوە:** زیتەی چاو هاتن، زەق بوونەوە. ⁂ ئەوە بۆ لە بن لێفە سەرت دەرێناوە، چاوەکانی چۆن بز

دەچنەوە. **~ دان:** چاو زەق کردن.

بز2 (نا.)[؟] ١ـ قامک، پەنجە، جوز، بووز. ٢ـ ئەنجامی بز پێوە کردن. **~ پێوە کردن:** دەست بۆ قوونی کەسێک بردن، جوز پێوە کردن.

بز3 (گیانـ.)[هەو ـ زا] برِ: بزن

تێبینی: وشەی بز بە مانای بزن لە هەندێک چیرۆک و پەندی زاراوەی ناوەندییش دا دەبیندری. ؛؛ بز دا بۆ دا پیر دا.

بزافتن (چا. م)[سۆر] برِ: بزاوتن

بزاڤ (نا.)[لە: بزاڤتن][باک] برِ: بزاو

بزاڤتن (چا. م)[باک] برِ: بزاوتن

بزاو (نا.)[لە: بزاوتن] ١ـ لە جێگەی خۆی تەکان دراو، دەست لێدراو، جوولاو. ٢ـ جوولە، حەرەکەت، حەول، بزاڤ.

بزاوتن (چا. م)[باک: بزاڤتن، بزڤاندن ـ ناو: بزاوتن، بزواندن، بزافتن] ١ـ جولاندنی شتێک هەر لە سەر جێی خۆی، لەقاندن. ٢ـ جوولاندنەوە و تەکانێکی کەم. ؛؛ ئەو سمێلێکە خورمایی لە سەر کۆلمێکە ناسک و شلک دانا / وردەوردە لێوی دەبزاوت لەو مەست و خەرامانە (شۆڕمەحموود ل ٦٤). ٣ـ (مجـ.) بە قسە یا کارێک یەکێک هاندان بۆ دەرچوون لە حاڵی ئاسایی خۆی. ؛؛ ئەو دەم هەراشەی هەندە مەبزوێنن با ئارام دانیشێ.

تێبینی: بزاوتن و گەلێک وشەی دیکە وەک بزۆز، بزێو، بەزین، بەزان، بزووتن، ... لە ریشەی ڤەز vazی ئەوێستایی بە مانای جووڵە کردن، راکردن، بەزین کەوتوون.

بزبز (نا. ل)[بز1 + بز1] چاو زەق بوونەوە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن، زەق زەق. ؛؛ بزبز چاوی تێبڕیبووم.

بزداندن1 (چا. م)[باک] پساندن

بزداندن2 (چا. م)[پەھ: پەزدێنییتەن][باک] ترساندن

تێبینی: پەزد بە تەنیا لە پەهلەویی دا بە مانای ئەزیەت و ئازار هاتوە و لە چاوگ دا بە مانای ترساندن.

بزدۆک (ئان. ل)[بزد + ئۆک][باک] ترسەنۆک

بزدۆنک (ئان. ل)[باک] ترسەنۆک

بزدهان (چا. ل)[باک] ترسان

بزدەک (ئان. ل)[بزد + ئەک][باک]

ترسەنۆک

بزدیان (چا. ل)[باک] ترسان

بزدیای (نا. مف.)[باک] ترساو

بزدین (چا. ل)[باک] ترسان

بزدینۆک (نا. ل)[بزد + ئینۆک][باک] مەترسی، خەتەر.

بزر (ئان.)[باک: بەرزە، بزر - ناو: بزر] ١- کەسێک یا شتێک کە لە بەر چاو نەمابێ. // دیار. ⁂ دوو سێ رۆژان بە دیارەوە نەبووی دیسان خۆت بزر کردبۆوە. ٢- نەدۆزینەوەی رێگا و بان و شوێنێک. ⁂ منداڵەکەمان رێی ماڵی لێ بزر ببوو. ٣- لێکەوتنی شتێک. & ون، گوم، گم، وندا. ~ **بوون:** ١- لە بەر چاو ون بوون. ⁂ تاو لە پشت کێوان بزر بوو. ٢- نەدیتنەوەی رێ و شوێن. ⁂ شارەکە هێند گەورە بوو تێی دا بزر بووم. ٣- جێ مان و کەوتنی شتێک. ⁂ کتێبەکەم بزر بوە. & ون بوون، گوم بوون. ~ **کردن:** ١- ون کردنی شتێک یا کەسێک. ٢- لە بیر کردنی جێ و شوێن و نەدیتنەوەی. رێگام بزر کردبوو هەرچیم دەکرد بۆم نەدەدیتراوە. & ون کردن، گوم کردن. **لێ ~ بوون:** ١- ون بوونی شتێک لە کەسێک. ⁂ سەعاتەکەم لێ بزر بوو. ٢- شوێن و جێگەیەک لە کەسێک ون بوون. **لێ ~ کردن:** شتێک لە کەسێک ون کردن. ⁂ حەسۆ سەعاتەکەی لێ بزر کردم.

بزرک (نا.)[؟][باک: بزرک، پزرک، پزک، پرزک، پزرووک] ١- کوانی چووکی سەر پێستی لەش بە تایبەت روخسار، زیپکە. ٢- کوان.

بزرِبزرِ (ئان. ل)[بزرِ + بزرِ] شیر یا ماستێک کە تێک چووبن، لندوولندوو، لیندوولیندوو. (هس: بزرک) ~ **بوون:** تێک چوونی شیر و ماست، بزرِکان.

بزرِکان (چا. ل)[؟] ١- تێک چوونی شیر یا ماست بە هۆی خراپ بوون یا گەرم کردنەوەی و لێک جیا بوونەوەی ئاو لە مادەکانی دیکە و لندوو لندوو بوونی، هەڵگەڕان، بزرِبزرِ بوون. ٢- تێکچوونی باری ئاسایی مرۆڤ و پەڕینی رەنگی رووی لە ترسان، پەشۆکان، پرووکان، هەڵپرووکان.

بزرِکاندن (چا. م)[بزرِکان + دن] هەڵگەڕاندنی بە قەستی شیر یا ماست. ٢- ترساندنی یەکێک وەها کە رەنگی رووی بپەڕێ. ٣- قسە پەڕاندن لە خەو دا یا لە حاڵی نەخۆشی و چەق و چۆ دا،

قسـه پەڕاندن، وڕێنه کردن، ڕاواندن. ٤ـ قـسـەی حـەلەق مـەلەق و بـێ سـەر و بن کردن.

بزڕکـاو (نا. مـفـ.)[لە: بزڕکـان] ١ـ ماست یا شیری هەڵگەڕاو. ٢ـ ترساو و ڕەنگ پەڕاو، پڕووکاو.

بزڤاندن (چا. م)[باک] بڕ: بزاوتن

بزکـە (گـیـانـ.)[بز3 + ک + ئە][زا] گیسک، گیسکەنێر.

بزگ (نا.)[پەه: ڤەسسەت][ئەر] بنی مەرجانی سوور کە بۆ خشڵ و مووروو و گەوهەرسازی دا کەلکی لێوەردەگرن، شیلان، مەرجان.

بزگـوڕ (نا.)[؟] ١ـ کـوتە پارچەیەکی کـۆن و بێکەلک، دادڕاوێکی پارچەی بێکەلک. ٢ـ کـوت و دادڕاوێکی هەر پارچەیەک. & بجگوڕ، تیـتـۆڵ. **~ لە کـەسـێک دادڕین:** (کنـ.) فـێـر بوون و ڕەچاو کردنی کردەوە و ئاکاری کەسێک وەک سـەرمـەشق. ⁂ ڕۆڵە بزگـوڕێک لە ئامۆزاکەت دادڕە ئەویش هەر هاوتەمەنی تۆیە کەچی ئەو بۆتە دوکتور و تۆ هەر لە جێی خۆتی.

بزڵە (گـیـانـ.)[بز3 + ڵە][هەو] بڕ: گیسک

بزڵەڕ (گیانـ.)[بز3 + ڵەڕ] بڕ: بزنڵەڕ

بزماتە (نا.)[؟][سۆر] توێژێکی ڕەق و قاوەیی تۆخ کە لە سەر برین دەیبەستێ و نیـشـانـەی خـۆش بوونەوەی برینە، بزمەتە، قرتماغە، قرتماخە، قەتماخە، قەتماغ.

بزمـار (نا.)[عـەر: مـسـمـار] ١ـ شیشێکی باریک و درێژە کە لە پەیوەندی دەگـەڵ کـار چووک و گـەورەی هەیە، لە ئاسن یا پۆڵا ساز دەکردرێ، دوو شتی وەک تەختـە لە یەک قـایم دەکـا یا بۆ شـتـێک لە دیوار داکـوتان کـەلکی لێوەردەگرن، بسمار، پسمار، میخ، مێخ. ٢ـ ئامـرازێکە لە جـۆلایی داهەر وەک بزمـار کـە شـوێنەکـەی لە سـەر دارێ کـوڵدراوە و کـە بە پاش و پێش کـردنی دەفە بەرز و نەوی دەبێتەوە. **~ لێدان:** ١ـ داکوتانی بزمار لە شتێک. ٢ـ (کنـ.) فێڵ لە کەسێک کردن، فریو دان.

بزمارڕێژ (ئان. فا)[بزمار + ڕێژ] هەر شـتـێکی کـە بزمـارێکی زۆری لە سـەر کوترابێ، بزمارکوت، مێخکوت.

بزمـارکوت (ئان. فا)[بزمـار + کوت] ١ـ بزمـارڕێژ، مـێـخکوت.. ٢ـ (نا. ل) جـۆرێک ترێی پڕە کە دەنک و بۆڵەکـانی

زۆر له یەک نزیکن و پاڵیـان لێک داوه و مەودایان دەنێوان دا نیه.

بزمـارۆک (نا. ل)[بزمـار + ئۆک] بڕ: بزماره/١.

بزمـــــاره (نـا. ل)[بـزمـــــار + ئه] ١ـ توێژێکی رەقـه، وەک بلۆقی رەق هـەڵاتوو کــه له ســـەر دەست و پێ پەیدا دەبێ، بزمارۆک، بسماره، پسمارێ، مێخەکه، مــێـخ. ٢ـ ورده داری چووک و تـاشــــراو وەک بزمـار کـه له پلووسکی شـل بۆوەی ئاشی دەدەن هـەتا قایم بێ و نەمیزێ.

بزمـک (نا. ل)[بـز (پۆز) + مک][باک: بـزمک، بزمـــــۆک، پۆزمک ـ ناو: بـزمک، بزمـــۆک، بـزمـــەک، پزینک] دم بێنێکی بچووکه له کـوته دارێک سـازی دەکەن و دوو سـەرەکەی به بەنێک دەبەستن و وەک لغـاو دارەکـەی ده زاری کـاریله دەنێن و بـەنەکـــــەش دەبـەنه دواوه و له شـــــاخی دەبـەستن بـۆ ئەوه کــه نـەتوانێ گــوانـی دایکی بمژێ، دەمـبـەس، بلامک، بڵامک، بەڵامک، بلۆمه.

تێبینی: من پێموایه که بز لەم وشـه دا هـەمـان پۆزه که له پۆزمک ـ ی باکووریی دا خـــۆ نیـــشــــان دەدا و پێـــوەندی به بزەکـانی دیکەی ئەم فـەرهەنگەوه نیـه.

دەلیلەکـەش ئەوەیه کـه مک یا مـامک کـه وەک پـاشـــگـری پـۆش دێ لــه تــەواوی وشـەکانی دیکه دا دەگەڵ وشەگەلی وەک بەر، دەم (بـەرمـــامک، بلامک، دەمـــامک) هـاتوه و بز ـ یش ناتوانی وشەیەکی دیکه جگه له پۆز بێ که له زەمـان دا پیتی بێ زاڵ بوه و وای لێـهـاتوه و مـاناکـەشی به گـشـتی دەبێـتـه پۆزپۆش یا دەمـبـەس و دمـبێن. هـەروەتر بـۆ ریشـەی مک، مـەک، مۆک بڕ: تێبینی بەرمامک.

بزمۆک (نا. ل)[بز + مۆک] بڕ: بزمک

بزمەته (نا.) بڕ: بزماته

بزمەک (نا. ل)[بز + مەک] بڕ: بزمک

بزن (گــیــانـ.)[ئەو: بووزه ـ پەهـ: بوز، بوچ ، [پاچەن، پـازەن(بزنەکــێــویی)] ـ خـوار: ئەبز. فـار: بز ـ تـات: بێـزه. باک: بـزن ـ نـاو: بـزن ـ بـاش: بـزن ـ هــەو: بـز، بـزه ـ زا: بز، بـزه، بژه] گــیـــانـدارێکی کـەویی، گـیـاخــۆر و شـاخ و سـمـداره، ردێنـێکی درێژ و کلکێکی کـورتی هـەیه، بەدفـــەڕه و زۆر ســانـا دەچێــتــه جــێی ئەستەم و له کۆنەوه کەویی کراوه. جۆری کێویشـی هـەیه که پێی دەڵێن بزنەکێویی و راو دەکـرێ. بزن بۆ شـیـر، گـۆشت و مــوویەکــەی رادەگــرترێ و چەند جــۆری

هەیە. **چوونە بەر بزنان:** بزن بردنە دەر بۆ لەوەڕ. :: کـــەریم چۆتە بـەر بزنـان و ئێواریێ دێتەوە.

بزنانە (نا. ل)[بزن + ئانە2] باجـێکە کـە ئاغـا لە خـاوەنی بزن بە پێی سەرەبزنەکانی لێی دەستێنێ.

بزن تڕێنە (گـیا.)[بزن + تڕ + ئێنە] گـیـایەکی بەهارییـە، سـەلکی بە قـەد پیازێکی بچووک دەبێ، بزن دەیخوا و لە بەر تیـژی دەتڕێ. (کشت و کـاڵ ب ١ ل ٣٥). گـیـایەکی بەهارییـە، گـەڵای وەک کـەوەر وایە، بنکێکی خـڕی هـەیە وەک پیازی پچووک (خاڵ ب ١ ل ١١٩).

بزنلـەڕ (گیانـ.)[بزن + لەڕ] مـەلێکی مـاسـیگرە، وەک لەگلەگ درێژە، رەنگی پەڕەکـانی رەشـە و ژێر سنگی سـپـییـە، دندووک و لاقـەکـانـی سـوورن و مـاسـی و بۆق و کـرم دەخـوا (فـرهنگ پرندگـان ل ٣٤). پـەلەوەرێکە زل، بـۆرکـــار بە قـــەد قـازێ ئەبێ، گۆشـتـی ئەخـورێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥)، بزەڵەڕە، بزڵەڕ.

بزمژ (گـــیـــانــ.)[بزن + مـــژ][لۆر: بۆزمێـژنەک ـ فار: بزمجە. باک: بزنمێژ ـ ناو: بزنمـژ، بزنمژە، بزنمـژۆک، بزنمژەک، بزنمشک] جـۆرێک سـووسـەمـارە بە قـەرا پشیلەیەک دەبێ، کلکی درێژە و لە سـارا گـوانی بـزن دەمـژێ (هـۆی ناو نـرانـی) و برینداری دەکا، پێسـتـەکـەی جوانە و بۆ کـالانی خـەنجـەر کـەلـکی لێوەردەگرترێ، تێـڕتێـڕە، تێـڕتێـڕەملە، قـومـقـومـە، پەزمژۆک، مانگەمژۆک.

بزمژە (گـیـانـ.)[بزن + مـژ + ئە] بڕ: بزنمژ

بزمژۆک (گـیـانـ.)[بزن + مـژ + ئۆک] بڕ: بزنمژ

بزمژەک (گـیـانـ.)[بزن + مـژ + ئەک] بڕ: بزنمژ

بزمشک (گیانـ.)[بزن + مش (مـژ) + ک][سۆر] بڕ: بزنمژ

بزمێژ (گیانـ.)[بزن + مـێژ][باک] بڕ: بزنمژ

بزنۆکـە (نا. ل)[بزن + ئۆکـە] چووک کـراوەی بزنە هـەر بەم مـانـایە. :: بزنۆکە و مەڕۆکە.

بزنەدۆخـە (نا. ل)[بزن + ئە + دۆخ + ئە] ئەو بزنەی کە خـاوەن بزن بۆ ئەربابی دەنێرێ هـەتا شیـر و ماسـتەکەی بـخوا و دوای ویشـک کـردنـی شـیــرەکــەی بۆی دەگەڕێتەوە.

تێبینی: دۆخ لە ڕەگی دەئۆک ـ ی ئێرانی کۆن و دۆختەن ـ ی پەهلەویی و دۆتن و دۆشین ـ ی کوردیی کەوتوە. (بڕ: دۆشین و دۆ2)

بزنەڕیشە (گیا.)[بزن + ئە + ریش + ئە] گیایەکە بەهاری لە سەر ڕێگا و ڕەقەن دا سەوز ئەبێ، گەڵای وەکوو کەوەر باریک و درێژ و گوڵێکی شین و کاری هەیە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥). گیایەکی بەهارییە، گەڵای وەکوو شویت وایە، بنجێکی بچووکی هەیە (خاڵ ب ١ ل ١٢٠).

بزنەڕێ (نا. ل)[بزن + ئە + ڕێ] ڕێگایەکی باریک، ڕێچکە، کوێرەڕێ، ئاهەڕێ.

بزنە قسر (گیانـ.)[بزن + ئە + قسر] بزنێکی کە ساڵێک نەزابێ.

بزنەکوڕانە (نا. ل)[بزن + ئە + کوڕ + ئانە] بزنێکە کە ڕەعیەت و مەڕدار پێشکێشی ئاغایان دەکرد کاتێک کە کوڕی دەبوو.

بزنەکێفی (گیانـ.)[بزن + ئە + کێف + ئی][ئەر] بڕ: بزنە کێوی

بزنەکێویی (گیانـ.)[بزن + ئە + کێو + یی] ١ـ گیاندارێکی گیاخۆرە وەک ئاسک دەچێ، شاخی بەرەو دواوە گەڕاوەتەوە، مووی کورتە، لە کوێستان دەژی و ڕاوچی بۆ گۆشتەکەی ڕاوی دەکەن، Cervus capreolus ناوی لاتینی ئەم گیانلەبەرەیە. ٢ـ (مجـ.) شاخەوان و بەردەوانی لێهاتوو. ٣ـ (مجـ.) منداڵ یا کەسێک کە زۆر بە سەر دیوار و شوێنی بەرزەوەیە. & بزنە کێفی.

بزنەگەل (نا. ل)[بزن + ئە + گەل] کۆمەڵێک بزن بە یەکەوە، ڕانی بزن.

بزنەمەرەز (گیانـ.)[بزن + ئە + مەرەز] بزنێکە کە لە جیات موو مەرەز لەشی داپۆشیوە کە جۆرێک مووی نەرم و جوانە و پتر بۆ جل و بەرگ کەلکی لێوەردەگرن. (بڕ: مەرەز)

بزنەوەس (نا. ل)[بزن + ئە + وەس] مەشکەیەک کە لە پێستی بزن کرابێ.

بزنێری (نا. ل)[بز3 + نێری] گیایەکی کوێستانی بەهارییە، گوڵێکی سپی واشی هەیە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٥).

بزواندن (چا. م) بڕ: بزاوتن

بزوت (نا.)[باک] بڕ: بزووت

بزوێن (نا.)[لە: بزووتن] ١ـ پیتی دەنگداری ئەلفوبێ وەک (ئا، ئۆ، ئێ، ئوو

و ...). ٢ـ مـــانای بزوێنـەر دەدا. ※ بن بزوێن.

بزوێنـەر (؟)[لە: بـزووتن] هـۆیـەک یا کـەسـێک کـە هـاندەری بزاوتن و جـووڵە کردنە.

بزۆت (نا.) بڕ: بزووت

بزۆز (ئان. فا)[لە: بزووتن] ١ـ کەسێک کـە لە سـەر جـێـی خـۆی ناتوانـی ئارام بگرێ و هـەر دەجـووڵێـتـەوە. ٢ـ منداڵی هار و هاج کە حەجمینی نیە و دەست لە کەل و پەلی ماڵ وەردەدا، دەست بزێو. & بزووک، بزێو.

بزۆک [1] (ئـان. فـا)[ب2 + ز (زان) + ئۆک] ١ـ ژنێک کە زۆر زگ و زا دەکا. ٢ـ گیاندارێک کە هـەموو ساڵێ زاوزێ دەکا. // نەزۆک، قسر.

بزۆک [2] (ئـان. فـــا)[بز (بـزووتـن) + ئۆک] بڕ: بزووک/١.

بزوو (گیا.)[باک] بڕ: بووز1

بزووت (نا.)[بـاک: بزۆت، بـزوت ـ ناو: بـزووت، بزۆت، بـزووتک] دارێک کـــە بـە تەواوی نەسووتاوە و سـەرەکەی هێشتا ئاگــری پێـــوە مـــاوە، ســـەرکـــەبزۆت، سەلکەبزووت، سەرەبزووت.

تێــبــینی: بزووت و بـزۆت لە چاوگی سـۆچەت sočat ـ ی هیندی باسـتـان و سەئۆک saok ـ ی ئەویستایی بە مانای ســـووتان کـــەوتوە و دوو پیـــتی س و ز ئاڵوگـــۆڕیان بـە ســـەر داهـاتوە کـــە لـە کوردیی دا وێنەی زۆرە.

بـزووتـک (نـا. ل)[بـزووت + ک] بـڕ: بزووت

بزووتن (چا. ل)[بـاک: بزووتـن ـ نـاو: بزووتن، بزوون] ١ـ جـووڵانـێکی کـەم هـەر لە سـەر جێگەی خۆ، جـووڵان، بزوون. ٢ـ ســەرەتای دەست پێکردن. ※ ســەرمــا بـزووت و لەوە بـە داو دەبـێ جلی گــــەرم دەبەر کەین.

تێبینی: بزووتن لە چاوگی ڤەز vazی ئەوێسـتـایی و ڤـەزییـتـەنی پەهلـەویی بە مـــانای راکـــردن، بەزین و جـــووڵانـەوە کەوتوە.

بزووتنەوە (چا. ل)[بزووتن + ئەوە] ١ـ جـووڵانەوە لە سـەر جێی خـۆ. ٢ـ خـەبات و جووڵانەوەی سیاسی.

بزووز (گیانـ.)[؟][باک] بڕ: مۆرکە

بزووزک (گـیـانـ.)[بزووز + ک][باک] بڕ: مۆرکە

بزووک (ئان. فـــــا)[بز (بزووتن) + ئووک] ١ـ کـەسـێک کـە لە کـاران دا بە دەست و بردە و خـــۆ هەڵدەســـووڕێنێ، زیرەک، بزۆک2. ٢ـ بڕ: بزۆز

بزوون1 (چا. ل) بڕ: بزووتن

بزوون2 (نا.)[باک] بڕ: بووزوو

بزە1 (نا.)[ناو: بزە ـ باش: بزە ـ هەو: بزە] جـــۆرێک کـــەنینی بێـــدەنگە، زار ناکـــرێتـــەوە و تەنیـــا لێـــوەکـــان لێک دەکشێنەوە و حاڵـەتەکەی لە روخسار دا خـــــۆ دەنوێنێ، زەردە، زەردەخـــــەنە، بزەخـــەنگ. ~ **کـــردن:** پێکـەنین بـە بێـدەنگی. ~ **گـرتن:** بزە هاتنە سـەر لێـوان، پێکـەنین بە سـووکی. ~ **هاتن:** بزە گـــرتن، پێکـەنین بـە بێـــدەنگی بـۆ خـۆشـی یا بۆ تەوس. ~ **نیشـتنە سەر لێـوان:** بزە کـردن، پێکەنین بـە سـووکی، بزە هاتنە سـەر لێـوان. ~ **هاتنە سەر لێوان:** بزە کردن، پێکەنین بە سووکی.

تێـبـینی: بزە دەگـەڵ وشـەی بسکە هەریەک وشـەیە و جێـگۆڕکە و ئاڵوگـۆڕی دوو پیـــتی « ز » و « س » ی بـە ســـەر داهـاتوە. و ماناکـەشی لە جووڵەی سمێڵ یا بلـێن بسکەی سـمـێڵ کـەوتوە و لە دوایی مانای سەربـەخۆی پەیدا کردوە و هەر دووکیشیان لە ڤەز ـ ی ئەوێستایی کەوتوون. هس: بسکە1

بزە2 (گیانـ.)[هەو ـ زا] بڕ: بزن

بزەخـەنگ (نا. ل)[بزە1 + خـەنگ] [باش] بڕ: بزە1

بزەڵە1 (گـیانـ.)[بزە (بازە1) + ڵە] ١ـ بێـچـووی بەراز، کـوودەڵە، چۆخـەبازەڵە، بازەڵە، خـڕنە. ٢ـ بێـچـووی گـیـاندار کـە گەورە بووبێ و پێگەیشتبێ. ~ **بوون:** پێگەیشتن و گـــەورە بوونی بێـــچـــووی گیاندار.

بزەڵە2 (گـیـانـ.)[بز3 + ئەڵە][هەو] بێچووی بزن، گیسک.

بزەڵەڕە (گـیـانـ.)[بز3 + ئە + ڵەڕ + ئە][باش] بڕ: بزنڵەڕ

بزی (گیا.)[باک] بڕ: بووز1

بزیا (گـیـــانـ.)[بز3 + ی + ئا][زا] گیسک، گیسکەمێ.

بزیە (گـیـــانـ.)[بز3 + ی + ئە][زا] گیسک، گیسکەنێر

بزێ (گیانـ.)[ب2 + زێ2] گوێلکەمێی سێ ســاڵە، ســاڵی دوای بەرکـەڵ. // بەرنیر.

بزێک (گــیــانـ.)[بز3 + ئێک][زا] گیسک، گیسکەنێر.

بزێکە (گیانـ.)[بز3 + ئێک + ئە][زا] گیسکەمێ.

بزێو (ئان. فـــا)[لە: بزووتن] ١ـ بە ناوەوە دەلکێ و مـانای بزوێنەر دەدا. ⁂ سەربزێو، دەست بزێو. ٢ـ بڕ: بزۆز

بژ¹ (نا.)[ئەو: بەرێشــە ـ پەهە: بۆش، بوش. باک: بژی، بوژی، بێژک ـ ناو: بژ ـ زا: بەش] ١ـ ریزەی مـــووی ســـەر ملی ئەسپ و شێر، یاڵ، یاڵ و بژ. ٢ـ کاکۆڵ. ٣ـ تیژایی گوڵە گەنم و جۆ، داسوو. ٤ـ مــووی راست وەســتــاو، زیک، گـرژ. ٥ـ (ئان.) پرژ، بڵاو. **~ بوونەوە:** ١ـ مووی سـەر کـە درێژ و بڵاو بووبێـتـەوە. ٢ـ بڵاو بوونـەوەی گـیــا و گــوڵ لە ســەر بنجی خۆی. **~ وەستان:** زیک بوونەوەی موو لە ترسان.

بژ² (نا.)[؟][باک] ١ـ مەیل، ئیشـتیا. ⁂ بژا خوە ناچە نان. ٢ـ ویست، نەفس.

بژار (نا.)[لە: بژاردن] ١ـ گیای زێدەی نێــو شــیناوەرد و باخــچــە کــە دەبێ هەڵقـەندرێ، گـیـابژار، بژارە، کـاخ. ٢ـ کاری هەڵکەندن و خاوێن کردنەوەی گیاو گـۆڵی زێدە. ⁂ سبـەی باخــچـەکـە بژار دەکـەم. ٣ـ کـاری خـۆ دۆزینی مـرۆڤ و باڵندە. ٤ـ ژمـار، ئەژمـار، حـسـێب. ⁂ گـــوێز بە بژار بکرە! **~ کـــردن:** ١ـ هەڵقەندنی گیا بژار. ٢ـ ژماردن. ٣ـ خۆ دۆزین، پشکنین.

بژارتن (چا. م) بڕ: ژماردن

بژارچن (نا. ل)[بژار + چن] ئامـرازی گیابژار هەڵکەندن، پیشک، گیاکەن.

بژاردن (چا. م)[بـڕ: ژمـــــاردن] ١ـ حـسـێب کـردن، ژمـارە کـردنی شت. ⁂ بزانم دەتوانـی هـەتـا دە ببــــژێری. ٢ـ قـەبووڵ کـردنی تاوان و سزا دانـەوەکـەی بـە پارە یـا کـــــڕینـەوە. ⁂ هـەر چـی شــــووشـــەی شکاندبوو بۆم بژارد. ٣ـ خـاوێن کردنەوە و جیا کردنەوەی بەرد و چەت لە دانەوێلە، بژارتن. ⁂ ئەو برنجـە ببژێرە با سازی کەم.

بژاردنەوە (چا. ل)[بژاردن + ئەوە] ١ـ ســـــەر لە نوێ بژاردن. ٢ـ قــــەرەبوو کردنەوە، تێهەڵێنانەوە، تۆڵە بۆ کردنەوە. ٣ـ [ئەر] خـەون گـێـڕانەوە، گـێـڕانەوەی خەون.

بژاردە (نـا. مـــــفـ.)[لە: بژاردن] ١ـ بژێردراو، ژمـاردراو، بژارە. ٢ـ کـەس و شـتی کـەم وێنە و دەست نیشـان کـراو،

هەڵبژاردە.

بژارکـــەر (نا. فـا)[بژار + کـــەر3] کەسێک کە گیابژار و گیای زێدەی باخچە و مەزرا هەڵدەقەنێ.

بژاره (نا. چا)[بژار + ئـە] ١ـ بژاری گیای زێدە، گیابژار. ٢ـ خۆ دۆزین و رێک و پێک کردنی پەڕ و باڵ بە دندووک. ٣ـ راست و ریس کردنی رایەڵ لە لایەن جۆلاوە. ٤ـ بژێردراو، بژاردە. ٥ـ [ئەر] وەرگێڕان لە زمانێکەوە بۆ سەر زمانێکی دیکە. ٦ـ خەیالاتی شەوانە کە دەبێتە هۆی خەو لێنەکەوتن. ~ **کردن:** (کنـ.) خەو لێنەکەوتن لەبەر خەیاڵێک کە دە مێشک دایە. ؛؛ ئەوشۆ تا بەیانی هەر بژارەم کرد و نەمتوانی تاوێک بخەوم.

بژاڵ (نا. ل)[بژ1 + ئاڵ4][ئەر] ١ـ ئیشکەڵی دار و درەخت. ٢ـ پووش و پەلاشێک کە دوای دارەڕا دەخرێتە سەربان و لە پاشان گڵەبان دەکرێ. & هەژگ، هەژگەڵ، پژاڵ.

بژاندن (چا. م)[لە: بژ2][باک] ئیشتیا چوون، دڵ بردن، مەیل لێبوون، مرخ چوونە سەر، ئەڵها کردن.

بژانگ (ئا.) بڕ: برژانگ

بژبژە (گیانـ.)[بژ1 + بژ1 + ئە] ١ـ جۆرێک جاڵجاڵۆکەی نێو ماڵانە، لەشی بە قەرا جاڵجاڵۆکەیە بەڵام پێیەکانی چووکترن. ژاری نیە و بێ ئازارە و گیانداری چووکەی وەک مێش و مێشوولە دەخوا، Hyptiotes paradoxus ناوی لاتینی ئەم جانەوەرەیە، مێشەگرە، مێشەگیرە، پەسپەسەکۆڵە، پەسپەسکەرە، پەسپەسەکەرە. ٢ـ بڕ: هەڵەپەزە

بژکۆژ (نا.)[باک] بڕ: بشکۆژ

بژوێن (ئان.)[؟] حاڵی دەشت و لەوەڕگەیەک گیاوگۆڵی زۆر بێ، زەمەند. **جێ ~ بوون:** (کنـ.) جێگە خۆش بوون، جێ زەمەند بوون.

بژۆڵ (ئا.) بڕ: برژانگ

بژە[1] (ئا.)[زا] بڕ: برژانگ

بژە[2] (گیانـ.)[زا] بڕ: بزن

بژی (ئا.)[باک] بڕ: بژ1

بژیشک (نا. ل)[ب2 + ژی + شک] کەسێک کە بە نەخۆش را دەگا و شارەزای نەخۆشییە و دەوا و دەرمان دەنووسێ، حەکیم، دوکتور.

بژیو (نا. ل)[ب2 + ژی + و] ئەوەندە داهات و خواردەمەنییەک کە مرۆڤ یا

گـــيــــاندار بـۆ زيندوو مــــانەوە و ژيـان پێويستى پێيەتى، مايەى ژيان.

بـژيــوە (نـا. ل)[ب2 + ژى + وە] بـڕ: بژيويى. ⁂ بە يەكجـاريو بە جێ نـايەڵم، لەوڕۆوە زەخـيــرە و بژيوەى حــەو ســاڵو مـاوە (سـەعيـد و مـيرسـيـوەدين ل ٨٧) ئارامـى دڵەكـەم چـەپكێكم لەو گـوڵانـە بۆ پكە حـەواڵە/ تا بۆنـى ئەو گـوڵە ببێ بە بژيوەى دڵم (لاس و خەزاڵ ل ٦٤).

بژيويى (نا. ل)[بژيو + ئى] كەرەسەى پێـداويسـتى زيندوو مـانەوە و پـێ ژيانى مـــــــرۆڤ وەك ئـارد و ئـازووقـــــــە و خـواردەمـەنى، بژيوە. ⁂ پياوكە دەبێ بۆ ئەو مـانگە بيرێك بكەيەوە بژيوييمـان دە ماڵ دا نەماوە.

بژێر (ئان. فــا)[لە: بژاردن] بـە ناوەوە دەلكێ و مـاناى بـژێردراو دەدا، ژمـێر. ⁂ دانبژێر، شوكرانەبژێر.

بژێك (گـيـانـ.)[بژ (بز3) + ئێك][زا] گيسك، گيسكەنێر

بــس (نــا.) ١ـ بــڕ: بـســت. ٢ـ بــڕ: بستە1/١.

بست (نا.)[ئەو: ڤيى تـەسـتـەى ـ پەھ: ڤـيـتـيـست، ڤـيـديست، ڤـيـتـەست. لۆر: بێگێس ـ فـــــار: بدست. باك: بست، بۆست، بـهــۆست، بـوهست ـ ناو: بـس، بـست، بـنگس، بـنگووس، بـۆست ـ بـاش: بگس ـ هەو: بنگۆس، بونگەسـە، ويەسـە] ١ـ ئەندازەيەكـە بـۆ پێـوان، پـەنجـەكـانى دەست لێك دەكـــرێنـەوە و لـە ســــەرى قـامكى گەورە هەتا ئـاخرى قـامكى تووتە دەگـرێ و رادەكـەى بە دەسـتـى گـەورە و چووك دەگـۆڕدرێ، ڤينجـە، ڤينجـەو. ٢ـ بڕ: بستە1/١.

بســـــتك (نـا. ل)[بست + ك] بـڕ: بستە1/١ و ٢.

بســـتــوو (نا. ل)[بست + ئوو] ١ـ كلكەى كـێـو كـە چەمــاوەوتەوە ســەر دەشـتــايى و چى واى نەمــاوە تێكەڵ بە دەشت بێ، ملـە، ياڵ، گـــردەشـــان. ٢ـ تەپۆڵكەيەكى بەرزايى و درێژايى كەم بێ. ٣ـ بڕ: بستە1/١.

بســــتــــە[1] (نـا. ل)[بست + ئە] ١ـ شـــيـــشـــيكى ئاسنى درێژ و پان و ئەسـتـوورە، سـەرێكى لە تـۆپى پەڕەدارى ئاش هەڵدەكێشرێ و سەرەكەى ديكە لە كــونى تـەورە دەخــرێ و بە هـێــزى ئاو كـاتێك تۆپەكـە وەگـەر دەكـەوێ، بسـتـە دەسـووڕێنى و ئەويش بەرداشى سـەرەوە وەگەڕ دەخا، بڵۆسك، بڵسك، بلووسك،

بست/٢، بس/٢، بستوو/٣، بستک. ٢ـ پارچە ئاسنێکی پانە، بە سەر تەندوور یا ئاورگ دا رایەڵی دەکەن و مەنجەڵ و دیزەی لە سەر دادەنێن، بستک، بلووسک. ٣ـ تەقەی قامک، چەقەنە، پل. ~ **لێدان:** چەقەنە لێدان، پل تەقاندن.

بستە 2 (گیا.) بڕ: پستە

بستەباڵا (ئان. ل)[بست + ئە + باڵا] کەسێک کە باڵای کورتە، قوڵە، چڵەنۆک، باوەعومرە، باوەقۆرەت.

بسک (نا.)[باک: بسک ـ ناو: بسک ـ هەو: بسک ـ زا: بسک، بسکە] ١ـ مووی سەر لاجانگی ژنان، ئەگریجە. ٢ـ پرزە و کاکۆڵی سەر گەنمەشامی. ٣ـ کاکۆڵ، پەرچەم. ٤ـ (مجـ.) کاکۆڵ و زولفی گیاوگۆڵ. ⁞⁞ پێش ئەوەی شنەی بەیانی / بسکی بەرەزا ببزێوێ (تاریک و روون ل ١٨٥).

بسکە 1 (نا.) نیشانەی بە دەماغی و دڵخۆشی لە روخسار دا، بزە. || **بسکەی سمێڵ:** دڵخۆشی و کەیفخۆشی وەها کە سمێڵەکان جووڵەیەکی کەمیان بێ، تووکەی سمێڵ. ***بسکەی سمێڵ هاتن:** دڵخۆش بوون و کەیف ساز بوون لە بەر هەر هۆیەک، تووکەی سمێڵ هاتن. ⁞⁞ ئەوە چ باسە کاکە هەر بسکەی سمێڵانت دێ!

تێبینی: بسکە چ پەیوەندی بە سەر بسک ـ ەوە نیە. بسکە دەگەڵ وشەی بزە هەر یەک وشەن و دوو پیتی « س » و «ز» جێگۆڕکەیان کردوە. بسکە و بزە هەردووکیان لە ڤەز vaz ی ئەوێستایی بە مانای جووڵە کردن و بزووتن کەوتوون و لە بسکە دا ئەو جووڵە ناسکەیە کە بە لێوەکان دەدرێ یا بە گشتی سمێڵ جوولەیەکی کەم دەکا. (هس: بزە)

بسکە 2 (نا.)[زا] بڕ: بسک

بسکەبسک (نا. ل)[بسکە1 + بسک] بسکەی پەیتاپەیتا، زۆر دڵخۆش.

بسمار (نا.) بڕ: بزمار

بسمارە (نا. ل)[بسمار + ئە] بڕ: بزمارە/١

بشاڤتن (چا. م)[باک] بڕ: پشاوتن

بشقول (نا.)[باک] بڕ: پشکەڵ

بشکاڤتن (چا. ل)[باک] ١ـ بڕ: پشکووتن. ٢ـ پشکنین، هەڵوەشاندنەوە، لە باڵ یەک دەرهێنان، لێک کردنەوە.

تێبینی: بشکاڤتن کە لە زاراوەی باکووریی دا بە هەر دوو مانای

پشکووتن و پشکنین دێ و لە راستیش دا هەر یەک سەرچاوەیان هەیە و لە دوایی مانای جیایان پەیدا کردوە.

بشکوڵ (نا.)[باک] بڕ: پشکەڵ

بشکۆژ (نا.)[باک] ١ـ غونچە. ٢ـ دوگمە، قۆپچە، پژکۆژ، بژکۆژ.

تێبینی: بشکۆژ، بژکۆژ و پژکۆژ لە رەگی بشکاڤتن و پشکووتن دەکەون.

بعیڤ (نا.)[باک] بڕ: بادام

بغورد (نا.) بڕ: بخوور

بڤ (نا. د) وشەیەکە بۆ ترساندنی منداڵی ساوا لە شتێک کە جێی مەترسی هەیە، بڤە.

بڤر (نا.)[باک] بڕ: تەور

بڤە (نا. د) ١ـ بەرگری و مەنع لە منداڵ بۆ دەست لە شتێک نەدان. ٢ـ (مجـ.) مەترسی، خەتەر. ؛؛ ئەمن خۆ لەو کارە بڤەیەی نادەم، دەترسێم تووشی گرتن بێم.

بکوژ (ئان. فا)[ب2 + کوژ] ١ـ کەسێک کە خەڵک بکووژێ، قاتڵ، پیاوکوژ. ٢ـ تاجییەکی کە باش راو بکا. ٣ـ (مجـ.) بە دەستەڵات و بە بڕشت.

بگار (نا.)[ئەر] بڕ: بوار

بگاردن (چا. م)[بڕ: بواردن][ئەر] ١ـ بواردن، هەڵبواردن. ٢ـ تێپەڕاندن، تێپەڕین.

بگارە (نا. ل)[بگار + ئە][ئەر] بڕ: بوارە. ~ **دان:** بڕ: بوارە دان

بگربگر (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ب + گر(گرتن)] بڕ: بگرەوبەردە. ؛؛ پاشی بیست و پێنج شەوەی لە شارەکەی کۆنە موسڵێ دەبۆوە بە بگربگر و جاڕ کێشانە (سەعید و میرسێوەدین ل ٩١).

بگردگ (نا. مفـ.)[لە: بگاردن] [ئەر] بڕ: رابوردوو

بگردن (چا. م)[ئەر] بڕ: بووردن

بگرەبگرە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + ب + گر(گرتن) + ئە] بڕ: بگرەوبەردە. ؛؛ لەو بگرەبگرە، داد و بستێنە / دایکی بە گریان شامی بۆ هێنا (بارام و گوڵندام ل ٥٦).

بگرەوبەردە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + و + بەر + دە (دان)] شێواوی و ئاڵۆزی و هات و هاواری کۆمەڵێک بە یەکەوە، هەنگامە، هەراوبگر، هەراوهوریا، بگربگر، بگرەبگرە،

بگرەوبێنە.

بگرەوبێنە (نا. ل)[ب + گر (گرتن) + ئە + ب + ئێن (هێنان) + ئە] بڕ: بگرەوبەردە. ⁂ کوا قاوە و قلیان، پیاڵەی فەغفووری / کوا بگرە و بێنەی حاکم دەستووری (بارام و گوڵندام ل ١٠٨).

بگێڕ (نا. فا، ئان. فا)[ب2 + گێڕ1] کەسێک کە لوا دەپەستێوێ و لباد ساز دەکا، کارگەچی، نمەدماڵ، نەووگماڵ.

بگێڕیی (حم.)[بگێڕ + ئیی] کارێک کە نمەدماڵ دەیکا، کارگەچێتی.

بلا (ئام.)[باک ـ ئەر] بڕ: بڵا

بلالووک (گیا.)[باک] بڕ: بەڵاڵووک

بلام (نا. ل)[بل (بەر) + ئام] قایشێکە لە تەنگەی ئەسپی سەرکێشەوە لە لغاو قایم دەکرێ بۆ ئەوە کە ئەسپ سەری هەڵناوێ یا سوار هەڵنەگرێ، بلاو. ⁂ هیوای بەختەوەری ئەهات زیاد بێ بەڵام دێوەزمەی شەڕ / بە چوارناڵ ئەوە وەک ئەسپی سەرکێشی بێ بلام دێ (هێدی ل ٣٨١). (بڕ: تێبینی: بەرمامک)

بلامک (نا. ل)[بڵ (بەر) + مامک][باک] بڕ: بزمک.

بلانە (ئام.)[ئەر] بڕ: بڵا

بلاو[1] (نا.)[ئەر] بڕ: بلام

بلاو[2] (ئان. فا)[ب2 + لاو (لاواندنەوە)][ئەر] کەسێک کە بە مردوو هەڵدەڵێ، لاوێنەری مردوو.

بلبل (نا.) بڕ: بولبول

بلچ (گیا.)[؟][ئەر] ١ـ دارێکی خۆڕسک و لک دڕکاوییە، هەندە بەرز نابێتەوە، گوڵی سپی و بۆنخۆشن، لە کوردستان زۆرە، بەرەکەی دەمەوە پاییز دەگا و دوو رەنگی سوور و زەردی هەیە، Crataegus melanocarpa و crataegus oxyacantha ناوی لاتینی ئەم دارەن. ٢ـ بەری ئەم دارە کە بە قەرا فندقێک دەبێ و بە رووتی دەخورێ. & گێوژ، گۆیژ، بلچی.

بلچەزەردە (گیا.)[بلچ + ئە + زەرد + ئە] گێوژی زەرد.

بلچەسوورە (گیا.)[بلچ + ئە + سوور + ئە] گێوژی سوور.

بلچی (گیا.)[هەو] بڕ: بلچ

بلسک (نا.)[زا] بڕ: برووسک

بلق (نا.)[باک] بڕ: بڵق

بللوور (نا.) بڕ: بلوور

بلند (ئان.)[باک] بڕ: بڵند

بلوار (نا.)[فـــــەر: boulevard] شەقامی گەورە کە نێوەراستەکەی بە شیناوەرد و دار و چیمەن خۆش کراوە.

بلوین (نا.) بڕ: بلوێر/٢.

بلوێر (نا.) ١ـ ئامرازێکی مۆسیقای کوردییە لە قامیش ساز دەکردرێ، حەوت کونی هەیە، بلوور2، لوولە، لوولک، لولی، پلوور. ٢ـ لوولەیەکی چێوی داتاشراو و تایبەت ساز کراوە، لە بن بێشکەی منداڵ دەیبەستن، کاتێک منداڵی نێو لانکە میز دەکا پێی دا دەچێتە نێو تەنەکەیەک (ئاوخانە) و خۆی پیس ناکا، لوولک، بلوین، بلوور. ~ **بۆ گا لێدان:** (کنـ.) قسە کردن بۆ کەسێک کە چ تێنەگا. ~ **بەزاندن:** خۆ رزگار کردنی منداڵ لە بلوێری نێو لانکە و میز دەبنە خۆ کردن. ⁂ ئەوە چەند شەوە ئەو منداڵە بلوێری دەبەزێنێ و میز دە بنە خۆی دەکا. ~ **ژەنین:** دەنگ دەرهێنان لە بلوێر بە رێک و پێکی، بلوێر لێدان. ~ **لێدان:** بڕ: بلوێر ژەنین. **بە بلوێری کەسێک هەڵپەڕین:** (کنـ.) بە قسە و مەیل و هەوای کەسێک جووڵانەوە. || **بلوێری شەیتانی:** (کنـ.) زمانی لووس و هەڵخەڵەتێنەر. ⁂ جا چاو بەو منداڵییەوە چلۆنمان کڵاو لە سەر دەنێ زمانی دەڵێی بلوێری شەیتانییە!

تێبینی: زەبیحی ریشەی ئەم وشەیەی بڕۆتەوە سەر لووراندن.[ب + لوێر (لووراندن)] (بڕ: قامووس ب ٢ ل ٩٤). بە بڕوای من بلوێر و هاوتاکانی گشتیان لە وشەی لوولە کەوتوون بە لەبەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕی پیتی « ل » و « ر » دەگەڵ یەکتر.

بلوێربەزێن (ئان. فا)[بلوێر/٢ + بەزێن] ١ـ منداڵێک کە لە نێو لانکە دا خۆی دەجووڵێنێتەوە و خۆ لە بلوێر رزگار دەکا و میز دە بنە خۆی دەکا. ٢ـ (کنـ.) هار و هاژ ، دانەسەکناو و بزۆز. & بلەربەزێن.

بلوێرپێچ (نا. ل)[بلوێر/٢ + پێچ] پارچە پەڕۆیەک کە لە لێواری بلوێری لانکەی دەپێچنەوە هەتا نێوگەڵی منداڵی ئازار نەدا، بلوێرپێچک.

بلوێرپێچک (نا. ل)[بلوێر/٢ + پێچ + ک] بڕ: بلوێرپێچ

بلوێرژەن (ئان. فا)[بلوێر/١ + ژەن] کەسێک کە شارەزای بلوێر لێدانە، بلوێرئەنگێو، لوولەژەن، لوولکژەن،

پلووڕژەن.

بلوێرئەنگێو (ئان. فا)[بلوێر/١ + ئەنگێو] بڕ: بلوێرژەن

بلۆق (نا.)[پەھ: ئاپیلەک] ١ـ پۆڕگێکی ئاودارە کە لە بەر سوانی پێستی دەست و پەل بە ئامرازێکی وەک پێمەڕە سەر هەڵدەدا، یا ئەوە کە بە سووتان و ئاوی کوڵیو وە لەش کەوتن ئەم پۆڕگە پەیدا دەبێ، ئاوڵە/٢، تلۆق، گۆزاوڵە، پفکە. ٢ـ [باک] پۆرگ. ٣ـ [باک] بڵق. **~ کردن:** پەیدا بوونی بلۆق لە سەر پێستی لەش لەبەر هەر هۆیەک.

بلۆک (نا.)[فەر: bloc] کۆمەڵە وڵات و دەوڵەتێک کە یەکیەتییەک بۆ مەبەست و ڕێبازێک پێک بێنن. ﷼ بلۆکی ڕۆژاوا، بلۆکی کۆمۆنیزم.

بلۆمە (نا. ل)[بل (بەر) + ئۆمە][باش] بڕ: بزمک. هس: بەرمامک

بلوور[1] (نا.)[پەھ: بێلوور لە یون: be-ryllos] ١ـ کانییەکە وەک شووشە روونە لە کان دەریدێنن و دەیتاشن. ٢ـ مادەی دەسکردە کە وەک بلوور سازی دەکەن، کریستاڵ، بللوور. ٣ـ شووشەی سەر لامپا، شووشەچرا، شووشەلامپا. ٤ـ (مجـ.) ئەندامی ساف و بێگەرد و جوان. ﷼ گەردن بلوور.

بلوور[2] (نا.) بڕ: بلوێر/١ و ٢.

بلووریی (ئان. ل)[بلوور + ئیی] ١ـ هەر شتێکی لە بلوور ساز کرابێ. ٢ـ هەر چی کە لە باری ڕەنگ و ورشەوە وەک بلوور وابێ. ٣ـ (نا.) پارچەی سپی لە لۆکە ساز کراو کە بۆ کراس و دەرپێ و کفن کەلکی لێوەردەگرن، مەرمەڕشا، هومایيل.

بلوورپین (ئان. ل)[بلوور1 + ئیین] هەر چێک کە پێوەندی بە بلوورەوە هەبێ، سازکراو لە بلوور.

بلووسک (نا.) بڕ: بستە1/١ و ٢

بلووک (نا.)[؟] ١ـ بەش، دەستە، کۆمەڵ. ٢ـ کۆمەڵێک گوند و دێی ناوچەیەک. ٣ـ بەشێک لە سپای عوسمانییەکان.

بلوول (نا.)[باک] لوولەی ئافتاوە و مسینە.

بلەربەزێن (ئان. فا)[بلەر (بلوێر) + بەزێن][ئەر] بڕ: بلوێربەزێن

بلەوەز (نا.)[عەر: بوالهوس] ١ـ کەسێک کە گوێ ناداتە قسەی کەس و هەر بە قسەی خۆی دەکا، لاسار. ٢ـ

مــرۆی مـڵــهـورِ و زاڵم، دیکتـــاتۆرِ. ٣ـ هەوەسباز.

بلیـارد (نا.)[فەر: billard] جۆرێک یاری گــەورەســاڵانە، مــیـزێکی پانـە بە ئەندازەی تایبەتی کە شـەش کونی تێدایە و بە گۆیەکی چووکی خڕ کۆمەڵە گۆیەکی دیکەی بە دارێکی درێژ تێداوێن.

بلیت (نا.) برِ: بڵێت

بلیمەت (نا. ـ ئان.)[عەر: بوالهمة] ١ـ مــرۆڤی زۆرزان و هەڵکەوتوو، نابغــە. ٢ـ منداڵی زۆر زان، منداڵێک کــە پتــر لە تەمەنی دەزانێ، سۆدرە.

بلیـــۆن (ژ.)[فـــەر: billion] هەزار ملیۆن، ملیارد.

بلێچ (نا.)[باک] برِ: برووسک

بـڵ (ئـان.)[؟] ١ـ زۆر نــەرم، شـل. ٢ـ میوەیەکی شـەق کە پتر لە رادە گەیشتبێ و نـەرم بـووبـێ و تـامـی گــــــۆڕابـێ. ∷ شـووتی بڵ، هەناری بڵ. ٣ـ مـەمکێک کە وەک پێـشـوو تورت و شـەق نەمـابێ و بە تەواوی نەرم بـووبێ. ~ **بوون:** پتـــر لە رادە نـەرم بـوون و لە کـــەلک کـــەوتن، نەمانی تورتی و شـەقی.

بڵا (ئام.) ١ـ ئەمری چاوگی هێشتن یا هێـڵان، بێڵـە، بهێڵـە، ئیزن بدە، لێگەرێ، دەبا. ٢ـ ئامـرازی شـەرتە. ∷ بڵا بیبـینم دەزانم چی لێـدەکـەم. & بلا، بەڵا، بەرا، با5، بلانە، بڵانە.

بڵاچە (نا.)[باش] برِ: برووسک

بڵاڵووک (گیا.)[ئەر] برِ: بەڵاڵووک

بڵاڵووکە کێـفیلە (گیـا.)[بڵاڵووک + ئە + کێف + ئیلە][ئەر] برِ: بەڵاڵووک

بڵامـک (نـا. ل)[بڵ (بـەر) + مـــامک] [باک: بلامک ـ ناو: بڵامک ـ باش: بلۆمە] برِ: بزمک. هس: بەرمامک

تێبینی: بڵامک و هاوتاکانی هاومانای بزمک ـ ن بەڵام لە باری ریشـەوە دەچنە سـەر بـەرمامک هەرچەند ماناکـان بۆ دوو شتی جیاواز دەکوترێن.

بڵانە (ئام.)[ئەر] برِ: بڵا

بڵاو (ئـان.)[بـاک: بـەلاڤ ـ نـاو: بـڵاو، بـراو ـ باش: بـڵاو ـ هـەو: ولاو، وەڵاو ـ زا: ڤـلا] ١ـ شــتی بە کـۆمــەڵی لێک پرژاو، پەخش. ٢ـ رۆیشــتنـی دەنگ و قــســە و بـاس بـۆ دوور و دەورووبـەر. ~ **بـوون:** لێـک پـرژان، لێک دوور بـوونـەوە، پـەخش بـوون، بـڵاو بـوونـەوەی/١. ~ **بوونـەوە:** ١ـ بـرِ: بــڵاو بــوون. ٢ـ دەنــگــدانــەوەی

دەنگۆ، شـــایع بـوون. ⁂ وا بڵاو بۆتەوە گــۆیا ژنەکـــەت تەڵاق داوە. ٣ـ دابـەش بوونی نووسـراوە و هـەر شـتێکی دیکەی لـەم بابـەتـە لە نێــو خـــەڵک دا، پەخش بوونەوە. ⁂ حـەسـەن زیرەک نزیک سـەد شـریتی بـڵاو بووتەوە. ٤ـ پێ گـەیشـتنی دەنگ و رەنـگی کـەرەسـەی راگـەیاندنی وەک رادیۆ و تلـویزیۆن. ~ **کـردن:** پرژ کـــردن و لێک دوور کـــردنەوە، پەخش کردن، بڵاو کردنەوە/١. ~ **کردنەوە:** ١ـ برِ: بـڵاو کـردن. ٢ـ راگـەیاندنی دەنگۆ و شایعە بە خـەڵک. ٣ـ دابەش کردنی شتی دەرکـــراوە لە نێــو خـــەڵک دا، پەخش کـردنەوە. ⁂ ئەو راگـەیەندراوە بەرە نێـو خـۆ پیشـان دان و بـڵاو کـەوە! ٤ـ نیشـان دان و بـە گـــوێ گـــەیانـدن بـە هـۆی کـــەرەســـەی راگـــەیاندنی وەک رادیـۆ، تلویزیۆن.

بڵاوکراوە (نا. مفـ.)[لە: بڵاو کردنەوە] نووسـراوەیەک کـە بـۆ ئاگـاداری خـەڵک بڵاو دەبێتەوە.

بڵاوە (نا. ل)[بڵاو + ئە] لە یەک دوور، پەرِاکـەندە، براوە. ~ **پێکردن:** لە یەک دوور خـسـتنەوەی ئاپوورەی خــەڵک. ⁂ خۆپێشـاندانی خەڵک کە گەیشتە مەیدان پۆلـیس بـڵاوەی پێ کـــردن. ~ **کـردن:** لێک جیا بوونەوە و دوور کـەوتنی کۆمـەڵ و ئاپـوورە لە یـەکـتـر، بـڵاوە لێکردن. ⁂ کـاتێک گـەیشـتـمـە مزگـەوت جـەمـاعـەت بڵاوەیان کردبوو. ~ **لێکردن:** برِ: بڵاوە کردن.

بڵح (ئان.)[؟] ١ـ کـەسێک کە کـار و کـردەوەی پەسـەند نیـە، هەرزە، جـڵف، حـەکـەدار، برح. ٢ـ [ئەر] کـەسـێک کـە درەنگ تێبگا، گێژ، حۆل.

بڵحانە (ئاک. ل)[بڵح + ئانە] کار و کردەوەی وەک کـەسی بڵح، حـەکەدارانە، جلْفانە.

بڵحـایەتی (حم.)[بڵح + ئایەتی] کـاری ناپەسـەند و بڵحـانە کـردن، بڵحێتی، بڵحی.

بڵحێتی (حم.)[بڵح + ئێتی] برِ: بڵحایەتی.

بڵحی (حم.)[بڵح + ئی] برِ: بڵحایەتی.

بڵسک (نا.) برِ: بستە1/١.

بڵق (نا.) ١ـ پۆرگـێکی بچـووکی نێـو بۆشـە کـە هۆی زەبری دڵۆپی باران لە سـەر ئاو پەیدا دەبێ. ٢ـ پۆرگـێک کـە لە سەر ئاوەکی کوڵیو پەیدا دەبێ. & بڵقاو،

برق، بلق، بلۆق. ~ **دان:** وەکوڵ هاتنی ئاوەکی و بڵق لێ پەیدا بوونی. ⁖ ئەو قابڵەمە هەر بڵقان دەدا و کەس نیە دایگرێ. . || **بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) کار و مەسەلەیەکی بە سانایی تێک بچێ. ***بوونە بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) هەڵوەشانەوە، تێکچوون، پووچەڵ بوونەوە و بە ئاکام نەگەیشتنی کار و مەسەلەیەک. ***لێکردنە بڵقی سەر ئاو:** (کنـ.) تێکدان و هەڵوەشاندنەوەی کار و مەسەلەیەک، پووچەڵ کردنەوە.

تێبینی: بڵق دەگەڵ بلۆق هەر یەک ریشە و سەرچاوەیان هەیە.

بڵقاو (نا. ل)[بڵق + ئاو] بڕ: بڵق

بڵقن (ئان. ل)[بڵق + ن2] کەسێک کە هەمیشە چڵمی لە سەر کونی کەپۆیەتی و بڵقان دەدا، چڵمن.

بڵقە (نا. ل)[بڵق + ئە4] دەنگێکە کە لە توقینی بڵق و پۆرگ بەرز دەبێتەوە.

بڵقەبڵق (نا. ل)[بڵقە + بڵق] ١ـ دەنگی پەتاپەیتای بڵق. ٢ـ دەنگێکە کە لە وەسەر کەوتنی هەوا لە نێو ئاو دا بەرز دەبێتەوە. **وە ~ کەوتن:** کوڵانی ئاوەکی و بڵقە لێ پەیدا بوون.

بڵم (نا. د) دەنگی وشتر، لرفە، بڵمە

بڵماندن (چا. م)[لە: بڵمە] ١ـ دەنگ بەرز کردنەوەی وشتر، لرفاندن. ٢ـ (کنـ.) قسە کردنی نائاشکرا.

بڵمە (نا. د) دەنگی وشتر، لرفە.

بڵمەبڵم (نا. د)[بڵمە + بڵم] ١ـ دەنگی پەتاپەتای بڵمەی وشتر، لرفەلرف. ٢ـ قسەی نائاشکرا کە باش تێی نەگەن. ⁖ ئەرێ ئەو بڵمەبڵمەت لە چیە دەنگ بەرز کەوە خۆ کەس نازانێ دەڵێی چی!

بڵن (ئان.)[ئەر] بڕ: بڵند

بڵنایی (نا. ل)[بڵن + ئایی][ئەر] بڕ: بڵندایی

بڵند (ئان.)[ئەو: بێرزەنت ـ پەه: بولەند. باک: بلند ـ ناو: بڵند، بڵن، برند، بڵیند ـ باش: بڵێن] ١ـ هەرچی کە لە شوێنی خۆیەوە قیت بووبێتەوە و سەرێکی بە زەوییەوە بێ. ⁖ لاولاو پێنج گەز بڵیند دەبێ. ٢ـ هەرچی کە لە زەوی جیا بۆتەوە و وەحەوا کەوتوە. ⁖ بادەوەکەی من زۆر بڵند بوە. & بەرز. ~ **بوون:** ١ـ چوونە حەوا، بەرز بوونەوە. ٢ـ لە بەر کەسێک هەستان. ~ **بوونەوە:** هەستانەوە، بەرز بوونەوە، چوونەوە سەر. ~ **کردن:**

هەڵێنان، بەرز کردنەوە. **لێ ~ بوون:** بە تووڕەیی هەستان و ڕاپەڕین لە ئاست کەسێک بۆ شەڕ و لێدان و هەڕەشە، لێهەستان، لێڕاپەڕین، لێ ڕاست بوونەوە.

بڵندایی (نا. ل)[پەه: بولەندییە][بڵند + ئایی] ١ـ ڕادەی بەرزایی هەر شتێک بە باری قیتی دا. ٢ـ جێگا و شوێنی بەرز & بەرزایی، بڵندیی، بڵێندایی.

بڵندگۆ (نا. ل)[بڵند + گۆ] ئامرازێکە بە هێزی کارەبا یا باتری ئیش دەکا و دەنگی وێژەر زۆر دەکا و هەتا مەودایەکی دووری دەبا، بڵێندگۆ

بڵندیی (نا. ل، حم.)[بڵند + ئیی] بڕ: بڵندایی

بڵۆسک (نا.) بڕ: بستە1/١.

بڵووچە (نا.)[؟] بریتییە لە دەفرێکی بچووک لە ئاش دا باراشهاڕ بەو دەفرە پێوانەیەک ئارد ئەدات بە ئاشەوان بە ناوی (ئاردەبارەوە) پاش ئەوەی کە مزەشی لێ ئەستێنرێت (کشت و کاڵ ب ا ل ٣٧). کۆجەڵەیەکی بچکۆڵەیە مزەی ئاشی پێ ئەگیرێ (خاڵ ب ١ ل ١٢٥). کەپوولە، کۆجیلە.

بڵووز (نا.)[فەر: blouse] جلێکی پەشمی یا لۆکەیی بێ دوگمەی ژنانە و پیاوانەیە، پتر لە کاتی سەرما دا لە سەر کراس دەیکەنە بەر، کێش.

بڵێت (نا.)[فەر: billet] کاغەزێکی چاپ کراوە، نرخی دیاری کراوی هەیە و دەکڕدرێ بۆ کەرەسەی هاتوچۆ یا ئەو شوێنانەی کە خەڵک زۆر دەچن وەک سینەما، قەتار، پاس، ...، بیتاقە، بلیت.

بڵێتفرۆش (ئا. فا)[بڵێت + فرۆش] کەسێک کە لە شوێنی تایبەتی دەدەنیشێ و خەڵک بڵێتی پێویستی لێدەکڕن.

بڵێتفرۆشیی (حم.)[بڵێتفرۆش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بڵێتفرۆش.

بڵێمانە (نا.)[؟] پیساییەکی خڕ و گڕمۆڵەگڕمۆڵەی ڕەقە کە لە بەر هەندێک نەخۆشی ڕیخۆڵە لە پاشەوە دێتە دەر.

بڵێند (ئان.)[موک] بڕ: بڵند

بڵێندایی (نا. ل)[بڵێند + ئایی][موک] بڕ: بڵندایی

بڵێندگۆ (نا. ل)[بڵێند + گۆ][موک] بڕ: بڵندگۆ

بڵێزە (نا.) بڕ: بڵێسە

بڵێسە (نا.)[لۆر: بلیز. ناو: بڵێسە،

بڵـێـزە، برێسـە ـ بـاش: بڵـێـسـە ـ هەو: بڵێسە] ١ـ گڕی ئاگر کە بەرز دەبێتەوە، گڕ، کڵپە. ٢ـ شـۆقی تەقەی گوللە کە لە سەر لوولەی چەک دیاری دەدا.

تێبینی: بڵێسـە لە ریشـەی برێز و برێژ ـ ی پەهلەویی بە مانای تەندوور کە خۆی لە ریشـــەی بـرژان ـ ە کـــەوتۆتەوە. لە زمـانی فـەرانسـەویی دا braiser و لە زمـانی سـویدیی دا brasa بە مـانای بڵـێسـە و گڕی وەجـاغ و ئاورگ هـەر لەو ریشـەیەن.

بڵێن (ئان.)[باش] برِ: بڵند

بن[1] (نـا.)[ئەو: بـونـە، بـوونـە ـ پـەهـ: بون، بوون. باک: بن ـ ناو: بن ـ باش: بن ـ هـــەو: بـــن ـ زا: بـــن، بـــنـــە.] ١ـ لای خـوارەوەی شـتـێک کـە دەکـەوێتـە سـەر زەوی، بـنـک. ⁘ بـنـی کـــــەوش، بـنـی گۆرەوی. ٢ـ لای خوارەوەی ئەو شـتـانەی کـــە دوو ســـەریا هـەبێ، بنک. ⁘ بنی جگەرە، بنی گـۆچان. ٣ـ لای خـوارەوەی شـتی قـیت و بەرز. ⁘ بن دار، بن دیوار، بن دەرک. ٤ـ ژێرەوەی شـــــتی ســـــەر داپـۆشـــراو. ⁘ بـن پرد، بن مــــیچ. ٥ـ ئاخری شـتێکی قـوڵ و سـەر داپۆشـراو. ⁘ بن گـــیــرفـــان، بن ئەشکەوت، بن تـوورەکـە. ٦ـ پەردەیەکە لـە نێـو شـەرمی کچان دا کە نیشانە کچێتی کچە و شکڵ و شـــێـــوەی جـــۆربەجـــۆری هـەیە، لـە هـەندێکان دا وەک خـاچە و لە هـەنـدێکان دا سـەفحـەیەکی کونداره وەک بێژینگ یا تەنیا کونێکی لە نێوەڕاست دا هەیە. ئەم پەردەیە لـە یەکـەم نزیکی دەگـەڵ پیـاو دا دەدڕێ و خـوێنی لێـدێ. هەروەتـر شل و قـایمـی ئەم پەردەش جـیـاوازیان هـەیە و هی وا هـەیە زۆری پێــوە ئەزیـەت دەبێ و هی وا هـەیـە هـەسـتی پێناکـا و هی واش هـەیە کـــە ئەو پەردەیەی نیـــە کـــە لە کـوردەواری دا پێـیـان دەڵێن بن سـپی. کـچێنی، کـچـانـی، کـەنیشکی. ٧ـ دەگـەڵ ناوی دار دێ و مـانـای نەمـام یـا ریشـە دەدا کە دەینـێـژن. ⁘ بنە سێـو، بنەتوو. ٨ـ ریشـەی هـەندێک گیا کە ئەستوورن یا دەبنە سـەلک، لێرەش دا بن بە تەنیـا نایە و دەبێ ناوی گـیـایـەکـە بکوترێ. ⁘ بنە توور، بنە چەوەندەر. ٩ـ بنـەبان، ئاخــر. ⁘ لە بنی دنیـــایەش بێ دەســـتی هـەر دەخەم. ١٠ـ پاش، دواوە. ⁘ لە بن پەچە، بن چـارشـێـو. ~ **پژان:** برِ: بن رژان. ~ **پژاندن:** هەڵگرتنی کـچێنی و بنی کچێک بەر لە زەماوەندی، بێ بن کـردن، بـن پژانـن. ~ **پژانـن:** برِ: بن پژانـدن.

~ **دانەوە:** ١ـ هەڵکوڵین و هەڵکەندنی دەوروبەری دار بۆ باشتر ئاو خواردنەوە یا بۆ دەرکێشانی. ٢ـ هەلکەندنی زەوی بۆ گەیشتن بە خار و بناغە. ~ **دە ئاو دا نەبوون:** (کنـ.) شیاوی تەواو بوون، کۆتایی پێهاتنی شتێک. ∷ ئەو میراتەی پێی براوە خۆ بنی دە ئاوێ دانیە، رۆژێک هەر تەواو دەبێ. ~ **رژان:** نەمانی کچێنی بەر لە مێرد کردن بە هۆی کارەسات و رووداوێک، بن پژان. ∷ ئەو کچە وا کەوت دەترسم بنی رژابێ. ~ **رشتن:** هەڵگرتنی کچێنی کیژێک بەر لە مێرد کردنی، بن پژاندن، بێ بن کردن. ~ **کردن:** خرۆکە بوونی بنی ئەو گیایانەی بەرەکەیان دە بن خاک دایە یا دەبنە سەلک. ∷ گیزەرەکان هێشتا بنیان نەکردوە بەلام توورەکان بنیان کردوە و بۆ خواردن دەبن. ~ **هەبوون:** کچێک کە کچێنی و بنی هەڵنەگیراوە، کچێنی هەبوون، کەنیشکی هەبوون. ∷ ئەو کچە زۆر حەکەدارە نازانم بنی هەیە یا نا؟ **چوونە ~ کەسێکەوە:** (کنـ.) دە گوێ خوێندن و هەڵخەڵەتاندنی کەسێک، کەسێک بەرەو کارێکی خراپ هان دان، لە بن دانیشتن. ∷ حەمە چوە بن ئەو کورە بەستەزمانە و هەتا فێرە هێرۆیینی نەکرد لە کۆڵی نەبوە. **دە ~ چۆکی خۆ نان:** (کنـ.) دەست بە سەر داگرتنی شتێک و کردنە هی خۆ. **لە ~ دان:** وە ئەستۆ نەگرتن، وە خۆ نەگرتنی قسە و کار و مەسەلەیەک، لە بن دەرچوون. **لە ~ دانیشتن:** (کنـ.) لە رێ لادان و فریو دانی کەسێک بە دە گوێ خوێندن و هان دان، چوونە بن. **لە ~ دەرچوون:** وە ئەستۆ نەگرتنی ئەرک و کار و مەسەلەیەک و خۆ لێدزینەوە. **لە ~ هاتن:** تەواو بوون، دوایی هاتن، بنە لێهاتن، بنە لێبڕان. ∷ هەمیشە دیدە بەحری گەوهەرە و دڵ پڕ لە نەقدی داغ/ لە بن نایێ بە مەسرەف چونکە خەزنەی من خودادادە (مەحوی ل ٢٦٩). **لە ~ هاتنە دەر:** (کنـ.) لە توانا دا هەبوون، دەرۆست هاتن، تاقەت پێشکان. ∷ کرێی ئەم ماڵە زۆرە لە بنی نایمە دەر. **لە ~ هێنان:** تەواو کردن، دوایی پێهاتن، بنە لێبڕین، بنە لێهێنان. **لە بنی کوولەکە دان:** (کنـ.) هەموو شتێک دەربڕین و ئاشکرا کردن. **وە ~ خۆ دان:** کەسێک خستنە ژێر خۆ. ∷ حەمەی وە بن خۆی دا و تێر و پڕی تێهەڵدا. **وە ~ دان:** خستنە ژێر، وە بنەوە دان. **وە**

~ **کــەوتن:** کــەوتنە ژێر، وە بنەوە کــەوتن. **وە بنەوە دان:** بڕ: وە بن دان. **وە بنەوە کــەوتن:** بڕ: وە بن کــەوتن. || **بنی ددان:** پــووک، پــدوو، بــن ددان. ؛؛ ئــەو گۆشت کەوەیان هێند خۆش ساز کردبوو تامەکەی هێشتا لە بنی ددانم دایە. **بنی دنیا:** ١ـ ئەو شوێن و جێگایەی کە زەوی تەواو دەبێ (بە پێی بڕوای کــۆن گــۆی زەوی تەخت بوە و دیارە لە شــوێنێکی زۆر دوور کــۆتایی پێ هاتوە)، ئاخــری دنیـا. ٢ـ (کنـ.) زۆر دوور. ؛؛ مـاڵتـان لە بنی دنیایەیە بەو منداڵانەوە کوا دەتوانم سەرت لێبدەم.

بن^{2} (نا.) شێوەیەکی دیکەی بەن2 یە بە مـانای دار یا گیـا لە هەندێک وشـەی تێکەڵاو دا و ســەربەخــۆ نابیندرێ. ؛؛ بناو، بنێشت.

بـنـاچـە (نـا. ل)[بـن + ئـاچـە؟] بـڕ: بنەچەک

بناخـە (نا. ل)[بن1 + ئاخ1 + ئە] ١ـ بن و ژێری خـانوو کە لە نێو زەوی دایە و خــانوو لە ســـەر ئەو ســـاز کـــراوە و قورسـایی لە سەرە. ٢ـ پایە و ئەساسی هەرشـتێک. & بناغـە، بنەڕەت، بنچـینە، بـنـگـە، پـایـە. ~ **دانـان:** ١ـ دانـان و دارڕشـــتنی بناخـــەی. ٢ـ بنیـــات نان و دامــەزراندنی کـارێک یا شــتـێک. ~ **دانەوە:** هەڵکەندنی زەوی بۆ گـەیشـتن بە خار و ئامادە کردن بۆ بناخە دانان.

بنار (نـا. ل)[بـن1 + ئار4] لای هەرە خـوارەوەی کـێـو کـە دەگـاتە پێـدەشت، داوێن.

بناغــە (نا. ل)[بن1 + ئاغ (ئاخ1) + ئە] بڕ: بناخە

بناگوە (ئا.)[بن1 + ئا + گوە][باک] بڕ: بناگوێ

بنـاگــوێ (ئا.)[بن1 + ئا + گــوێ] ١ـ نەرمایی گوێ. ٢ـ نێوان روومەت و گوێ. ٣ـ نزیک گوێ، پەنا گوێ. ٤ـ(مجـ.) زۆر نزیک. ؛؛ مردن بە بناگوێم دا تێپەڕی.& بـنانگوێ، بـنانگوێچکە، بنـاگـــوێچکە، بنگوێ، بنگوێچکە، بناگوە، بناگێ.

بنـاگـــوێچـکە (ئـا.)[بـن1 + ئا + گوێچکە] بڕ: بناگوێ

بنانگوێ (ئا.)[بن1 + ئان + گــوێ] بڕ: بناگوێ

بنـانـگوێچـکە (ئـا.)[بـن1 + ئـان + گوێچکە] بڕ: بناگوێ

بناگێ (ئا.)[بن1 + ئا + گێ][ســۆر]

بڕ: بناگوێ

بناو[1] (گـــیـــا.)[بن (بەن2) + ئاو] دارێکی گەورەی بە لک و پۆیە، گەڵاکانی وەک گـــەڵای بادامــــە هـەندێک پانتـــر و لێوارەکەی گڕنی گڕنییە، هەتا ٢٥ میتر هەڵدەدا و ٢٠٠ ساڵ دەژی، لە توێکڵکەی بۆ دەرمــــان کــــەلک وەردەگـــــرن و لە شـــەقـامـانیش بۆ جـوانی دەیچـەقـێنن، ناوی لاتینی Fraxinus excelsior ئـەم دارەیـە. بـنـاوی، بـنـاوەچ، ونـاوچ، بەناڤ، داربەناڤ، دارەڕەش، قەرەقاج.

بناو[2] (ئـان. ل)[بـن1 + ئـاو] ژێـراو، قوم، نـقوم. **~ بوون:** وە بن ئاو کەوتن، قـــوم بـوون، نقـــوم بـوون، خنکان. ⁖ بەرخـــەکـــە بناو بـوو و لە بـەر چاوان ون بوو. **~ کــردن:** وە بن ئاو دان، نقـــوم کردن، قوم کردن، خنکاندن.

بـنـاوان[1] (نـا. ل)[بـنـە + وان] بـڕ: بنەوان.

بناوان[2] (نا. ل)[بن + ئاو + ئان] ١ـ ئاوێک کـە لە ســەرچاوەوە بە هۆی بـەند کـۆ کـراوەتەوە. ٢ـ سـەرچاوە و بنـەمـای هـەر کـار و بـیرێک. ⁖ ئەو قسـەی تۆ لە بنـاوانـەوە هـەڵـەیە. **~ هەڵبـــــەستن:** هەڵبـەســتنی بەند و بەست لە بـەر ئاوی سـەرچاوەیەک بۆ پەنگاو خـواردنی کە بۆ ئاودێران کەلکی لێوەردەگرن.

بنـاوبـوێر (ئـان. ل)[بنـاو2 + بـوێـر (رابوردن)] حـاڵی کەسێک کە لە دەروون دا ناساز و نەخۆشـە، نەخۆشی ڕەوانی و رووحی. **~ بوون:** ناســـاز و نەخـــۆش بـوون لـە دەروون دا، تـووشی نـاســـــازی رووحی بوون. ⁖ ... پاشـان عـەمــەلیـان کــردم و مـــاوەیەکی دووردرێژ بناوبوێر بووم. (تاریک و روون ل ٩).

بـنــاورە (نـا. ل)[بـن1 + ئـاور + ئـە] چیلکە و چاڵ و پووش و پەڵاش کـــە بـۆ ئاور کــــردنەوە کــــەلکی لێـــوەردەگـــرن، دەستەچیلە، چاوگە، دەساگر، ئاگرگیرە.

بناوەچ (گــیـــا.)[بناو1 + وەچ؟] بڕ: بناو1

بناوی (گیا.)[بناو1 + ئی] بڕ: بناو1

بنباخەڵ (ئا.)[بن1 + باخـەڵ] بڕ: بن هەنگڵ

بن بار (نا. ل)[بن1 + بـار] لبـــاد یا قوماشێکی نەرم کە دەیخەنە سەر پشتی بـارەبـەر هـەتـا بـار برینداری نـەکــــا و ئازاری پێنەگا. // سەربار.

بنبـاغەڵ (ئا.)[بن1 + هـەنگڵ] بڕ: بن

بــن بــاڵ (ئـا.)[بـن1 + بـاڵ] بـڕ: بـن هەنگڵ. ⁙ بن باڵی بگرە با بڕۆین.

بن بان (نا. ل)[بن1 + بان] بڕ: میچ

بنبــڕ (نا. فـا)[بن1 + بڕ] بڕ: بنەبڕ.
~ کردن: بڕ: بنەبڕ کردن

بنبزێو (ئان. فا)[بن1 + بزێو] گۆرانی و هەوایەک کە مرۆ وەقوونەجووڵە دەخا و مـەیلی سـەمـا کـردنـی تێـدا دەبزێوێ، بنبزێوکە.

بنبزێوکە (ئان. فا)[بنبزێو + کە] بڕ: بنبزێو

بنبــەست (ئان. ل)[بن1 + بەست] ١ـ کووچە یا کۆڵانێک ئاخرەکەی بەسترابێ و رێی بۆ هیچ کوێیەک نەبێ. ٢ـ (مجـ.) گـیـر و گـرفـتـێک رێی چارەی نـەبێ.
بە ~ گــــــەیشتن: رێگای چارە نەدیتنەوە، بە ئاکام نەگەیشتن، گەیشتنە بنبەست. **گەیشتنە ~:** بڕ: بە بنبەست گەیشتن.

بنبێژنگ (نا. ل)[بن1 + بێژنگ] وردە و خشت و خاڵی دەغڵی دابێژراو، بنژیل، بنبێژینگ.

بنبێژینگ (نا. ل)[بن1 + بێژنگ] بڕ:

بنپاڵ (نا. ل)[بن1 + پاڵ] تەنیشت، پەنا، پاڵ، بنچغ.

بنپــانک (نا. ل)[بن1 + پانک] ئەو بەشـەی زێدەی رەشمـاڵ و خێوەت لە لای دەرەوە کە وەک گوێسـوانە داهاتۆتەوە بۆ ئەوەی کە باران بن رەشماڵ نەگرێتەوە.

بن پژاو (ئان. مـــــفــ.)[بن + پژاو] کچێک کە بنی هەڵگیرابێ، بێ بن.

بـن پشـک (ئان. ل)[بـن1 + پشـک] کچێک کە هەر بە منداڵی دەست نیشان کراوە بۆ ژن بە ژنەی براکەی یا کوڕێکی دیکەی خزمیان.

بــن پــەرگ (نـا. ل)[بـن1 + پـەرگ] ریزێک چنینە لە بنی کەڵاش کە دوایی لە سـەر ئەو بن پەرگـە کـەڵاشـەکـە دەچنن، پەرگەما.

بن پەل (نا. ل)[بن1 + پەل] گــەڵای تووتن کە لە بن گەڵای گەورەی دێتە دەر و بــەر لــە هــەڵـگـرتـنـەوەی تــووتـن لێدەکرێتەوە.

بن پیــاڵە (نا. ل)[بن1 + پیـاڵە] بڕ: ژێرپیاڵە

بن پیـل (نا. ل)[بـن1 + پیل] بـڕ: بـن

هەنگڵ

بن تیک (نا. ل)[بن1 + تیک] بڕ: بندروو

بنج (نا. ل)[بن1 + ج] ڕەگ و ریشەی گژ و گیا، پنج. ~ **داکوتان:** ١ـ خۆ گرتن و ریشە داکوتانی گژ و گیا. ٢ـ (کنـ.) خۆ گرتن و سەر گرتنی کارێک، جێگیر بوون. & بنەگر بوون، بنەگرتوو بوون. ٣ـ (کنـ.) زۆر دانیشتن و نەبزووتن. ⁂ ئەرێ ئەو میوانانە بۆ هەڵناستن بڕۆن خۆ بنجیان دانەکوتاوە.

بنجبەست (ئان. مفـ.)[بنج + بەست] ١ـ پەل و ریشەگیایەک کە بنجی داکوتابێ و روابێ. ٢ـ (کنـ.) دامەزراو، خۆگرتوو. ~ **بوون:** ١ـ بنج داکوتان. ٢ـ (کنـ.) دامەزران، جێبەجێ بوونی کارێک، خۆ گرتن. ~ **کردن:** (کنـ.) دامەزراندن، جێبەجێ کردنی کاری کەسێک.

بنجوو (نا. ل)[بن1 + جوو] کەسێکی تازە موسڵمان کە بنەچەکەی جوولەکە بن، بنەجوو.

بنجوول (ئان. ل)[بن1 + جوول؟] بڕ: بنژیل

بنچاخ (نا.)[تور: بنجاق] هەر چەشنە بەڵگە و سەنەدی مڵک، قەباڵەی مڵک، قەواڵە.

بنچاڵ (نا. ل)[بن1 + چاڵ] دەغڵ و دانی بنەوەی چاڵ کە دوای دەرهێنانی کاو کۆتی تێکەڵ بوە و پێویستی بە خاوێن کردنەوە هەیە.

بنچغ (نا. ل)[بن1 + چغ؟] تەنیشت، پەنا، بنپاڵ.

بنچک (نا. ل)[بن (بەن2 + چک (چووک)] دار و درەختی چووکە کە زۆر لە زەوی بەرز نابنەوە، پنچک، دەوەن.

بنچینە (نا. ل)[بن1 + چین (چنین) + ئە] بڕ: بناخە

بن خرمان (نا. ل)[بن1 + خرمان] بڕ: بن خەرمان

بن خەرمان (نا. ل)[بن1 + خەرمان] دەغڵ و دانێک کە دوای خەرمان هەڵگرتنەوە دەمێنێتەوە و بۆ کۆ کردنەوەی جێ خەرمان دەماڵن و تێکەڵ بە خاک و خۆڵ دەبێ و لە دوایی خاوێنی دەکەنەوە، بن خرمان، بنەپیت.

بن ددان (نا. ل)[بن1 + ددان] ژێر ددان، بنەوەی ددان، بن دیان، پووک. ⁂ تامی ئەو سەنگەسیرەی دایکم هێشتا لە

بن ددانم دایە!

بندرخە (نا. ل)[؟] شەشەمین حەوتەی زستـان بە حـیسـابی کـوردەواری لە مـەڵبەندی هەولێـر، کە دەکـەوێتە نێوان بەند و مەیرەم.

بندروو (نا. ل)[بن1 + درو (دروون)] ١ـ دروونەوەی زارکی جـەواڵ و تەلیس و هەر شتێکی لەو چەشنە لە شوێنێکەوە کە بەتاڵایی دەست پێدەکا بۆ نەبزوونی بـار و قـایم بوونی، بن تیک. ٢ـ دروومانێک کە بەنەکەی لە دەرەوە دیاری نەدا. ٣ـ دروونەوەی دەغڵ و دان لە بنەوە ڕا بۆ زیاد بوونی کـایەکـەی. // سەردروو، سەرپاچ.

بندڕاو (ئان. ؟)[بن1 + دڕاو] کـار و کـردەوە و قـسـەی بێ بنەڕەت و قـۆڕ و بێجێ. ∷ ئەو کارە قۆڕ و بندڕاوانە چیە بە منی دەسپێری.

بندەست (ئان. ل)[بن1 + دەست] ١ـ حـاڵی کـەسـێک کـە لە ژێر چاوەدێری کەسێکی دیکە کار دەکا. ٢ـ حاڵی گەل یا کـەسـێکی ژێر دەست کـە بە سـووک چاوی لێ دەکرێ و لە بەش بێ بەرییە. & ژێر دەست. ~ **بوون:** ١ـ لە ژێر دەستی کەسێکی دیکە دا کار کردن. ٢ـ بێبەش و بێبەری لە چارەنووسی خۆ.

بندەستـیی (حم.)[بندەست + ئیی] ناکامی بندەست بوون، ژێردەستیی.

بن دیان (نا. ل ـ ئان. ل)[بن (عـەر: ابن) + دیان] کـەسـێک کـە بنەچەکـەی عـیـسـایی بوون و خـۆی بووبێـتـە موسڵمان، تازە موسڵمانی مەسیحی.

بـن دیـوار (ئـان. ل)[بـن1 + دیـوار] حاڵی کەسی هیوا لێبڕوا کە لە بن دیوار هـەڵدەتـرووشـکێ، بـێ هـیـوا. ∷ سـەرگـەردان و بن دیواری دەوان خـەزێم شـۆڕ و گـەردن زەرد و شـەدە شـلانم / هەی ئامانەتت بێ، پایز بە تەنێ (پایزە ل ٣٦).

بـن ردێـن (نـا. ل)[بـن1 + ردێـن] ئەوەندە مـوویەی ردێن کـە دەکـەوێتـە ژێر چەنەگـەی پیـاو، بن ریش. ~ **هەڵدانەوە:** تاشینی مووی ژێر چەنەگە و رێک و پێک کردنی ردێن.

بن ریش (نا. ل)[بن1 + ریش] بڕ: بن ردێن.

بن رێسمە (نا. ل)[بن1 + رێسمە] کـوتە دارێکی کـونکراو کـە زمـانەی خـوارەوەی لاشـیپـانەی دەرگـا دەچێـتـە نێـوی و دەرگـا لە سـەری دەگـەڕێ.//

سەر ڕێسمە.

بـــن زاراوە (نــا. ل)[بــن1 + زاراوە] راوێژ و زمـانـی نـاوچەیی هـەر زاراوەیەک. ⁘ بن زاراوەکانی موکریانی و ئەردەڵانی سەر بە زاراوەی ناوەندیین.

بنژیل (نا. ل)[بن1 + ژیل] ١ـ خشت و خــاڵی وردەی دەغــڵی دابێــژراو کــە لە بێـژینگ دەکـەوێتـە خـوارەوە، بنبێـژنگ، بنبـێـژینگ. ٢ـ شـتـی زێدەی خـراپ کـە نـافــــرۆشـــــتــــرێ و لـە ســــەر دەسـت دەمێنێتەوە. & بنجوول

بن ســپی (ئان. ل)[بن1 + ســپی] کـیـژێک کـە لە بەر چلۆنایەتی لەشی بێ ئەوەی بێ بن کرابێ بنی نەبێ.

بن سەر (نا. ل)[بن1 + ســەر] ١ـ بڕ: ســـەرین. ٢ـ پشت ســەر، ژێر ســـەر. ٣ـ (کنـ.) مـێـشک، نێـومـێـشک. **دە ~ دابوون:** (کنـ.) داڕشـتنی نەقشـە و پیلان لە نێــو مـێـشک دا. ⁘ ئەو کـابرایە دوو رۆژە لەو دەوروبەرانە دەخـولێـتـەوە دیارە شتێکی دە بن سەر دایە.

بنشت (نا.)[باش] بڕ: بنێشت

بــنــک (نـا. ل)[بــن1 + ک] ١ـ وتـە کـاغـەزێکی چووکـە لوولەی دەکــەن و لە بنی جگەرەی هەڵپێچراوی دەنین بۆ ئەوە تووتنەکـەی نەڕژێتـە نـێـو زار یا دەرەوە، ئاغـــزە، بنکە جـــغــــارە، دەمـــە. ٢ـ بڕ: بن1/١و ٢.

بنکڕ (نا. ل)[بن1 + کڕ2] ١ـ بنەوەی ئەو چێشتانەی کە بە برنج ساز دەکرێ و دەیخۆن. ٢ـ بنی هەندێک چێشتی شلە کـە بە بنی قـابڵــەمــەوە و مــەنجـــەڵەوە دەنووسێ. ⁘ بنکڕی فڕنی.

تێبینی: لە کوردەواری دا بۆ هەندێک چێشت بە تایبەت ئەوانەی بە برینج ساز دەکـرێن نان یا سـێـوکی لە بن دەنێن و دەیکەنە بنکڕ و لایەنگری زۆرە.

بـن کلـک (نـا. ل)[بـن1 + کلـک] ١ـ شـــوێنـی نێـــوان کلک و پزووی قـــوونی حـەیوان. ٢ـ قـوون. **~ خوراندن:** (کنـ.) فـریو دان و هەڵخـــەڵەتاندن بـە دەست بە سەر داهێنان و قسەی خۆش.

بن کلّیشە (نا. ل)[بن1 + کلّیشە] ١ـ ئەندەروونی لەشی مرۆڤ. ٢ـ (مجـ.) نێو مێشک و بیر. **چوونە ~ ی کەسێکەوە:** هاندانی کـەسێک بۆ کـردەوەی نالەبار و خراپ. ⁘ شـەیتـان چوو بن کـلّـیشــەی حەسۆ و دایکی پێ بە کوشتن دا.

بنکۆڵ (نا. ل)[بن1 + کۆڵ2] بنکەن، بنکەند. دەگـەڵ چاوگی کـردن دێ و ئەو

مانایانە دەدا. **~ کردن:** ١ـ هەڵکۆڵینی بنی دیوار بۆ رووخاندنی. ٢ـ هەڵکەندنی دەورووبەری رەز و دار و تووتن بۆ باشتر ئاو خـواردنەوەی. ⁘ شـۆڕەژن بنکۆڵ نەکا بڕکەی بە قرچەی نیوەڕۆ / چۆن لە کاڵەک تێر دەبێ ئەو زگ زلە بێستان رنە (تاریک و روون ل ٧١). ٣ـ (کنـ.) پیلان گێڕان و ژێر کەسێک بەتاڵ کردن لە بنەوە بێ ئەوەی پێ بزانێ. & بنکەن کردن، بنکەند کردن.

بنکە (نا. ل)[بن + کە][پەھ: بونەک] ١ـ شوێنی کۆ بوونەوە و بە کۆمەڵ ژیان، مەکۆ. ٢ـ شوێنی ژیانی پێشمەرگە.

بنکەجـغـارە (نا. ل)[بنک + ئە + جغارە] بڕ: ئاغزە

بنکەن (نا. ل)[بن + کەن] بڕ: بنکۆڵ. **~ کردن:** بڕ: بنکۆڵ کردن.

بنکەند (نا. ل)[بن + کەند] بڕ: بنکۆڵ. **~ کردن:** بڕ: بنکۆڵ کردن.

بن کەوش (ئا.)[بن1 + کەوش (کۆش)][سۆر] بڕ: بن هەنگڵ

بنگرە (نا. ل)[بن1 + گرە (گرتن)][سۆر] بڕ: بەفرەژیلکە

بنگس (نا.)[ئەر] بڕ: بست

بن گڵ (نا. ل)[بن1 + گڵ] ١ـ ژێر گڵ، بن زەوی. ٢ـ (مجـ.) ئەو شوێنەی مرۆڤی لێدەنێژن، گۆڕ، قەبر. ⁘ رەببی بمری بچیە بن گڵی!

بنگۆس (نا.)[هەو] بڕ: بست

بنگووس (نا.) بڕ: بست

بن میچ (نا. ل)[بن1 + میچ][هەو] بڕ: میچ

بن وشکە (نا. ل)[بن1 + وشک + ئە] نەخۆشییەکە ئەدات لە بڕکی کاڵەک، شووتی، ترۆزی، خەیار بێخی وشک ئەکات و گەڵای زەرد ئەبێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٨).

بنۆک[1] (نا. ل)[بن1 + ئۆک] خورییەک کە دوای شانە کردن دەمێنێتەوە و جنسی باش نیە و پتر بۆ گوریس و کەژوو کەلکی لێوەردەگرن.

بنۆک[2] (گیا.)[؟] گیایەکی دەشتییە وەک توێسی وایە، بە وردی ئەکرێتە برینی ئاژاڵەوە چاکی ئەکاتەوە (خاڵ ب ١ ل ١٢٩) بنکی گیایەکە بە وشکی ئەهاڕێتەوە ئەکرێت بە برینی ئاژاڵەوە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٣٧)

بنووس (ئان. فا)[ب + نووس1] ١ـ

کەسێک کە توانای نووسینی هەیە، نووسەر. ٢ـ (نا.) ئامرازی نووسین، پێنووس، قەڵەم. :: بێ ناوی تۆ نامە هیچ و پووچە/ نەتنووسێ بنووس کەچ و کورووچە (مەم و زین ل ٢٣٩).

بن هەنگڵ (ئا.)[بن1 + هەنگڵ] ١ـ بەشێکە لە ئەندامی مرۆڤ، بن ئەو شوێنەی باسک و لەش تێکەڵ بوون و هەندێک تووکی لێهاتوە و پتر لە شوێنی دیکە ئارەقەی دەکا. ٢ـ شوێنی ئەم ئەندامە. & بنەنگڵ، بن پیل، بن باڵ، بن باخەڵ، بن کەوش. **وە ~ دان:** شتێک هەڵگرتن بە هەنگڵ. :: مریشکەکەی وەبن هەنگڵی دا و رۆیشت.

بنە (نا. ل)[بن1 + ئە][پەه: بونەک] ١ـ شوێنی نێوەڕاستی خەرمان کە بە گا (گای بنە) گێرە دەکرێ. ٢ـ بار و بارگەی سەفەر و کۆچ. ٣ـ بنکە و بنەڕەتی ژیان بۆ کەسێک کە هات و چۆی شوێنی دیکە دەکا. :: ساڵی دووجار بە ماڵەوە دەچینە شار بەڵام بنەمان هەر دێیە . ٤ـ شوێن و حەشارگەی راوچی بۆ راو، سیپە. ٥ـ بن، ژێر. **~ لێبرین:** تەواو کردن، خەلاس کردن، بنە لێ هێنان. **~ لێهاتن:** تەواو کردن، بنە لێ برین. **~ لێهێنان:** تەواو کردن و دوایی پێهێنان بە تایبەت بۆ خواردن. :: لە سەر مەنجەڵ دانیشت و هەتا بنەی لێ نەهێنا هەڵنەستا. **~ نانەوە:** ١ـ ساز کردن و پێکەوە نانی شوێنی بنەی راو. ٢ـ لە ژێر چاوەدێری نان و هەڵنانی شوێنێک بۆ دزی. ٣ـ کەسێک لە نەزەر گرتن. :: حەسەن زیرەک هەتا بنەی نەناباوە گۆڕانی بۆ نەدەهات. (یانی لە نێو ژنان دا ژنێکی لە نەزەر دەگرت و بە خەیاڵ بەوی هەڵدەکوت). **~ هاتن:** تەواو بوون، دوایی پێهاتن. :: بابی هێندە دەوڵەمەندە هەر چی دەیخوا بنەی نایە.

بنەباب (نا. ل)[بن1 + ئە + باب] ئەو پشت و بەرەیەی کە مرۆڤێک دەیگاتەوە سەری ، باب و باپیر، پشت. :: مادەکان بنەبابی کوردەکان بوون.

بنەبان (نا. ل)[بن1 + ئە + بان] دواین و ئاخرین جێگای شوێنێک کە لەوێ دەبڕێتەوە. :: بنەبانی ئەشکەوت، بنەبانی ئاسمان.

بنەبڕ (نا. فا)[بن1 + ئە + بڕ] لە بنەوە ڕا بڕین، بنبڕ. **~ بوون:** ئاسەوار بڕان، قڕ بوون و فەوتان بە تێکڕایی. :: شوکور ئەسپێ لەم وڵاتە بنەبڕ بوە. **~ کردن:** ١ـ بڕینەوەی دار و

درەخت لە ریشەوە بۆ هەڵنەدانەوە. ٢ـ قڕ کردن و ئاسەوار بڕینەوە. ٣ـ دوایی پێ هێنان بە کار و کارەساتێک بە یەکجاری. ⁘ کێشەی نێوان کەریم و ئەحمەدم بنەبڕ کرد.

بنەپیت (نا. ل)[بنە + پیت] ١ـ بڕ: بن خەرمان. ٢ـ دەسمایەی کار دەست پێکردن.

بنەتۆ (نا. ل)[بنە + تۆ] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆم (نا. ل)[بنە + تۆم] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆمە (نا. ل)[بنە + تۆم + ئە] بڕ: بنەتۆو

بنەتۆو (نا. ل)[بنە + تۆو] ئەو ئەندازەیە گەنم و جۆ یا دانەوێڵەی دیکە کە بۆ داچاندن هەڵدەگیرێ، بنەتۆ، بنەتۆم، بنەتوو، بنەتۆوە، بنەتۆمە.

بنەتۆوە (نا. ل)[بنە + تۆو + ئە] بڕ: بنەتۆو

بنەتوو (نا. ل)[بنە + توو] بڕ: بنەتۆو

بنەجوو (نا. ل)[بنە + جوو] بڕ: بنجوو

بنەجێ (نا. ل)[بنە + جێ] جێگر، نیشتەجێ. **~ بوون:** نیشتەجێ بوون، جێگر بوون. **~ کردن:** نیشتەجێ کردن، جێگر کردن.

بنەچە (نا. ل)[بن + ئە + چە؟] بڕ: بنەچەک

بنەچەک (نا. ل)[بنەچە + ک] پشت و بەرەی کەسێک کە بنەماڵە و خێزانی دەچێتەوە سەری، بنەچە، بنەچەکە، بناچە، بنیچە، بنچینە، رەچەڵەک، بنەڕەت.

بنەچەکە (نا. ل)[بنەچەک + ئە] بڕ: بنەچەک

بنەدار (نا. ل)[بن + ئە + دار] بەشی هەرە ژێرەوەی دار کە ئەستوورتر لە بەشەکانی دیکەیە، کۆڵکەدار.

بنەدیزە (نا. ل)[بن + ئە + دیزە] شتێک بووە لە تەلاشی دروست کراوە، بنی دیزەیان تێناوە هەتاوەکوو خللۆر نەبێتەوە.

بنەڕەت (نا. ل)[بن + ئە + رەت؟] ١ـ بناغە. ٢ـ بڕ: بنەچەک. ٣ـ رەگ و ریشەی دار. ٤ـ ئەساس و ریشەی هەر شتێکی دیکە.

بنەفش (ئان.)[باک] بڕ: بنەوش ٢ـ (گیا.) بڕ: وەنەوشە

بنەکدار (نا. فا)[بنەک + دار] کەسێک کە بەر لە هەوارچیان دەچێتە هەوار،

بارگــه و بنەی دەخــا و جــێی ئامــادە و خۆش دەکا. ∷ قافڵەچی ئامان، دادەن دەخیلم / بنەکدار خـەم خـەیلێ زەلیلم (مەولەوی ل ٥٠٠)

بنەگا (نا. ل)[بنە + گا] شوێنی بارگە و بنە خستن و دامەزرانی هەوارچی.

بنەگر (ئان. مفـ.)[بنە + گر (گرتن)] نەمام یا شەتڵێک بنی داکوتابێ و خۆی گرتبێ. ٢ـ هەر چێک بنجی داکوتابێ. & بنەگرتوو. ~ **بوون:** بڕ: بنج داکوتان.

بنەگرتوو (ئان. مفـ.) بڕ: بنەگر

بنەگۆگەم (گیا.)[بن + ئە + گۆگەم] ریشــەی گــۆگــەم کــە بۆ دەرمــان، بۆ سـووتان و بۆ کوشتنی ماسی نێو ئاو کـەلکی لێـوەردەگـرن. ٢ـ (کنـ.) پیـاوی قوڵەخڕە.

بنەما (نا. ل)[بنە + ما(مان؟)] رەگەز و رەچەڵەکی هەر شتێک، بنەڕەت، ماکە.

بنەماڵ (نا. ل)[بنە + ماڵ] خـێزانی نەجیب و گەورە، گەورەماڵ، خانەدان.

بنەماڵە (نا. ل)[بنەمـاڵ + ئە] ١ـ کۆمەڵێک خزم و کەس کە یەک بنەچەکە و تایفەن. ٢ـ ژن و مێرد و منداڵەکانی یەک ماڵ، خاو و خێزان.

بنەمێو (گیا.)[بنە + مێو] دارێکی مـێـو. ریشـەیەک ترێ بە هەمــوو لک و پۆپەکانیەوە. ∷ رەزەکەی مامم دووسەد بنەمێو دەبێ.

بنەنگڵ (ئا.)[بن + هەنگڵ] بڕ: بن هەنگڵ

بنەوان (نا. ل)[بنە + وان] ئافرەتێک کە کـار و باری مـاڵ هەڵدەسووڕێنێ و مـاڵ و حـاڵێک بۆ پیـاوەکـانی مـاڵ پێک دێنێ، ئاگاداری بنە و کەرەسەی ناوماڵ. ئەو ئـافــــــرەتە دەتوانی ژن، دایک یا خـوشکی ئەو پیـاوە بێ گـرینگ ئەویە کەسێک بێ و بە ماڵ رابگا و لە خۆیان بێ، بناوان1، بەرماڵە، بەرماڵی، بنەوانە. ∷ لەوەتی دایکم عەمری خودای کردوە خوشکم بۆتە بنەوانی بابم.

بنەوانە (نا. ل)[بنە + وان + ئە][هەو] بڕ: بنەوان

بنەوش (ئان.)[تـات: بەنۆوش ـ فــار: بـنـفـش. بـاک: بنـەفـش ـ نـاو: بنـەوش، بـەنـەوش، وەنـەوش ـ هـەو: وەنـەوش] ١ـ رەنگێکە لە تێکەڵ کــردنی دوو رەنگی ســوور و شین پەیدا دەبێ، رەنگی گـوڵی وەنەوشـە، مۆر. ٢ـ (گیا.) بڕ: وەنەوشـە. ∷ مــاچی گــەردنی خــۆشــە بۆنی وەکی

بنەوشێ / دنیاداریم حەرام کرد لە پاش دوو چاوی عەیشێ (سێسەد هۆنراوە ل ٦١).

تێبینی: ناوی ئەم رەنگە لە گوڵی وەنەوشە کەوتوە.

بنەوشان (گیا.)[بنەوش + ئان] قەزوانێک کە دەوری فەریکی تەواو کردوە بەڵام هێشتا بە تەواوی رەق نەبوە و رەنگی شینی گۆڕیوە و بۆتە بنەوشی مەیلەوشین.

بنەوشە (گیا.) بڕ: وەنەوشە

بنەوشی (نا. ل)[بنەوش + ئی] بڕ: بای سوور

بنیات (نا. ل)[بن1 + یات][پەه: بۆندات] ١ـ بناغە، بنەڕەت، پایە. ٢ـ ساز، دروست، ئیجاد. & بنیاد، بینا. ~ **نان:** ساز کردن، دامەزراندنی هەر شتێک لە بنەڕەتەوە، بینا نان. ⁘ بە دوو کەسان حیزبێکیان بنیات نا.

بنیاد (نا. ل) بڕ: بنیات

بنیچە (نا. ل)[بن1 + ئیچە] بڕ: بنەچەک

بنیشت (نا. ل)[بن2 + ئیشت][باک ـ سۆر] بڕ: بنێشت

بنێسک (نا. ل)[بن1 + ئێسک] پارچەیەکی چووکی سابوون کە دوای دەکار کردنی دەمێنێتەوە و کەڵکی نامێنێ، پاشماوەی سابوون.

بنێسی (نا.)[؟] بڕ: باریک و بنێسی

بنێشت (نا. ل)[بن2 + ئێشت][باک: بنیشت، بەنیشت، بەنووشت ـ ناو: بنێشت، بنیشت ـ باش: بنشت ـ زا: بەنیشت، بەنشت] مادەیەکە لە دارە بەن دەگرترێ و دەیجوون، جاچک، جاچکە، وێژەن.

دارەبەن لە چەند شوێنەوە بریندار دەکەن و لە بنەکەی کۆجیلەی لە قوڕ بۆ ساز دەکەن و ماوەیەکی زۆر لێی دەگەڕێن هەتا پڕ دەبێ. لە دوایی ئەم مادەیە دەکوڵێنن هەتا تاڵایی و رەشایی بڕوا و رەنگی سپی بێ. ~ **خۆش کردن:** ١ـ کوڵاندن و گرتنی تاڵایی لە بنێشت. ٢ـ جاوینی بنێشت بۆ کەسێک هەتا هەندێک خۆ دەگرێ و نەرم دەبێ بە تایبەت بۆ منداڵ کە فێرە جووتن نەبوە. || **بنێشتی تاڵ:** بنێشتێک کە خۆش نەکراوە و هەروا بە تاڵی دەیجوون و گۆیا بۆ کوشتنی کرمی نێو زگ باشە هەروەها لە سەر کوانیشی دادەنێن،

بنێشتەتاڵ، بنێشتەتاڵە، جاچکەتاڵە، وێژەنەتاڵە. **بنێشتی خۆشکراو:** ١- بنێشتی بێ تاڵایی. ٢- بنێشتی جووتراو و نەرم کە دەیدەن بە کەسی دیکە، بنێشتەخۆشکە. **بنێشتی کوردیی:** بنێشتی خۆماڵی، ئەو بنێشتەی کە لە فابریک ساز نەکرابێ. **بنێشتی مەلای مەزبوورە:** (کنـ.) دارایی و ماڵی بەر چاو. *** کردن بە بنێشتی مەلای مەزبوورە:** (کنـ.) لەبەر چاو بوونی ماڵ و دارایی و ئاگاداری لەو. [گۆیا مەلای مەزبوورە بنێشتی جاویوە و کاتێ زارای شل بوە دەری هێناوە و بە سەری لووتیەوە نووساندوە، گوتوویانە مەلا! ئەوە بۆ وا دەکەی؟ گوتوویەتی دەمەوێ ماڵی خۆم هەمیشە لەبەر چاوم بێ (قامووس ب ٢ ل ١٠٨).]

بنێشتەتاڵ (نا. ل)[بنێشت + ئە + تاڵ] بڕ: بنێشتی تاڵ.

بنێشتەتاڵە (نا. ل)[بنێشت + ئە + تاڵ + ئە] بڕ: بنێشتی تاڵ

بنێشتە خۆشکە (نا. ل) [بنێشت + ئە + خۆش + کە] ١- بنێشتی خۆش کراو، جاچکەخۆشە. ٢- (کنـ.) قسەیەک کە زۆر دووپات دەکرێتەوە. ؛؛ ئەرێ ئەوە بۆ هێندە باسی دایک و بابی من بۆتە بنێشتە خۆشکەی زارت.

بوار[1] (نا.)[ئەو: ڤیتارە - پەهـ: ڤیتار. باک: بهور - ناو: بوار، بگار - هەو: وێڕی - زا: ڤێر] ١- بەشێکی تەنکی ئاوی چەم و رووبار کە مرۆڤ دەتوانی بە پێیان یا بە سواریی بێ مەلە کردن لێی بپەڕێتەوە، دەراو. ٢- شوێنی پێدا تێپەڕین، گوزەر. ٣- ئیزن، ئیجازە. ٤- (مجـ.) شوێنی دەرباز بوون و دەرچوون لە دەست دوژمن یا کەسێک. ٥- (مجـ.) بەر و بار و لایەنی هەر کارێک. ؛؛ لە هەموو بوارێکی ئەدەبی دا خاوەن بیر و رایە. **~ دان:** ١- چۆم و رووبارێک کە بواری هەیە و مرۆڤ دەتوانێ لێی بپەڕێتەوە. ؛؛ چۆمێکی هێندە گەورە و قووڵ بوو لە هیچ جێگەیەکەوە بواری نەدەدا. ٢- ڕێ دان، ئیزن دان. ؛؛ کڵفەتان عەجایب مان، کوتیان: خانم و خاتوونی میر سێوەدین بەگ بە کەسیان نەداوە ئیجازە و بوار و گوزەرێ. (سەعید و میرسێوەدین ل ١١٩)

تێبینی: بوار لە ڕەگی بواردن و بووردن بە مانای تێپەڕین دەکەوێ، یانی شوێنێک کە دەتوانی لێی تێپەڕی.

بوار[2] (نا.) برِ: بەهار ٪ بوار دادێ وەعــدەی گــورانە / ســەرم زۆر دێشێ دەردم گرانە. (سێسەد هۆنراوە ل ٤١).

بواردن (چا. م)[هیک: ڤـیتـەر ـ ئەو: ڤیتەر ـ پەه: ڤیتەرتەن، ڤیتارتەن. باک: بهــورتن ـ ناو: بواردن، بگاردن ـ هەو: ویاردەی ـ زا: ڤـێرەتش] ١ـ تێپـەڕین لە شتێک و حیساب نەکردنی، هەڵبواردن. ٪ ئەگەر یەکمان خەتایەکی بکەین باوکم هیچمان نابوێرێ و لە هەموومان دەدا. ٢ـ تێپـەڕاندن، لێ تێپـەڕین. ٣ـ رەنگ گرتنی پارچە و شتێک جیا لە رەنگی سەرەکی خۆی وەها کە لێی نەبێتەوە و هەروا پێوەی بمێنێتەوە.

بوارە (نا. ل)[بوار1 + ئە] دەرفــەت، ماوە، بگارە. ~ **دان:** ماوە پێدان، ئیزن دان، رێ پێــــدان، بگارە دان. ٪ ئەو منداڵە خۆ بوارەی ئێمە نادا دوو قسان پێکەوە بکەین.

بواندن (چا. م)[لە: بوون] ١ـ دروست کردن، ساز کردن، گونجاندن. ٢ـ بە زۆر ئەنجام دانی کارێک. ٪ چۆن بۆی نابێ، دەیبوێنم.

بوت (نا.)[پەه: بوت but. باک: پووت ـ ناو: بت، بوت ـ هەو: بتە] ١ـ کۆتەڵێکی سازکراو لە ئینسان یا هەر شتێکی دیکە بۆ پەرستن، سەنەم. ٢ـ (مجـ.) یار و گراوی. ٣ـ کەسێک کە پلەیەکی بەرزی دە نێو دەستە و تاقمێک دا هەیە و هەتا رادەی پەرەستن دەگا.

تێــــبینی: بە بڕوای هەندێک لە لێکۆڵەران بوت لە بوئیــــتی Buiti ئەوێستـایی کـە ناوی دێوێکە کـەوتوە و هەندێکیش دەیبــەنەوە ســەر ناوی بوودا(برهان ب ١ ل ٢٣٣). هەروەها لە زمــانی پەهلەویی بوت بە ناوی بووداش هاتوە.

بوتپــەرست (نا. فا، ئان. فا)[بوت + پەرست] کەسێک کە بوت خودایەتی و دەپەرستێ، بتپەرست، سەنەمپەرست.

بوتپــەرستــیی (حم.)[بوتپـەرست + ئیی] کــاری کــەسی بوتپــەرست، بتپەرستیی.

بوتخــانە (نا. ل)[بوت + خــانە] شــوێنێک کــە بوتی لێدادەنێن و بۆ پەرســــتنی دەچنە ئەو شـــــوێنە، سەنەمخانە.

بــوتــری (نــا.)[ئــین: bottle] شــووشەیەکی ئوستـوانەیی زار تەنگە ســاردی و ئاوەکی دیکەی تێــدەکــەن،

بتری، بوتڵ.

بوتشکێن (ئان. فـا)[بوت + شکێن] ١ـ مەبەستە لە حەزرەتی ئیبراهیم کە بوتی شکاند و خەڵکی بۆ پەرستنی خودای تاقانە بانگەواز کرد. ٢ـ کەسێک کە کەسایەتی وەک بوت لە نێو خەڵک دا بە لە سەر نووسین یا بە ئاکاری دەشکێنێ.

بوتشکێنیی (حم.)[بوت شکێن + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بوتشکێن.

بوتڵ (نا.) بڕ: بوتری

بوخ (نا.)[عەر: بخار][باک ـ زا] هەڵم

بوخاری (نا. ل)[بوخار (عەر: بخار) + ئی][ئەر] بڕ: بوغاری. || **بوخاری فەرەنگی:** سۆبەیەک کە بە نەوت بایسێ، کورەی نەوتی.

بوختان (نا.)[عەر: بهتان] تۆمەت، هەڵبەستە، بوهتان. **~ بۆ هەڵبەستران:** بوختان و کردەوەی ناڕاست بۆ ساز کران، بوختان پێکران. **~ بۆ هەڵبەستن:** تۆمەت و کردەوەیەکی ناڕاست بۆ کەسێک ساز کردن. **~ پێکران:** کردەوەی ناڕاست بۆ هەڵبەستران. **~ پێکردن:** قسە یا کردەوەیەکی ناڕاست وەپاڵ کەسێک دان. **~ کردن:** بە درۆ تۆمەت لە کەسێک دان.

بوختان پێکراو (نا. مفـ.)[لە: بوختان پێکران] کەسێک کە بوختانی پێکراوە.

بوختانکەر (ئان. فا)[بوختان + کەر3] کەسێک کە بوختان بۆ خەڵکی هەڵدەبەستێ. ⁂ ئەمن وەک تۆ بوختانکەر و درۆزن نیم (لاس و خەزاڵ ل ١٠٥).

بوختی (گیانـ.)[؟] جۆرێک وشتری دوو کۆپارەی رەنگ سوور و بە هێز. ⁂ کەژاوە و دار و بار و تەختەیی لوختی لە سەر بوختی / دەناڵێنن لە شەوقی تەیبە وەک ئەستوونی حەننانە (نالی ل ٥٠٠).

بوخچە (نا.)[تور: bohça] ١ـ پارچەیەکی چوارگۆشەیە کە کەل و پەلی تێوە دەپێچن و بەر لە ساک و جانتا بۆ حەمام و شوێنی دیکە لە بوخچە کەلکیان وەردەگرت. ٢ـ دە بەستە جگەرەی دەباڵ یەک دا، باکسی سیگار. **~ تێکنان:** پێچانەوەی کەل و پەل لە نێو بوخچە دا. || **بوخچەی حەمام:** کەل و پەلی پێویستی هەر کەسێک بۆ حەمام و خۆ شووشتن کە دە بوخچەیەکەوە دەپێچرێتەوە. **بوخچەی نەکراوە:** (کنـ.)

کـورێک کــە هێــشــتــا ژنی نـەهێنابێ و هەروا عەزەب مابێتەوە.

بوخچە بگەردانی (نا. ل)[بوخـچـە + ب + گـەردان + ئی] یاری و کایـەیەکە کە کـۆمـەڵێک بە پرێسکـە یا بوخـچــەیەک دەیکەن.

کــۆمــەڵێک دەوراندەور رادەوەستن و پرێسکـەیەک بۆ یەک داوێن، کەسـێک کە تێکەوتوە حەول دەدا بوخچەکە بگرێتەوە، هەرکات لە دەست یەکـیانی قوزتەوە ئەو کەسـە تێـدەکـەوی و ئەویتر دەچێـتـە نێو کــۆمــەڵەکــەوە، بوخــچــە بـەگــەردانی، بوخچەگەردان.

بوخــچــەبڵاو (ئان. ل)[بـوخــچــە + بڵاو](کنـ.) کەسێک کە کاری نیوەتەواوی زۆرە. **~ بوون:** زۆر کــاری نـیــوەچڵ بە دەستەوە بوون، سـەرێک و هـەزار سـەودا هـەبوون.

بوخچە بەگەردانی (نا. ل)[بوخـچـە + بـە + گـــەردان + ئی] بڕ: بـوخـــچـــە بگەردانی.

بوخـچـەگـەردان (نا. ل)[بـوخـچــە + گەردان] بڕ: بوخچە بگەردانی.

بوخور[1] (گیانـ.)[؟][باک] وشتری نێر، لۆک.

بوخور[2] (نا.)[باک - زا] بڕ: بخوور

بورج (نا.)[عەر: برج] ژوورێکی خڕ یا چوارگـۆش کـە لـە سـەر قـەڵا و دیواری شـار بۆ چاوەدێری و بەرگری لە هێرشی دوژمن دروست دەکـرا، قـولله. ٢ـ قـەڵا. ٣ـ هەر کام لە دوازدە بەشـی فەلەکی کە بریتین لە: بەرخ (حمل)، گا (ثور)، جمگە (جوزا)، قرژانگ (سرطان)، شێر (اسد)، هـۆشــە (سنبلە)، تەرازوو (مـــیـــزان)، دووپشـک (عــقــرب)، کــەوان (قــەوس)، گـیسک (جـدی)، دۆڵچـە (دلو)، نەهەنگ (حــــــــــوت). & بـرج. هــەروەهــا ئەسـتـێـرەناسـانی کـۆن بۆ هـەر کـام لە بورجـەکان هێـزێکی فـاعلی و مـەفعوولی قایل بـوون و ئەوانیان بە گـەرم و سارد و ویشـک و تەڕ دادەنا و لەبەر ئەوە دوازدە بورجیان بە چوار دەسـتە دابەش دەکرد، بـورجی ئـاوی، بورجـی ئـاگـــری، بورجـی بایی، بورجـی خـاکی. ٤ـ هەر بەشـێک لە بەشـەکانی ئاخری زسـتـان بە حیسـابی کوردەواری کە بریتیین لە خاتوو زمهەریر یا شینی برایان - سێ شـەشی هەیاسی - گـیـسکی بەلەمس - بورجی پیـرێژن. ‖ **بورجی ئاگـــری:** ئەو بورجــانـەی کـــە مـیزاجـیـان گەرم و ویشکە کە بریتیین لە بەرخ، شـێـر و کـەوان. **بورجی ئاوی:** ئەو

بورجانەی کە میزاجیان سارد و تەڕن کە بریتیین لە قرژانگ، دووپشک و نەهەنگ. **بورجی بایی:** ئەو بورجانەی کە میزاجیان گەرم و تەڕە کە بریتیین لە جمگە، تەرازوو و دۆڵچە. **بورجی پیرێژن:** حەوت ڕۆژی ئاخری زستان (عەر: برد العجوز). **بورجی خاکی:** ئەو بورجانەی کە میزاجیان سارد و ویشکە کە بریتیین لە گا، هۆشە و گیسک. **بورجی ژەهری مار:** (کنـ.) زۆر نێوچاوان تاڵ، گرژ و مۆن. **بورجی غەزەب:** (کنـ.) زۆر تووڕە و قەڵس.

تێبینی: عەرەب ئەم وشەیان لە py-rogs ی یونانی بە مانای قەڵا وەرگرتوە. زمانی پەهلەوییش بە شێوەی بورج burj ئەم وشەی لە عەرەبی وەرگرتوە.

بورد (نا.)[عەر: برد] جۆرێک پارچەی کەتانی جوانی ڕارا. ⁂ سەرد و گەرمی ئاهەکەم سەوزەی گیای کردم بە پووش / پایزی ڕوو بوو بە بوردی سوور و زەردی موختەلەت (نالی ل ٢٤٤). ‖ **بوردی یەمانی:** پارچەی کەتانی سازکراوی وڵاتی یەمەن. ⁂ دڵ سیاسەنگ نەبێ، مائیلی خاکی وەتەنە/ خاڵی لەعلی حەبەشە، ساکینی بوردی یەمەنە (نالی ل ٥٢٤).

بورغوو (نا.) بڕ: برغوو

بورغی (نا.)[باک] بڕ: برغوو

بورو (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بوورنتی (نا.)[زا] بڕ: بڕنووتی

بورە (نا.)[زا] بڕ: بوورە

بوری (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بوڕکان (نا.)[عەر: بورکان] بڕ: ئاگرپژێن

بوژی (نا.)[باک] بڕ: بژ1

بوعد (نا.)[عەر: بعد] ١ـ دووری. // قورب، نزیکی. ⁂ کەعبە ئیشراقی وەکوو خورشیدە، من چاوم زەعیف / لێم بووە ڕۆشن کە بوعدی قوربە، قوربی بوعدە بۆم (نالی ل ٣٠١). ٢ـ هەرکام لە چلۆنایەتی سێیانەی شتێک یا جسمێک (بەرینایی، درێژایی، بەرزایی یا قووڵایی).

بوغ (نا.)[عەر: بخار] ١ـ گازی ئۆکسیدی کەربۆن کە لە دار و ڕەژی چاک نەگەشاوە پەیدا دەبێ و ئەگەر لە ژوورێک زۆر بێ دەبێتە هۆی سەرئێشە و تەنانەت کوشتنیش. ٢ـ هاڵاو و دووکەڵی

سـووتەمـەنی کـە دەبێـتـە هـۆی پشـوو سواری، بۆق.

بوغاری (نا. ل)[بوغار (عەر: بخار) + ئی] ئاگردانێک کە لە زوو دە دیواری ماڵ دا دروستـیـان دەکرد بۆ گەرم داهێنانی ژوور و ئێسـتـاکـەش بـۆ جـوانی و ژوور گـــەرم کـــردن بۆتەوە باو، بوخـــاری، مغەیری.

بوغرد (نا.) بڕ: بخوور

بوغرا (ئان.) بڕ: باغر. **~ بوون:** بڕ: باغر بوون

بـوغـــز (نا.)[عـــەر: بـغض] رق، قـین، کینە.

بـوغـــزاندن (چا. م)[لە: بـوغـــز] رق لێـــبـــوونەوە، خـــۆش نـەویسـتن. ؛؛ بۆ دەبوغزێنی خۆ چمان پێ نەکوتووی؟

بوغــز لە زگ (ئان. ل)[بوغـز + لە + زگ] کەسێک کە بوغـز و رقی کەسێکی دە دڵ دا راگــرتبێ و بە تـەمــایە کـــە لە کاتـی خـۆی دا دەریبـڕێ، قین لە زگ، رق ئەستوور.

بوغـە (گیانـ.)[تور: boğa] ١ـ گـای نێری قەڵەوی نەخـەسێندراو، بۆغ، بۆغـە. ٢ـ (کنـ.) پیـــاوی قـــەڵەو زگ زل و مل ئەســـتـوور. ؛؛ هێندەی مـــاڵی مـــفـــتێ خواردوە وەک گای بوغە ئەستوور بوە.

تێبینی: زەبیحی بە هەندێک لێکدانەوە ریشەی ئەم وشەیە دەباتەوە سـەر بەگە و بەغە ـ ی ئەوێستایی (بڕ: قامووس ب ٢ ل ١١١). من پێـــمـــوایە ئەم وشـــەیە راستەوخـۆ لە بۆغا ـ ی تورکی بە مـانای گـای نێـری نەخـەسێندراو هاتۆتە نێـو زمانی کوردییەوە.

بولبـــول (گـیـانـ.)[باک: بلبل ـ ناو: بولبول، بلبل، بوڵبوڵ ـ هەو: بوڵبوڵ ـ زا: بلبل] ١ـ باڵدارێکی چووکـــە بە قـــەرا چۆلەکـــە، تووکی بـەر ســـینگی زەرد و سەرپشتی بۆرێکی ئاماڵ سوورە، دەنگی خۆشـە و لە قەفـەس دەکرێ. Luscinia نـاوی لاتیـنـی ئـەم مـــەلـەیـە. ٢ ـ (کنـ.) رەوانبێژ، بێ گرێ و گۆڵ قسـە کردن. ٣ـ (کنـ.) دەنگخۆش

بوڵبوڵ (نا.)[هەو ـ ئەر] بڕ: بولبول

بونگەسە (نا.)[هەو] بڕ: بست

بوها (نا.)[باک] بڕ: بایەخ

بوهار (نا.) بڕ: بەهار

بوهتان (نا.)[باک] بڕ: بوختان

بوهست (نا.)[باک] بڕ: بست

بوهوشت (نا.)[باک] بڕ: بەهەشت

بوهیشت (نا.)[باک] بڕ: بەهەشت

بوی (نا.)[زا] بڕ: بۆن

بوین (چا. ل)[باش] بڕ: بوون

بـوێــر[1] (ئـان.)[ب2 + وێــر (لــە: وێران2)] دلێر، نەترس، بەدڵ.

بـوێـر[2] (ر.)[لـە: بـواردن] بـە نـاوەوە دەلکێ و مانای بواردن دەدا. ⁞⁞ بابوێر

بوێریی (حم.)[بوێر1 + ئیی] کـار و کـــردەوەی کـــەسـی نەترس، دلێــریی، نەترسیی، وێران.

بۆ[1] (نـا.) بڕ: بـۆن. ~ **دان:** ١ـ بڕ: بـۆن دان. ٢ـ شـــێـــوەیەکی برژاندنـی هەندێک دانـەوێڵــەیە بۆ گــۆڕینـی تام و بۆنیـان لـە سـەر سـێڵ، وەک قـاوە، نۆک، گـەنم و تۆوی قـرتـاندن. ~ **کردن:** بڕ: بۆن کردن

بۆ[2] (ئام.) ١ـ ئامرازی پرسیار کردنە بە مـانای لە بەر چی؟ بە چ خـاتر؟، لەبۆ، بۆچی، بۆچە، لۆ، بۆچ. ⁞⁞ بۆ وا دەکـەی؟ بۆ نان نـاخــۆی؟ ٢ـ ئامـــرازی خـــاوەن کـردن.؟ ⁞⁞ کـراسـێکم بۆ بابم کـڕی. ٣ـ پێـشـگری کـارە. ⁞⁞ بۆچوون، بۆلێـدان، بـۆهـاتـن، بۆبـوون. ٤ـ بەرەولا، بـۆ لای. ⁞⁞ دەچم بۆ شار. دێم بۆ ماڵاتان. ٥ـ لە بەر، بۆ خـاتری. ⁞⁞ بۆ قـەرزەکـەم هـاتووم. بۆ تـۆ کـــرِدراوە. ~ **بژاردن:** پـارە و بـایـی تاوان دان. ⁞⁞ کوڕەکەم هەرچی شکاندوە نەغد بۆت دەبژێرم. ~ **بوون:** ١ـ ئەندازە بوون. ⁞⁞ ئەو کـەوشــانە بۆ من نـابن. ٢ـ شـیـاو بوون. ⁞⁞ مـەلایـەتی بۆ من نـابێ. ~ **چوون:** ١ـ لێـکدانـەوەی بیـــــر و مەسەلەیەک بە شکێکی نزیک بە راستی، بیـــر و را. ⁞⁞ بۆچوونی تۆ لـە ســـەر بارودۆخی تازەی وڵات چیـــە؟ ٢ـ بۆ لای شتێک چوون. ⁞⁞ کۆترەکە نیشتبوو و من بە سەبرا بۆی دەچووم لـە پڕ هەڵفڕی. ٣ـ بۆ لای کەسێک چوون بە نیازی شەڕ. ⁞⁞ من و کـــەریم بۆ کـابرای مل ئەســتـوور چووین و چاکـمان لێدا. ~ **دانواندن:** تەسلیم بوون و سەر دانواندن بۆ ویست و مـەیلی کەسێک. ~ **کران:** ١ـ توانین، پێ کــران. ⁞⁞ ئەو کـــارە قــورســـەم بۆ ناکرێ. ٢ـ گونجـان، بۆ لوان. ⁞⁞ سبـەی بۆم نـاکـرێ بێم. ~ **گـونجـان:** بڕ: بۆ لوان. ~ **لوان:** توانین، توانای کـارێک هەبوون، بـۆ گـونجـان، بۆ کـران. ⁞⁞ بۆم نالوێ هەر ئێستـا بێم، ئەگـەر بۆم بلوێ ســبــەی خــۆم دێم. ~ **هاتن:** ١ـ بۆ لا هاتن بۆ نیازی شەڕ و خراپە. ⁞⁞ بە سێ

کـــــەوســــــان بـۆم هـاتـن بەڵام هـەر پـێـم نەوێران. سەگێکی درِم بۆ هات، بە بەرد لە خۆم دوور کردەوە. ٢ـ شانس هەبوون. :: ئەورۆ لە تەختـە نەرد چاکم بۆ دێ. ٣ـ دارِژانی بیر و هەست و شێعر. :: چاکم قسە بۆ دێ. ئەگەر شێعرم بۆ هات دەبێ دەستبەجێ بینووسمەوە. ٤ـ شتێک لە لایەن کـــەســـێکەوە پێگەیشتن. :: دوو نامــەم لە مــاڵەوە بـۆ هات. ~ **هەبوون:** تـوانـین، ئـیــــزن هـەبـوون. :: بـۆم هـەیـە ئیمشەو لە ماڵە ئێوە بخەوم؟

بۆ[3] (نا.)[برِ: بووم1] ١ـ زەوی. :: بۆ بەخێر هێنانی میوانی بەرِێزی هەرد و بۆ /چاوەرِێ وێســتــاوە داوێن پرِ لـە لالەی عــەنبــەرین (هێدی ل ١٧٥). ٢ـ [ســۆر] دێراوی بێستان

بۆ[4] (نا.)[برِ: بان1][زا] ماڵ، خانوو

بۆیا (نا. ل)[بۆ1 + با1] بۆنێک کـە لە رۆنی کـــەرە پەیدا دەبێ و نیـــشـــاندەری خـراپ بوونی کەرەکـەیە. رۆنی بۆیا قـاڵ دەکـــەن و دۆکـــەکــــەی فــرِێ دەدەن وەدە چێشتی دەکەن.

بۆبرە (نا. ل)[بۆ1 + برِ + ئە] بۆنبرِە.

بۆبەرامە (نا. ل)[بۆ1 + بەرامە][ئەر] برِ: بۆن و بەرامە

بـۆپـرِووز (نـا. ل)[بـۆ1 + پرِووز] بـرِ: بۆکرِووز

بۆترەکێنە (گیا.)[بۆ3 + ترەکێن + ئە] جۆرێک کارگی باڵابەرزی سەرخرِە.

بۆتکە (نـا.)[؟] دوکـــانێکی چووکی پێـشـسـازە، لـە دار یا مـەعـدەن سـازی دەکەن و لە سـووچێکی شەقام یا شوێنی دیکە دادەندرێ و وردە شتی وەک سیگار و بەستەنی، ... دەفرۆشن.

بۆتە (نا.)[؟] دەفـرێکی چووکـە کـە لە گـڵێکی تایبەت بە ناوی گڵی حـیکمـەت دروست دەکــرێ. زێرِینگەر زێرِ و زێوی تێـدا دەتوێننەوە. :: بڵـێـسـەی کـوورەی دەروون گـرتـەن تاو / نە بۆتـەی خــەم دا دەروون کـەرد وە ئاو (مـەولەوی ل ٢٤٢). خــالیـســە سـیککەیی ئیـخــلاسی دڵی مــوخلیــسی من / بیــخــە نێــو بۆتە چ حاجەت بەمە بیدەی لە مەحەک (حاجی قادر ل ٦٩).

بۆتەگـــە (نا. ل)[بـۆ1 + تـەگـــە] ئـەو بۆنەی کـە لـە کـاتـی تێـبـەردان، لە نێـری دێ.

بۆجەوت (نا. ل)[بۆ1 + جەوت] بۆنی جـــەوت کـــە لـە چەرم و کـــوندەی تـازە بە جەوت خۆشکراو دێ.

بـۆچ (ئـا.)[بـاک: بـۆچ، بـۆچـک، دۆچ، دۆچـک ـ زا: بـۆچـک، بـۆچـه، دۆچـک] ئەندامێکی گیانلەبەرانە لە ئاخری لەش و لە سەر قوونیان، کلک. (بڕ: کلک)

بـۆچاڵ (نا. ل)[بـۆ1 + چـاڵ] بۆنـی شێ و نمی دەغڵ ودان، یا هەر شـتێکە کـە لە چاڵ دا هـەڵگیـراون و دوای سـاز کـردنیـشـیـان ئەو بۆن و تامـەی هەر دەمێنێ، بۆ نماوی.

بـۆچـرووک (نـا. ل)[بـۆ1 + چـرووک] بۆنی رۆنـی سـووتاو و هـەر شـتـێکی چەوری سەر ئاگر، بۆچڕووک.

بۆچڕووک (نا. ل)[بۆ1 + چڕووک] بڕ: بۆچرووک

بۆچک (ئـا.)[بۆچ + ک][باک ـ زا] ١ـ (ئا.) کلک. ٢ـ (گیا.) لاسک، ساقەت.

بۆچنە (نـا. ل)[بۆ1 + چن + ئە] بـڕ: بۆنبڕە

بۆچە (ئا.)[بۆچ + ئە][زا] بڕ: بۆچ

بۆچەک (نا. ل)[بـۆ1 + چەک؟] بۆنـی دیزەی چێشت لێنان کە دوای مـاوەیەک کـار پێکردن لە بەر چەوری تێـوە چوون لێی پەیدا دەبێ، بۆچەکەوڕ، بۆچەکەهوڕ.

بـۆ لە بـەین بردنـی ئەو بـۆنـە دیزەی لـە تـەندوور دەخــەن هـەتا چەورییــەکــەی بسووتێ و بۆنەکەی بڕوا.

بۆچەکەوڕ (نا. ل)[بۆچەک + ئە + وڕ] بڕ: بۆچەک

بۆچەکــەهوڕ (نا. ل)[بۆچەک + ئە + هوڕ] بڕ: بۆچەک

بۆخاو (نا. ل)[بۆ1 + خاو] بۆنی هەر شتێکی ئاوەکی کە هێشتا نەکوڵاوە یا باش نەکـوڵابێ. ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌:: بۆ شـیـری خـاوت لە زار دێ. ئەو چایە بۆخــاوی لێــدێ. ٢ـ بـۆنی گــۆشت و شــتی دیکە کــە بـاش نەبـرژاوە یا نـەکـوڵاوە. :: ئەو جــەرگــە هێـشـتـا بۆخـاوی لێـدێ برۆ لە سـەر ڕا بیبرژێنەوە.

بۆخۆشکە (گیا.)[بۆ1 + خۆش + کە (کردن)] بڕ: کەنێرە

بۆدار (ئان. فــا)[بـۆ1 + دار2] بڕ: بۆندار

بۆدراو (ئان. مف.)[لە: بۆ دان] ١ـ هەر شــتــێکی کــە بـۆ درابێ. ٢ـ (نا. ل) گەنمێکە کە توێکڵی لێدەکەنەوە و لە سەر ساج بۆی دەدەن و لە دەستاری دەکەن و بۆ هەندێک چێشت کەلکی لێوەردەگرن.

بۆدرە (نا.)[بـۆ + در (دران)+ ئـە] ١ـ

بەردێکی کانییە، توێژتوێژی ناسکە و زوو ورد دەبێ و لە سەنعەت دا بۆ ساز کردنی تەڵق و شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن، تەڵق. ٢ـ شتێکی سپی وردی بۆنخۆشە وەک سپیاو ئەکرێ بە جەستەوە (بڕ: خاڵ ب ١ ل ١٤٤).

بۆدڕ (نا. ل)[بۆ1 + دڕ؟] بڕ: بۆ دڕن

بۆدڕن (نا. ل)[بۆ1+ دڕ ؟ + ن] ١ـ بۆنی توند و ناخۆشی تەگە. ٢ـ بۆنی ماسی. ٣ـ بۆنی لەشی چڵکنی مرۆڤ کە ماوەیەکی زۆر خۆی نەشوشتبێ، بۆ کڵێشە. ٤ـ بۆنی توندی ئارەقەی بن هەنگڵ و پێ. & بۆدڕ، بۆندڕ، بۆندڕن

بۆدووکەڵ (نا. ل)[بۆ1 + دووکەڵ] ١ـ بۆنێک کە لە جل یا لە لەشی کەسێکەوە دێ کە لە بەر ئاگر راوەستاوە. ٢ـ بۆنێک کە لە بەر دووکەڵ کردنی ئاگر لە چێشت دەدا و تامی دەگۆڕێ. ٣ـ مەشکەیەک کە زستانان لە میچی ژووری هەڵداوەسن هەتا دووکەڵ لێی دا و بۆن بگرێ و لە دوایی دۆیەکەی هەتا ماوەیەک بۆنی دووکەڵی لێدێ و دۆ خۆش دەکا.

بۆر 1 (ئان.)[ئەو: بەڤرە ـ سان: بەبهرو ـ پەهـ: بور، بۆر، بوور. باک: بۆر ـ ناو: بۆر ـ باش: بوور ـ هەو: بۆر ـ زا: بۆر، بوەر، بۆڕ] ١ـ رەنگی خۆڵەمێشیی، کەوە، کەوگ، کەوی. ٢ـ یەکسمی رەنگ بۆر ⁚⁚ بۆر و بدەو. ٣ـ رەنگی قاوەیی مەیلەو سوور. ٤ـ بەر لە ناو دێ و مانای نەکەرە و نەناسیاویی دەدا بە ناو. ⁚⁚ بۆرەپیاو، بۆرەسوار. ٥ـ بەر لە ناو دێ و مانای دوور دەدا بە ناو. ⁚⁚ بۆرەخزم. ٦ـ شەرمەزار، تەریق. ~ **بوونەوە:** رەنگ گۆڕین لە شەرمان، سوور هەڵگەڕان، شەرمەزار بوون.

بۆر 2 (نا.)[؟] ناوی دەنگی بزوێنێکی عەرەبی بە ناوی ضمە، بەر. (سەر، ژێر، بۆر)

بۆر 3 (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بوورە

بۆران 1 (نا.)[تور: boran] ١ـ با و بارانی پێکەوە، لەنگێزە. ٢ـ ئەو بایەی کە بەفری کێو و شوێنی دیکە هەڵدەکەنی و دەیباتە شوێنی دیکە، باڕن. ٣ـ با و بەفری پێکەوە، کرێوە، تۆف، بادەوە.

بۆران 2 (نا.)[باک] ١ـ کۆتر، بەوران. ٢ـ کۆترە باریکە.

تێبینی: بۆران لە زاراوەی باکووریی دا و بەوران لە زاراوەی زازایی دا بە مانای کۆتر ریشەکەی دەچێتەوە سەر رەنگی بۆر هەر ئەوجۆرەی کە وشەی

کۆتر دەچێتەوە سەر رەنگی کەوە.

بــۆرانـــی (نـــا. ل)[بـــۆران + ئـــی] چێــشــتــێکە بە هێلکە، کــوولەکـــە یا باینجانی سوورکراوە دەگەڵ ماستی خـاوکـراوە و گـــەرم ســازی دەکـــەن و دەیخۆن، بۆرناش.

تێبــینی: بۆران ناوی ژنێکە کـــە بۆ یەکەم جار ئەو چێشتەی ساز کردوە، هەندێک بردویانەتەوە ســەر بۆران دوخت کچی خوسرەو پەرویز (القاموس ل ٨٦) و هەندێکیش بردوویانەتەوە ســەر بۆران کچی حسن سهل (برهان ب ١ ل ٣١٥). هەروەها بۆران لە زمـــانی پەهلەویی دا وەک ناوی کچ هاتوە و لە وشـــەی بۆر1 کەوتوە.

بۆراو (نا. ل)[بۆر1 + ئاو1] شـۆربای بروێش.

بـۆرایـی (حـم.)[بـۆر1 + ئـایـی] ١ـ حـاڵەت و چلۆنایەتییـەک کە رەنگی بۆر پێکی دێنێ. ٢ـ شـتـێکی کــە لە دوورەوە بۆر بـچـێـتــەوە و نـەزانرێ کــە چیــە. ٣ـ (مجـ.) قوون، کونگ.

بــۆربـــاو (ئـان. ل)[بـۆر1 + بـاو4] رەنگێکی بە تەواوەتی بۆر نـەبێ، رەنگی نزیک لە بۆر، ئاماڵ بۆر، بۆرەڵووک.

بۆرجوازیی (نا.) بڕ: بۆرژوازیی

بـۆرچـیـل (ئان. ل)[بـۆر1 + چیل؟] بەڵەک، ئەبڵەق، رەش و سپی، بۆرچین.

بۆرچین (گـیـانـ.)[بۆر1 + چین؟] ١ـ مراوی مێ. // سەرسەوز، سەرکەسک. ٢ـ (ئان.)[ئەر] رەش و ســـپی، بەڵەک، بۆرچیل.

بـــۆرژان (چـــا. ل)[بـــۆ1 + رژان] خەوتنێکی سووک کە مرۆڤ تەواو ئاگای لە دنیا نابڕێ و مێشک حەسانەوەیەکی کـورت دەکـا، بیـرەخـەو، بیـرو هۆش، بیـــــــرەهۆش. ⁂ تاوێک بۆڕژام بەڵام منداڵەورکە نەیانهێشت بنووم.

تێبـینی: لە زمانی پەهلەویی دا بۆی bōy هەم بە مانای بۆنە و هەم بە مانای هۆش و بیـــــر، هـەست و زەین. بۆ لەم وشەیەش دا دەچێتەوە سەر بیر و هۆش و لە هاوماناکانی دیکەشی دا وشەی بیر خۆ دەنوێنێ. ماناکەی بە گشتی دەبێ بیر و هۆش رژان.

بـــــــــــــــــــۆرژوا (نا.)[فـەر: bourgeois] شـارنشـینی دەوڵەمەند و بە ئیروو، سەرمایەدار.

بۆرژوازیی (نا.)[فـەر: bourgeoisie] چینی ســـەرمـــایەدار، ئەو چینەی کـــە

سەرمایە و کەرەسەی بەرهەمیان بە دەستەوەیە وەک خاوەن مڵک و سەرمایەداری چووکە، بۆرجوازیی.

بۆردومان (نا.) بڕ: بۆمباران

بۆرس (نا.)[؟][زا] مەنجەڵ، قازان

بۆرمس (ئان. ل)[بۆر1 + مس] بزنێکی رەش کە هەندێک مووی بۆری بە لاچاوی دا هاتبێتە خوار.

بۆرناش (نا. ل)[بۆرن (بۆران) + ئاش][هەو] بڕ: بۆرانی

بۆرە[1] (ئان. ل)[بۆر1 + ئە] ١ـ هەندێک گیانداری وەک ئەسپ و سەگ کە رەنگیان بۆر بێ. ٢ـ (نا. ل) ناوە بۆ سەگ. ٣ـ (گیانـ.)[باک] بەراز

بۆرە[2] (نا.) بڕ: بۆرەک1

بۆرەبنار (نا. ل)[؟] دەمەقاڵە، شەڕەجنێو، نیوەشەڕ.

بۆرەپیا (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیا][هەو] بڕ: بۆرەپیاو

بۆرەپیاگ (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیاگ] بڕ: بۆرەپیاو

بۆرەپیاو (نا. ل)[بۆر1 + ئە + پیاو] پیاوی نەناسراو و ئاسایی، پیاوێک کە لە بنەماڵەی خان و بەگ و ئاغا و سەرناس نەبێ، بۆرەپیاگ، بۆرەپیا، بۆرەکە.

بۆرەپنە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + پنە] بڕ: قەلەسابوونە

بۆرەجڕە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + جڕە] بڕ: بۆرەجوڕە

بۆرەجوڕە (گیانـ.)[بۆر1 + ئە + جوڕە] جۆرێک جوڕەی بێ کاکۆڵ، بۆرەجڕە، بۆرەک.

بۆرەخزم (نا. ل)[بۆر1 + ئە + خزم] خزمی دوور، بۆرەقەوم.

بۆرەخزمایەتی (حم.)[بۆرەخزم + ئایەتی] پەیوەندی نێوان دوو خزمی دوور، خزمایەتی دوور. ⁙ دەگەڵ کاک حەمە بۆرەخزمایەتییەکمان هەیە.

بۆرەزەلام (نا. ل)[بۆر1 + ئە + زەلام] پیاوی کەتەی گەورە، شینەزەلام.

بۆرەسوار (نا. ل)[بۆر1+ ئە + سوار] سواری نەناسراو.

بۆرەقانی (نا. ل)[؟] چێشتێکە لە گیاوگۆڵی سوور کراوە کە دەگەڵ ماست و هێلکە دەیخۆن. (هس: بۆرانی)

بۆرەقنە (ئان. ل)[بۆر1 + ئە + قن (قوون؟) + ئە] بڕ: بۆرەلووک

بۆرەقـەوم (نا. ل)[بۆر1 + ئە قـەوم] [هەو] برِ: بۆرەخزم

بۆرەک [1] (نا.)[پەه: بۆرەک. ناو: بۆرە، بۆرەک] خوێیـەکی شیـمیاییـە کە ناوی عیلمییەکەی بۆراتی سۆدیۆمە، لە تێکەڵ بوونی ئەسـید بۆریک دەگـەڵ سـۆدیۆم پەیدا دەبیّ، لە سروشت دا لە نێو ئاوی دەریا دا هەیە، بۆ دەوا و دەرمـان کـەلکی لێـــوەردەگـــرن و زێرِینگەریش بۆ تواندنەوەی زێرِ و زێو دە کاری دێنن.

تێبینی: عەرەب وشەی بۆرەک ـ یان بە شـێـوەی بورق وەرگـرتوە و لە رێگای زمانی عەرەبییەوە چۆتە نێو زمانی لاتین و زمـانەکـانی ئورووپاییـەوە. (ئین، فـەر: Borax)

بۆرەک [2] (گیانـ.)[بۆر1 + ئەک] ١ـ برِ: بۆرەجـورِە. ٢ـ [باش] جـۆرێک مـراوی چووکی رەنگ بۆر یا بۆرێکی تێکەڵ بە قاوەییە (فرهنگ پرندگان ل ٣٦).

بـۆرەک [3] (نـا.)[تـور: börek] خـــواردنێکە لە هـەویرێکی تایبـــەتی (ئاردێک کــە توێکڵی گــەنمەکـــەی لێکرابێتەوە)، هـەویرەکە پان دەکەنەوە و کوت کوتی دەکەن و لە سەر هەر کوتێک هەندێک قیـمـە، پەنیـری رەندە کـراو و ئەسـپـەناغی لە سـەر دادەنێن، لوولی دەکەن و لە رۆن دا سووری دەکەنەوە.

بۆرەڵووک (ئان. ل)[بۆر1 + ئاڵوو2 + ک] رەنگێکی تەواو بۆر نەبێ، ئاماڵ بۆر، بۆرباو، بۆرەقنە، بۆرەواش.

بۆرەمـــــارەیی (نـا. ل)[بـۆر + ئـە + مارەیی] مارەیی کەم.

بـۆرینـە (ئـان. ل)[بـۆر1 + ئیـنـە] بـە هەندێک ناوەوە دەلکێ و مانای ناسیاوی و پێشـوویان دەداتێ. ⁂ هەنبـانەبۆرینە، کڵاوەبۆرینە.

بۆریە (گیـا.)[ئار: بوریا] ١ـ جـۆرێک قـامـیـشی خـۆرِسکە، گـەڵاکـانی درێژ و نووک تیـژە و گـوڵەکـانی هێـشـوویین، لە شـوێنی زەلکاو و شـێـدار دەرِوێ و لە ساقەتی جۆرە حەسیرێک هەر بەم ناوە ساز دەکەن. ٢ـ حەسیری ساز کراو لە ساقەتی ئەم گیایە.

بۆرِ [1] (نـا.)[برِ: بـۆر1] ١ـ بـەزیـو لـە شـێـعـر و دمـەقـاڵە. ٢ـ (ئان)[زا] برِ: بۆر1. **~ خــــواردن:** تێک شکان و بەزین لە شێعرشێعرێن و دمەقاڵە دا. **~ دان:** بەزاندنی غەنیم لە شێعر و دمەقاڵە دا.

تێــبـینی: بۆرِ دەگـەڵ وشـەی بۆر

هەریەک ریشــە و ســەرچاوەیان هـەیە و مـانـاکـەیان لە دوایی لێک جـیـا بۆتەوە. چوونکە پیـاوی بەزیو و تێـشکاو ڕەنگی سـوور هەڵدەگەڕێ ماناکەی لەوە کەوتوە هەروەک بوورانەوە کە لەم سەرچاوەیە.

بۆڕ[2] (نـا. د) دەنگی گــڕ و گـــەورە. ~ **بوون:** گڕ بوونی دەنگی کوڕێک کە تازە پێ دەگا و باڵغ دەبێ.

بۆڕ[3] (نـا.)[؟] پێگەیشـــتنی زێدە نەمانی شلکی و جەوانی. ~ **بوون:** پتر لە رادە گەیشتن و پیر بوونی مرۆڤ یا گیاوگۆڵ. :: کەنگر بۆڕ بوون تازە بۆ خواردن نابن.

بۆڕ[4] (گیا.)[؟] گیایەکی دەشتەکییە، گەڵای وردە وەکوو گەسک، لە نیو میتر زیاتر بەرز دەبێتەوە، لە پایز دا دەیدروون و لە شوێنێک کۆی دەکەنەوە، زستانان دەیدەن بە ماڵات و گا و گۆڵ. (قامووس ب ٢ ل ١١٨)

بۆڕ[5] (نا.)[؟] جێگایەکی فێنکە لە ژێر پووش و گەڵا یا زەوی دا دروست دەکرێ بۆ میوە تیاهەڵگرتن (خاڵ ب ١ ل ١٣٢)، تەرە.

بۆڕان (چا. ل)[لە: بۆڕ2] ١ـ دەنگی خۆ دەرخستنی ڕەشەوڵاغ و پاتاڵ. ٢ـ دەنگ هەڵبڕینی بە قەوی مرۆڤ.

بۆڕاندن (چا. م)[لە: بۆڕ2] ١ـ دەنگ هەڵبڕینی ڕەشەوڵاغ. ٢ـ (مجـ.) دەنگ هەڵبڕینی زەلام و بە قەوی مرۆڤ. :: هەر یەکەم شەقیان تێهەڵدا یەک بە خۆی بۆڕاندی.

بۆڕە (نا. د)[بۆڕ2 + ئە] ١ـ دەنگی پاتاڵ و ڕەشەوڵاغ. ٢ـ دەنگی زەلام و ناخۆشی مرۆڤ.

بۆڕەبۆڕ (نا. د)[بۆڕە + بۆڕ2] ١ـ دەنگی پەیتاپەیتای ڕەشەوڵاغ. ٢ـ دەنگی پەیتاپەیتای بۆڕەی مرۆڤ.

بۆڕی (نا.)[؟] لوولەی ئاو یا لوولەیەک نەوتی پێ ڕادەگوێزن.

بۆڕیە (نا.)[؟] ئامرازێکی مۆسیقای کۆنە کە لە کەڵەشاخ سازیان دەکرد و ئێستاکە شێوەی مەعدەنی لێ ساز کراوە، فووی تێدەکەن و دەنگی لێدەردێنن، شەیپوور، بۆق، کەڕەنا.

بۆڕیەژەن (نا. فا)[بۆڕیە + ژەن] کەسێک کە بۆڕیە دەژەنێ.

بۆز (ئان.)[باک: بۆز ـ ناو: بۆز، بەوز ـ زا: بۆز] ١ـ ڕەنگێکە لە تێکەڵ بوونی دوو ڕەنگی ڕەش و سپی پەیدا دەبێ. ٢ـ سەر

و پرچ یا مووی ردێنێک کە رەش و سپی تێکەڵ بووبێ، ماش و برینجی. :: بە ریشی بۆزەوە سوجدەی دەبەم من بۆ جەماڵی تۆ / ئەدی بۆچی دەیانگوت دار کە پیر بوو تازە دانایە (تاریک و روون ل ١٣٣). ٣ـ ولاغی بەرزە کە ئەم رەنگە بن. :: کەرەبۆز، ئەسپەبۆز. ٤ـ (مجـ.) هەر رەنگێکی کە کاڵ بووبێتەوە و رەنگی دیکەی بە خۆوە گرتبێ.

بۆژانە (گیا.)[؟] گیایەکی گەڵا وردی بۆن تیژی لاسک درێژە، گوڵێکی بۆری بچووک ئەگرێت، ئەخرێتە ناو جل و بەرگەوە بۆ مەنعی (مۆرانە). (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٠)

تێبینی: لە هەنبانە بۆرینە دا ئەم وشەیە بە بوژانە نووسراوە و دەگەڵ بێژان بە یەک داندراون. (بڕ: هەنبانە بۆرینە ب ١ ل ٦٣)

بۆژۆ[1] (ئان. ل)[بۆ1 + ئاژۆ] ١ـ ئالیک یا گیای پاش ئاخوڕ کە بۆنی تایبەتی گرتوە و مالات ئیدی نایخۆن، بۆژە، بۆگە. ٢ـ (مجـ.) هەر شتێک کە دەسکاریی کرابێ و لەبەر چاوی خەڵک کەوتبێ. ~ **کردن:** بیز کردنی مالات و نەخواردنی گیایەک کە بۆژۆی لێبێ، بۆژە کردن. ~ **لێکردن:** لەبەر چاو کەوتن، بیز و قێز لە خواردن کردن. :: مەجومعە ئەگەر خوانی زۆر هاتە سەرێ، کابرا بۆژۆی لێدەکا (لاس و خەزاڵ ل ٦٠).

تێبینی: زەبیحی ئاژۆ ـ ی لەم وشەیە دا بردۆتەوە سەر چاوگی ئاژنین (بڕ: قامووس ب ٢ ل ١١٩) ئاژۆ لەم وشە دا بە مانای خۆراکە و چۆتەوە سەر ئاز و ئاش و ماناکەی دەبێتە گیایەک کە بۆنی خواردنی گرتوە. (بڕ: ئاژۆ)

بۆژۆ[2] (نا. ل)[بۆژ (بزن) + ئە] بڕ: بووزوو

بۆژە[1] (ئان. ل)[بۆ1 + ژە (ئاژۆ)] بڕ: بۆژۆ. ~ **کردن:** بڕ: بۆژۆ کردن

بۆژە[2] (نا.)[زا] بڕ: برژانگ

بۆژی (نا.)[زا] بڕ: باسک

بۆسار (ئان. ل)[بۆ1 + سار] بۆنێکی ناخۆش کە لە هەندێک کەل و پەلی خواردن وەک برینج و ئارد و گەنم و شتی لەم بابەتە لەبەر مانەوە لە شوێنی نمدار لێیان پەیدا دەبێ، بۆ سارد.

بۆسارد (ئان. ل)[بۆ1 + سارد] ١ـ بۆسار. ٢ـ بۆنی گۆشتی کاڵ.

بۆسان (نا. ل)[بۆ1 + سان][ئەر] بڕ:

بێستان

بۆست (نا.) بڕ: بست

بۆستان (نا. ل)[بۆ1 + ستان][باک ـ زا] بڕ: بێستان

بۆسته (نا.)[بڕ: کۆستەک] بەندی خەنجەر کە لە کالانەوە دەکەوێتە سەر دەسکی خەنجەر هەتا نەخزێ، کۆسە، کۆستەک، کۆستک. ∷ پاکی حازرە تیری، لە مالّی کەوانی راست و چەپ رۆناوە/ پاکی بۆستەی خەنجەری دەمرەشی قەتلّکەری ترازاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٣). **~ ترازاندن:** کردنەوەی بەندی کالان و دەرکێشانی خەنجەر. ∷ رادەسا سەر خوانی زینی، بۆستەی خەنجەی دەترازاند (لاس و خەزالّ ل ١٢٨).

بۆسۆ (نا. ل)[بۆ1 + سۆ2][باک: بۆسی ـ ناو: بۆسۆ، بۆنسۆ ـ هەو: بۆسۆ] ١ـ بۆنی سووتانی لۆکە و پارچەی لۆکەیی، بۆنسۆ، بۆسی، پیسۆ. ٢ـ تامی ماستێک کە شیرەکەی هەندێک سووتابێ و گەلێکیش خۆشە، بۆسین، بۆسۆدار. ٣ـ (کنـ.) بەدناو. **~ بوون:** (کنـ.) بەدناو بون. **~ کردن:** (کنـ.) بەدناو کردن. ∷ ئەو کچە بەستە زمانە چی نەکردوە نازانم بۆئاوا بۆسۆ و بەدناویان کردوە **~ لێنەهاتن:** (کنـ.) زۆر رووت و هەژار بوون، هیچ نەبوون، بێ مالّ و بێ سامان بوون، بۆسۆ لێهەلّنەستان. ∷ ئەو پیاوە هێندە فەقیر و هەژارە بیسووتێنی بۆسۆی لێنایە. **~ لێهەلّنەستان:** بڕ: بۆسۆ لێنەهاتن. **~ هاتن:** بوونی سووتانی پارچە و پەڕۆ گەیشتنە لووت.

بۆسۆدار (ئان. ل)[بۆسۆ + دار] بڕ: بۆسۆ/٢.

بۆسە (نا.)[باک: بۆسە، بووسە ـ ناو: بۆسە] ١ـ بەشێکە لە ئامرازی جووت (نیر و ئاموور)، ئالّقەیەکە لە دارێکی باریک کە نیر و ئاموور لێک دەبەستێتەوە. ئالّقەکە دەخرێتە نێو نیر و بە هیرتە قایم دەکرێ و ئامووری تێهەلّدەکێشن، بووسە. ٢ـ سیپەی راو. ٣ـ (نز.) کەمین. **~ خواردن:** ١ـ لە سیپە دابوونی راوکەر بۆ نێچیر. ٢ـ لە کەمینی دوژمن دابوون. & بۆسە گرتن، خۆ لە بۆسە دان. **~ دانانەوە:** خۆ شاردنەوە لە شوێنێک بۆ لە داو خستنی نێچیر یا هێزی دوژمن. **~ گرتن:** بڕ: بۆسە خواردن. **خۆ لە ~ دان:** بڕ: بۆسە خواردن. **دە ~ دابوون:** ١ـ لە سیپە دابوونی راوکەر، بۆسە خواردن.

٢ـ لە کـەمـینی دوژمـن دا بوون. **دە ~ خستن:** ١ـ تێکەوتنی نێچـیر دە بۆسـەی راوکـەر دا. ٢ـ دوژمن دە کـەمین خـستن. **دە ~ کەوتن:** ١ـ تێکەوتنی نێچـیر دە بۆسـەی راوچی. ٢ـ دە کـەمـینی دوژمن کەوتن.

بـــۆســـی (نـــا. ل)[بـــۆ1 + ســـی (سووتان)][باک] برِ: بۆسۆ/١.

بۆسین (نا. ل)[بۆ1 + سی (سـووتان) + ن][باک] برِ: بۆسۆ/٢.

بۆش (ئان.)[تور: boş] هەر شـتـێکی رواڵەتدار کـە نێـوەکـەی بەتـاڵ بێ و چی تێدا نەبێ.

بۆشـــایی (نا. ل)[بۆش + ئـایی] ١ـ بنەبانی ئاسـمـان، ئەو شـوێنەی ئاسـمـان کە ئەستێرەکان و تاوەکانی تێدایە، فەزا. ٢ـ هەر شــوێنێک کــە بۆش بێ یا بۆش کــرابێ. ٣ـ لاچـوون یا لـە کــیس چـوونی کــەسـێکی مــەزن یا کــاربەدەست کــە نەبوونـی هەسـت پێ دەکـرێ. ‌:: مــەرگی هێـمن بۆشـاییـەکی لە ئەدەبیـات دا پێک هێنا.

بـــۆشـــکـــە (نـــا.)[روس: bochka] دەفرێکی گەورەی ئوسـتوانەیی چێوی یا مـەعدەنـییـە بۆ هەڵگرتنی ئاو، شـەراب، نەفت و ئاوەکی دیکە کەلکی لێوەردەگرن، بەرمیل.

بۆشناغ (نا.)[؟] کەسی کۆک و پۆشتە و حاڵخۆش کە پۆز لە سەر خەڵک لێدەدا.

تێبینی: سەر و سەکوتی ئەم وشەیە لە تورکی دەچێ. لـە فـەرهـەنـگەکـانـی تورکی بەر دەسـتـم تـەنیـا تـوانیم وشــەی boş-nak بدۆزمـەوە کە ئەویش بە نەتەوەیەک بە ناوی بـۆسنی دەکـوتری کـە لە بـاڵکان دەژیـن. وێدەچێ کـــە ئـەم نەتـەوەیە زوو کـۆک و پۆشـتـە و بـە فـیـز بووبن و ئەم وشـــــەیە لـە رێگـای تـورکـــــەکـــــانـی عوسمانییەوە هاتبێتە موکریان.

بۆغ (گیانـ.)[باک] برِ: بوغە

بـۆغـمـە (نا.)[تور: boğma (خـەفـە)] ١ـ برِ: دووشاخە. ٢ـ سـووکە جنێویکە بە کــەس یا مـنداڵی زۆربلێ دەکـــوترێ بە مانای خەفە بە!

بۆغە (گیانـ.)[باک] برِ: بوغە.

بۆق[1] (گـیـانـ.)[سـان: بهـێکە ـ پەه: ڤەک. دەریی: بەقە ـ ماز: وەگ ـ بیر: باک ـ فـــار: بک. باک: بەق ـ ناو: بـۆق ـ زا: بەقـە] ١ـ گـیـاندارێکی پێـست لیـچـقی پـنۆک پـنۆکی دووژیـانـەیە، لـە دونیـــا دا جـۆری زۆرە و هـەتـا ئێـسـتـا ١١٧ جـۆری

ناســراوه، له ئاو دا گـەرای دادەنێ کـە پێی دەڵێن سـەرمـێکوتە و کـە لە گـەرا هاتنە دەر ناویان دەبێـتـە کلکەتەشی و ئەو ناوەش لە بەر کلکێکی درێژە کـــە هەیەتی و هەتا ئەم کلکە فـرێ دەدا هەر لە ئاو دا دەمێنتەوە، Rona ناوی لاتینی ئەم گـیـاندارەیە، بۆقی ئاوێ، قـورواق، قـۆرواق، قـرواقی. ٢ـ گـیـاندارێکە لە رەگـەزی بۆق کـە لە ویشکایی دەژی و توانای بازدانی نیە، بۆقی گڵێ، وەزەخ. || **بۆقی ئاوێ:** بۆق. **بۆقی گـــڵێ:** بڕ: بۆق1/٢.

بۆق[2] (گیانـ.)[جاف] بڕ: قەلەموونە

بـۆق[3] (نـا.)[ئەر] چـاوی زەق، چـاوی دەرپەڕیو، بز.

بۆق[4] (نا.)[؟] تەکـــــان، پاڵ. **~ پێوەنان:** بڕ: پاڵ پێوەنان. **~ دان:** پاڵ پێوەنان

بۆق[5] (نا.)[ئەر] پشت مل، بـۆق مـل، بۆقەتە. || **بۆقی مل:** بڕ: بۆق مل

بۆق[6] (نا.)[ئەر] بڕ: بوغ

بۆق[7] (نا.)[عـەر: بـوق لە لات: buc-cina] ١ـ ئامێرێکی مۆسیقای قەدیمە کە لە شـاخ و ئەسرۆی گیانداران ساز دەکـرا، بۆڕیە، شـەیپـوور، کـەڕەنا. ٢ـ ئامـرازێکە لە مـاشـێن دا کـە بۆ وریا کردنەوەی خەڵک دەنگی لێوە دێ، بووق. ٣ـ دەنگی ئەو ئامرازەی کە دە ماشـێن دایە، دیدە. & بووق. **~لێدان:** وە دەنگ هێنانی دیدەی ماشێن بۆ وریا کردنەوەی خەڵک.

بـۆقـــــــــژە (نـا. ل)[بـۆق1 + ژە] نەخـۆشـیـیـەکی منداڵانە کـە نێـو دەم و زاریان بلوق دەکـا و زوو بە مـــرەکـــەب چاکیان دەکردەوە.

بۆقلە (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بۆقلەمووت (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بۆقلەموون (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە

بۆقلەمە (گیانـ.) بڕ: قەلەموونە.

بـۆق مـل (نـا. ل)[بـۆق5 + مـل][ئـەر] پژمل، پشتی مل. بۆقی مل، بۆق5.

بۆقل (نا.)[باک] مـاسـوولکەی پشت پێ، بەلەک، پووز. هس: بۆق٥ و بۆق مل

بۆقـــە[1] (نا. د) ١ـ دەنگی بەراز. ٢ـ دەنگی گا کە سووکترە لە بۆڕە.

بۆقە[2] (نا. ل)[بۆق + ئە] حاڵەتێکە بە سـەر دەغڵ دا دێ و ئەو شـوێنانەی کـە پاشان دەبنە گوڵ تۆزێ هەڵدەمسێن.

بۆقەتە (نا. ل)[بۆق5 + ئە + تە؟] بڕ: بۆق5.

بۆقەخۆرە (گیانـ.)[بۆق1 + ئە + خۆر + ئە] جۆرێک هەڵۆیە کە سەر و مل و سینگ و پشتی رەشی مەیلەو زەردە، لە پەنا زەلکاو و قامیشەلانان دەبێ، ئەگەر مراوی یا کەلاکی دیتەوە دەیخوا دەنا بە بۆق و ماسی رازی دەبێ. (فرهنگ پرندگان ل ١٢٨).

بۆقەمەلە (نا. ل)[بۆق1 + ئە + مەلە] جۆرێک مەلەیە کە مەلەوان دەست و لاقی وەک بۆق رادەوەشێنێ و مەلەی دەکا، مەلەبۆقە.

بۆکرووز (نا. ل)[بۆ1 + کرووز] بۆنی سووتانی هەندێک شتی وەک خوری، موو، ئێسک، بۆپرووز.

بۆکز (نا. ل)[بۆ1 + کز] ١ـ بۆنی چێشتێک کە لە بنەوە سووتابێ و دابێتە سەرەوە و لە کاتی خواردن دا هەستی پێ بکردرێ. ٢ـ بۆسۆ.

بۆکس (نا.)[ئین: box] جۆرێک کێ بەر کێیە بە مست کە دوو کەسی هاو وەزن بە دەستەوانەی تایبەتی دەیکەن، هەرکات یەکیان بکەوێ داوەر هەتا دە دەبژێرێ و ئەگەر لەم ماوەیە دا هەڵنەستێتەوە (ناک ئاوت) دەبێ و دەدۆڕێ.

بۆکساوات (نا.)[رووس: buksovat] دە قوڕ، بەفر، لم یا هەر شتێکی دیکە گێرانی تەگەری ماشێن یا مەکینە وەها کە لە سەر جێی خۆی بسووڕێ و نەتوانێ بێتە دەر. **~ کردن:** گیر کردنی مەکینە دە قوڕ، بەفر یا هەر شتێکی دیکە. ٢ـ (کنـ.) لە سەر جێی خۆ بوون و پێش نەکەوتن لە کار و مەسەلەیەک.

بۆکسێر (نا.)[ئین: boxer] کەسێک کە بۆکس دەکا، مولاکیم.

بۆکسێل (نا.)[رووس: buksir] کێشانی ماشێنی دە قوڕ گیراو، خراپ و لە کار کەوتوو یا هەر شتێکی دیکە بە ماشێنێکی دیکە یا مەکینەیەک کە توانای کێشانی بە دوای خۆی دا هەبێ. **~ کردن:** ١ـ کێشانی ماشێن و مەکینەی خراپ و لە کار کەوتوو بە ماشێنێکی دیکە. ٢ـ دەرکێشانەوەی ماشێنی دە قوڕ و بەفر و شتی لەم بابەتە گیراو.

بۆکلێشە (نا. ل)[بۆ1 + کلێشە] ١ـ بۆنی لەشی چڵکن، بۆدڕن، بۆندڕن. ٢ـ

بۆنی ئارەقەی بن هەنگڵ و پێ.

بۆکەنگە (گیانـ.)[باک] بڕ: بۆگەنکە

بۆگنخ (نا. ل)[بۆ1 + گنخ (گنخان)] بۆنمی ناخۆشی دانەوێڵەی سەرداپۆشراو کە دوای ماوەیەک مانەوە لێی پەیدا دەبێ، بۆگنخاو، بۆنماوی، بۆگەمرخە.

بۆگنخاو (نا. ل)[بۆ1 + گنخاو (گنخان)] بڕ: بۆگنخ

بۆگە (ئان. ل)[بۆ1 + گە (ژە)] بڕ: بۆژۆ1

بۆگەمرخە (نا. ل)[بۆ1 + گە + مرخ + ئە][سۆر] بڕ: بۆگنخ

بۆگەن (نا. ل)[بۆ1 + گەن1] بۆنی ناخۆش لە مانەوەی شتێک کە گەنیبێ، بۆگەنتک. ٢ـ بۆنی ناخۆشی هە چێک کە خۆبەخۆ و لە خۆی دا بۆن ناخۆش بێ وەک گوو، تڕ و تس، ... ٣ـ (ئان. ل) (مجـ.) بیر و باوەر و کردەوەی کۆن و خراپ. & بۆگەنیو، بۆگەنی. ~ **بوون:** بۆ گرتن، بۆگەنیو بوون، گەنین. ~ **کردن:** بۆن گرتن و بۆن لێ پەیدا بوونی هەر شتێک کە ماوەیەک مابێتەوە، بۆگەنیو بوون.

بۆگەنتک (نا. ل)[بۆ1 + گەنت (گەند) + ک] بۆنی گەنینی میوە و شتی دیکە، بۆگەن/١.

بۆگەنکە (نا. ل)[بۆ1 + گەن1 + کە (کردن)] ١ـ (گیانـ.) گیاندارێکی گوانداری گۆشتخۆرە، لە رێوی بچووکترە، لە کاتی مەترسی دا تس بەردەدا و بۆگەنیوێکی ناخۆشی لێدێ وەها کە دوژمنەکەی دوور دەخاتەوە. ئەم گیاندارە کەوڵەکەی بە نرخە و راوچی لەبەر ئەو کەوڵە راوی دەکەن، بۆکەنگە، فسۆس (عەر: ابوالعفن). ٢ـ (گیا.) گیایەکی خۆڕسکە، ٣٠ هەتا ٨٠ سانت بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی ئەستوور و ئاودار و سەوزی مەیلەو شینە، گوڵەکانی زەرد و بەرەکەی کەلوویە کە دەنکەکانی دەنێو دایە و قاوەیین، تەواوی ئەم گیایە بۆنێکی ناخۆشی لێدێ، لەم گیایە بۆ هەندێک دەرمان کەلک وەردەگیرێ، Ruta graveolens و Ruta fetide ناوی لاتینی ئەم گیایەن، بۆگەنیوە، گیابۆگەنیوە.

بۆگەنی (نا. ل)[بۆ1 + گەنی] بڕ: بۆگەن

بۆگەنیو (نا. ل)[بۆ1 + گەنیو] بڕ:

بۆگـەن. ~ **بوون:** بۆن گـرتن و بۆنی ناخـۆش لێ پەیدا بوونی شـتێک کـە ماوەیەک مـابێتەوە و بەرەو خراپ بوون چووبێ، بۆگەن کردن، گەنین.

بۆگەنیوە (گیا.)[بۆ1 + گەنیوە] بڕ: بۆگەنکە/٢.

بۆل [1] (نا.)[؟][باک] قوون، کونگ

بۆل [2] (ئان.)[تور: bol] ١- [زا] زۆر، گەلێک. ٣- [باک - زا] پان، هەراو، فش.

بۆل [3] (نا.)[زا] بڕ: بۆڵ3.

بۆڵ [1] (نا.)[ناو: بۆڵ، بۆڵی - هەو: بۆڵی، بۆڵە] دەنکێک ترێ، گلوو، تلیە.

بۆڵ [2] (نا. د) دەنگی بۆڵە

بۆڵ [3] (نا.)[؟][زا] ران، مێگەل، گەلە، بۆل.

بۆڵاندن (چا. م)[لە: بۆڵ2] ١- نارازی بوون لە مەسەلەیەک یا کەسێک و لە سەر رۆینی لە بەر خۆوە، بۆڵەبۆڵ کردن، خوتەکردن، بۆڵە کردن. ٢- دەنگی هات و هاواری ورچی تووڕە.

بۆڵدۆزێر (نا.)[ئین: bulldozer] جۆرێک مەکینەی گەورەیە بۆ خۆڵ هەڵگرتن و تێکردن و کاری قورسی دیکەی لەم چەشنە کەلکی لێوەردەگرن.

بۆڵژن (نا. ل)[بۆڵ2 + ژن (ژەندن)] بۆڵە. ⁂ پیرێژن یەک دوو بۆڵژنی لێوە هات و بە تووڕەیی دوور کەوتەوە.

بۆڵمازوو (نا. ل)[بۆڵ1 + مازوو] جۆرێک ترێی دەنک گەورەی سپی ئاودارە، توێکڵی ناسک و مزرە و هەر بۆڵەی بە قەد مازوویەک گەورەیە.

بۆڵە [1] (نا. د) قسەیەک لە بەرەو خۆوە لە رووی تووڕەیی و نارازی بوون لە کەسێک یا مەسەلەیەک، پرتە و بۆڵە، خوتە و بۆرە. ~ **کردن:** بڕ: بۆڵاندن. ~ **هاتن:** بۆڵە کردن، بۆڵاندن. ⁂ دەڵێی پیرێژنی دۆ لێڕژاوی ئەوە بۆ هەر بۆڵەت دێ.

بۆڵە [2] (نا.)[هەو] بڕ: بۆڵ1

بۆڵەبۆڵ (نا. ل)[بۆڵە1 + بۆڵ2] بۆڵەی یەک لە دوای یەک، بۆڵەی پەیتاپەیتا، بۆرەبۆر. ~ **کردن:** بڕ: بۆڵاندن. ~ **هاتن:** زۆر بۆڵە کردن، بۆڵاندن.

بۆڵەتەمە (ئان. ل)[بۆڵ1 + تەم + ئە] بڕ: بۆڵەتەمێ

بۆڵەتەمێ (ئان. ل)[بۆڵ1 + تەم + ئێ] ترێیەک کە هێشتا بە تەواوی نەگەیوە و تامەکەی مەیلەوترشە،

بۆڵەتەمـــەه، بـەرەکـــە. ئاڵ وبـۆڵ. **~ تێکەوتن:** تـرش و شـــــیـــــرین بـوونـی بـەرســـــیلـە، ئاڵ وبـۆڵ بـوون. ⁂ ترێ بۆڵەتـەمـێی تێکەوتوە و چی وای نـەمـاوە بگا.

تێبینی: تەم دەبێ لە تام کـەوتبێ و لە بـەر قـــوورسـی « ئا » بووبێـــتـــە تـەم. ماناکەی بەم پێیـە دەبێتـە دەنکە ترێیەک کــــە هەندێک شـــیـــرین بوە و تـامـی تێگەڕاوە.

بۆڵی (نا.)[هەو - ئەر] بڕ: بۆڵ1

بۆم[1] (ئان.)[؟][زا] گـێل، گێـژ، حـۆل، ئاقڵ سووک.

بۆم[2] (نا.) بڕ: بۆمب

بۆمـادەران (گـیـا.)[بۆ1 + مـادەر + ئان] بڕ: بۆمارانە

بۆمارانە (گیا.)[بۆ1 + مار3 + ئانە] گیـایـەکی خۆڕسکی چەند سـاڵەیە، هەتا حـەفـتـا سـانت بەرز دەبێـتـەوە، سـاقـەتی درێژ و باریکە، گەڵاکانی گـڕنـی گـڕنی و گـوڵی هێـشـوویی سـپی بۆنخـۆشـە و لە دەشت و مــێـرگـان دەڕوێ. بۆ دەرمـان کـەلکی هـەیە و بۆ کـوشـتنی کـرمی نێـو زگ، بێـوەسـیـری، دڵ ئێـشـە و هـەندێک نەخـــۆشی دی دێم کـــراوەکـــەی دەکـــار دەکەن. Achillea pubescens ناوی عـــیلمی ئـەم گـــیـــایەیە بۆمـــادەران، برنجداس. (عەر: زهرة القندیل)

بـۆمـب (نـا.)[فــــــــەر: bombe] گـوللـەیەکی گـەورەیە کـە نێـوەکـەی بە کەرەسـەی تەقینـەوە پڕ کراوە و فڕۆکە لە ئاسـمـانەوە دەهاوێژێتـــە سـەر پێگەی دوژمن و خـەڵک و بە پێی ناوەرۆکـەکـەی چەشـنی زۆرە، بۆم، بـۆمـبـا. **وەک ~ تەقـــینەوە:** (کنـ.) دەنگدانـەوە و بـڵاو بوونـەوە خـێـرای قـســـە و خـــەبەر و کـردەوەیەک و شـتـێک دە نێـو خـەڵک دا، وەک بۆمب دەنگدانەوە. **وەک ~ دەنگ دانەوە:** (کنـ.) بڕ: وەک بۆمب تەقینەوە. ‖ **بۆمبی ئەتۆم:** بۆمـبێک کە بە هێـزی ئەتۆم دەتەقێتـەوە و ناوچەیەکی گەلێک پتر لە بۆمـبی ئاسـایی وێران و خـاپوور دەکـا. **بۆمبی هیدرۆژێنی:** جۆرێک بۆمبی ئەتۆمە کە لە ئەتۆمی هیـدرۆژێن کەلک وەردەگرن و لە بۆمبی ئەتۆم بەهێزترە.

بۆمبا (نا.) بڕ: بۆمب

بۆمباباران (نا. ل)[بۆمبا + باران] بڕ: بۆمباران

بۆمـــبــاران (نا. ل)[بـۆمب + بـاران] هـاتنە خـــواری کـــۆمـــەڵێک بۆمب لە

ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی، بۆمباباران، بۆمباردمان، بۆردومان. **~ کردن:** خستنە خوارەوەی بۆمب لە فڕۆکەوە بۆ سەر خەڵک یا سەر شوێنێک، بۆمباباران کردن.

بۆمباردمان (نا.)[فەر: bombarde-ment] بڕ: بۆمباران.

تێبینی: وشەی بۆمباران هەر لەم وشەی فەڕانسی کەوتوە و لە بەر نزیکی باران و باردمان شێوەی کوردیی بارانی بە خۆوە گرتوە.

بۆمباهاوێژ (نا. ل ـ ئان. ل)[بۆمبا + هاوێژ] فڕۆکەیەک کە بۆمب هەڵدەگرێ و ئیشی بۆمباران کردنە.

بۆمچ (نا. ل)[بۆ1 + مچ] بۆنی هەندێک شتی وەک گوێز و بادام کە خراپ بوون و تامیان گۆڕاوە، بۆمچەو، بۆمچەوە.

بۆمچەو (نا. ل)[بۆ1 + مچەو][ئەر] بڕ: بۆمچ

بۆمچەوە (نا. ل)[بۆ1 + مچەو + ئە][ئەر] بڕ: بۆمچ

بۆن[1] (نا.)[ئەو: بەئۆذی ـ پەه: بۆی، بۆد. باک: بێهن، بێن، بین، بی، بهن ـ ناو: بۆ، بۆن ـ باش: بوو ـ هەو: بۆ، بووە ـ زا: بوو، بووی، بوی، بۆ، بۆی] ١ـ هەرچی کە لووت هەستی پێبکا چ خۆش بێ چ ناخۆش. ٢ـ هەستێک کە لە کار و کردەوەیەک دەکردرێ. ؛؛ ئەو قسەی تۆ بۆنی شەڕی لێوە دێ. ٣ـ شێوەیەکی برژاندن لە سەر سێڵ. ٤ـ عەتر. **~ پێدان:** بڕ: بۆ دان. **~ پێوەکردن:** ١ـ بردنە پێشی لووت لە شتێک و هەڵمژینی بۆنی ئەو شتە. ٢ـ بردنە پێشی لمبۆز لە لایەن گیانداری نێرەوە و هەڵمژینی پاشەوەی مێیەکەی بەر لە سوار بوونی . **~ تێدان:** لە خۆ دانی **~ تێکەوتن:** سەرەتای پێگەیشتنی هەندێک بەر و بۆی بێستان. عەتربۆ بۆن خۆشی. **~ دان:** هەستانی بۆن لە شتێکەوە و هەست پێ کردنی. **~ لێهاتن:** ١ـ بۆن دانی شتی بۆن گرتوو. ٢ـ خۆ پیس کردنی منداڵی چووک. ؛؛ ئافرەت ئەو منداڵە بۆنی دێ پێم وایە گووی بە خۆی داکردوە. **~ کردن:** ١ـ هەڵمژینی بۆی شتێک، بۆن پێوە کردن. ٢ـ هەست پەڕینە سەر کار و کردەوەیەک، شک پەڕینە سەر. ٣ـ بۆنی ناخۆش لە هەندێک شت پەیدا بوون. ؛؛ گۆشتەکە بۆنی کردوە زوو سازی نەکەن خراپ دەبێ. **~ گرتن:** ١ـ خراپ بوونی

شتێک و لێ پەیدا بوونی بۆنی ناخۆش، بۆن هەڵگرتن/١. ٢- بۆنی خۆش یا ناخۆش وەرگرتنی جل یا شتی دیکەوە لە ڕێگەی ناراستەوخۆ. ∷ کراسەکەت بۆنی سابوونی گرتوە. **~ هەڵگرتن:** ١- بڕ: بۆن گرتن. ٢- شوێن هەڵگرتنی بۆنی دێڵ یا مێیە لە لایەن گیانلەبەری نێرەوە. **بە ~ کەوتن:** ١- نەخۆش کەوتنی منداڵی ساوا بە هەندێک بۆنی توندی وەک بۆنی عەتر و سابوون. ∷ زۆر خۆ لەو منداڵە نزیک مەکەوە بۆنی عەترت لێدەی و منداڵەکەم بە بۆن دەکەوێ. ٢- نەخۆش کەوتنی منداڵ بە بۆنی ئافرەتی تازەزاوی دیکە.

بۆن[2] (نا.)[بڕ: بان1][زا] ماڵ، خانوو

بۆنبڕ (نا. ل)[بۆن1 + بڕ] بڕ: بۆنبڕە

بۆنبڕە (نا. ل)[بۆن1 + بڕ + ئە] مادەیەکە کە لە بۆنی ناخۆشی ئاودەست یا شوێنی دیکە دەبڕێ، بۆچنە.

بۆنخۆش (ئان. ل)[بۆن + خۆش] هەر شتێک کە بۆنی پەسەند بێ و مرۆ بە دڵی بێ.

بۆنخۆشی (حم.)[بۆنخۆش + ئی] چلۆنایەتی بۆنخۆش، بۆنخۆش بوون.

بۆنخۆشکە (گیا.)[بۆنخۆش + کە] گیایەکی بۆنخۆشە، لە زەوی بوورە دەڕوێ، نیو میترێک بەرز دەبێتەوە، لاسکی درێژە و لق و پۆپی چڕ و پڕە، گوڵی وەکوو ئی بابوونە وایە، شیرەیەکی لێدەگیرێ زۆر تاڵە، ژەهرە و زەمانی پێشوو بۆ چار کردنی نەخۆشی ئیفلیجی، لۆغە، لەرزۆکی، فێداری، نەخۆشی مەعدە و جەرگ و کرمی نێو زگ، کەلکیان لێوەردەگرت. (قامووس ب ٢ ل ١٢٥)

بۆنخۆشکەرە (گیا.)[بۆن1 + خۆش + کەر + ئە] گیایەکە وشکی دەکەن بۆ ناو جلکان. (هەنبانە ب ١ ل ٦٥)

بۆندار (ئان. فا)[بۆن1 + دار2][پەھ: بۆیدار] ١- هەر شتێکی بۆنی خۆشی لێبێ. بۆدار، بۆنخۆش، بێندار، بیهندار. ∷ سنگ و بەرۆکت بۆنداره، دەڵێی قەتاری خواجە حەسەنی بەغدایەی و بارە عەترت پێیە (سەعید و میرسێوەدین ل ٧). ٢- هەر شتێک بۆن بدا، بە بۆن.// بێ بۆن. ٣- قسەی بە کینایە و بە تەوسەوە کە مانای جگە لە مانای سەرەکی بێ.

بۆندڕ (نا. ل)[بۆن1 + دڕ] بڕ: بۆدڕن

بۆندڕن (نا. ل)[بۆن1 + دڕ + ن] بڕ:

بۆدڕن

بۆنسـۆ (نا. ل)[بۆن1 + سـۆ2] بڕ: بۆسۆ

بۆنگ (نا. چا)[؟][سۆر] کاری خاوێن کـردنەوە و خـۆش کـردنی پێـست بۆ مـەشکە. **~ کـردن:** خـۆش کـردنی پێستی مەر و بزن و گا بۆ مەشکە.

بۆنگچی (نا. فـا)[بۆنگ + چی] کەسێک کە پێستەی بۆ مەشکە خۆش دەکا.

بۆنگچێتی (حم.)[بۆنگچی + ئێتی] کار و پیشەی کەسێک کە پێست بۆ مەشکە خۆش دەکا.

بـۆن و بـەرام (نـا. ل)[بـۆن1 + و + بەرام] بڕ: بۆن و بەرامە

بۆن و بەرامـە (نا. ل)[بۆن1 + و + بەرامە] کۆمەڵە بۆنێکی خۆش کە هەموو دەورووبەری خـۆی دادەگـرێ و هەمـوو هەستی پێدەکەن، بۆن وبەرام، بەرامە، بۆبەرامە، بۆوبەرامە.

بۆنە (نا.)[بڕ: بیانوو] ١ـ لە بەر، بۆ خاتری. ∷ بە بۆنەی تۆوە ئێمەش پلاوێکمان لە ماڵە خەزوورت خوارد. ٢ـ بیانوو.

بۆ و بەرامـە (نا. ل)[بۆ1 + و + بەرامە] بڕ: بۆن و بەرامە

بـۆهـەڕنـەهـووت (نـا. ل)[بـۆ1 + هەڕنەهووت] کۆمەڵە بۆنێکی ناخۆش کە مرۆ گێژ دەکا. ∷ ئەو بۆ هەڕنەهووتە چیە بە وڵاتەوە وەربوو زوو پەنجەرەکان بکەنەوە.

بۆی (نا.)[زا] بڕ: بۆن

بـۆیـاغ (نـا.)[تـور: boya] ١ـ دەرمانێک کە سەر و سمێڵی پێ ڕەنگ دەکەن، بۆیە2/٢. ٢ـ ئەو دەرمانەی کە کەوشی پێ ڕەنگ دەکەنەوە، واکس.

بۆیاغچی (نا. فـا)[بۆیاغ + چی] کەسێک کە کاری ڕەنگ کردنەوەی کەوشە، کەسێک کە واکس لە کەوشان دەدا.

بۆینباخ (نا. ل)[تور: boyun (مل) bağı(بەند)] پارچەیەکی دوراو و ئامادەی تایبەتی بە ڕەنگ و گوڵی جۆراوجۆر کە دەچێتە بن یەخەی کراسەوە، گرێی تایبەتی لێدەدەن و پتر دەگەڵ کۆت و شاڵوار دەبەسترێ، کراوات.

بۆیە1 (شر.)[بۆ + یە] ١ـ لە بەر ئەوە،

لە بەر ئەمە، چونکە. ⁘ هەوا ساردە بۆیە ئەو کراسە ئەستوورەم دەبەر کردوە. ٢ـ وەڵامی بۆچی یا بۆ بە مانای هەروا. ⁘ بۆ کار ناکەی؟ ـ پێم خۆشە بۆیە! & بۆیەکە، بۆیەکا، بۆیەکانێ، بۆیەکوو.

بۆیە[2] (نا.)[تور: boya] ١ـ ئەو مادەیەی کە دەرک و دیواری پێ رەنگ دەکەن. ٢ـ بڕ: بۆیاغ.

بۆیەچی (نا. ل ـ ئان. ل)[بۆیە2 + چی] نەقاشێک کە دەرک و پەنجەرە و دیوار رەنگ دەکا.

بۆیەکا (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکانێ (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکوو (شر.) بڕ: بۆیە1

بۆیەکە (شر.) بڕ: بۆیە1

بوو[1] (نا.)[بڕ: بووم1] زەوی.

بوو[2] (نا.)[بڕ: بووم 2] کوند، کوندەبوو، بایەقوش.

بوو[3] (نا.)[باش ـ زا] بڕ: بۆن1

بوئا (گیانـ.)[فەر: Boa] مارێکی گەورە و درێژ و بێ ژارە کە لە هیند و ئامریکای باشووریی دەژی، لە دەوری نێچیری دەهاڵێ و دەیکووژێ و قووتی دەدا.

بووجی (گیانـ.)[باک: بووجی ـ زا: بوویجی] توتکە سەگ، توڵە.

بوودجە (نا.)[فەر: budget] داهات و خەرجی گشتی وڵاتێک، یانە، کۆمەڵەیەک یا کەسێک.

بوودڕ (نا. ل)[بوو1 + دڕ] ١ـ زەوی دادڕاو، کەندال، رەهۆڵ. ⁘ هێندێک کەس دەیانگوت: کەس نەیدیوە بڕوا ئەو دوژمنە، پێموایە کوژراوە/ بزانن کەلاکی لە چ بوودڕێک، لە چ بن بەردێک بە جێ ماوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٦) ٢ـ زەوی هەڵکەندراو، زەوی کون کراو، رەهەند، نەغم، لەغەم. ٣ـ [باک] کونی گیاندار لە زەوی دا، لان. ~ **لێدان:** هەڵکۆڵینی زەوی بۆ سەر دەرهێنان لە شوێنێکی دیکە، رێگا لێدان بە بن زەوی دا، رەهەند لێدان.

بوودەڵە (ئان.)[عەر:] مرۆڤی خوێڕی و هیچ و پووچ، مرۆڤێک کە کەسایەتی لە نێو خەڵک دا نەبێ، هیچەکە، هیچ و پووچ، خوێڕی.

بوور[1] (نا.) بڕ: بوورە

بوور[2] (ئان.)[باش] بڕ: بۆر1

بوورا (نا.)[؟][باک] پەیوەندی نێوان ژن پیاوێک دەگەڵ برای ئەوکەسە، برای مێرد، شووبرا، هێوەر.

بوورانەوە (چا. ل)[بووران + ئەوە] دڵ لە خۆ بوونەوە و بێهۆش کەوتن لە برسان یا لە ترسان، لە سەر خۆ چوون، بووردنەوە.

تێبینی: بوورانەوە و بووردنەوە لە وشەی بۆر کەوتوە و ئەویش لەبەر رەنگ گۆڕینی مرۆڤە. لە کوردەواری دا بۆ وەهۆش هێنانەوەی کەسی بووراو بۆسۆی وەبن لووت دەگرن.

بووردن (چا. ل)[هیک: ڤیتەر ـ ئەو: ڤیتەر ـ پەهـ: ڤیتەرتەن، ڤیتارتەن] ١ـ تێپەڕین، رابوردن. ٢ـ خۆش بوون، بەخشین، لێبوردن. ٣ـ زۆر گەیشتن و تەپینی تەڕەکاری (کاڵەک، شووتی، هاروێ، ...)

بووردنەوە (چا. ل)[بووردن + ئەوە] بڕ: بوورانەوە

بوورس (نا.)[ئال: börse] بازاڕی مەعامەلە و کڕین و فرۆشی وەرقە بابیدارەکان.

بوورۆس (نا.)[زا] بڕ: بۆرس

بوورە (نا.)[باک: بۆر ـ ناو: بوور، بوورە ـ زا: بۆر، بورە] زەوییەک کە قەت نەکێڵدرابێ.

بوورین (چا. ل)[بڕ: بووردن] ١ـ بڕ: رابوردن. ٢ـ بڕ: لێبوردن.

بووز [1] (گیا.)[باک: بزوو، بزی ـ ناو: بووز، بەوز] دارێکی خۆڕسکە، زۆر بەرز نابێتەوە و لە مێشە و دارستان و لێڕەوار دەڕوێ، گەڵاکانی وەک گەڵای توو وایە، هەندێک لە گەڵاکانی وەک تۆپ خڕ دەبنەوە و کە نێوەکەی پڕ دەبێ لە گەرای مێشوولە. لە کوردستان زۆرە و پتر بۆ سووتاندن کەلکی لێوەردەگرن، Ulmus ناوی لاتینی ئەم دارەیە، ناروەن، ناروەند، نارەوەن، دارمێشوولە، دارتۆفانە، دارەوەن.

بووز [2] (نا.)[؟] گونجاو. تەنیا دەگەڵ چاوگی خواردن مانا دەدا. **بۆ ~ خواردن:** لوان، گونجان. ⁘ بە داخەوە بۆم بووز ناخوا بێم و سەرت بدەم.

بووز [3] (نا.)[تور: buz] بڕ: سەهۆڵ

بووزوو (نا. ل)[بووز (بزن) + ئوو] [باک: بووزوو، بزوون ـ ناو: بووزوو، بزوو، بۆژۆ] قوماشێکی تۆڕی هەندێک ئەستووری تایبەتی کوردستانە، باریک

و درێژه، کە جۆلا لە مەرەزی بزن سازی دەکەن و رانک و چۆغەی لێ دروست دەکەن و گۆیا مار ناتوانێ لە سەر رانکەوە پێوە دا و لە بەر کون کون بوونی پارچەکە ددانی تێی دا گیر دەخوا و ددانی دەکێشرێ، شاڵ.

تێبینی: بووزوو و هاوتاکانی لە وشەی بزن کەوتوون، ئەوەش دیارە لە بەر مەرەزی بزنەکەیە. لە زمانی پەهلەویی دا بوز پەشمێن بە مانای بووزوو هاتوە.

بووزەڵە (نا. ل)[بووزوو + ئەلە] بەرهەڵبێنەیەکە کە لە بووزوو سازی دەکەن و ژن و کابان بۆ کار دەبەری دەکەن و سینگ و باسکیان دادەپۆشێ.

بووژ (ر.)[لە: بووژانەوە] لە رەگی بووژانەوە دەکەوێ و بە ناوەوە دەلکێ و مانای بووژێنەر دەدا. ئەوەندی من بیستوومە تەنیا لە وشەی ئاوربووژە دا هەیە.

بووژاندنەوە (چا. م)[بووژاندن + ئەوە] ١- زیندوو کردنەوە گیانداری لە حاڵی مەرگ دا. ٢- زیندوو کردنەوەی دار، گیا و گوڵ کە لە حاڵی سیس بوون و ژاکان دا بن. ٣- وەگەڕ خستنەوەی داب و نەرێت و هەر شتێکی لە بیر کرابێ. ٤- هێنانەوە سەر حاڵی خۆشی کەسێکی نارەحەت و داماو. ٥- هەڵایساندنەوەی ئاگری دامرکاو. ٦- گەشاندنەوەی رەژی وپۆلووی ئاگر.

تێبینی: بووژاندنەوە و بووژانەوە لە چاوگی لە بیر کراوی بووژان کەوتوە کە ئێمڕۆکە برەوی نەماوە. بوج buj لە ئەوێستا دا و بۆژییتەن لە زمانی پەهلەویی هاوڕیشەی بووژانەوەی کوردیین و بە مانای رزگار کردن و نەجات دان هاتوون.

بووژانەوە (چا. ل)[بووژان + ئەوە] ١- زیندوو بوونەوەی کەسێک یا گیانداری لە حاڵە مەرگ دا. ٢- زیندوو بوونەوەی دار، گیا و گوڵی سیس و ژاکاو. ٣- وە برەو کەوتنەوەی داب و نەرێتی لە بیر کراو. ٤- هاتنەوە سەر حاڵی کەسی داماو و پەشێو. ٥- گەشانەوەی ئاگر و پۆلووی دامرکاو.

بووسە (نا.)[باک] بڕ: بۆسە/١.

بووفە (نا.)[فەر: buffet] ١- شوێنی فرۆشتنی ساردی و خواردەمەنی لە نێو رستوران و شوێنی دیکە. ٢- شوێنی نان خواردن لە جێگاگەلی وەک ئێزگای قەتار و تەماشاخانە. ٣- قەفەسەی نێو ماڵ کە

کەرەسەی سەر سفرەی تێدا دەچنن.

بووک (نا.)[ئـەو: وەذوو ـ ســـــــان: ڤــەدهوو ـ پەه: ڤــەیۆ. بەخ: بیک. باک: بووک ـ ناو: بووک، وەوی ـ باش: وەیوی ـ هــەو: وێــو، وەیــوی، وەوە، وەیــوە ـ زا: ڤەیڤە، ڤێو، ڤێڤ] ١ـ کچێک کە قەرارە شـوو بکا و بۆ ئەم مـەبەسـتـە ئامـادەی دەکــــەن، تای زاوا لـە زەمـــاوەنـد دا. ٢ـ کچی شوو کراو و لە ماڵە زاوا. ⁚⁚ فاتم بووکی ماڵە کاک کەریمە. ٣ـ لەیستووکی بە شکڵی مێینە لە پلاستیک، پارچە یا لە هەرچی بێ و کچۆڵە یاری دەگەڵ دەکەن، بووکەشـووشــە، بووکـەچینـی، بووکـۆڵە، بووکــەڵە، وەویلـە، وێوڵێ، بووکک. ٤ـ ئەو داوەڵەی کــە بۆ بووکـــەبارانە ســـازی دەکەن. ٥ـ ماکێتی ساز کراو بە شێوەی مـرۆڤ کـە جل فـرۆش و خـەیات جلی دەبـەر دەکـــــــەن. ٦ـ [بـاک] نێـــــــو و نێوەڕاستی شووتی. ٧ـ [باک] باپشکێو. **~ بردن:** گواستنەوەی بووک بۆ مـاڵە زاوا، بووک گواسـتنەوە. **~ دابەزاندن:** گـەیشـتنی بووک بـۆ مـاڵە زاوا و هێنانە خـــواری لە ئەسپ یا مـــاشـــێن. **~ گــــواســـــتنەوە:** بردنی بـووک لە مــــاڵی باوکـیـیــەوە بۆ مـاڵە زاوا، بـووک بردن. **~ گۆڕینەوە:** گۆڕینەوەی بووک لە ژن بە ژنە دا لە نیـوەی رێگا. بەم چەشنە کە کەس و کاری بووکەکان هەتا نیوەی رێگا دێن و لـەوێ بووکـــەکـــان دەگـــۆڕنـەوە و هەرکــەس بووکی خـۆی دەباتەوە. **بووکی مــاڵە باب بوون:** (کنـ.) هـەر لە مـاڵ باب دا مانەوەی کچ و مێرد پەیدا نەکردن. **بە ~ بردن:** (کنـ.) حـــەیا بـردن، ئابـڕوو بردن، لە هەڵڵا دانی کار و مەسەلەیەک. ⁚⁚ خـزم و کـەسم هـەر بزاننەوە کـە من قــومــار دەکــەم دەست بەجێ بە بـووکم دەبەن. || **بووکی بەهار:** (کنـ.) گــــوڵ. **بووکی دانەبەزیو:** (کنـ.) کـچـێک کـە لە نێـومـاڵ دا دەست لە هـیچ نەدا و کـاران نەکا. ⁚⁚ کچێ ئەوە بۆ هیچ ناکەی دەڵێی بووکی دانەبەزیوی هەســتــە یارمــەتی دایکت بدە! **بووکی دەریایی:** (گــیــانـ.) گـیـاندارێکی دەریاییە وەک قـرژانگێکی درێژ و زۆر جــوان کــە ئاخــری لەشـی دەگـاتە چوار پەڕە کـە بۆ جـووڵە دە نێـو ئاو دا کـــەلکی لێـــوەردەگـــرێ. جـــووتە چنگەکانی ئەم گیاندارە گەورە و زۆر بە هێـزن و بۆ راوی گـیـاندارانی بچـووک کەلکی لێوەردەگرێ، درێژایی دەگاتە نیو میـتر و قورساییشی هـەتا پێنج کیلۆش دیتـراوە. ئەورووپاییـەکان گۆشـتـەکـەی دەخۆن و هەر لەبەر ئەمە راو دەکردرێ،

homarus ناوی لاتینی ئەم گیاندارەیە، قـــرژانگی دەریایی. **بووکی رۆژ:** (کنـ.) هەتاو، خۆرەتاو. **بووکی سوور:** (کنـ.) ١ـ بووکێک کە کچ بێ و بێـوەژن نەبێ. ٢ـ جنس و کاڵای باش. **بووکی سەر تاقەی:** (کنـ.) کـیـژ و ژنی زۆر جـوان. **بووکی عـەرەب:** (کنـ.) مـەککە. **بووکی مـاڵان:** (کنـ.) کـچی کـارزان و کـارکـەر. **بووکی یەکشەوە:** کچێک کە لە شەوی زەماوەند دا مێردەکەی بکوژرێ یان بمرێ.

بووک بووکێن (نا. ل)[بووک + بووک + ئێن] ١ـ کایە کردنی منداڵ بە تایبەت کـــچـــۆڵان دەگـــەڵ بووکی یاری، بـووک بـووکـــێـنـە. ٢ـ بـوون بـو بـووک و زاوای قـەسـتی لە لای منداڵان بۆ کـایە و یاری. (تاقـمـێک منداڵ کـورِ و کـچـێک دەکـەنە بـووک و زاوا و وەک شـــایی و داوەت بـە خـەیاڵ زەماوەند دەگێرِن.)

بووک بووکێنە (نا. ل)[بووک + بووک + ئێنە] برِ: بووک بووکێن/١.

بــووک خـنـکـێـنـە (نـا. ل)[بـووک + خـنـکێـنە (خـنکانـدن)] هـەرکـــــام لە ئێسکەکانی ملی مریشک.

بووکک (نا. ل)[بووک + ک][باک] برِ: بووک/٣.

بووک مـار (گـیـانـ.)[بووک + مـار1] [باک] برِ: مارمێلکە

بـووکـنـی (ئان. ل)[بـووک + ن + ئـی] ئەو کـەسـانەی کـە لە مـاڵە زاواوە دەچنە ماڵە بووک و بووک دەگەڵ خۆیان دێننەوە ماڵە زاوا.

بـووکـــەبارانە (نـا. ل)[بووک + ئـە + بارانە] داوەڵێکە لە کـاتی بـێ بارانی کـە مـەترسـی ویشکە سـاڵی هـەیە منداڵ سـاز دەکـــەن. دوو داری راسـت و چەپ لـێـک دەبـەسـتن و پەرِۆی بـە ســــەر دادەدەن و تاقمێک منداڵ بە کۆڵانانی دا دەگێرِن و هـەرا دەکـەن: بووکی مــە بارانی دەوێ / ئـاوی نێـــو دەغــڵانـی دەوێ / دەرزیلـەی کـــچـــۆڵانی دەوێ. دەگـــەنە بەر هـەر دەرکــــەیـەک خــــەڵک قـــاپێک ئـاو بـۆ بووکۆڵەکە دا دەکـەن و برِوایان وایە بەم چەشنە باران دەبارێ. بووکـە بە بارانە، بـووکـــــە بـە بـارانـێ، بـووکـــــەبـارانـێ، وێوڵەبارانێ.

بووکــەبارانێ (نا. ل)[بووک + ئە + باران + ئێ] برِ: بووکە بارانە.

بووکە بە بارانە (نا. ل)[بووک + ئە + بە + بارانە] برِ: بووکەبارانە

بووکـە بە بارانێ (نا. ل)[بووک + ئە

+ بە + باران + ئێ] بڕ: بووکە بارانە.

بووکـەجندە (گـیـانـ.)[بـووک + ئە + جندە] جـۆرێک مـارمـێلکەی ئاویی پنۆک پنۆکی رەنگاورەنگی جوانە، هەر بە قەرا مـارمـێلکەیە و شکڵی ئەویشی هـەیە، لە کانی و دەراو و گۆل و شوێنی کـەم ئاو و تەنک دا دەژی و لە بەر رەنگەکـانـی ئەو ناوەیان لێناوە.

بووکــەچینی (نـا. ل)[بووک + ئـە + چینی] بڕ: بووک/٣.

بووکـەسوورە (گیانـ.)[بووک + ئە + سـوور + ئـە] مـەلێکی چووکـە بە قـەرا چۆلەکـەیەک دەبێ، بەر سـینگی سـووری ئامـاڵ زەردە، Erithacus rubecula ناوی لاتینی ئەم مـەلەیە، سـینگ سـوور. (فـار: سـینە سرخ ـ عـەر: ابوالحناء). ‖ **بووکەسوورەی ئێرانی:** ١٧ سـانتیمێترە. نێـرەیان پشـتی بۆری ئامـاڵ شـینە. لاجانگی رەشـە. برۆ و گەرووی سـپییـە. سینگ و تەنیشـتی سـووری نارنجییـە، کلکی رەشـە. مێیـەیان رەشایی لاجانگی نییـە (فـەرهـەنگی باڵندە ل ٥٦) Irania gutturalis ناوی لاتینی ئەم مەلەیە.

بووکە سەماکەرە (نا. ل)[بووک + ئە + سـەمـا + کـەر + ئە] بووکـۆڵەیەکـە لە پارچە ساز دەکردرێ و نێوەکەی بە لۆکە یا شتی دیکە داخننەوە.

بووکــەسی (گـیــانـ.)[بووک + ئە + سی2] لە گـشت قـازەکـان جـوانـتـر و چووکـتـرە. پەڕ بەڵەکـە، مل، سـینگ و لاجانگی سوورە. خـەتێکی پانی سپی بە تەنیـشـت دا کـشـاوە. لاق و دنـدووکی چـووک و رەشـن. لـە نێـــــوانـی چـاو و دندووکی خاڵێکی سپی هەیە، Branta ruficollis ناوی لاتینی ئەم قازەیە.

بووکـەشـووشـە (نا. ل)[بووک + ئە + شووشـە] بڕ: بووک/٣.

بـووکــۆڵـە (نـا. ل)[بووک + ئۆڵە] بـڕ: بووک/٣.

بـووکــەڵـە (نـا. ل)[بووک + ئەڵە] بـڕ: بووک/٣.

بووکینان (نا. ل)[بووک + ئین + ئان] [بـاک] دیوی بـووک و زاوا لـە شــــــەوی زەماوەند دا، پەردە، پەردوو، پاشپەردە.

بووکــێنی (نا. ل ـ ئـان. ل)[بووک + ئێن + ئی] ١ـ جل و بەرگ یا هـەر شـتێک کـە بۆ بـووک کـڕدراوە. ‌:: بیـسـت سـاڵە زەمـاوەندمـان کـردوە بەڵام هێشـتـا جلی بووکێنیم هـەر مـاوەتەوە. ٢ـ ئەو مـاوەیەی کە کـچی تازە شـوو کـردوو لە مـاڵێک بە

بووک حیساب دەکردرێ.

بوول (ئان.)[؟][باک] پشتکوورٍ، کوورٍ.

بوولەرزە (نا. ل)[بووـ1 + لەرز + ئە] هەژیان و لەرینەوەی چینی سەرەوەی زەوی کە ئەگەر توند بێ دەبێتە هۆی وێرانی، بوومەلەرزە، بوولەرە، زەلزەلە، ئەردهەژین.

بوولەرزەپێو (نا. ل)[بوولەرزە + پێو] ئامراز و دەزگایەک کە چلۆنایەتی و رادە و شوێنی بوولەرزەی پێ ئەندازە دەگرن.

بوولەرە (نا. ل)[بووـ1 + لەر (لەرینەوە) + ئە] بڕ: بوولەرزە

بوولێڵ (نا. ل)[بووـ1 + لێڵ] ١ـ تاریک و روونی ئێوارە یا بەیانی، بوومەلێڵ، بوولێڵە. ٢ـ تاریک، تاریک و روون، نیوەتاریکی. ⁘ بە ئەمری رەحمانی/ تۆز بڵند بوو، بوولێڵی خستە بەری عاسمانی (شۆڕمەحموود ل ٥٤)

تێبینی: دە نێوان بوولێڵ و بوومەلێڵ هەندێک کەس جیاوازی دادەنێن و بوومەلێڵ بە تاریک و روونی بەیانی و بوولێڵ بە تاریک و روونی ئێوارێ دادەنێن. لە باری وشەوە هەردووک یەک مانایان هەیە. بوو یا بووم بە مانای زەوین (هەروەک بوولەرزە و بوومەلەرزە) و لێڵش کە ماناکەی دیارە و بە گشتی یانی ئەو دەمەی کە زەوی لێڵ دەبێ یا روونی و تاریکی تێکەڵ دەبن کە ئەویش هەر دوو کاتی تاریک و روونی ئێوار و بەیان دەگرێتەوە.

بوولێڵە (نا. ل)[بووـ1 + لێڵ + ئە] بڕ: بوولێڵ

بوولێڵی (ئان. ل)[بوولێڵ + ئی] رەنگی بوولێڵ کە نە رووناکە و نە تاریک، رەنگی خۆڵەمێشی.

بووڵ (نا.)[پەه: ڤەر][هەو ـ ئەر] خۆڵی پاشماوەی سووتەمەنی دوای سووتان، خۆڵەمێش، خۆڵەکەوە، خۆلی، مشکی. ⁘ ئازیزم! ئاهیر دووریی باڵای تۆ/ جەستەم کەرد وە بووڵ، شەماڵ بەرد پەی کۆ (مەولەوی ل ٢٥).

تێبینی: بووڵ هاومانایە دەگەڵ ڤەر var یا ڤەرر varr ـ ی پەهلەویی بە مانای خۆڵەمێش و هاوریشەیە دەگەڵ رەنگی بۆر بە لە بەر چاو گرتنی ئاڵوگۆڕیی دوو پیتی « ڵ » و « ر » دەگەڵ یەکتر.

بووڵاو (نا. ل)[بووڵ + ئاو] خۆڵەمێشێک کە دەگەڵ ئاو تێکەڵاو کراوە، خۆڵاو. بووڵاو بۆ رەنێو هێنانی

کـشـمـیش و سـەبزە هەروەها دروست کـردنی مـرەبا و هەندێک شـتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن.

بووڵەمــڕ (نا. ل)[بووڵ + ئە + مــڕ] خۆڵەمـێشی داغ، زیلەمۆ، ژیلـەمۆ، ژیلە، بیلمر.

تێبینی: مڕ لە چاوگی دامرکان کەوتوە و خودی دامرکانیش لە مردن.

بووڵەوەرە (نا. ل)[بووڵ + ئە + وەر + ئە] تیـژاوی خـۆڵەمـێش کـە بە بن دار و ڕەزی دادەکەن بۆ کوشتنی میمڵ و کرم و گیانداری بە زیان.

بووم [1] (نا.)[هـیک: بهـوومـیی ـ ئێک: بووما ـ ئەو: بوومـی ـ هەخ: بووم، بووما، بوومـیی ـ سـان: بهـوومی، بهـوو ـ پەه: بووم. ناو: بوو، بۆ، بووم ـ هەو: بووم] ١ـ زەوی، سـەرزەوی، عـەرد، هەرد، وڵات. ٢ـ پارچـەیەکی ئامـادە و خـۆش کـراوە کـە نەققاشی لە سەر دەکەن.

تێبینی: بووم و هاوتاکانی لە کوردیی دا بە دەگمـەن مـەگەر لە ئەدەبیات دا بە تەنێ بێن، بەڵام لـە وشـەکانی لێکدراو دا هێشـتا مـاون، وەک بوومــەلەرزە، بوودڕ، بوومـەڵێڵ، بووم ڕیخ، هەرد و بۆ، بـووڵێڵ و...

بووم [2] (گـیـانـ.)[عـەر: بووم] کـوند، بوو2، کـوندەبوو. ፨ بە یادی کـونجی تۆ حــاجی وەکــوو بــووم/ لە مــەعــمــوورە دەچێتە ناو کەلاوە (حاجی قادر ل ١١٣).

بــووم ڕیــخ (نــا. ل)[بــووم1 + ریــخ] زەوییەکی سووک کە هەمووی خاک نەبێ و ڕەڵم و خیزی دەگەڵ بێ.

بوومـەکـوێرە (گیـانـ.)[بووم2 + ئە + کوێر + ئە] بڕ: کوند

بوومــــەلەرزە (نا. ل)[بووم1 + ئە + لەرز + ئە] بڕ: بوولەرزە

بوومەڵێڵ (نا. ل)[بووم1 + ئە + لێڵ] بڕ: بووڵێڵ

بوون (چا. ل)[ئێک: بەڤـە، بەڤ، بوو ـ ئـەو: بـوو، بـەڤ ـ هـەخ: بـەڤ ـ ســــان: بهــەڤـەتی ـ پـەه: بووتەن، بوتەن. ڕوس: بیت ـ ئین: be. باک: بوون ـ نـاو: بوون ـ باش: بوین ـ هەو: بیـەی ـ زا: بیـاییش] ١ـ لە دایک بوون، بـە دونیــا هـاتن. ፨ کــەس بە دوعــا نـەبوە، بـە تووک بمرێ (پەند). ٢ـ مـەوجـوودیەتی بوونەوەر. ፨ ئـەو گــوڵدانـە لە کــوێ بوو هـەر لە وێـی دانێوە. ئێرە پێشتر دێ بوە بەڵام ئێستا بۆتـە شــار. ٣ـ پێگەیشــتنی دارەبەر و حــاســڵات. ፨ گـەنمەکــان بوونێ بەڵام

سێوەکان هێشتا نەبوونێ. ٤ـ چاوگی یاریدەدەر بە چاوگی دیکە، بۆ سەرف کردنیان لە رابوردوو دا. ⁘ نەمابوو، هەڵاوەسرابوو، کاتێک میوانەکان هاتن نانمان خواردبوو. ٥ـ هەبوون. ⁘ پووڵم نەبوو دەنا ماڵێکم هەر دەکڕی. ٦ ـ ئاو هاتنەوە، راحەت بوونی ژن و پیاو لە کاتی نزیکی. **بوون بە(بوونە): ١ـ** پێگەیشتن. ⁘ کوڕەکانم بوونە دوکتوور. ئەحمەد بۆتە دوو ساڵە. ٢ـ تەبدیل بوون، گۆڕان بە شتێکی دیکە. ⁘ ئاوەکە بۆتە سەهۆڵ. وڵات هەمووی بۆتە قوڕ.

بوونەوە (چا. م)[بوون + ئەوە] ١ـ لە سەرڕا بوون، ژیانەوە. ⁘ هەر ددانە رزیوەکەیان کێشام سوکناییم هاتێ دەتکوت تازە لە دایک بوومەوە. ٢ـ دیسان بوون، پەیدا بوون، وەچنگ کەوتن. ⁘ تازە کوڕی وا چاک نابێتەوە. ٣ـ کرانەوە، وەبوون. ⁘ دەرکە بۆتەوە فەرموونە ژوور. ٤ـ کرانەوەی غونچە، پشکووتن. ٥ـ لێبوونەوە، تەواو بوون. ⁘ ئەو منداڵە هێشتا لە شیر نەبۆتەوە. سەعات چوار لە کار بووینەوە. ٦ـ کەوتن، جیا بوونەوە، لێبوونەوە. ⁘ سێوێک لە دار بۆوە و بە سەر کابرای رێبوار دا کەوت. ٧ـ چاوگی یاریدەرە بۆ سەرف کردنی کرداری دیکە لە زەمانی رابوردوو دا. ⁘ چووبوومەوە، نەهاتبوومەوە، منداڵێکیان دیتبۆوە.

بوونەوەر (نا. ل، ئان. ل)[بوون + ئە + وەر] هەرچێک کە هەبێ (گیاندار و بێ گیان)، مەوجوود.

بووی (نا.)[زا] بڕ: بۆن

بوویجی (نا.)[زا] بڕ: بووجی

بها (نا.)[باک] بڕ: بایەخ

بهار (نا.)[باک] بڕ: بەهار

بهشت (نا.)[باک] بڕ: بەهەشت

بهن[1] (نا.)[باک] بڕ: بۆ1

بهن[2] (نا.)[باک] بڕ: بین1

بهور (نا.)[باک] بڕ: بوار1

بهورتن (چا. م)[باک] بڕ: بواردن

بهوشت (نا.)[باک] بڕ: بەهەشت

بهۆست (نا.)[باک] بڕ: بست

بهۆک (نا.)[باک] بڕ: بەی

بهیڤ (نا.)[باک] بڕ: بادام

بهیستن (چا. م)[باک] بڕ: بیستن

بهێشت (نا.)[باش] بڕ: بەهەشت

به (ئام.)[ئێک: پەتی ـ ئەو: پەئیتی ـ هەخ: پەتیی ـ پاز: پە ـ پار: پەذ ـ پەه: پەت. باک: پێ، ب ـ ناو: بە، وە ـ باش: وە ـ هەو: بە ـ زا: ڤە] ئامرازە و بۆ ئەم مەبەستانە بە کار دەبردرێ:

١ـ بۆ سوێند خواردن. ∷ بە سەری بابم، بە خودای، بە گۆڕی کاکم. ٢ـ بۆ دیاری کردنی چلۆنایەتی کەلک وەرگرتن لە شتێک یا ئامرازێک. ∷ بە دەست چۆلەکەیەکم گرت. بە مشار دار دەبڕنەوە. ٣ ـ بۆ پرسیار و وڵام دانەوەی. ∷ بە چەند؟ ـ بە دووسەد تمەن! بەچی؟ ـ بە دووچەرخە! بە کوێ دا؟ ـ بە سەرێ دا! ٤ـ پێش ناوی هەندێک گیانداری نێر دێ و مەیلی مێینە بەوان نیشان دەدا. ∷ بەکەڵ، بە بەران، بەفاڵ، بەتەگە. ٥ـ دوو ناو یا دوو ئاوەڵناوی دووپات کراوە تێکدەکاتەوە و ئاوەڵناوێکی نوێ ساز دەکا، ئاو2، ئان4، ئام4، ئا14. ∷ دووربەدوور، شاربەشار، سەربەسەر، دەست بە دەست.

بە ئاستەم (ئاک. ل)[بە + ئاستەم] زۆر کەمتر لە حاڵەتی ئاسایی، کەمێک، نەختێک، بە سەبرا، بەحاڵ. ∷ بە ئاستەم سەری لە دەرگا دەرهێنا. رادیۆکە بە ئاستەم دەنگی دەهات. **بە ئاستەم و دوو بەڵا:** زۆرزۆر کەم، کەمووچکێک، ئاهێک. ∷ بە ئاستەم و دوو بەڵا قۆڵم داڕووشاوە.

بە ئاشکرا (ئاک. ل)[بە + ئاشکرا] ١ـ بێپەردە، بێ داپۆشین و شاردنەوە، بە عالەمی ئاشکرا. ∷ مانگا بە دزی کەڵ دەگرێ، بە ئاشکرا دەزێ. (پەند). ٢ـ بێپێچ و پەنا، روون.

بە ئاشکرایی (حم.)[بە + ئاشکرایی] بێپەردەیی، بە ئاشکرا. ∷ بە ئاشکرایی قسەکەت بکە و لە کەس مەترسێ!

بە ئاگا (ئان. ل)[بە + ئاگا] ١ـ وەخەبەر، نەخەوتوو، هەستاو لە خەو. ٢ـ هەواڵی مەسەلە یا شتێک زانین، خەبەردار، ئاگادار. **~ بوون:** ١ـ وەخەبەر بوون، هێشتا نەخەوتن. ٢ـ خەبەردار بوون، ئاگادار بوون. **~ بوونەوە:** لە خەو هەستان، وە خەبەر هاتن، بە ئاگا هاتن. **~ کردنەوە:** وەخەبەر هێنانی کەسێک لەخەو، هەستاندن. **~ هاتن:** بڕ: بە ئاگا بوونەوە.

بەئاڵۆش (ئان. ل)[بە + ئاڵۆش] حاڵی کەسێک کە ئالۆشی هەیە، ئاڵۆشدار، ئاڵۆشاوی.

بەبا (ئان. ل)[بە + با6] حاڵی سەگ، گورگ یا چەقەڵێکی دێڵ کە مەیلی جووت بوونی هەیە. **~ بوون:** هەوا و هەوەسی جووت گرتنی دێڵەی سەگ و گورگ و چەقەڵ. ፡፡ ئەگەر دێڵ بەبایە / سەگ دێ لە بەغدایە (پەند).

بە بازاڕ (ئان. ل)[بە + بازاڕ] دوکاندارێک کە بازاڕی خۆشە و شمەکەکەی دەفرۆشرێ، بازاڕخۆش. // بێ بازاڕ. **~ بوون:** ١- بڕ: بازار هەبوون. ٢- شێوە رستەیەکە کڕیار یا ناسیاوی دەکاندار وەک سپاس و ئاواتی فرۆشی زۆر دەریدەبڕێ. ፡፡ فەرموو چایەکی بخۆوە! - بە بازاڕ بی دەبێ بڕۆم.

بەبر (گیان.) بڕ: بەور1

بەبڕ (ئان. ل)[بە + بڕ] بەحوکم، بەبڕشت. **~ بوون:** بڕشت هەبوون، بەحوکم بوون، بڕ هەبوون.

بەبڕشت (ئان. ل)[بە + بڕشت] ١- مرۆڤی بەکار و کار لە دەست هاتوو. ٢- زەوی بە پیت کە حاسڵی زۆر بدا. & بەبڕ. **~ بوون:** ١- حوکم رۆیشتن، بە دەستەڵات بوون، بەبڕ بوون. ٢- حاسڵ دانی زۆری زەوی.

بەبک (نا. ل)[بەبە + ک][باک] بڕ: بەبە

بەبلە (نا. ل)[بەبە + لە][ئەر] بڕ: بەبە

بەبۆ (نا.)[؟] گوێزێکە لە یاری سافێن دا دەشکێ و منداڵەکان بۆ چنینەوەی پەلاماری دەدەن و هاوار دەکەن بەبۆیە، بەبۆیە (قامووس ب ٢ ل ١٣٤).

بەبە (نا.) منداڵی ساوا، منداڵێک کە هێشتا زمانی نەکردۆتەوە، بەبک، بەبلە، بەبەلە.

تێبینی: ئەو وشەیە لە زمانی منداڵانەوە وەرگیراوە. لە زمانی ئینگلیسی دا babe وbaby بەو مانایەیە.

بە بەخت (ئان. ل)[بە + بەخت] کەسێک کە شانس و بەختی هەیە. **~ بوون:** شانس هەبوون، بەخت هەبوون، لە سەر بەخت بوون.

بە بەر (ئان. ل)[بە + بەر1] دار و درەختی بەردار، داری بە بەر گەیشتوو.

بە بەران (ئان. ل)[بە + بەران] حاڵی مەڕێک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ بەران هەبێ.

بە بەقا (ئان. ل)[بە + بەقا] کەسێک

کـە لە سـەر بەڵێنی خـۆیەتی، شـیـاوی باوەڕ و بڕوا، جێ بەقا.

بەبەڵە [1] (نا. ل)[بەبە + لە] بڕ: بەبە.

بەبەڵە [2] (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بە بـەینـەت (ئان. ل)[بـە + بـەینـەت] کـەسـێک کـە لە سـەر پەیمان و بەڵێنی خـۆی بێ، بە بەقـا، بە وەفـا. ⁘ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣).

بەبێ (پـێــشـ.) بڕ: بێ. ⁘ بەبێ تـۆ ناچمە شایی.

بە بێـبـاکی (ئاک. ل)[بە + بێـبـاکی] بێباکانە، بوێرانە. ⁘ بە بێباکی دەمێکی هات و داغی کردم و ڕۆیی / دەبێ حاڵی چ بێ بولبـول، بەهـار زۆر پێنەچوو ڕۆیی (وەفایی ل ٢٠٨).

بەبێزوبۆ (ئان. ل)[بە + بێز + و + بۆ] حـاڵی کـەسـێک کـە لە هـەر خـواردنێک بیانـووبگرێ، کـەسێک کە بە قـێـز و بێز شت بـخـوا. ⁓ **بوون:** بێـز لە هـەمـوو خـواردنێک کـردن، هـەمـوو شـتـێک بە بێزەوە خواردن.

بەبێنەبێن (ئان. ل)[بە + بێن (هێنان) + ئە + بێن (هێنان)] حاڵی شوێنێکی کە هـات و چۆی زۆر لـە سـەرە و خـەڵک رووی تێدەکەن، شـوێنی میوانگر و هات و چۆ لە سەر، بە بێنەبێنە.

بەبێنەبێنە (ئان. ل)[بە + بێن + ئە + بێـن + ئە] بـڕ: بەبـێـنـەبێـن. ⁘ تا دێ ئاوەدانتر، تا دیوەخـان بە بێنەبێنەتر، ... بان خـۆشـخـوانیش وەسـتـاتر و ... پۆشتەتر دەبوو. (تحفه مظفریه ل ٨)

بەپانەوە (ئاک. ل)[بە + پان + ئەوە] تێگرا، هەمـوو، گـشت. ⁘ سـاز بن بە پانەوە با بڕۆینە دەر. دز مـاڵەکـەیان بەپانەوە بردم.

بـەپـشـت (ئـان. ل)[بـە + پـشـت] ١ـ کـەسـێک کـە لاگـر و پشـتـیـوانی هەیە، پشت ئەستوور. ٢ـ حـاڵی شـتێکی پاڵ و پشـتی هەبێ و قـایم وەسـتـا بێ، پتـەو، قـایم. ٣ـ پەڵە دەغـڵـێکی خـۆی لێک دابێتەوە و جێی بەتاڵی تێدا نەبیندرێ.

بەپشوو (ئان. ل)[بە + پشوو] کەسی ئارام و لە سـەرەخـۆ کە بە مـەسـەلەیەک زوو دەرهەڵنابێ، پشـوودرێژ. ⁓ **بوون:** لە سەرەخۆ بوون، دەرهەڵنەبوون.

بەپۆز (ئان. ل)[بە + پۆز] کەسێک کە پۆز و ئیـفـادە لە سـەر خـەڵک لێـدا،

بەدەعـیـە، ترزل، لـووت بەرز. **~ بوون:** ئیفادە لێدان، بە دەعیە بوون.

بەپەلە (ئان. ل)[بە + پەلە] کارێک کە پەلـە و تـوندی تـێــــــدا هـەبێ، بـەلـەز، بەتـاڵووکــە، بـەپەلـەپەل. **~ بوون:** پەلە هەبوون، پەلە کردن، بەتاڵووکە بوون.

بەپەلەپەل (ئان. ل)[بە + پەلەپەل] بڕ: بەپەلە. ፨ بە پەلەپەل مــەشــقــەکــانی نووسییەوە و بۆ کایە کردن هەڵاتە دەرێ.

بەپێ (ئان. ل)[بە + پێ] کـەسێک کە لە ڕۆیشـتن و ڕۆیین دا خـێـرایە، قـۆچاغ، بەلەپا، بەلەپێ.

بەپێچ و پەنا (ئـان. ل)[بە + پێچ و پەنا] حـاڵی کـەسێک کە کـار و کـردەوە و قسـەی نێو خـۆی بە سانایی نەدرکێنێ و گـرێ و پێـچی تـێـبـخـا. ፨ سـەرڕاست قـسـەی دڵت بڵـێ بۆ هێندە بە پێچ و پەنا قسان دەکەی!

بەپێچەوانە (ئان. ل)[بە + پێچەوانە] حاڵی کارێک بە دژی خۆی، چەپەوانە.

بەپێی فـیلان (ئاک. ل)[بە + پێ + ی + فیل + ئان] گەلێک زۆر، زۆر و زەوەند. ፨ خـاتوون ئـەسـتی مـردووە، پـلاو گۆشت بە پێی فیلانە (شێخ فەرخ ل ٦٦).

بەپێـیـەک (ئاک. ل)[بە + پێ + یەک] زوو، گـورج. ፨ بە پێـیـەک بچـۆ بازاڕ و کیلۆیەکم گۆشت بۆ بکڕە.

بەت (گیانـ.)[عەر: بط] بڕ: مراوی

بەتارە (نا.)[؟][ئـەر] فـلـچـەیەک کـە جـۆلا بۆ ئاهـار و چرێش لـێـدان کـەلکی لێوەردەگرێ، فلچە، گزکچە.

بە تـاق تەنـێ (ئـان. ل)[بـە + تـاق + تـەنـێ] بێ هاودەم، یەک تـەنـە، تـەنیــــا، بەتەنێ.

بە تاقەت (ئان. ل)[بە + تاقەت] ١ـ بە هێــز. ٢ـ بە ســەبر، بە حــەوســەلە.// بێتاقەت. **~ بوون:** ١ـ بە هێز بوون. ٢ـ بە سـەبر و حوسـەلە بوون. // بێتـاقـەت بوون. **~ کردن:** بەهێز کردن.

بەتاڵ (ئـان.)[عـــەر: بطـال] ١ـ هـەر شـتێک کە ناوەکەی بۆش بێ و چی تێدا نەبێ. ፨ تەپڵـی بەتاڵ، گـۆزەی بەتاڵ. ٢ـ چوار دیواری و مـاڵی چۆل کـە کــەسی تێدا نەبێ. ፨ مـاڵی بەتاڵت پێ شک نایە بەکــــرێی بگرم. ٣ـ هـەر قــــســــە و نوسـراوەیەک ناوەرۆکی نەبێ. ٤ـ کـەسی بێ کـــار و بار. ፨ بـەتاڵ و بێکار بۆی دەخـولێـتـەوە. ٥ـ کـەسی بێمـێشک و بێ ئـاقڵ، مــێــشـک بەتـاڵ. ፨ بـەو قـــەد و

قەڵافەتەی چی دەباران دا نیە و بەتاڵە.
٦ـ هەڵوەشان و باتڵ بوونی نوێژ. & ڤالا.

~ بوون: ١ـ بۆش بوون دەفری پڕ، هیچ دە دەفر دا نەمان. ٢ـ چۆڵ بوونی ماڵ و دوکان و شتی لەم بابەتە. ٣ـ بێکار بوون. ٤ـ بێ ئاقڵ بوون، ئاقڵ پێ نەشکان. ٥ـ بێ ناوەرۆک بوونی قسە و نووسراوە و شتی لەم بابەتە. **~ کردن:** ١ـ رشتنی ئاوەکی دەفر. ٢ـ هەڵرشتن و رۆکردن. ٣ـ چۆڵ کردنی ماڵ و چواردیواری. ٤ـ دەست هەڵگرتن لە کار. ⁙ ئێوارێ کارەکە بەتاڵ دەکەین.

بەتاڵایی (حم.)[بەتاڵ + ئایی] چلۆنایەتی هەر شتێکی بەتاڵ، بۆشایی

بەتاڵ پێ (نا. ل)[بەتاڵ + پێ1] کەسێک کە لە شوێنێک بێ و بێکار وەستابێ. ⁙ ئەوە بۆ کار بەو کوڕانە ناکەی هەموو بەتاڵ پێ لە سووچی حەسار راوەستاون.

بەتاڵ و حەتاڵ (ئان. ل)[عەر: بطال و عطال] ١ـ کەسێک کە هیچ کار و پیشەیەکی نەبێ. ٢ـ حاڵی دەفر هیچی تێدا نەبێ. ٣ـ شوێنی چۆڵ کە کەسی تێدا نەبێ.

بەتاڵووکە (ئاک. ل)[بە + تاڵووکە]
بڕ: بەپەلە.

بەتام (ئان. ل)[بە + تام] حاڵی هەر خواردەمەنی و چێشتێکی چێژی خۆش بێ. // بێتام.

بەتانە (نا.)[عەر: بطانە] ئاردەمشار و چرێشی لێکدراو کە نەجاڕ بۆ گرتنی کەلێن و درزی چێو کەلکی لێوەردەگرێ.

بەتانی (نا.)[عەر: بطانیة] بڕ: پەتوو

بەترپێر (نا. ل، ئاک. ل)[بەتر + پێر] [باک] بڕ: بەسر پێرێ

بەترپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بەتر + پێرار] بڕ: بەسر پێرار

بەترپێرێ (نا. ل، ئاک. ل)[بەتر + پێرێ] بڕ: بەسر پێرێ

بە ترس (ئان. ل)[بە + ترس] بە سام، سامناک، ترسناک. **~ بوون:** جێی ترس بوون، سامناک بوون. ⁙ ئەو رێگایەی تۆ پێیدا دەڕۆی زۆر بە ترسە.

بە ترس و لەرز (ئان. ل)[بە + ترس + و + لەرز] زۆر ترساو، بە ترسەترس. ⁙ بەترس و لەرز دەرگای کردەوە.

بە ترسەترس (ئان. ل)[بە + ترس + ئە + ترس] زۆر ترساو، بە ترس و لەرز.

بەتڵان (چا. ل) ١ـ لە كـيس چوونـی كـات و وەخت. ٢ـ فـەوتان و بە فـيـڕۆ چوون.

تێبینی: بەتڵان و بەتڵاندن لە ـ باطل ـ ی عـەرەبی كـەوتوون، تەحـریف كـراوە و چاوگی لێ ساز كراوە

بـەتـڵانـدن (چـا. م)[لـە: بـەتـڵان] ١ـ كـوشـتنی كـات و وەخت، بە فـیـرۆ دانی كـات. ٢ـ فـەوتـاندن و بە فـێـڕۆ دانی شتێك. ٣ـ كوشتن و فەوتاندنی كەسێك. ⁂ ئەمـن و تو مـەسـڵـەحـەتە پادشـای ببـەتڵێنین، ئەمـەش لێدەین بڕۆین (مـان ل ٩).

بەتڵاو (نا. مفـ.)[لە: بـەتڵان] فەوتاو، لە كیس چوو، زایە.

بـەتـوێـكـڵ (ئـان. ل)[بـە + تـوێـكـڵ] قـسـەیەك كـە جگە لـە مـانای رواڵـەتی مانای دیكەشی لێ بێتەوە.

بەتۆپز (ئان. ل)[بـە + تۆپز] بـە زۆر،بە زۆری. ⁂ فێرگەی پێخۆش نەبوو بە تۆپز بردیانە دەرس خـوێندن. بە تۆپز فـێـرم كرد.

بەتەگە (ئان. ل)[بە + تەگە] بزنێك كە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ نێری هەیە.

بەتەڵەب (ئان. ل)[بە + تـەڵەب (عـەر: طلب)] بڕ: بەفاڵ

بەتەمـــا (ئـان. ل)[بـە + تەمـــا] ١ـ چاوەنوار، بەهـەویا، هیـــوادار. ⁂ بە تەمـای من مـەبن نایـەم. هەتا مـردن هەر بە تەمـاتم. ٢ـ داواكـار، داخـواز، ویستن. ⁂ بە تـەمـــام دوكـانێك بـكـڕم. بـەتەمـام ئەوسـاڵ دەرسـەكـانم بـاش بخـوێنم. ~ **بوون:** ١ـ چاوەڕوان بوون. ٢ـ ویستن، لـە فكر دابـوون، پێـــوە بـوون. ⁂ بـەتەمـــام ســــەرێكی نـەنكم بـدەم. ~ **كــــردن:** هیوادار كردن، چاوەڕوان هێشتنەوە.

بەتەمـــاح (ئـان. ل)[بە + تـەمـــاح] كـەسێك كـە تـەمـاحی پڕ نابێ، چاونەزێر، تەمـاحكار. ~ **بوون:** تەمـاح هـەبوون، تەماحكار بوون، تەماح پڕ نەبوون.

بەتەمــــەن (ئـان. ل)[بە + تـەمــــەن] كـەسێك كە تەمـەنی بەرەو سـەر چووبێ. ~ **بوون:** تەمـەندار بوون، عـومـر زۆر بوون.

بەتەنێ (ئان. ل)[بە + تەنێ] ١ـ تەنیا، یـەك تـەنـە، بـەتـاق تـەنـێ. ٢ـ ســــەڵـەت، رەبەن. ٣ـ بـێ كـەس و كـار. ~ **بوون:** تەنیـا بـوون، كـەس دەگـەڵ نەبوون. ~ **مـانەوە:** تەنیا مـانەوە، بێكەس بوون، بێ

هاودەم و دۆست بوون.

بەتیسک (ئان. ل)[بە + تیسک] بڕ: تیسکن

بەتین (ئان. ل)[بە + تین] ١ـ حاڵی هەر شتێک کە گەرمای زۆر بێ. ٢ـ (مجـ.) هەستی زۆر. **~ بوون:** ١ـ گەرم و گوڕی هەبوون. ٢ـ (مجـ.) زۆر بە هەست بوون.

بە تێڕادیویی (حم.)[بە + تێڕادیو (تێڕادیتن) + ئیی] تێڕادیتن، ئەنجامدانی کارێک بە دڵنیاییەکی تەواوەوە. ⁝⁝ بە تێڕادیویی هات و داوای پارەی لێکردم.

بەجا (ئان. ل)[بە + جا] بڕ: بەجێ

بەجەرگ (ئان. ل)[بە + جەرگ] مرۆی ئازا و نەترس، بەدڵ، بە غیرەت، جگەردار. **~ بوون:** بەغیرەت بوون، نەترسان.

بەجەوهەر (ئان. ل)[بە + جەوهەر] ١ـ بە غیرەت، نەترس. ٢ـ بە هونەر، هونەرمەند. **~ بوون:** ١ـ بەغیرەت بوون، نەترسان. ٢ـ هونەر و سەنعەتێک زانین.

بەجارێ (ئاک. ل)[بە + جار + ئێ] بڕ: بەجارێک

بەجارێک (ئاک. ل)[بە + جار + ئێک] بە یەکجاریی، بۆ هەمیشە، بە تەواویی، هەتا ئەبەد. ⁝⁝ رادیۆکەمان لەپڕ بێدەنگ بوو و بەجارێک لە کار کەوت.

بەجێ (ئان. ل)[بە + جێ] ١ـ کارێکی رێکوپێک و شیاو. ٢ـ (ئاک. ل) لە جێی، لە بری. لەبات. ⁝⁝ ئیمرۆ بە جێی باوکم من ئیش دەکەم. **~ بوون:** جێی خۆ بوون، کار و کردەوەیەکی رێک و پێک بوون. ⁝⁝ کۆششی من زۆر بە جێیە و زۆر رەوا/ چونکە قانوونی تەبیعەت وایە، وا (ناڵەی جودایی ل ٢٢).

بەچ (نا.) ١ـ بڕ: بێچوو. ٢ـ بێچووی کەروێشک.

بەچاوە (نا. ل)[بە + چاو + ئە] برشت و بڕی چاوی پیس، چاڤنی. **~ بوون:** کەسێک کە چاوی پیس کاری لێکردوە و تووشی کەند و کۆسپ، نەخۆشی، بەدشانسی و ئازار هاتوە، بە چاوەوە بوون، چاڤنی بوون. **~وە بوون:** بڕ: بەچاوە بوون. **~ کردن:** بە چاوی پیس روانینە کەسێک و تووشی بەدشانسی و نەخۆشی کردن.

بەچک (نا. ل)[بەچ + ک][پەهـ:

بەچەک] برِ: بێچوو

بەچکە (نا. ل)[بەچ + کە] ١ـ برِ: بێچوو. ∷ بەچکەشێر، بەچکەگورگ. ٢ـ برِ: بەچە/٢

بەچگە (نا. ل)[بەچ + گە][باش] برِ: بێچوو.

بەچوارچاوان (ئاک. ل)[بە + چوار + چاو + ئان] بە وردیی، بە هەموو توانای چاوەوە. ∷ پێشمەرگە لە کاتی ئێشک گرتن دا دەبێ بە چوارچاوانی بروانێ.

بەچوو (نا. ل)[بەچ + ئوو] برِ: بێچوو

بەچووڵە (نا. ل)[بەچ + ئووڵە] برِ: بێچووڵە

بەچە (نا. ل)[بەچ + ئە] ١ـ [هەو] برِ: بێچوو. ٢ـ منداڵی کورِ کە پیاو بۆ کاری جنسی دۆستایەتی دەگەڵ پێک دێنێ، لووسکە، بەچکە، بەچچە.

بەچەباز (نا. فا، ئان. فا)[بەچە + باز4] پیاوی نێرینەباز و تەبیعەت سارد کە بە منداڵی نێرینە فێرە، مناڵباز، منداڵباز، هەتیوباز، لووسکەباز، هەتیوگێ، کورِگێ.

بەچەبازی (حم.)[بەچەباز + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەچەباز، هەتیوبازیی.

بەچەخۆرە (نا. ل، ئان. فا)[بەچە + خۆر2 + ئە] ١ـ گۆشتی زێدەی نێو پزدان و منداڵدانی ژن کە هەندێک جار دەبێتە هۆی سەرەتانی منداڵدان. ٢ـ کرم یا گیاندارێک کە خەڵک پێیان وایە دە نێو زگی هەندێک کەس دا هەیە کە زۆر دەخۆن و تێر و قەڵەو نابن .

بەچەدان (نا. ل)[بەچە + دان4] برِ: پزدان/١.

بەچەک (ئان. ل)[بە + چەک] کەسێک کە چەکی پێبێ، چەکدار.

بەحاڵ (ئاک. ل)[بە + حاڵ] ١ـ بە زەحمەت، بەزۆری، سەخت. ∷ بەحاڵ رازیم کرد بچێتە شایی. ٢ـ زۆر کەمتر لە حاڵەتی ئاسایی، کەمێک، نەختێک، بە ئاستەم.

بەحاڵەحاڵ (ئاک. ل)[بە + حاڵ + ئە + حاڵ] زۆر بە زەحمەت، زۆر بە سەختی. ∷ بەحاڵەحاڵ نانی شەوێم پەیدا دەکەم.

بەحر (نا.)[عەر: بحر] دەریا، زەریا. ∷ لەم بەحری فیتنە بەڵکی نەجاتت بدا خودا / داوێنی باخودا بگرە، بەردە ناخودا (مەحوی ل ٣).

بەحریلکە (گیانـ.)[بەحر + ئیلکە] جۆرێک مراوی چووکە.

٣٨ سانتیمێترە. نەختێک لە جورە گەورەترە، هەروەها ملی درێژ و سەریشی گەورەترە. پەڕوباڵی قاوەیی خاڵخاڵە، سەر برۆی رەشە. سەری باڵی سپییە. نێرە تووکی پاش ملی کەمێک درێژە و شێوەی کاکۆڵ دەدا. ئەودەمەی کە بارە بەرزگی زەردە و دوو خاڵی سپی لە سەر باڵە. زۆرتر بە جووت دەبینرێن. جاری وایە زستانان بە گەل دەگەڕێن. زۆرتر خۆ لەبەر چاو نەدیو دەکا. لە کەنار ئاوی شیرن لە شوێنی پڕ گیاوگۆڵ دەژی و هێلانەی ساز دەکا (فەرهەنگی باڵندە ل ١٦١)، Anas an-gustirotris ناوی لاتینی ئەم مەلەیە، مراوی سپیلکە، مراوی سابوونی.

بەحوکم (ئان. ل)[بە + حوکم] ١ـ بە دەستەڵات، بەبڕشت. ٢ـ بە هێز، قەوە. **~ بوون:** ١ـ بەدەستەڵات بوون، حوکم رۆیشتن، بەبڕ بوون. ٢ـ بەهێز بوونی چاو. ‡ ماشەڵڵا چاوێکی زۆر بە حوکمی هەیە.

بەحەشت (نا.) بڕ: بەهەشت

بەحەیا (ئان. ل)[بە + حەیا] مرۆی بە ئەدەب و شەرمن. // بێحەیا. **~ بوون:** خاوەن شەرم و حەیا بوون.

بەحەوسەلە (ئان. ل)[بە + حەوسەلە] ئارام، لەسەرەخۆ. **~ بوون:** لەسەرەخۆ بوون، تاقەت هەبوون. ‡ سەعید کوتی: ئاغام دەبێ زۆر بەحەوسەلە بێ لەو دونیایە / خودا دونیای وا داناوە، هەزار چاک و خراپی تێدایە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠٩)

بەخت (نا.)[ئەو: بەختە ـ پەه: بەخت، باک: بەخت ـ ناو: بەخت ـ باش: بەخت ـ هەو: بەخت ـ زا: بەخت] ١ـ هێزێکی نادیار کە مرۆڤ لە کۆنەوە بڕوای پێی هەبوە و هات و نەهاتی لەوەوە دەزانێ، شانس، چارە، ئیقباڵ. ٢ـ فیدا ٣ـ فێڕۆ. **~ بە ~ی سوێنە بوون:** (کنـ.) بەختەوەر و سەخی و خۆشەویست بوون. **تێبینی:** سوێنە تەشتی گڵێنەی جل تێدا شوشتنە و بەرەبەرە جلی چڵکنی لە دەورە کۆ دەبێتەوە و هەموو چاو لە دەستی سوێنەن کە تێیدا بشۆرێن و خاوێن بنەوە. **~ بەتاقی کردنەوە:** بڕ: بەخت گرتنەوە. **~ بەستران:** کچێک کە خوازبێنێ نەبێ. **~ سووتان:** بەختەوەر نەبوون، بەدبەخت بوون. **~ کرانەوە:** ١ـ بەخت هەستان، پەیدا بوونی

بەخت. ٢ـ خـــوازبێنی پەیدا بوون بۆ کچ. **~ کردن:** ١ـ بەخشینی گیان لە سەر رێباز و بیر و بڕوایەک، گیان بەخت کردن، سەر بەخت کردن. ‫:‬ لە رێی ئەو دا بەخت کەم گەر ژیانم / بە سەربەرزی و بە شانازی دەزانم (نالەی جودایی ل ٦٤). ٢ـ بەخشێن و بڵا کردن و بە فیڕو دانی ماڵ و حاڵ. ‫:‬ میراتی بابی بە ساڵێک بەخت کرد. **~ گرتنەوە:** تاقی کردنەوەی بەخت و چارە بە کەرەسەی جۆربەجۆر (وەک فاڵ، چلدانە، تەسبێح هاویشتن، پەڕی قومار، دەنکەشەمچە و ...) بۆ دەرکەوتنی هات و نەهات، بەخت بەتاقی کردنەوە. **~ نوستن:** بۆ نەهاتن، شانس نەبوون. ‫:‬ زاهیرا بەیتم لە نالی و کوردی زۆر کەمتر نیە/ تالعم بەرگەشتەیە، بەدبەختە بەختم نوستووە (حاجی قادر ل ١٣٠). هەرچی ماڵ دێنم و دەیفرۆشم چ قازانجێ ناکەم وا دیارە بەختم نوستوە. **~ وەرگەڕان:** گۆڕانی بەخت و شانسی کەسێک، بەرەوە خراپە چوونی بەخت. **~ وەک سەگ وەڕین:** (کنـ.) زۆر بە شانس و بەخت بوونی غەنیم و لە هەر کارێک دا شانس هێنان و سەرکەوتن. **~ هەبوون:** بە شانس بوون، خاوەن بەخت بوون. ‫:‬ ئەگەر بەختت هەبێ لە هیچ پووڵت بۆ دەبارێ. **~ هەستان:** ١ـ بە بەخت بوون، شانس پەیدا کردن، بۆ هاتن.// بەخت نوستن. ‫:‬ ئەورۆ وادیارە بەختم هەستاوە و خۆش خۆش دەیبەمەوە! ٢ـ خوازبێنی پەیدا بوون بۆ کچ.// بەخت بەستران. **خۆ ~ کردن:** مردن لە پێناو مەبەستێک دا. **خۆ خستنە بەر ~ ی کەسێک:** پەنابردن بۆ بەختی کەسێکی دیکە، کەسێک کە خۆی بەختی نیە ‫:‬ ئەی لامیسە! ئەگەرچی نەبوو دەنگ و رەنگ و بۆ / وەک شێت بە عەقڵی خامەوە خۆم خستە بەختی تۆ (گۆران ل ١٤). خۆم دەخەمە بەر بەختی تۆ بەشکەم ئەوجار شانس بێنم. **لە سەر ~ بوون:** بە بەخت بوون، بەخت هەستان. || **بەختی بێدار:** شانس و بەخت، بەختێک کە دەگەڵ خاوەنەکەی بێ. // بەختی نوستوو. ‫:‬ شەوچرایەک بوو لە رۆژی رەشما/ بەختی بێدار بوو لە ناو باوەشما (بۆ کوردستان ل ١٤٢). **بەختی خەواڵوو:** شانس و بەختێک کە بە ئاگا نەبێ، بەختێک کە دەگەڵ خاوەنەکەی نەبێ، بەختی نوستوو. ‫:‬ جەماڵی رابیتەی وا دڵبەرە، بەختی خەواڵووشم/ بە ئومێدی تەماشایەک

هەمیشە چاوی بێدارە (مەحوی ل ٤٦٧) گوتم بە بەختی خەواڵوو بەسە ئەتوو بی خودا/ لە خەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە ئەو لا (حاجی قادر ل ٣١). **بەختی رەش:** شانس و بەختی خراپ، بەختی سیا. ꞉꞉ بەختی رەش حەوجە بە هەش ناکا (پەند ل ١٠٥). گێژی لە خەیالات و گلەی بەختی رەشت/ رابوێرە هەتا بە جارێ نەبڕاوە بەشت (خەییام ل ٦). **بەختی سپی:** شانس و بەختی باش. **بەختی سیا:** بڕ: بەختی رەش. ꞉꞉ گا دەسووتێم گا دەگریەم، غەرقی ئاو و ئاورم / ئاخ لەبەر بەختی سیا، نازانم ئەز بۆچ نامرم (وەفایی ل ٥٩). **بەختی کەچ:** بەختێک کە دەگەڵت نەبێ، بەختی خراپ، بەختی رەش. ꞉꞉ گەلێ قسەم لە دڵا بوو، حیکایەتم مابوو/ کەچی لە بەختی کەچم خامە نووکی لێرە شکا (حاجی قادر ل ٣٧). **بەختی نوستوو:** بڕ. بەختی خەواڵوو.

تێبینی: بەخت لە ریشەی بەگ bag ـ ی ئەویستایی و بەخشین و بەشینەوەی کوردیی کەوتوە بە مانای بەش دراو، بەش پێبڕاو ئەوەی کە بەشی تۆیە.

بەختدار (ئان. فا)[بەخت + دار] کەسی خاوەن بەخت، بەبەخت، خۆش شانس، بەختیار.

بەخت رەش (ئان. ل)[بەخت + رەش] ١ـ کەسێک کە بەختی باش نیە و خراپی بۆ دێ، چارەڕەش. ٢ـ ژنێک کە لای مێردەکەی بەختەوەر نەبێ.

بەخت و هات (نا. ل)[بەخت + و + هات] شانس و بەخت، بەخت. ꞉꞉ هەتا کەنگێ دەدەی تۆ بەخت و هاتی/ دەزانی چەند درە نەحلەت لە زاتی (نالەی جودایی ل ٨٦).

بەختە (نا.)[سان: بەستە ـ تەب: بەختە ـ فار: بەختە] ١ـ بەران. ٢ـ بەرانی خەسێنراو. ٣ـ دابەستە، پەراور.

تێبینی: لە زمانی تەبەری دا بەختە baxta بە مانای خەسێنراو هاتوە و لە فارسی دا بە مانای بەرخەنێری سێ یا چوار ساڵە (بڕ: موعین ب ١ ل ٤٧٦) و لە راوێژی کرمانی دا بە مانای یەختە هاتوە (فرهنگ گویش کرمانی ل ٤٢) وەهەروەتر لە سانسکریت دا بەستە basta بە مانای بەران هاتوە.

بەختەباران (نا. ل)[بەخت + ئە + باران] سێهەم مانگی بەهارکە بارینی باران بە بەختە. بڕ: جۆزەردان. ꞉꞉ بزەی دەرمانی دەردی دەردەداران/ وشەی

وەک بەختەبارانی بەهاران (ناڵەی جودایی ل ٥٥)

بەختەبەران (نا . ل)[بەختە + بەران] بەرخەنێرێک کە خاوەنەکەی بۆ بەران هەڵیدەبژێرێ.

بەختەڵباران (نا . ل)[بەخت + ئەڵ + باران] برِ: بەختەباران

بەختەوار (ئان. ل)[بەخت + ئە + وار] ١ـ بەختەوەر، بەختیار، خۆشبەخت. ﷽ دەیانگوت: رۆڵە قوچ عوسمانە بەختەوارە / بۆچیت هەیە هێندە گریان و هاوارە (مان ل ٢١٦). ٢ـ [باک] بەڵێن راست، خاوەن ویژدان، بەویژدان.

بەختەوەر (ئان. ل)[بەخت + ئە + وەر] خاوەن بەخت، بەبەخت، بەختدار، بەختیار، خۆشبەخت. **~بوون:** خۆشبەخت بوون، پێگەیشتن بە خۆشییەوە، رازی بوون لە ژیان، بەختیار بوون. **~ کردن:** خۆشبەخت کردن، بەختیار کردن. **بەختەوەری دنیا و قیامەت بوون:** (دوعا) هەمیشە بەختەوەر بوون هەم لەم دنیایە و هەمیش لە دنیای دیکە.

بەختەوەریی (حم.)[بەختەوەر + ئیی] خۆشبەختیی، بەختیاریی.

بەختیار (ئان. ل)[بەخت + یار] ١ـ کەسێک کە بەخت دەگەڵییەتی، خاوەن بەخت، خۆشبەخت، بەختەوەر ٢ـ ناوە بۆ نێرینە. **~بوون:** برِ: بەختەوەر بوون. **~ کردن:** برِ: بەختەوەر کردن.

بەختیاریی (حم.)[بەختیار + ئی] برِ: بەختەوەریی

بەخشین (چا . م)[هیک: بهەگ ـ ئەو: بەگ ـ پەھ: بەخشییتەن] ١ـ لە گوناھ و تاوان خۆش بوون، لێبووردن، غەفوو کردن، بووردن، لێخۆش بوون. ٢ـ ماڵ یا شتێک بە بێ پارە و بە خۆڕایی دان بە کەسێک، پێ بەخشین.

بەخشینەوە (چا . م)[بەخشین + ئەوە] برِ: بەشینەوە

بەخورِ (ئان. ل)[بە + خورِ] حاڵی رووبار و جۆگە و هەر ئاوەکییەکی تەوژمی زۆر بێ، خورِێن، بە تەوژم. ﷽ لە چاوم دێ بەخورِ فرمێسکی خوێنین / کەچی ئەم گۆمە خوێنە هەڵنەچۆڕا (تاریک و روون ل ١٢١).

بەخۆوە (ئان. ل)[بە + خۆ + وە] مرۆڤی کەڵەگەت و پڕ. **~بوون:** کەڵەگەت و پڕ بوون.

بە خەبەر (ئان. ل)[بە + خەبەر] ١ـ کەسێکی کە لە خەو هەستاو یا لە جێی

دایه و هێشتا خەوی لێ نەکەوتوە، وە خەبەر، بەئاگا، خەوەر، بێدار، هشیار، شیار، بیار. ٢ـ ئاگادار. **~بوون:**١ـ لە خەو هەستان یا هێشتا نەنوستن، وەخەبەر بوون. ٢ـ بڕ: ئاگادار بوون. **~ بوونەوە:** ١ـ لە خەو هەستان و چاو کردنەوە، خەبەر بوونەوە. ٢ـ وەخۆ هاتنەوە، وریا بوونەوە. **~ هێنان:** کەسێک لە خەو هەستاندن، وەخەبەر هێنان.

بەخەڵ (نا.)[ئەر] بڕ: باغەڵ

بەخەڵە (نا.)[هەو] بڕ: باغەڵ

بەد (ئان.)[پەه: ڤەت] ١ـ هەر شتێک یا کەسێک کە باش نەبێ، خراپ. ٢ـ ناحەز، کرێت. ⁖ بەدزات، بەدخەت. ٣ـ مرۆڤی خراپ و شەڕانی. ٤ـ دەچێتە سەر گەلێک وشە و ئاوەڵناویان لێ ساز دەکا. **~ بوون:** ١ـ باش نەبوون، خراپ بوون. ⁖ بەد نەبێ بەدخانە بە یاد ناکا (پەند). ٢ـ شەڕانی بوون، مەیل لە خراپە هەبوون. **~ هاتنە رێ:** تووشی بەدیی بوون، خراپە هاتنە سەر رێ، تووشی کێشە و ناخۆشیی بوون. **~ هێنان:** تووشی خراپە و ناخۆشی هاتن، شانسی خراپ هێنان، خراپ بۆ هاتن.

بەداخەوە (شر. ئاک)[بە + داخ + ئەوە] کار و مەسەلەیەک کە شیاوی داخ و خەفەت بێ، جێی داخ بوون. ⁖ بەداخەوە ناتوانم کارەکەت جێبەجێ کەم! زۆر بەداخەوەم.

بەداو و دڵ (ئان. ل)[بە + داو + و + دڵ] بە مەیل و هۆگرییەکی یەکجار زۆرەوە، بەدڵ و بە گیان. ⁖ بە داو و دڵ بادەوەیەکم ساز کرد کەچی باوکم لێی دڕاندم.

بەدبەخت (ئان. ل)[بەد + بەخت] کەسێک کە بەختی باش نیە، چارەڕەش، بەدشانس، بەوبەخت. **~بوون:** تووشی نەکبەتی و چارەرەشی بوون، بێچارە بوون. **~ کردن:** کەسێک تووشی چارەرەشی و نەگبەتی کردن، چارەڕەش کردن.

بەدبەختانە (ئاک. ل)[بەدبەخت + ئانە2] بە بەدبەختییەوە، بە داخێکی زۆرەوە. ⁖ بەدبەختانە منداڵی ئێستاکە باش دەرس ناخوێنن.

بەدبەختیی (حم.)[بەدبەخت + ئیی] ١ـ ئاکام و ئەنجامی بەدبەخت، چارەڕەشیی. ٢ـ کوێرەوەریی، چەرمەسەریی، زەحمەت. ⁖ ئەو بێوەژنە

به بەدبەختیی ئەو منداڵانەی گەورە کرد. بە بەدبەختییەکی زۆر ئەم کتێبانەم دەست کەوت. ~ **روو تێکردن:** تووشی بەدبەختیی و چارەڕەشیی بوون.

بەدبین (ئان. ل)[بەد + بین] کەسێک کە هیوای نەماوە و ئاکامی هەموو شتێک بە خراپ دەبینێ، ڕەشبین. ~ **بوون:** ئاکامی هەموو شتێک بە خراپ دیتن، ڕەشبین بوون. ~ **کردن:** کەسێک فێرە بەدبینی کردن، ڕەشبین کردن.

بەدبینیی (حم.)[بەدبین + ئیی] ئاکامی بەدبین بوون، ڕەشبینیی.

بەدبێژ (ئان. ل)[بەد + بێژ] بڕ: بەدگۆ

بەدبێژیی (حم.)[بەدبێژ + ئیی] بڕ: بەدگۆیی

بەدپەسند (ئان. ل)[بەد + پەسند] ١ـ کەسێک کە بە سانایی شتێکی وە بەر دڵ نایە. ٢ـ کەسێک کە پەسەندی باش نییە و شتی خراپ دەکڕێ یا هەڵدەبژێرێ. & بەدپەسەن

بەدپەسەن (ئان. ل)[بەد + پەسەن] [ئەر] بڕ: بەدپەسند

بەدتوخم (ئان. ل)[بەد + توخم] بڕ: بەدڕەسەن

بەدجسن (ئان. ل)[بەد + جسن] [موک] بڕ: بەدجنس.

بەدجسنیی (حم.)[بەدجسن + ئیی] بڕ: بەدجسنیی

بەدجنس (ئان. ل)[بەد + جنس] کەسێک کە ڕەسەن و ڕەگەزی خراپ بێ، بەدجسن، بەدزات، بەدڕەسەن.

بەدجنسیی (حم.)[بەدجسن + ئیی] کردەوە و ڕەفتاری کەسی بەدجنس، بەدزات بوون، بەدجسنیی، بەدڕەسەنیی.

بەدچارە (ئان. ل)[بەد + چارە] مرۆی ناحەز و ناشیرین، خوێنتاڵ، بەدچێرە، ناشیرین، بەددیمەن، بەدسەکوت.

بەدچێرە (ئان. ل)[بەد + چێرە][ئەر] بڕ: بەدچارە

بەدحاڵ (ئان. ل)[بەد + حاڵ] ١ـ کەسێک کە حاڵ و ژیانی باش نەبێ. ٢ـ کەسێک کە کەیفی ساز نەبێ، حاڵ ناخۆش. ~ **بوون:** ١ـ ژیانی خراپ هەبوون، حاڵ شڕ بوون. ٢ـ بێکەیف بوون، کەیف ساز نەبوون.

بەدحاڵیی (حم.)[بەدحاڵ + ئیی] ١ـ ژیان ناخۆشیی. ٢ـ کەیف ناسازیی، بێکەیفیی.

بەدحیساب (ئان. ل)[بەد + حیساب] ١ـ کەسێک کە لە سەودا و مامڵە دا سەر راست نەبێ . ٢ـ کەسێک کە قەرزی خەڵک درەنگ و بە زۆرە دەداتەوە، قەرزکوێر. ~ **بوون:** ١ـ لە سەودا و مەعاملە دا راست و پاک نەبوون. ٢ـ قەرز بە زۆر دانەوە، قەرزکوێر بوون.

بەدحیسابیی (حم.)[بەد حیساب + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدحیساب، قەرزکوێریی.

بەدخانە (نا. ل)[بەد + خانە] شوێنی کاری خراپ کردن، قەحپەخانە، جندەخانە. ∷ بەد نەبێ بەدخانە بە یاد ناکا (پەند).

بەدخوا (نا. فا)[بەد + خوا4] بڕ: بەدخواز. ~ **بوون:** بڕ: بەدخواز بوون.

بەدخوایی (حم.)[بەدخوا + ئی] بڕ: بەدخوازیی

بەدخواز (نا. فا)[بەد + خواز] کەسێک کە خراپەی خەڵکی دەوێ، بەدخوا، بەدواز. ~ **بوون:** داواکار و خوازیاری خراپە بۆ خەڵک بوون، بەدخوا بوون.

بەدخوازیی (حم.)[بەدخواز + ئیی] ویستی بەدخواز، بەدخوایی.

بەدخوو (ئان. ل)[بەد + خوو] ١ـ کەسی ئاکار خراپ. ٢ـ کەسێک کە فێرە خراپە بوە. ~ **بوون:** ١ـ ئاکار خراپ و بەد رەوشت بوون. ٢ـ گۆڕانی خوو و کردار لە چاکەوە بۆ خراپە. ~ **کردن:** خراپ کردنی خوو و رەفتاری کەسێک.

بەدخوویی (حم.)[بەدخوو + ئیی] ئاکار و کردەوەی کەسی بەدخوو.

بەدخەت (ئان. ل)[بەد + خەت] کەسێک کە خەتی نووسینی جوان و رێک و پێک نەبێ، خەت ناخۆش.

بەددڵ (ئان. ل)[بەد + دڵ] کەسێک کە دەگەڵ خەڵک دڵی باش نەبێ، بەدخواز.

بەددڵیی (حم.)[بەددڵ + ئیی] ویستی بەددڵ، بەدخوازیی.

بەددیمەن (ئان. ل)[بەد + دیمەن] بڕ: بەدچارە

بەدر (نا.)[عەر: بدر] مانگی شەوی چاردە. ∷ ئەرێ ئەی بەدری ئاسمانی جەمال / هیچ دەزانی چلۆنە حاڵی من (تاریک و روون ل ٢١٩).

بەدرکێف (ئان. ل)[بەد + رکێف] حاڵی ئەسپێک کە جوان سواری نەدا.

بەدرەقە (نا.)[عەر: بدرقة] روانە،

بەڕێ. **~ کردن:** بەڕێ کردن، ڕەوانە کردن.

تێبینی: هەژار لە هەنبانە بۆرینە دا نووسیویەتی: ئەم وشەیە لە ڕەسەن دا «پادراهە »یە، واتا پاسداری ڕێگە، عارەب بەو دەردەی بردوە (بڕ: هەنبانە ب ١ ل ٦٨) ئەو بۆچوونەیە نازانم هی خۆیەتی یا لە شوێنێکی دیکە خواستوویەتییەوە. پادراهە دەبێ وشەیەکی پەهلەویی بێ و وەها وشەیەکم لە هیچ فەرهەنگێکی پەهلەویی دا نەدیتەوە بەڵام وشەی پەتراه [پەت (پێ، پێکەوە) + ڕاهە(ڕێ)] هەیە کە مانای لە ڕێ دا، لە سەفەر دا، دەدا.

بەدرەمە (نا.)[؟] جۆرێک مێش هەنگوینی کێوییە، درێژتر و باریکتر لە هەنگی خۆماڵییە، لە قەڵشت و درزی ڕەوەزان دا شانەی دەکا، هەنگوینەکەی باشتر و خۆشترە و پێیدەکوترێ شەمەتلێرکە یا شەمەترێلکە.

بەدڕا (ئان. ل)[بەد + ڕا] کەسێک کە بیر و باوەڕی باشی نەبێ و ڕێگەیەکی خراپی هەڵبژاردبێ.

بەدڕایی (حم.)[بەدڕا + ئی] ئاکار و کردەوەی بەدڕا.

بەدڕەسەن (ئان. ل)[بەد + ڕەسەن] مرۆڤ یا گیاندارێکی ڕەگەز و ئەسڵی باش نەبێ، بەدجسن، بەدجنس، نارەسەن، نانەجیب، بەدتوخم.

بەدڕەسەنیی (حم.)[بەدڕەسەن + ئیی] کار و کردەوەی کەسی ناڕەسەن، نانەجیبیی، بەدجسنیی، بەدجنسیی.

بەدڕەفتار (ئان. ل)[بەد + ڕەفتار] کەسێک کە جووڵانەوە و هەڵسوکەوتی دەگەڵ خەڵک باش نەبێ. **~ بوون:** باش نەجووڵانەوە دەگەڵ خەڵک.

بەدڕەفتاریی (حم.)[بەدڕەفتار + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدڕەفتار. **~ کردن:** خراپ دەگەڵ خەڵک جووڵانەوە، بەدڕەفتار بوون دەگەڵ خەڵک.

بەدڕەنگ (ئان. ل)[بەد + ڕەنگ] هەر شتێکی لە باری ڕەنگەوە جوان و پەسەند نەبێ.

بەدزات (ئان. ل)[بەد + زات] کەسێک کە زات و دەروونی خراپ بێ، بەدڕەسەن، بەدجنس.

بەدزاتی (حم.)[بەدزات + ئی] بەدزات بوون، کردەوەی کەسی بەدزات، ناجسنیی، بەدڕەسەنیی.

بەدزمـــان (ئان. ل)[بەد + زمـــان] کـەسـێک کـە قسـەی باشی بە زمـان دا نـایە و جنێـــوان دەدا، زمـــان پیس، بەدزوان، زوان تـاڵ، جـــوێن فـــرۆش، جنێـــوفـــرۆش. **~ بوون:** جنێـــو دان، زمانپیس بوون.

بەدزمـانیی (حم.)[بەدزمـان + ئیی] زمانپیس بـوون، کـار و کردەوەی کەسی بەدزمـــان، بەدزوانیی، زمـــانتـــاڵیی، جنێـوفـرۆشـیی. **~ کـردن:** بەدزمـان بوون، جنێودان.

بـە دزەدزە (ئـاک. ل)[بە + دز + ئـە + دز + ئـە] بـە نـهـــێنی، بە پێـــدزە، بە ئەسپـایی. ∷ بە دزەدزە و سـەت واوەیلا / پیـــاو نـازانێ چلـۆن پـارێزێک ببـــا (سەعید و میرسێوەدین ل ٦١)

بـەدزوان (ئـان. ل)[بـەد + زوان] بـڕ: بەدزمان.

بـە دزیـی (ئـاک. ل)[بـە + دزیـی] بـە نـهـێنی، شـاراوە. ∷ بەدزی ژنیـان بۆ کـــوڕەکـــەیان هێنا. بەدزی دایک و بابم سیگار دەکێشم.

بەدسەکوت (ئان. ل)[بەد + سەکوت] بڕ: بەدچارە

بـەدشـکـڵ (ئـان. ل)[بـەد + شـکـڵ] کەسێک کە نموود و بیچمی جوان نەبێ، بەدقـــەوارە. **~ بوون:** بڕ: بـەدقـــەوارە بوون.

بەدشوم (ئان. ل)[بەد + شـوم] شـووم، نەکـبـەتی و بەدبەخـتیی، شـووم خـراپ، نەحس. **~ بوون:** شـووم خـراپ بوون، نـەحـس بـوون. ∷ ئـەوانـە بـەدشـــــــومـن سیامەند گیان، ئەتۆ مەچۆوە راوی ئەوان بەدفەڕانە (گەنج ل ٣٤٠).

بەدعەمەل (ئان. ل)[بەد + عەمەل] ١ـ کـەسـێک کـە لـە باری داب و نەرێتـەوە خـراپ دەجووڵێتەوە، کەسێک کە خـراپ تەربیـەت کراوە و ئاکار و کردەوەی باش نیـــە.، بەدکـــردار، بەدکـــار. **~ بوون:** ئاکار و کردەوە خراپ بوون، بێتـەربیـەت بوون. **~ کـــردن:** خـــراپ بار هـێنـان، بێتەربیەت کردن.

بەدعەمەلیی (حم.)[بەدعەمەل + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدعەمەل.

بەدفـــەڕ (ئان. ل)[بەد + فـــەڕ] ١ـ کـەسێکی بە قسـە و کردەوە خـەڵک ئازار بدا. ٢ـ منداڵی هار و هـاج و شـــەڕانی. **~ بوون:** ١ـ خـــــەڵک ئازار دان. ٢ـ هـاروهـاجـی کـــردن، شلـووق بـوون. **~ کردن:** بەدفەڕ بارهێنانی منداڵ.

بەدفەڕیی (حم.)[بەدفەڕ + ئیی] ئاکار و کردەوەی کەسی بەدفەڕ. ~ **کردن:** هار و هاجیی کردن، شلووقیی کردن.

بەدقەدەم (ئان. ل)[بەد + قەدەم] ١ـ کەسێکی پێ و قەدەمی باش نەبێ و بچێتە هەر شوێنێک کوێرەوەری و ناخۆشی و بەڵا دەگەڵ خۆی دەبا. // خۆش قەدەم. ٢ـ خراپ، نەحس، شووم. ~ **بوون:** ١ـ پێ و قەدەم باش نەبوون. ٢ـ نەحس بوون، شووم بوون. ⁘ مەچۆ شاری چزیرێ، شارێکی بەدقەدەمە، ... (مان ل ٤١).

بەدقەوارە (ئان. ل)[بەد + قەوارە] ١ـ کەسێکی کە قەد و باڵای رێک و پێک و جوان نەبێ، بەدشکڵ. ٢ـ جلێک کە لە لەش دا جوان نەبێ. ~ **بوون:** ١ـ بەژن و باڵا رێک نەبوون، بەدشکڵ بوون. ٢ـ جوان نەبوونی جل لە لەش دا.

بەدقەول (ئان. ل)[بەد + قەول] کەسێک کە لە کاتی بەڵێنی دان قسەی خۆی نەباتە سەر، پەیمان شکێن. ~ **بوون:** لە سەر پەیمان و بەڵێنی خۆ نەبوون.

بەدقەولیی (حم.)[بەدقەول + ئیی] ئاکار و کردەوەی بەدقەول. ~ **کردن:** پەیمان و بەڵێن نەبردنە سەر.

بەدکار (ئان. ل)[بەد + کار] ١ـ کەسێک کە کاری خراپ دەکا، کەسێک کە لە باری داب و نەرێتەوە خراپ دەجووڵێتەوە، بەدعەمەل، بەدکردار. ٢ـ سیخوڕ، شۆفار. ٣ـ بەدخواز.

بەدکارە (ئان. ل)[بەد + کار + ئە] ژنێک کە بۆ پارە دەگەڵ خەڵک دەخەوێ، خراپە، جندە، قەحبە، خۆفرۆش. ~ **بوون:** خراپە بوون، جندە بوون.

بەدکردار (ئان. ل)[بەد + کردار] بڕ: بەدکار

بەدگومان (ئان. ل)[بەد + گومان] کەسێک کە هەمیشە باری خراپی کار لێک دەداتەوە و شکی لە هەموو شت و هەموو کەس هەیە، دڵ پیس. ~ **بوون:** لێکدانەوەی باری خراپی مەسەلە، بەشک بوون، دڵ پیس بوون.

بەدگومانیی (حم.)[بەدگومان + ئیی] گومان و بیری خراپ لەمەر کەسێک یا کارێک، دڵ پیسی.

بەدگۆ (ئان. ل)[بەد + گۆ1] کەسێک کە بە خراپە باسی خەڵک دەکا، بەدبێژ، بەدوێژ.

بەدگۆیی (حم.)[بەدگۆ + ئیی] کاری کەسی بەدگۆ، بەدوێژیی، بەدبێژیی. **~ کردن:** بە خراپە باسی کەسێک کردن.

بەدلغاو (ئان. ل)[بەد + لغاو] ١ـ ئەسپ و بارەبەرێک کە نایەڵی لغاوی دە دەم کەن. ٢ـ (کنـ.) مرۆی بارنەبەر و کەللەرەق.

بەدڵ (ئان. ل)[بە + دڵ] ١ـ دەست بڵاو، دڵاوا، دڵ گەورە. ٢ـ بە خۆشی و مەیلەوە، بە ئارەزوویەکی زۆرەوە، لە قووڵایی دڵەوە. ⁘ بەدڵ پێم خۆش بوو بێم و سەرتان بدەم. ٣ـ نەترس، بوێر. ٤ـ هەر چێک پەسەند بێ. **~ بوون:** ١ـ نەترسان، وێران، نەترس بوون. ٢ـ دڵاوا بوون، دڵگەورە بوون. ٣ـ پەسند کردن. ⁘ ئەو کراسەم بە دڵ نیە.

بەدڵ و بەگیان (ئان. ل)[بە + دڵ + و + بە + گیان] بڕ: بەداو و دڵ.

بەدمەست (ئان. ل)[بەد + مەست] کەسێک کە لە کاتی خواردنەوەی ئارەق بیکاتە هات و هاوار و شەڕ، مەستی کەلەلا.

بەدمەستیی (حم.)[بەدمەست + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدمەست. **~ کردن:** پتر لە رادە خواردنەوەی ئارەق و کردنە شەڕ و هەڵڵا.

بەدمینتۆن (نا.)[ئین: badminton] جۆرێک یاری دوو یا چوار کەسیە وەک تێنیسە کە لە زەوییەکی وەک زەوی واڵیباڵ دەکردرێ. راکێتەکانی سووکتر و ناسکتر لە هی تێنیسە و تۆپێکی مەخرووتی سووک و چەند پەڕە .

بەدناو (ئان. ل)[بەد + ناو1] کەسێک کە ناوی بە خراپ دەرچوە، ناوخراپ، بەدنێو. **~ بوون:** بە خراپە دەرچوونی ناو و ناوبانگ لە لای خەڵک. **~ کردن:** خراپ کردنی ناو و ئاکاری کەسێک لە لای خەڵک.

بەدناویی (حم.)[بەدناو + ئیی] ئاکامی بەدناو بوون، بەدنێویی.

بەدنمەک (ئان. ل)[بەد + نمەک] پێنەزان، سپڵە. ⁘ زۆر بەدنمەکین و رێ نەناسین/ نانی تۆ دەخۆین و بێ سپاسین (مەم و زین ل ٢٤٠)

بەدنمەکیی (حم.)[بەدنمەک + ئیی] کاری بەدنمەک، پێنەزانیی، سپڵەیی.

بەدنێو (ئان. ل)[بەد + نێو2] بڕ: بەدناو.

بەدنێویی (حم.)[بەدنێو + ئیی] بڕ:

بەدناویی

بەدواز (نا. فا)[بەد + واز][هەو] بڕ: بەدخواز

بەدوێژ (ئان. ل)[بەد + وێژ] بڕ: بەدگۆ

بەدوێژیی (حم.)[بەدوێژ + ئیی] بڕ: بەدگۆیی

بەدئەدا (ئان. ل)[بەد + ئەدا] کەسێک کە ئاکار و کرداری باش نەبێ، جینگەنە. **~ بوون:** ئاکاربـاش نەبوون، بێتەربیەت بوون، جینگەنە بوون. **~ کردن:** بەدئەدا بارهێنانی کەسێک، بێتەربیەت کردن.

بەدئەدایی (حم.)[بەدئەدا + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بەدئەدا. **~ کردن:** کار و کردەوەی خراپ ئەنجام دان، ئەدای خراپ دەرهێنان.

بەدەر (ئاک. ل)[بە + دەر] بێجگە، جگە. ፨ لە تۆ بەدەر لەم دنیایە کەسم نیە.

بەدەست (ئان. ل)[بە + دەست] ١ـ دەست ڕۆییو. ٢ـ ئازا، بوێر. **~ بوون:** ١ـ دەست ڕۆیشتن. ٢ـ ئازا بوون، بوێر بوون.

بەدەستەڵات (ئان. ل)[بە + دەستەڵات] ١ـ خاوەن دەستەڵات و هێز. ٢ـ کەسێک کە لە شوێنی دیکە دەستی بڕوا و قسەی بڕ بکا. **~ بوون:** ١ـ خاوەن دەستەڵات بوون. ٢ـ دەست ڕۆیشتن، قسە بڕ کردن.

بەدەستەوە (ئان. ل)[بە + دەست + ئەوە] ١ـ حازر و ئامادە. ٢ـ لە حساب دا ڕادە و ئەندازەیەک کە دەخرێتە لاوە. ፨ پێنج و هەشت دەبێتە سێزدە، سێی دەنووسین، یەک بە دەستەوە. **~ بوون:** پووڵ و پارەی ئامادە و لەبەر دەستان. ፨ وا بە پەلە چ پووڵم بە دەستەوە نیە بتدەمێ. ٢ـ خەریک بوون، کارێک کە لە بەر دەستان بێ. ፨ کتێبێکم بەدەستەوەیە بزانم ئەمشۆ تەواوی دەکەم. قوڕەکاریم بە دەستەوەیە. **~ دان:** ١ـ تەسلیم کردنی کەسێکی پەنابەر بە دەوڵەت یا قانوون. ٢ـ چوونە ژێر باری کەسێک، تەسلیم بوون بە کەسێک. ፨ هەرچی دەکەم ئەو ژنە خۆی بە دەستەوە نادا.

بە دەستوبرد (ئان. ل)[بە + دەستوبرد] کەسێکی لە کاران دا شارەزایە و جوان و ڕێک و پێک و زوو بەڕێوەیان دەبا، کارزان و کارجوان. **~ بوون:** شارەزا و کارامە

و چوست بوون لە کاران دا. ⁝⁝ ماشەڵڵا فـــاتێ ژنێکی بە دەست و بردە تا وا دەکەی ماڵ گەسک دراوە و چێشت ساز کراوە.

بەدەگـمـەن (ئان. ل)[بە + دەگـمـەن] روداو یا شـتـێکی زۆر کـەم پەیدا بێ یا روو بدا، بە هەڵکەوت. ⁝⁝ بە دەگـــمـــەن کـۆت و شـاڵواری دەبەر دەکـەم مـەگـەر ئەویش شایی یا جێژنێک بێ.

بەدەڵ (نا.)[عـەر: بدل (لە جـیـات، لە بری)] کەرەسە یا کاڵایەکی نە زۆر باش کـە وەک کـاڵای ئەسلی و بە بایخ سـاز دەکـردرێ و هەرزانتـردەفـرۆشـرێ. ⁝⁝ کریستاڵی بەدەڵ، زێڕی بەدەڵ.

بەدەم (ئان. ل)[بە + دەم] ١ـ قسەزان، بەدەم وپەل. ٢ـ قسەی نەنوسراو و سەر زارەکی.

بەدەمـــار (ئان. ل)[بە + دەمـــار] ١ـ کـــەسی ئازا و نەترس، بـەغـیـــرەت. ٢ـ کەسێک کە خەڵکی دیکە لێی بترسێن. ٣ـ (کنـ.) بە شەرەف، بە نامووس

بەدەمـــــاغ (ئان. ل)[بە + دەمـــاغ] کـــەســـێک کـــە لە ســـەر کـــەیف بێ، کەیفخۆش، کەیفساز. **~ بوون:** کەیف ساز بوون، لە سەر کەیف بوون.

بـەدەم و پـەل (ئـان. ل)[بـە + دەم و پەل] قسەزان، خۆش دەم و راوێژ، بەدەم.
~ بوون: لە قسە زانین، باش قسە کردن.

بەدەم و دۆ (ئان. ل)[بە + دەم + و + دۆ3] مـرۆی قـسـە زان و خـۆش قـسـە.
~ بوون: قـسـە زان و خـۆش قـسـە بوون، خۆش دەم و خۆش راوێژ بوون.

بەدەن (نا.)[عـــەر: بدن] ١ـ لـەشـی مـرۆڤ جگە لە سـەر، بەندەن. ٢ـ [باک] دیـواری قــــــــەڵا، وارش. ⁝⁝ بـەدەنا دیاربەکرێ. ٣ـ بەندەن. ⁝⁝ ئەتۆ خـەزاڵت نەدیوە ئەگەر بە زەردەخەنە پێدەکەنێ/ مەگە قەتت نەدیوە ئەگەر دێنە گوڵ دان گـوڵ لە بەدەنێ/ ئەو گـوڵانە لە حـاسـتی پێکەنینی خـەزاڵ... بێ قـابیلەتە دەبێ پیاو هەڵیکەنێ (لاس و خەزاڵ ل ١١١).

بەدەنە (نا.)[عـــەر: بدنە] پەیکـەری هـەندێک شـــتی بێگیـــان. ⁝⁝ بەدەنـەی ماشێن.

بەدئەمـەگ (ئان. ل)[بەد + ئەمـەگ] کـەسـێک کـە وڵامی چاکـە بە خـراپە دەداتەوە، سـپـڵـە. **~ بوون:** وڵامی چاکە بە خراپە دانەوە، سپڵە بوون.

بەدئەمەگیی (حم.)[بەدئەمەگ + ئیی]

کـار و ئاکـاری بەدئەمـەگ، سـپـڵـەیی. ~ **کردن:** سـپڵـەیی کردن، بە خـراپە وڵامـی چاکـــەیی دانـەوە :: کـــابرا بـێ ئەمـەگ بوو، وەعـدەی حـەوت ڕۆژ مـاوە/ پێـمـوایە ئێـران جـێگایەکی خـۆشـە، بەدئەمـەگی کـرد و نـاگـەڕێتـەوە دواوە (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣٩)

بەدەو (ئان. ل)[بە + دەو] ١ـ ئەســپی باش و خۆشبەز، بدەو؟ ٢ـ [باک] جوان، لەبار، چەلەنگ.

بەدی[1] (ئام.)[با + ئیــــدی] وڵامـی پرسیارە بە مـانای ئا، بەڵێ لە کاتێک دا کـە پرسـیارکەر شکی لە راسـتی هەیە، بـەی، ئەدی، ئـەیچـــۆن، ئەدی کـــوو. :: ئـیــــمــــڕۆ نەچوویەوە مــــاڵێ؟ ـ بـەدی چوومەوە.

بەدی[2] (نا. ل)[بە + دی1] ئاسەوار و نیـشـانـەیەکی مـاددی کـە چاو بیـبـینێ، بەدید. ~ **کردن:** دیتن، بینین. :: ئیـتـر شـوێنەواری جـوانی / بـەدی ناکـەم لەم نێـــوە دا (ناڵەی جـــودایی ل ٢٩). لـە بیـابانی عـەرەبسـتـان جگە لە لم چی دی بەدی ناکرێ.

بـەدیـد (نـا. ل)[بـە + دیـد][باک] بـڕ: بەدی3

بەدین (ئان. ل)[بە + دین] مـوسـڵـمـان و ئیـمـانداری چاک کـە لە رێی ئـایین لا نادا، بەدین و ئیمان.

بـەدیـی (حـم.)[بـەد + ئـیـی][پـەه: ڤەتییە] خراپە، خراپ بوون.

بەر[1] (نـا.)[پەه: بـەر. باک: بەر ـ نـاو: بـەر، بـار ـ بـاش: بـەر ـ هــەو: بـەر ـ زا: ڤـەر] ١ـ میـوەی دار و درەخت و گیا. ٢ـ منداڵی مـرۆڤ و گواندار کە هێشـتا لە زگی دایکیـــان دان. ٣ـ گـیـــا و گـــوڵ و سـەوزی پێگەیشـتـوو. :: ئەوسـاڵ سێ بەرمان کەوەر بڕیوەتەوە. بەری دووهەمی وێنجـە کـەی دەدرووونەوە؟ ~ **ئاویتن:** (بۆ ئـاژەڵ) زووتر لە وادە و بـە مـردوویی زانی مەڕ و مـاڵات، فڕێ دانی ئاولـەمە بە مــردوویی، بەر فـڕێ دان، بەر خـــستن. ~ **خـستن:** بڕ: بەر ئـاویتن. ~ **دان:** گەیشـتن و پێ گەیشتنی میوە و بەری دار و گیا. :: ئەوسـاڵ سێوەکانمان چاکیان بەر داوە. ~ **فـڕێ دان:** بڕ: بەر ئاویتن. ~ **گـرتن:** مـیـوە دانـی دار، بەر دان. ~ **لێخواردن:** ١ـ گەیشتنە بەری باغ و کـەلک لێـوەرگـرتن لـەم بەرە. ٢ـ (کنـ.) کەلک وەرگرتن لە ژیان و ئاکامی شتێک. :: ئـەو منـداڵانم پـێگـەیـانـد بـەڵام بـەرم لێنـەخـواردن و لێـیـان دا رۆیین. **لە** ~

چوون: (بۆ ئافرەت) مردنی منداڵی نێو زگی ژن و هاتنە دەری بە مردوویی. ⁘ دایکم هەتا ئێستا دوو منداڵی لە بەر چوە. **لە ~ چوونەوە:** چی دیکە نەزانی مێینە، لە بار چوونەوە. ⁘ مانگاکەمان پیر بوە ئیدی لەبەر چۆتەوە. **وە ~ هاتن:** بەر دان و پێگەیشتنی دارەبەر بۆ یەکەم جار. ⁘ با شەو بڕوا سەحەر بێ، باغی گوڵان وە بەر بێ / گەر تۆ مەیلت لە سەر بێ، کافی ئیسلامی ناوە (وەفایی ل ١٥٢). دارە سێوەکەی حەسارمان ئەوساڵ وەبەر هاتوە.

بەر [2] (نا.)[ئەو: ڤەرەنگە، ڤەرەه ـ پەه: ڤەر. باک: بەر ـ ناو: بەر ـ باش: وەر] ١ـ لەشی مرۆڤ، تەن. ٢ـ سینگ، بەرۆک، بەروو، سینگ و بەر. ٣ـ (مجـ.) مەمک. **بۆ ~ بوون:** ئەندازە بوونی جل و بەرگ. ⁘ ئەو کراسە هێند تەنگە بۆ بەرم نابێ. **دە ~ کردن:** جل و بەرگ پۆشین، پۆشین. **لە ~ کردن:** ١ـ پۆشین، دەبەر کردن. ٢ـ دەرهێنانی جل و بەرگ، داکەندن.

تێبینی: ئێستاکە لە بەر کردن و دە بەر کردن ماناکەیان شێواوە و بۆتە یەک و بە مانای پۆشین دێ بەڵام لە راستی دا دوو مانای دژی یەکن و لە هەندێک ناوچەی وەک لێرەواری سەردەشت بە دروستی دەیانلێنەوە. دەبەر کردن یانی پۆشین و لەبەر کردن یانی داکەندن.

بەر [3] (نا.)[باک: بەر ـ ناو: بەر، وەر ـ باش: وەر، بەر ـ هەو: وەر] ١ـ لا، سوێ، تەنیشت. ⁘ لەو بەری حەسار ئاودەستیان ساز کردبوو. لەو بەری رووبار دوو ژن شیویان دەکرد. فەرموون بەو بەری دا بچنە ژوورێ. ٢ـ لای خوار، ژێر. ⁘ لە بەرەوە هات (لەخوارەوە هات). ٣ـ پێش، لە پێش (بۆ کات). ⁘ بەر لە زایین، بەر لە سەعات دوو. ٤ـ پێش، لای پێش (بۆ جێگا). ⁘ بەر دەرک، بەربێلا، بەر هەیوان. ٥ـ پێش، روو. ⁘ وەک نیسک وایە بەر و پشتی بۆ کەس نیە. ٦ـ بۆ لای، بەرە و رووی. ⁘ بەرەو ماڵ چوونەوە. بەرەو قوبلە نوێژ بکە. ٧ـ روو، لا، دیو. ⁘ ئەو پارچەیە دوو بەرە. ئەوە بەری جوانیەتی. ٨ـ ئاستەڕ. ⁘ بۆ بەرت لەو کەوایە نەداوە؟ ٩ـ ئازاد، بەرەڵڵا، بەرهەڵدا. **~ بوون:** ١ـ ئازاد بوون، بەرەڵڵا بوون لە بەند ⁘ دوو رۆژە لە زیندان بەر بووم. ٢ـ بڵاوە بوون ، تەواو بوون لە ئیش و کارێک. ⁘ کەی لە کار بەر دەبن. فێرگەکان بەر بوون. ٣ـ لە نۆرە دا پێش کەسێکی دیکە بوون. ٤ـ

خـۆڕایی بوون، بەڕەڵڵا بوون. ٥ـ ترازان، ڕەوین. ~ **بوونەوە:** ١ـ کەوتن، کـەوتنە خـوار. ؛؛ بەر بوومـە و دەسـتم شکا. ئەو وەرکــــە نانـە بـەربۆتـەوە هـەڵیگرەوە. ٢ـ شــــۆڕ بـوونـەوە. شـــۆڕەبی لک و پۆی بـەربـۆوە. ~ **دان:** ١ـ ئـازاد کــــــردن، بەڕەڵڵا کـردن. ؛؛ بولبـولـەکـەم بەردا. ٢ـ بڵاوە کردن. ؛؛ جەماعەت بەر دراوە تازە تۆ دەچی بـۆ نوێژ. ٣ـ بەڕەڵڵاکـردنی بای نێـو زگ. ٤ـ بڕ: تێبـەردان. ؛؛ دوو تاژیم لە رسـتـێـدا / هـەر دووکم بـەر دەدانێ (فـۆلکلۆر ل ١٣٢). ٥ ـ لە کـۆڵ بوونەوە. ؛؛ ئەو نـەخـۆشـیـیـە بـەرم نادا. یەخـەم بـەردە بـا بـڕۆم. ٦ـ پێش و بـەری ڕێگـای شـتـێک کـردنەوە. ؛؛ ئاوی شـێـرەکـەی بـەردە با هـەندێک سـارد بێ. ٧ـ دەست لێـهـەڵگرتن، واز لێـهـێنان. ؛؛ مـامم ژنە کـۆنەکـەی بـەردا و ژنێکی دیکەی هێنا. باغ و بـیـسـتـانەکـەیان بەرداوە. ~ **دانەوە:** ١ـ خـستن، کـەواندن، فـڕێ دانی شــتـێک لە سـەرەوە بۆ خـوارەوە. ؛؛ ئـیـســتکانەکــەی بـەرداوە و شکاندی. دەسرەی لە پەنجەرەوە بۆ بەرداو ٢ـ شۆڕ کردنەوە. ؛؛ ئەختەر کەزیەکانی بە سـەر شـان دا بـەردابۆوە. ~ **کـەوتن:** ١ـ بڕ: وەبـەر کـەوتن. ٢ـ گـوللە یا شـتـێکی دیکە وێکەوتن، وێکەوتن. ؛؛ چاوی بیـمـاری بە وەعـدەی تیـرەبارانی نیگا / گـفـتی دا جــــەهـدێ کـــە ئەی دڵ، بـەڵکی تۆشـی بەرکەوی (مەحوی ل ٣١٩). ~ **گرتن:** ١ـ پێش بە کـەسـێک گرتن بۆ شـەڕ، بەر پـێ گــــــرتـن. ٢ـ پـێـــــشـی ئـازادی و هەڵسووڕانی کەسێک گرتن. ؛؛ بەری ئە کـچـە بگرە با هێندە وەدەر نەکـەێ. ٣ـ پێـشـی هـەر شـتـێک گـرتن. ؛؛ بەر ئەو تەلەویزیـۆنـەت بـۆ گـــرتـوە؟ بـەر چاوت گــــرتووم چ نابینم. **لە ~ بوون:** لە پێـــشـــدا بوون. ؛؛ ڕێگایەکی دوور و درێژمــان لەبەرە کـە دەبێ بیـبـڕین. **لە ~ حەسانەوە:** حەسانەوە و ئارامی و هێـمنایەتی لە ژێر چاوەدێری و سـایەی کـەسـێکەوە. ؛؛ پیـاو ئەگـەر ژنی چاکی هەبێ لەبەری دەحـەسـێتـەوە. **لە ~ دانواندن:** تەسلیم بوون و مل کەچ کـردن بۆ ویست و ئـەمــری کــەســێک، ســەر دانـوانـدن، تەنـازول کـــــــردن. **لە ~ هەســتــان:** هەسـتـانە سـەر پێی کـەسی دانیشتوو لە کاتی پەیدا بوونی کەسێکی بەرێز و گـەورەتر. بەرزەپێ بوون لە بەر کەسێک. **وە ~ خستن:** بەشدار کردن، وەبـەر دان. ؛؛ ئەو چاکـــــەش وە بـەر چاکەکانی دیکەت دەخـەم. **وە ~ دان:**

١ـ به مـــه‌كــینه بـه ســه‌ر كــه‌ســێک یا گیانداریێک دا رۆیشتن. ؛؛ به دووچه‌رخه پشـــیله‌یه‌كم وه‌به‌ر دا و كـــوشـــتم. ٢ـ به‌شدار كردن، وه‌به‌ر خستن. ؛؛ كابرای مـــردوو وه‌به‌ر جنێـــوان مـــه‌ده! **وه ~ كــه‌وتن:** ١ـ به‌ش و پارێک له شـــتـــێک پێگه‌یشتن، پێـــبـــڕان. ؛؛ له گـــۆشـــتی قوربانی چمان وه به‌ر نه‌كوت. ٢ـ چوونه ژێر مـــه‌كــینه و ئامـــرازێكی دیكه‌وه. ؛؛ منداڵێک وه به‌ر عاره‌به‌ی كه‌ڵی كه‌وت. ٣ـ تووش بـوونـی مـــــه‌ســــــه‌له و كـــــار و كـاره‌ساتێک به كـۆمـه‌ڵ، وه‌به‌ر هاتن. ؛؛ مـاڵه‌كه‌ی ئێمـه‌ش وه‌به‌ر سێڵاو كـه‌وت. & به‌ر كـه‌وتن. **وه ~ هاتن:** ١ـ وێكه‌وتن. ٢ـ تووشی مه‌سه‌له و كار و كاره‌ساتێكی تێكڕایی بوون. ؛؛ خـــه‌ڵكیـــان ده‌گـــرت منیش وه‌به‌ر هـاتم. ‖ **به‌ری ئاســـمـــان:** پێشـه‌وه‌ی ئاسـمـان، ئه‌و به‌رزاییه‌ی كـه هه‌وره‌كان لێی ده‌بن. ***به‌ری ئاسمان لێ تاریک بوون:** (كنـ.) زۆر ناهومـێد بوون، هیـوا لێـبـڕان. **به‌ری پێ:** به‌شی بنه‌وه‌ی پێ، ئه‌و به‌شـــه‌ی پێ كـــه تووكی لێنایه. ***به‌ری پێ چوونه پشـــتی پێ:** (كنـ.) به چه‌رمـــه‌ســـه‌ری و كـوێره‌وه‌ری بژیو پـه‌یدا كردن. ***به‌ری پێ ئاور لێبوونه‌وه:** (كنـ.) زۆر ماندوو بوون له‌به‌ر زۆر به پێوه بوون و رۆیشـتن و شتی له‌م بابه‌ته. ***به‌ری پێ خوران:** (خورافه) چوونه سـه‌فه‌ر، سـه‌فه‌ر بۆ هاتنه پێش. ***زمـان له به‌ری پێ دان:** (كنـ.) فـــــریو دان و هـه‌ڵخـــــه‌ڵه‌تاندنی كـه‌سێک به زمـانلووسـیی. **به‌ری ده‌ست:** لای بنه‌وه‌ی ده‌ست، ئه‌و به‌شـــه‌ی ده‌ست كـــه تووكی لێنایه، له‌پ. ***به‌ری ده‌ست خـــوران:** (خـــورافـــه) پووڵ هـاتنه نێـــو ده‌سته‌وه، ده‌وڵه‌مه‌ند بوون.

به‌ر[4] (نا.)[باک ـ زا] بڕ: به‌رد

به‌ر[5] (ئا.)[ناو: به‌ر ـ باش: وه‌ر ـ هه‌و: وه‌ر] تووكی ســه‌ر مـــســـوڵدانی مـرۆڤ، تـووكی به‌ر، تـووكـــه‌به‌ر، مــــووی بـه‌ر، به‌رگه‌ده، رۆڤ، رووڤ، رێڤ.

به‌ر[6] (نـا.)[ئه‌و: ڤـــه‌ر ـ په‌ه: ڤـــه‌رم] شـتێک كـه له مـێشک دا پاشـه‌كـه‌وت كـراوه، له بـه‌ر، هۆش، حـافـزه. **له ~ بوون:** شـێعر، وتار یا هه‌ر شـتێكی دیكه كـه پێـشـتـر فـێـری بوون و ئێـسـتـا له مـێشكیـان دا مـاوه. ؛؛ شـێـعـره‌كـانی هێــــمـنی هـه‌مـــــوو له‌به‌ره. **له ~ خـــوێندنه‌وه:** بڕ: له به‌ر كـــوتن. **له ~ كـردن:** [په‌ه: ڤـه‌رم كـه‌رته‌ن] فـێـر بوونی شـتێک وه‌ها كه به مێشكه‌وه بنووسێ و له بیر نه‌چێته‌وه. ؛؛ رۆڵه ده‌رسه‌كانت له

بەر کردوە؟ بۆ سبەی دەبێ شێعرێک لە بەر کەم. **لە ~ کوتن:** گێڕانەوەی نووسراوەیەک بێ ئەوەی چاو لە نووسراوەکە بکردرێ، لە بەر کوتنەوە، لە بەر خوێندنەوە. ⁘ دەرسەکەت دەبێ لە بەر بڵێی حەقت نیە چاو لە کتێب کەی. **لە ~ کوتنەوە:** بڕ: لە بەر کوتن. **هاتنە ~:** فێر بوون، چوونە نێو مێشک. ⁘ حافز هەر چی پێ بڵێی دەستبەجێ دێتە بەری.

تێبینی: بەر لە ئەوێستا دا بە ڤەر var و لە پەهلەویی دا بە ڤەرۆم varom یا ڤارۆم vārom هاتوە و بە یەکێک لە هێزەکانی دەروونی ئینسان داندراوە (عەر: شعور) هەروەها ئەم بەر ـ ە دەگەڵ بەر2 بە مانای سینگ و بەر هەر یەکن و بە گشتی یانی ئەوەی کە دە سینگ و بەر دا پاراستراوە یا راگیراوە. هەروەتر بەر هاوریشەیە دەگەڵ بیر (بڕ: بیر1).

بەر[7] (ر.)[لە: بردن] ١ـ ریشەی چاوگی بردن. ٢ـ (پاش.) پاشگرە و بە ناوەوە دەلکێ و ئاوەڵناو یا ناوی فاعلی ساز دەکا. ⁘ رەنجبەر، بارەبەر، دڵبەر، میراتبەر، پەیامبەر.

بەر[8] (نا.)[زا] بڕ: دەرکە

بەر[9] (نا.) بڕ: بۆر2

بەر[10] (نا.) بڕ: بەرگە. **~ گرتن:** بڕ: بەرگە گرتن. ⁘ بەری مستێک ناگری.

بەر[11] (ئام.) پێشگر یا نێوگری کردارە کە لە بەر3 ـ ی کەوتوە و هەر ئەو مانایەش دەدا بە کردارەکە. ⁘ بەردان، بەر خستن، وەبەردان، بەربوون، دەبەرنان، تێبەربوون، تێبەردان.

بەر[12] (ئاک.، پێشـ.)[هەو ـ زا] بڕ: دەر2

بەرا[1] (نا.)[زا] بڕ: برا

بەرا[2] (نا.)[باک] بڕ: با5

بەرابەر (ئان. ل)[بەر3 + ئا14 + بەر3] ١ـ دوو شت یا دوو کەس کەس کە لە رووبەرووی یەک بن، رووبەڕوو. ٢ـ دوو ئەندازە لە هەر شتێک کە قورساییان بە قەرا یەک بێ. ٣ـ دوو کەس یا شت کە درێژایی و بالایان بە قەد یەک بێ. ٤ـ دوو کەس لە کۆمەڵ دا کە هێز و ماڵ و حاڵیان وەک یەکە، ئامپا، هاوشان ٥ـ هاوسەنگ، یەکسان. ٦ـ لە ئاستی، لە جێگەی ...⁘ بەرابەر بەم کارەساتە چ هەڵوێستێکتان گرتوە. & بەرانبەر، بەرامبەر. **~ بوون:** ١ـ لە رووبەڕووی

یەک بوونی دوو شت یا کەس. ٢ـ هاوسەنگ بوونی دوو شت یا کەس. ٣ـ هاوقەد بوون. ٤ـ یەکسان بوون. ٥ـ یەک بوون و مساوی بوون لە کایە و کێ بەرکێ دا. & بەرانبەر بوون، بەرامبەر بوون. ~ **کردن:** ١ـ پێک گرتن بۆ دەرکەوتنی جیاوازی. ⁘ وەرگێڕاوەکەی دەگەڵ ئەسڵەکە بەرابەر کرد. ٢ـ وەک یەک هاتنەوە لە کایە و کێ بەر کێ دا. ٣ـ وەک یەک کردنی هاوسەنگی و یەکسانی. & بەرانبەر کردن، بەرامبەر کردن. ~ **وەستان:** ١ـ لە رووبەڕووی کەسێک دا وەستان و بەرەنگاری کردن. ٢ـ دژایەتی کردن. ٣ـ جوابەجەنگی کردن. & بەرانبەر وەستان، بەرامبەر وەستان.

بەرابەریی (حم.)[بەرابەر + ئیی] ١ـ وەک یەک بوون لە هەموو بارێکەوە، یەکسانیی. ٢ـ دژایەتیی، بەرەنگاریی. & بەرامبەریی، بەرانبەریی. ~ **کردن:** ١ـ هاوتا بوون، هاوسەنگ بوون لە هەموو بارێکەوە. ٢ـ دژایەتیی کردن، بەرەنگاریی کردن. & بەرانبەریی کردن، بەرامبەریی کردن.

بەرات[1] (نا.)[عەر: برات] ١ـ ئەو جیرە و پارەیەی کە بۆ مەلا و میرزا و ئەو جۆرە کەسانە دەبڕدرێتەوە. ٢ـ کاغەزێک کە تاجر و بازرگان بەر لە ساز بوونی بانک لە نێو خۆیان دا سەودایان پێ دەکرد و مۆری ئەو کەسەی پێوە بوو. ⁘ کە داغی سینەمی دی دەردی دامێ/ وتی مۆرت هەیە ساحێب بەراتی (مەحوی ل ٢٩٨).

بەرات[2] (نا.)[عەر: برات] شەوی پازدەی مانگی شەبان (شەعبان) کە لای موسڵمانان شەوێکی پیرۆزە و گۆیا لەم شەوە دا رزق و رۆزی زۆر دەبێ، شەوی بەرات.

بەراتخۆر (ئان. ل)[بەرات1 + خۆر2] کەسێک کە بە بەرات کار دەکا، مووچەخۆر.

بەراتە (نا.)[؟][باک] ١ـ کەلاک، لاش. ٢ـ نیشان، ئاسەوار. ٣ـ حەق و پارەی خوێنی رژاو یا کەسی کوژراو لە لایەن کەس و کارییەوە، خوێنبایی.

بەرار (نا.)[زا] بڕ: برا

بەراز (گیانـ.)[هیک: ڤەراهە ـ ئەو: ڤەرازە ـ پەه: ڤەرازە، ڤیراز. باک: بەراز ـ ناو: بەراز ـ باش: وراز] ١ـ گیاندارێکی گوانداری کێوییە، بە تاقەت و قورس و پتەو و کورتەڵەیە، پێستێکی ئەستووری

هەیە کە تووکێکی کورتی تەنک و رەقی لێ رواوە، سمی هەیە لمبۆزی درێژ، نێرەکەی جووتێک شفرەی لە دوو لای دەمی هاتۆتە دەر کە بۆ پارێزگاری لە خۆی کەلکی لێوەردەگرێ، پتر شەوانە وەدەردەکەوێ و گیا و میوە دەخوا و زیان دەگەیەنێتە بێستان و زەوی هەر لەبەر ئەوە جوتیار خۆشیان ناوێ، موسڵمان گۆشتی ناخوا، بەڵام لە شوێنی دیکە کەوی کراوە و گۆشتی دەخۆن. بەرازی نێر پێی دەڵێن یەکانە یا برەک، بەرازی مێ پێی دەڵێن مالۆس یا دەرِ و بە بەچکەکانی دەڵێن کوودەڵە، بازەڵە یا بزەڵە. بەراز هەتا پازدە ساڵان دەژی و ساڵێ دوو جار دەترەکێ و هەر جارەی شەش هەتا دوازدە بێچووی دەبێ، Sus scorpa ناوی لاتینی ئەم گیانلەبەرەیە، خوو، خووگ، خنزیر، دۆنخز. ٢ـ بەرازی کەوی کراو کە بۆ گۆشتەکەی بەخێو دەکردرێ. ٣ـ (کنـ.) پیاوی گیان سەخت. ٤ـ (کنـ.) پیاوی پتەو و کورتەڵە و بە تاقەت. ٥ـ (کنـ.) پیاوی رق ئەستوور. ‖ **بەرازی دەریایی:** ماسییەکی گواندارە کە بە کۆمەڵ دە دەریا دا دەژین، رەنگی بۆرە و سەری وەک سەری بەرازە، زاری ددانی تێدایە و بۆ رۆنی لەشی راوی دەکەن، درێژایی لەشی هەتا سێ گەز دەگا، دۆلفین. **بەرازی دەم بەستراو:** (کنـ.) کەسێک کە رۆژووی رەمەزان بگرێ بەڵام نوێژ نەکا. **بەرازی غەزریو:** ١ـ بەرازێک کە رقی هەستابێ و پەلاماری هەر شتێک بدا. ٢ـ (کنـ.) مرۆڤی رق ئەستوور. **بەرازی هیندی:** جۆرە بەورازێکی کێوییە کە مێیەکەی دوو شفرەی گەورە و خواری هەیە کە لە لێوی سەرەوەی هاتوونە دەر و نێرەکەی چوار شفرەی هەیە. (عەر: البابیروسة ـ فەر: babiroussa)

بەرازا (نا. ل)[بەرا + زا][زا] برِ: برازا

بەرازخۆر (نا. ل. ئان. ل) [بەراز + خۆر2] ١ـ کەسێکی گۆشتی بەراز بخوا. ٢ـ لەقەبێکە بۆ کوردەکانی ئەهلی حەق و کاکەیی کە گۆیا گۆشتی بەراز دەخۆن و پێیان حەرام نیە.

بەرازە (نا. ل)[بەراز + ئە] ١ـ ١ـ دوو ددانی گەورەیە کە ولاغی بەرزە لە تەمەنی ٤ هەتا ٦ ساڵی دەری دەکا، کەڵپی یەکسم. ٢ـ ئەو دارانەی کە لە ژێرەوەی بەرداشی بنەوەی ئاش دادەمەزرێندرێ. ٣ـ ئامرازێکی درێژی

قایمی کانزا یا هەر شتێکی دیکە کە بۆ هەڵکەندنی بەردی زل یا بۆ جوولاندنەوە و بەرز کردنەوەی شتی قورس کەلکی لێوەردەگرن. بەرازە وە بن شتی قورسی دیاری کراو دەدەن و بەردێک یا شتێکی دیکەی چووکتر لە بنی دادەنێن و بە تەکانێک شتە قورسەکەی پێدەجووڵێننەوە، چلمێردە، لۆسە، نوێڵ، مەڵغە، باری، بەیرەم، گراستە، قەراسە، قراسە، باریە.

بەرازەوان (نا. ل، ئان. ل)[بەراز + ئە + وان] کەسێک کە ئاگای لە ڕەوەبەرازە و دەیانلەوەڕێنێ.

بەرازەوانیی (حم.)[بەرازەوان + ئیی] کار و پیشەی بەرازەوان، بەراز لەوەڕاندن.

بەراش (نا. ل)[بەر4 + ئاش1][باک] بڕ: بەرداش

بەرام (نا.)[؟] بڕ: بۆن و بەرامە

بەرامبەر (ئان. ل)[بەر3 + ئام4 + بەر3] بڕ: بەرابەر. **~ بوون:** بڕ: بەرابەربوون. **~ کردن:** بڕ: بەرابەر کردن. **~ وەستان:** بڕ: بەرابەر وەستان

بەرامبەریی (حم.)[بەرامبەر + ئی] بڕ: بەرابەریی. **~ کردن:** بڕ: بەرابەریی کردن.

بەرامپیل (نا. ل)[بەر3 + ئام4 + پیل] جۆرێک بەروانکەی ژنان کە لکەکانی بە بن هەنگڵەوە تێدەپەڕێ و لە سەر شان گرێ دەدرێ و لە کاتی شیردۆشین و چێشت لێنان و هەڵسووڕاندنی کار و باری نێو ماڵ لە خۆ دەبەسترێ هەتا جلەکانیان پیس نەبێ، بەرهەڵبێنە، بەرانپێچ.

بەرامە (نا. ل)[بەرام + ئە] بڕ: بۆن و بەرامە

بەران (گیان.)[پەھ: ڤەران. ڕوس: barán. باک: بەران ـ ناو: بەران ـ باش: وەران ـ هەو: بەران ـ زا: بەران] شەکەنێرێک کە تەمەنی گەیشتبێتە چوار ساڵ و توانایی ئاوس کردنی مەڕی هەبێ. مەڕدار بەران بە تایبەت رادەگرن و لە کاتی تایبەتی دە مەڕی بەر دەدەن، غورچ، قۆچ. **~ تێبەردان:** بەران خستنە نێو شەک و مەڕ بۆ جووت بوون. **وە ~ هاتن:** مەیلی مەڕ بۆ جووت بوون دەگەڵ بەران. || **بەرانی سوڵتان مەحموودی:** (کن.) کەسێک کە پشتی بە دەستەڵاتدارێکەوە قایم بێ و هەرچی

پێـخـۆش بـێ بیکا و کـەس نەتوانـی چی پێبلێ، مرۆڤی زیانکار و دەستدرێژکەر.

بەرانبـــەر (ئان. ل)[بەر3 + ئان4 + بـەر3] بـڕ: بـەرابـەر. **~ بـوون:** بـڕ: بەرابەر بوون. **~ کــردن:** بڕ: بەرابەر کـــردن. **~ وەســـتـــان:** بڕ: بەرابەر وەستان

بەرانبـەریی (حم.)[بەرانبـەر + ئیی] بڕ: بەرابەریی. **~ کردن:** بڕ: بەرابەریی کردن.

بەرانپـــــۆز (ئان. ل)[بەران + پۆز] کەسێک کە لووتی لە نێوان برۆکانیەوە بە زەقی هاتبێتە خوارەوە، قەپۆزبەران.

بەرانپـێچ (نا. ل)[بەر3 + ئان + پێچ] بڕ: بەرامپیل

بەرانـەک (ئا.)[بـەران + ئـەک][باک] قــامکی گـەورە و ئـەســتــووری دەست، پەنجەی گەورە، ئەسپێکوژە.

بەرانەکێـویی (گیـانـ.)[بەران + ئە + کێویی] نێری مەڕەکێویی، بەرانەهەردی.

بەرانەهەردی (گیـانـ.)[بەران + ئە + هەردی][هەو] بڕ: بەرانەکێویی

بەرانگە (نا. ل)[بەران + گە] شـوێنی مۆڵ خواردنی ران لە دەشت.

بـــەراو (نـــا. ل)[بـــەر3 + ئـــاو1] زەڕاعەتێک کە دەبێ ئاو بدرێ، ئاوی. // دێم. **کــردنە ~:** (کنـ.) وەبەر جنێــو دان. ៖ باوکی کـردۆتـە بەراوی خـەڵک. (ئەگەر خەڵک جنێو بە باوکی بدا لەبەری گران نایە).

بەراوپشـت (ئـان. ل)[بـەر3 + ئـاو + پشت] حاڵی جل و بـەرگ یا هەرشـتێکی دیکە کـــە دیوی ژووریی بە دەرەوە بێ. ئــاوەژوو، بــەراوەژوو، بــەر و پــشــت/٢، بەرەواژ، چەواشە.

بەراورد (چـا. م)[فـــــــار: بـراورد] هــاوســـەنگی، تەخــمـین. **~ دان:** بڕ: بـەراورد کـــــردن. **~ کـــــردن:** ١ـ هەڵسـەنگاندن لە باری نـرخ و جنسـەوە، بـەراورد دان. ٢ـ دیاری کـــردنی نرخـی شتێک لە گۆترە، نرخاندن.

بەراوەژوو (ئان. ل)[بـەر3 + ئاوەژوو] بڕ: بەراوپشت

بەراوەژی (ئـان. ل)[بـەر3 + ئاوەژی] بڕ: بەراوپشت

بەراویتـــە (ئان. ل)[بەر1 + ئاویتــە (ئـاویتن)] حـــاڵی مـــەڕ یا بزنـێک بـەری هاویشتبێ.

بەرایی 1 (نـا. ل)[بـەر3 + ئـایـی] ١ـ

تاقمێک سوارێک که له پێش کاروان دەڕۆن. ٢ـ تاقمێک سوار که له پێشەوەی لەشکر و قۆشەن دەڕۆن. & پێشایی.

بەرایی [2] (نا.)[؟] ١ـ ویست، مەیلی دڵ. ٢ـ ئۆقره، حەسانەوەی دڵ. **~ دان:** دڵ هاتن، ویستن. ⁘ چاوم بەرایی نەدەدەدا من تێر بخۆم و منداڵ برسی بن. دڵم بەرایی نادا قسەی ناحەزی پێبڵێم. **~ هاتن:** ئۆقره گرتن، حەسانەوە.

بەریا (نا. ل)[بەر3 + با1] وەرده کا و تۆز خۆڵ که له کاتی له کەو دانی گەنم دەکەوێته لایەک.

بەرباد (ئان. ل)[فار: برباد] ١ـ فەنا، نابوود، فەوتاو. ٢ـ وێران، رووخاو، نوغرۆ. **~ بوون:** فەوتان، تێداچوون. ⁘ هەتا دوژمن بەرباد نەبێ/ تا کوردستان ئازاد نەبێ/ تفەنگ له شان ناکەمەوه (بۆ کوردستان ل ١٦١). **~ دان:** فەوتاندن، نابوود کردن. **~کران:** ١ـ فەوتان، تێداچوون. ٢ـ وێران کران، رووخان. ⁘ دیوەخانم بەرباد کرا/ تەکیەی له جێ بنیاد نرا (بۆ کوردستان ل ١٧٥). **~ کردن:** ١ـ فەوتاندن، نابوود کردن. ٢ـ وێران کردن، رووخاندن.

بەربار (ئان. ل)[بەر3 + بار1] ١ـ یەک سمی سێ ساڵه که گەیشتۆته تەمەنی بار لێنان. ٢ـ (مجـ.) کەسی گوێ له مست و ژێر فەرمان. ٣ـ رام، دەستەمۆ. **هاتنه ~:** ١ـ رام بوونی بارەبەر بۆ چوونه ژێر بار و بار هەڵگرتن. ٢ـ چوونه ژێر باری کەسێک بۆ جێ به جێ کردنی کارێک. **هێنانه ~:** رام کردنی بارەبەر بۆ بار هەڵگرتن. ٢ـ بردنه ژێر باری کەسێک بۆ راپەڕاندنی کارێک.

بەربانک (نا. ل)[بەر2 + بان (وان1) + ک][زا] بڕ: بەرهەڵبێنه

بەربانگ (نا. ل)[بەر3 + بانگ] ١ـ کاتی رۆژوو شکاندن، ئیفتار، فتاره. ٢ـ خواردەمەنییەک که بۆ ئەم کاته داندراوه. **~ کردنەوە:** شکاندنی رۆژوو به خواردن له کاتی بانگی شێوان، ئیفتار کردنەوە.

بەربڵاو (ئان. ل)[بەر3 + بڵاو] ١ـ هەر شتێک که پێش و بەری ئاوەڵه بێ. ٢ـ هەراو. ٣ـ (مجـ.) گشتی، هەمه لایەنه. ⁘ پێویستمان به هاوکاری بەربڵاوی خەڵک هەیە.

بەربوارد (گیانـ.)[بەر1 + بوارد

(بواردن)][سۆر] بەردیل یا شەکەمێیەکی ئەستێور کە ساڵێکی بواردبێ و نەزابێ، بەربواردوو.

بەربواردوو (گیانـ.)[بەر1 + بواردوو] [موک] بڕ: بەربوارد

بەربۆســـە (نا. ل)[بەر3 + بۆســـە] ئامـرازێکە کـە بۆســەی پێ لە نێـر توند دەکرێ و ناهێڵێ بجووڵێتەوە.

بەربوو (ئان. ل)[بەر3 + بوو (بوون)] بەردراو، بەڕەڵڵا.

بەربووره (نا. ل)[بەر3 + بووره] ١ـ تۆوێک کە بەر لە کێڵانی بە سەر زەوی دا دەیپرژێن، بەرچێن. ٢ـ لە خۆوە بە بێ بیـر کـردنەوە، لە خـۆڕا. ٣ـ بەر لە هەر شتێک. ፡፡ لە بەربووره با پێت بڵێم لەوە دوا حەقت نیە درەنگ بێیەوە.

بەربووک (نا. ل)[بەر3 + بووک] ١ـ ئافرەتێکە بە پارە کار دەکا، هەمیشە دەگـەڵ بووکــە و کـــار و باری بووک هەڵدەسووڕێنێ و دەگەڵ بووک دەچێتە مـــاڵی زاوا و شـــەوی پەردوو پەڕۆی خوێناوی دێنێتە دەر و بە خەڵکی نیشان دەدا، پێـخـەسوو، پاخـەسوو، پاوەوی، پاوەوە، پاوەیوە. ٢ـ (مـجـ.) کەسێک کە بۆ خۆ شیرین کردن لە نێوان دووکەس یا دوو لایەن هاتوچۆ دەکا و دەیەوێ بۆ مەبەستێک ڕێکیان خا بێ ئەوەی کە پەیوەندییەکی زۆری بەوەوە هەبێ، وەها کەسێک لە نێو خەڵک دا خۆشەویست نیە و بە سووک چاوی لێدەکەن. ፡፡ کاک کەریم بۆتە بەربووکی ئاغاواتان.

بەربووکیی (حم.)[بەربووک + ئیی] ١ـ کـار و پیـشـەی کـەسی بەربووک. ٢ـ (مـجـ.) ڕێکخـستن و هەڵسووڕاندن و جێبەجێ کردنی کاری کەسێک یا کەسانێک بێ ئەوەی پەیوەندییەکی ئەوتۆی بەو کەسەوە هەبێ.

بەربەت (نا.)[پەهـ: بەربەت، بەربوت لە یون: barbitos] ئامێرێکی مۆسیقایە وەک تەنبوور بەڵام دەسکەکەی کورتترە و کاسەکەی گەورەتر، عوود.

بەربەت ژەن (ئان. فا)[بەربەت + ژەن] کەسێک کە بەربەت لێدەدا، عوودژەن.

بەربەخت (نا. ل)[بەر3 + بەخت] کچێک کە کاتی مێرد کردنی گەیشتبێ، کچی دەم بەخت.

بەربەر (نا.)[ئین: barber] کەسێک کـە سـەر و ریشی پیاوان دەتاشێ یا کورتی دەکاتەوە، سەلمانی، سەرتاش، دەللاک، سەرتراش.

بەربەران (گیانـ.)[بەر + بەران] شەکە مێیەک کە گەیشتۆتە ئەو تەمەنەی بەران وەخۆ بگرێ، بەرخە مێی سێ ساڵە.

بەربەرەکـانی (نا. ل)[بەر3 + بەر3 + ئەک + ئانی] ١ـ لە بەر یەک راوەستـانی دوو کـەس یا دەوڵەت و چەکـدار بۆ تێک شکاندنی یەکتر. ٢ـ خۆڕاگرتن و خەبات کـردن لە ئاست گـیـر و گـرفت و چەرمەسەری ژیان یا هەر کارێکی دیکە. ٣ـ حەول دان بۆ پێش کەوتن لە غەنیم، رقـەبەری، ئینکەبەری. ~ کـردن: ١ـ خۆ راگرتن و خەبات لە شەڕ و لە ئاست چەرمەسەری دا. ٢ـ رقەبەری کردن.

بەربەرین (ئان. ل)[بەر3 + بەرین] زەوی، پارچە و قوماش یا هەرشتێکی دیکە کـە بەری زیاد و زۆر بێ، بەرپان، بەرفـــرەوان، هەراو، بەرین. // بەرتەسک.

بەربەرۆ (نا. ل)[بەر3 + بە + رۆ1] برِ: گوڵە بەرِۆژە

بەربەرۆچک (نا. ل)[بەر3 + بە + رۆچ + ک] برِ: بەربەرِۆچکە

بەربەرۆچکە (نا. ل)[بەر3 + بە + رۆچ + کە] پەنا دیوار یا شوێنێک کـە روو بە تاوە و تاو تێدەکـا و لە کـاتی شکانی شەقی گەرما بە تایبەت لە پایز دا خەڵک لێی دادەنیشن و خۆ لە بەر تاو هەڵدەخەن، بەربەرِۆچک.

بەربەژن (نا. ل)[بەر3 + بەژن] ١ـ نوشتە و دوعایەک کە بەرگی تێدەگرن، بەندێکی وێدەخەن و لە مل و لا قۆڵێکی دەکەن وەها کە بکەوێتە سەر کەلەکە، حەمایاڵ، حەمایەڵ. ٢ـ خشڵێکی ژنانەیە کە وەک حەمایاڵ لە خویانی دەدەن.

بەربەس (نا. ل)[بەر3 + بەس] برِ: بەربەست

بەربەست (نا. ل)[بەر3 + بەست] ١ـ بەر گـرتنی ئاو بۆ پاشەکەوت کـردن و راگـرتنی. ٢ـ بەرهەڵست و بەرگـری لە هەر کارێک. ~ کـردن: ١ـ بەری ئاوی جۆگە یا ئاوی خورِی دیکە گرتن. ٢ـ بەر بەستن، بەر گرتن.

بەربەسێڵ (نا. ل)[بەر (بەرخ) + بە + سێڵ] چێشتێکی کوردەوارییە، قورِاو.

گۆشتی بەرخ لە سەر سێڵ سوور دەکەنەوە و ماستی مەرِانی بۆ خاو دەکەنەوە، بە سەری دادەکەن و دەیخۆن. لە هەندێک ناوچەی دیکە گۆشتی بەرخ دەگەڵ ماستی مەرِان و لەپە و کەوەر یا کورِادە دەکوڵێنن، وەک جۆرێک شۆربای

به ماست دوای پێگەیشتنی تێیدەکوشن و دەیخۆن.

بەربەگوار (ئان. ل)[بەر + بە + گوار] ئاژەڵێک کە گۆشتی زێدە وەک گوارە بە ملیەوە بێ.

بەربەن[1] (نا. ل)[بەر2 + بەن1] سینەبەند، گەردنبەندی شۆڕ. ؛؛ بەژنی چەندە برندە لێی دەبەستێ گێلدارێ / تۆق و تەلەسم و بەربەن بە سەر دا هاتنە خوارێ (سێسەد هۆنراوە ل ٧٧).

بەربەن[2] (نا. ل)[بەر3 + بەن1] دارێک کە بەری کونی ئەستێر و گۆلی پێدەگرن، چێوهەسێڵ.

بەربین (نا. ل)[بەر3 + بین1] بڕ: بەربینگ

بەربینک (نا. ل)[بەر3 + بین1 + ک] بڕ: بەربینگ

بەربینگ (نا. ل)[بەر3 + بین1 + گ] ئەوک، قورقوڕۆچکە، بەربین، بەربینک. ~ **پێگرتن:** ئەوک و یەخەی کەسێک گرتن بە پەلپ و بیانوو هێنانەوە. ؛؛ خێزانم بەربینگی پێگرتووم دەڵێ دەبێ ماڵمان جوێ کەینەوە.

بەربێڵ (نا. ل)[بەر + بێڵ] بڕ: بەرەجووت

بەربێنکە (نا. ل)[بەر2 + بێن1 + کە] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەرپا (ئان. ل، ئاک. ل)[بەر3 + پا] ١ـ وەستاو، لە سەر پێ. ٢ـ ساز، دامەزراو، رێکخراو. ~ **بوون:** ساز بوون، دامەزران و هەڵگیرسانی ئاژاوە و شەڕ و شتی لەم بابەتە. ~ **کردن:** هەڵگیرساندن، دامەزراندن، ساز کردن.

بەرپاڵ (نا. ل)[بەر3 + پاڵ/٦] قەدپاڵی کێو و شاخ، لاپاڵ. ؛؛ واتا کە دەبوو بە رۆژی سەرساڵ/ هەرکەس دەرئەچوونە دەشت و بەرپاڵ (مەم و زین ل ٢٦٢).

بەرپان (ئان. ل)[بەر3 + پان] بڕ: بەربەرین.

بەرپرس (نا. فا)[بەر + پرس] سەرۆک و کاربەدەستی تاقمێک کە وڵامدەری کار و ئەرکی پێ سپێردراوە، لێ پرسراوەی شوێنێک، بەرپرسیار، مەسئوول.

بەرپرسایەتی (حم.)[بەرپرس + ئایەتی] بەرپرسی وڵام دانەوە، مەسئوولیەت. ؛؛ بەرپرسایەتی ئەو ئەرکە گرینگە لە سەر شانی منە.

بەرپرسیار (نا. فا)[بەر3 + پرسیار] بڕ: بەرپرس.

بەرپەرچ (نا. ل)[بەر3 + پەرچ] بیانوو، پەرچ. **~ دانەوە:** بیانوو هێنانەوە، بیانوو داتاشین.

بەرتاو (نا. ل)[بەر3 + تاو] ئەو شوێنەی کە تاو دەیگرێتەوە، بەرخۆر، بەرهەتاو، بەر رۆژ.

بەرتوورک (نا. ل)[بەر + توورک] [باک] بڕ: چیکڵدانە

بەرتەسک (ئان. ل)[بەر3 + تەسک] پارچە یا هەر شتێکی لای بەرینایی کەم بێ. // بەربەرین.

بەرتەنگ (ئان. ل)[بەر3 + تەنگ] حاڵی زەوی، ماڵ یا هەر شوێنێکی تەنگ، تەنگەبەر. // بەرفرە، فرەوان.

بەرتیل (نا.)[عەر: برطیل] ١ـ پارە یا هەر شتێک کە بدرێ بە کەسێکی کاربەدەست یا دەست ڕۆییو بۆ جێبەجێ کردنی کارێک کە ئەو کەسە خۆی نەتوانی جێبەجێی بکا، ریشوەت، بەرتێڵ، خاوە. ⁂ بەرتیل بەردی نەرم دەکا (پەند). ٢ـ [باک] خوێنبایی. **~ خوراردن:** بڕ: بەرتیل وەرگرتن. **~ دان:** پارە دان بە کەسی بەرتیلخۆر بۆ ڕاپەڕاندنی کارێک. **~ وەرگرتن:** کەسێک کە بۆ جێ بە جێ کردنی کارێک پارە وەردەگرێ، بەرتیل خواردن.

بەرتیلخۆر (نا. ل ـ ئان. فا)[بەرتیل + خۆر2] کەسێک کە هەتا پارە وەرنەگرێ کارێک جێ بە جێ ناکا، کەسێک کە بەرتیل وەردەگرێ.

بەرتیلخۆریی (حم.)[بەرتیلخۆر + ئیی] ئەنجام و ئاکامی بەرتیل خواردن.

بەرتێلانە (نا. ل)[ئەر] دیاری و کەل و پەلێک کە ماڵە زاوا بۆ ماڵی بووک دەنێرن، دیاری. // ناوتێلانە

تێبینی: ئەم وشە زۆر سانا دەیتوانی لە بەرتیل کەوتبێ [بەرتیل + ئانە] بەڵام وشەی ناوتێلانە هەر لەو زاراوەیە ئەو باوەڕە دەفەوتێنی کەوایە وشەکە (بەر و ناو) ی هەیە یانی لە [بەر + تێل + ئانە] پێک هاتوە و دەبێ تێل مانایەکی هەبێ. من پێموایە تێل هەمان توێڵ بە مانای نێوچاوانە و وشەکە دەبێتە دیارییەکە کە ماڵە زاوا دەیدەن هەتا چاویان بە بووک بکەوێ یا نێوچاوان و روخساری بووک ببینن.

بەرتێڵ (نا.)[ئەر] بڕ: بەرتیل

بەرجل (نا. ل)[بەر + جل] بڕ:

بەروانکە

بەرجـووت (نا. ل)[بەر + جـووت] برِ: جوانەگا

بەرجەوەن (نا.)[ئەر] ١ـ برِ: بەرژەوەند ٢ـ دیمەن، مەنزەرە.

بەرجەوەند (نا.)[موک] برِ: بەرژەوەند

بەرچا (نا. ل)[بەر + چا] برِ: بەرچایی

بەرچاو (نا. ل)[بـەر3 + چاو] ١ـ هـەر شـتـێکی لە نزیک مـرۆڤ بێ و بە تەواوی هەسـتـی پێـبکا. ٢ـ هەر شـتـێکی بەری دیتن بگرێ. ٣ـ (مـجـ.) ئاشکرا، روون. ٤ـ (مجـ.) کاری گرینگ یا شتێکی زەق کـە خـەڵک بیـبـینێ یا سـەرنجی بداتێ. **~ بوون:** زەق بوونی کەسێک یا شتێک دە نێو خەڵک دا. ⁙ بەو سمێڵە زلانەت زۆر بـەرچاوی بزانـە هـەندێکـی کـورت ناکـەیەوە. **~ تاریک بوون:** (کنـ.) زۆر تـوورە بوون و رق هەسـتـان و گـرینگایـەتی بە هیـچ نەدان، هیچ نـەدیتن لـەبـەر تـوورەیی. **لە ~ بـوون:** ١ـ زەق بوون دە نێو کۆمەڵ دا، بەرچاو بوون. ٢ـ نزیک بوون و هەست پێکردنی شتێک یا کـەسـێک. ٣ـ سـەرنج دان، لە بـەر چاو گرتن. **لە ~ خستن:** بێزار بوون و پێ سووک بوونی کەسێکل یا شتێک بە هۆی کەسێکی دیکەوە. ⁙ ئەوەندەت دۆڵمە بۆ سـاز کـردم هەتا لەبەر چاوت خـسـتم. **لە ~ سـووک بوون:** بێنرخ بوونی کـەسـێک، لەبەرچاو کـەوتن. **لە ~ کەوتن:** کەسێک یا شتێک ئیدی خۆش نەویستن، سـووک بوونی کـەسـێک یا شتێک لە بەر چاو. ⁙ هەموو کەست لە بەرچاو بکەوێ منداڵەکـەی خـۆت لە بەرچاو ناکەوێ! **لە ~ گرتن:** سەرنج و گـرینگایـەتی دان بە شـتـێک، رە پێش گـرتن. ⁙ ئەو قـسـانەی پێـمکوتی لە بەرچاویان بگری زەرەرێ ناکەی.

بەرچاوتەنگ (ئان. ل)[بـەر + چاو + تەنگ] ١ـ کـەسێک کـە توند دەسـتـی بە ماڵی دنیاوە گرتوە و خەرجی ناکا، رژد، لەچەر. ٢ـ کـەسێک کـە چاوی تێـر نابێ، بە تـەمـاح، چاونزێر. **~ بوون:** ١ـ رژد بوون، لـەچەر بـوون. ٢ـ بە تەمـاح بوون، چاوتێر نەبوون.

بەرچاوتەنگیی (حم.)[بەرچاو تـەنگ + ئیی] ئـاکـامی کـردەوەی بەرچاوتـەنگ، رژدیی، لەچەریی.

بەرچاوتێر (ئان. ل)[بەرچاو + تێر] ١ـ کەسێک کە چاوی بە مـاڵی دنیـا تێرە و تەمـاحی نیـە. ٢ـ دلآوا، سـەخی. ~

بوون: ١ـ بە تەمــــاح نەبوون، چاو تێــــر بوون. ٢ـ دڵاوا و سەخی بوون.

بەرچاوکە (نا. ل)[بەر + چاو + کە] ١ـ قایشێکی ریشوو دار و هەندێک جار بە مت و مـــووروو رازاوەیە کــە لە بەر چاوی ئەسپ و گـوێدرێژ و هێـســتـری دەدەن بۆ ئەوەی مـــێش ئازاریان نەدا. بەرچاوە، چاویلکە، پێـشـــچـــاوکــە، بەرچاوگە/٢. ٢ـ کوتە مقەوا یا لاستیکی بڕاو بە شکڵی لەتکە مانگ کە دوو لای کون دەکەن و بە کێش یا بەنێک لە پشت ســـەریان دەیبـــەستن و جـــووتێـــر و دروێنەوان یا ئەو کەسەی لە لادێ لە بەر تاو کار دەکا دەیهێنێتە نێو چاوانی هەتا ئارەقە نەڕژێتە نێـو چاوی و هەتاو لە چاوی نەدا، تیلیــــســــــان، بەرچاوە، ئافتاوگەردان.

بەرچاوگە (نا. ل)[بەر + چاو + گە] ١ـ خشـڵـێکی ژنانە پتر لە زێڕ سازی دەکرێ، لە سەری قایم دەکەن و خشڵەکە دەکەوێتە سەر نێوچاوانیان، پێشەسەر. ٢ـ بڕ: بەرچاوکە/١.

بەرچاوە (نا. ل)[بەر + چاو + ئە] بڕ: بەرچاوکە/١و٢

بەرچایی (نا. ل)[بەر + چایی] نان و چایی بەیانیان کە پتر ماست و پەنیرە یا کــەرە و مــرەبایە، بەرقلیـــان، بەرچا، بەرقەننە، قاوڵتوون، خورینی، چێشت، تاشتێ، ناشتا.

بەرچن (نا. ل)[بەر1 + چن (چنین)] بڕ: بەرچنە

بەرچنۆکــە (نا. ل)[بەرچن + ئۆکــە] بەرچنی چووکــە کــە بۆ مــیـــوە و بەر چنینەوەی کەمتر کەلکی لێوەردەگرن.

بەرچنە (نا. ل)[بەر1 + چن (چنینەوە) + ئە] سەوەتەیەکی دەسچنە لە شـووڵ، شکڵی قووچە کە لە بنەوە بۆ سەرێ کەم کــەمــە زارکی گەورەتر دەبێ و مـیـوەی چنراوی تێــدەکــەن، بەرچن، بەرچینە، تریان.

بەرچەپ (نا. ل ـ ئان. ل)[بەر + چەپ] پێچەوانە، دژ.

بەرچیت (نا. ل)[بەر + چیت] بڕ: بەرچیغ

بەرچیخ (نا. ل)[بەر + چیغ] بڕ: بەرچیغ

بەرچیغ (نا. ل)[بەر + چیغ] ١ـ دارێکی هەندێک درێژە، چەند دانەی لە زەوی دەچەقــێنن بۆ راگــرتنی چیغ و

چیــغی بـه دەوری دا دەکـێـشـن. ٢ـ ئەو دارانـەی کـــە لـە ســـەر لاخـــێـــشـک دەچەقێندرێن هـەتا دەغلی دوراو لە سـەر خێـشک نەخزێن و نەکەون، قـیسپ. ٣ـ پەیاغ & بەرچیخ، بەرچیت.

بەرچینە (نا. ل)[بەر + چین + ئە] بڕ: بەرچنە

بەرچێڵە (ئا.)[بەر + چێڵ (مانگا) + ئە] ١ـ کـوتە چەرمـێک کـە لـە ملی گـا داچۆڕاوەتـە خـــوارەوە. ٢ـ (مــــجـ.) بەرخەبەبە

بەرچێـن (نـا. ل)[بـەر + چێـن] بـڕ: بەربوورە

بەرخ (گیانـ.)[هەخ: ڤەرمەکە ـ سان: ڤـورەنە، ڤـرنـە ـ پەه: ڤـەرەک، ڤـەررەک. تات: ڤـەرە ـ فـار: بـرە ـ بیـر: بەررە ـ لۆر: بێـرە. باک: بـەرخ، بەرخک ـ نـاو: بەرخ ـ بـاش: وەرک ـ هـەو: وەرە ـ زا: ڤــــارا، ڤارەک، ڤەرا، ڤەرە، ڤەرەک] ١ـ بێچووی ساوای مەڕ هەتا شـەش مانگان. ـ ئەگەر مـێ بوو بـەرخــەمێ و ئـەگــەر نێــر بـوو بەرخـەنێری پێدەڵێن و دوای یەک سـاڵان دەبێـتـە کـاوڕ (کـاوڕەنێـر ـ کـاوڕە مێ) دوای سالێک تێوەڕسووڕان کاوڕ دەبێتە شەک. شەکی نێر پێی دەڵێن شەک بەران و شـەکی مێ پێی دەڵێن شـەک مـەڕ، کـە تەمـەنی گـەیشـتـە چوار دەبنە مـەڕ و بەران. ٢ـ (مـجـ.) بۆ خۆشـەویسـتی بە منداڵ دەکوترێ، رۆڵە گیان، بەرخۆڵە. ⁂ بەرخم، وامەکە. بەرخی بابم دا چایەکی بێنە. ٣ـ یـەکـەم بـورج لە دوازدە بـورجی ئاسـمـان کـە بەرابەرە دەگـەڵ مـانگی خاکەلێوە (عەر: حمل). ـــ **فرچک دان:** یـەکـــەم ژەک کـــە دوای بوون دەدرێ بـە بەرخ. || **بەرخی ساوا:** بەرخـێک کـە تازە بووبێ. **بەرخی مێ:** بـەرخــەمێ. **بەرخی نێـر:** ١ـ بەرخـــە نێـر. ٢ـ (کنـ.) منداڵی نێـرینە، کـوڕ. ⁂ بەرخی نێـر بۆ سـەر بڕینە.

تێبینی: ئەو خـۆشـەویسـتـیـیـە لەو سـەردەمـەوە مـاوە کـە کـورد ئاژەڵی راگـرتوە و مـالات ریزێکی تایبـەتیـان هـەبوە. هـەمـوو دار و نەداریان مـەڕ و مـــــالات بـوە و بـە زاو و زوو داهـات و دەوڵـەتیـــان زیاد بـوە و بەرخ نـوێنـەر و نیشـانەی زیاد بوونی ئەو دەوڵەت و مـاڵ بوە.

بەرخڤان (نا. ل)[بەرخ + ڤـان][باک] بڕ: بەرخەلەوان

بەرخک (نا. ل)[بەرخ + ک][باک] بڕ:

بەرخلێنە (نا. ل)[بەر + خلێنە] هەر کام لە دوو ددانی پێش خلێنە و دوای کەڵپ کە بە گشتی لە مرۆڤ دا لە هەشت ددان پێک هاتوون.

بەرخوار (نا. ل)[بەر + خوار] بڕ: بەرخۆر

بەرخوێن (نا. ل)[بەر + خوێن] کچ و ژن و ماڵێک کە تاوانبار بۆ مەسڵەتی قەتڵ و ژن هەڵگرتن دەبێ بیدا هەتا مەسەلەکەی کۆتایی پێبێ، خوێنبایی.

بەرخۆر (نا. ل)[بەر + خۆر] ئەو ئازووقەی کە بەر لە زستان و وادەی دیاری کراوی دە کاری دەکەن و دەیخۆن، بەرخوار، پێشخۆر.

بەرخۆڵە (نا. ل)[بەرخ + ئۆڵە] ١ـ بەرخی ساوا. ٢ـ (مجـ.)منداڵی خۆشەویست.

بەرخەبەبە (نا. ل)[بەر + خەبەب (غەبغەب) + ئە] پێستی داچۆڕاوی ژێر چەنەی مرۆڤی قەڵەو یا پیر، بەرغەبەبە، غەبغەب، غەبغەبە، بەرچێڵە.

بەرخەگەل (نا. ل)[بەرخ + ئە + گەل] رانێک کە هەمووی بەرخ بێ، گەلەبەرخ، بەرغەل، بەرخەل، بەرگەل.

بەرخەل (نا. ل)[بەرخ + ئە + ل (گەل)] بڕ: بەرخەگەل

بەرخەلەوان (نا. ل)[بەرخەل + ئە + وان] کەسێک کە بەرخ دەباتە لەوەڕ و ئاگاداریان لێ دەکا، شوانی بەرخان، بەرخڤان، بەرغەلەوان، بەرخەوان، بەرگەلەوان.

بەرخەمێ (نا. ل)[بەرخ + ئە + مێ] بێچوو مەڕی مێینە. بەرخی مێ.

بەرخەنێر (نا. ل)[بەرخ + ئە + نێر] بێچوو مەڕی نێرینە، بەرخی نێر.

بەرخەوان (نا. ل)[بەرخ + ئە + وان] بڕ: بەرخەلەوان

بەرد (نا.)[پەش: دەبەرە. ئال: berg (کێو). لۆڕ: بەرد. باک: بەرد ـ ناو: بەرد ـ باش: بەرد ـ زا: بەر] ١ـ مادەیەکی رەق و سەختە کە چینی سەرووی زەوی پێک هێناوە و بە شکڵی جۆراوجۆر و ورد و دریشت لە خێزەوە هەتا رەوەز و چیا هەیە، کوچک، سەنگ، کەڤر، تەوەن، کەرا، کەڕا. ؛؛ بەرد لە جێی خۆی سەنگینە. ٢ـ بەرد، خشت، یا هەر شتێکی دیکە کە قورسایی دیاری کراوی هەیە و لە تایەکی تەرازووی داوێن بۆ

کێشانی کەل و پەل و کاڵا، سەنگ. ٣ـ مادەیەکی رەق و چووکە کە بە هۆی مادەی زیادی لەش لە سەر گورچیلە و زراو یا لە نێو موسڵدانە دا سازی دەبێ. ٤ـ (مجـ.) ویشک و رەق. ‌‌؛؛ ئەو چەسپە هێند کۆنە وەک بەردی لێهاتوە تازە بە کەلک نایە فرێی دە! ٥ـ (مجـ.) نەبزوون، بێجووڵە. ؛؛ ئەو کابرایە دەڵێی بەردە لەوێ راوستاوە هەر جووڵەی نایە. **بوونە ~:** زۆر رەق بوون، ویشک بوون. **~ برین:** شکاندن و لەت کردنی بەردی رەوەز و شاخ بۆ کار و باری خانوو ساز کردن. **~ بە گومبەز دادان:** (کنـ.) کوفر کردن، سووکایەتی بە دین و ئیمان کردن. **~ لە سەر دانان:** (کنـ.) لە بیر بردنەوەی کار و مەسەلەیەک و ئیدی باس نەکردنەوەی. ؛؛ ئەو نێوان ناخۆشییەی تۆ و بابت هەرچی بوو گوزەرا، بەردێکی سەت پووتی لە سەر دانێ و تازە باسیشی مەکەوە. **~ لە ئەژنۆی خۆ دان:** (کنـ.) کارێک بە زەرەری خۆ کردن، زەرەر لە خۆ دان، خۆ کلۆڵ کردن، ماڵە خۆ خراپ کردن. ؛؛ چەپرەوی وامان هەبوون کە لە عەینی نەخوێندەواری و نەزانی دا گاڵتەیان بەوجۆرە بیروبڕوایە دەکرد و بەردیان لە ئەژنۆی خۆیان دەدا (تاریک و روون ل ٣٩). **~ لێباربن:** (کنـ.) تووشی بەڵا و ناخۆشی بوون. **بەردی پەشیمانی لە چۆکی خۆ دان:** (کنـ.) پەشیمان بوونەوە لە کارێک و خەفەت پێوە خواردن. **لە ~ دان:** (کنـ.) بە فیڕۆ دان و فەوتاندنی شتێک. || **بەردی ئاسمانی:** بەردێک کە لە ئاسمانەوە دادەکەوێتە سەر زەوی. **بەردی بناغە:** ١ـ ئەو بەردانەی کە دوای هەڵقەندنی بناغە، دە بنچینەی داوێن و بناغەی لە سەر ئەو دادەڕێژن، بەردی بنچینە. ٢ـ (مجـ.) بنچینەی کار و مەسەلەیەک. ؛؛ بەردی بناغەی شێعری نوێی کوردیی لە سەر بەیتەکان داڕێژراوە. **بەردی بنچینە:** بڕ: بەردی بناغە. ؛؛ سەیلی هیجرت بەردی بنچینەی لە رەگ هێنامە دەر/ باری فیکرت قەددی راستی تێشکاندم وەک فەنەر (نالی ل ٢٠١). **بەردی بن گۆم:** (کنـ.) شتی لە دەچوو کە ئیدی نەدۆزرێتەوە. **بەردی جەهەننەم:** بەردێکی بریسکەداری مەیلەوبۆرە کە دوکتوران بۆ چاو و ددان کەلکی لێوەردەگرن، نیتراتی زێو، جەهەننەم داشی. **بەردی سارد و گەرم:** (کنـ.) ناخۆشی و بەڵا. ***بەردی سارد و گەرم وەبەر پێ (رێ، رێگا) هاتن:**

(کنـ.) تووشی بەڵا و ناخـۆشی ژیان هاتن. ؛؛ هیوادارم بەردی سارد و گەرم نەیەتە بە پێت! بەردی سارد و گەرمت وەبەر ڕێگا نەیە! **بەردی سەبوور:** ١ـ بەرد و ڕەوەزی سەخت کە هەمیشە لە سەرما و گەرما و بەفر و باران دا سەر جێی خۆیەتی و نوێنەری سەنگینی و تاقەت هێنان لە بەرابەر سەختی و ناخۆشی دایە. ؛؛ بەسمە بەش لەم دەهرە تاهیر شێوەیی بەردی سەبوور / چونکە هەر بێقیمەتی دێنێتە بەر، پاڕانەوە (سەید تاهیری هاشمی). ٢ـ بەردێکی ئەفسایەییە کە خەڵک دەردی دڵی خۆیان لە لای ئەو دەکرد. **بەردی سەرشکێنە:** (کنـ.) شتی بێبایەخ و بێمنەت کە لە هەموو جێگەیەک هەبێ. **بەردی سولەیمان:** بەردێکی جوانە کە بۆ ساز کردنی هەندێک کەرەسە وەک دەسکی گۆچان و شتی دیکە کەلکی لێوەردەگرن. **بەردی سەفرا:** بەردێکە کە لە بەر نیشتنەوەی مەوادی نێو زراو پەیدا دەبێ. **بەردی گورچیلە:** بەردێک کە لە بەر ئاوێتە بوونی ئەسیدگەلی میز دەگەڵ ماکەی دیکە پێک دێ و لە سەر گورچیلە پەیدا دەبێ و یا عەمەل دەکرێ یا ئەوە کە خۆی بە ڕێی میز دا دێتە دەر. **بەردی محەک:** بەردێکی ڕەشە کە زێرینگەر زێڕ یا زێوی ڕێدەخشێنێ و عەیارەکەی پێ دیاری دەکەن. **بەردی موسڵدان (میزڵدان):** بەردێکە کە لە بەر ئاوێتە بوونی میز دەگەڵ ماکەکانی دیکە لە نێو موسڵدان دا ساز دەبێ. **بەردی مەڕمەڕ:** بڕ: مەڕمەڕ. **بەردی ئەلحەد:** ئەو ڕیزە بەردەی کە سەری گۆڕیچەی پێ دادەپۆشن. ***سەر وە بەردی ئەلحەدێ کەوتن:** (کنـ.) درەنگ ئاگادار بوون و تێگەیشتن لە هەڵە و خەتا. **تێبینی:** گۆیا مردوو نازانێ کە مردوە و کاتێک لە نێو گۆڕ دا چاو دەکاتەوە و سەر هەڵدێنێ سەری وە بەردی ئەلحەدێ دەکەوێ و تازە دەزانێ کە مردوە و ئیدی بۆ پەشیمان بوونەوەی کارە خراپەکانی درەنگ بوە.

بەردار (ئان. فا)[بەر1 + دار1] دار و دەرختێک کە بەر بدەن، بەبەر.

بەرداش (نا. ل)[بەرد + ئاش1] بەردێکی خڕی گەورەیە کە تایبەت بۆ ئاش دەیتاشن. ئاش لە دوو بەرداش پێک دێ کە بەرداشی بنەوە نابزوێ و ئەوەی سەرەوە دەگەڕێ و دانەوێڵە دەهاڕێ، کەڤری ئاشی، بەردەهاڕ، بەراش، ئارسی.

بەردانی (ئان. ل)[بەرد + ئان + ئی] بڕ: بەردەڵان

بەرداوێژ (ئان. فا)[بەرد + ئاوێژ] ١ـ کەسێک کە بەرد داوێ. ⁂ ئەحمەد بەرداوێژیکی چاکە. ٢ـ (نا. ل) مەودایەک کە بەردی هاویشتراو دیاری دەکا. ⁂ کەوەکە هەر بەرداوێژێک لێمان دوور بوو کەچی نەیتوانی بە تفنگەکەی بیەنگێوێ.

بەرداوی (ئا. ل)[بەرد + ئاوی] بڕ: بەردەڵان

بەردباران (نا. ل)[بەرد + باران] بڕ: بەردەباران. **~ کردن:** بڕ: بەردەباران کردن.

بەردبڕ (ئان. فا)[بەرد + بڕ] کەسێک یا کرێکارێک کە لە کێو بەرد دەبڕێتەوە و خۆی یا کەسێکی دیکە دەفرۆشێ و خەڵک بۆ خانوو ساز کردن لێیدەکڕن.

بەردبڕیی (حم.)[بەردبڕ + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردبڕ.

بەردتاش (ئان. فا)[بەرد + تاش] کەسێک کە بەردی مەڕمەڕ یا بەردی دیکەی پێویستی خانوو یا کێل لێک و لووس و ئامادە دەکا یا لە بەرد مجەسەمە و کەرەسەی دیکە ساز دەکا، بەردتراش، کوچکتاش.

بەردتاشیی (حم.)[بەردتاش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردتاش، بەردتراشیی.

بەردتراش (ئان. فا)[بەرد + تراش] بڕ: بەردتاش

بەردتراشیی (حم.)[بەردتراش + ئیی] بڕ: بەردتاشیی.

بەردڕانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ئانە] پارە شیرینی یا جل و بەرگی کۆن یا هەر شتێکی دیکە کە لە کاتی جل و بەرگی تازەدوراو دەیدەن بە دۆست یا بە دەست و پێوەند، بەردڕکانە، بەردڕەکانە.

بەردڕکانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ک + ئانە] بڕ: بەردڕانە

بەردڕەکانە (نا. ل)[بەر + دڕ + ئە + ک + ئانە] بڕ: بەردڕانە

بەردکاریی (حم)[بەردکار + ئیی] ئەو کارانەی کە وەستا و بەننا لە کاری خانووبەرە دا بە بەرد دەیکەن. ⁂ ئەو دیوارە هەندێک بەردکاریی ماوە.

بەردکێش (نا. فا)[بەرد + کێش] ١ـ کەسێک کە بەردی پێویستی خانوو ساز کردن لە دەشت و چیا کۆ دەکاتەوە و لە ئاوەدانی دەیفرۆشێتەوە. ٢ـ (نا. ل)

جووتێک سەوەتە یا خەڕەکەیە لە سەر پشتی گوێدرێژی دادەنێن و بەردی پێ دەکێشنەوە.

بەردکێشیی (حم.)[بەردکێش + ئیی] کار و پیشەی بەردکێش.

بەردلانە (نا. ل)[بەر + دڵ + ئانە] پاروو نانێک کە کەسی برسی بەر لە نەهار و شام دەیخوا هەتا بەر دڵی بگرێ و هەتا وەختی خواردن تاقەت بێنێ، بەرکوت، نەوس بڕ.

بەردناس (ئان. فا)[بەرد + ناس] کەسێک کە پسپۆڕی بەردە و لە زانستی بەردناسی دا شارەزایە.

بەردناسیی (حم.)[بەردناس + ئیی] زانستی چۆنیەتی و چلۆنایەتی بەرد و کانی جۆراوجۆرەکان.

بەردە (ئان.)[ئەو: ڤەرێتە - پەه: ڤەرتەک] ١- مرۆڤێک کە زوو بۆ خزمەت دەکرێدرا و دەفرۆشترا، غولام، کۆیلە، بەنی. ٢- ئەسیر، دیل.

بەردە ئازەبە (نا. ل)[بەرد + ئە + ئازەبە] بڕ: بەردەعازەبە

بەردەباران (نا. ل)[بەرد + ئە + باران] سزای کەسێکی تاوانبار بوە کە بە پێی داب یا ئایین بەردیان پێ داداوە، بەردباران، سەنگەسار. **~ کردن:** ١- بەرد پێدادانی بە کۆمەڵ بە کەسێک کە ئایین یا دابی کۆن بە تاوانباری داناوە، بەردباران کردن. ٢- بەرد پێدادانی بە کۆمەڵی منداڵان بە کەسێک یا بە ماڵێک لە بەر رق و تووڕەیی. ؛؛ منداڵ لە بەر ئەوە کە کاک حەمە تۆپەکەی دڕاندبوون ماڵەکەیان بەردەباران کرد. ٣- پێدادانی بەرد بە شەیتان لە ئاهەنگی حەج، رەجم کردن. & سەنگەسار کردن.

بەردەباز (نا. ل)[بەرد + ئە + باز2] بەردێک یا چەند بەردە لە جۆگە و چۆمی کەم ئاو دایدەنێن وەها کە سەریان لە ئاو بە دەرەوەیە و خەڵک بە سەریان دا بازد دەدەن و خۆ دەپەڕێننەوە، پردەباز، بەردەواز، پێباز.

بەردەبیرۆ (نا. ل)[بەرد + ئە + بیرۆ] ١- جۆرێک بەردی زۆر سەخت، گرانیت. ٢- (مجـ.) سەختی و رەقی.

بەردەبێر (نا. ل)[بەرد + ئە + بێر] بەردێکە کە شوان لە سەری دادەنیشێ و سەری مەڕ و بزن بۆ بێری دەگرێ هەتا بیدۆشێ.

بەردەپا (نا. ل)[بەرد + ئە + پا] بڕ:

بەردەپێ (نا. ل)[بەرد + ئە + پێ] خرکە بەردێکی سووکی رەش و کون کونە، کە پتر لە حەمام پانیەی پێی پێ دەشۆن هەتا تۆخی زێدە لێوە کا یا ئەوە کە بۆ تووک لێ کردنەوەی کەوڵ و لووس کردنی بەردی مەرمەڕ کەلکی لێوەردەگرن، بەردەپا.

بەردەتات (نا. ل)[بەرد + ئە + تات] تەختە بەردێکی پان و گەورە و لێک و لووسە لە سەر کانی و حەوزی مزگەوت دایدەنێن بۆ نوێژ و جارجارە مردووشی لە سەر دەشۆن، تاتەبەرد، بەردەنوێژ، تاتەنوێژ، تات.

بەردەچەخماغ (نا. ل)[بەرد + ئە + چەخماغ] برِ: بەردەچەرخ

بەردەچەرخ (نا. ل)[بەرد + ئە + چەرخ] بەردێکی چووکە لە کارخانە ساز دەکرێ و لە نێو چەرخ یا چەخماغی دەنێن بۆ هەڵکردنی، بەردەچەخماغ.

بەردەخوێ (نا. ل)[بەرد + ئە + خوێ] جۆرێک خوێی کلۆ گەورەیە کە وەک بەرد وایە وردی دەکەن و بۆ کاگڵ و بۆ دان بە ماڵات و هەندێک شتی دیکە کەلکی لێ وەردەگرن. :: مێگەلی تێر و تەسەل لێر و لەوێ / دێن و شالاو دەبەنە بەردەخوێ (هێدی ل ٢٢٤).

بەردەرێژ (ئان. ل)[بەرد + ئە + رێژ] حەسار، کۆڵان یا رێگایەک کە بەردیان تێ گرتبێ هەتا تۆز و خۆڵ و قوڕ و چڵپاوی نەبێ. **~ کردن:** چنینی بەرد لە سەر زەوی بە رێک و پێکی بۆ هات و چۆ.

بەردەزوورە (نا. ل)[بەرد + ئە + زوور +ئە] بەردێکی سەخت و رەق و زوورە کە داس و چەقۆ و ئامرازی برِینی پێ تیژ دەکەنەوە.

بەردەس (نا. ل)[بەر + دەس] برِ: بەردەست

بەردەسان (نا. ل)[بەرد + هەسان] برِ: هەسان

بەردەساو (نا. ل)[بەرد + ئە + ساو (سوون)] برِ: هەسان

بەردەست (نا. ل)[بەر + دەست] ١ـ کەسێک کە بۆ هەڵسووڕانی کاروبار لە ژێر دەستی وەستا و کارزان کار دەکا. ٢ـ نۆکەر، خزمەتکار، کاردار. ٣ـ ژووری ماڵی دەوڵەمەند و ماڵدار کە بۆ دانیشتن و کاری نێو ماڵ تەرخان دەکردرێ. ٤ـ هەر شتێکی لە گۆڕێ دادەندرێ بۆ ئەو

کە هەمیشە کەلکی لێوەرگری. ⁘ قاپ و قاچاغی بەردەست، کتێبی بەردەست. & بەردەس، بەردەستان

بەردەستان (نا. ل)[بەردەست + ئان] بڕ: بەردەست

بەردەستیی (حم.)[بەردەست + ئیی] ١ـ کار و ئیشی کەسی بەردەست. ٢ـ خزمەتکاریی، نۆکەریی.

بەردەستێ (نا. ل)[بەرد + ئەستێ] بەردێکی سەخت و ساف و سپی و لووسە کە بە ئەستێ لێیدەدەن و پڕیشکی لێدەبێتەوە و پووشوو ئاگر دەگرێ، هاوتای ئەستێ، بەردەئەستێ.

بەردەشۆر (ئان. ل)[بەرد + ئە + شۆر] کاری جوێ کردنەوەی بەرد لە دانەوێڵە. **~ کردن:** جوێ کردنەوەی بەرد لە دانەوێڵە. دانەوێلە لە دەفرێک دەکەن و ئاوی تێدەکەن، دوایی ئاو و دانەوێڵەی سەر ئاو لە قاپێکی دیکە دەکەن و بەرد کە قورسترە لە بنەوە دەمێنێتەوە، ئەم کارە چەند جارێک دووپاتی دەکەنەوە هەتا دانەوێڵەکە خاوێن دەبێتەوە.

بەردەشیر (نا. ل)[بەرد + ئە + شیر] بەردێکی کانییە، مادەیەکی سپی تێدایە و کاتێک دە نێو ئاو دا بیسوون ئاوەکییەکی وەک شیری لێ ساز دەبێ.

بەردەعازەبە (نا. ل)[بەرد + ئە + عازەب (عەزەب) + ئە] گاشە بەردێکی زەلامە گەنج و جحێڵ هێز و قەوی خۆیانی پێ بە تاقی دەکەنەوە، ئەوەی بتوانی هەڵیهێنێ عەزەب بوە و گەیشتۆتە تەمەنی ژن هێنان، بەردەئازەبە.

بەردەفرۆش (نا. فا)[بەردە + فرۆش] کەسێک کە بەردە و غولامی لە بازاڕ دەفرۆشت.

بەردەفرۆشیی (حم.)[بەردە فرۆش + ئیی] کار و پیشەی کەسی بەردەفرۆش.

بەردەقانی (نا. ل)[بەرد + ئە + قانی؟] ئامرازی کۆنی شەڕ و راوە کە لە بەن دەچندرێ، دوو لۆی درێژە کە نێوەڕاستەکەی پانە و بەردی تێدەنێن، دوایی دوو لۆیەکە دەگرن و هەڵیدەسووڕێنن و بەرەو ئامانج لۆیەکی بەر دەدەن و بەرد دەردەپەڕێ. زوو بۆ شەڕ و راو کەلکیان لێوەرگرتوە و ئێستاکە شێوەکەی گۆڕدراوە و جیر و دوولکی لێ زیاد بوە و مندال بۆ راوی مەلی چووک دەکار دەکەن، قۆچەقانی، قەڵماسک، قەڵماسەنگ.

بەردەقسڵ (نا. ل)[بەرد + ئە + قسڵ] بەردیکە لە کـــانی دەردەهـێندرێ، دە کوورە دەهـاویشـترێ و قسڵی لێ پەیدا دەبێ و لە کاری خانوو ساز کردنیش دا دە کاری دەهێنن.

بەردەقـەبر (نا. ل)[بەرد + ئە + قـەبر] برِ: کێل

بەردەگـــۆنجـــە (نا. ل)[بەرد + ئە + گۆنجە] بەردێک کە بەری کونی گۆل و ئەستێری پێدەگرن.

بەردەگـەچ (نا. ل)[بەرد + ئە + گـەچ] برِ: بەردەگێچ

بەردەگـێچ (نا. ل)[بەرد + ئە + گـێچ] بەردێکە وەک بەردەقسڵ کە دە کوورە دا دەبیــێــژن و گــێــچی لێ پەیدا دەبێ، بەردەگەچ.

بەردەلـینـگ (نا. ل)[بەر + دەلینـگ] کـوتە پارچەیەکـە لە بن دەلینـگی پاتۆڵ و رانک دا دویدروون هەتا دەلینگ درەنگتر بدرِێ و بسوێ و شەقیشی راگرێ.

بـەردەڵان (نـا. ل)[بـەرد + ئـە + ڵان] شـوێن و جێگا و رێگایەک کە بەردی زۆر بێ، بەردانی، بەرداوی.

بەردەم (نا. ل)[بەر + دەم] ١ـ پێش و دەمی شـــوێنێک. :: بـەردەمی مــــاڵ، بـەردەمی دوکــــان. ٢ـ بـەرابـەر، ئـاست، حـــــوزور. :: لە بـەردەمـی مـن درۆیـان دەکەی.

بەردەمـــۆر (نا. ل)[بەرد + ئە + مـۆر] برِ: بەردەمۆرە

بەردەمۆرە (نا. ل)[بەرد + ئە + مۆر + ئە] خـــاک و گـڵی دەور و بەری قـــەبری ئیـمــامــەکـان و شــوێنی پیـرۆز لە لایەن شـیــعــەکــانەوە کــە لە قــالب دەدرێ و دەیپێژن و لە کاتی نوێژ کردن نێوچاوانی لە سەر دادەنێن، بەردەمۆر.

بەردەمـــــوورو (نـا. ل)[بەرد + ئە + مـــوورو] بەشـێکە لە کــەرەســەی ئاش. بەردێکە لە بنەوەی بەرداش و تەوەرەی لە سەر دەسوورِێ.

بەردەمـــووکـــانە (گـــیـــا.)[بـەر + دەمووکانە] پنجـە دارێکی چووکە لە بن و سـەرلقی دارمـازوو و هـەندێک داری دیکە دەردەچێ، بـەرێکی وردی وەک ســـاواری هـەیە کـە شـیـرەیەکی چەسـپ و لینـجی سـەوزی لێـدەبێـتــەوە بۆ برین، لا بردنی مـــوو، راو و هـەروەتر لـە ســـەنـعـــەت دا کـەلکی لێـوەردەگـرن، دەمکانە، دمکانە، دەنووکــە، دەمـــووکــانە، بـەردەمـــووکــە،

موخورِ.

بەردەمووکە (گیا.)[بەر + دەمووکە] بڕ: بەردەمووکانە

بەردەنوێژ (نا. ل)[بەرد + ئە + نوێژ] بڕ: بەردەتات

بەردەنووس (نا. ل)[بەرد + ئە + نووس1] نووسراوەی سەر بەرد، نووسراوەیەک کە لە سەر بەرد هەڵقەنرابێ.

بەردەواز (نا. ل)[بەرد + ئە + واز] بڕ: بەردەباز

بەردەوان (ئان. ل)[بەرد + ئە + وان] کەسێک کە بە سانایی بە ڕەوەزە بەرد و زەرد و ماهان دا هەڵدەگەڕێ، ڕازەوان، شاخەوان.

بەردەهارِ (نا. ل)[بەر + ئە + هارِ (هارِین)] بڕ: بەرداش

بەردەستێ (نا. ل)[بەرد + ئە + ئەستێ] بڕ: بەردەستێ

بەردەیی (حم.)[بەردە + ئی] بەردە بوون، غولامی. ٢ـ ئەسیری، دیلی.

بەردەی (گیا.)[عەر: بردی] جۆرێک قامیشە لە تیرەی جەگەن، دوو هەتا چوار گەز بەرز دەبێتەوە، لە سەرەوەی پرزەکانی چەترێکی جوان ساز دەکەن، لە دەم ڕووبار شین دەبێ، لەم گیایە جۆرێک کاغەز بە ناوی پاپیرۆس ساز دەکەن، Cyperus papyrus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە، پاپیرۆس.

بەردیل (گیان.)[باک: بەردیل، بەلندیر ـ ناو: بەردیل ـ زا: بەلەندیرە] بەرخە مێیەکی دوو ساڵی تەواو کردبێ و پێی دە سێ ساڵەی نابێ، شەک مەڕ.

بەردیلزا (گیان.)[بەردیل + زا] بەرخەنێری سێ ساڵە، شەک بەران.

بەردین (ئان. ل)[بەرد + ئین] هەر شتێکی لە بەرد یا بە بەرد ساز کرابێ، بەردینە. ꞉꞉ ئاونگی بەردین، دیواری بەردین.

بەردینە (ئان. ل)[بەرد + ئینە] بڕ: بەردین.

بەرڕاو (نا. ل)[بەر + ڕاو] لای خوارەوەی ڕاو. // سەرڕاو. ~ **لێگرتن:** لای خوارەوە لە نێچیر گرتن. ꞉꞉ ئەوە ئاغام ئەمن دەڵەم سەرڕاو و بەرڕاوی لێبگرن / ئەوە مامزی من گەلێکە شوومە ...(پایزە ل ٥٣)

بەرز (ئان.)[هیک: وەردهـ ـ ئێک: بەرزیا، بەرێزیەهـ، بێرێزەنت ـ ئەو: ڤەرز،

بێــرێز، بەرێز ـ پەه: بورز، بورژ، بۆرز. کرم: بۆرز. باک: بەرز ـ ناو: بەرز ـ باش: بەرز ـ هەو: بەرز ـ زا: بەرز، بەرژ، بارز] ١ـ درێژ و بڵـیند بە باری قـیـتی دا. ⁝⁝ بالآبەرز، کێـوی بەرز. ٢ـ شتـێک کـە وە ئاســمـــان کـــەوتوە و لـە زەوی دوور کــــەتۆتـەوە، یا ئەوەکـــــە پەیوەندی بە زەوییــەوە نیـە، بڵند. ٣ـ توند و زیاد لە باری حاڵەتەوە. ⁝⁝ دەنگی بەرز. ٤ ـ بڵند و بە نـرخ لە باری کـەسـایەتیـیـەوە. ⁝⁝ پیاوی بـەرز، شاعیری بەرز، زانای بەرز. ~ **بوون:** بڵند بـوون. ~ **بوونەوە:**١ـ هـەســـتـــان، بڵند بـوون. ⁝⁝ کـــاتێک مـامـوەسـتـا هاتە ژوور هەمـوو لە بەری بەرز بوونەوە. ٢ـ وە حـەوا کەوتن، بڵـیند بوون و لـە زەوی جـــیـــا بـوونـەوە. ⁝⁝ بادەوەکـە هێندە بەرز ببۆوە بە ئاستـەم دەدیتـــرا. ٣ـ زیاد بوونـی پلـە و پایە. ⁝⁝ لەوەتی بۆتە دوکـتـور لە بەر چاوی خـەڵک بەرز بۆتەوە. ~ **کردن:** ١ـ زیاد کردن و بڵیند کردنی دەنگ. ⁝⁝ رادیۆکە بەرز کە بزانـین دەڵـێ چی. دەنگـت هـێنـدە بـەرز مەکە ئەو منداڵانە نوستوون. ٢ـ بڕ: بەرز کردنەوە. ~ **کردنەوە:** ١ـ هەستاندن لە خەو. ⁝⁝ بڕۆ ئەو منداڵانە بەرز کەوە رۆژ درەنگە. ٢ـ هەڵێنان، بڵـیند کـردن. ⁝⁝ بـارەکـــەی بەرز کــــەوە. دەســـتی بـەرز کـــردەوە. ٣ـ لـە ســـەر یـەک هەڵـچنـین و دانان. ⁝⁝ ئەو فـەردە ئاردانە ئالێرە بەرز کـەوە. ٤ـ کەسـێک یا شـتـێک هێنانە بە باس و نرخ پێدان. ⁝⁝ مەسەلەی کوردیان زۆر بـەرز کـــردۆتـەوە. کـــابرایان بـەرز کردەوە و کردیانە رێبەری خۆیان.

بـەرزاخ (نـا. ل)[بـەر + زاخ] داوێـنـی چیا، بەرکاو، بەرقەد.

بەرزایی (نـا. ل)[بـەرز + ئـایـی][ئەو: بـەرێـزیـەه] ١ـ بـڵـنـدایـی، بـڵـنـدی. ٢ـ درێژایـی. ٣ـ (نا.)[ئەو: بـەرێزەه] کـێـو، ترۆپکی کێو. & بەرزێتی.

بەرزگ (نـا. ل)[بـەر1 + زگ] ١ـ بـڕ: بەرمـسـوڵدان ٢ـ شـوێنی لای خـوارەوەی ئـەو گـیـــاندارانـەی لە ســـەر چوار پـێ دەڕۆن. ⁝⁝ ئەو گوریســەی بە بەرزگی ئەو یەکسمە دا بێنە بیدە بە من. & بەرسک

بەرزە[1] (نا. ل)[بـەرز + ئە] حـــەیوانی کـەوی گەورە، مـالآت و حـەیوانی لە چاو ئـاژەڵ گـــــەورەتر وەک کـــــەڵ، ئـەسـپ، گوێدرێژ، گا و مانگا.

بەرزە[2] (ئان.)[باک] بڕ: بزر

بەرزەبڵـێس (نا. ل)[بەرز + ئە + ب + ڵێس (رێس ـ رێسـتن)] کـەســێک کــە

هەڵدەداتە نێو قسان و زۆری لە سەر دەڵێ.

بەرزەپا (ئاک. ل)[بەرز + ئە + پا] بڕ: بەرزەپێ

بەرزەپەڕ (ئان. ل)[بەرز + ئە + پەڕ] بڕ: بەرزەفڕ

بەرزەپێ (ئاک. ل)[بەرز + ئە + پێ] بەرزەپا، یەک پێ. **~ هەستان:** دەست بەجێ لە سەر جێی خۆی هەستان لە کاتی وەژوور کەوتنی مامۆستای فێرگە یا کەسێکی گەورەتر لە شوێنی دیکە. ⁂ هات سڵاوی کرد، خانۆ بەرزەپێ لە بەری هەستا، ...(دمدم ل ١٣٦)

بەرزەجڕە (گیانـ.)[بەرز + ئە + جڕە] جۆرێک سیسرکی دەشتییە. گیاندارێکی چووکە وەک کوللە بەڵام چووکتر، ڕەنگی کەسکە، لە دەشت و چۆڵایی و نێو دەغڵان دا دەژی، گیای دەخوا و هەمیشە دەنگی دێ، بەرزەجوڕە، بەرزەچڕە، جرجڕە. (فار: جرواسک. عەر: صرار)

تێبینی: جڕ، جوڕ و چڕ هەرچەند وشەدەنگن بەڵام لە ڕیشەی سرو sru ـ ی ئەوێستایی و چڕین ـ ی کوردیی بە مانای کوتن و خوێندن کەوتوون. کە بە گشتی مانایان دەبێتە بەرزەبێژ، بەرزخوێن.

بەرزەجوڕە (گیانـ.)[بەرز + ئە + جوڕە] بڕ: بەرزەجڕە

بەرزەچڕە (گیانـ.)[بەرز + ئە + چڕە] بڕ: بەرزەجڕە

بەرزەحەوایلە (نا. ل)[بەرز + ئە + حەوا + ئیلە][ئەر] بڕ: بەرزەهەوایلە

بەرزەخ (نا.)[عەر: برزخ] مەودای نێوان دونیا و ئاخرەت لە سەرەتای مەرگ هەتا قیامەت.

بەرزەدەماخ (ئان. ل)[بەرز + ئە + دەماخ] بڕ: بەرزەلووت. ⁂ بۆ کەسێکە مەی دڵی پڕ بێ لە داخ / بۆچی لێی بخواتەوە بەرزەدەماخ (ناڵەی جودایی ل ١٢).

بەرزەدەماغ (ئان. ل)[بەرز + ئە + دەماغ] بڕ: بەرزەلووت.

بەرزەفڕ (ئان. ل)[بەرز + ئە + فڕ] ١ـ باڵندەیەک کە لە بەرزایی دەفڕێ وەک هەڵۆ و باز و ...٢ـ (کنـ.) کەسێک کە بیر لە خەیاڵ و کاری گەورە دەکاتەوە. & بەرزەپەڕ.

بەرزەکی بانان (ئان. ل) [بەرز + ئەک + ئی + بان + ئان] ١ـ گیاندارێکی

خـەياڵی نێـو چيـرۆكـانە، زۆر درێژ و باڵابـەرزە، هـەمـيـشـە لە سـەر بـانان رادەوەستێ و خۆ نيشانی خەڵک دەدا يا بە پێـلاقـە لە بان دەكـوتێ و خـەڵک بانگ دەكا و كاتێک خەڵک چوون لە بەر چاوان ون دەبێ. ٢ـ (مـجـ.) كـەسـێک كـە بێ هەست و خـوست لـە گـيـر و گـرفت و گۆنگەلێک خـۆی دەرباز دەكـا. ٣ـ (كنـ.) لاوی قـۆز و دڵتـەر كـە لە گـوێسـوانەی بانان رادەوەستێ و حەزلێكردوويی دەكا (لە دێهـات). ٤ـ (كنـ.) كـەسێک كـە هيچ كارێک نەكا و تەنيا خـەريكی دڵتەڕيی و رابواردن بێ، بێكار. ⁂ نە خـەرج و باج دەدەن، نە بێگار و سوخرەكێشی دەكەن، ئەوە چەند سـاڵە بۆ خـۆيان، وەک بـەرزەكی بانان، ئاسـوودە و تەرخـان دەژين (دمدم ل ٣٣٩).

بەرزەگەوە (گيا.)[بەرز + ئە + گەوە] قـيـسـپـێكی هەڵنەپاچراوە ئەكـرێ بە پەرژين بە بێ تەنين (خاڵ ب ١ ل ١٥٦).

بەرزەلنگ (گـيـا.)[بەرز + ئـە + لنگ] گـيـايەكی بۆنخـۆشی خـۆڕسكی چەند سـاڵەيە، لـە تيـرەی نەعنا، هـەتا نيـوگـەز بەرز دەبێتەوە، گەڵاكانی درێژ و باريكن، گوڵەكانی چووک و هێشوويی شين، مۆر يا سـوورن و بۆ دەرمـان كـەلكی لێـوەردەگـرن، Landula stoechas ناوی لاتينی ئەم گيايەيە، بەرزەلينگ.

بـەرزەلـووت (ئـان. ل)[بـەرز + ئـە + لووت] كـەسی بە پۆز و بە دەعـيـە كـە لووتـی لە سـەرەوەيە، بە پۆز، بە دەعێ، بەرزەدەمـاخ، بەرزەدەمـاغ، لەخـۆ رازی. **~ بوون:** بە دەعێ بوون، كـەسێک كە لووتی لە حەوايە.

بـەرزەلـووتـە (ئا.)[بـەرزەلووت + ئـە] ئەنگوستی سێهەمی دەست، ئەنگوستی نێوان براتووتە و شادە. (بڕ: باڵابەرزە)

تێـبـينی: چونكە ئەم ئەنگوسـتـە لە هەمـوو ئەنگوسـتـە كـانی ديكە بەرزترە، پۆز لە سـەر ئەوانی ديكە لێـدەدا و بۆيە ئەو ناوەی لێنراوە.

بەرزەلينگ (گيا.)[بەرز + ئە + لينگ] بڕ: بەرزەلنگ

بـەرزەولاخ (نـا. ل)[بـەرزە1 + ولاخ] ولاغی بەرزە، ئەسپ و يەستر.

بـەرزەهەوايـلـە (نـا. ل)[بـەرز + ئـە + هـەوا + ئـيلە][ئـەر] ١ـ بڕ: بادەوە/١. ٢ـ كايە و يارييـەكی منداڵانە كە بەرد داوێنە حـەوا هـەتا بزانن كـامـەيان لە هـەمـوان بەرزتری داوێ. & بەرزەحەوايلە.

بەرزی (ئـان. ل)[بـەرز + ئـی] ١ـ بڵندی، سـەروو. // نزمی. ٢ـ درێژی، درێژایی. ٢ـ گەورەیی، مەزنی.

بەرزیلان (نا. ل)[بەرز + ئیل + ئان] [ئەر] یاری و کـایەی شـێـر و خـەت، پوولێک کە دەیهاوێنە حەوا و دوو کەس هەرکـام لایەکی دەڵێن و بە باری هەر کامیان داکەوێ ئەو بردوویەتەوە، شێر یا خەت.

بەرزین (ئان. ل)[بەر + زین] حـاڵی جوانوو ئەسپ یا ماینێک کە وەختی زین لێنانی گـەیشـتـبێ و بۆ سـواری دەست بدا.

بەرزێتی (نا. ل)[بەرز + ئێتی] بڕ: بەرزایی

بەرژ (ئان.)[زا] بڕ: بەرز

بەرژەنە (نا. ل)[بەر + ژەن (ژەندن) + ئە] ١ـ بڕ: بەرەمەشکە. ٢ـ بڕ: بەرژەنەک

بەرژەنەک (نا. ل)[بەر + ژەن (ژەندن) + ئەک] ئامـرازێکی جـۆلاییـە کـە پێک هاتوە لە دوو چێـوی پان کـە یەکـیـان پانتـره و دە باڵ یەک بەزێنراون و بە ئانیشکە دەنوشـتـێـتـەوە، ئەم دارە لە پانایی تەنراوەکە قـایم دەکـەن هەتا هەم تەنراوەکـە رێک و راست رابوەسـتـێ و هەمیش خوار و گێڕ نەبێ، بەرژەنە.

بـەرژەوەنـد (نـا. چـا)[ئـەو: ڤـەرێچـەهـڤـەنت ـ پەهـ: ڤـەرچاڤـەند، ڤـەرجـاڤـەند. باک: بەرژەوەند ـ ناو: بەرجـەوەن، بەرجـەوەند، بەرژەوەند] ١ـ قـسـە و کـردوەیەک خـێـر و قـازانجی تێدابێ، قازانج، خـێر. ٢ـ مەسـڵەحەت. **بە ~ بوون:** بە قـازانج بوون، بە خـێـر بوون. **بە ~ زانین:** بە دروست زانینی کردەوەیەک کە پێت وایە قازانجی هەبێ. ⁙ بە بەرژەوەندی نازانم بەو زسـتـانە سەفەر بکەی.

تێـبـینی: ڤـەرێچـەهـ varečah لە ئەوێستا دا و ڤەرچ varč یا وەرج varj لە پەهلەویی دا و ڤـەرچەس varčas لە سـانسکریت دا بە مـانای هێـز و وزە و وچە و وەج هاتوە و ڤەرێچەهڤەنت -var ečahvant لە ئەوێـسـتـا دا ئاوەڵناوە بە مـانای بە وزە و بە وچە و بەهێـز. بەرجـەوەند یا بەرژەوەند بە پێی باوەڕی زەردوشـتـەکـان دوای مـردنی کـەی گوشتەسپ وەرج نەگەیشتە کەسی دیکە و ئەهوورامـەزدا هەتا نزیک قـیامـەت بۆ ئارییەکانی هەڵدەگرێ و سۆشیانت بەو وزە و وچەیە وە دیار دەکەوێ و دنیـا پڕ دەکا لە خێر و خۆشی. لە زمانی کوردیی

دا گـەلێک وشــە دوای لە بەین چوونی دینەکەیان و هاتنی ئیسلام نەماوە بەڵام وشـەکان هەر ماون و مانای دیکەیان بەخۆوە گرتوە.

بەرژەوەندیی (حم.)[بەرژەوەند + ئیی] بە قـازانج بوون، بە بەرژەوەند بوون، سـەلاح. ⁙ بەرژەوەندیی من و تۆ لەوە دایە کـە چی دیکە شـەریکایەتی نەکەین.

بەرسڤ (نا.)[؟][باک] وڵام، جـواب. **~ دان:** وڵام دانەوە، جواب دانەوە.

بەرسک (نا. ل)[بەر + سک] بڕ: بەرزگ

بەرسمبێل (نا. ل)[بەر + سمبێل] [باک] بڕ: بەرسمێڵ

بەرسمێڵ (نا. ل)[بەر + سمێڵ] تووکی زیادەی سـمێڵ کە سەر لێوی داپۆشیوە و موسڵمان پێیان حەرامە و دەیکەن، بەرسوێڵ، بەرسـمبێل. ⁙ قـەپۆزت دانەپۆشێ بەر سـمێڵت / بە سەر ملتا نەیێ وەک یاڵی کەمتیار (شێخ رەزا). **~ کردن:** کـردن و قـرتاندنی تووکی زێدەی سـمێڵ وەها کە سەر لێو دانەپۆشێ.

بەرسوورکە (گیانـ.)[بەر + سوور + کە] حەشـەرەیەکی چووکی ناومـاڵانە، رەنگی ئامـاڵ سـوورە، زۆرتر لە ئاشپەزخانە و ژێرزەوی دەبێ. ئێستاکە جـۆری گـەورەی پەیدا بوە کـە گـۆیا تۆوەکەی لە ئامریکاوە هاتوە، باڵی هەیە و هەڵدەفڕێ.

بەرسەری (نا. ل)[بەر + سەر + ئی] [باک] بڕ: باڵنج

بەرسەم (نا.)[ئەو: بەرێسمەن ـ پەھ: بەرسـەم] شـووڵی باریکی دارهەنار یا سیمی باریکی مسی یا زێو کە لێکی دەبەستن و لاگرانی ئایینی زەردەشتی بۆ دوعـا و ئاهەنگی تایبـەتی کـەلکی لێوەردەگرن.

بەرسیلە (گیا.)[بەر + سیلە] ترێیەک کە هێشتا شیرن نەبوە، قۆرە، پەسیرە، پەسیلە، هاڵە، بەسیرە، هارسم، شلوور.

تێبینی: سیلە یا سیرە هەمان شیرە یا شـیلە ـ ن بە لە بەرچاو گـرتنی ئاڵوگـۆڕی دوو پیـتی س و ش دەگـەڵ یەکتر کە وێنەی لە کۆنەوە بۆ ئێستا و لە نێـو زاراوەکـانی کـوردییش دا زۆرە (شەوتان، سووتان ـ سووژن، شووژن). سیلە یا شیلە خۆی لە کشـیـرە ـ ی هیندیی کۆن و خشیرە ـ ی ئەوێستایی

و شیر ـ ی کوردیی کەوتوە.

بەرغـــەبەبە (نا. ل)[بەر + غـــەبەب (غەبغەب) + ئە] بڕ: بەرخەبەبە

بەرغەڵ (نا. ل)[بەرخ + ئە + گەڵ] بڕ: بەرخەگەڵ

بەرغــەڵەوان (نا. ل)[بەرغــەڵ + ئە + وان] بڕ: بەرخەڵەوان

بەرف (نا.)[باک] بڕ: بەفر

بەرفـــــرە (ئـان. ل)[بەر + فـــرە] بـڕ: بەرفرەوان

بەرفرەوان (ئان. ل)[بەر + فرە + وان] حـاڵی هـەر شـتێکی پێش و بەری ئاوەڵا و پان و بەرین بێ، بەربەرین، بەرفرە.

بەرق (نا.)[عــەر: برق] ١ـ هێــزێکی ئەلکتریسیتـە کە بە هۆی سووڕانی دینام و توورببین ئینێرژی ئەلکتریسیتە پێک دێ و ئەویش بە سیم دا دەچێتە نێو پریز و کلیلی بەرق و ئینێرژی دیکە وەک گەرما یا رووناکی ساز دەکا، کارەبا، برق. ٢ـ شـۆق، گرشـە، بریقـە. ٣ـ برووسک. ؛؛ لە پاداشـی قـســـەی ســـەردا هەمـــە ئاه و هەناسـەی گەرم / کەسێ شێتانە بەردم تێگرێ من بەرقی تێـدەگـرم (مـەحـوی ل ٢١٩). ~ **گـرتن:** دەست وە ســـیـــمی رووتی بەرق کەوتن کە دەبێتە هۆی فڕێ دانی ئەو کەسە و تەنانەت کوشتنیشی.

بەرقلیان (نا. ل)[بەر3 + قلیان][ئەر] بڕ: بەرچایی

بەرقلیــانی (نا. ل)[بەر3 + قلیــان + ئی][ئەر] بڕ: بەرچایی

بەرقەد (نا. ل)[بەر3 + قەد] بەشـێک لە کێو و چیا کە دەکەوێتە نزیک داوێن و بنار، نێوان بنار و نێوقەدی کێو، بەرکاو.

بەرقــەرار (ئان. ل)[بەر + قــەرار] ١ـ هەرکــەس یا هـەرچی کــە بمێنێــتــەوە و نـەفــــەوتـێ. ٢ـ ســـــازدراو، پێک هـاتـوو، قەراردراو.

~ **بوون:** ١ـ مـان، مـانەوە، نەفـەوتان. ؛؛ بەرقــەرار بێ عــەداڵەت و ئازادی! ٢ـ ساز دران، قەرار دران

~ **کـــردن:** ١ـ مـــــانـەوە، نـەمـــــردن، نـەفـــــەوتـان. ؛؛ خـــــودا بـەرقـــــەرار و راوەستاوت کا!. ٢ـ ساز دان، قەرا دان

بەرقــەننە (نا. ل)[بـەر + قــەننـە] بڕ: بەرچایی

بەرک 1 (نا.)[باک] بڕ: گوللە

بەرک 2 (نا.)[باک] بڕ: بەریک

بەرک3 (نا.)[؟] ئەستێرەیەکە بە عەرەبی پێی ئەڵێن: شعرای شامی (خاڵ ب ١ ل ١٥٧). ئەستێرەیەکی گەشە لە کەلووی سەگی چووک (كلب اصغر) دا.

بەرکار (نا. ل)[بەر3 + کار] هەر شتێکی لە بەرەوە داندرابێ بۆ دە کار کردن یا کار لە سەر کردن.

بەرکاز (نا. ل)[بەر8 + کاز][باک] بڕ: پەنجەرە

بەرکاو (نا. ل)[بەر3 + کاو5][ئەر] بڕ: بەرقەد

بەرکوت (نا. ل)[بەر3 + کوت1] ١ـ هەندێک دەغڵی درواو کە لە بەر پێویستی نێو ماڵ جیا دەکرێتەوە و زووتر لە دەغلەکانی دیکە سووری دەکەن، تەخترمە، تەختەمە، تەخدەمە. ٢ـ (مجـ.) هەندێک چێشت یا خواردنی دیکە بەر لە نەهار یا شێو بۆ بەردڵ گرتن. ~ **کردن:** خواردنی هەندێک چێشت بەر لە ژەمەکان بۆ بەردڵ گرتن.

بەرکوڵ (نا. ل)[بەر3 + کوڵ (کوڵین)] هەندێک چێشت بەر لەوەی بە تەواوی ئامادەی خواردن بووبێ یا کاتی نەهار یا شێو گەیشتبێ، بەرکەل، سەرکوڵ، بەردڵانە، بەرهەڵێنج، نەوسەبڕە، وەرکوڵ.

~ **کردن:** خواردنی بەرکوڵ بەر لەوەی بە تەواوی کوڵابێ.

بەرکۆ (نا. ل)[بەر3 + کۆ1][ئەر] ١ـ گۆپکەیەکە لە لای پێشەوەی زین کە لە کاتی سوار بوون دەستی پێوە دەگرن یا ئەوە کە دەستەجڵەوی پێدادەکرێ، قەرپووز. ٢ـ هەرچی کە سوار لە پێشەوەی خۆی دابنێ.// پاشکۆ. & پێشکۆ.

تێبینی: کۆ بە مانای زین و بە تایبەت بە مانای بەرزایی پاش و پێشی زین ـ ە و لە یەک دوو وشەی دیکەش دا دەبیندرێ وەک پاشکۆ و پێشکۆ. کۆ لە کەڤە kava ـ ی ئەوێستایی بە مانی کۆم، کووڕ کەوتوە و هاوڕیشەیە دەگەڵ کێو و کۆ (بڕ: کێو)

بەرکۆژە (نا. ل)[بەر3 + کۆژ + ئە] دوگمە و قەیتانی سەر کراس کە سینگ و بەرۆکی پێدادەپۆشن. ⁙ نە شەوم شەوە و نە ڕۆژم ڕۆژە / داخ لە دڵ بوومە گرێی بەرکۆژە (بۆ کوردستان ل ١١٨). ~ **ترازاندن:** کردنەوەی بەرکۆژە. ⁙ ئەگەر بسکانم تاتا بکەم، کوڵمانم بنەخشێنم، بترازێنم کلیلی سینگ و مەمک و بەرکۆژێ / تینێت بۆ

دەستـێنم لە مانگێ، تاریکێ دە دنیایێ دەخـەم، شـەبەقت بۆ دەسـتـێنم لە ڕۆژێ. (مـــان ل ١٥٩). لەودەمـــەی دا دەس لە بەژنان وەردێنن / لەودەمەی دا بەرکـۆژە دەترازێنن (تاریک و روون ل ٢٠٦).

تێـبـینی: کـۆژ دەگـەڵ وشـەی کـۆش هەریەکن. کەشە kaša لە ئەوێستایی و کەش kaš لە پەهلەویی دا جگە لە کۆش بە مانای سینگ و باغەلیش هاتوون.

بەرکـــۆش (نا. ل)[بەر + کـــۆش] ١ـ بەرهەڵبێنەیەکی چووکە کە لە کاتی کار کـردن دا لـە نێـو قـەد دەبەسـتـرێ. ٢ـ [باک] بەرلیک.

بەرکـــۆڵ (نا. ل)[بەر + کـــۆڵ] هـەر شـتێکی نەرم کە بەر لـە باری سـەرکـۆڵ بیـــخـــەنە ســـەر پشت بۆ ئەوەی پشت ئەزیەت نەکا. ⁂ کـۆڵەداری درکـاوی بێ بەرکۆڵ پشت بریندار دەکا.

بەرکــۆڵـە (نا. ل)[بـەر + کـــۆڵ + ئە] دارێکە وەک چەڵـەمـە (چاکـڵـە) ئەخرێتـە ناوەندی مـژان و یەرەقـەوە بۆ کـار کردن (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٧).

بەرکـەش (نا. ل)[بەر + کـەش][باک] کەشـەفی گەورە، مەجۆعمە، سینی.

بەرکـەل (نا. ل)[بەر + کـەل (کـەلین)] [باک] بڕ: بەرکوڵ

بەرکــەلە (گـیـانـ.)[بەر + کـەل + ئە] [باک] بڕ: بەرکەڵ/٢.

بەرکـــەڵ (گـــیـــانـ.)[بـەر + کـــەڵ] ١ـ گوێلکە مێی سێ بەهار دیتـوو کە کاتی وەخـۆ گرتنی گـای گـەیشـتـبێ، تەمـەنی دوای گوێلپاری و بەر لە بزێ، نێنگوون. ٢ـ پالاغـە مـێی سێ سـاڵە کـە دەتوانێ کەڵ بگرێ، تەمـەنی دوای قـاچاچ و بەر لە بوونە گـامێش، بەرکەلە. // هێوەرە، کەڵیچە.

بەرکــەمــەر (گـیـا.)[بەر + کـەمــەر] گیایەکی بۆنخۆشی گەرمیانییە (خاڵ ب ١ ل ١٥٨).

بەرگ (نا.)[ئەو: ڤـەرێکە ـ پەهـ: بەرگ، ڤـەرگ، ڤەرک، ڤـەلک، ڤەلگ. تات: ڤـەلگە ـ فـار: برگ. باک: بەلگ، پەلگ ـ ناو: بەرگ ـ باش: بەڵگ ـ زا: ڤـەلک] ١ـ بەشـێکە لە دار و گـیـا کـە لە لق دەڕوێ و بە شکڵی جـۆر بە جـۆر و چووک و گـەورەیە و پتـر ڕەنگی شـینە، کـاری وەرگـرتنی شـۆقی خـۆرەتاوە. لە پایز دا ڕەنگ دەگـۆڕێ و هەڵدەوەرێ، گـەڵا. ٢ـ جل و شـمـەکی دەبەر کــردن لە مــرۆڤ بۆ بەرگــری لە سـەرما و گـەرما و هەروەتر بۆ جـوانی

خـۆی پـێ دادەپۆشـێ، جل و بـەرگ، جل، لیـبـاس، جلک، سـیـپـاڵ، شـمـەک. ٣ـ کتێبێک لە زنجیرە کتێبێک کە باسێک رەچاو دەکا، جڵد، پاژ. ٭ هەژار هەنبانە بۆرینەی لە دوو بـەرگان دا نووسیوە. ٤ـ پارچەیەکی درواو و ئامادە کە دە پێخەف (دۆشـەگ، باڵینج، سـەنیـر ، لێـفـە، ...) هەڵدەکێشن هەتا پێخەفەکان پیس نەبن، مەلافە. ٭ بەرگە باڵینج، بەرگە لێفە. ٥ـ رووپۆشـێکە لە نایلۆن یا کـاغـەز کـە بە سـەر دەفتـەر و کتێب دا دەیکێشن هەتا پیس نەبێ و لە بەر دەستـان زوو نەدڕێ.

~ تێگرتن: ١ـ مـەلافـە دە پێـخـەف هەڵکێـشـان ٢ـ رووبەرگ لە کـتـێب و دەفتـەر دان. & بەرگ تێ هەڵکێشـان.

~ تێهەڵکێشان: بڕ: بەرگ تێگرتن.

‖ بەرگی پیاوان: ١ـ ئەو جل و بەرگەی کە پیـاو دەبـەری دەکـەن. ٢ـ (کنـ.) بەڵگە و نیشـانەی پیاوەتـی و جوامێریی، ئەوەی کە لە پیاو دەوەشێتەوە. // بەرگی ژنان.

***بەرگی پیـاوان لێ خەسار بوون:** (کنـ.) پیاو نەبوون، جوامێر و مـەرد نەبوون. ٭ وەکـوو تۆ دەڵێی بەرگی پیـاوان لـە من خەسارە/ کراسێکی مەحمەڵ دارابیم لە بەر کـە تا بە لاجـانگم دا بێتـە خـوارێ قــەتارە و گــوارە (لاس و خـــەزاڵ ل ١٦٤).

بەرگی دەرویشی: خـرقــە و جل و بـەرگـی دەروێـش، ئـەو جلـەی دەروێـش دەبەری دەکـا. ٭ دەبێ بپـۆشم بـەرگی دەروێشـی/ ئەگـــەر دەروێش بم، بمبـێ دڵخـۆشی (بارام و گـوڵندام ل ٣٦).

*** بەرگی ژنان:** ١ـ ئەو جل و بەرگەی کە ژن دەبـەری دەکـــــەن. ٢ـ (کنـ.) بـەڵـگە و نیشـانەی ناپیاوەتی و جـوامێر نەبوون، ئەو کار و کردەوە و ئاکارانەی کە لە پیاو ناوەشـــێنەوە.

***بەرگی ژنـان پۆشین:** (کنـ.) خوێڕی بوون، نـالایق بوون، پیاو و جـوامـێــر نەمـان، بـەرگی ژنـان دەبەر (لەبـەر) کـــــردن، جلی ژنان پـۆشـین.

***بەرگی ژنان دەبەر (لەبەر) کردن:** (کنـ.) بـڕ: بـەرگـی ژنـان پـۆشـین. ٭ دەبـێ لەبـەرکـەم بەرگی ژنـانێ/ مـەڕ و مـاڵی مـەلانـەبی... چۆتەوە بـە خـەنیـمـەت و بە تـالانـێ (لاس ە خـــەزاڵ ل ٥٥).

بەرگی سەفەر: ئەو جلانەی کـە مرۆڤ بۆ سـەفەر دەبەری دەکـا.

بەرگی شـایی و شین: دوو جۆر جل کە یەکیان رەنگی گەش و ئاڵ و والایـە و مـــرۆڤ بۆ شـــایی و خـــۆشی دەبەری دەکـا و ئەوی دیکە رەنگی رەش یا تارە و بۆ سەرەخۆشی و شین دەبەری دەکـا. ٭ پیـاوی فـەقـیـر و نەدار بەرگی شایی و شینی هەریەکە.

بەرگا (نا. ل)[بەر + گا] کەسێک کە وەپێش گاجووتی تازەکار دەکەوێ هەتا فێرە جووت یا گیرەیان بکا.

بەرگایی (حم.)[بەرگا + ئی] کاری کەسی بەرگا.

بەرگاییلکە (گیانـ.)[بەر + گا + ئیلکە] مەلێکی چووکە بە قەرا چۆلەکە، رەنگی بۆرە و پتـر لە دەم ئاو دەبێ و مێشوولە و گیانداری چووکە دەخوا، کلکی هەمیشە هەڵدەتەکێنێ، لە کاتی جـووت کـردنیش دا وە دوای جـووت دەکـەوێ و لە خـەتی کـێـڵاو کـرم و گیانداری وردی دیکە دەردێنێ و دەیخوا، Motacilla alba ناوی لاتینی ئەم باڵندەیە، وەرگاییلکە، پیزپیزەک، فیسقە، قوون هەڵتەکێنە، کلک هەڵتەکێنە، کلک هەڵسـەنگێنە، کلک تەقـێنە، قنگ هەڵتەکێنە، دووڤ لەرزینک.

بەرگدروو (نا. فا، ئان. فا)[بەرگ/٢ + دروو] کەسێک کە پارچە و قوماش بۆ خەڵک دەدروا و دەیکاتە جلک، جلدروو، خەیات.

بەرگـــر (نا. ل)[بەر + گـــر] ١ـ بەرهەڵست لە ئاست کەسێک. ٢ـ پێشگر لە بەر ئاو یا شتی دیکە، بەند.

بەرگـریی (حم.)[بەرگـر + ئیی] ١ـ بەربەرەکانی و پێش گرتنی دوژمن. ٢ـ پێشگیریی بۆ منداڵ نەبون. & بەرگیریی **~ کـردن:** بەری دوژمن گـرتن و لە بەرابەری وەسـتان. ٢ـ پێشگیریی ژن و مێرد لە کاتی نیزیکی بۆ ئەوەی منداڵیان نەبێ.

بەرگن (نا.)[پەهـ: ڤـەرِ. لۆر: بەرگێ. باک: بەرگین ـ ناو: بەرگن ـ هەو: بەرگن] یەکـەم خـوری بەرخ کـە دەیبـڕنەوە و لە خوری دیکە باشتر و نەرمترە، لڤا، لوا.

تێبینی: ڤەرِ varr لە زمانی پەهەلەوی دا بە مانای خوری و جل هاتوە.

بەرگە (نا.)[؟] دەرەقەت، تاقەت، بەر، توان. **~ گـرتن:** تاقـەت هێنان لە بەرامـبەر هـەر هێزێک دا، خۆ راگرتن، دەرەقـەت هێنان، بەر گـرتن. ⁂ هێندە رزیوی بەرگەی مستێک ناگری. کەوشی ئێستا هێند خراپن بەرگەی دوو رۆژان ناگرن.

بەرگە باڵنج (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + باڵنج] پارچەیەکی درواو و جوان کە دە باڵنجی هەڵدەکێشن هەتا بالنجەکە پیس و چڵکن نەبێ.

بەرگە پشتی (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە +

پشـتی] پارچـەیەکی درواو کـە دە پشـتی هەڵدەکـێشن بۆ بەرگـری لە پیس بوونی پشتی.

بەرگە دۆشەگ (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + دۆشەگ] پارچەیەکە درێژتر لە دۆشەگ کـە یا تێی دەگرن، یا بە سـەر دۆشـەگی دادەدەن بۆ پیس نەبوونی دۆشـــــەگ، مەلافە، متیل.

بەرگـەدە (نا. ل)[بەر + گـەدە] تووکی سـەر سـیـرەتی پیـاو و شـەرمی ژنانە، بەر5، تووکەبەر.

بەرگە دەمانچە (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + دەمـانچـە] پارچە چەرمـێکی درواو و سـاز کـراوە کـە بە بەندێ لە خـۆیانی هـەڵداوسـن یا لـە قـــــــەدی دەدەن و دەمانچەی تێدەنێن.

بەرگە سـەرین (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سـەرین] پارچەیەکی ئوسـتوانەییـە کە بۆ ســــەرین دووراوە و دە ســـــەرینی هەڵدەکێشن، بەرگە سەنیر

بەرگە سەعات (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سەعات] کیسەیەکی بچووک لە قایش یا مـــەخـــمـــەر یا دەزووی چندراو کـــە ساعەتی باغەڵیان تێدەنا.

بەرگە سەنیر (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + سەنیر][موک] بڕ: بەرگە سەرین.

بەرگە کتێب (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + کتێب] پارچە مقەوای ئەستوور یا چەرم کە پەڕەکانی کتێب دەگرێتە خۆیەوە و لە دڕان و فەوتان دەیپارێزێ.

بەرگـە کـەوا (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + کـــەوا] پـارچـەیـەک کـــە لـە بنـی کـــەوای دەدروون، ئاستەڕ، بەرەکەوا.

بەرگــەشت (نا. چا)[فـار: برگـشت] پەشـیـمـانی، پەشـیـمـان بوونەوە. **~بوونەوە:** پەشیمان بوونەوە. :: پیاو نابێ لە قسەی خۆی بەرگەشت بێتەوە.

بەرگــەل (نا. ل)[بـەر (بەرخ) + گـەل] بڕ: بەرخەگەل

بەرگــەلەوان (نا. ل)[بـەرگـەل + ئە + وان] بڕ: بەرخەلەوان.

بەرگە لێـفـە (نا. ل)[بەرگ/٤ + ئە + لێـــفــــە] پارچـەیەکی درێژ و درواو و هەندێک جـار گـوڵدۆزی لە سـەر کـراوە، هـەم بۆ جـوانی و هـەمـیش بۆ بەرگـری لە پیس بوونی لێفە تێدەگرن.

بەرگەڵا (نا. ل)[بەرگ + گەڵا] بەرێکە سـوور و سـپی واشـە لە گەڵای دارمـازوو سەوز ئەبێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٧).

بەرگەمێ (گیا.)[؟][هەو] بڕ: کووزەڵە

بەرگیر (گیانـ.)[باک ـ زا] بڕ: بارگین

بەرگیریی (حم.)[بەرگیر + ئیی] بڕ: بەرگریی

بەرگیل (نا.)[باک] بڕ: بارگین

بەرگێن (نا.)[باک] بڕ: بەرگن

بەرگێڕەوە (نا. ل)[بەر + گێڕەوە (گێڕانەوە)] بەرگر، بەرهەڵست، لەمپەر. ⁂ سەدهەزار بەرگێڕەوەی با بێتە سەر رێ، ئاخری/ هەر دەگاتە مەنزڵی ئاوات و خۆشی باری کورد (تاریک و روون ل ١٢٣). **~کردن:** بەرگریی کردن، بەر گرتن. ⁂ وەدەرخە ئەشرەفی و ئاڵتوون و ئەوی سکە لە بیست و چوارە/ بەرگێڕەوەی کەس مەکە، بدە بە فەقیر و دەستەنگ و هەژارە (لاس و خەزاڵ ل ٤٨).

بەرلیک (نا. ل)[بەر + لیک] پێشبەندێکی دروای هەندێک پانەکە ئەو سەر ئەو سەری دوو لکی هەیە بۆ گرێ دان، لە سەر جلکی منداڵی چووکی دەبەستن هەتا لیک و ئاودەمی منداڵ بگرێ و جلەکەی تەڕ نەبێ و لە کاتی خواردنیش دا خۆی پیس نەکا، بەرلیکە.

بەرلیکە (نا. ل)[بەر + لیک + ئە] بڕ: بەرلیک

بەرما (ئان. مفـ.)[بەر3 + ما (مان)] بڕ: بەرماو

بەرماخ (نا.) بڕ: بارماغ

بەرماغ (نا.) بڕ: بارماغ

بەرماڵ (نا. ل)[بەر3 + ماڵ] ١ـ دوو تەختە کوێنی گەورەیە کە بە بەر رەشماڵ و تاوڵیوە دەگرن هەتا بەری با و باران بگرێ. ٢ـ جاجمێکی گەورەیە کە پێخەفی تێوە دەپێچن. ٣ـ تەنراوێکی هەندێک چووکە کە پاک و خاوێن رادەگیرێ و نوێژی لە سەر دەکەن، دووگرد، جانماز. **~ لە سەر ئاو گەڕان:** (کنـ.) زۆر نوێژ کردن و موسڵمانی چاک و خاوەن کەڕامەت بوون، پیرۆز بوون.

بەرماڵە (نا. ل)[بەر + ماڵ + ئە] ١ـ ئافرەتێک کە کار و باری ماڵ هەڵدەسووڕێنێ و ماڵ و حاڵێک بۆ پیاوەکانی ماڵ پێک دێنێ، ئاگاداری بنە و کەرەسەی ناوماڵ، بناوان1، بەرماڵە، بەرماڵی، بنەوانە، بنەوان. ٢ـ بنەماڵەیەک کە لە ماڵی دەوڵەمەند دا چاوە خانوویەکی پێدراوە و تێکڕا خزمەتی ئەو ماڵە دەکەن، پاشمارە، ژێرماڵە، پاژماڵە،

پاشماڵە.

بەرماڵی (نا. ل)[بەر + ماڵ + ئی] بڕ: بەرماڵە

بەرمامک (نا. ل)[بەر + مامک] ١ـ پارچە و نەقابێک کە ژن لە چاو بۆ خوارەوەیانی پێدادەپۆشن. ٢ـ هەر شتێک کە رووی بۆ نەناسینەوە پێداپۆشن، نەقاب. ٣ـ دەمپۆش. & دەمامک. ∷ دولبەرم بەرمامکی دابوو لەبەر ئێشی ددان / وادەزانن رووماتیم ئەمشەو لە خەو دا گەستووە (حاجی قادر ل ١٣٢).

تێبینی: وشەی مامک هەر هەمان وشەیە کە لە وشەکانی دەمامک و بزمک و بلامک و بزمۆک دا دەبیندرێ و لە مەئۆچ ـ ی ئەوێستایی کە دەگەڵ پێشگری پەئیتی دێ paiti-maoč و مۆچ ـ ی پەهلەویی کە ئەویش دەگەڵ پێشگری پەت دێ pat-moč بە مانای پۆشین و دەبەر کردن کەوتوە کە بە گشتی لە کوردیی دا دەبێتە پۆش (بەرمامک یانی بەرپۆش، دەمامک یان دەمپۆش).

بەرماو (ئان. مف.)[بەر3 + ماو] ئەندازەیەک لە چێشت کە لە پاش کەسێک دوای تێر بوونی دەمێنێتەوە، بەرما، بەرماوە، پاشماو، پاشماوە، پاشمەنە. **~ خواردن:** خواردنی بەرماو و چێشتی لە پاش بە جێ ماوەی کەسێک.

بەرماوخۆر (ئان. فا)[بەرماو ۰ خۆر2][لە: بەرماو خواردن] کەسێک کە پاشماوەی چێشتی کەسی دیکە دەخوا.

بەرماوخۆریی (حم.)[بەرماوخۆر + ئیی] بەرماو خواردن، کار و کردەوەی کەسی بەرماوخۆر. ∷ من بە بەرماوخۆریی رانەهاتووم، بەرماوخۆریی پیشەی تۆیە.

بەرماوە (ئان. مف.)[بەر3 + ماو + ئە] بڕ: بەرماو

بەرموسڵدان (نا.)[بەر3 + مسوڵدان] ئەو بەشەی زگی مرۆڤ کە دەکەوێتە نێوان نێوک و بەرگەدە، خوارەوەی نێوک.

بەرموور (نا. ل)[بەر2 + موور] [موک] خشڵێکی ژنانەیە لە مت و مووری رەنگین، ژنان لە بەنی هەڵدەکێشن و دە ئەستۆی دەکەن، بەرمۆری، ملوانکە، ملوێنکە، ملەوانکە، ملوەن، ملوێنک، گەردنبەند، گەردانە. || **بەرمووری ئاڵە و شەوە:** بەرمووریکە لە چەندین مووروو

ڕەنگاوڕەنگ کە هەر کام ناوێکیان هەیە و ژنان دەملیان دەکەن. مووروو‌کانی بریتین لە: ئاڵە کە ڕەنگی سپی شیرییە، شەوە ڕەنگی ڕەشە، شیلان نارنجییە، چەور و شیرن کە قاوەییەکی تۆخە.

تێبینی: موور، مۆری و مووروو هاوریشەن دەگەڵ موهرەک ـ ی muh-rak پەهلەویی هەر بەم مانایە.

بەرمۆری (نا. ل)[بەر2 + مۆر + ئی] بڕ: بەرموور

بەرمەمکان (ئان. ل)[بەر + مەمک + ئان] منداڵێک کە هێشتا شیری دایکی دەخوا و لە شیر نەکراوەتەوە، وەرچیچە، بەرمەمکانە.

بەرمەمکانە (ئان. ل)[بەر + مەمک + ئان + ئە] بڕ: بەرمەمکان

بەرمیل (نا.)[ئین: barrel] بڕ: بۆشکە

بەرنامە (نا. ل)[بەر3 + نامە] ١ـ پێش بینی و پلان دارشتن بۆ بەڕێوە بردنی کار، ژیان، ئاهەنگ و ... بەر لە دەست پێکردن. ٢ـ لیستەی دەرس و فیلم و هەر شتێکی لەم بابەتە، پرۆگرام. ~ **دارشتن:** ساز کردن و پێک هێنانی بەرنامەیەک بۆ کار و مەبەستی پێویست، بەرنامە دانان. ~ **دانان:** بڕ: بەرنامە دارشتن.

بەرنوێژ (نا. ل)[بەر3 + نوێژ] مەلا یا کەسێکی دیکە کە لە کاتی نوێژی جەماعەت لە پێشەوەی نوێژکەران ڕادەوەستێ و نوێژ بەڕێوە دەبا، ئیمامی جەماعەت، پێشنوێژ، وەرنما.

بەرنوێژیی (حم.)[بەرنوێژ + ئیی] کاری نوێژ بەڕێوە بردن، پێشنوێژیی. ~ **کردن:** بەڕێوە بردنی نوێژ، پێشنوێژیی کردن.

بەروان (نا. ل)[بەر2 + وان1] بڕ: بەروانکە

بەروانک (نا. ل)[بەر2 + وان1 + ک] بڕ: بەروانکە

بەروانکە (نا. ل)[بەر2 + وان1 + کە] پارچەیەکی دروواوەی هەندێک درێژە کە لە پێشەوەی منداڵ دەیبەستن هەتا لە کاتی خواردن دا جلەکانی پیس نەکا، بەروانک، بەروانە، بەروان، وەروانە، بەرجل.

بەروانە (نا. ل)[بەر2 + وان1 + ئە] بڕ: بەروانکە

بەروبوخچە (نا. ل)[بەر + و +

بوخـچـه] کـەل و پەل و کـەرەسـەی ژن و ئافرەت کە لە بوخچە دەپێچرێ. ፨ ئەو بەروبوخـچـەیەت بۆ هەڵرشـتـوە زووکـە خڕی کەوە!

بەروبـۆ (نـا. ل)[بـەر1 + و + بـۆ3] ١ـ داهات و حـاسـڵـی زەوی، دەغڵ و دان، بـەرهـەم، بـەروبـووم، بـەروبـوو. ٢ـ وڵات، بەروبووم (برِ: بووم). ፨ بزانن کەلاکی لە چ بـوودرِێک، لـە چ بن بـەردێـک بـە جـێ مـاوە / ئیـدی نەیاندەزانـی سـەعـیـد لە بەروبۆی دوژمـن دا نەمـاوە. (سـەعـیـد و میرسێوەدین ل ٢٣٦)

بەروبوو (نا. ل)[بەر1 + و + بوو1] ١ـ داهات و حـاسـڵـی زەوی، دەغڵ و دان، بەرهـەم، بەروبـووم، بەروبـۆ. ፨ ئەوسـاڵ باران کـەم باری و بەروبووشـمـان کـەم بوو. ٢ـ (مجـ.) ئاکامی حەول و کۆششی هـەر کـارێک، بـەرهـەم. ፨ بـەروبـووی خـەباتی گەلەکـان رزگـارییـە. ٣ـ (مـجـ.) قـازانج، سـوود. ፨ دوکـانداری بەروبوویەکی بەرچاوی نیە.

بەروبـوو درێـژ (ئـان. ل) [بـەروبـوو + درێژ] حـاڵی کار و مـەسەلەیەک کە زۆری بخـایەنێ، درێژ خـایەن. **~ بوون:** زۆر خایاندن، زۆر کێشان. ፨ ئەوساڵ زستان بـەروبـووی درێـژ دەبـێ. **بـەروبـووی درێـژ ویستن:** تاقەت و لەسەرەخـویی بۆ ئەنجام دانـی کـارێـک. ፨ دەرس خـوێـندن بەروبوویەکی درێژی دەوێ.

بەروبـووم (نـا. ل)[بـەر + و + بـووم1] ١ـ وڵات، زەوی (برِ: بووم1). ፨ سـەفـەر جـایز نیە با بۆ حـەرەم بێ لەو بەروبوومـە / فـەقـەت مـەجزووبی زنجـیـری نەسـیـبی ئاو و گڵ چ بکا (مەحوی ل ١٥). بەڵام با وەس بۆ ئـەی تاڵەی شـوومـە / بازەم دڵ وەشم وەی بەروبوومە (مەولەوی ل ٣٤٠). ٢ـ برِ: بەروبوو

بەروبێـشکە (نـا. ل)[بـەر + و + بێـشکە] لانکی منداڵ بە هەمـوو کـەل و پەل و کـەرەسـەی پێـویسـتی. ፨ ئەو بەروبێشکەیەتـان بۆ لە بەر دەرگا داناوە رێی هـات و چۆی هـەموو لێ گرتووین.

بـەروپـشـت (ئـان. ل)[بـەر3 + و + پشت] ١ـ هـەر شـتـێک کـە دوو رووی هـەبـێ، پـشـت و روو. ٢ـ بـەراوەژوو، بەراوپشت. **~ کردن:** ئاوەژوو کردنەوە و هەڵگێـرِانـەوەی جل و هـەر شـتـێکی دیکە. **~ هەبوون:** لە سـەر باری راسـتی بوون، بێ فـرِ و فـێڵ بوون. ፨ کـاک حـەمـە بەر و پشـتی بۆ کـەس نیـە.

وەک نیسک وایە بەر و پشتی بۆ کەس نیە.

بەروپشت ئەتلەس (ئان. ل) [بەر3 + و + پشت + ئەتلەس] ١ـ کەسێک کە هەم دایک و هەم باوکی سەید بێ. ٢ـ لێفەیەک کە هەر دوو رووی لە ئەتلەس بێ.

بەرووەستا (نا. ل)[بەر3 + وەستا] کەسێک کە لە بەر دەستی وەستا کار دەکا، شاگرد وەستا.

بەرۆک (نا. ل)[بەر + رۆک] ١ـ پێشەوەی کەوا یا جل کە دەکەوێتە سەر مل هەتا دەگاتە سەر سنگ، یەخە، پێسیر. ٢ـ شریتی ملی یەکسم. ٣ـ (مـجـ.) سنگ، مەمک، بەروو. ~ **بەردان:** لە کۆڵ کەسێک بوونەوە، یەخەی کەسێک بەردان. ~ **ژاکان:** کچێک کە دەست لە مەمکی وەردراوە. ~ **گرتن:** یەخەی کەسێک گرتن بۆ شەڕ.

بەروو [1] (نا. ل)[بەر2 + ئوو] سینگ. بڕ: بەر٢/2. ⁂ هەتا کەی داخرێ سینگ و بەرووی من / هەتا کەی نەشکێ تاسە وئارەزووی من (نالەی جودایی ل ٦٣).

بەروو [2] (نا.)[باک] بڕ: بەڕوو

بەرهەتاو (نا. ل)[بەر3 + هەتاو] بڕ: بەرتاو

بەرهەڵبێن (نا. ل)[بەر2 + هەڵ + بێن1] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەرهەڵبێنە (نا. ل)[بەر2 + هەڵ + بێن1 + ئە] پارچەیەکی چوارگۆشەی درێژە، پتر لە خامی شین یا رەشە کە ژن و ئافرەتی لادێ لە کاتی کار کردن لە پشتێند بەرەو خوارەوە دەیبەستن هەتا پیس نەبن، بەرەڵبێنە، بەرەڵبێن، بەرهەڵبێن، بەربێنکە، بەربانک.

بەرهەڵدا (ئان. ل)[بەر + هەڵدا (هەڵدان)] بڕ: بەرەڵڵا

بەرهەڵست (نا. ل)[بەر + هەڵست (هەڵستان)] ١ـ کەسێک یا کەسانێک کە بەری چوونە پێش و سەر کەوتنی کەسێک دەگرن. ٢ـ لەمپەر و بەرگری سەر رێگا.

بەرهەڵێخ (نا. ل)[بەر + هەڵێخ (هەڵخستن)] دیوارێکە کە لە بەر دیواری شکست هەڵیدەچنن بۆ ئەوەی بەری رووخانی بگرێ هەتا چاکی دەکەنەوە، پشتیوانە.

بەرهەڵێنج (نا. ل)[بەر + هەڵێنج (هەڵێنجان)] بڕ: بەرکوڵ

بەرهەم (نا.)[باک: بەرهەم ـ ناو: بەرهەم ـ هەو: بەرهەم، فەرهەم] ١ـ بەروبوو و حاسڵی زەوی. ٢ـ ساز کراوی کارخانە و ئەو شوێنانەی کاڵا ساز دەکەن. ٣ـ بەروبووی مێشکی هونەرمەند و نووسەر. **بە ~ گەیاندن:** پێگەیاندن، گەیاندنە بەروبوو، گەیاندنە بەرهەم دان. **بەرهەم دان:** بەر دان، پێگەیشتن. **~ هێنان:** ١ـ ساز کردن، دروست کردن. ٢ـ پێک هێنان، رەنێونان. ٣ـ خوڵقاندن، ئافراندن.

بەرهەنگ (نا. ل)[؟] نەخۆشی پشوو سوار بوون و تەنگەنەفەسی کە پتر لە تەمەنی پیری و بەساڵ داچوون دا سەر هەڵدەدا.

بەرهەنگدار (ئان. ل)[بەرهەنگ + دار2] کەسێک کە تووشی نەخۆشی بەرهەنگ بوە، کەسێک کە بەرهەنگی هەیە.

بەرە 1 (نا. ل)[بەر1 + ئە] ١ـ رەگەز، رەچەڵەک. ⁂ هەموو ئێمە لە بەرەی ئادەمین، بەرەی دێو. ٢ـ تیرە، تایفە. ٣ـ بەر، بەرهەم. **~ دان:** بەر دان، بەرهەم هێنان. ⁂ راستم پێ بڵێ، درۆ بۆ هیچکەس بەرەی نەداوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠٤).

بەرە 2 (نا.)[هەو] برِ: دەرکە

بەرە 3 (ئاک. ل)[بەر3 + بە] بەر بە، بەرەو، بۆ لای. ⁂ بەرەژوور، بەرەخوار.

بەرە 4 (نا. ل)[بەر2 + ئە] ئامرازێکی سێ لکی چەرمە، بۆ ئەوەی کە زین لە سەر پشتی وڵاغ نەخزێ. بەرە لکێکی بە نێو دەستەکانی وڵاغ دا تێدەپەڕێ و لە بەر زگی دا بە نێوەڕاستی تەنگەوە دەبەسترێ و دوو لکەکەی دیکەش بە ملی دا لە قەڵتاغی زین گرێ دەدرێ. ⁂ ئەسپی میر زێندینی زینی لێدەکرد، دەیکێشا تەنگ و بەرە/ تاجی و توولەیان بانگ دەکرد ئەوبەر ئەوبەرە (مان ل ٦٩).

بەرە 5 (نا.)[؟] نەخۆشییەکە کە تووشی مەڕ دێ، گوانی رەق دەبێ و ژانێ دەکا.

بەرەباب (نا. ل)[بەرە1 + باب1] ١ـ هەموو ئەو کەسانەی لە عەشیرەتێک دا لە کەسێکی ناسراو کەوتبن. ٢ـ هەموو منداڵەکانی بابێک. ⁂ منداڵەکانی خات مەنیج ئی دوو بەرەبابن. (یانی مەنیج دوو جاری مێرد کردوە و لە هەر مێردەی چەند منداڵی هەیە). // بەرەدایک.

بەرەبەرە (ئاک. ل)[بەرە + بەرە] کەم

کەمە، وردەوردە، نەختەنەختە. ⁂ باران بەرەبەرە دایدایە. || **بەرەبەری بەیان:** ئەو کاتەی کە هێشتا شەوە بەڵام لە بەرەبەیان نزیک بۆتەوە، سنووری شەو و بەیانی.

بەرەبەهار (نا. ل)[بەرە3 + بەهار] ئاخر و ئۆخری زستان، سەرەبەهار.

بەرەبەیان (نا. ل)[بەرە3 + بەیان] ١ـ سەرەتای بەیانی کە رووناکی سەر هەڵدەدا، شەبەقی. ٢ـ (مجـ.) سەرەتا. ⁂ لە بەرەبەیانی پەیدا بوونی مرۆڤ لە سەر گۆی زەوی دا...

بەرەتەشی (نا. ل)[بەر + ئە + تەشی] کوتە دارێکی چووکی خەڕاتی کراوە کە نێوەکەی بە قەرا کلکە تەشی کون دەکەن و دەیخەنە سەر تەشی بۆ راگرتنی لەنگەر و رێک خستن و هەڵکردنی ریس لە سەر کلکەتەشی.

بەرەجفت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جفت] [ئەر] بڕ: بەرەجووت

بەرەجۆت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جفت] [سۆر] بڕ: بەرەجووت

بەرەجووت (نا. ل)[بەر1 + ئە + جووت] ١ـ ئەندازە زەوییەک (ئاویی یا دێم) کە جوتێر بۆ جووت کردنی دوو وەرز بەشی دەکا. ٢ـ حاسڵات و بەرهەمی ساڵەوساڵی جووتێر لە زەوییەکەی. & بەرەجفت، بەرەجۆت.

بەرەدایک (نا. ل)[بەرە1 + دایک] هەموو منداڵەکانی پیاوێک لە ژنێک یا چەند ژنەوە. ⁂ من هەشت منداڵم هەیە کە هەمووی لە بەرەدایکێکن، بەڵام چوار منداڵەکانی کاکم لە دوو بەرەدایکن.

بەرەزا (ئان. مفـ.)[بەر + ئە + زا] ١ـ یەکەم زان و یەکەم بێچووی حەیوان. ٢ـ یەکەم منداڵی دایک و باوک. // پاشەبەرە.

بەرەژان (نا. ل)[بەر + ئە + ژان] ١ـ ژانێک کە تاوێک دێت و تاوێک دەڕوا، ژانی بەرە بە بەرە. ٢ـ وردەژانی ژنی زگپڕ کە چەند رۆژێک بەر لە زان تووشی دەبێ، ژانە درۆزنە.

بەرەژوور (نا. ل)[بەرە + ژوور] ١ـ لای سەرەوەی کۆڕ و هەر شوێن و جێگایەک. ٢ـ بۆ لای سەرەوە، هەوراز. ⁂ هەندێک بەرەژوور بچن دەگەنە ماڵە کوێخای.

بەرەژە (نا.)[؟] جەوی و جیوەی گیایەکە بە ناوی هەنگوان کە بە قەرا نۆکێک هەتا گوێزێک دەبێ، رەنگەکەی زەرد، قاوەیی یان بۆرە تامی تاڵە و بۆنی

وەک بۆی سـیـر وایە و بۆ چارە کـردنی قۆڵنج و هەندێک نەخۆشی دیکەی مرۆڤ و ئاژەڵ کەلکی لێوەردەگرن، Asa foe-tida نـاوی لاتینی ئەم جـیـوەیەیە، هەنگوژە. (عەر: صمغ الانجذان)

بەرەژێر (نـا. ل)[بەرە + ژێـر] بـۆلای خوار، لای خوارەوە، بەرەوژێر.

بەرەڤـان (نا. ل)[بەر + ئە + ڤـان] [باک] کەسێک کە نێوبژی لە نێوان دوو کـەسی دژ و نێـوان ناخـۆش دا دەکـا، بەریڤان، نێوبژیکەر، بەرِیوانکەر.

بەرەڤـانی (حم.)[بەرەڤـان + ئی] نێوبژی، بەریڤانی، بەریوانی.

بەرەک (ئان.)[سۆر] برِ: بەڵەک

بەرەکـە (نا.)[بـەر + ئە + کـە][سـۆر] هێشـوو ترێیەک کە بەشێکی شیرین بوە و بەشـێکی هەر ترش و قـۆرەیە، هێشـوو ترێی نیوە شیرین، ئاڵ و بۆڵ.

بەرەکـەت (نا.)[عـەر: برکة] ١ـ پیت، رزق، رۆزی. ٢ـ قازانج، سـوود. ٣ـ زۆری، زیادی. ٤ـ وەک سـوێند بـە کـار دێ بە مـانـای ئەو رزق و پیـتـەی کـە خـودا داویەتی. ¤ بە بەرەکەتەی ئەگەر درۆیان بکەم!

بەرەکـەوا (نا. ل)[بـەر + ئە + کـەوا] برِ: بەرگەکەوا

بەرەگـە (نا. ل)[بـەر + ئە + گـە] لای پێـشـەوە، بـەر. **~ لێگرتن:** پێش پێگرتن، لای پێـشـەوە لـە کـەسـێک یا گـیـاندارێک گـرتن. **~ گـیـران:** لای پێشەوە لە لای کەسێک یا کەسانێکەوە لێگیران.

تێبینی: هەرچەند ئەم وشەیە بەمجۆرە [بـەر + ئە + گــە] دابـەش کــراوە بـەڵام واشی بـۆ دەچم کــە وشــەکــە بەر رێگە بووبێ و لە دوایی سوابێ.

بەرەگەڵ (نا. ل)[بەر + ئە + گەڵ] برِ: بەرەگەڵا

بەرەگـەڵا (نا. ل)[بـەر + ئە + گــەڵا] بـەرێکی دارمــازوویە، وەک پـۆرِگــێکە رەنگی سـووری سپی واشە کە لە گەڵای دارمازوو دەردەچێ، بەرەگەڵ.

بەرەڵا (ئـان. ل)[بەر + هـەڵ + دا] بـرِ: بەرِەڵڵا

بەرەڵبـێن (نا. ل)[بەر + هـەڵ + بێن] برِ: بەرهـەڵبـێنە. ¤ دیم کـچێکی لەباری لادێیی / بـۆ نوێژ رادەخــا بـەرەڵبــێنـێ (ناڵەی جودایی ل ٣٩).

بەرەڵبێنە (نا. ل)[بەر + هەڵ + بێن + ئە] بڕ: بەرهەڵبێنە

بەرەڵدا (ئان. ل)[بەر + هەڵ + دا] بڕ: بەڕەڵڵا

بەرەڵلا (ئان. ل)[بەر + هەڵ + دا(دان)] ١ـ ئازاد، رزگار. ٢ـ کەسێکی بێ کار و بار کە لە خۆوە دەخولێتەوە. ٣ـ حەیوانی بێ خاوەن. ٤ـ کەسێک کە گوێ نەداتە داب و نەریتی کۆمەڵ و سەربەخۆ بجووڵێەوە. ٥ـ شوێن و جێگەی بێ خاوەن. & بەرەڵا، بەرەڵدا، بەرهەڵدا. **~ بوون:** ١ـ ئازاد بوون لە بەند، رزگار بوون. ٢ـ حەیوانێک کە خێوەکەی دەری کردوە و خۆی لێ بێ خاوەن کردوە. ٣ـ زەوی، ماڵ یا شوێنێک کە چۆل کراوە و بێ خاوەنە. **~ کردن:** ١ـ ئازاد کردن لە بەند. ٢ـ واز لە حەیوانێک هێنان و خۆ لێ بێ خاوەن کردن. ٣ـ دەست هەڵگرتن زەوی و شوێنێک و بێ خاوەن مانەوەی. ٤ـ بەری ئاو بەردان

بەرەڵلایی (حم.)[بەرەڵلا ی + یی] ١ـ ئەوەی لە مروی بەڕەڵلا دەوەشێتەوە. ٢ـ بێ سەر و بەرەیی لە نێو کۆمەڵ دا.

بەرەماک (نا. ل)[بەرە + ماک] بێچووی حەیوانێک کە بە ئازادی شیری دایکی دەخوا و شیری ماکەکەی نادۆشن.

بەرەمۆم (نا. ل)[بەر + ئە + مۆم] بڕ: بەرەمێو

بەرەمەشکانە (نا. ل)[بەر + ئە + مەشک + ئان + ئە] بەخشینی بەرەمەشکەی ماوە بە دەست کورت و بێ ئەنوا. لە کوردەواری دا بەرەمەشکە ئەوەندی کە خورا دەیخۆن و ئەوی دیکە یا قاڵ دەکەن و دەیکەنە رۆن یا ئەوە کە هەندێک جار دەیبەخشن بۆ ئەوەی کە پیت و بەرەکەتی مەشکەکە زۆر بێ.

بەرەمەشکە (نا. ل)[بەر + ئە + مەشکە] بەری رۆژێک کەرە کە لە مەشکە ژاندن پەیدا دەبێ، بەرژەنە، ژەمەنە.

بەرەمێو (نا. ل)[بەر + ئە + مێو] مێو و خشت و خاڵی زێدەی نێو پلوورەی مێش هەنگوین، بەرەمۆم.

بەرەنگار (نا.)[؟] ئانگژا، ئاوقا، گژ. **~ بوون:** ١ـ بە گژ یەک دا چوون، ئانگژا بوون. ٢ـ لە ئاست کەس و کارێک و کارەساتێک دا وەستان و بەربەرەکانی کردن.

بەرەنگاریی (حم.)[بەرەنگار + ئیی] بەربەرەکانیی. **~ کردن:** ١ـ لە ئاست

کەسێک راوستان و بە گژ دا چوونی. ٢ـ بەربەرەکانیی کردن دەگەڵ هەر شتێکی دیکە.

بەرەو[1] (ئاک. ل)[بەر + بە] بۆ لا، روو لە شوێنی دیاری کراو و ئامانج. ⁂ بەرەو ماڵ هەڵکشاین. بەرەو تۆ دێم.

بەرەو[2] (نا.)[زا] بڕ: برۆ

بەرەواژ (ئان. ل)[باک ـ سۆر] بڕ: بەراوپشت.

بەرەوان (نا. ل)[بەرە2 + وان][هەو] بڕ: دەرکەوان

بەرەوڕوو (نا. ل)[بەرەو + روو] ١ـ ئەو لایەی کە رووی مرۆڤ تێیەتی، بەرانبەر. ٢ـ لە بەرچاو، لە ئاست. ⁂ بەرەووڕووم درۆ دەکەی. & رووبەڕوو. ~ **بوونەوە:** رووبەڕووی بوونی دوولایەن لە کاتێک دا کە دووراودوور هەر کام قسەیەکیان کردبێ بۆ ئاشکرا بوونی راستی. ~ **کردنەوە:** لە بەرانبەر یەک دانانی دوو لایەن کە هەر کام قسەیەکیان کردبێ بۆ روون کردنەوەی راستی.

بەرەوژوور (نا. ل)[بەرەو1 + ژوور] بڕ: بەرەژێر

بەرەوژێر (نا. ل)[بەرەو1 + ژێر] بڕ: بەرەژێر

بەرەهما (نا.)[؟] خودای مەزنی هیندووکان، یەکێک لە سێ خودای ئایینی بەرەهمایی کە خوڵقێنەری گیتییە، پەیکەرەکەی چوار دەست و چوار سەری هەیە کە لە دەستێک دا زنجیر و لە دەستێکی دیکەی دا قەڵەم، دەستی سێهەم یاسا و بە دەستێکی ئاگری پیرۆزی راگرتوە.

بەرەهمەن (نا.)[؟] زانا و پێشەوای ئایینی بەرەهمایی

بەریان (نا. ل)[؟] نێرینە و نێوەڕاستی جۆبار و چۆم و رووبار کە ئاو لەوێ تەوژمی پترە.

بەریڤان (نا. ل)[بەر + ئی + ڤان] [باک] بڕ: بەرەڤان

بەریڤانی (حم.)[بەریڤان + ئی][باک] بڕ: بەرەڤانی.

بەریک (نا.)[باک: بێریک، بێرک، بەرک] گیرفان.

تێبینی: بەریک و بەرک، بێریک و بێرک وێدەچێ کە لە باریامەک bāryāmak ـ ی پەهلەویی بە مانای خورجین کەوتبێ و ئێستا لە زاران خۆش بوە.

بەریوانکەر (نا. فا)[بەریوان + کەر] کەسێک کە نێوبژی لە نێوان دوو کەسی دژ و نێوان ناخۆش دا دەکا، بەریڤان، نێوبژیکەر.

بەرین (ئان.)[پەهـ: بەرێن. ناو: بەرین ـ زا: ڤەرن] حاڵی هەر شتێک کە پان و هەراو بێ، هەراو، بەربەرین.

بەرینان (نا. ل)[بەر + ئین + ئان] ئەوکەسانەی کە بەر لە ئێمە ژیاون، پێشینیان، پێشینان. ⁂ کەسێک دنیای زۆر دیبێ، ئەو عاقڵتر و چازانە/ چومکە قسەیە، بیستوومانە لە بەرینان و پێشینانە (لاس و خەزاڵ ل ١٥٢).

بەرینایی (حم.)[بەرین + ئایی] نێوانی ئەو سەر ئەوسەری شتێکی پان، بەرینی. ⁂ لە درێژایی دەردێنێ دە بەرینایی دەکاتەوە (پەند).

بەرینی (حم.)[بەرین + ئی] بڕ: بەرینایی

بەریوانی (حم.)[بەر + ئی + وان + ئی] بڕ: بەرەڤانی.

تێبینی: ئەم وشەیە لە زاراوەی ناوەندیی دا لە بەریڤانی زاراوەی باکووریی وەرگیراوە.

بەڕ[1] (نا.) بڕ: بەڕە

بەڕ[2] (نا.)[عەر: بر] ویشکانی، دەشت، بیابان، بەژ، بەڕیە. ⁂ بەڕ و بیابان.

بەڕۆژ (نا. ل)[بەر + رۆژ] شوێنێک کە تاو تێی دەکا، بەرتاو. ٢ـ لایەکی چیا کە هەمیشە تاو تێی دەکا. // نسار.

تێبینی: بەڕۆژ لە دوو وشەی بەر و رۆژ پێک هاتوە بەڵام لە بەر باری فۆنۆتیکییەوە « ڕ » بە سەر « ر » دا زاڵ بوە و بۆتە بەڕۆژ.

بەڕۆژوو (ئان. ل)[بە + رۆژوو][ناو: بەڕۆژوو، بەڕۆژی، رۆژگ] موسڵمانێکی کە بە پێی ئایینەکەی لە مانگی رەمەزان یا کاتی دیکە بەر لە بانگی بەیانی هەتا بانگی شێوان هیچ نەخوا و رۆژوو بگرێ. ~ **بوون:** رۆژوو گرتن.

بەڕۆژی (ئان. ل)[بە + رۆژی][سۆر] بڕ: بەڕۆژوو

بەڕوو (گیا.)[پەهـ: بەلووت. باک: بەروو، پالیتە، بەڕی ـ ناو: بەڕوو ـ باش: بەڕیوو، بەلوو ـ هەو: بەلوو ـ زا: بەلی، بەڵی، بەڵو] ١ـ دارێکی گەورە و بە لک و پۆیە، گەڵاکانی گڕنی گڕنین، جووتێک گوڵی نێر و مێی هەیە، بەرێک دەگرێ کە

شێوەی فندقی گەورە و درێژ دەدا، چێوەکەی زۆر سەختە و لە کار و باری نەجارِی دا کەلکی لێوەردەگرن، Cuer-cus persica ناوی لاتینی ئەم دارەیە، داربەڕوو. ٢ـ بەری ئەم دارە کە رەنگی وە فندق دەچێ بەڵام سێ هێندی فندقە. توێکڵێکی تەنک و سەختی هەیە، سەرەکەی لە قاپووکە دایە و کاتێک بگا لێی دەبێتەوە. بەڕوو بۆ خواردن دەست دەدا و بە برژاوی دەیخۆن و هەندێک جار نانیشی لێدەکەن، خاسەبەڕوو. ٣ـ بەرێکی دار مازوویە لە هەمان رەنگ و شکڵ بەڵام چووکترە و مالات دەیخۆن.

بەڕوولە (نا. ل)[بەڕوو/٢ + لە] ١ـ (گیا.) خەیار و ترێزوو کە لە قیچکەیی دەرچوون و بۆ خواردن دەست دەدەن بەڵام هێشتا چووکن. ٢ـ یەکێک لە ئامرازەکانی نیر و ئامووره کە دارۆکەیەکە بە قەرا بەڕوو کە دەخرێتە کونی شیلەپەی هەوجارەوە هەتا قایم راوەستێ و لە باسکێش نەیەتە دەر، گاینجە. ٣ـ یەکێک لە ئامرازەکانی عارەبەی کەڵ، کە بریتییە لە میلەیەکی ئاسنە کە لە مازە رۆ دەکرێ هەتا تۆپ یا چەرخەکەی لە مازە نەیەتە دەر.

بەڕە (نا.)[پەه: ڤەر. ناو: بەر، بەرە ـ هەو: لەی] رایەخێکی ئەستوور و رەنگاورەنگە کە بە دەست دەیچنن و لە مالان لە بن خۆیان رایدەخەن، گلێم. **~ی خۆ پێ لە ئاوێ هاتنە دەر:** (کن.) توانایی بەڕێوە بردن خۆ و پەیدا کردنی بژیو هەبوون **~ی خۆ لە ئاودەر هێنان:** (کن.) توانایی بەڕێوە بردن خۆ و پەیدا کردنی بژیو هەبوون، بەڕەی خی پێ لە ئاو هاتنە دەر. **پێ لە ~ی خۆ درێژتر کردن:** (کن.) لە حەد و رادەی خۆ دەرچوون، پتر لە توانایی و وچەی خۆ ویستن و داوا کردن. **چوونە سەر ~ی:** (کن.) چوونە خوازبێنی. ∷ سیامەند هەڵیدەگرتەوە پۆلێک کەیخودای شەرمەندە و مەلایەکی شەرح زان/ دەچۆوە سەر بەڕەی دە مامی خۆی (گەنج ل ٣٣٠). **هاتنە سەر ~ی:** (کن.) خوازبێنی کردن، هاتنە خوازبێنی. ∷ هاتووینە سەر بەڕەی دەمانەوێ کوڕەکەمان بە نۆکەری خۆتان قەبووڵ بکەن. ماڵە حەمی جیرانمان هاتوونە سەر بەڕەی داوای بەسێ دەکەن.

تێبینی: ڤەر varr لە زمانی پەهەلەوی دا بە مانای خوری و جل هاتوە.

بەڕەزا (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی

کوێستانی تام و بۆنخۆشە و ناسک. گەڵای وەکوو گەڵای تەرەتیزەیە لاسک بەرز (کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٥). :: چیا لە تەوقە سەری دارژاوە تا کەمەری/ چوو زولفی سونبولی دەرهەم، چوو پەرچەمی بەرەزا (حاجی قادر ل ٣٢). ٢ـ (مجـ.) پرچی یار و گراوی. :: گێسووت بەرەزای پەخش پای کاوان/ زوڵف و ئەگریجەت باڵ بەت ئاوان (وەلی دێوانە ل ٣٦).

تێبینی: بەرەزا لە شێعری شاعیرانی ناوەندیی و هەورامی دا زۆر هاتوە. مامۆستا هێمن بە بەرەزا ـ ی نووسیوە (برِ: تاریک و روون ل ١٨٥) کە وێدەچێ هەڵەی چاپی بێ. لە دیوانی حاجی قادر دا بەرەزا بە بارێزە مانا لێدراوەتەوە (برِ: حاجی قادر ل ٣٨)

بەری (گیا.)[باک] برِ: بەروو

بەرینگاڵ (ئان. ل)[بە + رینگاڵ] مەرێک کە تیسک و خوری درێژ بێ، مەری تیسک درێژ، بەرینگۆڵ.

بەرینگۆڵ (ئان. ل)[بە + رینگۆڵ] [سۆر] برِ: بەرینگاڵ

بەریە (نا.)[عەر: بر] وێشکایی، دەشت، بەر، بیابان. :: نایێلم راوی خۆت باوێیە بەریە و بیابانی لە دووی کەرووشی گەرمەلانە (مان ل ٩٢).

بەرێ (نا. ل)[بە + رێ] ئەم وشە بە تەنیا نایە و دەگەڵ ئەم چاوگانە مانا دەدا، بەرێوە. **~ بردن:** ١ـ ئیدارە کردن. ٢ـ ژیاندن و دابین کردنی ژیان. & بەرێوە بردن.. **~ بوون:** کەوتنە رێگا، وە رێ کەوتن بۆ شوێنێک، رۆیشتن. :: بارگەیان تێکەوە پێچاو و بەرێ بوون یاران / لە دنێ وا بە تەنێ پاشی ئەوان من چ بکەم (هێمن). **~ چوون:** گوزەرانی ژیان کردن، ژیان تێپەر کردنی بە کەرەسەی پێویستەوە. **~ کردن:** ١ـ خستنە رێی میوان، مسافر و کەسێک لە کاتی مالاوایی دا، روانە کردن. ٢ـ ناردن، شاندن. :: نامەکانم بۆ کاکم بەرێ کرد. ٣ـ جێ بە جێ کردنی کاری کەسێک. :: دا رۆڵە ئەو مشتەریانە بەرێ کە بزانە چیان دەوێ بیاندەیە!

بەرێوە (نا. ل)[بە + رێ + وە] برِ: بەرێ. **~ بردن:** برِ: بەرێ بردن.

بەرێوەبەر (نا. فا)[لە: بەرێوە بردن] کەسێک کە کاری شوێنێک هەڵدەسوورێنی، مودیر.

بەز[1] (نا.)[ئەو: ئەزووئیتی، بێزڤەنت ـ

پەش: وازگە، وازدە. باک: بەز ـ ناو: بەز ـ زا: ڤەزد، ڤۆزد، ڤازد] چەورایی یەکی سپییە لە نێو لەشی گیانداران دا پەیدا دەبێ، دۆن، دوون. ~ **کولّین:** (کنـ.) سەرما پێ خۆش بوون. ⁘ بەو زستانەی ئەو دەرک و پەنجەرەت بۆ کردۆتەوە مەگەر بەزت دەکولّێ. **گورچیلە دە ~ی دا ون بوون:** (کنـ.) زۆر قەڵەو بوون. ‖ **بەزی چاو:** گۆشتەزوونێک کە لە نێو چاوی مرۆڤ پەیدا دەبێ.

بەز2 (ر.)[لە: بەزین1] ١ـ رەگی چاوگی بەزین. ٢ـ لە وشە دا مانای توند و تیژ دەدا، رەو. ⁘ خۆشبەز. ٣ـ مانای بەزاو دەدا. ⁘ نەبەز

بەزا (ئان. ل)[بەز2 + ئا][باک: بەزا، بەزۆ، بەزۆک ـ ناو: بەزا] ئەسپ یا گیاندارێک کە تیژ هەڵدێ، تیژڕەو، خۆشڕەو، خۆشڕۆ، خۆشبەز.

بەزات (ئان. ل][بە + زات] کەسێک کە ترسی دە دڵ دا نەبێ، بوێر، نەترس، بەدڵ، زاتدار، ئازا، بەجەرگ. ~ **بوون:** نەترسان، وێران، بەدڵ بوون.

بەزاز (نا.)[عەر: بزاز] دوکاندارێک کە کاری فرۆشتنی پارچە و کووتاڵە، پارچەفرۆش، کووتاڵ فرۆش.

بەزان (چا. ل) بڕ: بەزین

بەزاندن (چا. م)[لە: بەزین] [باک: بەزاندن ـ ناو: بەزاندن، بەزانن ـ هەو: بەزنای] ١ـ شکست دان لە شەڕ دا. ٢ـ بردنەوە لە کێ بەر کێ دا. ٣ـ [باک] لێخورین، تاو دان. ⁘ هەسپا خوە بەزاندن.

بەزانن (چا. م)[ئەر] بڕ: بەزاندن

بەزر (نا.)[عەر: بذر] ئەو دەنک و دانەی کە بۆ چاندن کەلکی لێوەردەگرن، بنەتۆو، تۆو، تۆم، بەزرە.

بەزرە (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بەزر

بەزرەونج (گیا.)[عەر: بذرالبنج] گیایەکی خۆڕسکی دوو ساڵەیە، هەتا نیوگەزێک هەڵدەدا، ساقەت و گەڵاکانی بە کورک داپۆشراون، گوڵەکانی زەرد و بۆن ناخۆشن، بەرەکەی چەند دەنکێکی بۆری وەک باقلەیە و خواردنیان مەترسی هەیە. لە تب دا لە دەنک و گەڵاکەی بۆ چارەسەر کردنی هەندێک نەخۆشی کەلک وەردەگرن. Hyoscyamus niger ناوی لاتینی ئەم گیایەیە.

تێبینی: لە فەرهەنگی کشت و کاڵ دا لە ئاست بەزرەونج نووسراوە: گیایەکی گەلا وردی بۆنخۆش و لە هەنبانە

بۆرینەش دا نوسراوە: گیایەکی زۆر بۆنخۆشە کە من پێمواية هەردووکیان هەڵەیان کردوە. (بڕ: کشت و کاڵ ب ١ ل ٤٩ و هەنبانە ب ١ ل ٨٠).

بەزم (نا.)[پەه: بەزم. باک: بەزم ـ ناو: بەزم ـ هەو: بەزم] ١ـ کۆڕی خۆشی و رابواردن، میوانی. ٢ـ [ئەر] ئاهەنگ، هەوا. ∷ ئا بەزمێکمان بۆ بێژە! ٣ـ ئەدا، گڕوو. ٤ـ تەشقەڵە. **~ پێگرتن:** ١ـ گڕوو گرتن، ئەدا و ئەتوار دەرهێنان و ئەزیەت کردن. ٢ـ شەڕ پێ فرۆشتن، شڵتاغ پێکردن. **~ پێگێران:** تەشقەڵە پێکردن. **~ سازکردن:** ١ـ کۆڕی خۆشی پێک هێنان. ٢ـ تەشقەڵە ساز کردن. **~ گرتن:** ١ـ ساز کردنی کۆڕی خۆشی و رابواردن. ٢ـ گڕوو گرتن. ∷ کوڕەکەم بەزمی گرتوە، دەڵێ هەر دەبێ دووچەرخەم بۆ بکڕی.

بەزمک (نا.)[؟][باک] ١ـ (گیانـ.) قرنوو، گەنە. ٢ـ جۆرێک ئەستووندی چادر و خێوەت.

بەزمگا (نا. ل)[بەزم + گا] جێگەی بەزم و خۆشی، بەزمگە.

بەزمگە (نا. ل)[بەزم + گە] بڕ: بەزمگا

بەزم و رەزم (نا. ل)[بەزم + و + رەزم] ١ـ کۆڕی بەزم کە هات و هەرای زۆر بێ. ٢ـ (مجـ.) هات و هەرای و بەدفەڕی منداڵان & بەزم و هەرا.

تێبینی: رەزم لە ئەوێستایی rasma بە مانای ریزی شەڕ و رەزم razm ی پەهلەویی بە مانای شەڕ کەوتوە.

بەزم و هەرا (نا. ل)[بەزم + و + هەرا] بڕ: بەزم و رەزم.

بەزن[1] (نا.)[زا] بڕ: بەژن

بەزن[2] (نا.)[؟][زا] سیما، روو، روخسار

بەزنە (نا.)[زا] بڕ: بەژن

بەز و بنێشت (نا. ل)[بەز + و + بنێشت] هەتوانێکە لە بنێشت و بەز کە لە سەر کوانی دەنێن هەتا چڵک و کێمەکەی هەڵمژێ.

بەزۆ (ئان. ل)[بەز2 + ئۆ][باک] بڕ: بەزا

بەزۆک (ئان. ل)[بەز2 + ئۆک][باک] بڕ: بەزا

بەزە (نا.)[پاز: بەژە ـ پەه: بەچەک، بەزەک، بەزەگ. باک: بەزە ـ ناو: بەزە، بەزەیی، بەزەوی ـ باش: بەزەوی، بەزەیی

- هەو: بەزەیی] ١- دڵ پێ سـوووتان و دڵسۆزی لە ئاست گرفت و لێقەوماونی گیاندار، روحم. ٢- [باک] گوناه، تاوان. ~ **پێدا هاتن:** دڵ پێ سووتان، روحم پێ کردن، بەزەیی پێدا هاتن.

بەزەتاو (نا. ل)[بەز + ئە + تاو (تاواندن)] کاری چەور و نەرم کردنەوەی برینی رەق هەڵاتوو یا قەڵشتی ویشکی پاژنە و دەست و پەل بە بەز یا پیوی داغ. بەز لە پەڕۆیەک دەپێچنەوە و لە سەر ئاور رایدەگرن هەتا چەورایی دەداتەوە و دوایی لە شوێنی قەڵشتەکەی هەڵدەسوون. ~ **کردن:** چەور کردنی قەڵشی دەست و پێ بە بەز.

بەزەرەک (گیا.)[؟] ١- تۆم و دەنکی گیا کەتان کە رۆنی لێدەگرن. ٢- ئەو رۆنەی کە لە دەنکی کەتان دەیگرن، رۆنی بەزەرەک.

بەزەوی (نا.) بڕ: بەزە

بەزەیی (نا.) بڕ: بەزە. ⁂ لە قامووسی ئەوانە دا / بەزەیی مانای نەماوە (ناڵەی جودایی ل ٣٥). ~ **پێدا هاتن:** بڕ: بەزە پێدا هاتن. ⁂ بەزەییت بەیۆ وە جەستە و حاڵم / ریشەم بەراما، هەرەو وەماڵم (مەولەوی ل ٢٧).

بە زیپک و زاکوون (ئان. ل)[بە + زیپک + و + زاکوون] حاڵی کەسێکی سەختگر و بە دیسیپلین کە هەمیشە بە پێی یاسا و بەرنامەی تایبەتی خۆی دەجووڵێتەوە.

بەزیان (چا. ل)[بڕ: بەزین] ١- [ئەر] تێشکان، دۆڕان، بەزین. ٢- [باک] راکردن، غار دان

بەزین[1] (چا. ل)[ئەو: ڤەز - پەه: ڤازییتەن. باک: بەزیان، بەزین - ناو: بەزین، بەزان، بەزیان] ١- تێشکان، شکست خواردن. ٢- دۆڕان لە کایە و کێ بەر کێ. ٣- [باک] راکردن، هەڵاتن، غاردان. ٤- بازد دان. پەڕین. ٥- پەڕینی ئەسپ بۆ سەر ماین.

بەزین[2] (ئان. ل)[بە + زین] ئەسپ و ماینی زین لە پشت و ئامادەی سوار بوون. ⁂ کۆنە حەز ماینی بە زینە (پەند)

بەزیو (نا. مـف.)[لە: بەزین] ١- کەسێک کە لە شەڕ دا شکستی خواردبێ. // نەبەز. ٢- کەسێک کە لە کایە و کێ بەر کێ دا دۆڕابێ، دۆڕاو. ٣- کەسێک کە لە خەبات و کارێک کۆڵی دابێ، کۆڵدەر. ٤- گیاندارێک کە لە ئاست غەنیمەکەی را بکا.

بەزێن (ر.)[لە: بەزاندن] ١ـ ریشەی چاوگی بەزاندن. ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و ناوی فاعیل ساز دەکا. :: شەوبەزێن، شێربەزێن، دوژمن بەزێن.

بەژ (نا.)[؟][باک: بەژ، بەژی ـ زا: بەژی] ١ـ وشکایی، بەڕ. ٢ـ زەوی وشک و بێ ئاو.

بەژن (نا.)[پەھ: بەشن. باک: بەژن ـ ناو: بەژن ـ باش: بەژن ـ زا: بەزنە، بەزن] ١ـ درێژایی لەشی مرۆڤ، قەد، بەژن و بالا. ٢ـ ئەندامی مرۆڤ، لەش. ٣ـ درێژایی جل و بەرگێک کە سەرتا پێی لەش دادەپۆشێ. :: پێنج سانت لە بەژنی ئەو کراسە دەرێنە. ٤ـ ساقەتی دار. **بە ~ بڕان:** ١ـ جل و بەرگی درواوی پڕ بە قالب و ئەندازە و بێ کەم و کووڕی. ٢ـ (مجـ.) بە ناو کران، بە نەسیب بوون، بە بالا بڕان. :: کولمەت گەش و رووناکە دەڵێی تیشکی هەتاوە / جوان چاکی کراسێکە بە بەژنی تۆ بڕاوە (هێدی ل ١٨٠).

بەژن شۆڕ (ئان. ل)[بەژن + شۆڕ2] کچ و ژنی بەژن جوان و رێک و پێک. :: بەژن شۆڕ و کەزی شۆڕ و خەزێم شۆڕ /سەرەوشۆڕم دەکەن سەرشۆڕ بەرەو گۆڕ (خەیام ل ٩٥).

بەژن و بالا (نا. ل)[بەژن + و + بالا] درێژایی لەشی مرۆڤ، بەژن، بالا، قەد.

بەژی (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بەژ

بەس[1] (نا.)[هەخ: ڤەسیە ـ پەھ: ڤەس. تات: ڤەس ـ فار: بس. ناو: بەس ـ باش: بەس ـ هەو: وەس ـ زا: بەس] ١ـ رادە و ئەندازەیەکی کافی لە هەر شتێک و کارێک. نە کەم نە زۆر ٢ـ تەواو، خلاس. :: لە لایەن منەوە دوو تفی لە روو کە و بەس. ٣ـ تەنیا، فەقەت. :: بەس تۆ وەرە بۆ ماڵمان. **~ بوون:** کافی بوون، ئەندازە بوون. :: بەسە یا دیسان بۆت تێکەم؟ **~ کردن:** تەواو کردن، کۆتایی پێ هێنان. :: بەس کەن هێندە قسە مەکەن!

بەس[2] (نا.)[ئەر] بڕ: بەست1

بەساڵاچوو (ئان. ل)[بە + ساڵ + ئا + چوو][لە: بە ساڵ داچوون] بەتەمەن، تەمەندار، گەڕاوە، پیر.

بەسام (ئان. ل)[بە + سام] کەسێک، شتێک یا شوێنێک کە مرۆڤ لێی دەترسێ، سامدار. :: پیاوی بەسام. **~ بوون:** ترسان، سام لێکردن. :: تاریکە شەوێکی بە سامە.

بەست[1] (ر.)[لە: بەستن] لە رەگی چاوگی بەستن دەکەوێ، بە ناوەوە دەلکێ و ئەو مانایانە دەدا. ١ـ بەستراو. ⁂ بن بەست. ٢ـ بەستران و پێوە لکان بە شتێکەوە. ⁂ دەربەست، داربەست. ٣ـ ئازاد، نەبەستراو. ⁂ سەربەست. & بەس2. ٤ـ (نا.) بەندێک کە لە بەر ئاو هەڵیدەبەستن، ئاوبەند، بەند. ٥ـ (نا.) شوێنێکی پیرۆز یا ماڵی گەورە و پیاوچاکان کە لە بەر مەترسی خەڵک پەنای بۆ دەبەن و لەوێ دەمێننەوە. ⁂ هاتی وا سەیری نەهاتی کەن کە سەد تیپان سوار / پاسەوانی بوون، لە ناو بەستا پیادێ کردی مات (مەحوی ل ٣٢٩). ٦ـ (نا.) رادەیەک لە تریاک کە چوار یەکی مسقاڵێکە و تریاک کێش بە وافوریەوە دەنێ و دەیکێشێ.

بەست[2] (نا.) دەم چۆم، بەستێن، بەستۆڕە. ⁂ وەز ماسی بووم لە بەستان / کەس نەیگرتم بە رستان (فۆلکلۆر ل ٥١).

تێبینی: بەست، بەستێن و بەستۆڕە دەگەڵ ڤیستەرەک vistarak یا ڤیستەرگ vistarg ی پەهلەویی بە مانای نوێن، جێخەو، جل، رایەخ هاوڕیشەیە.

بەستران (چا. ل)[لە: بەستن] ١ـ بەستن بێ دیار بوونی فاعل. ⁂ دەستم بەسترابوو، کەس نەبوو بۆم بکاتەوە. ٢ـ داخران. ⁂ دوکانەکان بەسترا بوون، کەس بە شارەوە نەبوو. ٣ـ گیران، بەر گیران. ⁂ رێگاکان بەسترا بوون و کەس نەیدەتوانی هاتوچۆیە بکا.

بەسترانەوە (چا. ل)[لە: بەستران] ١ـ رێی دەرباز نەبوون، گیر خواردن لە شوێنێک. ٢ـ ئەسیر بوون بە دەست کەسێک یا مەسەلەیەکەوە. ⁂ بەو ماڵ و منداڵەیەوە وەها بەستراومەوە ناتوانم بچمە هیچ کوێ. ٣ـ بۆڕ خواردن، بەزین لە قسە و هەندێک کایە و یاری. ٤ـ بەستنەوە بێ دیار بوونی فاعل. ⁂ بزانە کەرەکە بەستراوەتەوە یا نا؟

بەستراو (نا. مف.)[لە: بەستران] هەر کەس یا هەر شتێک کە بەسترابێ. ⁂ چاوی بەستراو، دەستی بەستراو، رێگای بەستراو.

بەستریێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بەستر + پێرار] بڕ: بەسرپێرار

بەستریێرێ (نا. ل، ئاک. ل)[بەستر + پێرێ] بڕ: بەسرپێرێ

بەستن (چا. م)[هیک: بەندھ ـ ئێک:

بـەنـد ـ ئـەو: بـەنـد ـ هـەخ: بـەنـد ـ پـەھ: بەسـتــەن، ڤـەسـتـەن. فـار: بستن ـ لۆر: بەسـتێ ـ تات: دێبـەسـتـەن. ناو: بەستن، بەسـن ـ باش: وەسین ـ هەو: بـەسـتـەی ـ زا: بەستش] ١ـ قـایم کردن و گرێ دانی بـار یا شـــتـــێکی دیکه به ئـامــــرازی بەستنەوەی وەک پەت، گوریس، کەلەبچـە و ...:: بـارەکـــان ببـــەستن بـا بڕۆین. دەسـتی دزەکـەیان لە پشـتـەوە بەست. ٢ـ کیپ کردن، پێوە دان، داخستنی دەرگا و هەرچێکی ئاواڵە. :: کتێبەکەت ببەستە، دوکـانـی بەست. ٣ـ لێـهـاڵاندن، لەخـۆ بەستن. :: لەچکەکەت ببەستە، پشتێندی بەست. برینەکـەیان بە پەڕۆیەک بـەست. ٤ـ توند بوون و رەق بوونی ئاوەکی لە بەر سـەرمـا. :: ئەوسـاڵ هێند سـاردە چۆم بەسـتـوویەتی. ٥ـ سـەرمـا بـوون، لە بەر سـەرمـا رەق بـوونی شـتـێک کـە ئاوەکی نەبێ. :: هـێند ســـاردە ســـمـــێـــڵـم بەستوویەتی. ئەگەر گون ببیـەستێ پیاو لە سـەرمـایان دەمرێ. ٦ـ مـەیینی مـادەی قــاڵ کــراو یا هەوێن کــراو. ٧ـ گــرتن، بەرگــرتـن. :: ئاویان لە ســـەر خـــەڵک بەسـتـوە. رێگا بەسـتـوە. ٨ ـ بە نوشـتـە و جـــادوو بـەری زاوا گـــرتن بـۆ ئـەوەی نـەتوانێ بـووکـــێـنی کچ هـەڵگرێ. (لە کـــوردەواری ئەگـــەر کـــورێک دڵی بە کچێکەوە با و ئەم کچەش مێردی کردبا، پەنای دەبردە بەر نوشـتـەنووس و ئەویش بە قـــفـڵ یا نـاڵ وای دەکـــرد کـــە زاوا ببـــەســـتـــرێ و نەتوانـێ پەردەی کچ هەڵگرێ.)

بەستنەوە (چا. م)[لە: بەستن] ١ـ قایم کردنی و توند کردنی گیـاندار بە پەت و گـوریس لـە شـتـێک، بۆ ئەوەی نـەڕوا یا دوور نەکەوێتەوە یا لە بەر زیان گەیاندن. :: ئەو سـەگـانە ببـەسـتنەوە دەنا کـەس ناهێڵن. ئەسـپـەکەم بەسـتـەوە و بۆ خـۆی دەڵەوەڕێ. ٢ـ قـایم کردنی بار و بەسـتـە. ٣ـ سـەر لە نوێ بەستنی شتی کراوە. ٤ـ بەر گــرتن، بـەری ئازادی گــرتن. :: ئەو کـچـە بەسـتـە زمـانەیان بەسـتـۆتەوە و ناهێڵن بێتە دەرێ. ٥ـ بۆڕ دان، کەسێک بە قـســە و زیرەکی مـەحکووم کـردن. :: ژن بە قــســە پیـاو دەبەسـتـێـتـەوە. لە شـێـعـرشـێـعـرێن کـەس پێی ناوەستێ هەموو کەس دەبەستێتەوە. & بەسنەوە

بەسـتـۆڕە (نا.)[بڕ: بەست2] ١ـ ئەو بەشـە لە زەوی کە ئاوی چەم و رووبار بە ســـــەری دا دەڕوا و لـە ژێر ئـاوە. ٢ـ بەشێک لە زەوی کە دیارە پێشتر چەم یا رووباری بـە ســەر دا هـاتوە و ئێـســتــا

وشک بوە.

بەستوو (نا.) کووپەڵەی لە گڵ ساز کراوی رەنگ شین، بەستووکە.

تێبینی: عەرەب ئەم وشەیان وەرگرتوە و کردوویانەتە بستوق. هەروەها لە زمانی فارسی دا بەستو (بەستوو) هەر بەم مانایە هاتوە و لە زمانی پەشتووش دا بسپە (بەسپە) بە مانای قرۆشکە هاتوە.

بەستووکە (نا. ل)[بەستوو + کە] بڕ: بەستوو

بەستە (نا. مف.)[لە: بەستن] ١ـ هەر شتێکی پێچراوە و ئامادە. ፨ بەستەیەک کتێب، بەستە جگەرە. بەستەیەکم بە پۆست دا نارد. ٢ـ ئەندازەیەک لە گیا کە کەم و زۆری پەیوەندی بە گیایەکەوە هەیە (باقە، چەپک، دەسک). ፨ بەستەیەک گیا بێنە. ٣ـ بەستراو، پەیوەندی. ፨ هاتنی من بەستە بە باوکمە نازانم ئیزنم دەدا یا نا. ٤ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستراو دەدا. ፨ دڵبەستە، پابەستە، چاوبەستە. ٥ـ داخراو، بەستراو. ፨ بەستەزمان. ٦ـ گۆرانی ساکار کە هەواکەی مایەی فۆلکۆریان هەبێ. ٧ـ شتێکی پێچراوە و بەستەبەندی کراو کە دەدرێ بە کەسێک یا بە پۆست دا بەرێ دەکردرێ. **تێدا ~ بوون:** بە کەلک هاتن، بە قازانج بوون، فایدە هەبوون. ፨ ئەو کارەی تۆ چی تێدا بەستەیە.

بەستەبەندیی (حم.)[بەستە/١ + بەند + ئیی] کاری پێچانەوەی شمەک و شت لە نێو قوتوو و کاغەز و شتی لەم بابەتە. **~ کردن:** پێچانەوەی شمەک لە کاغەز و قوتوو و شتی لەم بابەتە.

بەستەزمان (ئان. ل)[بەستە + زمان] مرۆی فەقیرۆکە و دەستەوەستان و شیاوی دڵ پێ سووتان، بەسەزمان، بەسەزوان.

بەستەک (نا. ل)[بەستە + ئەک] پێخەف و جێگە و بانی لە جاجم یا شتێکی دیکەوە پێچراو، دەستەنوێن.

بەستەڵۆک (نا. ل)[بەست1 + ئە + ڵۆک] بڕ: بەستەڵەک

بەستەڵەک (نا. ل)[بەست1 + ئە + ڵەک] حاڵی زەوی و زار و وڵات لە سەرمایەکی زۆر دا کە بە تەواوی بەستوویەتی، بەستەڵۆک، سەهۆڵبەندان.

بەستەنی (نا. ل)[بەست1 + ئەنی] خواردەمەنییەکی ساردە لە شیر و شەکر دروست دەکردرێ. شیر و شەکر لە

دەفرێکی تایبەتی زۆر سارد دەکەن و ئەوەندەی دەسووڕێنن هەتا توند دەبێ. زوو لە کوردستان هەر یەک جۆرە بەستەنی هەبوو بەڵام ئێستاکە تام و رەنگ و جۆری زۆری لێ پەیدا بوە، دۆندرمە، حەلاوێ.

بەستێن (نا. ل)[بەست2 + ئێن] قەراغ و لێواری ئاوی زۆری وەک چەم، دەریا و دەریاچە.

بەسرپێرار (نا. ل، ئاک. ل)[بەسر + پێرار][باک: بترپێرار، بەترپێرار ـ ناو: بەترپێرار، بەسرپێرار، بەسترپێرار، پەسرپێرار، پەسترپێرار، پەسەر پێرارەکە ـ باش: پەسر پێرار ـ زا: بتەرپێرار] سێ ساڵ لەمەوبەر، سێ ساڵ بەر لە ئێستا.

تێبینی: وشەکانی بەسر (بتەر، بتر، بەستر، بەتر، پەسر، پەستر، پەسەر) بە گشتی لە دوو بەشی [بەس (پەس) + تر] پێک هاتوون. بەس یا پەس لە: پەسچە pasča ـ ی ئەوێستایی و پەسا pasā ـ ی هەخامەنشی و پەس pas ـ ی پەهلەویی بە مانای پاش و بەرەو دواوە کەوتوە. تر پاشگرە و بە گشتی دەبێتە دواوەتر یا پاشتر. بەسرپێرار یانی ساڵێک بەر لە پێرار و بەسر پێرێ یانی رۆژێک بەر لە پێرێ. هەروەتر لە زمانی کوردیی دا بۆ دیاری کردنی رۆژێک یا ساڵێک بەر لە بەسر ئەم وشەیە دووپاتە دەکرێتەوە وەک بەسربەسر پێرێ یا بەسربەسر پێرار.

هەروەها لە باری فۆنێتیکەوە لە هەندێک زاراوە و بن زاراوە دا پیتی پ (پەستر، ...) لەبەر قورسی بە هۆی جیرانەتی دوو پیتی بێدەنگ (تر، سر، ستر) بوە بە پیتی ب (بەسر، ...).

بەسرپێرێ (نا. ل، ئاک. ل)[بەسر + پێرێ][باک: بترپێر، بەترپێر ـ ناو: بەسرپێرێ، بەترپێرێ، بەسترپێرێ، پەسرپێرێ، پەسترپێرێ، پەسەرپێرەکە ـ باش: پەسر پێرەکە ـ هەو: پەرەوەری ـ زا: بتەرپەرەی] سێ رۆژ لەمەو بەر، رۆژی پێش پێرێ. (بڕ: تێبینی بەسر پێرار) **بەسرپێرێ شەوێ:** سێ شەو لەمەوبەر.

بەسفایە (گیا.)[ئەر] جۆرێک سەرەخسە کە زۆر بەرز نابێتەوە و لە شوێنی شێدار دەڕوێ بە فارسی بسپایە و بە عەرەبیش بسبایج ـ ی پێدەڵێن، بەلەک2.

تێبینی: ئەم وشەیە تەنیا مەردووخ نووسیویەتی.

بەسن (چا. م)[ئەر] بڕ: بەستن

بەسنەوە (چا. م)[ئەر] بڕ: بەستنەوە

بەسە (نا.)[ئەر] بڕ: بەستە

بەسەزمان (ئان. ل)[بەسە + زمان] بڕ: بەستەزمان

بەسەزوان (ئان. ل)[بەسە + زوان] [هەو] بڕ: بەستەزمان

بەسیرە (نا. ل)[بە (بەر) + سیرە (شیرە)][باک] بڕ: بەرسیلە

بەش[1] (نا.)[ئەو: برای - پاز: برێھ - پەھ: بەخش. باک: بەش - ناو: بەش - هەو: بەش] ١- کوت و پاژێک لە شتێکی دابەش کراو و لەت. ⁘ دوو بەشی کتێبەکەم خوێندۆتەوە. ٢- کوتێک لە شتی دابەش کراو بە سەر چەند کەسێک دا. ⁘ کێلۆیەک گۆشت لەم مەڕە بەشی تۆیە. ٣- شەریک بوونی چەند کەس لە شتێک دا وەها کە هەر کەس هەندێکی وە بەر کەوێ. ٤- چارە، نەسیب. ⁘ بەشی کەرێ یان ئاو کێشانە یان دار کێشان (امثال و حکم ل ٧٥). ٥- میرات. ٦- (ئان.) سەر کرانەوەی برین. ⁘ برینەکەم دەمی بەش کردۆتەوە. ~ **بران:** بێبەش و بێ نەسیب بوونی کەسێک لە شتێک کە دەبا بەشی پێبڕابا، بەش خوران، بەش پێنەبڕان. ~ **بە دنیاوە نەمان:** (کن.) بێبەش بوون لە ژیان، مردن. ~ **پێبڕان:** ١- وەبەر کەوتنی شتێکی دابەش کراو. ٢- میرات وەبەر کەوتن. ~ **تێکەوتن:** بە سەر دا کەوتن و بەشدار بوون لە خواردن و شتێکی دابەش کراو، بە نەسیب بوون. ⁘ ئەمنیش بەشم دەو پلاوخۆرشتەی کەوت. ~ **چوونەوە سەر ~ان:** (تووک) تووک لە کەسێکە بە مانای ئەوە کە ئەو کەسە میراتی پێبگا بەڵام خۆی دەستبەجێ بمرێ و کەس و کەسانی دیکە میراتەکەی دابەش بکەن. ⁘ لە خودام تەڵەب و تەمەننایە خێر و خۆشی لە خۆت نەبینی و بەشت بچێتەوە سەر بەشان. ~ **خواردن:** ١- خواردنی خۆراک و خواردەمەنی بەشی کەسێک لە لایەن کەسێکی دیکەوە کە وەلا نراوە. ٢- دەست بە سەر داگرتنی حەق، ماف، ماڵ و زەوی و زاری کەسێکی دیکە. ~ **خوران:** حەق و ماف و میرات کە کەسێک دەستی بە سەر داگرێ و بەش بەشدار نەدا. ~ **کردن:** ١- دابەش کردن لە

نێوان چەند کەس دا. ٢ـ ئەندازە بوون. ⁂ کیلۆیەک گۆشت کوا بەشی دە کەسان دەکا؟ پووڵی مانگانەم بەشی بیست ڕۆژ دەکا. ~ **مان:** تەواو نەبوونی بەش و پاژی دابەش کراو. ⁂ چێشت هەر بەشی من ماوە. ‖ **بەشی خودا:** هەرچی کە لە لایەن خوداوە وەک شانس و بەخت و چارەنووس و ڕزق دەدرێ بە مرۆڤ.

تێبینی: بەش و بەخت و بارە و کۆمەڵێک وشەی دیکە لە زمانی کوردیی دا لە چاوگی بەگ bag ی ئەوێستایی بە مانای دیاری کردن، قەبووڵ کردن کەوتوون.

بەش[2] (ئان.)[باک: بەش ـ ناو: بەش، قەش، قەشان ـ زا: بەش] ١ـ گا و مانگا یا کەڵ و گامێشی نێوچاوان سپی. ٢ـ بزنی نێوچاوان سپی. & مارۆ

بەش[3] (ئان.)[زا] بڕ: بژ1

بەشبڕاو (نا. مفـ.)[لە: بەش بڕان] کەسێک کە بەش و مافی خۆی نادرێتێ و بێبەش دەکردرێ.

بەشبەر (نا. فا)[بەش1 + بەر7] کەسێک کە بەشێک لە میراتی پێدەبڕدرێ، میراتبەر.

بەش بەش (ئان. ل)[بەش1 + بەش1] هەر شتێک یا شوێنێکی لەت و کوت کراو. ~ **بوون:** لەت و کوت بوون. ~ **کردن:** لەت و کوت کردن.

بەشخوراو (نا. مفـ.)[لە: بەش خوران] کەسێکی ماف و حەقیان خواردبێ. ⁂ کورد گەلێکی بەشخوراوە.

بەشخوراویی (حم.)[بەشخوارو + ئیی] بەش لێخوران، بێبەش بوون.

بەشدار[1] (ئان. فا)[بەش1 + دار2] ١ـ کەسێک کە بەشی لە شتێک دا هەیە، هاوبەش، شەریک. ٢ـ ئەندامێک لە نێو کۆمەڵە خەڵکێک دا. ~ **بوون:** ١ـ هاوبەش بوون، شەرێک بوون، بەش پێوە هەبوون. ٢ـ هاوبەش بوون لە نێو کۆڕ و کۆمەڵەیەک دا.

بەشدار[2] (گیانـ.)[بەش + دار2] سەگ، سەگی نێومالّ، چوارپێ.

تێبینی: بەش لەم وشەیە دا لە ڤیش viš یا ڤیس vis ـ ی ئەوێستایی بە مانای ماڵ کەوتوە. لە ئەوێستا دا ڤیش هەئورڤە viš haurva بە مانای سەگی ماڵ یا بەشدار هاتوە کە لە دوو بەشی viš بە مانای ماڵ و haurva لە چاوگی هەر har بە مانای ئاگا لێبوون

کەوتوە و بە گشتی یانی سەگێک کە ئاگای لە ماڵە.

بەشداریی (حم.)[بەشدار1 + ئیی] هاوبەشیی. **~ کردن:** چوونە نێو کۆمەڵ و کۆڕێک بۆ هەر بەرنامەیەک. ⁂ لە بەرنامەی نەورۆزی ئیمساڵ منیش بەشداریم کرد.

بەشقا (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشقم (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکا (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکم (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکوو (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکە (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکەم (ئاک.)[؟] لەوانەیە، دوور نیە، وێدەچێ، ڕەنگە. بەشقم، بەشکم، بەشکوو، بەشکە، بەشکێکم، بەشکێکوو، بەشکی، بەشقا، بەشکا، دەشقەم، دەشقەمێ.

بەشکی (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بەشکێکم (ئاک) بڕ: بەشکەم

بەشکێکوو (ئاک.) بڕ: بەشکەم

بە شوار (ئان. فا)[بە + شوار (شۆردن)] سابوون، شامپۆ یا شتێکی لەم بابەتە کە بۆ شۆردن باش کەف بکا، بەشورار. **~ بوون:** باش کەف کردنی سابوون بۆ شۆردن.

بە شورار (ئان. فا)[بە + شورار (شۆردن)][موک] بڕ: بەشوار

بە شوو (ئان. ل)[بە + شوو] ژنی بە مێرد، ژنی خاوەن شوو.

بەشەر (نا.)[عەر: بشر] خەڵک، مەردم، مرۆڤ، ئینسان. **~ بوون:** چەشنی مرۆڤ جووڵانەوە، ئەوجۆرەی کە بەشەر دەبێ بژی. **~ کردن:** (کن.) تەمبێ کردن، ئاقڵ کردن، هێنانەوە سەر ڕێی مرۆڤ. ⁂ بە دوو زللان کردمە بەشەر.

بە شەرت (ئان. ل)[بە + شەرت] بە پێی قەرار و بەڵێنی، بە مەرج. ⁂ ئەو کەوشەت بە شەرتی دووساڵان دەدەمێ شتێکی لێهات بۆم بێنەوە. || **بە شەرتی چەقۆ:** ١ـ ڕستەی شووتی فرۆشانە کە شووتی دەبڕن و ئەگەر سوور نەبوو دەتوانی نەیکڕی. ٢ـ (مجـ.) زەمانەتی هەر شتێک، بە زەمانەت.

بەشەردۆست (ئان. ل) [بەشەر + دۆست] کەسێک کە تەواوی بەشەری بە هەموو ڕەنگ و ڕەگەزەوە خۆش دەوێ،

ئینساندۆست، مرۆڤدۆست.

بەشەردۆستیی (حم.)[بەشەر دۆست + ئیی] خۆش ویستنی هەموو مرۆڤ، ئینساندۆستیی، مرۆڤدۆستیی.

بەشەرم (ئان. ل)[بە + شەرم] کەسێک کە شەرمی هەیە، شەرمن، شەرمێون، شەرمین. // بێشەرم. **~ بوون:** خاوەن شەرم بوون، شەرمێەن بوون.

بەشەڕەف (ئان. ل)[بە + شەڕەف] کەسی خاوەن شەڕەف و غیرەت، بە ناموس. // بێشەڕەف. **~ بوون:** خاوەن غیرەت و شەڕەف بوون، بەناموس بوون.

بەشیر (ئان. ل)[بە + شیر] ئاژەڵێک کە شیر زۆر دەدا. ٢ـ ژنێک کە شیری زۆرە.

بەشیلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: کاڵەک

بەشین (چا. م)[بڕ: بەخشین] دابەشین، بەش کردن.

بەشینەوە (چا. م)[لە: بەشین] دابەش کردنی شتێک بە سەر کۆمەڵ و خەڵکێک دا بە خۆڕایی، دابەش کردن، بەخشینەوە، وەبەشین. ⁘ ماڵە کاک حەمەدی گۆشتی قوربانی دەبەشنەوە.

بە عالەمی ئاشکرا (ئاک. ل)[بە + عالەم + ئی + ئاشکرا] ئەنجامی کار و کردەوەیەک بەبێ پەردە و لە بەر چاوی خەڵک، بێ نهێنی و شاراوەیی، بە ئاشکرا. ⁘ بە عالەمی ئاشکرا ماڵەی لێ داگیر کردم. بە عالەمی ئاشکرا درۆیان دەکەی!

بەعز (نا.)[عەر: بعض] بەشێک لە شتێک، هێند، هەند. ⁘ شەهیدی غەمزەیە بەعزێ (مەحوی). بەعزە شتێکمان نەماوە.

بەعومر (ئان. ل)[بە + عومر] بە تەمەن، بەساڵاچوو، پیر، بەعەمر. **~ بوون:** پیر بوون، بەتەمەن بوون.

بەعەمر (ئان. ل)[بە + عەمر] بڕ: بەعومر

بەعی (نا.)[عەر: بیع] هەندێک پارە کە لە کاتی سەودا دەدرێ بە خاوەن ماڵ هەتا کاڵا ڕاگرێ یا بیداتێ و لە دوایی پارەی تەواو وەرگرێ، پێشەکی.

بەعینوان (ئان. ل)[بە + عینوان] ئافرەت و کیژی بەناز و مەکرزان، زانا لە ناز و دڵداریی. ⁘ باسکم وەبن سەری دە، کەڵەگەتەی بە عینوان/ ئێواران لاجان خۆشە، سبحەینان بەری مێرگان

(کــانــی مــــرادان ل ١٤٤). ~ **بوون:** نازدار و بە مەکر بوون.

بە غـــەرەز (ئان. ل)[بە + غــەرەز] کەسێک کە غەرەزی هەیە، کەسێک کە نیازی زەرەر لێدانی هەیە. // بێغەرەز. ~ **بوون:** غـــــەرەز دە دڵ دابوون بۆ زەرەر لێدان.

بە غیرەت (ئان. ل)[بە + غیرەت] ١ـ کەسی نەترس و ئازا، بوێر. ٢ـ کەسێک کە نامووسی پێ گرینگە، بە نامووس. ~ **بوون:** ١ـ ئازا بوون، نەترسان. ٢ـ بە نامووس بوون.

بەغیل (ئان.)[عەر: بخل] کەسێک کە خۆشی و بەختەوەری خەڵکی لە لا گرانە، حەسوود. ٢ـ چاوچنووک، رژد، لەچەر. ~ **بوون:** ١ـ ئێـــــرەیی هەبوون، حەسوود بوون. ٢ـ لەچەر بوون.

بەغیلایەتی (حم.)[بەغیل + ئایەتی] کردەوەی کەسی حەسوود و بەغیل، حەسوودیی، ئێرەیی، بەغیلیی. ~ **پێبردن:** حەسوودی پێکردن، نارەحەتی کەسی بەغیل بە خۆشی یا سەرکەتنی کەسێک، بەغیلی پێبردن، بەغیلی پێکردن، بەغیلایەتی پێکردن، ئێرەیی پێکردن. ❊ حاجی سەرەڕای ئەو هەموو ماڵ و مڵکە بەغیلایەتی بەو کەچە دوکـــــانەم دەبا. ~ **پێکردن:** بڕ: بەغیلایەتی پێبردن.

بەغیلیی (حم.)[بەغیل + ئیی] بڕ: بەغیلایەتی. ~ **پێبردن:** بڕ: بەغیلایەتی پێبردن. ~ **پێکردن:** بڕ: بەغیلایەتی پێبردن.

بەفاڵ (ئان. ل)[بە +فاڵ (عەر: فحل)] حاڵی ماکەر یا ماینێک کە مەیلی جووت بوونیان دەگەڵ نێرەکەیان هەبێ، بەتەڵەب.

بەفر (نا.)[هیک: ڤەپرە ـ ئەو: ڤەفرە ـ پار: وفر ـ سوغ: وفر ـ خوار: وفرک، وفیرک ـ پەه: ڤەفر. تات: فەرفە ـ فار: برف. باک: بەرف ـ ناو: بەفـــر، بەور ـ باش: وەفر، بەفر ـ هەو: وەرو، وەروی ـ زا: ڤۆرە، ڤەورە] ١ـ کلوویەکی سپی شەشپەڕ کە زستانان لە هەورەکانەوە دێتە خوارێ. (زستانان چوونکە پلەی گەرما لە ژێر سفرە و ئاو لەم پلە دا دەیبەستێ هەڵمی ئاو کە دێتەوە خوار لەم وەرزە دا دەبێتە شەشپەڕی سپی و جوانی بەفر). ٢ـ پارچە بەفرێک کە زستانان لە چاڵەبەفر دا رایدەگرن و بە هاوین دەیفـــرۆشنەوە. ٣ـ ســـەهۆڵی

دەسکرد. ~ **بارین:** هاتنە خواری بەفر لە ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی. ~ **توانەوە:** دەست بە ئاو کردنی بەفر لە بەر تین و گەرما، بەفر چوونەوە. ~ **چوونەوە:** بڕ: بەفر توانەوە. ~ **خستن:** کەوتنی بەفر لە سەر زەوی. ⁘ بەفرێکی قورسی خستوە. ~ **دادان:** دەست بە بارین کردنی بەفر، بەفر داکردن. ~ **داکردن:** بڕ: بەفر دادان. ~ **ماڵین:** فڕێ دانی بەفر بە پاڕوو و وەروەرە لە سەربانەوە. ‖ **بەفری پیرێژن:** بەفرێکە کە لە کاتی سەرمای پیرێژن دا دەبارێ. **بەفری یەکشەوە:** نوا بەفرێک کە شەوێک بە سەر بارینی دا تێپەڕیبێ و چڵکن نەبووبێ. ٢ـ (کنـ.) زۆر سپی و جوان و بێگەرد. ⁘ روخساری وەکوو بەفری یەکشەوە پاک و روون بوو. (دمدم ل ٢٤٩).

بەفرانبار (نا. ل)[بەفر+ ئان + بار] یەکەم مانگی زستان و دەیەم مانگی ساڵی هەتاوی.

بەفراو (نا. ل)[بەفر + ئاو] ١ـ ئاوێک کە سەرەبەهار لە توانەوەی بەفر پەیدا دەبێ و لە شاخان دێتە خوار، وەفراو، شەتاو. ٢ـ ساز کردنی ئاو بە بەفری چاڵ. ٣ـ سەهۆڵاو.

بەفر بەسەر (ئان. ل)[بەفر + بە + سەر] بەفرێک کە لە بەر سەرمای زۆر بەستوویەتی مرۆڤ کە بە سەری دا دەڕوا پێی ناچێتە خوار، بەفرەسەر.

بەفرخۆرکە (نا. ل)[بەفر + خۆرکە] بەفرێکی وردە کە لە ئاخر و ئۆخری رەشەمە لە هەورێکی ئەستوور دەبارێ و دوای ئەوە بەفر وردەوردە دەتوێنەوە.

تێبینی: خۆرکە هەم دەتوانێ لە [خۆر (خواردن) + کە] کەوتبی و هەمیش بە مانای خۆرکە بێ. ماناکەی بە گشتی بەفرخۆرە.

بەفرفرۆش (ئان. فا)[بەفر + فرۆش] کەسێک کە زوو هاوینان بەفری لە چاڵ دەردەهێنا و بە خەڵکی دەفرۆشت.

بەفرفرۆشیی (حم.)[بەفرفرۆش + ئیی] کار و ئیشی کەسی بەفرفرۆش. ⁘ لەوتی یەخچاڵ پەیدا بوە بەفرفرۆشیی باوی نەماوە.

بەفرماڵ (نا. ل)[بەفر + ماڵ/٣] ئامرازێکی چێویی گەورەتر لە بێڵ کە بەفری سەربانی پێ دەماڵن، بانماڵ، بەفرماڵک، وەروەرە، بەورانماڵ.

بەفرماڵک (نا. ل)[بەفرماڵ + ک] بڕ: بەفرماڵ

بەفــر و دۆشــاو (نا. ل)[بەفــر + و + دۆشـاو] بـەفری داناردانار کـە بارانی بە ســـەر داباریبێ و بەهاران لە هـەندێک شوێنی چیا دەمێنێتەوە کە دەگەڵ دۆشاو تێکەڵ دەکردرێ و دەخورێ.

بەفــرەچاڵ (نا. ل)[بـەفر + چاڵ] بڕ: چاڵەبەفر

بەفــرەژیلکە (نا. ل)[بەفــر + ئە + ژیلکە] بەفرێکی داناردانارى ورد و پووک و ســووکــە کــە وەک کلووبەفــری دیکە ئاودار نیـە، کـەرەسیـسـە، بـەفرەڵووکـە، بنگرە.

بەفرەسەر (ئان. ل)[بەفر + ئە + سەر] بڕ: بەفر بەسەر

بەفــرەڵووکــە (نا. ل)[بـەفــر + ئە + ڵووکە] بڕ: بەفرەژیلکە.

بەفرین (ئان. ل)[پەھ: ڤەفرێن][بەفر + ین] ١ـ وەک بـەفــر، لە رەنگی بـەفــر. ٢ـ بەفراوی، بە بەفر داپۆشراو. ⁙ لووتکەی بەفرین. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بەفش (نا.)[باک] بڕ: بەوش

بەفیز (ئان. ل)[بە + فیز] کەسێک کە خــۆی پێ زۆرە و پـۆز لە ســـەر خــەڵک لێـــــدەدا، بـەدەعێ، بـەپـۆز. **~ بوون:** بەدەعی بوون، پۆز لێدان، بەپۆز بوون.

بەڤش (نـا.)[بـاک] ١ـ بـڕ: بـەوش. ٢ـ (ئا.) جمگەی دەست و پێ.

بەق[1] (نا.)[باک] بڕ: بۆق1

بەق[2] (نا.)[؟] ١ـ [هـەو] کـەوی نێـر، نێرەکەو. ٢ـ [ئەر] نێرەکەوێک کە راوچی لە رکـە دا بۆ راوی سـیـاسـووتـی دەبەن هەتا بخــوێنێ و نێــرەکـــەوی دیکە بە دەنگیەوە بێن و لە داو کەون، پاداو.

بەقــا (نا.)[عـەر: بقـاء (مـانەوە)] ١ـ مـانەوە. ٢ـ بـاوەڕ، بڕوا. ٣ـ وەفـا. **~ پـێـکـردن:** بـاوەڕ پـێـکـردن. ⁙ هـەزار سـوێنـدیشم بۆ بـخـوی بەقـات پێناکـەم. **~ پێهەبوون:** باوەڕ پێ هەبوون، دڵنیا بوون. **~ کردن:** باوەر کردن. ⁙ بەقا نـاکـــەم ئەو قـــســـەیە راست بـێ. **~ هەبوون:** وەفـا هـەبوون. ⁙ ئەو دونیـــایە بەقای بۆ کەس نیە.

بەقاڵ (نا.)[عەر: بقـال] دوکانـدارێکی کە شـتـی پێویسـتـی خـواردن وەک پەنیـر، رۆن، قەند و چا، ... دەفرۆشێ، بەققاڵ.

بەقاڵیی (حم.)[بەقـاڵ + ئیی] ١ـ کـار و پیـــشـــەی کـــەسی بـەقـــاڵ. ٢ـ (نـا.) دوکـــانێک کـــە کـــەرەســـەی ناوبـراوی سـەرەوەی تێدا بفرۆشرێ.

بەقبەقوو (نا. د)[بەق + بەق + ئوو] دەنگی کۆتر، گمەگم.

بەققاڵ (نا.) بڕ: بەقاڵ

بەقە (نا.)[زا] بڕ: بۆق1

بەقەد (ئاک. ل)[بە + قەد] بەقەرا، بە ئەندازە، بەقەدەر، بەقەی :: بە قەد ئەو دنیایە خۆشم دەوێی.

بەقەدەر (ئاک. ل)[بە + قەدەر] بڕ: بەقەد

بەقەرا (ئاک. ل)[بە + قەرا] بڕ: بەقەد

بەقەم (نا.)[؟] ١ـ (گیا.) دارێکی خۆڕسکە، هەتا دوازدە گەز بەرز دەبێتەوە، گوڵەکەی سپی مەیلەو زەردە، مادەیەکی رەنگینی تێدایە بە ناوی هێماتین کە رەنگی شین، مۆر، بۆر، رەش و سووری لێدەردەخەن و بۆ رەنگ کردنی پارچەی ئاوریشم و خووری کەلکی لێوەردەگرن، Haematoxylon campechianum ناوی لاتینی ئەم دارەیە. ٢ـ رەنگی وەرگیراو لە داری بەقەم. ٣ـ رەنگێک کە کاڵ بێتەوە. ⁂ من مەتاعم جاوە، چاوم باخەبەر بێ موشتەری / تا غەزەل سەودا نەکا لای تاجری چیتی بەقەم (نالی ل ٣١٠).

بەقەو (ئان. ل)[بە + قەو] بە دەنگی بەرز.

بەقەوەت (ئان. ل)[بە + قەوەت] بڕ: بەهێز

بەقەی (ئاک. ل)[بە + قەی (قەد)] بڕ: بەقەد

بەقین (ئان. ل)[بە + قین] قین ئەستوور.

بەکار (ئان. ل)[بە + کار] ١ـ مرۆی بەهێز و کارەکەر. ٢ـ مەکینەی کە باش و زۆر کار دەکا. & کارا، کاری.

بە کاوە خۆ (ئاک. ل)[بە + کاو1 + ئە + خۆ] ١ ـ بەشێنەیی، بەئارامی، ئارام ئارام. ٢ـ (ئان. ل) کەسێک کە لە کار کردن دا پەلەی نەکا. ~ **بوون:** ١ـ پەلە نەکردن لە کار و مەسەلەیەک. ٢ـ ئارام و لە سەرەخۆ بوون.

تێبینی: کاو بە مانای مراد و ئاواتە (بڕ: کاو1) و مانای گشتی دەبێتە بە کەیف و مرادی خۆ، بە دڵی خۆ.

بەکرە (نا.)[عەر: بکرة] ١ـ ئامرازێکی ئوستوانەیی نێوقەد باریکە لە چێو یا پلاستیک کە کارخانە سازی دەکا و دەزوو و بەنی دروومانی لە سەر

هەڵدەکەن. ٢ـ ئامرازێکی خڕە لە ئاسن کە دەورادەوری بەتاڵ کراوە و لە بەرزایی قـــایمی دەکـــەن و باری قـــورسی پێـهـەڵدەکێشن. & غەڕغەڕە، قڕقڕە، مەکارە.

بەکرێ گیراو (نا. مفـ.)[بە + کرێ + گیراو (گیران)] ١ـ هەر کەسێک کە بە پارە لای کەسێک یا کەسانێک کار بکا. ٢ـ کەسێک یا کەسانێک کە نۆکەری کەسێکی هێزدار و دەستەڵاتدار بکەن یا بۆ بەرژەوەندی ئەو هەوڵ بدەن و سیاستی ئەوان رەچاو بکەن. (بۆ ئەم مەبەستە زۆرتر لە باری سیاسەوە دەکوترێ)، خۆفرۆش.

بەکرێ گیراویی (حم.)[بەکرێ گیراو + ئیی] ١ـ ئاکامی بە پارە لای کەسێک کار کردن. ٢ـ نۆکەرایەتیی بۆ بەرژەوەندی کەسێک، خۆفرۆشیی.

بەکەڵ (ئان. ل)[بە + کەڵ] مانگایەک کە مەیلی جووت بوونی دەگەڵ گا هەبێ.

بەکەیف (ئان. ل)[بە + کەیف] شاد، دڵخۆش، کەیفساز. ~ **بوون:** دڵخۆش بوون، لە سەر کەیف بوون، کەیفساز بوون.

بەگ (نا.)[تور: beg] ١ـ نازناوی خان و ئەرباب و سەرۆک عەشیرەت کە بە دوای ناویان دا دێ. ⁘ عەلی بەگ، تاهیر بەگی جاف. ٢ـ نازناوێکە بە نیشانەی رێز گرتن بە دوای ناوی ئاساییەوە دەلکێ.

بەگا (ئان. ل)[بە + گا] حاڵی زەییەیەکی دێراو کە ئامادەی چاندنی رەپستەیە.

بەگایەتیی (حم.)[بەگ + ئایەتیی] حاڵەت و چلۆنایەتی بەگ، بەگ بوون، بەگێتی.

بەگزادە (ئان. مفـ.)[بەگ + زادە] هەموو ئەو کەسانەی لە بنەماڵەی بەگن.

بەگلەر (نا. ئان.)[تور: begler] ١ـ میر، خان. ٢ـ گەورەی شار یا تایفە.

بەگم (نا.)[تور: begüm] نازناوی ژنە ئەرباب و خان.

بەگوڕ (ئان. ل)[بە + گوڕ] ١ـ حاڵی کەسێکی بە هێز و بە تاقەت. ٢ـ (ئاک. ل) بە تەوژم و بە تین. ⁘ بەگوڕ خۆی بە غەنیم دادا و لە عەرزی راکێشا. ~ **بوون:** بەهێز و بەتاقەت بوون. ⁘ عەلی پیاوێکی بەگوڕ و بەهێزە.

بەگون (ئان. ل)[بە + گون] ١ـ گا و

نێری نەخەسێنراو. ٢ـ (کنـ.) مرۆی بە جەرگ و بە غیرەت، گوندار. ~ **بوون:** (کنـ.) بەجەرگ و بەغیرەت بوون، گوندار بوون.

بەگـێـتی (حم.)[بەگ + ئێـتی] برِ: بەگایەتی

بەل 1 (ئان.)[باک: بەل ـ ناو: بەل ـ باش: بەل ـ زا: بەل، بەڵ] ١ـ قوت، قیت، دەرپەڕیو، راست وەستاو. ٢ـ هەڵواسراو، شۆڕ. ٣ـ بزنی گوێ لوول. ٤ـ [باک ـ زا] گوێ قوت. ٥ـ [باک] ئەندامی بڕاو و کورت، پەل.

تێبینی: بە چاو لێکردن لە هەندێک وشەی وەک بەلک، بەلۆکە، بەلە، بەلەک، بەلەزمانە، ... بەل بە کوتە گۆشتێکی زێدە خۆ دەنوێنێ و دوور نیە دەگەڵ بەڵ لە بەلاڵووک هەر یەک بن، ئەودەم دەبێتە ئاڵووی شۆڕ و هەڵواسراو. شک نیە ئەم وشەیە بێ ریشە نیە. من پێمولیە ئەم وشە دەگەل پەل و پەلک و بەرگ خزمایەتییەکی نزیکیان هەیە و بۆی هەیە لە یەک سەرچاوە گوورابن.

بەل 2 (ئان.)[؟] رەنگێکە لە رەنگەکانی بزن و حەیوان. ⁘ بەلەمس، بەلەبۆز، بەلەبەش، بەلەکوور، بەلەسوورمس.

بەلازی (گیا.)[؟][زا] برِ: چەوەندەر

بەلاش (نا.)[عەر: بلاشیء] ١ـ خۆرِایی، مفت، بێپارە. ٢ـ بێهۆ، بێسەبەب. ٣ـ (مجـ.) زۆر هەرزان. ⁘ ئەو کراسەی بایی سی تمەنە، بەراستی بەلاشە. ~ **بوون:** ١ـ مفت بوون، بەخۆرِایی بوون. ٢ـ هەرزان بوون. ~ **کردن:** ١ـ مفت کردن، خۆرِایی کردن، بەخۆرِایی دان. ٢ـ زۆر هەرزان دان، هەرزان کردن.

تێبینی: زەبیحی لە ئاست ئەم وشەیە دا دەڵێ کە بە نارەوا ئەم وشەیە بە عەرەبی دەزانن و لە بۆچوونێکی هەندێک درێژ دا دەیەوێ بیسەلمێنێ کە وشەیەکی کوردییە (برِ: قامووس ب ٢ ل ٢٠٨). ئەم وشەیە لە عەرەبییەوە بە شێوەی beleş چۆتە نێو زمانی تورکییەوە و لە رێگای تورکەکانی عوسمانییشەوە هاتۆتە نێو هەندێک لە زاراوە و بن زاراوەکانی زمانی کوردیی.

بەلاف (ئان.)[باک] برِ: بلاو

بەلالک (نا. ل)[بەل1 + ئالک (ئاڵوو)][زا] ترێی دەنک ورد.

بەلالووک (گیا.)[باک] برِ: بەلاڵووک

بەلک (نا. ل)[بەل1 + ک] نەرمایی

بەشی هەرە خوارەوەی گوێ کە شۆڕ بۆتەوە؛ ژنان کونی دەکەن و گوارەی تێدەکەن.

بەللۆرە (نا.)[سۆر] بڕ: بالۆرە

بەلندیر (گیانـ.)[باک] بڕ: بەردیل

بەلنگاز (ئان.)[زا] بڕ: بەلەنگاز

بەلوەشین (نا.)[؟][باک] ١ـ گول. ٢ـ گولی.

بەلۆعە (نا.) بڕ: بالووعە. ⁂ حەوزێکی تێدایە بەلۆعەیەکی تێگیراوە بە ئەندازەی چوارمیتر. ئەو ئاوەی بڵێند دەبێ لە سەر ئەو بەردە مەڕمەڕە پەخش و پەرێشان دەبێ (بەیتی سەعید ومیر سێوەدین ـ سروە ژ ٧٣ ل ١٩).

بەلۆکە (ئا.)[بەل1 + ئۆکە] پارچە گوشتێکی زێدەی چووکە لە سەر زارکی شەرمی ژن، میتک، میتکە، قیتکە، نێوەر، نێوەرووکە، بەلە، بەلۆکە، بەلووکە، بەلوو.

بەلوو[1] (نا.)[باش ـ هەو] بڕ: بەڕوو

بەلوو[2] (نا. ل)[بەل1 + ئوو] بڕ: بەلۆکە

بەلووکە (ئا.)[بەل1 + ئووکە][هەو] بڕ: بەلۆکە

بەلە[1] (نا. ل)[بەل1 + ئە] بڕ: میتکە

بەلە[2] (نا.)[باک] بڕ: باڵە

بەلەباریک (ئان. ل)[بەل1 + ئە + باریک] مرۆڤی درێژ و باریک و رەقەڵە، بەلەباریکە.

بەلەباریکە (ئان. ل)[بەل1 + ئە + باریک + ئە] بڕ: بەلەباریک

بەلەباقە (نا. ل)[بەل1 + ئە + باقە] نەخۆشییەکە تووشی بزن دەبێ، لە بارەی دەخا و دەیکووژێ.

بەلەبەل (نا. ل)[بەل1 + ئە + بەل1] لەرە، لەرەی زۆر و پەیتاپەیتا. ~ **کردن:** لەرینەوە، لەرزانەوە.

بەلەپا (ئان. ل)[بەل + ئە + پا][هەو ـ ئەر] بڕ: بەلەپێ.

بەلەپێ (ئان. ل)[بەل + ئە + پێ] کەسێک کە لە رۆیشتن و رۆیین دا خێرایە، قۆچاغ، بەلەپا، بەپێ.

بەلەتووشقە (نا. ل)[بەل؟ + ئە + تووشقە؟][هەو] بڕ: بەلەفیرە

بەلەچەک (نا.)[؟] ١ـ کوولەکە و تەرەکاری ویشک کراو بۆ زستان، تاسمە. ٢ـ چێشتێک کە بە تاسمە و نیسک و کشمیش ساز کرابێ.

بەلەدی (ئان. ل)[بەلەد (عەر: بلد = شار) + ئی] کەسێک کە لە شارەداری (بەلەدیە) کار دەکا و ئیشی گەسک لێدانی کوچە و شەقامەکانی شار و راگوێزتنەوەی زیڵ و زاڵە.

بەلەدیە (نا.)[عەر: بلدیە] بڕ: شارەداری

بە لەز (ئاک. ل)[بە + لەز] بڕ: بە پەلە

بەلەزمانە (نا. ل)[بەل1 + ئە + زمانە] کوتە گۆشتێکی چووکەیە، لە بنەبانی مەڵاشوو داچۆڕاوەتە خوار، بەلەزوانە.

بەلەزوانە (نا. ل)[بەل1 + ئە + زوانە] [هەو ـ ئەر] بڕ: بەلەزمانە

بەلەسان (گیا.)[عەر: بیلسان لە یون: balsamon] دەوەنێکە کە گوڵەکانی سپیە و لە تەواوەتی ئەم دەوەنە بە داڕووشان جیوە دێتە دەر کە لە جیوە و بەرەکەی وەک دەرمان کەلک وەردەگرن. Amyris opobalsamum ناوی لاتینی ئەم دەوەنەیە، بەیلەسان. ‖ **بەلەسانی رەش:** دارێکی خۆڕسکە، گوڵەکانی سپی و بۆنخۆشن، نێوی ساقەتەکەی نەرمە، بۆ هەندێک کاروباری ئازمایشگایی و پزشکی بەکاری دێنن، Sambucus nigra ناوی لاتینی ئەم دارەیە. (عەر: خمان)

بەلەسوورمس (ئان. ل)[بەل2 + ئە + سوور + مس] رەنگێکە بۆ بزن و گیسک.

بەلەسە (ئان.)[؟] گیانداری یاخی.
~ **بوون:** یاخی بوون.

بەلەشوانە (گیا.)[ئەر] بڕ: بەناشوانە

بەلەفیرە (نا. ل)[بەل؟ + ئە + فیڕ (فیڕاندن) + ئە] ١ـ نەخۆشییەکە وەک زگ چوونێکی زۆر توند، تووشی هەموو ماڵاتێک دەبێ، بەلەتووشقە. ٢ـ (مجـ.) زگ چوونی زۆر توندی مرۆڤ، تەقەفیرە. & بەلەفیڕێ.

بەلەفیڕێ (نا. ل)[بەل؟ + ئە + فیڕ (فیڕاندن) + ئێ] بڕ: بەلەفیرە

بەلەک[1] (ئا.)[باک: بەلەک ـ ناو: بەلەک] ماسوولکەی پشت لوولاک، لە رەفیسکەوە هەتا پێچکەی پێ، پووز، چیپ، چاق، لەتەر.

بەلەک[2] (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی خۆڕسکە، هەتا گەزێک هەڵدەستێ، رەگ و ریشەی زۆرە، گوڵەکانی هێشووی و شینن. لە کوردەواری دا لە رەگەکەی بۆ رەوانی و کار کردنی زگ و برینی گەدە

کـەلکی لێـوەردەگـرن. Glycyrrhia glabra نـاوی لاتینـی ئەم گــیـــایەیـە، شـیرین بەلـەک، مـێکووک، مـێکووکـە. ٢ـ گیایەکە گەڵای وەکوو گەڵای هەنارە، باڵا پیاوێ کەمتر بەرز ئەبێت، شیرەدارە بۆ پەردووی خــانوو لەگـەڵ زەل و پووش دا، بۆ ســەری چاڵەگـەنم، بۆ داپۆشـینـی بە کــار دێنرێ، ریشـــەکــەشی لە دروست کردنی کۆکاکۆلا و پێپسی کۆلا دا بە کار دێنری (عـرق السـوس)(برِ: کـشت و کاڵ ب ١ ل ٥٠)، بەسفایە.

بەلەک[3] (ئان.)[باک ـ زا] برِ: بەڵەک

بەلەک پێچ (نا. ل)[بەلەک1 + پێچ] پارچەیەکی درێژ و تەنکە، بە قـەرا چوار قــامک پانە و کــە لە کــاتی رێ برِین بۆ گورج و گۆڵی لە بەلەکی دەهاڵێنن، دۆڵاغ، ســاق پێچ، پووزپێچ، پووزلـغ، پووزەوان، پووزەوانە، پووزەوانێ، پاپێچ.

بـەلـەک زەرد (ئـان. ل)[بـەلـەک1 + زەرد2] بـەلـەکی شـــــووش و بـاریک و جـوان، ژن و کـچـێک کـە بەلەک و پووزی شـــــــــووش و بـاریـک بـێ. ؛؛ دەڵێـی خــاســەکــەوە و لـە بەفــرێ دا ســەری لێشێواوە/ منت بمرم! ئەو کـیژی بەلەک زەرد، دایکی خـۆی مـاوە؟ (سـەعـیـد و میرسێوەدین ل ١١). شـۆرِمەحـموود لە تاو مــەرزینگان ئـەوی عــەقڵ مــەعنا بێ نەیمابوو، دەیگوت: نەمێنم، کـیژی بەلەک زەردیان برد! (شۆرِمەحموود ل ٨٣)

بەلەم (نا.)[؟] ١ـ جـۆرێک ئامــێـری چێـوییـە بۆ پەرِینەوە لـە رووباری گـەورە کەلکی لێـوەردەگرن و بە کوتـانی سـەوڵ دەچێـتـە پێش، لۆتکە، قـایق، قـەیاغ. ٢ـ جۆرێک دەفـری درێژۆکـەیە، پترلـە چینی ســاز دەکـرێ و لە کـوردەواری دا بۆ پلاو تێکردن کــەلکی لێـوەردەگـرن، بلـّـووت، دیس.

بەلەمـرک (ئا.)[بەل1 + ئە + مـرک] [باش] برِ: ئانیشک

بەلەمس (ئان. ل)[بەل2 + ئە + مس] رەنگێکە بۆ بزن و گیـسک. ؛؛ گیـسکی بەلەمس.

بەلەندیرە (گیانـ.)[زا] برِ: بەردیل

بەلەنگاز (ئان.)[؟][باک: بەلەنگاز ـ زا: بەلەنگاز، بەلنگاز] هـەژار و نـەدار، بێچارە، فەقیر، بەستەزمان.

بەلەنگازیی (حم.)[بەلەنگاز + ئی] هـەژاریی، فەقیریی، بێچارەیی.

بـەلـەنـگـووش (ئـا.)[بـەل1 + ئەن +

گووش][زا] نەرمایی گوێ

بەلی (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵ[1] (ئان.)[بڕ: بەل1][زا] ڕەپ، ڕەق.

بەڵ[2] (حـر.)[عـەر: بل] بڕ: بەڵکە. ⁂ مـژدەم بەڵ بـەیۆ ناگـا جـە دەردا/ نیگام وراسـتـەن وە راگـوزەردا (مـەولەوی ل ٥١٨).

بەڵا[1] (ئاک.) سـواو و سـووک کراوەی بەڵام

بەڵا[2] (ئام.) بڕ: با5

بەڵا[3] (نا.)[عەر: بلا] ١ـ نـاڕەحـەتی و چەرمـەسـەری و ڕووداوێکی خـراپ کـە تـووشی کـەسـێک دێ. ٢ـ ئـافـەت. ٣ـ ئـەزیـەت، ئـازار. ٤ـ (کـنـ.) زیـرەک، فـێـڵـەزان. **بەر ~ کـردن:** تووشی بەڵا کـردن، بەڵا بـە سـەر هێنان، وەبـەر بەڵا دان. **~ بە سـەر هاتن:** تـووشی بـەڵا بوون، تووشی چـەرمـەسـەری و ناخـۆشی بوون. **~ بە سـەر هێنان:** تـووشی ئـەزیەت و ئـازار کـردن، دەرد دان. **~ گێڕانەوە:** بەری بەڵا گرتن. **~ لێبارین:** تووشـی چەرمـەسـەری و ناڕەحـەتی و کـارەسـات و بەڵا بـوون. **~ لێـدان:** تووشی بەڵا و ناڕەحەتی و چەرمـەسـەری هـاتن، بەڵا لێکەوتن، وەبـەر بەڵا کـەوتن. **~ لێکەوتن:** تـووشـی بـەڵا بوون، بـەڵا لێدان، بەڵا وێکەوتن. **~ وێکەوتن:** بـەڵا لێدان، تووشی بەڵا بوون. **بێ ~ بوون:** (دوعـا ـ گـازندە) لە بەڵا بـە دوور بوون، تـووشی نـاخـۆشی و چـەرمـەسـەری نـەهـاتـن. ⁂ بـێ بـەڵا ئـەوە بـوا درەنـگ هـاتی! **وەبەر ~ دان:** کەسـێک تووشی بەڵا کـردن، بـەر بەڵا کـردن. **وەبەر ~ کـەوتن:** تـووشـی بـەڵا بـوون، تـووشـی چەرمـەسـەری و ناخـۆشی بوون. || **بەڵای ئاسـمـانی:** بەڵایەکی کـتـوپڕ کە بە سـەر کـەسـێک دێ. **بەڵای کـتـوپڕ:** بەڵایەکی کـتـوپڕ و لە نەکاو بە سـەر کـەسـێک بێ، بەڵای ناگـەهـان، بەڵای ئـاسـمـانی. **بەڵای گیـان:** ١ـ کـەسـێک یا شـتـێک کـە هـۆی ئەزیەت و ئـازارە. ٢ـ (کنـ.) یار، گـراوی. **بەڵای لابەلا:** بەڵا و ناڕەحـەتی چاوەڕوان نەکـراو کـە لە لاوە تووشـی مـرۆڤ دێ. **بەڵای ناگەهان:** بڕ: بەڵای کتوپڕ.

بەڵاگەردان (نا. فا)[بەڵا3 + گەردان] کەسێک یا شتێک کە بەری بەڵا دەگرێ و دەیگێـڕێتـەوە وەک سـەدەقـە و قـوربانی و نەزر، بەڵاگێڕ، بەڵاگێڕەوە، بەڵاوەگێڕ. ⁂ خـۆم بـە شـانـازی بـەڵاگـەردانـی سـەربـەرزیت دەکەم / تیـخی خۆی دابێنێ دوژمـن بۆ مـەتاڵت حـازرم (هـێـدی ل

١٥٩). بەڵاگەردانی باڵات بم ئەگەر چووم / فیدای هیندوویی خاڵت بم ئەگەر مام (نالی ل ٢٦٢).

بەڵاگێڕ (نا. فا)[بەڵا3 + گێڕ] بڕ: بەڵاگەردان. ∷ دڵم سەودازەدەی باڵاتە خۆم دڵدارەیی ئەبرۆت / بە باڵا دڵ بەڵاگێڕت، بە ئەبرۆ خۆم بە قوربانت (وەفایی ل ٢٨)

بەڵاگێڕەوە (نا. فا)[بەڵا3 + گێڕ + ئەوە] بڕ: بەڵاگەردان

بەڵاوەگێڕ (نا. فا)[بەڵا3 + وە + گێڕ] بڕ: بەڵاگەردان

بەڵاڵووک (گیا.)[بەڵ1 + ئاڵوو + ک] [باک: بلالووک، بەلالووک ـ ناو: بەڵاڵووک، بلاڵووک ـ هەو: بڕاڵوو، بڕاڵوێ] ١ـ داری خۆڕسکی کێوی ئاڵووباڵوو. ٢ـ بەری ئەم دارە کە هەر وەک ئاڵووباڵوویە بەڵام چووکتر و کەم گۆشتتر، بلاڵووکە کێفیلە. ٣ـ بڕ: ئاڵووباڵوو. (هس: بەلالک)

بلاڵووکە کێفیلە (گیا.)[بلاڵووک + ئە + کێف + ئیلە][ئەر] بڕ: بەڵاڵووک/١ و ٢.

بەڵام (ئاک.)[؟] ئامرازی شەرت و پێ داگرتن و درێژە پێدان، بەڵا1، بەڵان، وەلێ، لێ، ئەمما.

بەڵامک (نا. ل)[بەڵ (بەر) + ئامک] بڕ: بزمک

بەڵان (ئاک.) بڕ: بەڵام. ∷ ئەی شەوچرای زیندەدڵان! ئەی ڕەنگ و بۆی باغی گوڵان / ناژیم تۆ خۆش، دەمرم بەڵان، هێندەم بەسە تۆم بێیە کەن (وەفایی ل ٩٧).

بەڵخە (گیانـ.)[؟][ئەر] بەرازی نێر و گەورە، بڕەکی پێست ئەستوور، بەڵخی، یەکانە.

بەڵخی (گیانـ.) بڕ: بەڵخە

بەڵغ (نا.)[؟] ١ـ خرت و خاڵی نێو ئاو کە دوای ماوەیەک کوڵاندن، ژووری کەتری یا سەماوەر دادەپۆشێ. ٢ـ ڕەنگێکی زەرد کە لە بەر جگەرە یا ددان نەشوشێن، سەر ددان دەگرێ. ٣ـ توێژی سەر لێو، بار.

بەڵغەم (نا.)[عەر: بلخم] چڵمێکی زەرد یا سپییە لە بەر هەڵامەت، نەخۆشی یا جگەرە کێشان لە سەر گەروو دەنیشێ و بە کۆخە لە زار دێتە دەر، ئاختف. ~ **پێدانەدان:** (کنـ.) کەسێک بە هیچ دانەنان، پێ پیاو

نەبوون. ⁂ هێند کابرایەکی هیچ و پووچە بیبینی بەڵغەمی پێدانادەی.

بەڵک (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکا (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکم (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکوو (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکە (حر.)[بەڵ + کە] لەوانەیە، بەشکەم، ڕێی تێدەچێ. بەڵک، بەڵکا، بەڵکم، بەڵکوو، بەڵکەم، بەڵکەت، بەڵکەن، بەڵکی،بەڵکین، بەڵکینا، بەڵکینێ.

تێبینی: ئەم وشەیە هاوتای زۆرە و بە گشتی لە دوو بەشی بەڵ (بل) ـ ی عەرەبی و کە ـ ی کوردیی پێک هاتوون و وردەوردە بە پێی خەڵک و ناوچەکان و زاراوەکان هەندێک شێوەی گۆڕاوە.

بەڵکەت (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکەم (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکەن (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکی (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکین (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکینا (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵکینێ (حر.) بڕ: بەڵکە

بەڵگ (نا.) ١ـ [باش] بڕ: بەرگ. ٢ـ جۆرێک کەبابە. گۆشتی نەرمەی بەرخ یا جوانەگا بێ کوتانەوە پشک و پلی ناسکی لێدەکەنەوە و لە شیش دەردێ و دەبرژێندرێ، کەبابی بەڵگ.

بەڵگە (نا. ل)[بەڵگ/١ + ئە] ١ـ نیشانە و مەدرەکێک بۆ ماڵ و کەرەسەی ونبوو یا دزراو. ٢ـ قسە یا نوسراوەیەکی جێ بڕوا بۆ وێنە هێنانەوە، سەنەد.

بەڵم (نا.)[؟] ١ـ ساقەت و لاسکی برنجی بێ چەڵتووک دوای کوتانەوە، پیتە. ٢ـ (کنـ.) ردێنی چڕ و پڕ و پان. ⁂ عاجیزی شوکری تەمامی نیعمەم سەرتاپا/ کە نە ریش بەڵم و، نە کۆسە و، نە کەل و گۆج و شەلم (نالی ل ٢٩٢). ردێنی مام سۆفی چاو لێکە دەڵێی باقە بەڵمە.

بەڵمەریش (ئان. ل)[بەڵم + ئە + ریش] ردێنی چڕ و پڕ و پان.

بەڵو (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵەد (ئان.)[عەر: بلد(شار)] کەسێک کە ڕێگا و بان و شار چاک دەناسێ، شارەزا. ~ **بوون:** ئاشنای ڕێگا و بان بوون، شارەزا بوون.

بەڵەدیی (حم.)[بەڵەد + ئیی] ئاشنای

ڕێگا و شوێنێک بوون، شارەزایی.

بەڵـەک (ئـان.)[بـاک: بـەلـەک ـ نـاو: بـەڵـەک، بـەرەک ـ بـاش: بـەڵـەک ـ هـەو: بەڵەک ـ زا: بەلەک] ١ـ هەر شتێکی دوو ڕەنگ بە تایبەت ڕەش و سپی. ٢ـ گایەکی ڕەنگی ڕەش و سپی یا سوور و سپی بێ. ٣ـ چاوێکی ڕەشێنەکەی زۆر ڕەش و سپێنەکەی زۆر سپی بێ. ٤ـ کەسێکی تووشی نەخۆشی بەڵەکی بووبێ & ئەبڵەق، سیە و بازگ، بازە، بازوو. ⁓ **بوون:** تووشی نەخۆشی بەڵەکی هاتن.

بـەڵـەکـی (نـا. ل)[بـەڵـەک + ئـی] نەخۆشییەکی پێستە، تووشی مرۆڤ دەبێ و هەندێک شوێنی سەر پێست ڕەنگ دەگۆڕن و مرۆڤ بەڵەک دەبێ.

بەڵی (نا.)[زا] بڕ: بەڕوو

بەڵێ (ئاک.)[عەر: بلی] ١ـ وڵامی پرسیار لە کاتی بە ڕاست زانین.// نا، نەخێر ⁙ ئایا خوراسان کوردی لێیە؟ ـ بەڵێ. ٢ـ وڵامی دەستوور و ئەمرێک لە کات بە قسە کردن. ⁙ هەر ئێستا بڕۆوە ماڵێ! ـ بەڵێ بە چاوان. ٣ـ تەئکید کردنی قسەی کەسێک. ⁙ هیچ دەزانی مام ڕەسوو چەند دەست و دڵ پاکە! ـ بەڵێ وایە. ٤ـ وڵامی بانگ کردن. ⁙ هۆی حەسۆ! ـ بەڵێ بابە! & ئا، ئادی، بەرێ. **بەڵێ بەڵێ:** داگرتنی پتر لە سەر بەڵێ.

بەڵێن (نا.)[؟][ناو: بەڵێن، بەڵێنی ـ هەو: بەڵێن] پەیمان و شەرت بۆ ئەنجام دانی کارێک، قەول، شەرت، مەرج. ⁓ **دان:** وەعدە دان، قەول دان، بەڵێنی دان.

بەڵێنی (نا.) بڕ: بەڵێن. ⁓ **بەجێ گەیاندن:** شەرت و پەیمان بردنە سەر. ⁓ **پێدان:** قەول دان بە کەسێک بۆ ئەنجام دان و بەڕێوە بردنی کار و قسە و مەسەلەیەک، بەڵێن دان، بەڵێنی دان. ⁓ **دان:** بڕ: بەڵێن دان.

بەم (نا. د) ١ـ دەنگی گڕ و گەورەی مرۆڤ و ساز، دەنگی نەوی و قەبە، دەنگێک کە تیژ نەبێ. ٢ـ ژێ و سیمی ساز کە دەنگی تیژی نەبێ. // زیل.

بەمبازی (نا.) بڕ: بازە2

بە مێرد (ئان. ل)[بە + مێرد] ژنێکی کە مێردی هەبێ، بە شوو.

بەن[1] (نا.)[لە: بەستن][پەهـ: بەند. باک: بەن، بەند ـ ناو: بەن، بەند ـ هەو: بەن] ١ـ خوری و موو و مەرەزی بادراو کە پتر بۆ سەرکڵاوە و گۆرەوی و

دەسـتـەوانـە و شـتـی لەم بابەتە کـەلکی لێـوەردەگـرن. ٢ـ هەودای باریک بۆ شت پـێ بـەسـتن، بـەنـد. ٣ـ بـە ناوەوە دەلکـێ و مـانای بـەند و بەسـتـراو دەدا، بـەند. ⁑ بەربەن، بازیبـەن. **~ بادان:** ڕێستن و سـاز کـردنـی بەن لە خـوری و مـوو بە تەشی. **بەنی ... بادان:** (کنـ.) تێگەیشتن لە فـڕوفـێڵ و کـار و باری کـەسـێک، دەرەقـەتی فـێڵ و تەڵەکـەی کـەسـێک نەهاتن. ⁑ بەنی تۆ بە من بانادرێ! خـۆ دە کاروباری ئەو چەرچیە هەڵمەقوتێنە بەنی وی بە تۆ بانادرێ.

بەن 2 (گـیـا.) دارێکی خـۆڕسکی گەورەی بـە لک و پۆیە، بەرێکی ترشی بە ناوی قـەزوان هەیە، لە ساقەتی بنێشت دەگـرن و لە گـوڵ و گـەڵاکـەشی بۆ ڕەنگرێزی کـەلک وەردەگرن. لە پاییـز دا گەڵاکانی بە سـەدان ڕەنگ خۆ دەگۆڕن و دیمەنێکی یەکـجـار جـوانـی هەیە، pis-tacia acuminata ناوی لاتینی ئەم دارەیـە، دارەبەن، وەن، دارقـەزوان، وەن دار، داربنێشت.

تێـبـینی: بەن و وەن لـە وشـەکـانی لێکدراوی کوردیی دا بە مانای دار و گیا زۆر هـاتوە وەک (بـنـاو، بـەنا، بـەنـاڤ، وەنـەتـەق، وەنـی، مـەندێ و ...) کـە هاوریشـەن دەگـەڵ: [ئەو: ڤـەنە (دار) vana ـ سـان: ڤـەنە (لێـڕەوار) vanaـ پەهـ: ڤـەن (دار) van. پەش: بـەن (باغ) ban ـ گـیل: بەنە (نەمـام) bana] بڕ: دەوەن.

بەنا 1 (گـیـا.)[بڕ: بەن2] گـیـایەکی خۆڕسکی کوێستانییە، بە زەرد کراوی و سوور کراوی دەگەڵ ماست دەیخۆن.

بەنا 2 (نا.) بڕ: بەننا

بەناز (ئان. ل)[بە + ناز] ١ـ ئافرەتی بە کـەشم و نەشم. ٢ـ کـەسێک کـە ناز دەکا. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بەناشـوانە (گیا.)[بەنا1 + شـوان + ئە] گیایەکی بۆنخۆشـە کە دە ماست و تۆراغی دەکـەن، بەلەشـوانە، نانەشـوانە. (عەر: بقلة اللبن)

بەنـاڤ (نا. ل)[بـەن2 + ئاڤ][باک] بڕ: بناو1

بـەنـاو (ئـان. ل)[بـە + نـاو1] بـڕ: نـاودار. بـەنـاو بـوون: نـاودار بـوون، ناوبانگ دەر کردن.

بە ناوبانگ (ئان. ل)[بە + ناوبانگ] بـڕ: نـاودار. **~ بـوون:** نـاودار بـوون، ناوبانگ دەر کردن. **~ کردن:** کەسێک

ناودار کردن.

بەنایی (حم.)[بەنا2 + ئی] بڕ: بەننایی

بەنبڕ (نا. ل)[بەن1 + بڕ] ئامرازێک کە بەنی پێ ببڕنەوە، تیغ، چەقۆ. ꞉꞉ **بەنبڕم ددانە**. (کینایەیە بە مانای: بێ چەک و بێ دەستەڵاتم و چم لە دەست نایە).

بەن تەڕگ (نا. ل)[بەن1 + تەڕگ] بڕ: بەن سامۆرتە

بەنج (نا.)[باک] بڕ: بەنگ

بەند (نا.)[پەھ: بەند][لە: بەستن] ١ـ بەرهەڵستێکە لە بەرد و دار و شتی دیکە کە لە پێش ئاوی چۆم یا جۆگەی گەورەی هەڵیدەبەستن هەتا ئاو لە پشتی پەنگ بخواتەوە.(بڕ: ئاوبەند1). ٢ـ زیندان، گرتووخانە. ٣ـ بەشێک لە زیندان کە چەند کەسی تێدابێ. ٤ـ گیر، وێستاو. ٥ـ سەرمای ویشک کە وڵات دەیبەستێ، بەستەڵەک، ویشکەبەند. ٦ـ ریس و هەودای شت پێبەستن، بەن. ٧ـ [باک] پەرژین، چەپەر. ٨ـ پارچە ئێسکی چووکی پەنجەی دەست و پێ، گە، بەنگە. ٩ـ گەی قامیش و حەیزەران. ١٠ـ بەشێک لە قانوون یا دەربڕاوەی سیاسی یا هەر شتێکی دیکە، مادە. ١١ـ بەستەیەک کاغەزی سپی کە نزیک ٥٠٠ پەڕ دەبێ. ١٢ـ پارچەیەک لە گۆرانی یا شێعر. ١٣ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستنەوە بەو ناوە دەدا، بەن، بێن، وێن، وەن، وەند. ꞉꞉ دڵبەند، دەستبەند، بازووبەند. **~ بوون:** ١ـ گیر بوون و مانەوە لە شوێنێک، راوەستان. ꞉꞉ رۆڵە بەند مەبە و هەر ئێستا ئەو نامە بگەیەنە دەست خاڵت. دوو رۆژ لە سنە بەند بووین و دوایی هاتینەوە. ٢ـ گیر بوون بە شوێنێکەوە، خۆ گرتن، پێوە بەند بوون. ꞉꞉ بادەوەکەم بە سەر ئەو دارەوە بەند بوە و ناتوانم بیهێنمەوە خوار. ٣ـ سەر بە کەسێک یا مەسەلەیەک بوون، وابەستە بوون، بەستە بوون. ꞉꞉ ئەمن لە سەر روحمی تۆ بەندم / حەیف بێ رۆڵە و فرزەندم (بارام و گوڵندام ل ٢٧). **~ کردن:** ١ـ راگرتنی کەسێک بۆ مانەوە. ꞉꞉ پووریێ گیان بەندم مەکە دەبێ بچمەوە. ٢ـ لە زیندان کردن، حەپس کردن. ٣ـ دوو شت لە یەکتر قایم کردن. **پێوە ~ بوون:** پێوەنووسان و خۆ گرتنی شتێک بە شتێکی دیکەوە، بەند بوون. ꞉꞉ ئەو رەوەزە هێند لووسە دەستم پێوەی بەند نابێ. **لە ~ بردن:** بەستن.

:: برای من بوونه عـینسـانخـۆر، ئەو رێـگـایـەیـان لـە بـەنـد بـردوە (بـارام و گـولّندام ل ٥٣). **لە ~ خـستن:** ١ـ ئەسیر کردن، بە داو گرتن. ٢ـ لە زیندان کـردن، لە بەند کـردن. **لە ~ کـردن:** زیندانی کردن. **لێ ~ بوون:** پێوە گیر بوون، پێـوە بەند بوون. **لێ ~ کـردن:** پێوە گیر کردن، لێ قایم کردن. || **بەندی جەرگ:** ١ـ ئەو هەودایەی کە پێیان وا بوو جـەرگ پێـوەی بەند بوە. ٢ـ (کنـ.) خۆشـەویسـتی یەکجار زۆر کە ژیان بەو بەنـدە. :: وەرە ئەی بەندی جـەرگ و ماکی ژینم/ وەرە هـەتوانی گەش دەرد و برینم (خـەیام ل ٩٨). & بەندی جگەر، بەندی دڵ، بەندی جەرگ و دڵ. ***بەندی جـەرگ پسـان:** مـردن لەبەر بەر پسـانی بەندی جـەرگ و دڵ، مـردن یا گـەیشـتنە حاڵی مـردن لە ترسـان یا لەبەر هەواڵ و رووداوێکی ناخـۆش، بەندی دڵ پسـان، بەندی جـەرگ و دڵ پسـان. :: هەتا ئەو منداڵە وەهۆش هاتەوە وەختـابوو بەندی جەرگم بپسێ. ***بەندی جەرگ پساندن:** کـوشـتنی کـەسـێک یا ترسـاندنی لە رادەبەدەری کـەسـێک و گـەیاندنە حـاڵی مـردن بە هەواڵ، رووداو یا کارەساتێکی ناخۆش. :: قـەیتانی دوو لێوانت بەندی جەرگی پسـاندم/ کوفرت لە لام زاهیرە روحـمت لە لا نـەمـاوە (وەفـایی ل ١٥٣). **بەندی جـەرگ و دڵ:** بڕ: بەندی جـەرگ. ***بەندی جەرگ و دڵ پسـان:** بڕ: بەندی جـەرگ پسـان. ***بەندی جـەرگ و دڵ پسـاندن:** بڕ: بەندی جـەرگ پسـاندن. **بەندی جگەر:** بڕ: بەندی جـەرگ. **بەندی دڵ:** ١ـ بەند و هەودایەک کە پێشتر پێیان وا بـوو دڵـی پـێ بـەنـد بـوە. ٢ـ (کنـ.) خۆشـەویسـتی یەکجار زۆر کە ژیان بەو بـەندە.& بـەندی جگەر، بـەندی جـەرگ. ***بەندی دڵ پسـان:** بڕ: بەندی جـەرگ پسـان. ***بەندی دڵ پسـاندن:** بڕ: بەندی جەرگ پسـاندن. ***بەندی دڵ قـایم بوون:** بە ورە بـوون و نەترسـان لە کـارەسـات. ***بەندی دڵ قـایم کـردن:** بە ورە کـردن، هـان دان بۆ نـەترسـان. :: بـەندی دڵت وەها قـایم کـردووم لە سـەد پیـاوانیش ناترسم.

بەندروو (نا. ل)[بەن + درووو (دروون)] هەودا بەنی تایبەتی کە بۆ دروونی سـەر و زارکی تێـڕ و جـەواڵ کـەلکی لێوەردەگرن، بەندروومان.

بەندرووما‌ن (نا. ل)[بەن + درووما‌ن] بڕ: بەندروو

بەندوباو (نا. ل)[بەند + و + باو] ١ـ نەقڵ، حەکایەت، بەیت. ٢ـ قسەی هەڵبەستراو و ناڕاست. & بەیت و باو. **~ هەڵبەستن:** قسەی ناڕاست و نارەوا ساز کردن بۆ بەدناو کردنی کەسێک، بەیت و باو رێکخستن، بەیت و بالۆرە بۆ هەڵبەستن.

بەند و بەست (نا. ل)[بەند + و + بەست]سازان و رێک کەوتنی دوو یا چەندکەس بۆ ئەنجام دانی پیلان و کارێکی نارەوا بە دژی کەس یا کەسانێک، تەون و بەست. **~ کردن:** پێکەوە سازان بە دژی کەس و کەسانێک، تەون و بەست کردن.

بەندۆخین (نا. ل)[بەن + دۆخین] بڕ: دۆخین

بەندۆک (نا. ل)[بەند/٦ + ئۆک] بڕ: بەندۆکە/١.

بەندۆکە (نا. ل)[بەند/٦ + ئۆکە] ١ـ قەیتان یا بەنێک کە لە تاس کڵاوی ژنان یا کڵاوی درووێنەوانان قایم دەکرێ و دەچێتە ژێرچەنەوە بۆ راگرتنی کڵاو، بەندۆک. ٢ـ خشلێکی ژنانە کە لە دوو لای تاسکڵاوەوە بە بن چەنەی دا تێدەپەڕێ. ⁂ بەدەن بە وێنەی تاقی نمروود شا / بەندۆکە و قۆیتاس کەوتنە سەما (سەعید و میرسێوەدین ل ٢٣). ٣ـ (گیا.) گیایەکە بەهاران لە دەم جۆگا و چەمان شین دەبێ. بۆ خواردن دەس دەدا. (قامووس ب ٢ ل ٢١٨)، بەنووکە گیایەکی ئاوییە لەگەڵ کووزەڵە دا لە ئاو دا سەوز ئەبێ (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥١) بەنووڵە، بەنووکە.

بەندە (نا.)[هەخ: بەندەکە ـ پەه: بەندەک. باک: بەنی ـ ناو: بەندە] ١ـ غولام، بەردە، عەبد ٢ـ (کنـ.) منی چووک، منی بەندەی تۆ.

تێبینی: بەندە لە چاوگی بەند band ی ئەوێستایی و بەستنی کوردیی کەوتوە، یانی کەسی بەستراوە. (بڕ: بەستن)

بەندەخوێن (نا. ل)[بەن1 + دەخوێن (دۆخین)] بڕ: دۆخین

بەندەر (نا.)[؟] ١ـ شوێنێک لە نزیکی بەستێنی دەریا کە بۆ لەنگەر گرتنی کەشتی تەرخان کراوە، لەنگەرگا، مینا. ٢ـ شار و ئاوەدانییەک کە لە شوێنێکی وا دروست کرابێ.

بەندەشیر (نا. ل)[بەند + ئە + شیر] بەند و قایشێکی چەرم کە لە کالانی

شەمشیری دەبەستن و لە نێوقەد یا لە لا قەدی هەڵداوەسن.

بەندەک (نا. ل)[بەند + ئەک] بەند، پەت. ⁂ بەرگی رەش ئیتر لە بەرمان دادڕا / بەندەکی دیلی و ئەسارەت هەڵبڕا (تاریک و روون ل ٦٨).

بەن دەمبێن (نا. ل)[بەن1 + دەمبێن] بەنێکە بە سەر دەمبێنەوە و لە شاخی گاگێرە یا گوێلکی دەبەستنەوە.

بەندەن (نا.)[بڕ: بەدەن] ١ـ داوێن و بناری چیا. ٢ـ کێوێکی زۆر بەرز نەبێ. ٣ـ لەش، بەدەن.

بەندەناس (نا. فا)[بەندە + ناس] کەسێک کە بەندە دەناسێ، خودا. ⁂ بەندەناس خودایە.

بەندەیەتی (حم.)[بەندە + یەتی] بڕ: بەندەیی

بەندەیی (حم.)[بەندە + ئی] غوڵامەتی، عەبدایەتی، بەندەیەتی.

بەندیخانە (نا. ل)[بەندی + خانە] ١ـ شوێنی راگرتنی بەندی، زیندان، گرتووخانە. ٢ـ (مجـ.) شوێنی ناخۆش و تەنگ و تاریک.

بەندیوان (نا. ل)[بەندی + وان] کەسێک کە ئاگای لە زیندانە و چاوەدێری بەندیەکان دەکا، زیندانەوان.

بەندیی (ئان. ل)[بەند + ئیی] کەسێک کە لە بەند کراوە، گیراو، زیندانیی. **~ بوون:** زیندانی بوون. **~ کردن:** زیندانی کردن.

بەندێخوون (نا. ل)[بەن1 + دێخوون] بڕ: دۆخین

بەن رستە (نا. ل)[بەن1 + رستە] بەنێکی رێسراوی باریکە کە دەملی تاژی دەکەن، رستە. ⁂ نایەڵم بەن رستەی ئاوریشمینت بۆ بێنن سەری رستەی داڵقەی قەڵێدەی هەڵێنن لە قۆڵی خۆی ببەستن بیگری بە هەموو پەنجانە (مان ل ٩٢).

بەن سامۆتە (نا. ل)[بەن1 + سامۆتە] بڕ: بەن سامۆرتە.

بەن سامۆرتە (نا. ل)[بەن1 + سامۆرتە] دوو رێسراوی باریکە لە پشت زین کە خورجین و هەگبە و شتی دیکەی پێ لە پاشکۆی ئەسپ دەبەستنەوە، بەن تەڕگ، بەن سامۆتە.

بەنشت (نا.)[زا] بڕ: بنێشت

بەنکاڵە (نا. ل)[بەن1 + کاڵە] چەند

بەنی لێک بادراوی هەندێک ئەستوورە کە کاڵەی پێ لە قاچ توند دەکەن. **~ دە ~ خستن:** (کنـ.) گێچەڵ بۆ کەسێک ساز کـردن، بوون بە بەرهەڵستی کەسێک، بەنکاڵە لە بەنکاڵە گرێدان. **~ لە ~ گرێدان:** برِ: بەنکاڵە دە بەنکاڵە خستن.

بەنکەشیی (حم.)[بەن + کەش + ئیی][ئەر] برِ: بەنکێشیی

بەنکەڵەوە (نا. ل)[بەن1 + کەڵەوە] بەنێکە دوو کەڵەوەی ملی گاجووتی پێ لێک دەبەستن.

بەنکێشیی (حم.)[بەن (بەند) + کێش (کێشان) + ئیی] کاری پرِ کردنەوە و درز گرتنی کەلێن و درزی خشت و بەردی نێو دیوار لە لای دەرەوەی ماڵ بە سمیت، بەنکەشیی.

بەنگ (نا.)[ئەو: بەنگهە ـ سان: بهەنگا ـ پەه: مەنگ. باک: بەنگ، بەنج ـ ناو: بەنگ ـ زا: بەنگ] ورد کراوی گەڵای شەدانە کە وەک تووتن دەیکێشن و سەر خۆشی دێنێ، حەشیش، حەشیشە. **~ کێشان:** دەکار کردنی بەنگ بۆ سەرخۆشی.

بەنگکێش (ئان. فا)[بەنگ + کێش] کەسێک کە بەنگ دەکێشێ، بەنگیی.

بەن گورد (نا. ل)[بەن1 + گورد] هەر کام لەو بەن و هەودایانەی کە بە گوردەوەن و بە ئامرازێکی تایبەتی کە چێوێکە وەک گۆنیا بە ناوی ساچین دەرِێسرێ.

بەنگی (ئان. ل)[بەنگ + ئی] کەسێک کە ئالوودەی بەنگە، بەنگ کێش. ፨ لە بەنگ ئەم بەنگیيانە چی دەبینن: خۆ لە خۆ گۆرِان / لە دنیا دا مەداری عەیش و خۆشی: خۆ نەناسینە (مەحوی ل ٢٨٤).

بەننا (نا.)[عەر: بناء] وەستای شارەزای ماڵ ساز کردن، وەستایەک کە چەند کرێکار و فەعلەی لە ژێر دەست دایە و خانوو ساز دەکەن، بەنا.

بەننایی (حم.)[بەننا + ئی] کار و پیشەی کەسی بەننا.

بەنوێشک (گیا.)[بەن2 + وێشک] جۆرە قەزوانێکی وردە بەری دار بەنوێشک کە بنێشتی نابێ.

بەنووکە (نا. ل)[بەن + ئووکە] برِ: بەندۆکە/٣.

بەنووڵە (نا. ل)[بەن + ئووڵە] برِ: بەندۆکە/٣.

بەنەوش (نا.) بڕ: بنەوش

بەنی (نا.)[باک] بڕ: بەندە

بەنی ئادەم (نا. ل)[عەر: بنی آدم] کوڕی ئادەم، ئادەمیزا، مرۆڤ. ⁖ چۆن نەبەم بۆ مەی و مەیخانە پەنا تێکەیوم/ لەو وڵاتە هەمووشت زۆرە، بەنی ئادەم کەم (تاریک و روون ل ١٦١).

بەنیشت (نا.)[باک ـ زا] بڕ: بنێشت

بەواسیر (نا.)[عەر: بواسیر] کوان و پەنەماوێکی بەژانە کە لە سەر پزووی کونگ لە بەر قەبزی یا زۆر دانیشتن پەیدا دەبێ و بە بڕینەوەی چارەسەر دەکردرێ، بێوەسیری، مایەسیری، بەوەسیری.

بەور 1 (نا.)[پەه: بەور] ١ـ گیاندارێکی گەورەی دڕندەی گۆشتخۆرە، پشت و قاچ و تەنیشتەکانی نارنجییە، شوێنەکانی دیکەی سپی و خەتی رەشی تێدایە، لە ئاسیا و ئامریکا و ئافریقا دەژی، دوو سەد کیلۆ قورس دەبێ و بیست و پێنج ساڵ دەژی، بەبر. ٢ـ جۆرێ کوانی زۆر بەژانە (هەنبانە ب ١ ل ٨٦)، بەرەشینکە، بەورەشینە. ‖ **بەوری بەیان:** ١ـ بەوری دڕ و بە هەڵمەت. ⁖ رۆژێک دیم سوارێک دەهات لە سەر دا/ پێستی بەوری بەیانی بوو ئەو لەبەر دا (بارام و گوڵندام ل ١٩). ٢ـ (کنـ.) پیاوی ئازا و شەڕانی. ⁖ لەگەڵ دوژمن ئیمامی هەروەکوو شێری ژیان وابە/ لە پێش پڕدانیان راوەستە وەک بەوری بەیان وابە (ئاوات ل ٢٤). پاڵیان وێگ دا لە زەمانی/ هەروەکوو بەوری بەیانی/ کە عێلات هەمووی پێیزانی (مان ل ٢٧٣).

تێبینی: بە پێی شانامە کتێبی فردۆسی بەوری بەیان جلێک بوە کە روستەم لە کاتی شەڕ دا دەبەری کردوە و کەوڵی بەبر یا پڵنگ بوە. لە بورهانی قاتع دا نووسراوە کە بە پێی باوەڕی هەندێک کەس بەوری بەیان کەوڵی دێوێک بە ناوی ئەکوان بوە و هەندێکیش دەڵێن کە لە بەهەشتەوە بۆ رۆستەمیان هێناوە و هەندێکیش دەڵێن گیاندارێکە دوژمنی شێرە و روستەم لە کێوەکانی شام کوشتی و کەوڵی لێ ساز کرد و خاسیەتەکەی ئەوەیە کە نە دە ئاگر دا دەسووتێ و نە دە ئاوە دا نوقم دەبێ.

بەور 2 (نا.)[جاف] بڕ: بەفر

بەوران (گیانـ.)[بڕ: بۆران2][زا] کۆتر

بەورانماڵ (نا. ل)[بەور2 + ئان + ماڵ3] بڕ: بەفرماڵ

بەوردی (ئاک. ل)[بە + ورد + ئی] سـرنجی زۆر. ؛؛ بەوردی سەیری نووسراوەکانی کرد و هیچ هەڵەیەکی نەدیتەوە. بەوردی لە مەسەلەکە بکۆڵەوە!

بەورەشینکە (نا. ل)[بەور1 + ئە + شین + ک + ئە] برینێکە پیس وەکوو (موو) لە دەست و پەنجە دەردێت (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥١)، بەور، بەورەشینە.

بەورەشینە (نا. ل)[بەور1 + ئە + شین + ئە] بڕ: بەورەشینکە

بەوز[1] (نا.) بڕ: بووز1

بەوز[2] (ئان.) بڕ: بۆز

بەوش (نا.)[باک: بەڤش، بەفش، بەڤشک ـ ناو: بەوش] ١ـ ئامرازێکی جۆلاییە، بریتییە لە تەختەیەکی پانی ددانەدارە کە دەکەوێتە بەینی تان و پۆ و هەر جارەی جۆلا دەیکوتێ هەتا ریزی تەنراو رێک و سفت بکا، شە. ٢ـ (ئا.) نێوان ئانیشک و سەرشان، قۆڵ، باسک.

بەوەسیری (نا.) بڕ: بەواسیر

بەها (نا.)[بڕ: بایەخ] نرخ، بایی.

بەهار (نا.)[هیک: ڤەسەر ـ ئەو: ڤەنگهەر ـ هەخ: ڤەهەر، ڤاهەرە ـ پەه: ڤەهار، بەهار. تات: ڤاهار، ڤێهار ـ فار: بهار. باک: بوهار، بهار، باهار ـ ناو: بەهار، بوهار، بوار ـ باش: وەهار، بەهار ـ هەو: وەهار ـ زا: واسار] ١ـ یەکەمین وەرزی ساڵی هەتاوی، سێ مانگی (خاکەلێوە، بانەمەڕ، جۆزەردان). ٢ـ ساڵ لە نێو خەڵک دا. ؛؛ ئەوساڵ دوو بەهارە کوڕەکەم چۆتە سەربازی. ٣ـ شکۆفەی دار. ٤ـ گیایەکە کە گوڵی زەرد و جوانی هەیە و بۆ جوانی رایدەگرن و دەیچێنن. ؛؛ ئەو باغ و بەهار و بەرگ و ئەسمار / ئەنوار و شکوفە جەمعی ئەزهار (مەم و زین ل ١٩١). ٥ـ ناوە بۆ مێینە. ٦ـ (مج.) سەردەمی لاوەتی. ~ **نوێ بوونەوە:** بووژانەوەی گژوگیا لە ئاخرەکانی بەهار بە هۆی باران و بارین. ~ **هێنانە چۆکان:** (کنـ.) زۆر بە هاسان گرتنی کار و مەسەلەیەک و لەبەر چاو نەگرتنی راستی و سەختی و سەخڵەتی کارەکە. (ئەو کینایەیە دەبێ لەوە کەوتبێ کە لە زستانی سەخت دا کەسێک بڵێ هیچ نیە و سەرما تەواو دەبێ و بەم زوانە هەوا خۆش دەبێ و گیا شین دەبن و دەگەنە سەر چۆکان کەچی لە راستی دا بەفر و کڕیوە و سەرمایە و لە بەهار بەم زوانە خەبەرێک نیە.) ‖ **بەهاری کوردیی:** وەکوو دەزانین بەهار

یەکێکە لە چوار فەسڵەی ساڵ و لە یەکەمین رۆژی نەورۆزەوە (٢١ی مارت) دەس پێدەکا. بەڵام لە ناوچەی (کرند)ی مەڵبەندی کرماشان، پاش ئەوەی بە حیسابی نەورۆز چل و پێنج رۆژ لە زستانی رابرد، دەڵێن بەهارە و ناویشیان ناوە (بەهاری کوردیی) و سێ مانگ سێ مانگ حیسابی دەکەن و هاوین و پاییز و زستان دەبەنە سەر. بەلای منەوە ئەم حاڵە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کاتەی کە نەورۆز وەکوو ئێستا سابیت نەبوە. (بڕ: قامووس ب ٢ ل ٢٢٢).

بەهاری عومر: سەردەمی گەنجی و لاوەتی مرۆڤ. ⁂ بەهاری عومر ئەوا گەییە حوزەیران / کەچی وەک کۆدەک ئێستە دەچمە سەیران (مەحوی ل ٢٤٠).

بەهارات (نا.) ئاڵەت و گیا و گۆڵ کە بۆ بۆنخۆشی دە چێشتی دەکەن، ئەزبێ، هەزبێ، ئەزبۆڵە، هەزبێڵە.

تێبینی: بەهارات ناوی کۆنی وڵاتی هیند بوە و لەبەر ئەوەی کە زۆربەی ئاڵەت و گیا لەم وڵاتەوە هاتوون ناوی (وڵاتەکە) بەهاراتیان بە سەر دابڕیون.

بەهاران (نا. ل)[بەهار + ئان] سەردەم و چاخی بەهار، وەرزی بەهار.

بەهاراو (نا. ل)[بەهار + ئاو] ئاوی شیو و دۆڵ و شوێنێک کە تەنیا بەهاران لە بەر توانەوەی بەفر ئاوی هەبێ و لە دوایی ویشک بێ.

بەهاربەن (نا. ل)[بەهار + بەن][ئەر] بڕ: بەهاربەند

بەهاربەند (نا. ل)[بەهار + بەند] تەویلەی سەر دانەپۆشراو، یا شوێنێکی وەک بەر هەیوان کە لایەکی ئاوەڵایە و دوای شکانی تەشقی سەرما بەرزەوڵاغ و کەڵ و چارەوێی لێدەبەستنەوە هەتا گەرمایان نەبێ و نەخۆش نەکەون، بەهاربەن.

بەهارستان (نا. ل)[بەهار + ستان] بەهاری خۆش و تەواو کە هەموو دار شکۆفەیان داوە و گوڵ پشکووتوون. ⁂ هەموو دنیا بەهارستانە ئیمڕۆ / لە لای من هەر چلەی زستانە بێ تۆ (کوردی)

بەهارنارنج (نا. ل)[بەهار + نارنج] گوڵی نارنج کە گوڵێکی بۆنخۆشە و بۆ عەترسازی و دەرمان و مرەبا دەکار دەکردرێ.

بەهاروو (گیا.)[بەهار + ئوو] جۆرێک گەنمی زۆر باشە کە لە دووهەم مانگی بەهار دا دادەچێندرێ نانەکەی خۆش و

خواردنی سووکە و نشاستەش پتر لەو گەنمە دەگرن، بەهارە. || **بەهارووی سپی:** جــۆرێکی بەهارووییە، گـــوڵ رووتە و ئارەدەکـــەی ســپـــیــە، بەهارەچەرمگ. **بەهارووی ســوور:** جـۆرێکی بەهـارووییە، گوڵی هەیە و ئاردەکەی سوورە.

بەهارە (نا. ل)[بەهار + ئە] ١ـ (گیا.) بڕ: بەهاروو. ٢ـ شـێـعرێک کە بە سـەر بـەهـار دا هـەڵـکـوتـرابـێ. ⁂ بەهـارەی مـامـۆسـتـا هـێـمن کـە ناوی بەهاری کوردستانە زۆر شێعرێکی بە هێزە. ٣ـ هـەر بەر و بـەرهـەمـــێکی لە بەهـار دا بووبێ. ⁂ بەرخی بەهارە، گوڵی بەهارە، تووتنی بەهارە. ٤ـ هەر شـــتـــێک کـــە پەیوەندی بە بەهارەوە هەبێ، بەهاریی. ⁂ بەهارەکێڵ، بەهارەزێ، بەهارەوار.

بـەهـارەزێ (ئـان. ل)[بـەهـارە + زێ] بەرخێک کە لە بەهار دا بووبێ.

بەهارە کانی (نا. ل)[بەهارە + کانی] هەندێک کانی کە بە بەهار دەتەقێنەوە و زوو وشک دەبن.

بەهارەکـێڵ (ئان. ل)[بەهارە + کێڵ (کـێـڵان)] زەوییـەکی کـە لە بـەهار دا کێڵرابێ.

بەهارەوار (نا. ل)[بەهار + ئە + وار] شـــوێنێکی نزیک دێ کـــە مـــەڕدار لە سـەرەتای بەهار چادری لێهەڵدەدەن بەر لەوەی کـە بچنە کـوێسـتـــان و هەواری دوورتر.

بەهاریی (ئان. ل)[بەهار + ئیی] هەر شـتـێک کـە پەیوەندی بە بەهار هـەبێ، بەهارە. ⁂ گـوڵی بەهاریی، جل و بەرگی بەهاریی، بارانی بەهاریی.

بەهانە (نا.) بڕ: بیانوو

بەهبـــەه (ئان. ل)[بـەه + بەه] ١ـ بۆ پێدا هەڵکوتن دەردەبڕدرێ. ⁂ بەهبـەه لەو چایە خۆش رەنگەی. ٢ـ بۆ سەرکۆنە لێدان دەکوترێ. ⁂ بەهبەه ئەوە دەرست بۆ خوێندم. بەهبەه تەواومان کرد.

بەهر (نا.)[بڕ: بەهرە][باک] بڕ: بەش

بەهرە (نـا.)[ئەو: بـەخـــێـــذرە ـ هـەخ: بـەخـــتـــرە ـ پەه: بـەهرەک، بـەهر. باک: بـەهر، بـەهـرە ـ ناو: بـەهـرە، بارە ـ باش: بەهرە ـ هەو: بەهرە ـ زا: بارە] ١ـ قازانج و ســـوودی دەسکەوتـوو لـە ســـەودا و بەرهـەم. ٢ـ بەر و بـەرهـەمـی زەوی و زار، داهات، حاسڵ، بەروبوو. ٣ـ لێهاتووی و لێـــوەشـــاوەیی لە مـــرۆڤ دا. ٤ـ [باک] بەهر، کوت، بەش، لەت.

بەهرەدار (نا. فـا)[بـەهرە + دار2] ١ـ

هەر شتێکی سوود و قازانجی هەبێ، خاوەن بەهرە، بە قازانج. ٢ـ مرۆڤی لێهاتوو، بلیمەت و لێوەشاوە، خاوەن بەهرە لە هونەر، فەن و زانست دا. ⁘ هۆ شوانی بەهرەدار، تێخوڕە چاوەڕێین / ئارایشت تەواوە، ئامادەی هەڵپەڕکێین (گۆران ل ٥٢).

بەهرەمە (نا.) ئامرازێکە بە دەست کار دەکا، بریتییە لە نووکێکی پێچ دار کە گەورە و چووکەی هەیە، دەسکێکی هەندێک درێژ کە لە نێوەڕاست بە قەرا دەست خوار بۆتەوە و دەگەڕێ، نەججارِ و دارتاش لە سەر تەختەیەک کە بیانەوێ کونی کەن رایدەگرن و بە دەست دەیسووڕێنن و تەختە کون دەبێ، مەتکەب، مەتەی دەستی.

تێبینی: هاوڕیشە و هاومانای ئەم وشەیە لە زمانی فارسی دا برماە (بەرماە) و برماهە (بەرماهە) و لە زمانی پەشتوو دا برمە (بەرمە)یە.

بەهرەمەند (ئان. ل)[بەهرە + مەند] [پەهـ: بەهرمەند] ١ـ خاوەن بەهرە، بەهرەدار. ٢ـ خاوەن بەش، بەشدار، شەریک.

بەهلوولک (نا.)[باک] بڕ: بالۆکە

بەهشت (نا.)[زا] بڕ: بەهەشت

بەهەشت (نا.)[ئەو: ڤەهیشتە ـ پەهـ: ڤەهیشت. باک: بهشت، بهوشت، بوهوشت، بوهیشت ـ ناو: بەهەشت، بەحەشت ـ باش: بهێشت ـ هەو: بەهەشت ـ زا: بەهشت] ١ـ شوێنێکە کە زۆربەی ئایینەکان باسی لێوە دەکەن و مرۆی راست و باش و بە ئیمان دەچێتە وێ. باغێکی خۆشە هەموو جۆرە خواردن و خواردنەوەیەکی تێدایە و تەنانەت بە قسەی قورئان حۆری و ژنی جوانیش بۆ پیاوان لێیە، جەننەت.// جەهەننەم. ٢ـ (مجـ.) وڵاتی خۆش و خەمڵاو بە گوڵ و شیناوەرد و هەر شوێنێکی خۆش و دڵگر. ‖ **بەهەشتی باقی:** بەهەشتێک کە هەمیشە هەیە، بەهەشت. ⁘ وەکوو ئەو حۆریانەی ئەگەر خودا لە بەهەشتی باقی داینا (شۆڕەمحموود ل ٦٠). **بەهەشتی سەر زەوی:** ١ـ وڵات و شوێنی خەمڵاو و خۆش. ٢ـ بەهەشتی دەسکردی مرۆڤ بۆ بەربەرەکانی دەگەڵ بەهەشتی خودا. **بەهەشتی شەدداد:** ١ـ باغێک کە شەدداد (پادشایەک کە داوای خودایەتی دەکرد) هاوتا و هاوێنەی بەهەشت سازی کرد. ٢ـ (مجـ.) شوێنێکی خۆش و رازاوە و

هاوتای بەهەشت لە سەر زەوی. ⁂ مەجلیسی میری وەکوو بەهەشتی شەددادی دەرازاوە (سەعید و میرسێوەدین ل ١٥٥). **بەهەشتی نێرەکەر:** دونیا بۆ ئەو کەسانەی کە گوێ نادەنە هیچ شتێک و خەمی هیچ ناخۆن. ⁂ دونیا بەهەشتی نێرەکەرە.

تێبینی: بەهەشت لە دوو بەشی بەهـ بە مانای باش و ئیشت کە لە ئەوێستا دا نیشانەی (سفەتی تەفزیلیە) پێک هاتوە کە بە گشتی دەبێتە دنیای باشتر و چاکتر.

بە هەشتاو (ئاک. ل)[بە + هەشتاو] بەپەلە، بەلەز، بەتاڵووکە. ⁂ دەهات بە گریان و بە هەشتاوە/ هەتتا دەگەییە میرمەمی، دەیگوت: بە قوربانت بم کوێت ئێشاوە (مان ل ٦٨).

بەهەشتیی (ئان. ل)[بەهەشت + ئیی] ١ـ کەسێک کە لە بەهەشت دەژی، دانیشتووی بەهەشت. // جەهەننەمیی. ٢ـ پیاوی چاک و بە ئیمان ـ کە دوای مردنی پێیدەکوترێ وەک ئەوە کە دڵنیا بن دەچێتە بەهەشت. ٣ـ کەیبانوو و ژنی ماڵ ـ بە زمانی فەقێیان کە داوی نان و خواردنی لێدەکەن.

بەهەوا (ئان. ل)[بە + هەوا] بەفیز، بەدەعێ.

بەهیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەهێ (گیا.) بڕ: بەی

بەهێز (ئان. ل)[بە + هێز] ١ـ گیاندار یا مرۆڤی بەقەوەت و توانا. ٢ـ حاڵی قسە، نووسراوە یا شتێکی بەبڕشت. **~ بوون:** ١ـ بەقەوەت بوون. ٢ـ بەبڕشت بوون. **~ کردن:** بەقەوەت کردن.

بەئەسپایی (ئاک. ل)[بە + ئەسپایی] ١ـ ئارام، سەبر، بێ هەست و خوست. ⁂ بەئەسپایی لە ماڵ وەدەرکەوت. بە ئەسپایی دەستی بە سەر یاڵی ئەسپەکە داهێنا. ٢ـ شاراوە، بە نهێنی. ⁂ کارەکەی بە ئەسپایی دەکا و کەس پێی نازانێ.

بەی[1] (گیا.)[پەهـ: بێهـ. تات: بەهە ـ فار: بە ـ بیر: بێ. باک: بێهـ، بەهێ، بهۆک، بیۆک ـ ناو: بێ، بەهێ، بەی ـ باش: بەی ـ هەو: بەی ـ زا: بەی] ١ـ دارێکی دەستنێژە، زۆر بەرز نابێتەوە، لە دارە سێو دەچێ بەڵام گەڵاکانی کورکیان هەیە، بەرێک دەگرێ کە زەرد و بۆنخۆشە، Cydonia vulgaris ناوی

لاتینی ئەم دارەیە، دارەبێ، دارەبەی. ٢- بەری ئەم دارە، کە میوەیەکی شینی بەکورکە، کە بگا زەرد و ئاودار و گۆشتن و بۆنخۆش دەبێ، بە کاڵی (گرفتە و بەری ئەوک دەگرێ) و پێشاوی دەخورێ و بۆ دۆڵمە و مرەباش دەست دەدا. هەروەها دەنکەکانی بەی لە ئاو دەکەن یا هەروا دەیخۆن و بۆ نەرم کردنی سینگ و کۆخە زۆر باشە. ٣- (مج.) لە ئەدەبی کلاسیک و فولکلۆر دا بە مانای مەمکی تورت و خڕ هاتوە. ⁂ دەستی لەرزۆکم هەتا تێیدایە هێزی بەی گوشین / لێمگەڕێ تاوێ لە باخی سینە میوان ببمەوە (ناڵەی جودایی ل ٩٣). خاڵێ دیم جە بەین دوو بەیانەوە / وە بانی بەیندا مەشیانەوە (بێسارانی). ~ **پێشاندن:** چەشنێک کولاندنی بێ بە هەڵمی ئاو.

بەی[2] (گیان.)[باک: بەی - زا: بەیە] بڕ: مۆرکە

تێبینی: لە زمانی فارسی دا بید هەر بەم مانایە هاتوە.

بەیابان (نا.)[باک] بڕ: بیابان

بەیات[1] (نا.)[بڕ: بەیت] هەوایەکی مۆسیقایە کە چەند جۆری هەیە. ⁂ بەیاتی کورد، بەیاتی تورک، بەیاتی ئیسفەهان.

بەیات[2] (ئان.)[عەر: بیات] ١- حاڵی نان و کولێرە کە چەند رۆژی بە سەر دا تێپەڕ بووبێ و کۆن بووبێ. ٢- چێشت و هەر خواردەمەنییەکی کە شەو ساز کرابێ و بۆ بەیانی مابێتەوە، شەوپاتە، شەومەنە، پەزێرە، بەیاتە. ~ **بوون:** کۆن بوونی نان و کولێرە.

بەیاتە (ئان.)[عەر: بیات] ١- [ئەر] چێشتی ماوەی شەو، شەومەنە، بەیات. ٢- رۆن دووگ

بەیاخ (نا.)[ئەر] بڕ: بەیداغ

بەیاخدار (ئان. فا)[بەیاخ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیار (نا. ئان.)[عەر: بائر][باک: بەیار - ناو: بەیار، باهێر - زا: بەیارە] زەوییەک کە ساڵێک یا ماوەیەک بێ نەکێڵدرابێ.

تێبینی: لە هەندێک ناوچە بوورە و بەیار یەک مانایان هەیە و لە هەندێک ناوچەی وەک موکریان بەیار زەوییەکە کە ماوەیەک نەکێڵدرابێ و بوورە زەوییەکە کە قەت نەکێڵدرابێ.

بەیارە (نا. ئان.)[زا] بڕ: بەیار

بەیاز (نا.)[عەر: بیاض] ١ـ دەفتەرێکی دەسنووس کە بیرەوەری یا شێعری تێدا نووسرابێتەوە. ٢ـ [ئەر] بەیار. ٣ـ (ئان.) سپی. ⁂ زولفەکەت گرتمی، بەیازی گەردنت سووتاندمی/ خوێنی پەروانە بە دەستی شەو لە سەر ئەستۆی شەمە (وەفایی ل ١٣٨). نازک ئەو بەیاز بناگۆش شەم/ نازک ئەگریجان سەر نە دۆش شەم (وەلی دێوانە ل ٧٣).

بەیان[1] (نا.)[باک: بەیانی ـ ناو: بەیان، بەیانە، بەیانی] ١ـ کاتی دەست پێکردنی رۆژ، سەرەتای رۆژ بەر لە هەڵاتنی هەتاو، بەیانە، سبەھ. ٢ـ ناوە بۆ مێینە. **~ بەربوون:** بڕ: بەیان ئەنگووتن. ⁂ وا خستمی چاوی کە بە داو زولفی وەلا دا / شەو رۆیی، بەیان بەربوو، ئەمن هەر لە خەوا بووم (وەفایی ل ٧٢). **~ داهاتن:** بڕ: بەیان ئەنگووتن. **~ ئەنگوتن:** تەواو بوونی شەو و رۆژ بوونەوە، بەیان داهاتن، بەیان بەربوون. ⁂ بەیان ئەنگووت و شەو رابورد و من هێشتا خەوم نایە / دەخوێنن بولبول و قومری بەڵام قاسپەی کەوم نایە (ناڵەی جودایی ل ٩٢).

تێبینی: زەبیحی بە پێچ و پەناوە وشەی بەیانی بردۆتەوە سەر بامەی ئەوێستایی (قامووس ب ٢ ل ٢٢٧). بەیان هەم دەچێتەوە سەر [هیک: بهامە ـ ئەو: بامە، بامیە ـ پەھ: بام، بامییک] بە مانای رووناک و هەمیش دەچێتەوە سەر [هیک: بهانەڤ ـ ئەو: بانەڤ ـ سان: بهانو ـ پەھ: بانووی] بە مانای شۆق و لە موکریان دا هێشتا لە تاو و بان دا بەم مانایە ماوە.

بەیان[2] (نا.)[عەر: بیان] ١ـ ئاشکرا، شی، تەفسیر. ٢ـ بڕ: بەیاننامە. **~ کردن:** ١ـ شی کردنەوە، لێکدانەوە، تەفسیر کردن. ٢ـ دەربڕین، گێڕانەوەی قسە.

بەیانان (ئاک. ل)[بەیان1 + ئان] کاتی بەیان، لە وەختی بەیان دا، بەیانییان، بەیانەکی. ⁂ هەموو رۆژێ بەیانان بە ئاوی سارد حەمامێ دەکا.

بەیاننامە (نا. ل)[بەیان2 + نامە] نوسراوە و هەڵوێستێکە لە سەر مەسەلەیەک کە رێکخراوەکان و دەوڵەتەکان دەری دەبڕن، بەیان.

بەیانەکی (ئاک. ل)[بەیان1 + ئەکی] بڕ: بەیانان

بەیانی (نا.)[بڕ: بەیان1] ١ـ ڕۆژێک کە بە دوای ئەمڕۆ دا دێ، سبەی، سۆزی، سبەینێ. ٢ـ کاتی دەست پێکردنی ڕۆژ، بەیان، بەیانە. ٣ـ لە وەختی بەیان دا، بەیانییان.

بەیانییان (ئاک. ل)[بەیانی + یان] بڕ: بەیانان

بەیبوون (گیا.)[باک: بەیبوون، بابوونە، بابن ـ ناو: بەیبوون، بەیبوونە، بابوونە] گولێکی بۆنخۆشی سپییە کە نێوەکەی زەردە، لاسکی شین و گەڵای زۆر و وردە، لە نێو مێرگ و لێو جۆگە دەڕوێ، خۆڕسکە و هەتا نیوگەز هەڵدەدا. لە کوردەواری دا ئەم گوڵە ئیشک دەکەن و بۆ دەرمان کەلکی لێوەردەگرن. دێم کراوەی بۆ گەدە، قەبزی، تێکچوونی دەحەیزەوە چوونی مانگانەی ژنان و هەروەها بۆ یاو و چەق و چۆ زۆر باشە، بابنەپێچ، گوڵە بەیبوونە، گوڵەفەقێ. Anthemis nobilis ناوی لاتینی ئەو گیایەیە، بە عەرەبی بابونەج و بە فارسیش بابوونەی پێدەڵێن.

بەیبوونە (گیا.) بڕ: بەیبون

بەیت (نا.) ١ـ چیرۆکە شێعری فۆلکلۆری (ئایینی، دڵداری، مێژوویی و ...) لە سەر هەوای تایبەتی خۆیان کە دانەر و ئاهەنگسازەکەیان دیار نیە و پشتاوپشت گەیشتۆتە دەست ئێمە. ٢ـ هەر چیرۆکە شێعرێک کە لە سەر هەوای بەیت داندراوە و هەمان مەبەستی بە دوایە و دانەرەکەی دیارە کە کێیە، یا کێ بوە. ⁘ بەیتەکانی عەلی بەردەشانی، بەیتی مەم و زینی خانی. ٣ـ قسەی دوور و درێژ و بێ مانا. ⁘ ئەوە تۆ باسی چ دەکەی هەر دەڵێی بەیتان دەڵێی. ٤ـ خەتێک شێعر کە بریتییە لە دوو میسرەع. || **بەیتی بلە:** (کنـ.) قسەی دوور و درێژ و بێ سەر و بەرە.

تێبینی: وشەی بەیت قسەی زۆر لە سەرە و هەندێک بردوویانەتەوە سەر بەیتی عەرەبی، تاقمێکیش پێیان وایە لە وشەی بەیات کەوتوە. من پێموایە بەیت دەبێ لە پاد pād ـ ی ئەوێستایی بە مانای شێعر کەوتبێ و لە زمانەکانی ئورووپاییش دا poet بە مانای شاعیر هەر لەو ریشەیە. هەروەها دوور نیە بەر لە ئیسلام بەیت وەک هۆرە ئاهەنگ و هەوای مەزهەبیشی هەبووبێ و لە دوای ئەو بەشەی نەمابێ و بە دووریشی نابینم کە بەیات1 و بەیت هەر یەک بووبێن یا

یەک سەرچاوەشیان هەبێ.

بەیتـــــار (نا.)[یون: ippiatros] پزیشک و دوکتوری مالات، بەیتاڵ، بایتار، مەیتەر.

تێبینی: ئەم وشە لە ippos بە مانای ئەسپ و iatros بە مانای پزیشک و دوکتور پێک هاتوە کە بە گشتی دەبێتە دوکتوری ئەسپ. ئەم وشەیە بە شێوەی بیطار چۆتە نێو زمانی عەرەبی و لە عەرەبی را پەڕیوەتە نێو زمانی کوردیی و مەیتەریشی لێ پەیدا بوە.

بەیتاریی (حم.)[بەیتار + ئیی] کار و پیشەی بەیتار، بەیتاڵیی.

بەیتاڵ (نا.) بڕ: بەیتار

بەیتاڵیی (حم.)[بەیتاڵ + ئیی] بڕ: بەیتاریی

بەیت بێژ (ئان. فا)[بەیت + بێژ] ١ـ کەسێک کە دانەری بەیتە و بەیت رێکدەخا. ٢ـ کەسێک کە بەیتەکان لە کۆڕ و مەجلیسان دەڵێتەوە.

بەیت بێژیی (حم.)[بەیت بێژ + ئیی] کار و پیشەی بەیت بێژ.

بەیتک (گیانـ.)[بەیت + ک][باک] بڕ: چۆلەکە.

بەیت و بالۆرە (نا. ل)[بەیت + و + بالۆرە] بڕ: بەندوباو. **~ بۆ هەڵبەستن:** بڕ: بەندوباو هەڵبەستن.

بەیت و باو (نا. ل)[بەیت + و + باو] بڕ: بەندوباو. **~ بۆ رێکخستن:** بڕ: بەندوباو هەڵبەستن.

بەیچەڵ (ئان.)[؟] حاڵەتی ژنێک کە نەتوانێ منداڵی بێ، نەزۆک.

بەیداخ (نا.) بڕ: بەیداغ

بەیداخدار (نا. فا)[بەیداخ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیداخداریی (حم.)[بەیداخدار + ئیی] بڕ: ئاڵاداریی

بەیداغ (نا.)[تور: bayrak] بەیاخ، بەیداخ (بڕ: ئاڵا). **~ هەڵدان:** بڕ: بەیداغ هەڵکردن. **~ هەڵکردن:** ئاڵا هەڵکردن، ئاڵا هەڵدان، بەیداغ هەڵدان. ⁘ ئەمە ئەوە من لە عەرزیم و ئەو بەیداغی هەڵکردوە لە مابەینی عەرز و عاسمانێ (سەعید و میرسێوەدین ل ١٠).

تێبینی: رەنگە یەکەندەردوو وا بێتە بەرچاو کە ئەم وشەیە لە (بەیرەق، بایراق) وەرگیرابێ کە هێندێ لە زانایان

لایان وایە وشـەیەکی ترکـیـیـە، بەڵام من وای بـۆ دەچـم کـــــــە لـە (بـەیـرەق)ی عارەبییەوە هاتوە کە یەکێک لە ماناکانی (رێ پێـشـانـدەر)ە و خـۆشـی لە وشـەی (پیادەک = پیاوە)وە کراوە بە عـارەبی. (قامووس ب ٢ ل ٢٢٨).

بەیداغدار (نا. فا)[بەیداغ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیداغداریی (حم.)[بەیداغدار + ئی] بڕ: ئاڵاداریی

بەیدەس (ئان. ل)[بـەی (بێ) + دەس] ١ـ حـاڵـی کـەسـێکی دەسـتـەڵاتی نـەبێ، بێدەستەڵات، تەسیلم. ٢ـ حـاڵی ئەسپ و ماینێک کە خۆ وەدەستەوە نەدا و نەکرێ سـواری بی، رام نەکـراو. & بەیدەست. **~ کردن:** ١ـ زاڵ بوون بەسەر کەسێک دا، دەستەڵات بە سـەر کـەسێک دا پەیدا کـردن. ٢ـ دەسـتـەمـۆ کـردنی ئـەسپ و مایین.

بـەیـدەسـت (ئـان. ل)[بـەی (بـێ) + دەست] بڕ: بەیدەس

بـەیـرەم[1] (نـا.)[؟] ئـاه و نـاڵـە، کـرووزانەوە. ⁘ ئەگـەر بۆ کـەمی دنیـا دەکـــــەی بـەیـرەمێ/ تـا زێڕ و زێـو و خەزێنەت دەمێ (بارام و گوڵندام ل ٤٠).

بەیرەم[2] (نا.)[؟][ئەر] بڕ: باریە

بەیزی (نا.)[عەر: بیضوی] شکڵێکی هەندەسییە وەک هێلکە.

بەیشلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: کاڵەک

بەیعەت (نا.)[عـەر: البیـعة] پەیمان. **~ پێکردن:** رازی بوون و قـــەبووڵ کردنی سەرۆکایەتی کەسێک. هەڵبژاردن بە شێوەی ئیسلام.

بەیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەیلەسان (گیا.) بڕ: بەلەسان

بەین (نا.)[عــەر: بین] ١ـ مــــەودای نێـوان دوو شـوێن، کـەس یا دوو شت لە یەکـتــر، نێــوان. ⁘ بۆکـان لـە بەینی مـەهاباد و سـەقـز دایە. ناکـۆکـیـان دە بـەین دایـە. ٢ـ پەیوەندی نێــوان دوو یا چەند کـەس، دۆسـتـایەتی. ⁘ حـەسـەن و حـوسـێن بەینیـان خـۆش نیـە. ٣ـ ئـالوودەیی، پێ خـــۆش بوون ⁘ بـەینم دەگەڵ راو نیـە. ٤ـ وەخت، دەم، کـات. ⁘ بەینێکە کاک رەسوو دیار نیە، منیش ئەو بەینانە نەمدیوە. **~ بەین:** جـارجـار، نێوان بە نێوان. ⁘ بەین بەین سەرێکمان لێـبـدە. **~ نەمـان:** ١ـ لێک تۆران، لە یەک گۆڕین، تێک چوونی دۆسـتـایەتی. ⁘ ماوەیەکە دەگەڵ یەک بەینمان نەماوە. ٢ـ

وەلانان و تەرک کردنی شتێک کە ئالوودە بوون. ⁂ بەینم دەگەڵ جگەرە نەماوە.

بەینەت (نا.)[؟][ناو: بەینەت ـ هەو: بەینەت] وەفا، پەیمان. ⁂ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣). هەر پاسە شادیش نییەن بەینەتەش/ بەڵ بێ بەقا بۆ سزا و مەینەتەش (مەولەوی ل ١٦٨).

بەینەتدار (ئان. فا)[بەینەت + دار] بەوەفا، بەئەمەگ، وەفادار، ئەمەگدار. ⁂ وەسیەتم ئێدەن شای شەم روخساران/ بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دێوانە ل ٦٢).

بەینەتداریی (حم.)[بەینەتدار + ئیی] بە ئەمەگ بوون، وەفادار بوون، ئەمەگداریی.

بەیە (گیانـ.)[زا] مۆرکە. بڕ: بەی2

بەیەکجاریی (ئاک. ل)[بە + یەکجاریی] بۆ هەمیشە، هەتا ئەبەد، بە جارێک.

بەیەوە (نا. ل) بڕ: بادەوە2

تێبینی: بەیەوە سووک کراو و سوای وشەی بادەوە ـ یە.

لایان وایە وشەیەکی ترکییە، بەڵام من وای بۆ دەچم کە لە (بەیرەق)ی عارەبییەوە هاتوە کە یەکێک لە ماناکانی (رێ پێشاندەر)ە و خۆشی لە وشەی (پیادەک = پیاوە)ەوە کراوە بە عارەبی. (قامووس ب ٢ ل ٢٢٨).

بەیداغدار (نا. فا)[بەیداغ + دار] بڕ: ئاڵادار

بەیداغداریی (حم.)[بەیداغدار + ئی] بڕ: ئاڵاداریی

بەیدەس (ئان. ل)[بەی (بێ) + دەس] ١ـ حاڵی کەسێکی دەستەڵاتی نەبێ، بێدەستەڵات، تەسیلم. ٢ـ حاڵی ئەسپ و ماینێک کە خۆ وەدەستەوە نەدا و نەکرێ سواری بی، رام نەکراو. & بەیدەست. ~ **کردن:** ١ـ زاڵ بوون بەسەر کەسێک دا، دەستەڵات بە سەر کەسێک دا پەیدا کردن. ٢ـ دەستەمۆ کردنی ئەسپ و ماین.

بەیدەست (ئان. ل)[بەی (بێ) + دەست] بڕ: بەیدەس

بەیرەم[1] (نا.)[؟] ئاه و ناڵە، کرووزانەوە. ⁂ ئەگەر بۆ کەمی دنیا دەکەی بەیرەمێ/ تا زێڕ و زێو و خەزێنەت دەمێ (بارام و گوڵندام ل ٤٠).

بەیرەم[2] (نا.)[؟][ئەر] بڕ: باریە

بەیزی (نا.)[عەر: بیضوی] شکڵێکی هەندەسییە وەک هێلکە.

بەیشلا (گیا.)[؟][زا] بڕ: کاڵەک

بەیعەت (نا.)[عەر: البیعة] پەیمان. **~ پێکردن:** رازی بوون و قەبووڵ کردنی سەرۆکایەتی کەسێک. هەڵبژاردن بە شێوەی ئیسلام.

بەیڤ (گیا.)[باک] بڕ: بادام

بەیلەسان (گیا.) بڕ: بەلەسان

بەین (نا.)[عەر: بین] ١ـ مەودای نێوان دوو شوێن، کەس یا دوو شت لە یەکتر، نێوان. ⁖ بۆکان لە بەینی مەهاباد و سەقز دایە. ناکۆکییان دە بەین دایە. ٢ـ پەیوەندی نێوان دوو یا چەند کەس، دۆستایەتی. ⁖ حەسەن و حوسێن بەینیان خۆش نیە. ٣ـ ئالوودەیی، پێ خۆش بوون ⁖ بەینم دەگەڵ راو نیە. ٤ـ وەخت، دەم، کات. ⁖ بەینێکە کاک رەسوو دیار نیە، منیش ئەو بەینانە نەمدیوە. **~ بەین:** جارجار، نێوان بە نێوان. ⁖ بەین بەین سەرێکمان لێبدە. **~ نەمان:** ١ـ لێک تۆران، لە یەک گۆڕین، تێک چوونی دۆستایەتی. ⁖ ماوەیەکە دەگەڵ یەک بەینمان نەماوە. ٢ـ وەلانان و تەرک کردنی شتێک کە ئالوودە بوون. ⁖ بەینم دەگەڵ جگەرە نەماوە.

بەینەت (نا.)[؟][ناو: بەینەت ـ هەو: بەینەت] وەفا، پەیمان. ⁖ ئەمن چ بکەم بۆ قاسیدێکی بە بەینەت و بە بەقا/ بینێرەوە کن چەلەنگێ ئەوێ کاولە دنیایە (پایزە ل ٣٣). هەر پاسە شادیش نییەن بەینەتەش/ بەڵ بێ بەقا بۆ سزا و مەینەتەش (مەولەوی ل ١٦٨).

بەینەتدار (ئان. فا.)[بەینەت + دار] بەوەفا، بەئەمەگ، وەفادار، ئەمەگدار. ⁖ وەسیەتم ئێدەن شای شەم روخساران/ بەی وە باڵینم چون بەینەتداران (وەلی دێوانە ل ٦٢).

بەینەتداریی (حم.)[بەینەتدار + ئیی] بە ئەمەگ بوون، وەفادار بوون، ئەمەگداریی.

بەیە (گیانـ.)[زا] مۆرکە. بڕ: بەی2

بەیەکجاریی (ئاک. ل)[بە + یەکجاریی] بۆ هەمیشە، هەتا ئەبەد، بە جارێک.

بەیەوە (نا. ل) بڕ: بادەوە2

تێبینی: بەیەوە سووک کراو و سوای وشەی بادەوە ـ یە.

بی[1] (گیا.)[ئەو: ڤەئێئیتی، ڤەئێتەی ـ پەھ: ڤیـیت، ڤێت. لۆر: بید ـ فار: بید ـ بیر: بێد. باک: بی ـ ناو: بی ـ باش: بی ـ زا: ڤییا] دارێکی بێبەری بە سێبەرە، پتر لە شـوێنی شـێدار و پەنا جـوگـە و رووباران دەڕوێ، گـەڵاکـانی درێژ و سادەن، ماڵات چاکی دەخۆن، لقەکانی ناسکن بۆ شووڵ و سەلە و سەوەتە چنین زۆر باشـە، دارەکـەی بۆ کـەرەسـە سـاز کـردن باش نیـە و زوو دەڕزێ. ناوی لاتینی ئەم دارە Salix و توێکڵی ئەم دارە مادەیەکی بە ناوی Salicine هەیە کـە بۆ نۆبەتێ و باداری کـەلکی لێوەردەگرن، بیکۆڵ، ویکۆڵ.

بی[2] (نا.)[باک] بڕ: بێوە

بی[3] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بیابان (نا. ل)[پەھ: ڤیپان، ڤیاڤان. باک: بەیابان ـ ناو: بیـابان، بیـاوان ـ باش: بیـاوان، بیـابان ـ هەو: بیـابان] دەشت و سارای بێ ئاو و گیا، دەشتی چۆل و هـۆل، بێــروون. ~ **بوون:** (مـجـ.) بوورانەوە. چۆل بوونی دڵ. ⁂ دڵم لە جـۆشـە، دەروونم گەلێک بیـابانە، ... (مان ل ٩١). سەرم دێشێ، ئەوڕۆکە دڵم زۆر لە هێش و بیابانە (لاس و خەزاڵ ل ٥٩).

بیابانی (ئان. ل)[بیابان + ئی] ١ـ ئەو کەسەی کە لە بیابان دەژی، سارانشین. ٢ـ کەسێک کە گوێ نەداتە داب و نەرێتی کـۆمـەڵایەتی، بێـتـەربیـەت. ٣ـ هەر گیاندارێک کە لە بیابان بژی.

بیانک (نا.) بڕ: بیانوو

بیانگ (نا.)[ئەر] بڕ: بیانوو

بیـانوو (نا.)[پەھ: ڤـەهان، ڤـیـهـان، بەهان، ڤـیـهـانەک، بەهانەک، بیـهـانەک، ڤەهانەگ، ڤەهانەک. باک: بەهانە، بافک ـ ناو: بەهانە، بیـانوو، بیـانگ، بیـانی ـ باش: بیــانگ ـ هەو: ویانە، بەهانـە] ١ـ شتێک یا کەس و هـۆیەک کە دێتە گۆڕێ بۆ ئەنجـام نەدانی کـارێک، عـوزر. ⁂ سـەرئێـشـە بیـانووی چاکـە نەچیـەوە سـەرکـار. منداڵەکـەی دەکـاتە بیـانوو و ناچێـتـە مـاڵی کـەس. ٢ـ کـەمـایەسی، ئیـراد. ⁂ هێندە بیـانوو لەو چێـشـتـە مـەگـرە، دانیـشـە و بیـخـوە. ٣ـ پەڵپ، ئەنجـەت، هـەنجـەت. ~ **بڕینەوە:** وڵام دانەوەی هـەمـوو عـوزر و بیـانوویەک بۆ ئەنجـام نەدانی کـارێک. ⁂ هەرچەند بیانووی هێناوە کە سبەی نایەین، هەموو بیـانووم لێ بڕیەوە و کـوتم هەر دەبێ

بێن. ~ **پێ نەمان:** بڕینەوەی بیانووی کەسێک بۆ ئەنجام نەدانی کارێک وەها کە بیانووکانی تەواو بووبن، بیانوو نەمان. ~ **پێ نەهێشتن:** بڕینەوەی بیانووی کەسێک. ~ **داتاشین:** بیانوو ساز کردن بۆ ئەنجام نەدانی کارێک، بیانوو هێنانەوە. ~ **دیتنەوە:** بیانوو ساز کردن، بیانوو هێنانەوە، بیانوو داتاشین. ~ **ساز کردن:** بیانوو دیتنەوە، بیانوو هێنانەوە. ~ **کردن:** بڕ: بیانوو هێنانەوە. ~ **گرتن:** ١ـ بیانوو هێنانەوە. ٢ـ ئیراد گرتن. ~ **نەمان:** بڕ: بیانوو پێ نەمان. ~ **هێنانەوە:** عوزر و بیانوو هێنانە گۆڕ بۆ ئەنجام نەدانی کارێک، بیانوو کردن، بیانوو داتاشین. **لە ~ بوون:** لە خۆوە و بێ هیچ بەڵگەیەک بیانوو پێگرتن. **لە بیانوویەک گەڕان:** دیتنەوەی بیانوویەک بۆ بەڕێوە نەبردن و خستنە پشت گوێی کار و مەسەلەیەک. ⁘ ئەوانە لە بیانوویەک دەگەڕێن هەتا شەرت و بەڵێنەکەی خۆیان هەڵوەشێننەوە. عەلی لە بیانوویەک دەگەڕێ هەتا دەرسەکەی نەخوێنێ. **لێ لە ~ بوون:** بیانوو گرتن لە خۆوە، بیانوو داتاشین. ⁘ دوژمن لێمان لە بیانوویە هەربینا شەڕێکی پێ فرۆشتین.

بیانی [1] (نا. ئان.) بڕ: بێگانە

بیانی [2] (نا.) بڕ: بیانوو

بیاوان (نا.) بڕ: بیابان

بیبار (گیا.)[سان: pippalī] ١ـ بەری گیایەکی ساقەت درێژ و باریکە و لە دار دەهاڵێ و لە شوێنی گەرم وەک هیندوستان دەڕوێ و هەتا سی ساڵان بەر دەدا. بەرەکەی دەنکێکی ورد و ڕەشە و زۆر تیژە و بە هێشوویە، لە کوردەواری ئەم دەنکە دەهاڕن و لە چێشتی دەکەن. & بیبەر، ئیسۆت، ئیسیوەت، باجک، ئاڵات، ئاڵەت1. ٢ـ بەری گیایەکە هەر بەم ناوە کە جۆری زۆرە و لە ژێرەوە هاتوون، بیبەر، باژک. || **بیباری ترشی:** هەمان بیباری دۆڵمەیە کە بۆ ترشی کەلکی لێوەردەگرن. **بیباری دۆڵمە:** بیبارێکی گەورە و گۆشت دارە کە بە شینی تیژ نیە و بە کاڵی دەخورێ و بۆ ترشی و دۆڵمە دەکار دەکردرێ، بیباری ترشی. **بیباری سپی:** بەری دریشتی بیبارە کە لە ئاو دا دەیخووسێنن تۆکڵی سەری لا دەبەن. **بیباری سوور:** بەری گەیشتووی بیباری شینە کە ویشکی دەکەن و دەیکوتنەوە و

دە چێشت دەکردرێ. **بیبـاری شین:** ١ـ گیایەکی یەک ساڵەی دەسچێنە، ساقەت کورتە و گوڵی سپی دەکا کە لە دوایی سوور دەبێ. بیباری شین وەک سەوزی خواردن بە شینی دەگەڵ چێشت دەخورێ، مەیلی خواردن پتر دەکا و تامێکی تیژی هەیە. دوای سوور بوون ئیشکی دەکەن و دەیسوون و لە چێشتی دەکەن. **بیباری ویشک:** بیباری سووری ویشک کراو کە هەم بە ساغی دە ئاش و دۆکلێوی دەکەن هەمیش دەیکوتنەوە و دەچێشتی دەکەن، بیباری ئیشک. **بیباری ئیشک:** بڕ: بیباری ویشک

تێبینی: زێدی بیبار هیندوستان بوە و لەوێوە بۆ خۆی و ناوەکەی بە دنیا دا بڵاو بوونەوە. لە کوردیی دا مانای بیبار پتر بۆ بیباری شین بە کار دەبردرێ.

بیبک (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبل (ئا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبن (نا. ل)[بی ؟ + بن (بەند)][هەو] بڕ: پشتێند

بیبۆک (ئا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبەر (نا.)[باک] بڕ: بیبار

بیبی [1] (نا.)[تور: bibi] ١ـ خاتوون، خانم. ٢ـ نەنک، دایەگەورە. ٣ـ بووکۆڵەی منداڵ. ٤ـ یەکێک لە پەڕەکانی قومار کە وێنەی ژن یا مەلەکەیەکی لە سەرە.

بیبی [2] (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبیلانک (نا.)[باک] بڕ: بیبیلە

بیبیلە (نا.)[تات: بەبەک. باک: بیبیلانک، بیبی، بیبۆک، بەبەلە، بیبل، پیبپک، پیبک ـ ناو: بیبیلە ـ باش: بیبیلە] کونی نێو رەشکێنەی چاو کە لە مرۆڤ دا سێ هەتا شەش میلیمێترە. بیبیلەی چاو بە پێی نوورێک کە وە چاو دەکەوێ کونەکەی تەنگ و گەورە دەبێتەوە.

بیتاقە (نا.)[؟] بڕ: بلێت

بیتک (نا.)[؟][باک] باپشکێو

بیجاد (نا.) ١ـ بڕ: بیجادە. ٢ـ (گیا.)[باک] عەنبەر، داری عەنبەر.

بیجادە (نا.)[؟] جۆرێک یاقووتی سوور، ئەقیق، بیجاد. ⁘ بە قیمەت گرانی، بیجادە و دوڕی / نەکەی وەک باڵدار لە دڵم هەڵفڕی / مەمکت لە دوو جێ کراسیان دڕی (بارام و گوڵندام ل ٧٢). سم وەکوو یەشم و لە پەشم و تووکی پێدا سەرنگوون / چاو وەکوو بیجادە یا دوو شەوچراغی شوعلەڕێژ

(نالی ل ٢٢٦).

بیـجەک (نا.)[؟] کوتە کـاغـەزێک کە فـرۆشیـار ناو و رادە و ئەندازەی کـالاّ و شـمـەکی تێـدا دەنووسـێ و بۆ کـڕیاری هەتا بە پێی ئەم کاغەزە کالاّکەی

مـاوەیەکە بیـری دایکم دەکـەم. ٢ـ بڕ: لە بیـر کردن. **~ کردنەوە:** فکر کردنەوە، چوونـە نێــو خـــەیاڵ و لێکدانـەوە بۆ چارەســەر کـردنی مـەســەلەیەک، بیـر لێکردنـەوە. **~ کــەفتن:** بڕ: وەبیــر هـاتنـەوە. **~ کـەوتنەوە:** بڕ: وەبیــر هـاتنـەوە. **~ لێـکردنـەوە:** بڕ: بیــر کــردنـەوە. **~ هاتنەوە:** بڕ: وەبیــر هـاتنـەوە. **~ هێنـانەوە:** بڕ: وە بیــر خسـتنـەوە. **لە ~ بردنەوە:** پەرت کردنی کــەســێک و لە مــێــشک چوونە دەری مـەسـەلە یا قـسـەکـەی. ⁂ هێندە چوویە نێـو قسـەمەوە قسـەکـەت لە بیر بردمـەوە. **لە ~ بوون:** لە مـێـشک دابوون، لە بیـر نەکـردن، لە بیـر مـان. **لە ~ چوون:** بڕ: لە بیـر کـردن. **لە ~ چوونەوە:** لە بیـر کردنی شت یا مـەسـەلەیەک بە یەکجاری. **لـە ~ کـــــردن:** لـە بیــــر چوونـەوە مەسـەلەیەک، لە بیـر چوون، بیر چوونەوە. **لە ~ مـان:** بڕ: لە بیر بوون. **وە ~ خستنەوە:** هێنانەوە بیری مەسـەلەیەک کە کەسێک لە بیری کردبێ، بیر خـستنەوە، بیـر هـێنانەوە، وەبیـر هـێنانەوە. **وە ~ هاتنەوە:** هـاتنەوە نێو مێشکی شـتێکی لە بیـر کـراو، بیـر کەوتنـەوە، بیـر هـاتنەوە، بیـر کـەفتن. **وە ~ هێنانەوە:** بڕ: وەبیر

خستنەوە.

بیر² (نا.)[عەر: بئر] چاڵێکی قوڵ کە بۆ گەیشتن بە ئاو هەڵیدەکەنن، چاڵاو.

بیراز (نا.)[؟] ١ـ گرنی کردنی بەرداش. ٢ـ زەوی لێک و لووس کراو بۆ چاندن. **~ کردن:** ١ـ تیژ کردنەوە و گرنی گرنی کردنی بەرداش. بەرداش دوای قەدەرێک کار دەسوێ و دان جوان ناهارێ، لەبەر ئەوە هەرچەند جارێک بە قەڵەم گرنی گرنی دەکەنەوە هەتا دان بە وردی بهارێ، ئاردی بەرداشی تازە بیراز کراو هەندێک وردە و بەردی تێدادەبێ. ٢ـ رێک کردنی زەوی بۆ چاندن. & بیرازتن. ٣ـ (کنـ.) دارکاری کردن و لێدان.

بیرازتن (چا. م)[لە: بیراز] بڕ: بیراز کردن/١ و ٢.

بیراو (نا. ل)[بیر2 + ئاو] بیرێک کە گەیشتۆتە ئاو و ئاوی هەیە، چاڵاو.

بیربزوێن (ئان. فا)[بیر1 + بزوێن] هەر کار و رووداو و دیمەن و شتێک کە مێشکی ئینسان ببزوێنێ و کاری تێکا و بیری لێبکاتەوە. :: بەهار وەرزێکی بیربزوێنە بە تایبەت بۆ شاعیر.

بیربڵاو (ئان. ل)[بیر1 + بڵاو] کەسێک کە بیر و مێشکی بە تەواوی لە سەر خۆ نیە و شت زوو لە بیر دەکا.

بیربڵاویی (حم.)[بیربڵاو + ئی] کردەوەی کەسی بیربڵاو.

بیرتەسک (ئان. ل)[بیر1 + تەسک] بڕ: بیرکورت

بیرتەسکیی (حم.)[بیرتەسک + ئی] بڕ: بیرکورتیی

بیرکورت (ئان. ل)[بیر1 + بڵاو] کەسێک کە رێز بۆ بیر و باوەڕی دیکە دانانێ و مەیدانی بینین و روانگەی فرەوان نیە، کەڵلەوشک، مێشک وشک، بیرتەسک.

بیرکورتیی (حم.)[بیرکورت + ئی] کردەوەی کەسی بیرکورت، بیرتەسکیی، کەڵلەوشکیی.

بیرمشک (نا.)[بیر (بی1) + مشک2] ١ـ (گیا) چەشنە دارەبییەکە کە گوڵی بۆنخۆش دەگرێ و بۆ ئارەق2 و شەربەت کەلکی لێوەردەگرن، Salix aegyptiaca ناوی لاتینی ئەم دارەیە، بیمشک. ٢ـ جۆرێک شیرنی وردی رەنگ سپی کە لە ئارەقی ئەم گوڵە بۆ تامەکەی کەلک وەردەگرن، نوقڵ.

بیروهۆش (نا. ل)[بیر1 + و + هۆش] بڕ: بیرەخەو. **دە ~ ڕاچوون:** بڕ: دە بیرەخەو ڕاچوون.

بیرۆ (نا.)[باک: بیرۆڤ، بیرۆڤە ـ ناو: بیرۆ] نەخۆشییەکی پێستە، پێست لەش سوور دەبێتەوە و دەماسێ و بلۆقی ورد دەردەدا کە زۆر دەخورێ. وشک و تەڕی هەیە، هۆیەکەی شێوانی دەلاوی لوویەکانی لەش یا ئالێرژی توند بە شتێکە. (فەر: Eczema)

بیرۆڤ (نا.)[باک] بڕ: بیرۆ

بیرۆڤە (نا.)[باک] بڕ: بیرۆ

بیرۆکە (نا. ل)[بیر + ئۆکە] بنەما و بنەڕەتی بیر و مەسەلەیەک. ∷ بیرۆکەی زۆربەی چیرۆکەکانم فۆلکلۆرن.

بیرە (نا.)[تور: bira لە هولەندیی] بڕ: ئاوجۆ

بیرەبیرە (ئان. ل)[بیر1 + ئە + بیر1 + ئە] حاڵی کەسێک کە هەردەم لە سەر بیر و بڕوایەکە، وازوازی.

بیرەخەو (نا. ل)[بیر1 + ئە + خەو] خەوێکی سووک کە مرۆڤ بە تەواوی ئاگای لە خۆی نابڕێ، بیروهۆش، بیرەهۆش. **دە ~ ڕاچوون:** خەوتنێکی سووک، بۆرژان، دەبیرەهۆشەوە چوون، دە بیروهۆش ڕاچوون، دە بیرەهۆش ڕاچوون.

بیرەوەری (نا. ل)[بیر1 + ئە + وەر + ئی] ١ـ ئەو یاد و بەسەرهاتانەی ژیان کە زەمانی بە سەر داهاتوە و لە بیر ماون. ∷ جا خۆ من بە بیرەوەری خۆم لە دوام دەڕۆیشت سێسەت پیادە و سوارە/ ئەلعان مردن بۆ من گەلێک خۆشترە لەو ژیانە و لەو ڕەفتارە (سەعید و میرسێوەدین ل ٤). ٢ـ یاد و بیرێک کە کۆمەڵێک خەڵک لە کەسی مردووی دەکەن.

بیرەهۆش (نا. ل)[بیر1 + ئە + هۆش] بڕ: بیرەخەو. **دە ~ ڕاچوون:** بڕ: دەبیرەخەو ڕاچوون. **دە بیرەهۆشەوە چوون:** بڕ: دە بیرەخەو ڕاچوون.

بیزا (گیا.)[؟] ١ـ گیایەکی بۆنخۆشی خۆڕسکی کوێستانییە، پتر لە موکریان ناوبانگی هەیە و بۆ ترشیات و بۆ نێو شیرێژ کەلکی لێوەردەگرن. ٢ـ (مجـ.) بالای یار و گراوی.

بیزەر (گیا.)[بی1 + زەر][باک] بڕ: شۆڕەبی

بیژ (ئان.)[پەه: ڤێج. باک: بیژی، پیچ،

پینج ـ ناو: بیــژوو، بیــژی ـ زا: بینـج، پینج] بڕ: بیژوو

تێبینی: ئەم وشەیە بە تەنیا نەماوە و بە شــێــوەی تێکەڵاو کـــە خـــوارەوە نووسـراون دێ و دەگـەڵ ڤـێج لە زمـانی پەهلەویی دا بە مـانای تۆو، ڕەچەڵەک و ڕەگـــەز هـەر یەک ڕیشـــەیان هـەیە بەو جـیـاوازییـە کـە بیـژ یا بیـژوو بە تۆو و ڕەگەزی خراپ و حەرام دەکوترێ.

بیــژک (ئان. ل)[بیـژ + ک][بـاک] بڕ: بیژۆک/٢.

بیـــژۆک (ئـان. ل)[بیــژ + ئۆک] ١ـ حـەیوانێک کـە زووتر لە کـاتی ئاسـایی خـۆی بزێ. ٢ـ دانەوێڵـەیەک کـە درەنگ بکوڵێ، بیـژک. ٣ـ قـامکی زێدەی دەست، قامکی شەشەم.

بیـــــژوو (ئـان. ل)[بیـــژ + ئـوو] ١ـ منداڵێک کە باوکی دیار نەبێ کێیـە. ٢ـ (مجـ.) بێشـەرم، بێحـەیا، زۆڵ، زووڵ. & حەرامزادە، بیژ، بیژی.

بیژی (ئان. ل)[بیژ + ئی][باک ـ سۆر] بڕ: بیژوو

بیس [1] (ڕ.) لە چاوگـــەی بیـــستن دەکـــەوێ و بـە ناوەوە دەلکێ و مـــانـای بیسـەر دەدا، بیست1 ፨ گوێ بیس

بیس [2] (ژ.)[هـەو ـ ئەر] بڕ: بیست2

بیـــست [1] (ڕ.) بڕ: بیس1. ፨ گـوێ بیست.

بیست [2] (ژ.)[هیک: ڤیمسەتی ـ ئێک: ڤییسەتی ـ ئەو: ڤییسەئیتی ـ پار: ویست ـ خوت: بیسـتـا ـ پەه: بیسـت، ڤیـسـت. تات: ڤیست ـ فـار: بیست. باک: بیست ـ نـاو: بیـــست، بیس ـ باش: بیس ـ هـەو: ویس، بیس ـ زا: ڤـیــست، ڤـیــشت] ١ـ ژمـــارەی ٢٠، ژمـــارەی دوای نۆزدە، دوو دە. ٢ـ نمرەی یەکـــــەم و هـەرەباش لـە ئیمتەحان و تاقی کردنەوە دا.

بیستان (نا. ل)[بی3 + ستان][باک] بڕ: بێستان

بیـــســتــراو (نا. مـف.)[لە: بیـستن] مـەسـەلە و باسێک کـە گەیشـتبێـە گوێ، بیــســراو. ፨ لە هـیـچ کـوێ نەدیتـراوە و نەبیستراوە.

بیستن (چا. م)[باک: بیستن، بهیستن ـ ناو: بیستن، بیسن] ١ـ هەست بە دەنگ کردن لە ڕێگەی گوێچکەوە، گوێ لێبوون، ژنەوتن، شنـەفتن، ئـەژنیــەی، ژنـەفتن. ٢ـ خـــــــــەبـەر دار بـوون لـە هــەواڵ یـا

مەسەلەیەک. ⁂ بیستوومە کاکت ژنێ دێنێ.

بیستنەوە (چا. م)[لە: بیستن] ١ـ پێ گەیشتنەوەی قسە و باسێک بە یەکێک کە باسی کراوە، پێ گەیشتنەوە. ⁂ نەبیسمەوە جارێکی دیکە شەڕ بکەی ٢ـ گوێ لێبوونەوە، لە سەر ڕا بیستن.

بیست و چوار ساعەتە (ئاک. ل) [بیست2 + و + چوار + ساعەت + ئە] ١ـ ماوەی یەک و شەو و یەک ڕۆژ پێکەوە کە بیست و چوار ساعەت دەکا، شەو و ڕۆژ. ⁂ هەندێک دوکانی نێو شار بیست و چوار ساعەتە ئاوەلەن. ٢ـ (مجـ.) هەمیشە، دایم. ⁂ بیست و چوار ساعەتە خەریکی دەرس خوێندنە.

بیستووم (ژ.)[بیست2 + ئووم] بڕ: بیستەم

بیستوومی (ئان.)[بیستووم + ئی] بڕ: بیستەمی

بیستوومین (ئان.)[بیستووم + ئین] بڕ: بیستەمین

بیستەم (ژ.)[بیست2 + ئەم] هەرچی کە لە پلە و ریزی بیست دابێ، بیستووم.

بیستەمی (ئان.)[بیستەم + ئی] ئەوەی کە لە پلە و ریزی بیست دابێ، بیستوومی.

بیستەمین (ئان.)[بیستەم + ئین] ئەوەی کە لە پلە و ریزی بیست دابێ، بیستوومین.

بیسراو (نا. مفـ.)[لە: بیسن] بڕ: بیستراوە

بیسکویت (نا.)[فەر: biscuit] جۆرێک نان شیرینی وشک و سووکە.

بیسن (چا. م)[ئەر] بڕ: بیستن

بیسەر (نا. فا)[لە: بیستن] کەسێک کە گوێی لە دەنگ یا قسەیەک ڕاگرتوە، گوێگر، گۆهدار، گوێدێر.

بیش (گیا.)[پەھ: بێش] گیایەکی خۆڕسکی چەند ساڵەیە، هەتا گەز و نیوێک بەرز دەبێتەوە، گەڵاکانی گڕنی گڕنین، گوڵەکانی شین و شێوەی گوڵە مەیموونە دەدەن، بنەکەی ڕەق و پتەوە، گیایەکی سەمییە و خواردنەکە مرۆڤ دەکووژێ، Aconitum napellus ناوی لاتینی ئەم گیایەیە.

بیشەنگ (گیا.)[بی1 + شەنگ][باک] بڕ: شۆڕەبی

بیشی (نا.)[باک] بڕ: بێشە

بیڤل (ئا.)[؟][باک: بیڤل، بێڤل] بڕ: کەپۆ

بیق (نا.)[قوچ] بڕ: نایە

تێبینی: بۆ ریشەی بیق بڕ: پیک1 و بۆق7

بیک (نا.)[باش] بڕ: پیک1

بیکار (نا.)[باک] ئامرازی دارتاشینی نەجار، رەندە. (هس: مەکارە)

بیکۆڵ (گیا.)[بی1 + کۆڵ][هەو] بڕ: بی1

بیگودی (نا.)[فەر: ؟] لوولەیەکی چووکی پلاستیکیی (کژانزا یا سیم) کە ژنان بۆ لوول دانی پرچیان کەلکی لێوەردەگرن.

بیلاتەژبی (شڕ.)[عەر: بلاتشبیە] وشەیەکی سەرزارە لە کاتی باس کردنی کردەوە و رەفتارێکی نارەوا. ※ بیلاتەژبی خەڵکی ئەورۆکە نازانن چاکە یانی چی.

بیلامانێ (شڕ.)[عەر: بلامعنا] وشەیەکی سەرزارە کە لە کاتی دەربڕینی قسەیەک کە هەندێک بۆنی بێ ئەدەبی لێبێ دەردەبڕدرێ. ※ کابرا هەر پێی عەیب نەبوو، بیلامانێ دەرپێکەی داکەند لە بەر چاوی ئەو خەڵکە هەڵمیزت.

بیمار (نا.)[پەه: ڤێمار، ڤیمار] ١ـ نەخۆش، ناساز، بێمار. ٢ـ (مجـ.) چاوی بە خومار ※ بە مەرگی من بە رەمزێکی بڵێ بەو چاوە حاڵیم کا / ئەتۆ نازدار و بیماری ئەمن بۆچ زار و بێحاڵم (وەفایی ل ٦١). دڵ بۆیە خۆشی دێ لە نەخۆشی پڕ بە دڵ/ بیمارە چاوی یار و خۆشی دێ لە دەرد و دا (مەحوی ل ٦).

بیمارستان (نا. ل)[بیمار + ستان] شوێنێک کە نەخۆش لێی دەکەوێ و دەرمان دەکردرێ، نەخۆشخانە، خەستەخانە.

بیمشک (گیا.)[بی1 + مشک2] بڕ: بیرمشک

بیمە (نا.)[هند: بیما (زەمانەت)] پەیمان و بەڵێن نامەیەک دە نێوان کەسێک و یانەیەک کە کەسێک گیان، ماڵ و منداڵ و کەرەسەی خۆی بە دانی پارەیەکی مانگانە لە دەست قەزا و بەڵا، بەم یانەیە دەسپێرێ و هەر کات زەرەزێکی وێکەوت پارەی زەرەرەکە وەردەگرێتەوە، سیگۆرتە. ~ **بوون:** ئەندامی یانەی بیمە بوون. ~ **کردن:**

بەستنی پەیمان و قەرار دەگەڵ یانەی بیمە بۆ کارەسات و پێشهاتی چاوەڕوان نەکراو.

بین[1] (نا.)[پەھ: ڤێن. بەل: گیین. باک: بین، بێهن، بیهن، بهن. ناو: بین، بینگ] ١ـ هەناسە. ٢ـ گەروو، قورگ، ئەوک. **~ خواردنەوە:** هەناسە هەڵکێشان و دە سینگ دا ڕاگرتنی لە کاتی لێدانی ئامێری مۆسیقای وەک شمشاڵ و تووزەلە. **~ پێوە نان:** دم پێوە نان و یەک پشوو خواردنەوەی ئاوەکی. ⁂ بۆ کەسێکە مەی چزیلکی پێوە نێ / بۆچی ملهوڕ لێرە بینی پێوە نێ (ناڵەی جودایی ل ١٢). **~ ڕاگرتن:** هەناسە لە سینگ دا ڕاگرتن، پشوو نەدانە دەر. **~ کێشان:** هەناسە دە سینگ دا ڕاگرتن کاتی خۆم قووم کردن و چوونە بن ئاو. **~ گرتن:** دەست دە ئەوکی کەسێک نان، ئەوکی کەسێک گرتن. بینی کابرای گرتبوو و دەیەویست بیخنکێنێ.

تێبینی: ڤەئێنا لە ئەوێستا دا بە مانای کەپۆ هاتوە و کەپۆش ئەندامی هەناسە یا بین هەڵکێشانە هەروەکی هەناسە و nase لە ئاڵمانی و زمانەکانی دیکەی ئورووپایی بە هەندێک ئاڵوگۆڕییەوە کە بە مانای کەپۆیە.

هەروەها ڤێن لە پەهلەویی دا بە مانای هەناسە و بین و ڤێنییک بە مانای کەپۆ هاتوون و لە فارسیش دا بینی مانای کەپۆی هەیە.

بین[2] (ر.)[پەھ: ڤێن] ١ـ ڕەگی بینین. ٢ـ بە وشەوە دەلکێ و ناوی فاغلی ساز دەکا. ⁂ دووربین، تیژبین، وردبین.

بین[3] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بینا[1] (ئان. فا)[لە: بینین][پەھ: ڤێناک] ١ـ کەسێک کە ببینێ و چاوەکانی ساغ بن. // کوێر. ٢ـ کەسێک کە چی لە بەر چاو ون نابێ و هەموو شت دەبینێ، وردبین، تیژبین. ٣ـ ئاگادار، وریا. ٤ـ دە گەڵ (هەر، هە، ها) دێ و مانای دیتت دەدا، لەپڕ، لەنەکاو. ⁂ هابینا سبەی مردین. هەربینا لە سەفەر هاتەوە.

بینا[2] (نا. ل)[بن + یا] بڕ: بنیات.
بینا نان: بڕ: بنیات نان.

بیناو (نا.)[پەھ: ڤێناپ] دیمەنی خەیاڵی، دیمەنێکی خەیاڵی کە لە بێداری و بەئاگایی دا دەبیندرێ. (عالم مکاشفه)

تێبینی: ئەم وشەیە تەنیا فەرهەنگی مەردووخ بەخۆیەوە گرتوە (ب ١ ل ٢٣٧).

بیناهی (حم.)[باک] بڕ: بینایی || **بیناهی چاو:** بڕ: بینایی چاوان. ⁂ قەسەم بە وەی کەم ئەگەر بیناهی چاوە / هەتا زیندووم و رووح لە سەر یەخەی کراسم ماوە / ئەمن دەست هەڵناگرم لەو مژانگەی ئەگەر دەڵێی تیرە و لە کەوانت ناوە (شۆڕ مەحموود ل ٧٠)

بینایی (حم.)[پەهـ: ڤێناکییهـ][بینا + ئی] ١ـ یەکێک لە هەستەکانی مرۆڤ کە ناوندەکەی چاوە و پێی دەبینێ، هێزی چاو، سۆما، سۆمایی، سۆ، بیناهی. ٢ـ (نا.) چاو، دیدە. || **بینایی چاو:** بڕ: بینایی چاوان. ***بینایی چاو رژان:** کوێر بوون، سۆمایی چاو نەمان. **بینایی چاوان:** ١ـ سۆمای چاو، نووری دیدە. ٢ـ (کنـ.) خودا ⁂ بە قوربانت دەبم بینایی چاوان/ قوبووڵی بۆ دەکەی تۆ سووچ و تاوان (ناڵەی جودایی ل ٨٦). ٣ـ (کنـ.) گراوی زۆر خۆشەویست. ⁂ ئامان، هەی ئازیز بینایی چاوان/ گلەم هەن جە تۆ خەیلێ فراوان (مەولەوی ل ١٦). & بیناهی چاو، بینایی چاو.

بینج (ئان.)[زا] بڕ: بیژوو

بینگ (نا.)[ئەر] بڕ: بین1

بینە (نا. ل)[بین1 + ئە] هەناسە.

~ کێشان: ١ـ لە بن ئاو پشوو راگرتن و مەلە کردن. ٢ـ (کنـ.) خۆ دزینەوە، خۆ ون کردن. & بینە لێدان. **~ لێدان:** بڕ: بینە کێشان.

بینەر (نا. فا)[لە: بینین] کەسێک کە شاهیدی دیتنی شتێکە، تەماشاچی.

بینەقاقا (ئا.)[بینە + قاقا] لوولەی نێو مل کە هەوای پێدا دەچێتە نێو سییەکان، قوڕگ، گەروو، بینەقاقە. ⁂ دەستی دە بینەقاقای نابوو بەتەمابوو بیخنکێنێ.

بینەقاقە (ئا.)[بینە + قاقە] بڕ: بینەقاقا

بینەکێش (ئان. فا)[بینە + کێش][لە: بینە کێشان] کەسێک کە لە بن ئاو بینی خۆی باش رادەگرێ و مەودایەکی زۆر دەبڕێ. ⁂ کەریم بینەکێشێکی چاکە ئەم سەر ئەو سەری چۆم دەڕوا.

بینین (چا. م)[هیک: ڤێنەتی ـ ئەو: ڤەئێنە ـ هەخ: ڤەئینە. ناو: بینین ـ هەو: وینای ـ زا: ڤینایش] ١ـ هاتنە بەر چاو، دیتن. ٢ـ سەیر کردن، چاو لێکردن. ٣ـ چاو پێکەوتن. ⁂ لە شوێنێک عەلیم بینی و گەلێکمان دەردی دڵ پێکەوە کرد. ٤ـ سەر دان.

بینینەوە (چا. م)[لە: بینین] ١ـ لە سەررا دیتن، دیتنەوە. ٢ـ دۆزینەوەی شت یا کەسی ونبوو، دیتنەوە.

بیور (نا.) بڕ: تەور

بیۆشیمی (نا.)[فەر: biochimie] لێکوڵینەوە و لێکدانەوەی ئەندامەکانی گیانلەبەران لە باری شیمییەوە.

بیۆک (گیا.)[باک] بڕ: بەی1

بیۆگراف (نا.)[فەر: biographe] کەسێک کە چلۆنایەتی ژیان و بە سەرهاتی کەسی دیکە دەنووسێ، بەسەرهاتنووس.

بیۆگرافی (نا.)[فەر: biographie] بەسەرهاتنووسیی، کاری بیۆگراف.

بیۆلۆژی (نا.)[فەر: biologie] زانست و عیلمێک کە لە گیانداران دەکۆڵێتەوە.

بیهر (نا.)[باک] بڕ: بیر1

بیهن[1] (نا.)[باک] بڕ: بین1

بیهن[2] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بی هەنجیر (نا. ل)[بی1 + هەنجیر] بڕ: گەرچەک

بیهنشک (نا.)[باک] بڕ: باوێشک

بێ[1] (نا.) ناوی دووهەم پیتی ئەلفوبێی کوردیی.

بێ[2] (ئەمر)[ئەر] ئەمرە لە هاتن، وەرە، بەو. ∴ بێ بۆ ئێرە!

تێبینی: بێ (ب + ئێ) لە چاوگی ئەی ay ئەوێستایی و هەخامەنشی بە مانای رۆیشتن کەوتوە و لە گەردانی کاریش دا خۆ دەنوێنێ وەک بێم (ب + ئێ + م)، دەبێ (دە + بێ)

بێ[3] (نا.) بڕ: بەی

بێ[4] (پێش.)[پەه: بێ، ئەبێ، ئەپێ، ئەڤی، ئەڤێ. باک: بێ ـ ناو: بێ، بەبێ ـ هەو: بێ ـ زا: بێ، بیە] ١ـ نەبوون و بێخاوەنی دەگەیەنێ و لە پێش ناو دێ و ئاوەڵناو بە مانای نەبوون ساز دەکا. ٢ـ بەر لە هەندێک ناو دێ و ئاوەڵکردار ساز دەکا. ∴ بێشک، بێ یەک و دوو. ٣ـ پێش چاوگ دێ و مانای نەبوون و نا دەدا بە کار. ∴ بێبڕانەوە، بێ خواردن و خواردنەوە. ٤ـ رەدی کار و کردەوەیەک دەکا. ∴ پێکەوە دادەنیشین بەڵام خەو بێ خەو هیچۆش ناخۆین نان بێ نان.

بێ ئابڕوو (ئان. ل)[بێ4 + ئابڕوو] کەسێک کە ریسوا کراوە، ئابڕوو براو، بێشەرم، بێ ئاوڕوو. ~ **بوون:** ریسوا

بوون، ئابڕوو نەمان. **~ کردن:** ریسوا کردن، ئابڕووی کەسێک نەهێشتن.

بێ ئابڕوویی (حم.)[بێ ئابڕوو + ئی] کار و ئاکاری بێ ئابڕوو، بێشەرمی.

بێ ئارام (ئان. ل)[بێ4 + ئارام] کەسێک کە حەجمینی نیە، نا ئارام، دانەسەکناو، بە جووڵە، بێقەرار.

بێ ئاقڵ (ئان. ل)[بێ4 + ئاقڵ] بێمێشک، گەوج، گێژ، شێت، نەفام، بێ ئاوەز. **~ بوون:** ١ـ گەوج بوون، شێت بوون، نەفام بوون. ٢ـ تێنەگەیشتن، حاڵی نەبوون. **خۆ ~ کردن:** کاری گەوجانە کردن، خۆ گەوج کردن.

بێ ئاقڵانە (ئاک. ل)[بێ ئاقڵ + ئانە] کار و کردەوەی لە بەر بێ ئاقڵی و نەفامی، نەفامانە، گەوجانە. :: ئەوەی تۆ کردت کارێکی زۆر بێ ئاقڵانە و نەفامانە بوو.

بێ ئاقڵێتی (حم.)[بێ ئاقڵ + ئێتی] کاری نائاسایی کردن، کردەوەیەک کە لە ئاقڵ نەوەشێتەوە، بێ ئاقڵی. **~ کردن:** کاری نائاقڵانە کردن، کاری لە ئاقڵ بە دوور ئەنجام دان، بێ ئاقڵیی کردن.

بێ ئاقڵیی (حم.)[بێ ئاقڵ + ئیی] بڕ: بێ ئاقڵێتی. **~ کردن:** بڕ: بێ ئاقڵێتی کردن.

بێ ئاکار (ئان. ل)[بێ4 + ئاکار] کەسێک کە ئاکار و کردەوە و ئەخلاقی باش نەبێ، ئاکار خراپ.

بێ ئاگا (ئان. ل)[بێ4 + ئاگا] بێهەواڵ، بێخەبەر، نائاگا. **~ بوون:** خەبەردار نەبوون، ئاگادار نەبوون. **~ کردن:** خەبەر نەناردن و خەبەردار نەکردن.

بێ ئاگایی (حم.)[بێ ئاگا + یی] بێخەبەریی، بێهەواڵیی، نائاگایی. **دە ~ دا بوون:** دە بێخەبەریی دابوون، نائاگا بوون، بێ ئاگا بوون.

بێ ئاوڕوو (ئان. ل)[بێ4 + ئاوڕوو] [ئەر] بڕ: بێ ئابڕوو

بێ ئاوەز (ئان. ل)[بێ4 + ئاوەز] بڕ: بێ ئاقڵ.

بێباب (ئان. ل)[بێ4 + باب1] ١ـ کەسێک کە باوکی مردبێ. ٢ـ سەغیر، هەتیو. ٣ـ زۆڵ، بیژوو. & بێباوک

بێبارە (ئان. ل)[بێ4 + بارە3] بێبەش، بێبەری.

بێباک (ئان. ل)[بێ4 + باک] حاڵی

کـــــەسی نـەترس، بـوێر. ~ **بوون:** نەترسان، وێران.

بێباکانە (ئاک. ل)[بێبـاک + ئانە] ئەنجـام دانی کـارێک لەبەر نەترسی، بە بێباکی، دلێرانە، بوێرانە.

بێباکیی (حم.)[بێـبـاک + ئیی] نەترسیی، بوێریی.

بێباوک (ئان. ل)[بێ4 + باوک] بڕ: بێباب

بێبژار (ئان. ل)[بێ4 + بژار] ١ـ حاڵی زەوی و بێستانێک کە گژ و گیای زێدەی تێـدا نەبێ. زەوییـەک کـە پێـویسـتی بە گیابژار نەبێ. ٢ـ بڕ: بێژمار

بێبن (ئان. ل)[بێ4 + بن] ١ـ حـاڵی هەرشتێکی قوڵ کە دوایی و ژێری نەبێ. ⁘ دەریـای بـێـبن، چـالاوی بـێـبن. ٢ـ کچێکی بەر لە زەماوەند پەردەی کچێنی نەمـابێ، بن پژاو. ~ **بوون:** کیژێک کە پەردە و کچێنی هەڵگیراوە. ~ **کردن:** بن هەڵگرتنی کـیـژێک لە لایەن پیـاو بەر لەوەی زەماوەندی کردبێ.

بێبۆ (ئان. ل)[بێ4 + بۆ] بڕ: بێبۆن

بێبـۆن (ئان. ل)[بێ4 + بۆن] هەر شـتـێکی بۆی لێ نـەبێـتـەوە، بێـبـۆ. // بۆندار.

بێبـەخت (ئان. ل)[بێ4 + بەخت] کەسێک بەخت هاوڕێی نەبێ، چارەڕەش، کڵۆڵ.

بێبەختیی (حم.)[بێبـەخت + ئیی] چارەڕەشیی، کڵۆڵیی

بێبەر (ئان. ل)[بێ4 + بەر1] ١ـ دار و درەختێک کە بەر نەگرن. ٢ـ ماینێک کە نەزێ، ماینی نەزۆک.

بێبـەرگ (ئان. ل)[بێ4 + بەرگ] ١ـ رووت، بەبێ جل. ٢ ـ هـەژار، فـەقـیـر، نەدار.

بێبەرگیی (حم.)[بێبەرگ + ئیی] ١ـ رووتیی، بێجلیی. ٢ـ هـەژاریی، نەداریی. ⁘ هەرچەندە کە رووتم، بە خـودا مـائیلی رووتم/ بێـبـەرگـیـیـە عـیللەت کـە هـەتیـو مەیلی هەتاوە (نالی ل ٥٣٤).

بێبەرەکەت (ئان. ل)[بێ4 + بەر] ١ـ بێـپـیت و بـەرەکـەت، بێـرزق و رۆزی. ٢ـ بێقازانج، بێسوود.

بێـبـــەری (ئان. ل)[بێ4 + بەری (بەهر)] کەسێک کە بەشـی پێ نەبڕدرێ، بەش پێنەبڕاو، بێبەش، بێبارە، بێوەری. ~ **بوون:** ١ـ بێبـەش بوون. ⁘ قامـەتی

تۆ کە گوڵ و بەی بەری بێ، بێبەری بێ /
بۆچ دەڵێن ئیدی سنەوبەر بەری بێ، بێبەرییە (وەفایی ل ١٦٢). ٢ـ نەبوون. ⁂ لە پیاوەتی بێبەرییە. **~ کردن:** بێبەش کردن، بەش برین. ⁂ باوکم منداڵەکانی لە میرات بێبەری کرد.

بێبەزە (ئان. ل)[بێ4 + بەزە] کەسێک کە بەزە و رەحمی نەبێ، بێرەحم، دڵڕەق.

بێبەزەیی (حم.)[بێبەزە + یی] کردەوەی کەسی بێبەزە، بێرەحمیی.

بێبەش (ئان. ل)[بێ4 + بەش] بڕ: بێبەریی. **~ بوون:** بڕ: بێبەریی بوون. **~ کردن:** بڕ: بێبەریی کردن.

بێبەینەت (ئان. ل)[بێ4 + بەینەت] بکەسێک کە شەرت و پەیمانی نەباتە سەر، بێوەفا.

بێبیر (ئان. ل)[بێ4 + بیر] کەسێک کە هۆش و بیری لە سەرخۆ نیە، بێفیکر، بێهۆش.

بێپایان (ئان. ل)[بێ4 + پایان] هەرچی کە پایان و نەهایەتی نەبێ، بێنەهایەت، بێ کۆتایی و دوایی. ⁂ ئاخر سەفەرن، را خەیلێ دوورەن/ مەنزڵ بێپایان تۆشە زەروورەن (مەولەوی ل ٦). **~ بوون:** نەهایەت و کۆتایی نەبوون.

بێپاوپەل (ئان. ل)[بێ4 + پا + و + پەل] بڕ: بێدەست و پێ ⁂ نە پێیەک هەڵگرێ شوێنی، نە دەستێ گەییە داوێنی / خودا دەرحەق بە ئەحواڵی منی بێ پاوپەل، چارێ (مەحوی ل ٣٠٠).

بێپەردە (ئاک. ل)[بێ4 + پەردە] قسەی و کردەوە و ئاکارێک بە راشکاوی و بە بێنهێنی و شاردنەوەیەک. بێپەردە قسەکانت بکە و لە کەس مەترسێ!

بێپەنا (ئان. ل)[بێ4 + پەنا] ١ـ کەسێک کە شوێنێکی بۆ ژیان نەبێ، بێ ئەنوا. ٢ـ کەسێک کە خەڵک وەخۆی ناگرن، بێکەس.

بێپەنایی (حم.)[بێپەنا + یی] ١ـ بێ ئەنوایی. ٢ـ بێکەسیی.

بێپەی (ئان. ل)[بێ4 + پەی] ئاوی زۆر قووڵ و بێبن.

بێتاقەت (ئان. ل)[بێ4 + تاقەت] ١ـ بێهێز، بێقەوەت. ٢ـ بێواز، ماندوو، بێحەوسەلە، وەڕەز. **~ بوون:** ١ـ بێهێز بوون، قەوە نەبوون. ٢ـ بێواز بوون، حەوسەلە نەبوون. ٣ـ حەجمین لێبڕان، بێ ئۆقرە بوون. **~ کردن:** ١ـ لە هێز و قەوە خستن. ٢ـ بێواز کردن، وەڕەز

کردن، حەوسەلەی کەسێک بردن.

بێتاقەتیی (حم.)[بێتاقەت + ئی] ١ـ بێهێیزی. ٢ـ بێوازیی، بێحەوسەلەیی، وەڕەزیی. **~ کردن:** ئارەزوو و وەڕەزیی کردن بۆ کەسێک، شوێنێک، یا شتێک.

بێتام (ئان. ل)[بێ4 + تام] ١ـ چێشتی کەم رۆن و بێ ئاڵەت کە چێژی خۆش نەبێ.// بەتام. ٢ـ قسەی پڕ و پووچ و قۆڕ. **~ بوون:** ١ـ بێ تام و چێژ بوونی خۆراک، ناخۆش بوونی چێشت. ٢ـ قۆڕ و پووچ بوونی قسە و کردار. **خۆ ~ کردن:** خۆ ناحەز کردن، خۆ لە بەرچاو خستن.

بێتاوان (ئان. ل)[بێ4 + تاوان] کەسی بێسووچ و بێگوناه، بێگوناه.// تاوانبار. **~ بوون:** بێگوناه بوون، بێسووچ بوون.

بێتاوانیی (حم.)[بێتاوان + ئی] تاوانبار نەبوون، بێسووچیی، بێگوناهیی.

بێتر (ئان.)[باک] بڕ: پتر

بێتوان (ئان. ل)[بێ4 + توان] بێهێز، بێتاقەت، ناتوان.

بێتۆن (نا.)[فەر: beton] تێکەڵاوێکە لە سمیت و رەڵم و خیز کە بۆ پتەو بوونی بناغەی ماڵ و پرد و شوێنی دیکە بە کاری دەبەن.

بێتۆن ئارمە (نا.)[فەر: beton arme] بێتۆنێکە کە میلەی ئاسنیان دە نێو ناوە هەتا پتەوتر و قایمتر بێ.

بێتووک (ئان. ل)[بێ4 + تووک] فەقیر، هەژار، نەدار.

بێتووکیی (حم.)[بێتووک + ئیی] نەداریی، هەژاریی. ∷ بێتووکی جیفەخواری و گورگین و بێوجوود/ لەم ئاو و خاکە زاهیر و باتین موکەدەرە (نالی ل ٤٢٠).

بێتەربیەت (ئان. ل)[بێ4 + تەربیەت] کەسێک کە تەربیەتێکی باشی نەبووبێ و خراپ بار هاتبێ، نەعاملاو، بێ ئەدەب. **~ بوون:** خراپ بار هاتن، نەعاملان. **~ کردن:** خراپ بارهێنانی منداڵ، خراپ عاملاندن.

بێتەربیەتیی (حم.)[بێتەربیەت + ئیی] کار و ئاکاری کەسی بێتەربیەت، نەعاملاویی. **~ کردن:** ئەنجام دانی کار و کردەوەیەک کە لە تەربیەت بە دووربێ.

بێــتــەڕەف (ئان. ل)[بێ4 + تەڕەف]
بڕ: بێلایەن

بێتەڕەفیی (حم.)[بێتەڕەف + ئیی]
بڕ: بێلایەنیی

بێتەکلیف (ئان. ل)[بێ4 + تەکلیف]
حاڵی کەسێک کە داهاتوو و چارەنووسی دیاریی نەکــراوە. ~ **بوون:** عـــەلاف بوون، چارەنووس و داهاتووی کـــار و مەسەلەیەک نەزانین.

بێتەکلیفیی (حم.)[بێتەکلیف + ئیی]
بێتەکلیف بوون.

بێتەل (نا. ل)[بێ4 + تەل] بڕ: بێسیم

بێــتــەمــاح (ئان. ل)[بێ4 + تەماح]
کەسێک کە تەماحی نەبێ. ~ **بوون:** تەماح نەبوون، قانع بوون.

بێتەماحیی (حم.)[بێتەماح + ئیی]
کار و کرداری کەسی بێتەماح.

بێجا (ئان. ل)[بێ4 + جا] بڕ: بێجێ

بێجگە (ئاک.)[پەھ: بێھەچ] جیا لە کـەسێک یا شــتێک، جگە، بەدەر. ⁂ بێجگە لە من و تۆ، کێی دیکەش دێ؟

بێــجــەرگ (ئان. ل)[بێ4 + جەرگ]
کـەسی ترســەنۆک و بێــغــیــرەت.// بەجەرگ. ⁂ ساحێب غیرەت بە پەلەن و دەڕۆن، بێجەرگان چاریان بێ چارە/ ئی وا هەیە خۆی دەدزێتەوە، خۆی دەگرێ لە پەســیــو و لە کـەنارە (لاس و خــەزاڵ ل ١٥١).

بێجەوهەر (ئان. ل)[بێ4 + جەوهەر]
کـەسێک کـە هونەر و جـەوهەری نەبێ، بێهونەر.

بێجێ (ئان. ل)[بێ4 + جێ] قسە یا کـاری ناڕەوا کە جێ نەگرێ، بێجا.// بەجێ. ⁂ دەربڕینی ئەو قـــســـانە لە سەرڕاوە زۆر بێجێیە.

بێــچــارە (ئان. ل)[بێ4 + چارە] ١ـ حاڵی کەسی چارە لێبڕاو و بێعیلاج، چارەڕەش، بەدبەخت. ٢ـ بێــشــانس و بەخت، هەژار. ٣ـ مرۆی بەستەزمان و فەقیرۆکە. ~ **بوون:** ١ـ ناعیلاج بوون، چارە لێــبــڕان، بەدبەخت بوون. ٢ـ لێقەومان و هەژار بوون. ~ **کـردن:** بەدبەخت کردن، چارەڕەش کردن.

بێچارەیی (حم.)[بێچارە + یی] ١ـ بەدبەختیی، چارەڕەشیی. ٢ـ هەژاریی، نەداریی.

بێچاوڕوو (ئان. ل)[بێ4 + چاو + و + ڕوو] کـەسێک کـە چاکـەی لە چاو دا

نەمێنێ، سپڵە، پێ نەزان، بێچاوەڕوو. **~ بوون:** چاکە لە چاو دا نەبوون، سپڵە بوون، بێچاوەڕوو بوون. **~ کردن:** سپڵە بار هێنانی منداڵ یا کەسێکی دیکە، بێچاوەڕوو کردن. ⁂ ئەو منداڵەشت وەک خۆت بێچاووڕوو کردوە!

بێچاوەڕوو (ئان. ل)[بێ4 + چاو + ئە + روو] بڕ: بێچاووڕوو. **~ بوون:** بڕ: بێچاووڕوو بوون. **~ کردن:** بڕ: بێچاووڕوو کردن.

بێچکە (نا. ل)[بێچ؟ + کە][زا] قامک، ئەنگوست، بێچی2.

بێچوو (نا. ل)[بێچ (بەچ) + ئوو] منداڵی گیانلەبەر بە گشتی کە هەندێکیان ناوی تایبەتیان هەیە و ئەگەر ناویان نەبێ هەندێک جار دەگەڵ ناوی گیاندارەکە دێ، & وەچە، بەچە، بەچکە. ⁂ بێچوو مراوی، بێچوو چۆلەکە، بێچوو ورچ.

بێچوولە (نا. ل)[بێچوو + لە] منداڵی چووکی گیاندار، ساوای گیاندار، بێچوو

بێچی[1] (نا. ل)[بێچ (بەچ) + ئی][باک] ١ـ بێچووی ئاژەڵ، بەرخ و کاریلە. ٢ـ ئاولەمە.

بێچی[2] (ئا.)[بێچ؟ + ئی][باک] ١ـ ئەنگوست، قامک، بێچکە، بیچک. ٢ـ قامکی پێ.

بێچیڤان (نا. ل)[بێچی1 + ڤان] بڕ: بەرخەلەوان

بێحاڵ (ئان. ل)[بێ4 + حاڵ] ١ـ کەسێک کە حاڵی باش نەبێ، نیوەنەخۆش، بێتاقەت. ٢ـ فەقیر، هەژار، بێحاڵ و ماڵ. **~ بوون:** حاڵ باش نەبوون، بێتاقەت بوون. **~ کردن:** بێتاقەت و بێحەوسەلە کردن.

بێحورمەت (ئان. ل)[بێ4 + حورمەت] کەسێک کە رێز و حورمەتی خەڵک نەگرێ. **~ بوون:** رێز و حورمەت نەگرتن.

بێحورمەتیی (حم.)[بێحورمەت + ئیی] سووکایەتی، بێرێزیی. ⁂ ئەوە زۆر بێحورمەتییە کە لەبەر میوانی هەڵنەستی. **~ پێکران:** سووکایەتی لە لایەن کەسێک یا کەسانێکەوە پێکران. **~ پێکردن:** سووکایەتی بە کەس یا کەسانێک کردن، رێز نەگرتن. **~ کردن:** رێز دانەنان، حورمەت نەگرتن.

بێحەد (ئاک. ل)[بێ4 + حەد] لە رادە بەرد، گەلێک زۆر، بێ ئەندازە، بێشۆ. ⁂ شێرکۆ بێحەد کوڕی چاکە.

بێـــحـــەوســـەڵە (ئان. ل)[بێ4 + حەوسەڵە] بێواز، وەڕەز، بێتاقەت. ~ **بوون:** بێـواز بوون، حـەوسـەڵە بوون، بێتـاقـەت بوون. ~ **کردن:** بێتـاقـەت کردن و بێواز کردنی کەسێک.

بێحەوسەڵەیی (حم.)[بێحەوسەڵە + یی] بێوازیی، بێتاقەتیی.

بێـحـەیا (ئان. ل)[بێ4 + حـەیا] ١ـ رووهەڵماڵاو، بێـشـەرم. ٢ـ بەدفـەڕ، شلووق. ~ **بوون:** ١ـ بێـشـەرم و رووهەڵماڵاو بوون. ٢ـ بەدفەڕ بوون، شلووق بوون. ~ **کـردن:** بێـشـەرم بارهێنانی منداڵ و کەسێک.

بێحەیایەتی (حم.)[بێحەیا + ئایەتی] ١ـ بێـشـەرمی. ٢ـ بەدفـەڕی، شلووقی، بێحـەیایی. ~ **کردن:** ١ـ بێشـەرمی کـردن. ٢ـ بەدفـەڕی کـردن، شلووقی کردن. & بێحەیایی کردن.

بێـحـەیایی (حم.)[بێحـەیا + ئی] بڕ: بێحەیایەتی. ~ **کردن:** بڕ: بێحەیایەتی کردن.

بێحیساب (ئان. ل)[بێ4 + حیساب] هیچ لە هیچ، پاک. :: قەرزەکەم دایەوە ئێستا من و تۆ بێحیساب. ~ **بوون:** پـاک لـە پـاک بـوون، پـاک بـوونـەوەی حیساب دەگەڵ کەسێک، حیساب پاک بوون.

بێخ (نا.)[پەش: بێخ ـ فـار: بیخ. ناو: بێخ ـ هـەو: بێخ] ١ـ بن، ژێر. ٢ـ بنەڕەت، ریشە، ئەسڵ. ٣ـ دوایی، ئاکام.

بێـخـاوەن (ئان. ل)[بێ4 + خـاوەن] حـاڵی هەر شـتـێک کـە هـی کـەس نەبێ، هەرچی کـە خـاوەنی نەبێ، بێـخـێـو، بێـخـودان، بێـسـاحـێب. ~ **بوون:** هەرچی و هەرشـتێک کە خـاوەنی نەبێ. **خۆ لێ ~ کردن:** وەخۆ نەگرتن و حاشا لە کـەسـێک یا شـتـێک کـردن و خـۆ بە خـاوەنی دانـەنان، خـۆ لێ بێـسـاحـێب کـردن. :: کـابرا وای خـۆی لە منداڵانە بێـخـاوەن کـردوە هـەر دەڵێ بابـی وانیش نیە.

بێــخـــود (ئان. ل)[بێ4 + خـود] ١ـ بێـسوود، بێکەلک، بێـهـوودە، بێخـۆ. ٢ـ لەخۆوە، بە بێویست.

بێـخـودا (ئان. ل)[بێ4 + خـودا] ١ـ کـەسـێک کـە خـودای نەبێ، بێـدین، بێ ئیـمـان، خـودانەناس. ٢ـ زاڵم، زۆردار، دڵڕەق، بێبەزە.

بێـخـودان (ئان. ل)[بێ4 + خـودان] بێـخێـو، بێخـاوەن. :: ئێـسـتـا هـەزار و

چوارسەد ماڵی خۆم و مامم سەرەوێرانە/ خانزادەخانی حەریرێ بێساحێبە و بێخودانە (مان ل ٨٦).

بێخوست (ئان. ل)[بێ4 + خوست] بێدەنگ و جووڵە، بێهەست، بێهەست و خوست.

بێخۆ (ئان. ل)[بێ4 + خۆ] بێسوود، بێخود، بێهوودە.

بێخەبەر (ئان. ل)[بێ4 + خەبەر] ١- بێ ئاگا، نائاگا. ٢- لەپڕ، لەنەکاو.

بێخەبەریی (حم.)[بێخەبەر + ئیی] خەبەردار نەبوون، بێ ئاگایی.

بێخەم (ئان. ل)[بێ4 + خەم] ١- کەسێک کە غەم و پەژارەی نەبێ. ٢- کەسێک کە گوێ نەداتە هیچ، بێخەیاڵ. & بێغەم. **~ بوون:** ١- پەژارە و خەم نەبوون. ٢- لە خەیاڵ و خەم بە دوور بوون، بێخەیاڵ بوون. **~ کردن:** کەسێک لە خەم و پەژارە خلاس کردن.

بێخەمیی (حم.)[بێخەم + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێخەم، بێخەیاڵیی.

بێخەوش (ئان. ل)[بێ4 + خەوش] بێعەیب، بێکەموکووڕیی، پاک و بێگەر، بێغەوش.

بێخەوشیی (حم.)[بێخەوش + ئیی] بێگەردیی، پاکیی، خاوێنیی، بێکەمایەسیی، بێغەوشیی.

بێخەیاڵ (ئان. ل)[بێ4 + خەیاڵ] کەسێک کە گوێ نەداتە هیچ و هیچی لا گرینگ نەبێ، بێخەم. **~ بوون:** گرینگایەتی نەدان بە هیچ، گوێ نەدانە هیچ.

بێخەیاڵیی (حم.)[بێخەیاڵ + ئیی] چلۆنایەتی و کردەوەی کەسی بێخەیاڵ، بێغەمیی. **خۆلە ~ دان:** غەم نە خواردن و بە تەواوەتی بێخەیاڵ بوون.

بێخێر (ئان. ل)[بێ4 + خێر] کەسێک کە خێر و قازانج و چاکەی بۆ کەس نەبێ.

بێخێو (ئان. ل)[بێ4 + خێو] کەس یا گیانداری بێخاوەن.

بێداد (ئان. ل)[بێ + داد] ١- زوڵم، زۆریی. ٢- هاوار، سکاڵا، شکایەت. ⁂ یاگێوتەر نییەن داد وێم کەروون/ جە دەس تۆ بێداد وە لای کێ بەروون (مەولەوی ل ٣٣). ٣ - زیاد لە ئەندازە، زۆرزۆر. ⁂ ئەوە پارەیەکی بێداد زۆرە. **~ کردن:** ١- زوڵم کردن. ٢- هاوار کردن.

بێدار (ئان.)[هەخ: ویغراد] ١ـ بەئاگا، وەخەبەر، نەخەوتوو. ٢ـ ئاگادار، وریا، تێگەیشتوو. **~ بوون:** وەخەبەر هاتن، وە ئاگا هاتن، بە ئاگا بوون. **~ کردن:** وەخەبەر هێنان، لە خەو هەستاندن.

بێداریی (حم.)[بێدار + ئی] ١ـ بەخەبەریی. ٢ـ وریایی، ئاگاداریی.

بێددان (ئان. ل)[بێ4 + ددان] ١ـ کەسێک کە ددانی دە زاری دا نەبێ یا نەمابێ. ٢ـ کەسی کەم ددان بۆ تەوس و گاڵتە.

بێدەر[1] (ئان. ل)[بێ4 + دەر] بێپەنا، بێکەس.

بێدەر[2] (نا.)[عەر: بیدر] خرمان، جێخوون، جۆخین، بێندەر.

بێدەرد (ئان. ل)[بێ4 + دەرد] ١ـ کەسێک کە ئێش و دەردی نەبێ. ٢ـ کەسێک کە ناخۆشی و مەینەت و بەدبەختی نەبێ، بێوەی.

بێدەرەتان (ئان. ل)[بێ4 + دەرەتان] کەسێک کە رێگای هیوا و نەجاتی لێبڕاوە، چارە لێبڕاو.

بێدەست (ئان. ل)[بێ4 + دەست] ١ـ کەسێک کە دەستی بڕابێ. ٢ـ بێدەستەڵات، داماو، ناتوان، بێچارە.

بێدەست و پێ (ئان. ل)[بێ4 + دەست + و + پێ] ١ـ کەسێک کە دەست و پێی نەبێ. ٢ـ (مجـ.) کەسێک کە هیچ کارێکی لە دەست نەیە، خوێڕی. & بێ پاوپەل. **~ بوون:** هیچ کارێک لە دەست نەهاتن، هیچ پێ ئەنجام نەدران، خوێڕی بوون، بێ پاوپەل بوون.

بێدەستەڵات (ئان. ل)[بێ4 + دەستەڵات] ١ـ کەسێک کە لە ئاست کار و مەسەلە یا کەسێک هێز و توانایی مادی و مەعنەوی نەبێ، بێدەست. ⁘ لە ئاست ژنەکەی بێدەستەڵاتە. ٢ـ هەژار، فەقیر، دەستکورت. **~ بوون:** ١ـ خاوەن دەستەڵات و هێز نەبوون. ٢ـ هەژار و دەستکورت بوون. **~ کردن:** لە دەستەڵات خستن.

بێدەستەڵاتیی (حم.)[بێدەستەڵات + ئیی] چلۆنایەتی بێدەستەڵات، بێدەستەڵات بوون، توانایی نەبوون، بێهێزیی، بێدەستیی.

بێدەستیی (حم.)[بێدەست + ئیی] بڕ: بێدەستەڵاتی. ⁘ سەراپامی بەر ئەشکەنجەی عوقووبەت گرتوە دەوران/ لەبەر بێدەستییە واتێدەگەن خەڵقی کە

بێچارەم (مەحوی ل ٢٢٩).

بێدەمار (ئان. ل)[بێ4 + دەمار] ١ـ خۆ بە زل نەزان، بێدەعێ. ٢ـ بێغیرەت، بێڕەگ

بێدەنگ (ئان. ل)[بێ4 + دەنگ] ١ـ کەسێک کە زۆر خۆ لە قسە کردن هەڵناقوتێنێ. ٢ـ ئارام، کپ، بێهات و هاوار. ٣ـ دڵ بە غەم، مات، خەمناک. ٤ـ کەسی کەم قسە و فەقیرۆکە. **~ بوون:** ١ـ ئارام بوونی وڵات. ٢ـ مات بوون، خەمناک بوون. ٣ـ دەست لە قسە هەڵگرتن، تەواو کردن و بڕینەوەی قسە. ٤ـ کپ بوون، بێهات و هەرا بوون. **~ کردن:** لە دەنگ خستن، ئارام کردن.

بێدەنگیی (حم.)[بێدەنگ + ئیی] ١ـ هات و هاوار و دەنگ نەبوون، ئارامیی، ئەهوەنیی. ٢ـ خەمناکیی، ماتیی.

بێدین (ئان. ل)[بێ4 + دین] کەسێک کە بڕوای بە دین نەبێ، ، بێ ئیمان، کافر. **~ بوون:** ١ـ خاوەن ئیمان نەبوون ٢ـ کافر بوون، لە دین چوونەدەر. **~ کردن:** کافر کردن، لە دین بردنە دەر.

بێدینیی (حم.)[بێدین + ئیی] ئیمان و دین نەبوون، بێ ئیمانیی، کافریی.

بێر[1] (نا.)[؟] ١ـ کاری کۆ کردنەوەی ئاژەڵ بۆ دۆشین، بێرە، بێری. ٢ـ بڕ: بەردەبێر. **لە ~ دان:** کۆ کردنەوەی و ئامادە کردنی ئاژەڵ بۆ دۆشین.

بێر[2] (نا.)[باک] بڕ: بێڵ

بێرا (نا.)[سۆر] بڕ: بێڵا. ⁂ سینگ مافوورەی خۆرەسان هینام لە لای بەغدایێ/ ڕۆژێ یارم میوان بی رابیێخەم لە بێرایێ (فۆلکلۆر ل ٢٥).

بێرک[1] (نا. ل)[بێر2 + ک][باک] ١ـ بێڵچە، خاکەنداز. ٢ـ ئێسکی شان.

بێرک[2] (نا.)[بڕ: بەریک][باک] گیرفان

بێرکەر (نا. ل)[بێر1 + کەر] بڕ: بێری

بێروون (نا.) بڕ: بیابان

بێرە (نا.) بڕ: بێر1/١.

بێرەدۆش (نا. ل)[بێر1 + ئە + دۆش] ١ـ مەڕدۆش، بێری. ٢ـ دەفری شیر تێدا دۆشین.

بێری (نا. ل)[بێر1 + ئی] ١ـ ژن یا کچێک کە ئاژەڵ دەدۆشێ، بێریڤان، بێرکەر، بێرەدۆش، بێریوانە. ٢ـ [باک]

شـــوێنی مـــەڕ دۆشین، بێـــر. ٣ـ ناوە بۆ مێینە.

بێریڤان (نا. ل)[بێری + ڤان][باک] بڕ: بێری

بێـــــریک (نا.)[بڕ: بەریک][باک] گیرفان

بێـریوانە (نا. ل)[بێـری + وان + ئە] [زا] بڕ: بێری

بێـــــڕوحم (ئان. ل)[بێ4 + روحم] کــەســـێک کـــە روحم و بەزەیی دە دڵ دانەبێ، دڵڕەق، بێڕەحم، بێبەزە.

بێڕوحمیی (حم.)[بێڕوحم + ئیی] کار و کـردەوەی کـەسی بێـڕوحم، دڵڕەقـیی، بێبەزەیی، بێڕەحمیی.

بێـــــرۆح (ئان. ل)[بێ4 + رۆح] بڕ: بێگیان

بێـرووح (ئان. ل)[بێ4 + رووح] بڕ: بێگیان

بێـڕەحم (ئان. ل)[بێ4 + رەحم] بڕ: بێڕوحم

بێڕەحمیی (حم.)[بێڕەحم + ئیی] بڕ: بێڕوحمیی

بێــــــڕەزا (ئان. ل)[بێ4 + رەزا] ١ـ بێـڕەحم، بێـبـەزە، دڵڕەق. ٢ـ خـوێنتـاڵ، رەزاگران، رەزاقورس، گۆشـتتـاڵ. **~ بـوون:** ١ـ دڵـڕەق بـوون، زاڵـم بـوون. ٢ـ خـوێنتــاڵ بوون. **خـۆ ~ کـردن:** خـۆ ناحـەز کردن و خـۆ لەبەرچاوان خـستن، خۆ خوێنتاڵ و ئێسک گران کردن.

بێڕەگ (ئان. ل)[بێ4 + رەگ] کەسێک کە ناموسی زۆر لا گرینگ نیە، بێدەمار، بێغیرەت.

بێــڕەنگ (ئان. ل)[بێ4 + رەنگ] ١ـ حاڵی هەر شتـێکی کە رەنگی نەبێ. ٢ـ رەنگ پەڕاو.

بێــڕەنگیی (حم.)[بێـڕەنگ + ئی] ١ـ چلۆنـایەتـی شـــتـی بێـــڕەنگ. ٢ـ رەنگ پەڕاویی.

بێز[1] (نا.)[باک: بێز ـ ناو: بێز، قێز ـ باش: قێز، بێز ـ هـەو: بێزی، قـیزی ـ زا: بێــز] حـــاڵەتێکە لە مـــرۆڤ و هەندێک گـیانلەبەر دا کـە بە دیتن و بۆن کـردن و خـواردنی هەندێک خـواردەمـەنی و شـتـی دیکە دڵی تێکدەچێ. **~ کــــردن:** دڵ تێکچـوون و دڵ شـێـوان لە شـتـێک یا کەسێک. **~ لێبوونەوە:** بێـمـەیلی و دڵ شێوان لە خـواردنی شـتێک یا لە دیتنی ئەو شتە یا کەسێک، بێز لێهەستان، بێز

لێهاتن، بێز لێکردن. ~ **لێکردن:** بێز لێهاتن، بێز کردن. ~ **لێهاتن:** بڕ: بێز لێبوونەوە. ~ **لێهەستان:** بڕ: بێز لێبوونەوە. ~ **هاتن:** بێز کردن، بێز لێهاتن. ⁘ بێزم نایە گۆشتی کەروێشکی بخۆم. ~ **هەستان:** دڵ شێوان و بێز لێبوونە لە شتێک، بێز هەڵستان. ~ **هەستاندن:** بوونە هۆی بێز هەستانی کەسێک، بێز هەڵستاندن.. ⁘ هێند بە پیسی نانی دەخۆی بێزی پیاو هەڵدەستێنی. ~ **هەڵستان:** بڕ: بێز هەستان. ~ **هەڵستاندن:** بڕ: بێز هەستاندن.

بێز^{2} (نا.)[؟] ڕەنگ. ⁘ بێزی ئەم قاڵییە لە بێزی ئەو قاڵیەیە.

بێزات (ئان. ل)[بێ4 + زات] کەسێک کە زات و وڕەی نەبێ، ترسەنۆک.

بێزار (ئان. ل)[بێ4 + زار] ١ـ حاڵی کەسێک کە لە کار و کردەوەیەک زۆر ماندوە، وەڕەز، جاڕز. ٢ـ حاڵی کەسێک کە لە دیتن یا کاری کەسێک حاڵی تێکچێ. ~ **بوون:** ١ـ وەڕەز بوون، جاڕز بوون. ٢ـ ڕق هەستان، حاڵ تێکچوون. ~ **کردن:** ١ـ جاڕز کردن. ٢ـ حاڵ تێک دان.

بێزاریی (حم.)[بێزار + ئیی] ١ـ بێمەیلیی. ٢ـ تووڕەیی.

بێزان (چا. ل)[لە: بێز1] لەبەر چاو کەوتن، بێز لێکردن، لێ بێزار بوون، بێزران، بێزیای. ⁘ گۆتمێ بێنە ماچت کەم خۆی هاوێشتمەی ئامێزێ/ لەبەر ئەو کیژە جوانە دنیام لەبەر دەبێزێ (فۆلکلۆر ل ٦٠)

بێزران (چا. ل) بڕ: بێزان

بێزراو (نا. مف.)[لە: بێزران] لەبەرچاو کەوتوو، ناخۆشەویست. ⁘ ئەمن پێم خۆش نیە ئاودەنگی قەل بم / ئەمن پێم خۆش نیە بێزراوی گەل بم (تاریک و ڕوون ل ١١٤).

بێزگ (نا. ل)[بێز1 + گ][باش ـ ئەر] بڕ: بێزوو

بێزگەوان (ئان. ل)[بێزگ + ئە + وان][ئەر] بڕ: بێزووکەر

بێزمان (ئان. ل)[بێ4 + زمان] ١ـ کەسێک کە نەتوانی قسە بکا، لاڵ. ٢ـ بەستەزمان، فەقیرحاڵ، فەقیرۆکر.

بێزوو (نا. ل)[بێز1 + ئوو][باک: بێزوو ـ ناو: بێزوو، بێزگ، بێزی ـ باش: بێزگ] ئارەزوو و مەیلی ژنی زگپڕ بۆ

هەندێک خواردن، مەگیرانی، نەوریانی، مەورانی، مژن. **~ کردن:** ئارەزوو کردن و ئیشتیا کردنی ژنی زگپڕ بۆ خواردەمەنی، مەگیرانی کردن. ⁛ چیە دنیا، ژنێکە هەر شەوێ سکپڕ بە سەد فیتنە / سبەینێ زوو بە خوێنی جەرگی ئەهلی دڵ دەکا بێزوو (مەحوی ل ٢٥٥).

بێزووکەر (؟)[بێزوو + کەر] ژنێک کە مەگیرانی دەکا، مەگیرانی کەر.

بێزەحمەت (ئاک. ل)[بێ4 + زەحمەت] ١- بێکوێرەوەری و رەنج، هاسان. ⁛ هەروا سووک و سانا و بێزەحمەت کارێکی باشی دەست خست. ٢- (شڕ.) زەحمەت نەبێ!، تکایە! ⁛ بێزەحمەت کوتێکم نان دەیە!

بێزەروو (گیا.)[؟] گیایەکی تیژ و توندە، لە ئاو دا سەوز ئەبێ، گەڵاکانی وەکوو گەڵای کەرەوزە، ساقی ئەستوور و ناسک و پڕاوە، خواردنی باشترین شتە بۆ فرێدانی لمی گورچیلە، کووزەڵە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥٣).

تێبینی: هەژار ئەم وشەی بە شێوەی بێزەرۆ نووسیوە (بڕ: هەنبانە ب ١ ل ٩١) و خاڵیش بە شێوەی بێزەڕوو (بڕ: خاڵ ب ١ ل ١٨٥).

بێزی (نا. ل)[بێز1 + ئی] ١- [سۆر] بڕ: بێزوو. ٢- (نا.)[هەو] بڕ: بێز1

بێژ[1] (ر.)[لە: بێژتن1] ١- بە هەندێک ناو کە پێوەندییان بە ئاوازەوەوە هەیە دەلکێ و ناوی فاعلی ساز دەکابە مانای خوێن. ⁛ گۆرانی بێژ، قامبێژ، بەیت بێژ، دەنگبێژ. ٢- بە مانای وێژەر، وێژ. ⁛ هەتڵەبێژ

بێژ[2] (ر.)[لە: بێژتن2] بە ناوەوە دەلکێ و دەکەوێ و مانای دابێژەر دەدا. ⁛ ئاردەبێژ، ئاڵەبێژ

بێژ[3] (نا.)[زا] بڕ: باج

بێژان[1] (گیا.)[ناو: بێژان، بێژانە، بۆژانە] گیایەکی خۆڕسکە، بونێکی توندی هەیە، گوڵەکانی زەرد و ورد و بە کۆمەڵە.

بێژان[2] (چا. م) بڕ: بێژتن

بێژانن (چا. م) بڕ: بێژتن2

بێژانە (گیا.) بڕ: بێژان1

بێژانەوە (چا. م) بڕ: بێژتن2

بێژتن[1] (چا. م)[ئەو: ڤەچ، ڤەک، ڤەش ـ سان: ڤەج ـ پەه: ڤاچییتەن. باک: بێژتن ـ ناو: بێژتن ـ هەو: واتەی ـ زا: ڤاجەییش، ڤاجیاییش] چاوگی ئێستا و

داهاتووی کوتن، قسـه کردن، ئاخاوتن، کوتن. ⁂ ئێژم، دبێژن، بێژه!

تێبینی: کوتن دوو چاوگی هەیە (وەک هێشتن و هێلان). یەک چاوگی رابوردوو کە بە کوتن دەردەبڕدرێ (کوتم، پێیکوت، کوتبوویان ..) دووهەم چاوگی ئێستا و داهاتوو کە لە هەندێک زاراوە و ناوچە بە چاوگێکی وەک (لێین) دەردەبڕدرێ وەک: (دەڵێم، بڵێ، ...) و لە هەندێک ناوچە و شوێنی دیکە بە بێژتن (بێژە، ئێژێ، ...). بێژتن وەک چاوگ بە گشتی دەکار ناکرێ بەڵام کۆمەڵە وشەیەکی زۆر لەم چاوگە کەوتوون وەک: وێژەر، وشە، واژە، واتە، واتا، راوێژ، لاوژە، لاوک، هەوا، ئاواز،...

بێژتن [2] (چا. م)[ئەو: ڤەئێک ـ پەه: ڤێختەن. باک: بێژتن ـ ناو: بێژتن، بێژان، بێژانن، بێژانەوە ـ باش: بێژانن] جیا کردنەوەی دوو شتی ورد و درشت بە بێژینگ لە یەکتر، لە هێڵەگ دان، دابێژتن. ⁂ نووری چاوم! چاوەکەم بێ نوورە بێ تۆ، زەڕڕەیی/ خاکی دەرگاکەت ببێژم بیکەمە کوحلی بەسەر (نالی ل ٢٠٢).

بێژک (نا.)[باک] بڕ: بژ1

بێژمار (ئان. ل، ئاک. ل)[بێ4 + ژمار] ئەوندە زۆر کە لە بژاردن نەیە، لە رادە بەدەر، بێبژار/٢، بێ ئەژمار، بێڕادە.

بێژنگ (نا. ل)[بێژ2 + نگ] بڕ: بێژینگ

بێژوو (ئان. ل)[بێ4 + ژوو (ژەک)] بڕ: بێژەک

بێژەک (ئان. ل)[بێ4 + ژەک] مەڕ و بزنێک کە دوای زان شیریان وشک دەبێ یا لە کەمێ دەدا، بێژوو، ئەبرەش، بێشیر.

بێژینگ (نا. ل)[بێژ2 + ئینگ][باک: بێژنگ ـ ناو: بێژنگ، بێژینگ ـ باش: بێژنگ] دەفرێکی خڕی هەندێک قووڵە، بە قەرا دەفەیەک دەبێ، بنەکەی تۆڕی سیمی کون کونی تێگراوە، دەورووبەری دارە کە بە خەرکەمان خواری دەکەنەوە، بۆ دابێژتن کەلکی لێوەردەگرن. بێژینگ لە پەیوەندی دەگەڵ ئەو شتەی کە پێی دا دەبێژن گەورە و چووک و کونی ورد و درشتی هەیە، (هێڵەگ، داشگیر، باڵەکەو، سەرەد).

بێژینگ فرۆش (نا. فا)[بێژینگ + فرۆش] ١ـ کەسێک کە بێژینگ ساز دەکا

و دەیفرۆشێ. ٢ـ (کنـ.) مرۆڤی بێشەرم و بێحەیا.

بێژینگ فرۆشیی (حم.) ١ـ کار و پیشەی کەسی بێژینگ فرۆش. ٢ـ (کنـ.) بێشەرمیی، بێحەیایی.

بێساحێب (ئان. ل)[بیٚ4 + ساحێب] برِ: بێخاوەن. **خۆ لێ ~ کردن:** برِ: خۆ لێ بێخاوەن کردن.

بێسان (نا. ل)[بیٚ + سان][ئەر] برِ: بێستان

بێسانەوان (نا. ل، ئان. ل)[بێسان + ئە + وان][ئەر] برِ: بێستانەوان

بێستان (نا. ل)[بیٚ + ستان][پەهـ: بۆستان، بۆییستان. باک: بیستان، بۆستان ـ ناو: بێستان، بێسان ـ باش: بێسان] پارچەی زەوییەکی تایبەت بۆ سەوزی و تەرِەبار و میوەی برِکەیی، پارێز. || **بێستانی چۆمی:** بێستانێک کە لە بەستێنی چۆم کرابێ، بێستانی خیزی، چواربێستان. **بێستانی خیزی:** برِ: بێستانی چۆمی

تێبینی: بێ شکڵێکی دیکەی بێن و بۆنە. زوو بێستان پتر بۆ گوڵ و گیای بۆندار تەرخان دەکردرا و بێستان مەبەست لە جێی بە بۆن بوو لە دوایی ئەم ناوە درا بە هەر پارچە زەوییەک کە شتی بۆندار و سەوزی تێدا بچێندرێ.

بێستانچی (نا. ل)[بێستان + چی] برِ: بێستانەوان

بێستانەوان (نا. ل، ئان. ل)[بێستان + ئە + وان][پەهـ: بۆستانپان] کەسێک کە بێستان رەغەمەڵ دێنێ و ئاگای لە بێستانە و پێیرِادەگا، بێسانەوان، بێستانچی.

بێستانەوانی (حم.) کار و پیشەی بێستانەوان.

بێسفەت (ئان. ل)[بیٚ4 + سفەت] کەسێک کە چاکەی دە چاو دانەمێنێ، سپڵە، پێنەزان. **~ بوون:** سپڵەبوون.

بێسووچ (ئان. ل)[بیٚ4 + سووچ] بێتاوان، بێخەتا، بێگوناه. ⁘ کابرایان بێسووچ و بێتاوان گرتوە و دە زیندانیان کردوە. **~ بوون:** بێتاوان بوون، بێگوناه بوون.

بێسەروبن (ئان. ل)[بیٚ4 + سەر + و + بن] قسە و کردەوەیەک کە روون و شیاوی تێگەیشتن نەبێ، سەر و بن نادیار، تێکەڵ پێکەڵ. **~ بوون:** روون نەبوونی قسە و کردەوەیەک. ⁘ ئەمن هەر تێتنەگەیشتم دەڵێی چی، قسەکانت

زۆر بێسەروبنن! کارەکانت هەموو بێسەروبنن.

بێسەروپا (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + پا] حاڵی مرۆڤی خوێڕی و لات و لووت، هیچ و پووچ و بێکارە، مرۆڤی بێنرخ و بێکەسایەتی، بێسەر و پێ.

بێسەروپێ (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + پێ] بڕ: بێسەروپا

بێسەروشوێن (ئان. ل)[بێ4 + سەر + و + شوێن] ون، نادیار، کەسی بێسوراغ. **~ چوون:** ون بوون و کەس بە سواغی کەسێک نەزانین، شرت و گوم بوون.

بێسەرەوبەرە (ئان. ل) [بێ4 + سەر + ئە + بەر3 + ئە] حاڵی شوێن، جێگا یا کۆمەڵێک کە لە سەر باری ئاسایی و یاسایی نەبێ و ئاڵۆز و تێکەڵ پێکەڵ بێ، کەس لە کەس، بێقانوون.

بێسەواد (ئان. ل)[بێ4 + سەواد] ١- کەسێک کە نەتوانێ بنووسێ و بخوێنێتەوە، نەخوێندەوار، ئوممی. ٢- نەزان، کەسێک کە لە عیلم و زانست نەگا.

بێسەوادیی (حم.)[بێسەواد + ئیی] حاڵ و چلۆنایەتی کەسی بێسەواد، نەخوێندەواریی.

بێسیم (نا. ل)[بێ4 + سیم] دەزگایەکە کە شەپۆلی دەنگ بە بێ پەیوەندی سیم لە شوێنێکی دیکەوە وەردەگرێ و دەینێرێ، بێتەل، لاسلکی، تەلسز.

بێش (ژ.)[تور: beş] پێنج، پەنج لە یاری تەختەنەرد دا. ⁂ شەش و بێش.

بێشعوور (ئان. ل)[بێ4 + شعوور] کەسێک کە ئەقڵ و شعووری نەبێ، نەزان، بێ ئاقڵ، نەفام، گەوج.

بێشعووریی (حم.)[بێشعوور + ئی] بێ ئاقڵێتی، نەزانیی، نەفامیی.

بێشک[1] (ئاک. ل)[بێ4 + شک] بێگومان، یەقین.

بێشک[2] (نا.) بڕ: بێشکە

بێشکە (نا.)[تور: beşik] لانک، لانکە، بێشک، بێشیگە. [بڕ: لانک]

بێشۆ (ئاک. ل)[بێ4 + شۆ2] لە رادە بەدەر، گەلێک زۆر، بێحەد. ⁂ واوەیلام بێحەد، زاریم بێشۆمەن/ جە لای تۆ فەریاد جە دەس تۆمەن (مەولەوی ل ٣٣).

بێشوو (ئان. ل)[بێ4 + شوو1] ژنێک کە مێردی نەبێ، بێوەژن، بێمێرد.

بێشە (نا.)[ئەو: ڤەرێشە ـ سان: ڤرکشە ـ سوغ: ڤییشاک ـ پەه: ڤییشەک. باک: بیشی ـ ناو: مێشە، بێشە ـ هەو: بێشە، وێشە ـ زا: مێشە] دارستانی خۆڕسکی چووک.

بێشەرم (ئان. ل)[بێ4 + شەرم] کەسێک کە شەرم لە کەس ناکا، رووهەڵماڵاو، بێحەیا. **~بوون:** شەرم نەبوون، بێحەیا بوون.

بێشەرمیی (حم.)[بێشەرم + ئی] کار و کردەوەی کەسی بێشەرم، بێحەیایی. **~ کردن:** بێحەیایەتی کردن.

بێشەریک (ئان. ل)[بێ4 + شەریک] ١ـ کەسێک کە مەعامله و کار و مەسەلەیەک دا شەریکی نەبێ. ٢ـ بێهاوتا، تاک و تەنیا. ٣ـ (مجـ.) خودا.

بێشەریکیی (حم.)[بێشەریک + ئیی] بێشەریک بوون، بێهاوتایی، تاک و تەنیایی.

بێشەڕەف (ئان. ل)[بێ4 + شەڕەف] ١ـ کەسێک کە نامووس و شەڕەف لای گرینگ نەبێ. ٢ـ پەست، رەزیل، ناپیاو. **~ بوون:** ١ـ بێناموس بوون. ٢ـ رەزیل و ناپیاو بوون.

بێشەڕەفیی (حم.)[بێشەڕەف + ئی] ١ـ بێناموسیی، بێغیرەتیی. ٢ـ رەزیلیی، ناپیاوەتی.

بێشەڵان (نا. ل)[بێشە + ڵان] مێشەی گەورە و چڕ و پڕ، مێشەڵان.

بێ شەما (نا.)[؟] جۆرێک تووتنی باش و بۆن خۆشە، بێ شەمە.

بێ شەمە (نا.) بڕ: بێ شەما

بێشیر (ئان. ل)[بێ4 + شیر] ئاژەڵ و ماڵاتێک شیری ویشک کردبێ یا شیری زۆر کەم بێ، بێژەک، ئەبرەش.

بێشیگە (نا.)[زا] بڕ: بێشکە

بێعار (ئان. ل)[بێ4 + عار] ١ـ کەسێک کە عەیب و شوورەیی لا گرینگ نەبێ. ⁂ بێعاران، تێیان بکوتن بە داران / هەر دەچنەوە جێی جاران (امثال و حکم ل ٧٦). ٢ـ کەسی دم هەراش و دڕ و بێشەرم. ٣ـ منداڵی هار و هاج و بەدفەڕ. **~بوون:** ١ـ پێ عەیب نەبوونی کار و کردەوەیەک، بێشەرم بوون. ٢ـ بەدفەڕ بوون، هار و هاج بوون. **~ کردن:** بەدفەڕ بار هێنانی منداڵ یا کەسێکی دیکە.

بێعاریی (حم.)[بێعار + ئیی] ١ـ بێشەرمیی. ٢ـ بەدفەڕیی، شلووقیی.

بێــغــەم (ئان. ل)[بێ٤ + غــەم] بڕ: بێخەم

بێغەوش (ئان. ل)[بێ4 + غەوش] بڕ: بێخەوش

بێغەوشیی (حم.)[بێغەوش + ئیی] بڕ: بێخەوشیی.

بێفایدە (ئان. ل)[بێ4 + فایدە] بێسوود، بێکەڵک. ~ **بوون:** بێسوود بوون، بێکەڵک بوون، فایدە نەبوون.

بێفڕوفێڵ (ئان. ل)[بێ4 + فڕ + و فێڵ] کەسێک کە فێڵ و تەڵەکەی دە بن سەر دانەبێ و دەگەڵ خەڵک سادە و پاک و راست بێ. ~ **بوون:** ڕووڕاست و سادە و پاک بوون، فێڵ نەکردن.

بێفەزیحەتیی (حم.)[بێ4 + فەزیحەت + ئیی] هەتک، سووکایەتی، رسوایی. ~ **پێکردن:** ئابڕووی کەسێک بردن، سووکایەتی پێکردن، هەتک پێکردن.

بێفیکر (ئان. ل)[بێ4 + فیکر] ١ـ بێهۆش، بێ ئاقڵ، بێ ئاوەز. ٢ـ بێخەیاڵ، بێغەم.

بێڤل (ئا.)[باک] بڕ: بیڤل

بێقسەیی (حم.)[بێ4 + قسە + ئی] بێگوێی. ~ **کردن:** لە قسە دەر چوون، بە قسە نەکردن. ⁘ ئەوەی پێت دەڵێم وابکە بێقسەیی مەکە!

بێقەدر (ئان. ل)[بێ4 + قەدر] کەسێک یا شتێک کە رێز و نرخی نەبێ، سووک، بێرێز، بێنرخ. ⁘ کابرایەکی زۆر بێقەدرە! ~ **بوون:** رێز لێنەگیران، بە سووک چاو لێکران.

بێقەدریی (حم.)[بێقەدر + ئیی] حاڵ و چلۆنایەتی شت یا کەسی بێقەدر و سووک، بێرێزیی.

بێقەرار (ئان. ل)[بێ4 + قەرار] بێ ئارام، ئارام لێبڕاو، نائارام، نەحەجماو. ~ **بوون:** حەجمین لێبڕان، ئارام لێهەڵگیران، نائارام بوون. ~ **کردن:** حەجمین لێهەڵگرتن، ئارام لێبڕین.

بێقەراریی (حم.)[بێقەرار + ئیی] نائارامیی، نەحەجمین، ئارام لێبڕاویی.

بێقەوارە (ئان. ل)[بێ4 + قەوارە] ١ـ حاڵی کەسێکی کە بەژن و باڵا و ئەندامێکی نارێک و پێکی هەیە. ٢ـ هەر شتێکی نارێک و پێک. ⁘ ماڵی بێقەوارە، گوڵدانی بێقەوارە. ~ **بوون:** ١ـ نارێک و پێک بوونی بەژن و باڵا. ٢ـ نارێک و پێک بوون.

بێقیمەت (ئان. ل)[بێ4 + قیمەت] ١ـ بێنرخ، خۆڕایی. ٢ـ (کنـ.) مرۆڤی هیچ و پووچ، خوێڕی. ٣ـ زۆر گرانبایی وەها کە قیمەتی دیاریی نەکرێ. ⁂ پاکی گوارەی گـوێی زێڕی بێـقـیـمـەتە، قـیـمـەتی لە خەزێنەی کەس دانییە (لاس و خەزاڵ ل ٧٦). ~ **بوون:** ١ـ بێنرخ بوون، هیچ و پووچ بوون. ٢ـ زۆر بە قـیـمـەت بوون، لە قیمەت نەهاتن.

بێکار (ئان. ل)[بێ4 + کـــار] ١ـ کـەسێک کە ئیش و کاری نەبێ. ٢ـ بڕ: بێکارە. ٣ـ [باک] بێـژن، سـەڵت. ~ **بوون:** ١ـ بێ ئیش بوون، پشـوو دان. ٢ـ لە کـار دەرکـراو. ~ **کـردن:** لە کـار و ئیش دەرکردن.

بـێـکـارە (ئـان. ل. ـ نـا. ل)[بـێ4 + کـارە] ١ـ کــەســێک کــە بێکاروبار دەخولێتەوە و مـەیلی لە کار کردن نیە، بێکار/٢، لەشگران، تەوەزەل. ٢ـ شتێکی کە بە کەلک نەیە و دە کار نەکردرێ.

بێکاریی (حم.)[بێکـار + ئیی] ١ـ ئاکـامی بێکار بوون، کـار نەبوون. ٢ـ تەحتیلیی، پشوو.

بێکەس (ئان. ل)[بـێ4 + کــــەس] کـەسێک کـە خزم و دۆست و بنەمـاڵەی نەبێ، کـەسی بێـپشـت و بێـپـەنا. ~ **بوون:** هیـچکەس نـەبوون، بێ خــزم و بنـەمـــاڵە بوون، پشت و پەنا نـەبوون. ~ **مانەوە:** کەس و کار لە کیس دان و تەنیا مانەوە.

بێکەلک (ئان. ل)[بـێ4 + کـــەلک] [موک] حاڵی کـەس یا شتێک کە کەلکی نەبێ، بێفایدە، بێسوود، بێکەڵک. ~ **بوون:** بێفایدە بوون، بێسوود بوون.

بێکەڵک (ئان. ل)[بێ4 + کەڵک] بڕ: بێکەلک.

بێکەیف (ئان. ل)[بـێ4 + کـــەیف] کەسێک کە لە سـەر کـەیف نیە و کـەیفی سـاز نیـە، پـەشـێـو، خـەمین. ~ **بوون:** پەشێو بوون، کەیفساز نەبوون.

بێگار (نا.)[پەهـ: بێکار] کـاری زۆری و خـۆڕایـی رەعـیـەت بۆ ئاغـا و ئەرباب، سوخـرە، بێگاری. ~ **پێکردن:** ١ـ کاری زۆری و خۆڕایی ئەنجـام دان. ٢ـ ئەزیەت کـردن و تووشـی کـار کـردنی کـەسـێک، کـاری نابەدڵ پێ ئـەنجام دان. & بێگاری پێکردن

بێـگـارچی (ئان. ل)[بێـگـار + چی] کـەسـێک کـە بێگاری دەکـا، کـەسـی بە سوخرە گیراو.

بێگاریی (حم.)[بێگار + ئی] بڕ: بێگار. **~ پێکردن:** بڕ: بێگار پێکردن.

بێگانە (ئان. ل ـ نا. ل)[پەھ: بێگانەک، بێگانییک. باک: بیانی ـ ناو: بێگانە ـ هەو: بێگانە] ١ـ کەسێک ئاشنایەتیت دەگەڵ نەبێ، غەریبە، نەناس. ٢ـ کەسی خەڵکی هەندەران، لاوەکی، هەندەرانی.

بێگانەپەرست (ئان. فا)[بێگانە + پەرست] ١ـ کەسێک کە بێگانەی پێ لە خزم و کەس و کار و ئاشنا باشترە. ٢ـ کەسێک کە پێوەندی دەگەڵ بێگانە هەیە و بە قازانجی ئەوان و بە دژی هاونیشتمانەکانی دەجووڵێتەوە. **~ بوون:** ١ـ بێگانە خۆش ویستن. ٢ـ پێوەندی دەگەڵ بێگانە هەبوون.

بێگانەپەرستیی (حم.)[بێگانەپەرست + ئیی] کاری بێگانەپەرست. **~ کردن:** بێگانە خۆش ویستن. ⁂ سەد ساڵ بکەی بێگانەپەرستی/ ئاخری هەر دێنی نوشستی (پەند)

بێگوێ (ئان. ل)[بێ4 + گوێ] کەسێک کە قسان دە گوێ ناگرێ و قسەی پێکوتراو ئەنجام نادا، بێگۆش. **~ بوون:** قسە دە گوێ نەگرتن و ئەنجام نەدانی راسپاردە و کارێک.

بێگوێیی (حم.)[بێگوێ + ئی] کار و کردەوەی کەسی بێگوێ. **~ کردن:** بە قسەی کەسێک نەکردن، گوێ لێ ئاخنین لە قسەی کەسێک.

بێگۆش (ئان. ل)[بێ4 + گۆش][هەو] بڕ: بێگوێ

بێگیان (ئان. ل)[بێ4 + گیان] ١ـ هەر بوونەوەرێک کە خاوەنی گیان نەبێ. // گیاندار. ٢ـ خاوەن گیانێک کە گیانی نەمابێ، مردوو، بێڕووح، بێڕۆح. **~ بوون:** ١ـ مردن، رووح دەرچوون. **~ کردن:** کوشتن.

بێل (نا.)[باک] بڕ: بێڵ

بێلایەن (ئان. ل)[بێ4 + لایەن] ١ـ کەسێک کە تەعەسووبی بۆ لایەنێک نەبێ. ٢ـ کەسێک کە لایەنگری بیر و باوەڕێکی سیاسی نەبێ. ٣ـ دەوڵەتێک کە لاگری دەستەڵاتدار و هێزێکی گەورەی جەهانی نەبێ. & بێتەرەف. **~ بوون:** ١ـ لە نێوان دوو لایەن و دوو مەسەلە و دوو بەرژەوەندی دا تەعەسوب نەبوون و بۆ لێکدانەوە و نێوبژی کردن لایەنی هیچ کامیان نەگرتن. ٢ـ سەر بە دەستەڵاتدار و هێزێک نەبوون.

بێـــلایەنی (حم.)[بێــلایەن + ئی] بێلایەن بوون، بێتەڕەفی.

بێلوو (نا.)[باک] بڕ: بێلۆ.

بێله (نا. د) دەنگی ئاژەڵ، دەنگی بزن و مەڕ، باعە، بالە، باڕە.

بێلەبێل (نا. د)[بێلە + بێل] دەنگی پەیتــاپەیتــای ئاژەڵ، بـاعـەباع، بالەبال، بێلەبێل.

بێلەزەت (ئان. ل)[بێ4 + لەزەت] ١ـ کــەلاک و مــەیتــێک کــە زۆر لـەت و پەت کــرابێ. ٢ـ زۆر، گــەلێک. **~ کــردن:** (کنـ.) کـەلاک و مـەیتێک زۆر لەت و پەت کردن، لە شکڵ و شەمایل خستن.

بێڵ (نـا.)[پەهـ: بێـل، ڤـــیلەک. تـات: بەرە، بیلـە ـ لار: بیــر ـ فــار: بیل. باک: بێــر، بێل، مــەر ـ ناو: بێڵ ـ باش: بێڵ ـ زا: مـەر، مـەڕ] ١ـ ئـامـرازی هـەڵقــەندنی زەوی و راگــوێزتـن و هـەڵگرتنی کــۆمـــا شــتی دیکە، کــە بریتــیــە لـە دەسکێکی درێژی چێــوی و ئاسنێکی پان و ســاز کراو کە هەندێک جار بۆ هەڵکەندن کوتە دارێکی بە ناوی ئەســپــەرە تێــدەخــەن، پێمەڕە. ٢ـ ئامرازی چێوی بۆ بەفر ماڵین و رادان و هـەڵگرتنی کـۆمـا شـتـی دیکە. ئەم ئامـرازە بریتـیـە لە دەسـکێکی درێژ و دمـێکی چوارگـۆشـەی پان، بێـڵـەدارینە، پاڕوو. **~ لە بەر میچ چەقاندن:** (کنـ.) تەواو بـوونی کـار، رزگـار بوون لە کـار، خڵاسی هاتن.

تێـبـینی: هـەر وەکی نـووسـراوە بێڵ و مــەر بـە یەک ریشــە دانـدراون. ئەم دوو وشــە هـەر چەنـد بە رواڵـەت دوو وشـــەی سەر بە خۆ دیاری دەدەن بەڵام لە راستی دا هـەر یەکن و ئاڵوگـۆڕی دوو پیـتـی (م) دەگـــەڵ (ب) و (ڵ یا ل) دەگــەڵ (ر) یـان بـە ســـــەر دا هــاتـوە. هـەروەهـا لـە زاراوەی ناوەندی دا مـەڕ بە تـەنیـا دەکار ناکـردرێ بەڵام لە وشـەی پێمـەڕە [پێ + مەڕ + ئە] دا خۆ دەردەخا.

بێڵا (نـا.)[؟] سەکۆی پێشەوەی خانوو کـە سـەری دا پۆشـراوە بەڵام پێـشی بێ دەرک و پەنجــەرە و ئاواڵەیە، لە کـــاتـی گــەرمـــا بەرەی لێــڕادەخـــەن و لـە ژێر سێـبـەری دادەنیـشن و لە کـاتی دیکەش باران و بەفر بەر دەرگای تەڕ ناکا، بێرا، هەیوان.

بێڵچە (نا. ل)[بێڵ + چە1] ئامرازێکە وەک بێڵ/١ ـ ی بەڵام چووکتر و هـەمـان کـاریشـی پێدەکردرێ، پێـمـەڕەی چووک، بێڵۆچکە، بێرک.

بێلـۆ (نا.)[باک: بێلوو ـ ناو: بێلۆ] [ئەر] کانییەک کە بەهاران دەژێتەوە، کوێرەکانی.

بێلۆچکە (نا. ل)[بێڵ + ئۆچکە] بڕ: بێڵچە

بێلەدارینە (نا. ل)[بێڵ + ئە + دارین + ئە] بڕ: بێڵ/٢

بێلەکان (نا. ل)[بێڵ + ئە + کان] ئامرازێکی چووکە وەک بێڵ بەڵام زۆر چووکتر، کوتە ئاسنێکی دەم باریکە، دەسکی لە دار و پەیاغ بۆ دەکەن و بۆ بژار و گیا و گوڵ هەڵقەندن کەلکی لێوەردەگرن، پیشک، بژارچن، گیاکەن.

بێلەکەڕە (گیانـ.)[بێڵ + ئە + کەڕ + ئە] مارمێلکەی شەوگەڕ (هەنبانە بۆرینە ب ١ ل ٩٣). شەوگەرد، سۆل سۆلە جۆرە دووپشکێکی زۆر بچووکە (کشت و کاڵ ب ١ ل ٥٤).

بێلەهەڕ (گیا.)[بێڵ + ئە + هەڕ] گیایەکی کوێستانی بەهارییە وەک گونۆڕ وایە، گزرە ئەکرێ بۆ ئاژەڵ (خاڵ ب ١ ل ١٨٨).

بێمار (نا.) بڕ: بیمار

بێماڵ و حاڵ (ئان. ل)[بێ4 + ماڵ + و + حاڵ] حاڵی کەسێک کە هیچی نەبێ، هەژار، فەقیر، نەدار. ~ **بوون:** هەژار بوون، فەقیر بوون، هیچ نەبوون.

بێمایە (ئان. ل)[بێ4 + مایە] ١ـ نانێک کە هەویرەکەی هەڵنەهاتبێ یا هەویرترشی لێنەدرابێ، فەتیر. ٢ـ مرۆڤی بێقەدر و بێڕێز. ٣ـ نەزان، تێنەگەیشتوو. ~ **بوون:** ١ـ فەتیر بوون. ٢ـ بێقەدر و بێڕێز بوون. ٣ـ نەزانین، تێنەگەیشتن.

بێمزەڕەت (ئان. ل)[بێ4 + مزەڕەت (عەر: مضرة)][موک] بێوەی، بێ دەرد و بەڵا، بێ زەرەر و زیان، مێمزەڕەت. ⁂ یاخوڵا خاڵ و مامی تۆم بێمزەڕەت بێنەوە لەوێ سەفەرێ (کانی مرادان ل ١٧). ~ **بوون:** بێوەی بوون، بێ دەرد و بەڵا بوون.

بێمنەت (ئان. ل)[بێ4 + منەت] حاڵی هەرچی یا هەر شتێک کە منەتی نەبێ. ~ **بوون:** هەرچی کە دەکار کردن و کەلک لێوەرگرتنی منەتی نەبێ. ⁂ چەندەتان پێخۆشە بیخۆن، میوەی ئەو باغەی بێمنەتە. ~ **کردن:** ئەنجامی کارێک بە هیچ دانان و پێ گرینگ نەبوون. ⁂ ئەو هەموو حەولەم بۆ دای بەڵام تۆ کارەکەمت بێمنەت کرد.

بێمەیل (ئان. ل)[بێ4 + مەیل] ١ـ کەسێک کە مەیل و ئیشتیای نەبێ. ٢ـ کەسێک کە مەیلی ئەنجام دانی کارێکی نەبێ. ٣ـ نەویست، نەخواز، سارد و سڕ. **~ بوون:** ١ـ ئیشتیا نەبوون. ٢ـ مەیلی کارێک نەبوون. ٣ـ نەویستن، نەخواستن.

بێمەیلیی (حم.)[بێمەیل + ئیی] ١ـ بێ ئیشتیایی. ٢ـ پێخۆش نەبوون. ٣ـ ساردوسڕیی. **~ کردن:** نەخواستن و نەویستنی کەسێک یا پەیوەندییەک، سارد و سڕ بوون لە دۆستایەتی و پەیمان دا.

بێمێشک (ئان. ل)[بێ4 + مێشک] کەسێک کە لە هیچ حاڵی نابێ وەک ئەوەی مێشکی نەبێ، بێ ئاقڵ، گێژ و حۆل، گەوج.

بێمێشکیی (حم.)[بێمێشک + ئیی] چلۆنایەتی بێمێشک، بێ ئاقڵیی، گەوجایەتیی، نەفامیی.

بێن[1] (ر.)[لە: بەستن] ١ـ رەگی بەستن ٢ـ بە ناوەوە دەلکێ و مانای بەستراو دەدا. ؛؛ دمبێن، دەزبێن، زاربێن، پشتبێن.

بێن[2] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

تێبینی: بێن هەرچەند هی زاراوەی باکوورییە بەڵام لە ئەدەبی کلاسیکی زاراوەی ناوەندیی دا زۆر کەلکی لێوەرگرتراوە. ؛؛ کوتی رووم وا دەکەم تێرم ببینی، چاوەڕێم داخۆ/ لە لای قیبلەم کە کەی بای وەعدە بێنی نەستەرەن بێنێ (وەفایی ل ٢٠٤). بۆ کەمێ لەو عەنبەرە، بۆ تەقوییەی رۆحی دەماغ/ بێنی کا، وەک ئێمە دایم چاوەڕێی ئێحسانە رۆژ (مەحوی ل ١٤١).

بێناز (ئان. ل)[بێ4 + ناز] حاڵی کەسێک کە نازی نەکێشرابێ، کەسێک کە خەمخۆری نەبێ، بێخێو، بێکەس. **~ بوون:** خەمخۆر نەبوون، بەبێ ناز گەورە بوون.

بێنازیی (حم.)[بێناز + ئیی] ناز نەکێشران، بێناز بوون، بێکەسیی.

بێناو (ئان. ل)[بێ4 + ناو1] ١ـ کەسێک کە ناوبەدەرەوە نەبێ. ٢ـ کەسێک کە کەس نەیناسێ، گومناو. **~ بوون:** ١ـ ناوبانگ نەبوون، ناوبەدەرەوە نەبوون. ٢ـ گەمناو بوون.

بێناویی (حم.)[بێناو + ئیی] ئاکامی بێناو بوون، ناوبەردەرەوە نەبوون.

بێندەر (نا.)[باک] بڕ: بێدەر2 فرۆشتن.

بێنرخ (ئان. ل)[بێ4 + نرخ] ١ـ هەر شتێکی بە خۆڕایی. ٢ـ مرۆڤی بێڕێز، هیچ و پووچ، بێوەج، سووک، بێقیمەت. ~ **بوون:** هیچ و پووچ بوون، سووک بوون، بێقیمەت بوون. ~ **کردن:** بێقیمەت کردن، سووک کردن.

بێنرخیی (حم.)[بێنرخ + ئیی] هیچ و پووچیی، سووک بوون، بایەخ نەبوون، بێقیمەتیی.

بێنزین (نا.)[فەر: benzine] ١ـ ئاوکییەکی بێڕەنگی بۆنداره، له ئاو سووکتره، زوو گڕ دەگرێ و ئەگەر سەری ئاوەڵا بێ دەچێتە هەواوە، له ٧٠ دەرەجەی دا دەکوڵێ، فۆڕمۆڵەکەی C6H6ه کە لە تەقتیری قەترانی رەژی بەردینە ساز دەبێ. ٢ـ بێنزینی ئاسایی کە لە نەفت دەگرترێ و بۆ وەکار خستنی مەکینە و ماشێن کەلکی لێوەردەگرن. & بەنزین

بێنزین فرۆش (ئان. فا) [بێنزین + فرۆش] کەسێک کە بێنزین دەفرۆشێ.

بێنزین فرۆشیی (حم.)[بێنزین فرۆش + ئیی] ١ـ کاری کەسی بێنزین فرۆش. ٢ـ (نا. ل) شوێن و جێگای بێنزین

بێنسرین (ئان. ل)[بێ4 + نسرین] بێغەم، بێخەفەت. ⁂ میر دەڵێ: کاکەمەم بەو خوڵایەی کەم بێنسرینە / پادشاییکی بێشەریکە، هیچ شەریکی لەبۆ نینە (مان ل ٦٧).

بێنوێژ (ئان. ل)[بێ4 + نوێژ] ١ـ حاڵی پیاوێک یا ژنێک کە لە بەرنزیکی لە یەکتر لەشیان پیس بوە و دەبێ غوسڵ دەرکەن. ٢ـ ژنی دە حەیزەوە چوو. ~ **بوون:** ١ـ لەش پیس بوون دوای نزیکی. ٢ـ دە حەیزەوە چوون.

بێنوێژیی (حم.)[بێنوێژ + ئیی] ١ـ لەش پیس بوون لەبەر نزیکی. ٢ـ ئاکامی دە حەیزەوە چوون.

بێنەبێن (نا. ل)[بێن + ئە + بێن] دەنگ و هەرای زۆر، هەرمێن. ⁂ هەڵڵاهەڵڵا و گرمەگرم و بێنەبێنە/ مەرزینگان دەگری بە دوو چاوی باز و بە ئەبرۆیەکە شەهێنە (شۆڕمەحموود ل ٥٢).

بێنەسیب (ئان. ل)[بێ4 + نەسیب] بێبەش، بێبەریی.

بێنەهایەت (ئان. ل)[بێ4 + نەهایەت] ١ـ هەرچی کە نەهایەتی نەبێ،

بێ کــوتـایی و دوایی، بێــپـــایـان. ٢ـ لە ڕادەبەدەر، گەلێک زۆر.

بێنە و بەرە (نا. چا)[لە: هێنان و بردن] کاری هێنان و بردنی کەسێک. ~ **پێکردن:** کەسێک ئەزیەت کردن بە هێنان و بردنی، ئەورۆ و سبەی پێکردن. ⁂ ئەو بێنە و بەرە چییە بەو کابرا بەستەزمانەی دەکەی!

بێنیاز (ئان. ل)[بێ4 + نیاز] کەسێک کە پێویستی بە هیچ شتێک نەبێ، دەسڕۆیو، دەوڵەمەند. ~ **بوون:** پێویست بە هیچ شتێک نەبوون، نیاز نەبوون. ~ **کردن:** کەسێک تێر و تەسەل کردن وەها کە نیازی بە هیچ نەبێ.

بێنیازی (حم.)[بێنیاز + ئیی] بێنیاز بوون، دەوڵەمەندیی.

بێنێوبڕ (ئاک. ل)[بێ4 + نێو + بڕ] بێوچان، لەسەریەک، پەیتاپەیتا. ⁂ دوو ساعەتە بێنێوبڕ قسان دەکا. دوو ڕۆژە بێنێوبڕ باران دەبارێ و لێیناکاتەوە.

بێوادە (ئان. ل)[بێ4 + وادە] بێ وەخت و کاتی دیاری کراو، نەخوازراو. ⁂ کەڵەبابێک کە بێوادە بخوێنی سەری دەبڕن.

بێواز (ئان. ل)[بێ4 + واز] بێتاقەت، بێحەوسەلە، جاڕز. ~ **بوون:** بێتاقەت و بێحەوسەلە بوون. ~ **کردن:** بێتاقەت کردن، بێحەوسەلە کردن، جاڕز کردن.

بێوچان (ئان. ل)[بێ4 + وچان] پەیتاپەیتا، بێپشوو دان، یەکپشوو. ⁂ بێوچان کار دەکا و بێوچان دەنووسێ.

بێورە (ئان. ل)[بێ4 + ورە] کەسێک کە ورە و بوێریی نەبێ، ترسەنۆک. ~ **بوون:** لە ئەنجام دانی کارێک ترسان، نەوێران، تەسەنۆک بوون.

بێوڵە (گیانـ) بڕ: بێوەڵە.

بێوە (نا. ـ ئان.)[ئەو: ڤیذەڤا ـ پەه: ڤییپەک، ڤیوەک. فار: بیوە ـ لار: بۆڤە ـ تات: ڤیڤە ـ بیر: بێوە، بیوە. باک: بی ـ ناو: بێوە ـ باش: بێوە ـ هەو: بێوە ـ زا: ڤیبا] ژن یا پیاوێکی جووتەکەی مردبێ یا ئەوە کە لێک جیا بووبنەوە و بە تەنیا بژین.

بێوەپیا (نا. ل ـ ئان. ل)[بێوە + پیا2][هەو] بڕ: بێوەپیاو

بێوە پیاگ (نا. ل ـ ئان. ل)[بێوە + پیاگ][ئەر] بڕ: بێوەپیاو

بێوەپیاو (نا. ل ـ ئان. ل) [بێوە +

پیـاو] پیـاوێک کـە لە ژنە کـەی جـیـا بووبێتەوە یا ئەوە کە ژنەکەی مردبێ و بە تەنیا مـابێـتـەوە، بێـوەپیا، بێـوەپیـاگ، بێوەمێرد.

بێـــوەج (ئان. ل)[بێ4 + وەج] حـاڵی کـەسـێک کـە نرخ و رێزی نەبێ، هـیچ و پووچ، بێنرخ.

بێـــوەخت (ئاک. ل)[بێ4 + وەخت] ١ـ درەنگ، ناوەخت. ٢ـ لەپڕ، کوتوپڕ.

بێـــــــــوەری (ئـان. ل)[بـێ4 + وەری (بەهر)][ئەر] بڕ: بێبەری

بێـــوەژن (نا. ل ـ ئان. ل)[بێـوە + ژن] ژنێکی تەنیا کە مێردەکەی مردوە یا ئەوە کە تەڵاق دراوە، بێوەژەنی. **بێوەژن کۆشی:** (کنـ.) حـــەول و تێکـۆشـــانی زۆر وەک حولی بێوەژنێک بۆ بە خێو کردنی منداڵ و پەیدا کردنی بژیو.

بێـــوەژەنی (نا. ل ـ ئان. ل) [بێـوە + ژەنی][هـەو] بڕ: بێوەژن

بێوەسیری (نا.) بڕ: بەواسیر

بێوەفا (ئان. ل)[بێ4 + وەفا] کەسێک کـە لە سـەر وەفـا و عـەهدی خـۆی نەبێ، بێبـەینەت. **~ بوون:** لە سـەر بەڵێن و پەیمان نەبوون.

بێوەفایی (حم.)[بێوەفا + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێوەفا. **~ کردن:** وەفا و بەڵێن نەبردنە سەر، بێوەفا بوون.

بێـــوەمـــێـــرد (نا. ل، ئان. ل)[بێـوە + مێرد] بڕ: بێوەپیاو

بێـــوەڵە (گـیـانـ.)[؟] بێـچـووی ورچ، بێوڵە.

بێوەی (ئان. ل)[بێ4 + وەی] ژیانێکی خـۆش کـە لـە بەر ئازار وەی نـەکـوترێ، بێناخـۆشی، بێزیان، بێ ئازار. ‌:: ژیانی بێوەی کـەی خودا پێمـانـی رەوا دەبینێ!

~بوون: بێ ئـازار و بە خـــۆشـی ژیان تێپەڕ کردن.

بێـــویژدان (ئان. ل)[بێ4 + ویژدان] کەسێک کە لە ئاست کار و مەسـەلەیەک ناپیـاوەتی رەچاو دەکـا و بیـر و ویژدانی لـە بەر چاو نیـــە، ویژدان مـــردوو. **~ بوون:** خـاوەن هـەست و ویژدان نەبوون لە ئاست کار و کردەوەیەک دا.

بێـویژدانیی (حم.)[بێـویـژدان + ئیی] کـــار و کـــردەوەی کـــەسـی بێـــویـژدان، ناپیـــاوەتی. **~ کـــردن:** ویژدان لـەبەر چاو نەگرتن، ناپیاو بوون.

بێـــوێنە (ئان. ل)[بێ4 + وێنـە] هـەر شـتێک یا کـەسێک لە بارێکەوە تاک بێ و

وێنە و هاوتای نەبێ، بێهاوتا، بێهەمتا.
~ **بوون:** هاوتا و وێنە نەبوون، تاک بوون، نێهاوتا بوون.

بێوێنەیی (حم.)[بێوێنە + ئیی] تاک بوون، وێنە نەبوون، بێهاوتایی.

بێە (گیا.)[باک] بڕ: بەی1

بێهاوتا (ئان. ل)[بێ4 + هاوتا] بڕ: بێوێنە. ~ **بوون:** بڕ: بێوێنە بوون.

بێهاوتایی (حم.)[بێهاوتا + ئیی] بێوێنەیی، هاوتا نەبوون، بێهەمتایی.

بێهن[1] (نا.)[باک] بڕ: بۆن

بێهن[2] (نا.)[باک] بڕ: بین1

بێهۆ (ئاک. ل)[بێ4 + هۆ] لە خۆوە، بێ هیچ بەڵگەیەک.

بێهۆش (ئان. ل)[بێ4 + هۆش] ١ـ کەسێک کە بە دەرمان یا لە ترسان یا لە بەر هەر هۆیەکی دیکە دڵی لە خۆ بۆتەوە و ئاگای لە خۆی نەماوە. ٢ـ کەسی گێژ و حۆل کە هۆشی بە تەواوی کار ناکا. // بەهۆش. ~ **بوون:** ١ـ دڵ لە خۆوە بوون، بێ ئاگا کەوتن، بێهۆش کەوتن. ٢ـ گێژ و حۆل بوون، نائاگا بوون. ~ **کردن:** ١ـ دەرمانی بێهۆشی دان بە کەسێک بۆ لە خەو کردنی هەتا لە کاتی عەمەل دا هەست بە ئێش نەکا ٢ـ لە هۆش بردن. ⁂ مستێکی قورسی لە سەری دا و بێهۆشی کردن. ~ **کەوتن:** دڵ لەخۆوە بوون، بێهۆش بوون.

بێهۆشی (حم.)[بێهۆش + ئی] ١ـ حاڵەتی بێهۆش بوون. ٢ـ گێژی، حۆلی.

بێهوودە (ئان. ل)[بێ4 + هوودە] لەخۆڕا، بێهۆ، بێخود، بێفایدە.

بێهەست (ئان. ل)[بێ4 + هەست] ١ـ کەسێک کە لە ئاست کار و مەسەلەیەک هەست و کاردانەوەی نەبێ. ٢ـ بێدەنگ، بێهەست و خوست. ⁂ کاکە گیان لاوی کوردی شۆخ و شەنگ / تا کەنگێ دەبی وا بێهەست و دەنگ (تاریک و روون ل ٥٠).

بێهەست و خوست (ئان. ل)[بێ4 + هەست + و + خوست] زۆر بێدەنگ.

بێهەم (ئان. ل)[بێ4 + هەم] کەسێک کە هەم و غەمی نەبێ، بێغەم، بێدەرد، بێوەی. ⁂ ئێستەکە کوردە هەموو بێهەم و بێدەرد و خەمە / شادە، ئازادە، دەکا گاڵتە و گەپ، کەیف و گەمە (تاریک و روون ل ٨٢).

بێهەمتا (ئان. ل)[بێ4 + هەمتا] شتێک یا کەسێک کە وێنە و هەمتای

نەبێ، بێــهــاوتا، بێــوێنە. ~ **بوون:** بێــوێنە بوون، هـاوتا نەبوون، بێــهــاوتا بوون.

بێهەمتایی (حم.)[بێهەمتا + ئیی] هاوتا نەبوون، بێهاوتایی.

بێهێز (ئان. ل)[بێ4 + هێز] ١ـ کەم تاقـەت و بێـقـەوە. ٢ـ بێـحـاڵ و دامـاو و نەخۆش.

بێهێزیی (حم.)[بێهێز + ئی] ١ـ کەم تـاقــەتیی، بێــقــەوەیی. ٢ـ دامــاوییی، بێدەستەڵاتیی.

بێ ئۆقـره (ئان. ل)[بێ4 + ئۆقــره] ئـارام لێــبــڕاو، نائارام، حــەجــمین لێـهـەڵگیـراو. ~ **بوون:** ئارام لێـبڕان، حەجمین لێهەڵگێران، نائارام بوون.

بێ ئـەدەب (ئان. ل)[بێ4 + ئەدەب] ١ـ کەسێک کە ئەدەبی نـەبێ، بێتـەربیەت. ٢ـ پڕڕوو، بێـشــەرم، بێچـاوەڕوو. ~ **بوون:** ١ـ ئـەدەب نەبوون، بـێ تـەربیــەت بوون. ٢ـ پـڕڕوو بوون، بێــشــەرم بوون. ~ **کردن:** بێ تەربیەت بار هێنان.

بێ ئەدەبیی (حم.)[بێ ئەدەب + ئیی] ١ـ کـار و کـردەوەی کـەسی بێ ئەدەب، بێتـەربیـەتیی. ٢ـ پـڕڕوویی، بێـشـەرمیی. ~ **کردن:** ١ـ بێـتـەربیـەتیی کـردن. ٢ـ پڕڕوویی کردن، بێشەرمیی کردن.

بێ ئـەزمــــــوون (ئـان. ل)[بــێ4 + ئـەزمــوون] کـەسـێک کـە ئـەزمــوون و تەجرووبەی لە بابەت شتێکەوە کەمە یا هـەر نیــــەتـی. ~ **بوون:** تـەجــــرووبە نەبوون.

بێ ئەزموونیی (حم.)[بێ ئەزموون + ئیی] ئاکــامی ئەزمــوون نەبوون، کــەم ئەزموون بوون.

بێ ئەژمـار (ئاک. ل)[بێ4 + ئەژمار] بڕ: بێژمار

بێ ئەمـەگ (ئان. ل)[بێ4 + ئەمـەگ] کـەسـێک ئەمــەگ و چاکـەی لە چاو دا نەبێ. // ئەمـەگدار. ~ **بوون:** ئەمـەگ و چاکە دە چاو دانەبوون، سپڵە بوون.

بێ ئەمـەگـیی (حم.)[بێ ئەمـەگ + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێ ئەمـەگ، سپڵەیی.

بێ ئەندازه (ئاک. ل)[بێ4 + ئەندازه] لە رادە بـەدەر، بێــحــەد. ؛؛ ئەو مــاڵەی جـیـرانمـان بێ ئەندازە مـاڵێکی باش و رێک و پێکن.

بــێ ئــەنـدێـش (ئــان. ل)[بــێ4 + ئەندێش] بێترس، بێخـەیاڵ. ~ **بوون:**

نەترسان، غایلە نەبوون. ؛؛ برۆ بێ ئەندێش بە، خەیاڵ ماوێژە بەر دڵییە/ حەول و قەوەت بە خولایە، لە خولای واوە کارسازی دیکەت نییە (لاس و خەزاڵ ل ٤٥).

بێ ئەنوا (ئان. ل)[بێ4 + ئەنوا] ١ـ کەسی بێحاڵ و ماڵ. ٢ـ هەژار، نەدار.

بێ ئەنوایی (حم.)[بێ ئەنوا + ئیی] ١ـ بێماڵ و حاڵیی ٢ـ هەژاریی، نەداریی.

بێ ئیراد (ئان. ل)[بێ4 + ئیراد] هەر شتێک یا کەسێک کە عەیب و کەمایەسی نەبێ. ~ **بوون:** عەیب و کەمایەسی نەبوون.

بێ ئیقباڵ (ئان. ل)[بێ4 + ئیقباڵ] کەسێک کە شانس و ئیقباڵی نەبێ، بێ بەخت، بەدشانس. ~ **بوون:** بێ شانس و بەخت بوون، بەدبەخت بوون

بێ ئیقباڵیی (حم.)[بێ ئیقباڵ + ئیی] بێبەختیی، شانس نەبوون، بێ شانس بوون.

بێ ئیمان (ئان. ل)[بێ4 + ئیمان] کەسێک کە دینی نەبێ، بێدین، بێدین و ئیمان. ~ **بوون:** بێدین بوون، ئیمان نەبوون. ~ **کردن:** لە دین وەرگەڕاندن.

بێ ئیمانیی (حم.)[بێ ئیمان + ئیی] ١ـ بێدینیی. ٢ـ ناڕاستیی. ٣ـ خیانەت. ٤ـ سپڵەیی.

بێ ئینساف (ئان. ل)[بێ4 + ئینساف] ١ـ کەسێک کە لە کار و مەعامەلە و عەداڵەت دا ئینسافی نەبێ، بێویژدان. ٢ـ زاڵم، زۆردار. ~ **بوون:** ١ـ ئینساف نەبوون، ئینساف لەبەر چاو نەگرتن. ٢ـ زاڵم و زۆردار بوون.

بێ ئینسافیی (حم.)[بێ ئینساف + ئیی] کار و کردەوەی کەسی بێ ئینساف. ~ **کردن:** ئینساف و عەداڵەت لە بەر چاو نەگرتن، بێ ئینساف بوون.